

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

vol. 13

PÁZMÁNY, A JEZSUITA ÉRSEK

Kinevezésének története, 1615–1616
(Mikropolitikai tanulmány)

TUSOR PÉTER

BUDAPEST • RÓMA
2016

BIBLIOTHECA HISTORIAE ECCLESIASTICAE UNIVERSITATIS
CATHOLICAE DE PETRO PÁZMÁNY NUNCUPATAE

SERIES I

PÁZMÁNY, THE JESUIT PRELATE

His Appointment as Primate of Hungary, 1615–1616
(A Micropolitical Study)

Written by
PÉTER TUSOR

BUDAPEST ♦ ROME
2016

COLLECTANEA VATICANA HUNGARIAE

CLASSIS I, VOL. 13

PÁZMÁNY, A JEZSUITA ÉRSEK

Kinevezésének története, 1615–1616
(Mikropolitikai tanulmány)

Írta
TUSOR PÉTER

BUDAPEST ♦ RÓMA
2016

Bibliotheca Historiae Ecclesiae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

Szerkesztőbizottság
Editorial Committee

Mons. J. TÖRÖK (*Pres. - elnök*)

Rev. G. ADRIÁNYI, I. FAZEKAS, Rev. Á. FÜZES, Rev. M. GÁRDONYI, Gy. RÁCZ, L. SOLYMOSSI,
K. SZOVÁK, N. SPANNENBERGER, Rev. A. Sz. SZUROMI *O.Praem.*, Rev. T. TÓTH, Rev. T. VÉGHSEŐ

Series I: Collectanea Vaticana Hungariae

Sorozatszerkesztő
Moderator
P. T.

Kiadja a MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
Published by the MTA-PPKE 'Lendület' Church History Research Institute

---

A kutatást, a kötet elkészítését és megjelentetését az MTA TKI támogatta
Research and the edition has been sponsored by the Hungarian Academy of Sciences

<http://institutumfraknoi.hu>

© *Author*, 2016

ISSN 1786-2116

ISBN 978-963-308-254-6

ISBN ebook 978-963-308-255-3

Felelős kiadó - *Publisher responsible*
a Gondolat Kiadó igazgatója
the Director of "Gondolat" Publishing House
Szerkesztette, szedte és tördelte - *Typography*
a *Typographia Pannonica*
Olvasószerkesztő - *Corrector*: K. Körösnéyi, Sz. Porpáczy
Borítóillusztráció - *Coverillustration*: G. Xantus
Térkép - *Map*: J. Nyerges
Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*
a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

Elöljáróban	9
I. Bevezetés	15
II. A Habsburg- és a pápai diplomácia lépései 1616 tavaszáig	25
1. Ridolfi ügyvivő és De Mara nuncius tárgyalásai 1615 novemberéig	25
2. Partinger prágai küldetése és a „status catholicus” emlékiratai	37
3. Habsburg–pápai tárgyalások 1615 decemberében. Pázmány prágai útja	44
4. Pázmány érseki kinevezésének elmaradása és az 1608/8. tc. (Pápai–Habsburg tárgyalások, 1616. január–február)	47
III. A jezsuiták konfliktusai a pápai és a császári udvarral az 1610-es évek derekán	57
1. Pázmány ügye (1615–1616)	57
a) Alber vicarius generalis emlékirata, a renden belüli támadások erősödése	57
b) A feljelentő levél	60
c) A „szerelmes levelek”	63
d) A feljelentő	65
e) A gyerekvád. A denunciációk cáfolatai	72
f) Vitelleschi elbocsátója	75
g) Pethe akciója	80
2. A bécsi jezsuita kollégium és az egyetem uniója (1615–1618)	85
IV. Pázmány „szomaszka noviciátusa”	93
1. Róma	93
a) A második és harmadik pápai bréve	93
b) Az átlépés megkezdése a szomaszkákhoz	103
2. Prága (és Bécs)	108
a) A nuncius szerepe. Függetlenedés a jezsuita rendtől	108
b) A turóci préposti kinevezés	116
c) A Jézus Társaság és a gyerekvád	120
3. Pázmány kinevezésének időzítése	127

V. Szomaszka fogadalom helyett pápai előterjesztés?	129
1. A szomaszka fogadalomtétel elmaradása	129
2. Pázmány szomaszka portréja? Ikonográfiai excursus	140
3. A személyes pápai konzisztórium előterjesztés terve	151
VI. Pázmány szóbeli pápai felmentése és az institutio canonica	165
1. Szóbeli mentesség a jezsuita fogadalom alól	165
2. A pápai „megerősítés” és pallium-adományozás részletei	175
VII. Pázmány, a jezsuita érsek	183
1. A kánonjogi helyzet	183
a) Historiográfia és a történeti „valóság”	183
b) Forráskritikai megjegyzések	201
2. Az 1608. évi 8. tc. és a turóci prépostság sorsa	207
3. A Társaság és a primás viszonya	212
VIII. Pázmány érseki kinevezésének okai (1.) Személyes kapcsolatok, ellenjelöltek	217
1. Személyes kapcsolatok	219
2. A lehetséges ellenjelöltek	222
IX. Pázmány érseki kinevezésének okai (2.) A Habsburg-utódlás problematikája	235
1. II. Mátyás utódlása, Klesl és Pázmány	235
2. A Habsburg-örökösödés, a pápaság és Pázmány	246
3.a II. Ferdinánd trónöröklése, Klesl bukása és az új primás	268
3.b Pázmány kapcsolata Kleslrel és Ferdinánddal	278
4. „Arcana imperii et ratio status.” Pázmány érseki kinevezése és a Habsburg–pápai kapcsolatok az 1610-es években	302
X. Összefoglalás	309
Dokumentumok	339
Kronológia	391
<i>Források és Bibliográfia</i>	401
Rövidítések	417
<i>Index (összeállította: Sági György)</i>	419
<i>Dokumentumok jegyzéke</i>	427
<i>Péter Pázmány's Appointment as Archbishop of Esztergom</i> <i>(A Micropolitical Study) (translated by Ágnes Palotai)</i>	429
<i>Table of Contents</i>	457

Apám emlékének
(1934–2010)

ELÖLJÁRÓBAN

E könyv megírásának több oka van. Csábított a lehetőség, hogy adataim alapján egy olyan kérdéshez szóljak hozzá, ami már nagyon régóta felkeltette a magyar történészek érdeklődését. Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése ilyen kérdés.¹ Előzményei, mozgatórugói, körülményei, buktatói, ellentmondásai és rejtélyei számtalan izgalommal kecsegtetnek. A „történelmi helyzetbe kerülés” ugyanis nem csekély bonyodalom után, mindaddig voltaképpen nem tisztázott körülmények, kül- és belpolitikai célkitűzések, erővonalak mentén valósult meg. Már a 18. századtól kezdve történészek hosszú sora – TIMON SÁMUEL, PRAY GYÖRGY, KATONA ISTVÁN, majd FRANKÓI VILMOS (három könyvében is), HANUY FERENC, GALLA FERENC, KORNIS GYULA, LÁNYI EDE, PETRUCH ANTAL, IVÁNYI BÉLA, ŐRY MIKLÓS, végül pedig SZABÓ FERENC és LUKÁCS LÁSZLÓ, valamint SÁVAI JÁNOS – foglalkozott ezzel a nem mindennapi problémával.²

A tudomány számára úgy tűnt: LUKÁCS és SZABÓ munkájának köszönhetően a 20. század végére a kérdés megnyugtató és végleges választ kapott.³ Ide kapcsolódik személyes indítatásom. 1988 őszén, tiszavirág-életű pázmáneumi dispoziციóm után egy szemeszteren keresztül központi szeminaristaként a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia hallgatója voltam. Így lehettem jelen SZABÓ FERENC előadásán, aki utána a résztvevőket megajándékozta az akkortájt megjelent *Pázmány Péter emlékezete* tanulmánykö-

---

¹ A *Bibliográfiába* a csupán itt használt irodalmat nem sorolom be. A kötet néhány részlete előpublikációként megjelent 2013–2014 folyamán. E közlemények adatait lásd <https://vm.mtmt.hu/www/index.php?AuthorID=10000596>.

² Nem hagyhatjuk ki a felsorolásból SÍK SÁNDOR és BITSKEY ISTVÁN monográfiáinak összegző megállapításait sem.

³ A szakmai közvélekedés írásbeli megfogalmazásban is testet öltött: „Most ismét egy homályos probléma megvilágítása érdekében látott munkához. Az írás kiadatlan források alapján tisztázta a későbbi bíboros-prímás életrajzának kevésbé ismert vagy éppen ismeretlen részleteit.” – olvashatjuk az értékelést páter LUKÁCS vonatkozó kutatásairól. MOLNÁR ANTAL, *A 85 éves P. Lukács László SJ köszöntése*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 7 (1995) 1–2, 247–260, 257.

tettel. Emlékszem, épp a Pázmány esztergomi érseki kinevezésével foglalkozó tanulmány (*Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*) jegyzeteiben, függelékében közölt források voltak az első olyan történeti dokumentumok, amelyeket próbáltam latin, illetve olasz nyelven elolvasni, megérteni, és ami majd csak az *Eötvös Collegium*ban töltött évek alatt sikerült, a latin szakos studiumoknak, illetve ENGEL PÁL középkori oklevél olvasási kurzusainak köszönhetően.

Hogy ehhez a témához komolyabban is hozzányúljak, a pázmányi egyetemalapítás 375. évfordulós ünnepesei adták a végső ösztönzést. A kultusz szemmel látható volt: Budapest szívében egyetemi épületeken a bíboros arcképével díszített transzparensok hirdették a nem is annyira kerek jubileumot. Leginkább protokolláris emlékülések garmadája idézte meg személyét, munkásságát, és állította a kora újkori magyar történelem szereplői közül a kollektív történeti emlékezet kitüntetett (első?) helyére. Remélhetőleg e munka hozzá fog járulni ahhoz, hogy most, amikor érseki kinevezésének kerek 400. évfordulóját ünnepeljük, a tudományos megközelítésé legyen a főszerep. A kötet impresszumán erre az évfordulóra emlékezve szerepel 2016, de az olvasók már 2015 őszén kezükbe vehetik, hiszen a „történet” tulajdonképpen 1615 őszén vesz meredek fordulatot. Így nemcsak magát az érseki kinevezést, hanem a hozzávezető út állomásait is napra pontosan 400 év távlatából lehet különleges időutazásként lépésről-lépésre felidézni.

A témaválasztás hasonlóan fontos motivációja az interdiszciplináris hasznosítás lehetősége. A Pázmány-kutatásban máig az irodalomtörténet áll az élen. Az eredmények recepciójában ebből az irányból is vélhetően számottevő érdeklődés várható. A vizsgálat fő kérdése ugyanis ekként is feltehető: milyen motivációk, történeti okok, körülmények miatt cserélte, cserélhette Pázmány írói tollát pásztorbotra? E váltásnak köszönhetően szövegalkotói munkássága számottevően csökkent, művelődésformáló hatása viszont exponenciálisan megnövekedett.

Néhány, kutatásaim közben előkerült kulcsadatnak köszönhetően jó másfél évtizede világos előttem, hogy a már megrajzolt kép lényegesen módosítható és árnyalható. Az azonban csak menetközben konkretizálódott, hogy a feladat a tervezettnél jóval nehezebb és bonyolultabb. A hosszas historiográfiai előzmények, megoldási kísérletek ugyanis a legtöbb esetben nem épültek egymásra: ellentmondó állításaik összevetése, kritikája, hasz-

nosítása, sokszor cáfolata PRAY GYÖRGYTŐL kezdve FRANKÓI VILMOSON és IVÁNYIN át egészen LUKÁCS LÁSZLÓIG e munka feladata maradt. Az elmélyültebb elemzés közben fogalmazódott meg a felismerés:⁴ az eddigi kutatás tulajdonképpen csak a források feltárásában tett meg viszonylag hosszú utat, ám jórészt megrekedt a téma pozitivista feldolgozásának, több vonatkozó fontos irat egymás mellé helyezésének, publikálásának szintjén.⁵ Ez nem kevés, és valóban több hetes vatikáni, római, itáliai anyaggyűjtés fáradalmait, izgalmaikat spórolta meg. Nyilvánvalóan olyan adatokat is közöltek, feltártak elődeim, amelyek elkerülhették volna figyelmemet. Az e téren legmesszebb jutó LUKÁCS LÁSZLÓ ugyanis nemcsak célzottan kutatott Pázmányról. A *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu* átfogó munkálatai közben kezdte gyűjteni a hírneves rendtársára vonatkozó római forrásokat.⁶

A kérdés tulajdonképpen megértéséhez és a problémakör felvázolásához, megoldásához szükséges források meghatározó része mindazonáltal nem a vatikáni gyűjteményekben található. Feltárásuk csakis a magyar–szentszéki kapcsolatrendszer egészére irányuló, annak összes alkotóelemét felölelő szisztematikus kutatás keretében volt lehetséges.⁷ Látni fogjuk, a problémamegoldás tulajdonképpen kulcsai Bécsben és Brünmben vannak. Ráadásul a történeti valóságnak megfelelő, ahhoz leginkább közelálló narratíva megszületését nemcsak a téves értelmezések, beazonosítások, a közzétett forrásokban szereplő alkalmi félreolvasások nehezítették, hátráltatták.⁸ Külön gondot jelentett a még szövegükben kifogástalan történeti forrásközléseknél is a kritikai jelleg hiánya. Ez arra ösztökélt, hogy a római, vatikáni iratanyag esetében is az eredeti dokumentumokat vegyem kézbe. Törekvésem többszörös eredménnyel járt. A források módszeres vizsgálata, kiváltképpen a vonatkozó pápai brevék fogalmazványainak filológiai elemzése nem várt módon segítette a közelebb jutást a megragadható történeti valósághoz.

⁴ Bizonyíték erre 2010 folyamán megjelent előtanulmányom, ahol a korábbi kutatás eredményeit kellő kritikai reflexió nélkül még csupán kiegészítendő, biztos alapnak tekintem. TUSOR PÉTER, *Pázmány, a jezsuita érsek*, Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére (szerk. Maczák Ibolya), Budapest–Esztergom–Piliscsaba 2010, 158–163.

⁵ A publikált dokumentumok alapján ugyanakkor még a fontosabb események ténye, dátuma sem állapítható meg teljesen. Vö. a kötetvégi *Kronológiát*.

⁶ *Monumenta Paedagogica Societatis Iesu (1540–1616)* I–VII (Monumenta Historica Societatis Iesu [MHSI] 92. 107. 108. 124. 129. 140. 141), Romae 1965–1992. Ezt P. ŐRY MIKLÓS említi a Pázmány művek válogatott kiadásának előszavában.

⁷ E kutatás dimenzióira és részleteire lásd: <http://institutumfraknoi.hu>.

⁸ Az észrevételezett tévedéseket, hibákat igyekeztem kritikai igénnyel jelezni, javítani.

A teljes szövegek ismerete továbbá arról győzött meg, hogy az eddigi kutatás a történéseket egy nagyon szűk esemény-, mondhatni személytörténeti szálon, és pusztán rendtörténeti megközelítésben rekonstruálta. Szinte önkényesen ragadta ki a dokumentumokból a Pázmányra vonatkozó részeket, és semmiféle figyelmet nem szentelt a vonatkozó iratokban rendszeresen visszatérő mozzanatoknak, amelyek összefüggése, kölcsönhatása nehezen megkérdőjelezhető. Ráadásul, óriási meglepetésemre, az elődök által sűrűn forgatott kötetekben olyan, lényegtelennek aligha nevezhető adatokra is leltem, amelyek eddig akarva-akaratlan homályban maradtak.

Az eddigi részkutatási eredmények kritikai összegzésétől eltekintve sokkal inkább analízáló jellegű, mintsem szintetizáló munka a mozgósított levéltári anyag mennyiségét tekintve talán kevésbé tűnik látványosnak. A lapalji jegyzetekben ezúttal egy rostáltabb, és csak részben teljesen újonnan feltárt dokumentáció hivatkozásai sorakoznak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a feltáró munka részleges lett volna, hiszen a kulcsforrások előkerülése, ismétlem, csak átfogó kutatás keretében volt lehetséges. Maga a történetíró munka pedig sokkal nehezebb, módszertanilag kihívástelibb. A lineárisan nem, hanem csak sűrű keresztmetszetszerűen elvégezhető, alkalmanként a történeti megismerhetőség határait feszegető rekonstrukciót egy hosszadalmasabb és erős kritikai érzéket megkövetelő historiográfiai dekonstrukciónak kell megelőznie, illetve kísérnie.

* * *

Ha műfaji meghatározást kellene adni, vizsgálataim leginkább a „mikropolitikai”⁹ elemzések sorába illeszthetők. Ez a történettudományban viszonylag újszerű megközelítés¹⁰ kora újkori viszonylatban – kiváltképpen ha genezisést tekintjük – alapvetően a szentszéki diplomáciai és kormányzati forrásadottságok adta lehetőségeket kihasználva igyekszik a korabeli euró-

⁹ Magának a fogalomnak a keletkezése szociológiai, pszichológiai, szervezéstudományi megközelítésben az 1960-as évek elején TOM BURNS nevéhez köthető, német nyelvterületen HORST BOSETZKY honosította meg. A fontosabb vonatkozó irodalomból: TOM BURNS, *Micropolitics: Mechanism of Institutional Change*, *Administrative Science Quarterly* (1961/62), 6. sz., 257–281; HORST BOSETZKY, *Machiavellismus, Machtkumulation und Mikropolitik*, *Zeitschrift für Organisation* 46 (1977) 121–125; újabban pedig GERHARD BLICKLE–MARC SOLGA, *Einfluss, Konflikte, Mikropolitik*, *Lehrbuch der Personalpsychologie* (hg. v. Heinz Schuler), Göttingen 2006², 611–650.

¹⁰ A vonatkozó irodalmat lásd a 13. sz. jegyzetben.

pai politikai döntéshozatal működésének árnyalatokban gazdag megismerésére és megismertetésére, megértésére és megértetésére. Középpontjában a nagypolitikának („makropolitika”), mindenekelőtt a külpolitikának a belső hatalmi viszonyokkal: a kora újkori társadalom- és államszerveződésben meghatározó patrónus–kliens rendszerrel alkotott sokrétű interferenciája áll.

Maga a mikropolitika a kora újkorban alapvetően egy informális személyi kapcsolatokon nyugvó hálózatnak többé-kevésbé tervszerű kiépítése és működtetése politikai célok érdekében. Ez a politika a 16–17. században csak akkor eredményes, ha a fontos személyek „elégedettségét” fenntartja, és a pozíciókat olyanoknak juttatja, akiknek kötődése biztosítja lojalitásukat, ami nagyobb súllyal esik latba, mint – bizonyos tekintetben és szintig nyilvánvalóan elengedhetetlen – „szakmai” kompetenciájuk.¹¹ Vagyis a kora újkorban komolyabb döntéshozói pozícióba csupán meritokrata: „hivatali szakkarrieri” alapon nem lehetett eljutni! Lassú fordulat valamikor a 17. század közepén kezdődött, és annak vége felé kezdett némileg erősödni. De nem vált általánossá, ami nagyban hozzájárult az *ancien régime* későbbi bukásához. A folyamatot az Egyházi Állam viszonylatában a patrónus–kliens rendszer csúcsformájának, a pápai nepotizmusnak a visszaszorulása, az alapvetően technokrata jellegből kinövő bíboros államtitkári tisztség kialakulása mutatja számunkra.¹²

Ezzel ellentétben a makropolitika elsődlegesen sohasem személyfüggő, hanem adott intézményhez: magához az államhoz, annak külképviselőéhez, főbb hivatalaihoz stb. kötődik (a modern politológiában ezt hívják *polity*-nak). Másodlagosan pedig nem függ/függhet személyek, családok, csoportosulások érdekeitől, hanem közös, a közjónak alárendelt, közösség érdekében álló célok felismerését, kijelölését (*policy*) jelenti. Ezen középső szinten a mikro- és makropolitikának semmilyen átfedése nincs és nem is lehetséges. Annál inkább természetszerű az összefüggés a makropolitika harmadik vetületében, ami az említett célok változatos úton-módon történő elérését (*politics*) jelenti. A kora újkorra összpontosítva gondolunk itt a hivatalos tárgyalások mögött/mellett folyó titkos megbeszélések, különféle jellegű befolyásolások, alkuk, kapcsolatépítések, összefonódások, „barátságok” sorára, amelyek csakis a mikropolitika kontextusában értelmezhető-

¹¹ Ua.

¹² Vö. TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság*, Budapest 2004, 80skk. 118skk. 167skk.

ek.¹³ Munkám alapvetően ez utóbbi szinten mozog, ezt vizsgálja, és innen kiindulva kíván közelebb jutni és végül a makropolitika dimenzióiban – a tudományos kategorizálás ellenére a tisztán bipoláris elkülönítése a szervezeten együvé tartozó mikro- és makropolitikának nem lehetséges, még kevésbé indokolt a korszakban – választ adni alapvetően Pázmány érseki kinevezésének történeti kérdésére, körülményeire.

* * *

Külön névfelsorolás helyett e sorokkal köszönöm meg mindenkinek, akik biztatásukkal, bírálatukkal, tanácsukkal segítették munkámat, kül- és belföldön egyaránt. Mindenekelőtt a kora újkor, középkor- és Pázmány-kutatás, a 16–17. századi irodalomtörténet jeles képviselőinek. Köszönöm a támogató intézményeknek is a bizalmat, így az MTA-nak (két Bolyai-öd., Lendület Program), az OTKA-nak (posztdoktori és nemzetközi együttműködési projektek), a MÖB-nek, az ÖAD-nek és a gr. Klebelsberg Kuno kutatói ösztöndíj korábbi kuratóriumának. Végül név szerint mondok köszönetet kéziratom gondos bírálóinak: PÉTER KATALINNAK, ERDŐ PÉTER bíborosnak, Mons. TÖRÖK JÓZSEFNEK, valamint alapos lektorának, TÓTH KRISZTINÁNAK, s olvasószerkesztőinek, KÖRÖSÉNYI KATÁNAK és PORPÁCZY SZABINÁNAK.

Remélem, hogy e kora újkortörténeti mikropolitikai tanulmányomat: forrásaimat és megállapításaimat a történeti és irodalomtörténeti kutatás mellett az egyháztörténet, mint teológiai diszciplína, illetve a kánonjog-tudomány is hasznosítani, saját szempontjai, módszerei szerint továbbgondolni, árnyalni fogja.

¹³ Az elméleti és gyakorlati metódus – korábbi alapvetéseket továbbfejlesztő, rendszerező – kidolgozója és képviselője éppen a Borghese-pontifikátus vatikáni iratanyagára alapozva nem más, mint a konfesszionalizációs modellt is jegyző WOLFGANG REINHARD. Vö. további irodalommal Uő (Hg.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V.*, 1–20 (Einleitung); VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, uo., 23–30; REINHARD, *Makropolitik und Mikropolitik in den Außenbeziehungen Roms unter Papst Paul V.*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 67–69skk. A korábbi irodalomra uo. jegyzetekben, illetve 756–757. (A teljes bibliográfiai adatokat lásd közvetlen „hasznosításuknál”, IX. fejezet, 19–20. j.) – REINHARDTÓL számos vonatkozó publikációja sorában külön is megemlítendő: *Amici e creature. Politische Mikrogeschichte der römischen Kurie im 17. Jahrhundert*, Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken 76 (1996) 308–334; *Mikropolitik dichte beschrieben. Aufzeichnungen des römische Sekretärs Vincenzo Bilotta 1607–1610*, Italia et Germania. Liber Amicorum Arnold Esch (hg. v. Haben Keller–Werner Paravicini), Tübingen 2001, 401–422; legújabbban pedig *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte (Mit CD-ROM: Mitglieder und Positionen der Kurie Pauls V.)* (Päpste und Papsttum 37), Stuttgart 2009, 4–22.

I. BEVEZETÉS

1607 nyarán jelentős fordulat állt be Pázmány Péter életében.¹ A gráci pápai egyetem teológiai katedrájáról az újonnan kinevezett esztergomi érsek,² Forgách Ferenc udvarába került. Névleg a bécsi rendház tagjaként alsó-magyarországi missziós megbízatást kapott, és a prímás gyóntatója, lelki vezetője lett.³ A különleges és fontos feladat ellenére a távlatok nem tűnhetek túl kecsegtetőnek előtte.

A belpolitikai helyzet talán soha nem volt olyan borús a trienti katolicizmus számára Magyarországon, mint ezekben az években. Félúton a franciaországi hugenotta vallásháborúk (1562–1598) lezárulta és a harmincéves háború kitörése (1618–1648) között, az Arrasi Unió és Utrechti Unió küzdelmeinek átmeneti nyugvása idején⁴ éppen egy vesztes harc után találjuk a magyar katolikusokat és győztesként a magyar protestánsokat. A Kassán, a

---

¹ Korai éveire: ŐRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5), Piliscsaba 2006². A korábbi kutatásokat szintetizálja, és a későbbi vizsgálatok irányát megállapításaival sok esetben megszabja: SÍK SÁNDOR, *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939; legmodernebb, alapkutatásokra épülő életrajza: ŐRY MIKLÓS–SZABÓ FERENC, *Pázmány Péter (1570–1637)*, Pázmány Péter. Válogatás műveiből (szerk. Őry Miklós–Szabó Ferenc–Vass Péter), Budapest 1983, 11–107; illetve BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986.

² Forgách Ferenc, 1596-tól volt nyitrai püspök, 1607-től esztergomi érsek és bíboros († 1615). Vázlatos életrajza további irodalommal: DÉNESI TAMÁS, *Forgách I. Ferenc*, Esztergomi érsekek (1001–2003) (szerk. Beke Margit), Budapest 2003, 277–284.

³ Az erről tudósító forrást lásd majd alább.

⁴ A „tizennyolc éves háborúra” újabban – egyaránt hangsúlyt helyezve a burgund-németalföldi területek birodalomhoz fűződő jogi viszonyrendszerére, a harcok rajna-menti hatására, a német protestánsokhoz fűződő kapcsolatokra és a sokoldalú publicisztikai vonatkozásokra: JOHANNES ARNDT, *Das Heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648. Politischkonfessionelle Verflechtung und Publizistik im Achtzigjährigen Krieg* (Münstere Historische Forschungen), Köln–Weimar 1998, különösen 1–96. 97–140. 141–212. 213–293. A nyugati latin kereszténység modern államokra „bomlásának” keretében elhelyezhető részfolyamat konfesszionális vonatkozásokra különösen 298–303. – A harmincéves háborúra vonatkozó irodalmat lásd később.

Szepességben uralkodói segítséggel véghezvitt templomfoglalások,⁵ a protestáns rendeknek az 1604-es országgyűlésen elszenvedett sérelmei⁶ hamarosan nyílt fegyveres összeütközésbe torkolltak. Bocskai református prédikátorok által buzdított hajdú⁷ papokat, szerzeteseket, püspököt mérsároltak le, egyházi intézményeket, birtokokat dúltak fel. Az ilyesféle történések Nyugat-Európában és katolikusoktól sem számítottak szokatlannak, még hozzá régóta és még sokáig nem: szinte magától értetődően hozzátartoztak a kora újkori felekezetszerveződés összetett folyamatahoz.⁸ Valahogy úgy, mint az újabb kori fejlődés fordulópontjaihoz a forradalmak természetesen bekövetkező kilengései. A harcoknak véget vető: első pontjában a „vallásszabadságot” kimondó 1606. évi bécsi béke, majd az 1608-as országgyűlés megszüntette a formális katolikus közjogi hegemóniát, ami addig főként a

⁵ TÓTH LÁSZLÓ, *Akassai székesegyház rekatolizálása 1604-ben*, Századok, 76 (1932) 487–492. – A korszakra és a Királyság történetének távlataira: R. VÁRKONYI ÁGNES, *A királyi Magyarország* (Tudományegyetem), Budapest 1999, különösen 70–76. A magyarországi „vallásszabadság” értelmezésére: PÉTER KATALIN, *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága*, Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációtól kezdődő másfél évszázadból (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8), Budapest 1995, 129–151 és 246–249. Lásd még Uő, *A vallásügy a bécsi békeben*, „Frigy és békeesség legyen...”. A bécsi és zsitvatoroki béke (szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária), Debrecen 2006, 171–175.

⁶ *A huszonkettedik articulus: Az 1604. évi XXII. törvénycikk*. Budapest 1889. – A korszak hazai (egyház)történetére újabb források (további irodalommal): „*Jezsuita okmánytár. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok I/1–2: 1601–1606*, (Adattár... 34), kiad. BALÁZS MIHÁLY–KRUPPA TAMÁS–LÁZÁR ISTVÁN DÁVID–LUKÁCS LÁSZLÓ, Szeged 1995.

⁷ A református lelkészi motiváció még két évtizeddel később is hatékony tényező volt. Vö. Prímási Levéltár (PL), Archivum Saeculare (AS), Acta Radicalia, Classis X, No. 196 [hozzávetőlegesen időrendezett missilis sorozat], fol. 341–342. A forrás szövegét lásd e kötet kéziratos változatában: *Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése (Mikropolitikai tanulmány)*, Akadémiai doktori értekezés (Ms. MTA diss.), Budapest 2014, 2, 7. j. Online elérhetősége a következő: http://institutumfraknoi.hu/sites/default/files/tusor-p_dissertatio.pdf, illetve http://real-d.mtak.hu/623/7/dc_636_12_doktori_mu.pdf. – A historiográfiában Bocskai nevével fémjelzett események át- (és vissza)értékeléséről, terminológiai megragadásáról adatok uo.

⁸ A korszak eleddig leghitelesebbnek elfogadható interpretációjára további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 9–13; *A katolikus felekezetszervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján* (Egy Rómába írt egyri püspöki jelentés alapján), Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század) (Historia Litteraria 18; szerk. Szabó András), Budapest 2005, 123–138, 123–124; illetve *Felekezetszerveződés a kora újkorban*, Vigília 73 (2008) 12–18. – A magyarországi viszonyokra újabban számos hasznos meglátással – bár ezt a kötet cím nem igazán tükrözi – a következő konferencia-kiadvány: F. ROMHÁNYI BEATRIX–KENDEFFY GÁBOR (szerk.), *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*, Budapest 2009; illetve további, kurrens irodalommal: *Konfesszionalizáció: felekezeti és politikum a kora újkorban* (BALÁZS MIHÁLY, FORGÓ ANDRÁS, KÁRMÁN GÁBOR, MIHALIK BÉLA VILMOS, SIPTÁR DÁNIEL tanulmányai), Korall 17 (2014) 57. sz., 5–109 [szerk. KÁRMÁN GÁBOR].

középkori egyházszerkezet megszerzésén/megőrzésén, illetve az uralkodó Habsburg-dinasztia konfesszionális identitásán nyugodott.⁹

A főbb törvényi rendelkezések a következők voltak: a Bocskai által eladományozott vagy zálogba vetett mintegy 350 egyházi birtok (teljes apátságok, prépostságok, káptalani és püspöki javadalmak) visszaadását elhalasztották; a dézsmaügyeket világi bíraskodás elé rendelték (ez vitás esetekben meghíúsította a tizedek behajtását); a főesperesek vizitációs jogát átruházták és az őket illető járandóságot, az úgynevezett *cathedraticumot* odaítélték a protestáns szuperintendenseknek, espereseknek. Ezek az intézkedések főként az anyagi alapokat rendítették meg. De a püspökök főispáni tisztét is megkérdőjelezték, a székhellyel nem rendelkező főpapokat, nemcsak a délvidéki, hanem a hódoltsági és erdélyi (pécsi, csanádi, szerémi, váradi stb.) címzetes püspököket kizárták a királyi tanácsból és kihagyták a főrendiházból, ami a megfelelő érdekképviselet és érdekérvényesítés útját vágta el a katolikusok számára. Ugyanez mondható el arról a törekvésről, amely az udvari Magyar Kancellária élére világi vezetőt kívánt állítani. Párhuzamosan lehetőség nyílt a protestantizmus szervezeti, intézményi megszilárdulására.¹⁰

A jezsuita rendet ugyanakkor nem sikerült kitiltani teljesen az ország területéről. Birtokszerző képességének, birtokjogának eltiltása mégis rendkívül hátrányosan érintette a Társaságot, és nagyban korlátozta mind az intézmény, mind tagjai lehetőségeit, mozgásterét. A katolikusok számára az

⁹ Vö. KÁROLYI ÁRPÁD, *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163. – A korszakra, jelen esetben a 17. század első két évtizedére (is), az eseményekre és szereplőkre vonatkozó alapvető kézikönyvek, kronológiák, adattárak, archontológiák ismeretét és használatát alapértelmezésnek tekintjük és ezeket külön nem, vagy csak kivételes esetben idézzük. A fontosabbak: HÓMAN BÁLINT–SZEKŰ GYULA, *Magyar Történet I–V*, Budapest 1941–1943⁷; R. VÁRKONYI ÁGNES (szerk.), *Magyarország története 1526–1686* (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2), Budapest 1987; BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN, *Magyarország történeti kronológiája I–IV*, Budapest 1981–1982; *Magyar művelődéstörténet*, szerk. KÓSA LÁSZLÓ, Budapest 2003; SZÖGI LÁSZLÓ, *Fejezetek a magyar világi és egyházi archontológiából*, Szentpétery Imre, A kronológia kézikönyve (Tudománytár 15, kiad. Gazda István), Budapest 1985, 93–118; FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *Magyarország fömúltóságai 1526–1848. Az udvari méltóságok archontológiája*, Budapest 1988; Uő, *Magyarország főispánjai 1526–1848*, Budapest 1994; KEMPELEN BÉLA, *Magyar nemes családok I–XI*, Budapest 1911–1932; NAGY IVÁN, *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII*, Budapest 1987–1988 (repr.); BRIGITTE HAMANN, *Habsburg lexikon*, Budapest 1990; BRIGITTE VÁCHA–WALTER POHL–KARL VOCELKA, *Die Habsburger. Eine europäische Familiengeschichte*, Graz–Wien–Köln 1992.

¹⁰ KÁROLYI, *Az ellenreformáció kezdetei*, i.m. – Az 1604–1606[–1608] közötti magyarországi események terminológiai problémáival kapcsolatos meglátásaink, kérdésseltevésaink: Ms. MTA diss., 3, 10. j. – A harmincéves háború jellegére további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 32–58; a konfesszionalizációs modellre lásd az imént.

egyetlen nyitva maradt lehetőség hosszú időre a szellemi, lelki fölény megszerzése, a missziókon, oktatáson alapuló terjeszkedés maradt. A lutheri és kálvini konfessziók politikai, közjogi térnyerésével és a katolikusok kétségtelen pozícióvesztésével párhuzamosan azon a téren kellett és lehetett építkezni, erőtartalékokat gyűjteni és mozgósítani, amelyen egészen a 17. század első évtizedéig vitathatatlan volt a protestantizmus hegemoniája.

Ebben a modernizációs folyamatban – mely az ország arculatát: a szellemi, társadalmi, politikai stb. viszonyokat a nyugat-európai fejlődéssel összhangban meghatározta – jutott kulcsszerep a Jézus Társaságnak és kétségkívül legtehetségesebb magyar tagjának. Pázmány Péter legfontosabb műveit (*Öt szép levél*, *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy Istene*, *Az isteni igazságra vezető Kalauz* stb.) ekkoriban írta. A késő humanista műveltségeszményt őrző protestantizmussal szemben munkái modern, pezsgő barokk szellemiséget árasztottak.¹¹

Az irodalmi alkotások mellett aligha becsülhetjük túl azt a szerepet, amelyet a magyar jezsuita Forgách Ferenc lelki vezetőjeként betöltött. A harcias, korábban nyitrai székhelyét elszántan védelmező prímás¹² még 1608 őszén is az érsekújvári erőrendszer falai mögé zárkózva kívánta folytatni a háborúskodást a protestánsokkal szemben.¹³ A néhány éve még karhatalmi segítséggel templomokat foglaló intranzigens főpappal csak és kizárólag pragmatikus gondolkodású – általa rendtársaival együtt nagyra tartott – jezsuita gyóntatója fogadtathatta el az alulról építkező felekezetszervezés kompromisszumát.

A kényszerű és átmeneti lemondás az államhatalom közvetlen támogatásáról nem jelentett passzivitást annak befolyásolása terén. 1609 márciusában a magyar katolikus püspökök testületileg jelentették fel – a fivérért a magyar és a cseh trónról a nagyrészt protestáns rendek segítségével lemondató – II. Mátyás királyt (1608–1612–1619)¹⁴ a Borghese-pápánál,

¹¹ Pázmány írásainak adatai és irodalma: *Pázmány Péter-bibliográfia 1598–2004* (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok), szerk. ADONYI JUDIT–MACZÁK IBOLYA, Piliscsaba 2005, *passim*.

¹² Az ostrom, az „eretnekek elleni” harcának leírása általa: Archivio Segreto Vaticano (ASV), Fondo Borghese, Serie III, vol. 70A, fol. 34r–37v. (Levele V. Pálhoz, Bécs, 1605. augusztus 29.). Lásd még a magyar főpapok hosszas tudósítását az „eretnekek elleni” harcokról: uo., Serie III, vol. 70A, fol. 34r–37v (Bécs, 1606. február 20.).

¹³ TUSOR PÉTER, *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, Aetas 2000, 4, 89–105, 89–91. Forgách számára beletörődését a helyzetbe átmenetileg megkönnyítette az uralkodó ígérete, hogy megkoronázása után tekintettel lesz a katolikus érdekekre. Lásd De Mara nunciust 1608. november 14-ei jelentését Pozsonyból. ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 80, fol. 175r.

¹⁴ Az előforduló német és olasz történeti szereplőkre további irodalommal főként: *Allgemeine Deutsche Biographie I–LVI*, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1967–1972; *Neue Deutsche Biographie I–XXIV*–, hg. v. der Historischen Kommission bei

V. Pálnál (1605–1621)¹⁵ az 1608-as katolikusellenes magyar törvények aláírása és kihirdetése miatt. A nyomtatásban is mellékelt cikkelyek láttán a római inkvizíció a királyt az „eretnekek pártfogójának” nyilvánította, és titkokban kiközösítette. A császári trónra pályázó uralkodó kénytelen volt írásban kötelezettséget vállalni arra, hogy a szóban forgó törvényeket lehetőség szerint nem tartja, nem tartatja be. A pápa spirituális hatalmának igénybevétele a protestáns belpolitikai erőfölény ellenében hatékony diplomáciai támaszként biztosította a trienti katolicizmus belső fejlődési kereteit.¹⁶ Ezzel összefüggésben nem kerülheti el a figyelmet, hogy Pázmány már 1606-ban kisebb értekezést írt a pápák vallási célok érdekében világi ügyekben is gyakorolható lelki hatalmának (*potestas indirecta*) természetéről.¹⁷

Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 1953–2010–(NDB); *Dizionario Biografico degli Italiani I–LXXIII*, a cura di Istituto Treccani, Roma 1929–2010–(DBI); az egyháziakra külön is: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon I–XXIII*, hg. v. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ–TRAUGOTT BAUTZ, Hamm–Herzberg–Nordhausen 1990–2011 (BBK). – Például II. Mátyásra: VOLKER PRESS, „Matthias”, NDB XVI (1990) 403–405. – A császárokra külön is: ANTON SCHINDLING–WALTER ZIEGLER (Hg.), *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918*, München 1990.

¹⁵ A korszak pápái: *Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII–Giovanni Paolo II*, a cura di Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2000 (a Borghese-pápára: VOLKER REINHARDT, *Paolo V*, 277–292).

¹⁶ TUSOR, *Az 1608. évi magyar törvények*, i.m. A Bécsbe küldött intéő, figyelmeztető brevék hosszú sorából néhány példa: ASV Armarium XLV, vol. 5, fol. 10rv. 15v–16r. 165rv. 170v–171r. 179r. 190r. (vö. fol. 179v–180r is); Fondo Borghese, Serie II, vol. 33–34, fol. 371r. 443r. 444r. 445r. 446r. 449r. 450r. 451r. 452r. 453r. 455r. 456r. Vö. azonban uo., Serie IV, vol. 80, fol. 311r–312v (Millino kardinális Mátyás iránt megértést mutató emlékirata). – Mátyás ellen ausztriai valláspolitikája miatt Ferdinánd gráci főherceg már 1609. január 31-ei levelében beavatkozást sürgetett a pápánál. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 97, fol. 2rv.

¹⁷ HARGITTAY EMIL, *Pázmány Péter: De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti (1606)*, Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében (Historia Litteraria 25), Budapest 2009, 153–160. – Pázmány természetesen tudott a magyar prelátsusok gyűléséről, 1609. március 23-ai, Nagyszombatból írt levelében értesítette róla Bartholomaeus Viller gráci jezsuita házfőnököt (tehát ugyanaznap, amikor a magyar püspökök Rómába intézett levelei keltek): „A pozsonyi törvénycikkek már közzétéve, a bíboros és a püspökök neve hozzájuk lett írva, mintha egyetértettek volna azokkal és helyeselték volna őket, ami csodálatos mód megviseli a jó bíborost, és minap összehívta a főpapokat és elhatározta, hogy panaszt emel Őfelségénél amiatt, hogy habár az egész katolikus státus gyakran, írásban és szóban ellene mondott a törvényeknek, mindazonáltal az ő neveiket is feltüntették alattuk.” Pázmány ebben az időszakban nagyon borúlátó volt a magyarországi katolikus kibontakozás lehetőségei terén („Itt semmi remény nincsen a vallás szerencsésebb előrehaladására, hacsak nem hal meg Illésházy... Én, bevallom, mivel annyira elveszettnek látom a vallás ügyét, kezdek innét elvágyódni, bizony nem a fáradságtól és a kényelmetlenségektől menekülve, hanem mivel alig remélhetem, hogy a dolgok jobbra fordulnának.”) Ekkor maga is Bécsbe tartott a főpapok tiltakozását vívó Telegdy János (akkor még) boszniai püspökkel. Onnan, 1609. március 25-én, szintén Villerhez írt levelét a magyar püspököknek a Bíborosi Kollégiumhoz intézett, a magyar katolicizmus hajótörését említő hasonlatára rimelve az „*et quamvis fluctuet, non mergitur illa navis*” mondattal zárja. HANUY FERENC (kiad.), *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911, I, n. 16; vö. ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*,

Mindeme előzmények ismeretében nem tűnik különösebben meglepőnek, hogy amikor 1615 októberében váratlanul meghalt Forgách bíboros,¹⁸ örökébe szűk egy év múlva az addigi „fekete eminenciás”, a már majd egy évtizede jószerevel a háttérből befolyásoló, netán irányító Pázmány Péter lett.

* * *

Pázmány esztergomi érseki kinevezése elé azonban komoly akadályok hárultak. 1607-ben ünnepélyes, négyfogadalmas jezsuita lett:¹⁹ április 29-én a gráci Szent Egyed templomban az örökös szegénység, szüzesség és engedelmesség (kiváltképpen az ifjúság oktatásában) mellé különleges engedelmességet fogadott a pápának is, leginkább a hit terjesztésének vonatkozásában. A rendi előírásoknak megfelelően az ünnepélyes „*professio*” szerves kiegészítéseként ugyanekkor egyéb kötelezettségeket is vállalt. A rend generálásának képviselője, Alfonso Carillo előtt Istenre, a Boldogságos Szűzre és az összes szentekre esküt téve szóban és írásban még a következőkre tett ígéretet:

„Ígérem, hogy sosem teszek azért, illetve törekszem, még közvetetten sem, hogy a Társaság bármely előjáróságára vagy méltóságára válasszanak vagy kinevezzenek. Ígérem emellett, hogy nem iparkodom, illetve a Társaságon kívül sem törekszem bármilyen főpapi vagy más méltóságra, és – amennyire tőlem telik – nem járulok

35 is. A II. Mátyást Rómában feljelentő leveleket (mellékelve a törvénycikkek Ferenczffy által kinyomott példányait) vélhetően a nuncius diplomáciai postájával juttathatták el Rómába. (Lehet, hogy szerepe volt az iratok megfogalmazásában, és azért ment Pázmány ekkor Bécsbe, hogy ezeket átadja a nunciának? Egyszerű jezsuitaként ezt kétségkívül diszkrétebben megtehetette, mint Telegdy püspök... Megkockáztatjuk tehát: Forgách bíborosnak a pápai *potestas indirecta*ról érkező gyóntatójának talán szerepe lehetett annak magyarországi gyakorlati alkalmazásában – élünk a gyanúval az iménti adatok alapján.)

¹⁸ Forgách Garamszentkeresztben, 1615. október 16-án este hét óra tájban a szentségekkel megerősítve távozott az élők sorából. Halála váratlanul következett be, mindössze négy nap, magas lázzal járó betegséget követően. A haláláról október 19-én V. Pálnak küldött főszékeskáptalani beszámoló: ASV Segreteria di Stato, Vescovi, vol. 22, fol. 222r–223v. Vö. GALLA FERENC, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936, 7.

¹⁹ A Társaságban vezetői (generális, provinciális) tisztek betöltésére is képesítő negyedik fogadalom – amelyre a korszakban csak kiváló (*cospicuo*) teológiai tudás birtokában engedték a rendtagokat (*coadiutor spiritualis*) – kifejlődésére: LADISLAUS LUKÁCS, *De graduum diversitate inter sacerdotes in Societate Iesu*, Archivum Historicum Societatis Iesu (AHSI) 37 (1968) 237–316. – Az előforduló egyháztörténeti terminusokra, továbbá intézményekre stb. a következő lexikonokat, kézikönyveket forgattuk: *Lexikon Für Theologie und Kirche I–VI*, hg. v. JOSEF HÖFER–KARL RAHNER, Freiburg 1957–1961²; *New Catholic Encyclopedia I–XV*, ed. The Catholic University of America Washington, New York–Toronto–London–Sydney 1967; WILLIBALD M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts I–V*, Wien–München 1960–1969; H.E. FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte. I: Die Katholische Kirche*, Köln–Wien 1972.

hozzá megválasztásomhoz ilyenre, hacsak Ő nem parancsolja meg ezt nekem, kinek nem engedelmeskednem a bűn vétségével járna...”²⁰

A főpapi tisztség elfogadásának tilalma mellé súlyos, renden belüli problémák párosultak. Teológiai írásait előjárói többször cenzúrázták, tanítani régóta nem engedték, vitairatait sem övezte egyöntetű lelkesedés.²¹ Rendtársai 1614 tavaszán hitelt adtak annak a vádnak, miszerint viszonyt folytat a detrekői várúrnővel, Bakith Margittal.

Pázmány már Forgách életében egyre szűkebbnek érezte az őt felnevelő és kiképző Jézus Társaság kereteit. Maga a Társaság sem tudta megfelelően kezelni nagyformátumú tagja problémáit. 1614. augusztus 23-án Claudio Acquaviva generális (1581–1615) Theodor Busaeus osztrák provinciálishoz²² írt levelében elrendelte („*omninoque cupimus*”), hogy a magyar rendtagot távolítsák el Magyarországról és annak közeléből olyan messzire, hogy magyarokkal ne tudjon érintkezni.²³ Ez a rendelkezés és a méltánytalan vádak Pázmányt a világtól való elvonulásra, remetelétre sarkallták. Azt kérte a generálistól, hogy átléphessen a szigorúbb szabályzatú karthauzi rendbe. Karthauziként „tökéletesebb”, „Istennek tetszőbb” életformát követhetett volna, vállalása az ünnepélyes fogadalmas jezsuiták elől sem volt elzárva.²⁴ 1614–1615 fordulóján személyesen ment Rómába, hogy „soha többet ne térjen vissza Magyarországra”,²⁵ habár Forgách bíboros és a magyar katoliciz-

²⁰ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 10. A kiegészítő fogadalmat szinte az összes, a kérdéssel foglalkozó szerző idézi, hol hosszabban, hol rövidebben. Így LUKÁCS LÁSZLÓ is hamarosan idézendő alapmunkájában. (*Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215, 81. j.)

²¹ A cenzúrára: ŐRY-SZABÓ, *Pázmány*, 39 és 40–41; SZABÓ FERENC, *Pázmány bitelemzése a grazi De Fide-traktátusban*, Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára (szerk. Lukács László-Szabó Ferenc), Róma 1987, 99–180, 155–164; Uő, *A teológus Pázmány* (METEM Könyvek 1), Budapest 1998², 245–291; lásd még alább is.

²² A történet egyik fontos mellékszereplője, Pázmány renden belüli, holland származású ellensége e néven már a második a Társaságban, 1558-ban született, 1609–1612-ben német provinciális, 1613–1615 között pedig „*visitor et praepositus provinciae Austriacae*”. LADISLAUS LUKÁCS, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (MHSI 117 és 125), Romae 1978–1982, II, 556–557.

²³ Kiadva a következőkben idézendő két munkában: IVÁNYI, *Pázmány kilépése*, 13 (n. 2); lásd még uo., 5; és LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 86, 25. j. (több vonatkozó forrás kíséretében).

²⁴ A szerzetesjogot bámulatos alapossággal rendszerező *Francisco Suarez* szerint az *ad strictiorem* átlépéshez igazából engedélyt sem kellett kérnie, ehhez *ex natura rei* joga volt, az *ad aequalem* rendváltáshoz pedig a *ius commune* alapján. *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum ex regula, praelatione et subiectione regulari provenientibus*, lib. III, cap. VIII, intr. Vö. *Francisci Suarez opera omnia*, ed. CAROLUS BRETON, Parisiis 1825–1866.

²⁵ „...eo animo Romam veni, ut nunquam has partes reviserem”. Alább még többször idézendő, 1616. február 8-ai levelében. Először kiadva HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 50). – A levél rövid, érthe-

mus időszerű ügyeinek intézését még magára vállalta.²⁶ December 15. és január 24. között több mint egy hónapot töltött az Örök Városban. Acquaviva generálisnak végül sikerült lebeszélnie tervéről, és arra intette Pázmány közvetlen előjáróit, hogy szeretetteljesen igyekezzenek tudását a Társaság szolgálatában kamatoztatni és őt lelkileg megerősíteni.²⁷ Közben magyar főurak külön-külön levélben sürgették a pápánál Pázmány visszatérését (pontosabban, hogy továbbra is Magyarországon működhessen), melyekre a pápa 1615. január 9-én egyenként és biztatólag válaszolt.²⁸

Mialatt Pázmány útban volt Magyarország felé, 1615. január 31-én Rómában meghalt Loyolai Szent Ignác negyedik utóda. Öncélú rendi érdekek, fegyelmezési szempontok, rágalmak és személyes féltékenységük miatt

---

tó tartalmi összegzését adó ŐRY-SZABÓ megjegyzése, miszerint az átírás több helyen pontatlan, jogos (*Pázmány*, 41–42), és a szöveg újabb, LUKÁCS LÁSZLÓ általi kiadása a mérvadóbb.

²⁶ Forgách Ferenc ajánlólevele V. Pálhoz, Nagyszombat, 1616. október 10. Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV), Boncompagni e Ludovisi, vol. E 15, vol. 27r–28v. Kiadását lásd alább a függelékben, *Dokumentumok*, 1. sz. – Az 1614–1615 eseményeit röviden összefoglaló ŐRY-SZABÓ tévesen feltételezik, hogy „hivatalosan azért ment, hogy Forgách érsek megbízásából a nagyszombati kollégium alapításáról tárgyaljon”. *Pázmány*, 41–42. (Ígaz ugyanakkor, hogy még az Államtitkárságon is Forgách küldötteként kezelték. Lásd majd az 1615. január 10-ei jegyzéket. ASV Segr. Stato, Nunziatura di Portogallo, vol. 151, fol. 3v–4r. – A számos, Porfirio Feliciani reszortját képező nunciatúra anyagát tartalmazó kötetre vö. ASV Sala dei Indici, Indice 1024.) Az ajánló levélből viszont világosan kiderül, hogy Pázmány elsődlegesen saját ügyében szándékozott Rómába menni, és a primás ezt az alkalmat használta ki, hogy jelentést tétessen a magyar állapotokról és pár ügyet elintéztessen, többek között a nagyszombati jezsuita kollégium alapításával kapcsolatosan, és számított gyóntatója visszatérésére. Feltűnő ugyanakkor, hogy a világi főuraktól eltérően Forgách primás külön nem lépett fel Pázmány visszaküldése érdekében, egyedül a hazai jezsuita jelenlét növelését kérte – a nagyszombati alapítással összefüggésben – Acquavivától. LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 87. – Forgách ebben az időszakban írt ugyan Rómába, de csak szokásos karácsonyi, újévi jókívánságot, amire V. Pál 1615. február 27-én válaszolt. ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 106r.

²⁷ A generálisnak az osztrák provinciálishoz írt 1615. január 23-ai levele (hibásan 1614. évi dátummal) kiadva: uo., 12–13 (n. 1). IVÁNYI a hibás datálás nyomán Pázmány útját 1613–1614 telére teszi (3–4), így narratívájának eleje téves időkoordinátákon zajlik (4–5).

²⁸ ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 87v–88v. Közlésük alább: *Dokumentumok*, 2. sz. – Fellépésük SÍK SÁNDORNÁL (72) és ŐRY-SZABÓNÁL (105) egyaránt említésre kerül. Az arisztokraták közül az újabb irodalom alapján egyedül Esterházy Miklós volt azonosítható, aki Acquaviva generálisnak is írt Pázmány érdekében. Vö. az 1614/1615-ös útra apparátusban közölt, több forrással LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 86–89, 31. j. (Alber vikárius generális 1615. április 15-én nem túl barátságosan azt közölte Dobokay Sándorral, hogy nem látta ezt a levelet, és hogy a provinciális dolga Pázmány ügyében dönteni.); illetve 32. j., ahol rövid idézet is szerepel a hozzá intézett brevéből. – E brevék alapján harmadik munkájában, vagyis legutolsó áttekintésében FRAKNÓI már teljes felsorolást ad a közbenjáró arisztokrátákról (Esterházy mellett Erdődy Tamás, Vegliai Horváth Gáspár, Pethe László, Johann von Prainer), és arról is tájékoztat, hogy eredetileg Balásffy Tamás vitte volna a Pázmány mellett szóló főúri leveleket az Örök Városba. FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I–III*, Budapest 1901–1903, III, 287.

osztrák tartományi előjárói ismét el akarták távolítani hazájából magyar rendtársukat. Az olműtzi kollégiumban kellett volna ismét megerősödni a szerzetesi fegyelemben (*disciplina religiosa*). Forgách bíboros azonban vélhetően nem kívánt megválni bizalmasától, és ami sokkalta fontosabb, a Habsburg-politika ekkoriban szinte mindenható irányítója, Melchior Klesl bécsi püspök, a Titkos Tanács elnöke – e történet Pázmány melletti főszereplője – sem nézte jó szemmel peremre szorítását.²⁹ 1615 tavaszára maga Pázmány is úgy gondolta, hogy a Társaságon kívül „hasznosabban tudná szolgálni egyháza és hazája ügyét rendje apostoli hivatásának szellemében”. Ez az út már nem a remetelét csendes magánya felé mutatott.

Historiográfia

Pázmánynak a rendből kifelé, az érseki székre vezető útjára vonatkozó irodalommal, újabb forrásokkal: LUKÁCS LÁSZLÓ, *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány... emlékezete, 197–267, 197–205 (az idézet 205) és 206–219.³⁰ A tanulmánynak van egy korábbi, SZABÓ FERENCCEL közösen írt, francia nyelvű változata is: *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siège primatial d'Esztergom (1614–1616). Pázmány est-il resté jésuite après sa nomination?*, AHSI 54 (1985) 77–148. E munkát csak a fontosabb eltérések esetében idézzük külön. Említésre méltó, hogy míg a forrásfüggelék nagyobbrészt megegyeznek, a francia tanulmány jegyzetapparátusa helyenként jóval több – főként a római jezsuita levéltárból –, helyenként viszont kevesebb

²⁹ Melchior Klesl 1588-tól bécsúj helyi, 1598-tól bécsi püspök, 1616-tól bíboros, II. Mátyás alatt a Habsburg-politika meghatározó alakja, 1611-től 1618. évi bukásáig volt a Titkos Tanács elnöke. Pályájának összefoglalása és értékelése: JOHANN RAINER, „Klesl, Melchior”, Neue Deutsche Biographie 12 (1979) 53kk; HUGO ALTMANN, „Klesl (Cleselius, Kblesl, Klesel), Melchior, Kardinal”, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon IV (1992), 42–45; újabban pedig VOLKER PRESS, „Klesl, Melchior”, Theologische Realenzyklopädie I–III (hg. v. Gerhard Müller–Horst Balz), Berlin 2006, I, 265–267. Az e helyeken felsorolt irodalomból kiemelkedik: JOSEF FREIHERR VON HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben. Mit der Sammlung von Kblesl's Briefen... und anderen Urkunden... I–IV*, Wien 1847–1851; ANTON KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, Wien 1865^t [és 1905^t]; FRANZ MÉŠTAN, *Regesten zur Geschichte des Kardinals Melchior Klesl, Bischofs von Wien 1598–1630*, Regesten zur Geschichte der Erzdiözese Wien. II: Regesten zur Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe Wiens (hg. v. Joseph Kopallik), Wien 1894, 160–289; JOHANN RAINER, *Kardinal Melchior Klesl (1552–1630). Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”*, Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte (RQ) 59 (1964) 14–35 (alapvető és hasznos áttekintés); Uő., *Der Process gegen Kardinal Klesl*, Römische Historische Mitteilungen (RHM) 5 (1961–1962) 35–163; újabban pedig HEINZ ANGEMEIER, *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Kblesl*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 110 (1993) 249–330 (utóbbi szerző bár nagy teret szentel – kizárólag kiadott forrásokra hagyatkozva – Klesl valláspolitikájának [291–317], a bennünket inkább érdeklő 1615 utáni évekről nem ejt szót). – Egyéb életrajzi adatai (látni fogjuk, nem indokolatlanul) alább még többször előkerülnek.

³⁰ Gyenge, hibáktól hemzseggő összegzése: <http://www.keresztenymagyarorszag.hu/tortenelem/egybaztortenet> („A katolikus visszatérés és belső megújulás története. 9: A katolikus megújulás Magyarországon”).

szöveget közöl, vagyis a források közzététele részben megosztásra került a két munka között. Emellett utóbbi tanulmány megállapításai helyenként sarkosabbak. Úgy tűnik, hogy a magyar közönség elé egy tompított változat került, a francia változat pedig nagyobb teret szentel annak, hogy Pázmányt általánosságban is bemutassa. Bőséges forrásidézetekkel jóval hosszabban szól például a cenzúra-ügyről is: 78–82. Két korábbi alapvető munka e témában (is): FRAKNÓI (FRANKL) VILMOS: *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest, 1868–1872, I, 170–191 (191–220) 220–241 és 618–620; valamint IVÁNYI BÉLA, *Pázmány kilépése a Jézus Társaságból*, Kőrmend 1943, 1–24. Utóbbiban a renden belüli nehézségekre vonatkozó levéltári források jórésze először került publikálásra és ismertetésre (SZITTAY DÉNES gyűjtéséből, amelyet az átmenetileg Exetenben őrzött jezsuita központi levéltárban végzett). Mivel e dokumentumokat LUKÁCS jórészt újraközölte, külön csak kivételesen idézzük IVÁNYI közlését. ŐRY MIKLÓS és SZABÓ FERENC áttekintését („*Pázmány kilépése a jezsuita rendből és érseki kinevezése*”: *Pázmány*, 40–45 és 85–86) viszont sűrűbben forgattuk. Egyfelől mivel itt már hírt adnak az újabb forrásokról, és részben megelőlegezik a későbbi részletező tanulmányt, másfelől ŐRY kutatásainak, történelmi habitusának köszönhetően narratívájának részhangsúlyai több pontban eltérnek. Egy erősen szubjektív narratíva a további levéltári kutatásokat sürgető LÁNYI EDÉTTŐL: *Pázmány fejlődése I–III*, Egyházi Lapok 58 (1935) 339–343 és 59 (1936) 5–8 (7–8 „*Pázmány és a Jézus társasága között – differenciák*”) és 55–58. Erre válaszul, több megállapítást vitatva született a következő elmélyült – premisszái értékelésében és következtetéseiben azonban nem igazán helytálló – a korábbi kutatás által ugyan idézett, de tulajdonképpen nem használt – elemzés: PETRUCH ANTAL, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap?*, Egyházi Lapok 59 (1936) 82–85. KORNIS GYULA szép esszéjében szintén érinti, összefoglalja e tárgyat: *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 [ú.f.] (1935) 133–161 és 286–319, 300–301. A témára vonatkozó – és egy-két fontos meglátást is tartalmazó – régebbi vagy részlegesebb, illetve szekundérabb jellegű irodalommal alább találkozhatunk.

II. A HABSBURG- ÉS A PÁPAI DIPLOMÁCIA LÉPÉSEI 1616 TAVASZÁIG

I. RIDOLFI ÜGYVIVŐ ÉS DE MARA NUNCIUS TÁRGYALÁSAI 1615 NOVEMBERÉIG

A rendi előírások megengedték, hogy Pázmány maga forduljon közvetlenül a pápához renden belüli nehézségeivel, hogy azok orvoslását kérje.³¹ Ezt Pázmány 1615 áprilisa körül tehette meg: „miután láttam, hogy sem jogos önigazolásomnak nem adnak helyt, sem arra, hogy vádlóimat megcáfolhassam, mégis úgy bánnak velem, mintha bármi bűnben vétkes lennék, mivel nem volt generálisunk, a Legfőbb Pásztorhoz folyamodtam és segítségét kértem” – írja később.³² A magyar jezsuita kérését a római Habs-

---

³¹ Ehhez az általános szerzetesjog szerint is joga volt: „*semper est locus recurrendi ad pontificem... cum ergo pontifex supremus praelatus omnium religionum potest hanc facultatem sibi reservare, quando expedire iudicet.*” *Franciscus Suarez: Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VIII, intr. Axiómaként kezeljük, hogy Pázmány teljesen tisztában volt – a korszakban már igen fejlett és aktívan művelt – szerzetesjog követelményeivel, a vonatkozó pápai előírások, rendi kiváltságok tartalmával. A szakirodalmi tájékozottságába vetett hit mellett legékeesebb bizonyítéka ennek, hogy a következő jegyzetben is idézendő levelében konkrétan hivatkozik VIII. Kelemen rendeletére, amely felülbírálja azt a rendi utasítást, miszerint Rómába csak nyitott borítékban írhattak a rendtagok, mert az akadályozta a pápához fordulás jogát. Ugyanezt a tájékozottságot vélelmezzük a pápai Kúria, a jezsuita rend vezetése és Klesl esetében is. – A jezsuita rendre vonatkozó, és a különféle fogadalmakat, átlépéseket (stb.) szabályozó, szankcionáló pápai bullák hosszú sorára lásd például *Bullarium Romanum. VIII: a Gregorio XIII ad Sixtum V*, ed. ALOYSIUS TOMASETTI, Taurini 1863, 1071–1072. – VIII. Kelemennek a szerzetesrendekkel kapcsolatos alapos, a korszakban hatályos szabályozásai: *Regularis disciplinae* (1596. március 12.), *Sanctissimus* (1599. június 20.; 1602. május 12.) *Cum ad regularem* (1603. március 19.). Szövegük: *Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum pontificum amplissima collectio V/2*, ed. CAROLUS COCQUELINES, V/2, Romae 1753 [sumptibus Hieronymi Mainardi], 410–415. Itt is megköszönöm SILVANO GIORDANO hasznos tanácsait. – A közvetlenül a pápához történő fordulás szerzetesi jogát már V. Sixtus – VIII. Kelemen által megerősített – rendelkezései is tartalmazzák. Lásd majd alább.

³² Pázmány emellett 1616. február 8-ai levelében részletesen felsorolja, milyen sérelmek érték Rómából hazatértét követően (Busaeus dél-német/osztrák provinciális egyenesen a szemébe mondja, hogy nem mehet vissza többé Magyarországra, felszólítja őt, hogy tárja föl Esterházy Miklóssal folytatott bizalmas beszélgetése részleteit stb.). HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 50–51).

burg-érdekképviselet közvetítette V. Pál felé. Az ügy ezzel bekerült a pápa és a császár, mint mindig, ekkoriban is szövevényes kapcsolatrendszerének játékkerébe. Lodovico Ridolfi pápai titkos kamarás, római Habsburg-ügyszívő 1615. május végén szóban tolmácsolta V. Pálnak a prágai udvar kérését, hogy Pázmány a jezsuita rendi kötöttségektől szabadon, világi papként működhessen tovább:³³

„Hogy kötelességemnek megfelelően legjobb tudomásom szerint szolgálhassak Méltóságodnak, nem kell más, mint hogy ismerjem óhaját. Így amikor minap április 18-ai levelében jelezte, hogy újra embereket kíván Magyarországra helyezni a katolikus vallás megerősítése céljából, nem mulasztottam el, hogy ezt a szándékot hathatósan támogassam Őszentségénél. A Szentatya szívesen hallgatta Ridolfi urat mindabban, amit előterjesztett, ugyanígy páter Pázmány esetében is. Méltóságod ezzel kapcsolatosan Ridolfi úrtól fog értesülni a lehetséges megoldásról.” – olvashatjuk Scipione Borghese, a pápa neposa rövid, udvarias tájékoztatóját.³⁴

³³ A kérés pontos tartalmáról Ferdinand Alber alább ismertetendő ellenérvei és De Mara nuncius 1615. december 7-ei jelentése („...Mons. Klesl... szeretné látni, hogy az [*Pázmány*] ki legyen véve a Tártság intézményéből és engedelmessége alól, és egyszerű pap maradjon, miként szerinte a Cicala-fivérek engedélyt kaptak”) adnak tájékoztatást. Kiadva: FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184 (jegyzetben); LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dokumentumok, n. 4. – Rómában a fantasztikus török diplomáciai kalandba keveredő Antonio és Vincenzo Cicala esetét (Szinán pasát akarták keresztény oldalra állítani) semmilyen módon nem kívánták kapcsolatba hozni Pázmánnyal: „...a felhozott Cicala-példa egy nagyon különböző eset, sőt vannak bizonyos elképzelések arra, hogy visszatérítsék őket a rendbe, most hogy meghalt Acquaviva generális atya, akivel bizonyos ellenségeskedésük volt, legyen elég annyi, hogy *omne simile non est idem* (hasonlóság nem azonosság)”. Scipione Borghese bíboros neposa a nunciushoz, Róma, 1615. december 26. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok. 4 (a kiadó által az '*imimitia*' tévesen lett átjavítva '*amicitia*'-ra.) Ez az idézet elég meggyőzően rávilágít arra, hogy abban az 1615. tavaszától 1616. szeptemberéig tartó folyamatban, amely Pázmány rendből való tényleges távoztáshoz vezetett, a magyar jezsuita személyes problémái igazából nem befolyásolták a kuriális döntéshozatalt. – A Cicala fiérekre: I. RINIERI, *Clemente VIII e Sinan Bassà Cicala*, «Civiltà Cattolica», Roma 1898.

³⁴ „*Per servire a vostra signoria illustrissima com' devo mi basta ogni notizia, che io habbia del suo desiderio. Ond' ella havendomelo significato nuovamente con la sua de 18 d' aprile circa il' introdur di nuovo buomini in Ungberia per risarcimento della religione cattolica in quel regno, io non ho mancato d'interporre con tanto maggior' efficacia i miei uffizi appresso nostro signore. Il quale ha ascoltato [ascolterà] volentieri il signor Ridolfi in tutto, quel, che gli ha posto [porrà] sopra questa materia, come anco nel particolare del P. Pasmario, [a fine di prenderci quella deliberazione, che sarà conveniente] [helyette oldalt más kézzel, vélhetően Felicianié, mint a beszúrárok is:] intorno a, che vostra signoria illustrissima intenderà dal medesimo Ridolfi quant' occorre, ond' a lui rimettendomi resto, et [la] prego a Lei iustizia continua.*” [a zárójeles részek kihúzva, a helyettük álló szavak sorközi beszúrárok (tudniillik közben sor került Ridolfi audienciájára) – Az irat bal felső sarkában vélhetően a spediciót jelző jelzés található.] Scipione Borghese bíboros neposa Kleslhez, Róma 1615. május 23. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 268r. Második fele a kihúzárok részbeni bennhagyásával ugyaninnen kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 205, 32. j. Úgy tűnik, hogy a levélnek még az ügyvivőnek adott audiencia előtt íródott része kedvezőbbben áll a kérdéshez, mint az audiencia után minden bizonnyal Feliciani államtitkár által átírt zárómondat. Egy teljes, hibátlan közlés a római *Biblioteca Angelicá*ból, ám közelebbi jelzet nélkül: FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 173 (jegyzetben). – Az *Angelicá*ból Porfirio Feliciani pápai (állam)titkár hagyatékából számos államtitkársági másolati/regisztrum kötet található (Ms. 1215–1239). Témánk

A Habsburg-diplomácia 1615 nyarának közepén ismét felvetette a római udvarban Pázmány távozását a rendből. A pápai Államtitkárságot felügyelő bíboros nepos 1615. augusztus 8-án a következő jegyzéket intézte a császári főminiszterhez a szokásos diplomáciai fordulatokkal:

„Ridolfi kamarás úr átadta nekem Méltóságod múlt hó 18-án kelt levelét, és szóban több mindent fűzött hozzá, amit a maga részéről páter Pázmány esetében szándékozott nekem kifejtteni. Azt, amit e téren Őszentsége mondott Ridolfi úrnak, és azt, hogy én mekkora készséget tanúsítok abban, hogy megismételjem közbenjárásomat Őszentségénél e kívánság teljesüléséért – melyet hogy mennyire óhajt Méltóságod, e soraival ismételten kinyilvánítja –, maga Ridolfi úr fogja részletekbe menően tudatni Önnel”.³⁵

V. Pál döntése végül jóval a szokásos augusztusi kúriai munkaszünet után született meg.³⁶ Scipione Borghese 1615. szeptember 26-ai levelében tájékoztatta a bécsi püspököt, hogy ismét tárgyalt Ridolfival Pázmányról.³⁷ Október 3-án pedig Ridolfi arról értesítette Kleslt és magát Pázmányt, hogy az aznap reggeli audiencián hiába követett el minden tőle telhetőt, a

---

időhatára szempontjából az Ms. 1231 és 1234 említésre méltó, ezek többé-kevésbé a vatikáni levéltár államtitkársági állagának Vescovi 190-es és a Nunziatura di Portogallo, 151-es kötetével feleltethető meg (kisebb nagyobb szerkezeti, tartalmi, olykor azonos iratok dátumbeli eltéréseivel). A számunkra legfontosabb eltérés és Fraknói közlése hibátlan voltának magyarázatát az adja, hogy míg a Vescovi 190-es kötet csak fogalmazványokat tartalmaz, az *Angelicában* a végleges kimenő szövegek regisztruma/másolata található. Utóbbiakat kiegészítő jelleggel, elsődlegesen FRAKNÓI hivatkozásainak azonosítására idézzük. – Borghesére (1578–1633, bíboros 1605-től): V. CASTRONOVO, *Borghese Caffarelli, Scipione*, DBI, *ord. alph.*, illetve újabban: MARTIN FABER, *Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik der frühen Neuzeit*, Mainz 2005. Borghese, illetve szűkebb udvartartása V. Pál kormányzatában betöltött szerepének újabb értékelése: BRIGIT EMICH-WOLFGANG REINHARD, *Les serviteurs du cardinal-neveu Scipione Borghese, Offices et papauté*, 333–339. – BITSKEY ISTVÁN 1615 nyarának végére teszi „Pázmány végleges elhatározását arra nézve, hogy kilép Loyola Ignác rendjéből”. (*Pázmány*, 114.) Ekkor azonban a császári diplomácia már javában intézte az ügyet.

³⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206, 34. j.

³⁶ Vélhetően közbeékelődött még egy levélváltás, illetve tárgyalás a bíboros neppossal: „*Non deve astenersi vostra signoria illustrissima di scrivermi in lungo per dubbio di darmi brighe, poiché le sue lettere quanto più sono piene, [tanto] più [anco] mi sono "di gusto" [accette], et massime quando mi portano ordine di obbedire a sua maestà. Ho sentito per tanto volentieri il signor camerario Ridolfi in tutto quelche mi ha narrato per parte di vostra signoria illustrissima. Alla quale dovendo egli stesso riferire, quanto s'è fatto, perché la maestà sua resti servita nel particolare, d'ella mi accenna con la sua de 24 del passato...*” (A^{a-a} betűkkel jelölt rész sorközi beszúrás, vélhetően Feliciani államtitkártól; a zárójeles szavak kihúzva.) Borghese Kleslhez, Róma 1615. szeptember 26. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 305r.

³⁷ GALLA, *Harmínkilenc... Pázmány-levél*, 7. A szerző pontos levéltári jelzettel (ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 266r. 209r. 320r. 340r) hozza és kivonatossal idézi Borghese (Porfirio Feliciani révén) és Klesl 1615-ös, Pázmánnyal kapcsolatos többi iratváltását is (május 23., július 18. augusztus 8.). – A későbbi kutatások egy helyen sem hivatkoznak GALLA közléseire.

pápa egyelőre hajthatatlannak bizonyult: csakis úgy hagyhatja el a jezsuitákat, ha „beöltözik egy másik rend ruhájába”, vagyis egy másik szerzetesi közösség tagja lesz. Ridolfi, aki levele tanúsága szerint szívében viselte Pázmány sorsát, azt a tanácsot adta, hogy Forgách bíboros is írjon Rómába (amit ezek szerint tehát a prímás eddig nem tett meg). Hivatkozzon arra, javasolta az ügyvivő, hogy az „ország érdekében” van szükség személyére, mivel kevés az egyházi, és kérését okvetlenül kapcsolja össze Pázmány püspöki vagy más főpapi kinevezésével, amihez spanyol példák alapján a pápa hozzájárulhatna.³⁸

A magyar jezsuita a pápai döntésről Klesltől értesült. Ridolfi írását a bécsi rektor ugyanis visszatartotta: „Florianus a levelet, melyben a pápa kamarása Ószentsége válaszát megírta nekem, elfogta, és mindazt ami benne volt, elhíresztelte... Mit mondana a Szentatya, ha látná, hogy a levelet, mely az Apostoli Szék válaszát tartalmazza, elfogják a természet- és népjog ellenében titkait leleplezik?” – olvashatjuk Pázmány hónapokkal később papírra vetett háborgó sorait.³⁹

A római Habsburg-képviselet egyelőre tehát csak részben érte el célját. Pázmány nem léphetett át közvetlenül a világi papság sorába. Ridolfi ügyvivő tanácsa arra utal, hogy a kérés mögül igazából hiányozhatott a megfelelő érvelés (semmiféle konkrét tisztséget, méltóságot nem neveztek meg a magyar szerzetes számára, bár nyilván szántak neki ilyet), és beterveztett formájában tényleg teljesíthetetlen volt V. Pál számára. Az 1615. október 3-án közzétett szóbeli döntés után a kúriai szabályoknak megfelelően Ridolfi Pázmány nevében egy saját kezűleg írt kérvényt nyújtott be. Ebben azt kérte a pápától, hogy adjon számára brévében felhatalmazást átlépésre a jezsuitáktól egy másik reformált rendbe. Továbbá mivel az uralkodó szándékának megfelelően hazájában kell tartózkodnia, kapjon engedélyt arra, hogy a nuncius fel-

³⁸ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 2. – A forrásnak IVÁNYI csupán rövid ismertetését hozza. Ridolfit államtitkárnak véli, a dokumentumot pedig félreértelmezi: „Ridolfi Lajos pápai titkár levele Pázmány Péterhez „della Compagnia de Gesu”, melyben közli vele, hogy Ószentsége eltekintett attól, hogy a Jézus Társaságából való kilépéssel más, szigorúbb rendbe lépjen” (*Pázmány kilépése*, 16–17, n. 8); elbeszélésében pedig érdekes fordulattal – FRAKNÓIRA hivatkozva – Ridolfi leveléhez csatolja a szomaszka rendi átlépését: „úgyhogy Pázmány, állítólag tudta nélkül, merő alakiságból, az 1531-ben alapított «Clerici Regulares S. Majoli Papiae Sommasche» nevű congregatio tagjává lett, amely mellett azonban teljes cselekvési szabadságának birtokában maradt” (uo., 7). (A szomaszka-kérdést és historiográfiáját lásd alább.)

³⁹ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (51). Tiltakozása dacára később sem kapta meg Ridolfi levelet, az máig a jezsuiták római levéltárában található.

ügyelete alatt maradjon, amennyiben olyan rendet választ, amelynek nincsen háza Magyarországon. Végül pedig hogy ezentúl is rendelkezésére álljanak mindazok a pápai fakultások, amelyeknek jelenleg örvend.⁴⁰

Habár az egyházfői döntés brévebeli megfogalmazásának alapjául ez a *memoriale* szolgált,⁴¹ tényleges, fontos konkrétumokat tartalmazó kitételeiből szinte semmi nem került át az 1615. november 14-én kiállított szentszéki iratba. Sem a „távnoviciátus”, vagyis a nunciusi joghatóság alá kerülés később nagy jelentőségre szert tevő mozzanata, sem pedig meglévő fakultásainak megújítása. Utóbbiak aligha vonatkozhattak másra, mint az „eretnek könyvek” olvasásának engedélyezésére, és így még egyértelműbbé teszik azt a nyilvánvaló tény, hogy Pázmány a jezsuita előjárói szándékok ellenében Magyarországon tartásának egyik célja az volt, hogy a Habsburg-kormányzat számított szellemi munkájára a protestánsokkal szembeni küzdelemben. (Egy másik és nem is lényegtelen kérdés, hogy ez önmagában elégséges indok volt-e?) Az 1615. november 14-ei bréve ugyanakkor, ha általánosságokban fogalmazva is, messzemenő kedvezményeket adott Pázmánynak. A nevében előterjesztett kérésre válaszul megengedte számára, hogy – előjáróitól kért, de meg nem adott hozzájárulás nélkül – egy másik reformált, az Apostoli Szentszék által elismert szerzetesrendbe lépjen. Előírta, hogy e rend pápailag megerősített szabályait megtartva egyfelől beöltözzék habitusukba, másfelől a megfelelő időben örökfogadalmat tegyen. Megengedte továbbá, hogy átlépése pillanatától ne tartozzék a Jézus Társasághoz, és összes vonatkozó, bárminemű – pápai, szerzetesrendi – előírás alól ez alkalommal egyedi felmentést adott számára. Végül kikötötte, hogy az átlépésre a bréve keltétől számított hat hónapon belül sor kerüljön, addig [jezsuita] előjárói irányítása alatt éljen.⁴²

A páratlan kedvezmény ellenére, hogy Pázmány felettesei engedélye nélkül, és már az átlépés kezdetétől, nem pedig az örökfogadalom letételétől fogva

⁴⁰ ASV Segreteria dei Brevi, Registra, vol. 530, fol. 369r–370v. Kiadva alább: *Dokumentumok*, 5. sz.

⁴¹ A kérvény a Brévetikárság gyakorlata szerint a bréve fogalmazványa mellett található.

⁴² ASV Segr. Brev., Reg., vol. 530, fol. 368rv + 372v. – Ezen első bréve levéltári jelzetét (fol. 368rv) hozza: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206, 37 j. – LUKÁCS LÁSZLÓ ehelyütt világosan kimutatja a pápai szóbeli döntés, és a hivatalos brévébe foglalás kuriális döntéshozatali folyamatát. Vatikáni levéltári jelzetét szintén közli: GALLA, *Harmínckilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még Uő, *Magyar tárgyi pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klly. LK 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947, 63 („*Pro Petro Pasman presbytero S.I.: licentia transeundi ad alium ordinem*”). Az értékeléshez vö. LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 91 (utolsó bekezdés). A bréve közlését a fogalmazványról lásd alább: *Dokumentumok*, 7. sz.

teljesen mentesülhet a jezsuita rendi irányítás alól, Klesl kevesellte az elért eredményt. Leginkább azért, mert az időközben váratlanul elhunyt Forgách prímás székébe a magyar jezsuitát akarta helyezni. Az elképzelést maga a bécsi püspök és Leonhard Helfried Graf von Meggau császári főkamarás, a Titkos Tanács másik meghatározó alakja közölte Placido de Mara pápai nunciussal.

Történetünk fontos szereplője, Placido de Mara a dél-itáliai Melfi és Rapolla püspöke, a 16. század derekán született Nápolyban, 1595-ben Giulio Santoro bíboros szentelte püspökké. A Habsburg-testvérviszályban közvetíteni jövő Giovanni Garzia Millini bíboros-legátus kíséretében érkezett Bécsbe, a döntés, hogy Mátyáshoz, mint magyar királyhoz (és Ausztria főhercegéhez) nunciusként akkreditálják, ezután született meg, többek között Forgách bíboros kérésére. Főinstrukcióját csak szóban kapta Millinitől, a fakultásait tartalmazó brévé 1608. augusztus 21-én állították ki, majd 1611. május 24-én kiterjesztették Csehországra is. 1612. június 23-tól császári nuncius, 1615. július–augusztusban a Padova környéki fürdőkhöz kezeztette magát. Nunciaturája lezárulta után – ennek nem mellékes problémája még előkerül – Melfibe tért vissza. Ott halt meg már 1620-ban, székesegyházában temették el.⁴³

A pápai diplomata – elmondása szerint – maga is azzal az elhatározással keverte fel a két császári minisztert, hogy Pázmány személyét szóbahozza előttük.⁴⁴ Hangot adott véleményének, hogy a pápa beleegyezésével és a jezsuita

⁴³ SILVANO GIORDANO O.C.D. (a cura di), *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621 [I–III]* (Instruções Pontificum Romanorum [Istituto Storico Germanico di Roma]), Tübingen 2003, 4 és 173. – Diplomáciai levelezésének forrásai uo., 586–587. Ehhez még: Archivio di Stato Massa (ASMa), Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 93, *passim*.

⁴⁴ A korszakban már meglehetősen ritka, hogy a pápaság személyi szinten próbáljon beavatkozni a magyarországi püspöki székek betöltésébe, illetve konkrét személy érdekében folytasson tárgyalásokat. Már a 16. század második felében a kinevezések halogatása elleni fellépésre esik a hangsúly, bár alkalmankénti személyi javaslatok még kimutathatóak, például Draskovich György pécsi, Náprágy Demeter, illetve a végül ki nem nevezett és a mezőkeresztesi csatában elesett germanikus, Baranyay Pál, valamint 1602-ben Veranchich Faustus zenggi püspöksége érdekében. TUSOR PÉTER, *Prágai nunciatura tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16–17. század fordulóján*, Századok 144 (2010) 1165–1181, 1166–1171; S. STEINHERZ (Hg.), *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561* (Nuntiaturrechnungen aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken [Nbd] II/1), Wien 1897, n. 84b; JOSEPH SCHWEIZER (Hg.), *Die Nuntiaturn am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592* (Nbd IIIa/2/3 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 18), Paderborn 1919, n. 208 és 284, 584–585; KLAUS JAITNER (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605 I–II* (Instruções Pontificum Romanorum), Tübingen 1984, I, n. 10, 55–58; NATALE MOSCONI (ed.), *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V*, Brescia 1966–1967, III, n. 70; AUGUSTINUS THEINER (ed.), *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. I: Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III. (1198–1549). II: A Clemente VII. usque ad Pium VII. (1524–1800) cum additamentis saec. XIII. et XIV., Romae–Zagrabiæ 1863–1875, II, 99–100, n. 114; TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.), *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, (Collectanea Vaticana Hungariae [CVH] I/7), Budapest–Róma 2011,*

rend jelentősebb sérelme nélkül („*senza notabile pregiudizio*”) megvalósítható és megvalósítandó a kinevezés, hiszen a magyar püspökök kivétel nélkül alkalmatlanok erre a méltóságra. Pázmány nemcsak tudója, hanem „bizonyos módon irányítója volt, hogy úgy mondjuk, a jó esztergomi bíboros kormányzásának és módszereinek” („*non solo consapevole, ma in un certo modo direttore, per dir così, del metodo et del governo del buon Signor Cardinale di Strigonia*”) – írta meg Rómába a tárgyaláson mondottakat 1615. november 16-án. De Mara azt tapasztalta, hogy Klesl nemcsak egyetértett Pázmány érseki kinevezésével, hanem annak mielőbbi megvalósulását is kívánatosnak tartotta.⁴⁵

Az életrajzi monográfus FRAKNÓI felteszi a kérdést, és jogosan, hogy a nuncius milyen megfontolás alapján jutott el Pázmány személyének felvetéséig. Mivel a Forgách halála utáni jelentéseiben (1615. október 26.⁴⁶ és november 9.) a szentszéki diplomata még arról ír, hogy „őt módfelett gyöttrő tépelődés közepette” nem nagyon talál alkalmas személyt („*pochi sogetti nazionali meritevoli*”), a püspökök között pedig még kevésbé, kizárja, hogy De Mara saját indíttatásából ajánlotta volt. Mivel az ez időszertinti római válaszok sem említik ekkor még a magyar jezsuitát (1615. november 13., 14.), a római sugalmazást is elveti.⁴⁷

n. 243. – Pázmány utódainál a pápai nunciusok már csak a jelöltek személyének és az udvari események ismertetésére szorítkoztak. 1637-ben és 1642-ben meg sem kísérelték a tevőleges fellépést.

⁴⁵ A nuncius Prágából kelt jelentése kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 3. A „*signor cameriere maggioré*” a neves jezsuita történész tévesen azonosítja Lodovico Ridolfi pápai kamarással, hiszen ő Habsburg-ügyvivőként ekkor (is) Rómában tartózkodott. FRAKNÓI helyesen Meggaut ír. *Pázmány... és kora*, I, 180; illetve Uő., *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1886, 75 (a fenti idézet 73, 1. j. is közölve); valamint még *Magyarország... összekötései a Szentszékkal*, III, 288.

⁴⁶ Kihagyásokkal kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206, 39. j. – De Mara arról is írt, hogy Forgách még csak 49 éves volt, bár ősz volta többnek mutatta, illetve említést tett a mérgezési gyanúról is, amit az táplált, hogy a Szent Ferenc ünnepén vele étkező két ferences is váratlanul meghalt: „*mentre avvisano, che due padri Francescani, ch'erano in sua compagnia, et li assistevano, sono morti ancor essi, poco dopo lui, nè mancan di quelli, che dubitano di veleno, ma in effetto non se ne sa fin'hora la verità*.” ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 365v. – A LUKÁCSnál ugyan csupán részlegesen kiadott (uo.) november 14-ei válaszjegyzék elhagyott (és erősen szakadozott) eleje Forgách halálát nemcsak a vallás, hanem az ország szükségletei miatt is fájlalta. A teljes forrás: „*Con una di vostra signoria delli 26 d'Ottobre della qual s'è ricevuto anco... s'è inteso con grandissimo dispiacere di nostro signore... la morte del signor cardinal di Strigonia, che sia in... perdita veramente grande per la qualità della persona di tanto zelo et bontà, et candidezza d'animo, et per il bisogno di quel regno, et di quella chiesa. Ma qualche maggiormente ci accresce il dispiacere è la considerazione, che vostra signoria fa della penuria de soggetti nazionali per la medesima chiesa. Si loda intanto il pensiero di lei di dispor monsignor Cleselio et suoi collegi a nominazione di persona, che sia atta a quel carico, e possa in parte ristorar tanta perdita, a che dovrà ella invigilare et continuare i suoi uffizi*”. ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, 146v–147r.

⁴⁷ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 176 (2. és 3. j.) és 180 (3. j.), az itt idézett államtitkársági jegyzékek pontos jelzete: Biblioteca Angelica, Ms. 1231, fol. 295v–296r; Ms. 1234, fol. 143v [vö. ASV, Segr. Stato, Nunz. Port. 151, 146v és 148v]. – A vatikáni levéltárban három november 14-ei jegyzék található. Az előző jegyzetben idézett mellett a második (ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 148v) nyugtázza Telegdy október 20-ai,

A megoldást a magyar katolikus rendek fellépésében találja meg, szerinte a nuncius az ő javaslatukra hozta szóba Pázmány kinevezését Klesl előtt. Igen ám, de a nuncius csak 1615 decemberében említi, hogy a magyar rendek küldöttjük útján megkeresték őt.⁴⁸ Alább idézendő, november 10-ei levelüket ekkorra ugyan már megkaphatta, de mint súlyos szakmai hibát kizártnak tarthatjuk, hogy ha így lett volna, e nem mellékes mozzanatot elhallgatta volna az Államtitkárság előtt. Mi nem zárjuk ki teljesen, hogy De Mara saját felismerésből jutott el Pázmány személyéig (és ebben a november 14-ei államtitkársági jegyzék szövege inkább megerősít bennünket, mint nem), miként annak idején Antonio Caetano Forgách bíborosi kinevezésének ötletéig. Abból, hogy a nuncius a széküresedés után még csak általánosságban szól az érseki szék betöltéséről, nem következik feltétlenül, hogy ne magának jutott volna eszébe Pázmány. Legfeljebb az, hogy kegyeleti megfontolásokból (Forgáchot még el sem temették), illetve a szokásos diplomáciai tájékozódás jegyében nem hozta azonnal szóba. A Ridolfinak adott november eleji pápai kihallgatáson is egyelőre csak általánosságban került elő Forgách utódlása, noha a megelőző hetekben, hónapokban a magyar jezsuita neve meglehetősen gyakorisággal forgott ezeken a kihallgatásokon.⁴⁹ FRAKNÓI nem másolta le – közlésében mindenesetre elhagyja – De Mara jelentésének be-

---

Forgách haláláról a nunciust tudósító levelének (eredetije: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 376r–377v) továbbítását, illetve De Mara október 28-ai *ciffijének* beérkezését. Utóbbiban a nuncius titkosítva javallta, hogy az Államtitkárság a pápa nevében futárfordultával sürgesse az uralkodónál vagy csak Kleslnél a primási szék gyors betöltését: „*Giudicarei molto a proposito, che vostra signoria illustrissima col ritorno di queste corriere, si degnasse d'incaricar a sua maestà Cesarea o pur a monsignor Cleselio in nome di sua santità la presta nominazione di qualche soggetto degno alla chiesa di Strigonia, perché dubito grandemente, che qui per interesse di goder quelle entrate, si vada a segno di differirne la provista, quanto più sarà possibile.*” De Mara Borgheséhez, Prága, 1615. október 28. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 69r. Az Államtitkárság postafordultával és kedvezőleg válaszolt: „*In conformità del ricordo di vostra signoria scrivo efficacemente a monsignor Cleselio in nome anzi di nostro signore incaricandoli la presta nominazione di soggetto degno, et a proposito per la chiesa di Strigonia. Il medesimo ha ricordato sua santità al camerario Ridolfi, acciò vi cooperi anch'esso per la sua parte.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. november 14. (immáron a harmadik). Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 80r.

⁴⁸ Többször idézett és idézendő december 7-ei jelentése. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184 (jegyzetben, tévesen december 1-jei dátummal).

⁴⁹ „*La nuova della morte del cardinal' di Strigonia è stata sentita da sua santità, con estremo travaglio, stimando molto quel soggetto per servizio della religione e di vostra maestà Cesarea, ma confermandosi col voler d'Iddio, prega vostra maestà Cesarea a voler rimediar' a questa perdita, con far' presta provisione d'un'altro soggetto, che possa portar' il peso di quella chiesa, con fondamento di virtù e con bontà di vita.*” Lodovico Ridolfi római Habsburg-ügynívő (*agente*) II. Mátyáshoz, Róma, 1615. november 14. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Handschriftensammlung, Ms. W 290, vol. 13, fol. 173rv. – Ennek a témánk számára lényeges, a korábbi Pázmány-kutatás által nem hasznosított forrásanyagának az ismertetése: ELISABETH SPRINGER, *Eine Quelle zum italienischen Schiffsbau des 17. Jahrhunderts*, MÖStA 31 (1978) 26–40; *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 81 (teljes idézése alább).

vezetését, ahol világosan leírja, hogy azután kereste meg Pázmány kinevezésének ötletével Klesl és Meggaut, miután „az esztergomi szék üresedés és a szóba jöhető magyar személyek megvizsgálása kapcsán” döntésre jutott magában.⁵⁰ A magyar jezsuitát személyesen és jól ismerhette: már az 1608-as és 1609-es diétáról, illetve az 1611-es nagyszombati zsinatról, amelyeken mindketten jelen voltak,⁵¹ illetve a prímási udvarból, vagy a bécsi rendházból. Láthattuk, Pázmány római útjára magával vitte a nuncius levelét is, és Borghese arra hivatkozik: római tárgyalásairól a magyar jezsuita személyesen fogja tájékoztatni a pápai diplomatát. (De Mara 1608–1612 között Bécsbe volt akkreditálva Mátyás, mint magyar király mellé, 1612-ben költözött Prágába.) Pázmány bizonyíthatóan öneki köszönhetően került már 1609-ben, országgyűlési szereplése, az őt és rendjét ért támadások kapcsán a pápai Allamtitkárság látóterébe.⁵² Ez tevőleges figyelem volt. A magyar jezsuita szerepel a grazi nuncius következő évi főutasításában, mint akitől az új pápai diplomata értesüléseket szerezhet majd a Zrínyi György tervezett áttérítése kapcsán vázolt stratégia további részleteiről.⁵³ A nuncius folyamatos, kiváltképpen 1616 tavaszán mutatott kiállása Pázmány mellett, többszöri kiváló jellemzése, amelyet róla az Allamtitkárságnak adott, szintűgy kevéssé valószínűsíti FRAKNÓI korai felvetését, hogy pusztán a magyar rendek javaslatára állították volna a magyar jezsuita mellé.⁵⁴ De Mara kiváltképpen tudatában lehetett a tavasz óta Rómában folyó tárgyalásoknak Pázmány eljöveteleéről a Társaságtól, vagyis saját kezdeményezése realitását, kedvező fogadtatását a prágai udvar részéről megalapozottnak tarthatta. És valóban az is volt.

⁵⁰ LUKÁCS kiadásában a teljes szöveg megtalálható. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 3.

⁵¹ BENDA KÁLMÁN, *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280; ÓRY-SZABÓ, *Pázmány*, 33–37 és 40; CAROLUS PÉTERFFY, *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742, II, 190–218; FRAKNÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 282–283 (vö. BAV Barb. Lat., vol. 5931, p. 429–430. 446–447. 563 [ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, *passim*]); SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferenc a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818, 774–796; SÍK, *Pázmány*, 70–71; BITSKEY, *Pázmány*, 97; DÉNESI, *Forgách I. Ferenc*, 281–282.

⁵² De Mara 1609. december 25-ei jelentésére válaszul írta Borghese – miután örömmel nyugtázta erőfeszítéseit „in particolare nelle cose di Nitria e nel capitolo Scepusiense, nel, che si persuade pure di sicuro di haver dato sodisfazione a nostro signore” – a következőket 1610. január 9-én: „Si sente piacere, che le cose del padre Pasman gesuita passino bene, e molto più si sentirà se cessassero le perverse pretensioni di quei stati per l'espulsione di quei padri della compagnia di Gesù, e per l'introduzione del predicante in Giavarino...” BAV Barb. Lat., vol. 5931, p. 292–293 (másolat). Fogalmazványa: ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, fol. 71r. – Persze ez csak az általunk ismert első említése Pázmánynak a pápai diplomata levelezésében.

⁵³ Pietro Antonio da Ponténak, 1610. október 24. GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II, 698–699.

⁵⁴ FRAKNÓI 1903-as rövid elbeszélésben már maga is különválasztja De Mara és a rendek kiállítását Pázmány mellett. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 288–289.

A Titkos Tanács elnöke miután meggyőződött a pápai diplomácia eltökélttségéről Pázmány mellett, egy nem túl nehezen átlátható manőverrel, tőle egyáltalán nem szokatlan módon látszólag visszakozott. De Marával nem sokkal később azt közölték Prágában, hogy mivel a magyarok szerintük nem fogadnának el egy jezsuitát (hamarosan fogjuk látni más összefüggésben e probléma nagyon is komoly voltát!), Pázmányt – ami egyébiránt ugyanúgy problémás lett volna, mint az érseki kinevezés – turóci prépostként csupán az érsekség adminisztrátorának szánák.⁵⁵ A nuncius ugyancsak november 16-ai jelentésében ezért azt javasolta az Államtitkárságnak, hogy az adminisztrátorsághoz ne adjanak pápai diszpenzációt, hanem csak az érseki kinevezéshez.⁵⁶

De Mara javaslatának megfelelően november végén Lodovico Ridolfi Klesl utasítására immáron azért kért a császári követek szokásos péntek reggeli audienciáján V. Páltól felmentést Pázmány számára, hogy egyházi javadalmak birtokosa lehessen. Indoklása az volt, hogy így – például a fő-egyházmegye adminisztrátoraként – hatékonyabban küzdhetne a Forgách halála után felbátorodó protestánsok ellen. A Borghese-pápa határozottan elvetette a kérést, mondván, ez a megoldás csak arra szolgálna, hogy késleltessék az esztergomi szék betöltését. Az egyházfő határozottan amellet foglalt állást, hogy az érseki kinevezés mielőbb megtörténjék, mégpedig a megfelelő tulajdonságokkal rendelkező személlyel. A Habsburg-ügyvivő a pápa szavaiból arra következtetett, hogy V. Pál Pázmány érseki kinevezése esetén megadná a szükséges diszpenzációt arra, hogy jezsuitaként elfogadhassa a magas egyházi méltóságot.⁵⁷

⁵⁵ De Mara ezt üres kifogásnak tartotta, és abban a vonatkozásban joggal, hogy Pázmányt Magyarországon ugyanúgy nem fogadták volna el turóci prépostnak, mint esztergomi érseknek. Ennek az „el nem fogadásnak” a sokkal inkább jogi, mint politikai háttéréről és jelentőségéről hamarosan részletesen szó lesz.

⁵⁶ Kiadása imént idézve.

⁵⁷ Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy erről a pápai kihallgatásról mind az 1615. november 28-án De Marához intézett államtitkársági jegyzék, mind pedig Lodovico Ridolfi ugyanazon napi, II. Mátyás-herczt jelentése ránk maradt. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 207, 42. j. (a jegyzék eleje elhagyva: „*Già si prevedeva, che per la morte del signor cardinal de Strigonia fussero per nascere pregiudizi in materia di giurisditione in quella diocesi, onde tanto già conviene di ricordare la sua maestà, che si preveda quell'arcivescovato di una persona di maggior valore, pietà et zelo, che sia possibile.*” ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, 157r^v); FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 618–619 (Bibl. Ang., Ms. 1234, fol. 152r^v); *Pázmány Péter*; 75–76; illetve ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 223r^v (vö. *Dokumentumok*, II. sz.). – Utóbbi forrást FRAKNÓI 1903-ban már idézi, anélkül, hogy valamennyire is kiaknázná tartalmát. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 288 és 533, 960 j. – Feltűnő, hogy az államtitkársági jegyzékek novemberben hallgatnak Pázmány érsekségéről, pedig a császári diplomácia beszámolójából kiderül, hogy a pápai audiencián ez már ekkor kifejezetten szóba került.

Lodovico Ridolfi, történetünknek a nuncius mellett – már az események kezdete-kor feltűnő – másik, ám a magyar szakirodalomban illő figyelmet eddig nem kapó kulcsfigurája⁵⁸ firenzei főnemesi család tagjaként 1587. szeptember 5-én született Rómában, és 1649. október 28-án halt meg ugyanott. 1616. március 25/26-án mindkét jog doktora Perugiában, 1621. március 27-től kerek egy évig Niccolò Ludovisi (XV. Gergely világi neposa) nevelője, 1621 októberétől a Santa Maria Maggiore kanonokja (1622. július 6-án lemond), 1622. márciustól XV. Gergely titkos kamarása (*cameriere segreto*), közreműködik Niccolò Ludovisi házassági szerződésének elkészítésében Venosa hercegnőjével. 1622 júniusában szó volt róla, hogy Ludovico Ludovisi bíboros udvartartásában ő legyen a *maestro di camera*, 1622. júliustól a Laterán kanonokja, 1625. augusztus 1-től decemberig Ludovisi bíboros *maggior domo*ja. 1649. július 19-től az észak-kelet-szicíliai (Messina és Palermo között fekvő) Patti püspöke.⁵⁹ Diplomáciai karrierjét nagyon korán kezdte. Már 1608-tól, alig húsz évesen közreműködik bátyja, Alessandro oldalán Mátyás római képviselőben (első jelentése 1608. szeptember 6-án kelt), és 1609. február 12-én audienciára is megy a pápához a király képviselőben. Ő tárgyal a Kúriával a császárválasztás idején is. 1614 júliusától császári tanácsos, 1617-től breszlai prépost, II. Ferdinánd trónra lépte után bár megkísérli, nem tudja megtartani ügyvivői pozícióját az új uralkodónak már gráci főhercegsége alatt is szolgáló Paolo Savelli mellett.⁶⁰ A firenzei szenátor és diplomata apától származó Ridolfi sokáig még pap sem volt, csak a kisebb rendeket vehette fel javadalomképessege biztosítá-

⁵⁸ ŐRY-SZABÓ (*Pázmány*, 42) csupán annyit említenek róla, hogy „Rómában a császári megbízott, V. [!/] Ridolfi is be volt avatva az ügybe”. (Vö. IVÁNYI és LUKÁCS idézett és idézendő megállapításait is.)

⁵⁹ KLAUS JAITNER, (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1997, 483. 491; *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV*, ed. PATRITIUS GAUCHAT, Monasterii 1935 (HC IV), 270. – JAITNER egy szót nem szól diplomáciai funkcióiról. – 1649. április 24-én kelt kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvének köszönhetően szülei (Giovanni Francesco Ridolfi, Costanza Ugolini), és keresztszülei nevét is ismerjük (Camillo Giugni, Lucrezia Fiorentina). Doktori oklevele 1616. április 30-án kelt. ASV Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales, vol. 50, fol. 38r–57v.

⁶⁰ ELISABETH SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, Archiv und Forschung. Das Haus-, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20, hg. v. Elisabeth Springer–Leopold Kammerhofer), Wien–München 1993, 78–95, 87–94. A Springer által részben idézett forrásokat átolvasva úgy tűnik, hogy 1608-ban a Kúria főként Millino legátus útján tartott érdemi kapcsolatot Mátyással, az viszont tagadhatatlan, hogy Ridolfi már ekkortól bekerült a diplomáciai fősodorvonalba. Vö. ÖStA HHStA, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fz. 156, fol. 35. 52. 113. 116. – IRENE FOSI szintén említi szerepét a Habsburg-diplomáciában (gyakorlatilag feladatköre átadása kapcsán Paolo Savellinek), ugyanakkor domonkos szerzetesnek tartja, összekeverve őt fivérével, Niccolò Ridolfival. *La famiglia Savelli e la rappresentanza imperiale a Roma nella prima metà del Seicento*, Kaiserhof – Papsthoft (16.–18. Jahrhundert) (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12; hg. v. Richard Bösel–Grete Klingenstein–Alexander Koller), Roma 2006, 67–76, 68. – II. Ferdinánd Bécsből, 1620. március 11-én adott utasítást Savellinek „*legationi obeundae*”. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 79, fol. 138rv. – A Borghese-pontifikátus kezdetétől, 1605-től pápai kamarási címmel rendelkező Ridolfi (aki 1619-ben egy ideig még látogathatta a szokásos pápai audienciákat) tulajdonképpeni utóda császári ágensként Abbate Pico lett. Vö. REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621)*. *Mikropolitische Papstgeschichte*, 1588kk és 614; uo., *Datenbank der Kurie Paul V.: Mitglieder – Positionen* (CD-ROM), ord. alph. („Ridolfi, Lodovico”).

sára. Az általunk használt források csak elvétve illetik egyházi címmel (leginkább a római vikariátus előtt Pázmány érdekében folytatott eljárás jegyzőkönyve, közlését lásd alább SÁVAI JÁNOSTÓL), 1620-ban ugyanakkor „császári kápláni” címmel tűnik fel.⁶¹ Bresloui prépostsága elfoglalása érdekében 1616 júliusában kapott brevében fakultást arra, hogy bármelyik püspöktől felvehesse a kisebb, sőt a nagyobb rendeket is.⁶² A pápai kamarás pályafutása tetőpontját kétségkívül a Borghese-, valamint a Ludovisi-pontifikátus,⁶³ leginkább pedig Habsburg-üggyvivősege jelentette.⁶⁴ A Barberini-korszakban már nem játszott komolyabb szerepet a pápai udvarban.⁶⁵

⁶¹ SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 94. 1637. évi (május–június) firenzei követutasítása Nápoly-ba világi titulussal illeti. ALESSANDRA CONTINI–PAOLA VOLPINI (a cura di), *Istruzioni agli ambasciatori e inviati medicei in Spagna e nell’Italia spagnola” (1536–1648)*. II: 1587–1648 (Publicazioni degli Archivi di Stato. Fonti 57), Firenze 2007, 450–454, n. 65 (a közreadók a mi szereplőnkkel azonosítják személyét).

⁶² „Perché vostra signoria senza dimissoria possa esser promossa agli ordini minori et anco sacri da ciasceduno di cotesiti vescovi a fine di godere la prepositura dVratislavia si è contentata sua beatitudine per compiacere all’instanza di lei di farlene la grazia col breve qui aggiunto. Cbe è per risposta alla sua delli 20 in questa materia etc.” Borgnese Ridolfihoz, 1616. július 9. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 79r; Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 160r. A vonatkozó brevét (Segr. Brev., vol. 603, fol. 149r és 156v: „cubiculario et familiario nostro”) idézi: GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II, 853.

⁶³ Újabb szakirodalom szerint Ridolfi 1622 márciusában lett tényleges, szolgálattelvő titkos kamarás, és ekkor szóba került, hogy Ludovisi bíboros udvarában a kérvényitkarság vezetőjévé nevezik ki. TOMÁS PARMA „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*”. *Le visite ad limina del Francesco cardinale Dietrichstein, vescovo di Olomouc (1570–1636) e le sue relazioni sullo stato della diocesi*, RHM 50 (2008) 335–382, 351.

⁶⁴ Több adat rá még alább, helyenként, illetve: TUSOR PÉTER, *A magyar egyházi elit római bűforrásai*, Információáramlás a kora újkorban (Információtörténelem, szerk. Z. Karvalics László–Kis Károly), Budapest 2004, 108–124, 16. j., illetve még alább is, főként prágai pápai küldetése kapcsán. – A pápai kamarások szerepére (például a pápai *anticamerá*ban várakozó bíborosok, arisztokraták és diplomaták szóval tartása), jogaira legújabban: MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, *Denominare e classificare. Famiglia e familiari del papa nella lunga durata dell’età moderna*, Offices et papauté (XIVe–XVIIe siècle). Charges, hommes, destines, (Collection de l’École Française de Rome, 334; éd. par Armand Jamme–Olivier Poncet), Rome 2005, 159–195, 181–183.

⁶⁵ Csupán arra van adatunk, hogy kisebb ügyek elintézését bízták rá, mint például egy, a *Sacra Consulta* kongregációjához kapcsolódó esetet, amit a szintén firenzei származású, befolyásos Lorenzo Magalotti bíborosnak köszönhetett. Lásd Ridolfi levelét hozzá, Róma („*di casa*”), 1625. szeptember 14. Archivio di Stato Firenze (ASFi), Archivio Magalotti, vol. 21, s.f. – A bíboroshoz, VIII. Orbán anyai nagybátyjához régi kapcsolat fűzhetett, már 1611-ben „patrónusának” nevezte „Mons. Magalotti”-t. Levele hozzá, 1611. április 8. Uo., filza 71, s.f. – Ridolfi irathagyatékának fellelőre tett kísérleteink eredménytelenek maradtak. Az Archivio dei marchesi Ridolfi (Villa di Meleto) főként 19. századi anyagot rejt. Az Archivio dei marchesi Ridolfi (Villa di Baronte, Firenze) pedig Niccolò Ridolfi bíboros *spoglióját* őrizte meg a 16. századból (magyar vonatkozása ennek sincs), egyébként pedig a család azon ágának dokumentumai találhatóak benne, amely a 17. században Firenzében maradt. (Vö. vol. 6, s.f., a domonkos Niccolò Ridolfi levele egy azonos nevű firenzei családtaghoz, Róma, 1645. szeptember 9.) – Lodovico Ridolfinak az ÖStA HHStA Familienakten, Böhmen, illetve a HHStA Handschriftensammlung egyéb kötetében található jelentései sem tartalmazznak témánk szempontjából használható adatokat. Ugyanez mondható el Klesnek az Österreichische Nationalbibliothekban őrzött leveleskötetekre is. (Handschriftensammlung, Cod. 13603 és Cod. 6482).

2. PARTINGER PRÁGAI KÜLDETÉSE
ÉS A „STATUS CATHOLICUS” EMLÉKIRATAI

Az adminisztrátorság felvetésével Kleslnék sikerült úgy pozicionálnia magát a diplomáciai tárgyalások menetében, mintha Esztergom gyors, és a magyar jezsuita személyével történő betöltése alapvetően pápai érdek és kérés lenne. Vagyis Pázmány főegyházmegyei kormányzóságának felvetését Habsburg részről csupán átmeneti és taktikai jellegűnek ítéelhetjük. Egy-két önjelölt főpapot leszámítva a hazai katolikus rendek: püspökök és nemesek is egyaránt, mondhatni szívvel-lélekkel Pázmány mellett foglaltak állást. Már 1615. november 10-én levélben fordultak Pozsonyból II. Mátyáshoz, Kleslhez és a nunciushoz az utódlás mielőbbi megoldását sürgetve. Az ügyben megfogalmazott emlékiratokra hivatkozó írásaikban a királynál meglehetősen nyomatékkal a hosszabb *sedis vacantia* veszélyeire, hátrányaira hívták fel a figyelmet.⁶⁶ A nuncius esetében eddigi magyarországi tapasztalataira hivatkozva kérték, hogy tájékoztassa a pápát, és annak nevében hasson az uralkodóra és a bécsi püspökre,⁶⁷ utóbbinál pedig befolyását hangoztatták és kérték *patrociniumát*.⁶⁸ Az összes levelet nemcsak gyűjtőnéven, hanem külön-külön is aláírták, így a Pázmány érseksége mellett határozottan fellépők személye közelebbről is beazonosítható. Habár a forráson az áll, hogy csak az aláírásra kijelöltek *subscirbáltak* a teljes katolikus rend nevében, feltételezzük, hogy ez megegyezik a november 10-ei tanácskozáson megjelent összes jelenlévővel, ahol nyilván nem gyűlt össze a *totus status catholicus*.

A püspökök, pontosabban a prelátusok közül Telegdy János váradi, Pyber János pécsi, Lépes Bálint nyitrai, Almásy Pál váci, Majthényi László választott szerémi püspök és Pozsgay János aradi prépost, leendő boszniai választott püspök nevét olvashatjuk. A bárók sorában Forgách Zsigmond országbíró, Hetesi Pethe László kamarai elnök, Czobor Mihály, Erdődy Kristóf, Pálffy István pozsonyi főispán és koronaőr, Bosnyák Tamás honti főispán és füleki kapitány állt ki Pázmány utódlása mellett. A nemesek

⁶⁶ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 324r^v. Közlését lásd alább: *Dokumentumok*, 6. sz.

⁶⁷ „*Quocirca ad sedem apostolicam, cuius legatione tot iam annis summa omnium approbatione, magno ecclesiae Hungaricae commodo illustrissima dominatio vestra perfunctur, duximus nobis confugiendum, idque mediante illustrissimae dominationis vestrae. Per omnia igitur sacra obtestamur, ut illustrissima dominatio vestra visis rationibus, quae nos hac perpulerunt, et sanctitatem suam de re tota efficaciter informare, et apud maiestatem suam ac illustrissimum dominum Klesleium suae sanctitatis nomine agere dignetur, ne ecclesia haec pastore destituatur.*” ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 324v–325r.

⁶⁸ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 325r^v.

névsora a következő: Lippay János személynök, Madochány János alor-szágbíró, Cziráky Mózes nádori jegyző, Kereszthury András országbírói jegyző, Pákay Benedek személynöki jegyző (1617-től személynök), Kittenicz János, Pathay István Szlavónia jegyzője, végül pedig Szombathelyi György királyi táblai ülnök.⁶⁹

A történeti kutatás által eddig érthetetlen módon mellőzött névsor⁷⁰ a kora újkori magyar rendi dualizmus különleges dokumentuma. Míg a prelátsók listája nem mondható különösebben érdekesnek – egyedül a nyílt pretendens Náprágyi kalocsai érsek távolléte feltűnő, illetve az utódként szóba kerülő Telegdy szereplése említésre méltó –, az arisztokraták elősorolása pontosan beazonosíthatóvá teszi számunkra a legelkötelezettebb és legaktívabb főurakat. Az országbíró és a kamarai elnök mellett a széleskörű humanista műveltséggel rendelkező, anyai ágon Perényi-leszármazott Czobor Mihályt (akinek házasságát Thurzó-nádor lányával Forgách primás regénybe illő módon segítette),⁷¹ valamint a befolyását évtizedekig megőrző Erdődy Tamás horvát bán Kristóf fiát, továbbá a későbbi érsekújvári főkapitány Pálffy Istvánt, illetve azt a Bosnyák Istvánt, akinek fia, István veszprémi püspök és udvari kancellár lesz.⁷²

A *nobiles* élén álló Lippay János nem más, mint Pázmány második utódának, Lippay Györgynek apja, akinek két másik fia, János és Ferenc jezsuita, Gáspár pedig 1645-től a családot a főrendek soraiba emelő leendő pozsonyi

⁶⁹ Teljes névfelsorolás csak az uralkodónak írt levélben van, a többiben csupán utalás található. Többségük elő-elő tűnik Pázmány kiadott levelezésében is. HANUY, *Pázmány Péter... levelei I–II, ad indicem*; TUSOR PÉTER, *Epistulae, acta notationesque inedita Petri Pázmány* [latin levelek], Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum 9 (1997) 1–2, 83–146, n. 12. – Pákay Benedek királyi személynöknek például 1618. július 12-én tőle szokatlan módon támogatta birtokadomány-kérelmét, főként az elmúlt országgyűlésen a dinasztíának végzett szolgálatai miatt. HANUY, I, n. 100.

⁷⁰ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 7, 1. j. (a *status catholicus* részéről 1615. november 10. és december 15. között keletkezett iratok felsorolása) és n. 11, 2. j. – FRANKÓI 1903-as monográfiájában ugyancsak szól erről az akcióról, és a katolikus rendek 1615. november 18-ai pozsonyi tanácskozását említi. Leveleiket azonban szintén november 10-ei keletkezésűnek mondja, és más lelohelyről idézi, ahol azonban utalást sem találtunk rájuk (ASV Fondo Borghese, II, 159, ez a nuncius desifírozott jelentéseit tartalmazza 1615–1616-ból). *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 289 és 533, 961. j. A névsorról ő sem tesz említést.

⁷¹ Thurzó Zsuzsanna titkos katolizációjának tervére a házasságot lehetővé tévő pápai diszpenzációért cserébe lásd: BAV Bonc., vol. E 12, fol. 250r–251v és 253r–254v; vol. E 7, fol. 7r–8v. (Az ügyet a még a Ripettán található Borghese-palotában kutató ROSZNER ERVIN is ismerteti a Fondo Borghese alapján kiváló házasság-jogtörténeti munkájában.)

⁷² Vö. MATUNÁK MIHÁLY, *A magyarbéli Bosnyák-család története*, Kőrmöcbánya 1895.

kamarai elnök lett.⁷³ Ugyancsak a bárók között találjuk már 1620-tól Cziráky Mózeset is. Szombathelyi György a Kamara *consiliarius*aként fejezte be pályáját, mint ahogy maga a Pázmány érdekében Prágába utazó Partinger is.⁷⁴ A filozófiából magiszterséget szerző Kittonicz János királyi jogügyigazgató volt, aki 1619-ben Pázmánynak ajánlva jelentette meg a magyarországi perrendtartás kézikönyvét.⁷⁵ A központi igazgatásban dolgozó, feltörekvő jogtudó katolikus nemesség fellépése Pázmány érseksége mellett különleges atmoszférát jelez. Érzékelhetővé, szinte kitapinthatóvá teszi számunkra: a két évtized múlva megvalósuló egyetemalapítás nemhogy nem légtüres térben jött létre, hanem egyenesen az érseki székből jutást segítő értelmiségi elvárásra a főpapi szolgálat végén adott kötelességszerű válaszként is értelmezhető.

A támogatók körének beazonosítása azért sem elhanyagolható, mert a TIMON SÁMUELRE visszavezethető hagyomány eddig mindössze négy nevet: Forgách Zsigmondét, Esterházy Miklósét, Homonnai Drugeth Györgyét és Hethesi Pethe Lászlóét örökítette meg.⁷⁶ Közülük a Pázmánnyal egyébként közeli kapcsolatot ápoló Esterházy és Homonnai közvetlen szerepe nem igazolható (utóbbi ekkor épp Bethlen megbuktatásával foglalatostkodott). A katolikus rendek fellépésének tényleges vezetője, szervezője a Magyar Kamarát 1612-től irányító Hethesi Pethe László volt. Vagyis éppen az a főnemes állami főtisztviselő, aki elvileg a leginkább érdekelt lett volna abban, hogy az esztergomi érsekség birtokai a korábbi gyakorlathoz hasonlóan hosszabb időre kincstári igazgatás alá kerüljenek. Pethe azonban 1615. november 22-én kelt levelével azért indította útnak Prágába beosztottját, Partinger Gáspárt,⁷⁷

⁷³ A Lippay családra lásd majd kritikai igényű életrajzi vázlatainkat: *Esztergomi érsekek processus informativusai (1625–1666)* Lósy Imre, *Lippay György és Szelepbény György életrajzi vázlatával*, s.a. [megjelenésre váró kézirat].

⁷⁴ A vonatkozó archontológia szerint Partinger 1622-től 1631. évi, Szombathelyi 1626-tól 1636. évi haláláig volt tagja a Kamara vezető testületének. FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században*, Levéltári Közlemények 39 (1968) 233–268, 252.

⁷⁵ *Directio methodica processus iudicarij iuris consuetudinarij incliti regni Hungariae... Régi Magyarországi Nyomatványok II (1601–1635)*, szerk. BORSA GEDEON *et al.*, Budapest 1983, n. 1193. – FALLENBÜCHL-nél feltűnik egy Kitonicz János kamarai tanácsos is (1618–1635). (*A Magyar Kamara tisztviselői*, 246 és 252.)

⁷⁶ „Kézirati évkönyvei, 1616”. Idézi: FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 178.

⁷⁷ A Pázmány-levelezésben később is gyakran felbukkanó Partinger (*doctor utriusque iuris*) széleskörű műveltségéről a nagyszombati kollégiumnak adományozott könyvei tanúskodnak. Vö. FARKAS GÁBOR FARKAS, *A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor. Bibliotheca Antiquissima (1586–1635)* (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai 3), Budapest–Szeged 2001, *ad indicem*. – FALLENBÜCHL (*A Magyar Kamara*

hogy átadjon Kleslnak ajándékkul Forgách kardinális kevés megmaradt ingóságából egy értékes arany monstranciát, és úgymond annak a vállalkozásnak a folytatására ösztönözze, amelyet már „oly kiválóan elkezdett”.⁷⁸ (Pethe a pénzügyek mellett részese volt az országos politikának is, 1615 tavaszán ott találjuk a Bethlennel folyó nagyszombati tárgyalásokon.)⁷⁹

Partinger tehát igazából Pethe küldötte volt, bár hivatalosan a katolikus rendek képviselőjeként kereste fel II. Mátyást, Kleslt és a nunciust.⁸⁰ A rendek előbb idézett november 10-ei levelei eredendően az ő meghatalmazásai (*credentiales*) voltak. A kamarai tanácsos nemcsak Prágában tárgyalt. 1615. december 15-én levélben fordult Lodovico Ridolfi római császári ügyvivőhöz.⁸¹ Másolatban átküldte neki meghatalmazásait, valamint a mindkét, azaz egyházi és világi „katolikus státusnak” (*uterque status catholicus regni Hungariae*) az érseki szék gyors betöltése, illetve Pázmány személye mellett – feltételezhetően Pethe által – megfogalmazott érveit.⁸² Tudatta, hogy II. Mátyás és Klesl is a magyar jezsuita felé hajlik, ami szerinte már-már

---

tisztviselői, 240–242) amellel érvel, hogy pozsonyi polgár származék volt. Pethe azonban nemesként említi levelében, és erre utal Partinger Ridolfihoz intézett, alább idézendő levelének gyűrűspecskéje is.

⁷⁸ ÖStA HStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 101, Konv. 2 [1615 XI.], fol. 186r–187v. Szövegét lásd alább, *Dokumentumok*, 10. sz. – Forgách hagyatékára, annak kamarai kezelésére: Sörös, *Forgách Ferencz a bíboros*, 816–818; KOLLÁNYI FERENC, *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest 1896, 129–132.

⁷⁹ Melyeken Klesl megalégedésére vett részt, és itteni érdemeiért királyi főajtónállómester lett. HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 503 (Klesl II. Mátyáshoz, 1615. június 13.); FALLENBÜCHL, *Magyarország főméltóságai*, 89. – PURGSTALL közlésében a *'ianitorum regalium magister'* helyett *'paritorum regalium magister'* szerepel, ami arra utal, hogy a méltóság egyfajta jelképes testőrparancsnokság volt. – Klesl 1615. november végén Pethét szánta (Apponyi Pállal) a nyáron kötött béke komáromi ratifikálását intéző bizottságba is. Uo., n. 550.

⁸⁰ Lásd De Mara alább még idézendő december 7-ei jelentését. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4.; uo., 230, 1. j.; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184.

⁸¹ Közölve: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 7. – Partinger eltéveszti a címzést. Az államtitkársági lelőhely és az *'illustrissime ac reverendissime'* megszólításból arra lehetne következtetni, hogy egyenesen Borghese bíboros neposhoz fordult. Azt, hogy valóban Ridolfiról van szó, a közlő által elhagyott külcímzésből bizonyos: „*Illustrissimo ac reverendissimo domino Ludouico Ridolfy sanctissimi domini nostri Pauli V. summi pontificis cubiculario, sacrae Caesareae regiaeque maiestatis consiliario etc. Domino patrono colendissimo Roma*” (fol. 327v). A megszólítás elvételéből arra következtethetünk, hogy Partinger saját elhatározásából fordult az ügyvivőhöz, és nem Klesl, vagy a nuncius tanácsára, információjára.

⁸² A Pázmány melletti érvek kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 6. – Ezt a dokumentumot, miként a meghatalmazásokat is a katolikus rend tagjainak névsorával Partinger saját maga másolta le, hogy elküldhesse Rómába. A következő jegyzetben szereplő dokumentum nem az ő írása, a hátoldalán szereplő rövidített cím viszont megint az ő kezétől származik, legalábbis úgy tűnik: „*Causae graves, ut archiepiscopus Strigoniensis personae dignae conferatur*” (fol. 297v). – Az iratok közül a *credentiales*-ban említett követutasítás (*instructio*) hiányzik.

az isteni Gondviselésnek tulajdonítható. Megemlíti még, hogy az érseki szék betöltésének ügyét szokás szerint kiadták az Udvari Kamarának véleményezésre. Ez pedig azzal a veszéllyel jár – írja –, hogy anyagi okok miatt vagy „eretnek befolyás” hatására a bécsi kamarai tanácsosok a kinevezés elhalasztását javasolják. Ezért arra kérte a Pázmány ügyével lassan már egy éve foglalkozó diplomatát, hogy a Kúriánál már elkezdett ügy kedvező kimenetelét hathatósan mozdítsa elő. A lépés hasznosnak bizonyult, hiszen az iratok eljutottak a pápához, vagy legalább Borgheséhez. Egyetlen ránk maradt példányuk ugyanis a pápai Államtitkárság levéltárában található. Ridolfi vélhetően valamelyik január eleji kihallgatásán nyújthatta át őket a hozzá írt levél eredetijével együtt.

A magyar rendiség Partingernek köszönhetően az uralkodóval és Kleslrel, a nunciussal közölt, és a császári diplomácia útján közvetlenül Rómába elküldött érvei az érsekség mielőbbi betöltése mellett átgondoltak és sokrétűek voltak. Viszonylag részletesen és hosszasan a következő pontokat taglalták. **1.** A vallás érdeke és az egyházi rend méltósága egyaránt megköveteli a gyors kinevezést. **2.** A Bocskai-háború után megnövekedett protestáns befolyás ellensúlyozására egy adminisztrátor nem elégséges. **3.** Az érsek országgyűlésen játszott szerepe felbecsülhetetlen támasza az uralkodónak. **4.** ... .. **5.** Szerepe a Magyar Tanácsban nélkülözhetetlen. **6.** A kánonjog is a mielőbbi betöltést írja elő. Üresedés esetén a protestánsok terjeszkedni fognak a katolikusok között, amint a vágsellyei példa mutatja, ahová Forgách halála után protestáns prédikátort iktattak be. **7.** Az anyagi előnyök nem számottevőek üresedésben hagyás esetén, hiszen az újonnan kinevezendő érsek is eleget fog tenni kötelességeinek, mint például az érsek-újvári őrség tartásának. **8.** Ha üresedésben marad az érsekség a legközelebbi országgyűlésig, azon a protestánsok követelhetik a betöltés további elodáztatását és a jövedelmek kizárólag katonai célokra fordítását. **9.** Szükség esetén az érsek a pápánál és más fejedelmeknél is támogatást nyerhet az uralkodó számára, kellőképpen kifejtve előttük az ország helyzetét.⁸³

A Pázmány személye mellett szóló másik irat hét pontja jószerével nélkülözi a politikai szempontokat. Inkább a konfesszionális előnyöket, körülményeket helyezi előtérbe, kiváltképpen a hetedik pontban megfigyelhető

⁸³ „Graves ac iustae causae, quae merito suam maiestatem, dominum nostrum clementissimum permovere debent, ut primo quoque tempore archiepiscopatum Strigoniensem conferre dignetur (mense Decembris 1615)”. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 295r-297v. (Idézi: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 7, 1. j.)

alapos történeti ismeretekkel és kánonjogi naivitással.⁸⁴ Az elősorolt érvek fokról-fokra gyakorlati jellegűbbé válnak: **1.** Az *Apostolok Cselekedetei* (20) arra biztatja a püspököket, hogy vigyázzanak nyájukra. A vészterhes időben minden más prelátusnál alkalmasabb erre Pázmány, hiszen „mind épületes prédikációival, mind sok kiadott könyvével, mind más tevékenységeivel, szerencsés és gyakori térítőtűtjaival, az eretnekek összezavarásával tartott vitáival” sokak csodálatát kivívta. **2.** Megtalálhatók benne azok a tulajdonságok, melyeket Szent Pálnak Timóteushoz írt levele kívánatosnak tart egy püspökben. **3.** A magyar főpapok egyik fele túl idős, másik fele túl fiatal. **4.** Az esztergomi érseknek *indigenának*, az ország szülöttének kell lenni, ő pedig ősi családokkal áll rokonságban. **5.** Nemcsak épületes könyveket adott ki latin és magyar nyelven, hanem a minapi országgyűlésen írásai miatt életveszélynek lett kitéve, de nem hátrált meg, hanem a mártíriumra is készen védelmezte a hitet.⁸⁵ Számos főúri családot megtérített, illetve megtartott a hitében.⁸⁶ **6.** Leginkább Pázmány az, aki be tudja fejezni a nagyszombati jezsuita kollégium alapítását, hiszen már Rómában is ő tárgyalta, és maga is a rendhez tartozik. **7.** Sem Magyarországon, sem máshol, például Itáliában és Hispániában sem szokatlan, hogy szerzetesből főpap legyen. A jezsuiták közül „Toletus”⁸⁷ és „Bellarminus” ilyenek,⁸⁸ sőt VIII. Kelemen Claudio Acquaviva generálist nápolyi érsekké akarta tenni. Magyar viszonylatban a Trienti Zsinaton megjelenő Kolozsvári János pécsi püspök domonkos, Simon szerémi, majd zágrábi püspök pálos, György váradi püspök és bíboros szintén pálos szerzetes volt⁸⁹ – taglalja a memorandum.

Partinger akciója nem arra irányult, hogy a pápai diplomácia a prágai udvarban támogassa Pázmány kinevezését. Ezt a kérést az esztergomi káptalan közvetlenül Forgách bíboros halála után több alkalommal elég határozottan tolmácsolta a Kúria felé,⁹⁰ illetve a nuncius ismételten az udvar irá-

⁸⁴ Az iménti lelőhelyről (ASV, Principi) kiadva uo., Dok., n. 6. – LUKÁCS egyik általa feltárt emlékiratot sem ismerteti, elemzi, hanem éppen csak utal rájuk (206, 38. j.).

⁸⁵ Az 1609. évi országgyűlésről van szó. Lásd alább.

⁸⁶ A történeti hagyomány ezt 30-ra teszi, ami túlzás; a „hitbeli megtartás” mozzanata ugyanakkor jóval kevesebb figyelmet kapott.

⁸⁷ Francisco de Toledo Herrera (1532–1596), az első jezsuita bíboros (1593-tól).

⁸⁸ Roberto Bellarmino (1542–1621), 1599-től bíboros, 1602-től capuai érsek.

⁸⁹ Bratulich Simon és Martinuzzi Fráter György.

⁹⁰ A forrás szövegét lásd Ms. MTA Diss., 27, 60. j. Az esztergomi főkáptalan már említett levele V. Pálhoz, Nagyszombat, 1615. október 19. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 22, fol. 222r–223v. Jelzetét GALLA mellett (*Harminkilenc kiadatlan Pázmány-levél*, 7.) idézi még LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Páz-*

nyában II. Mátyáshoz intézett 1615. december 11-ei levelében.⁹¹ Egyébként is, 1615 decemberére mind Prágában, mind Rómában gyakorlatilag eldöntött tény volt, hogy a prímási székbe Pázmányt fogják ültetni,⁹² és az Udvari Kamara ellenakciója igazából kimerült abban, hogy a Magyar Kamarától jelentést kért Esztergom korábbi üresedéseiről.⁹³ Partinger fellépése sokkal inkább azt célozhatta, hogy felemlegetve a prímási szék üresedésben hagyásának veszélyét – amely ellen a pápák évtizedek óta következetesen felémelték szavukat⁹⁴ – rábírja a szentszéki döntéshozatalt, hogy könnyítse meg Pázmány útját a jezsuita rendből a prímási székbe.

mány, 231, 6. j. Nem tartjuk kizártnak, hogy a káptalannak Borghese bíboros 1615. december 26-ai jegyzékében említett levele nem ezzel a még októberben kelt levéllel azonos. Mivel a káptalan mellett az „esztergomi segédpüspök” pápához írt levelét is említi (ez tehát nem ugyanaz, mint Telegdy október 20-ai, a nunciushoz intézett írása), akit továbbá nem Telegdy nagyprépostban, hanem Pyber János pécsi püspökben azonosíthatunk, elképzelhető, hogy újabb, szövegükben nem ismert írásokról van szó, amelyek Partinger akciójával párhuzamosan inkább a Kúriát akarták cselekvésre ösztönözni. – Okoskodásunk alapvetően helyes, az esztergomi káptalan 1615. október 28-án süregette a pápánál, hogy hasson oda a prímási szék mielőbbi betöltésére. A külön levélíró püspök azonban mégsem Pyber, hanem a figyelmet talán így is magára vonni kívánó Telegdy lehetett. Lásd V. Pál hozzá és az esztergomi káptalanhoz intézett, hatékony beavatkozását kilátásba helyező brevójét, Róma, 1615. december 23. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 95r–96v. Vö. *Dokumentumok*, 13. sz.

⁹¹ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 128rv. Vö. *Dokumentumok*, 12. sz. – A másolatban Rómába megküldött levél/emlékirat De Mara kísérőjelentésétől kissé elkeveredett. E *disputáció*ban a nuncius nemcsak azt jelentette, hogy meglehetősen nyíltsággal sürgette II. Mátyást a prímási szék betöltésére, hanem jelezte még, hogy továbbra is állhatatosan ragaszkodik a november 16-ai jelentésében foglaltakhoz, azaz Pázmány Péter érseki kinevezéséhez. De Mara Borghesének, Prága, 1615. december 14. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 501rv. (Vö. Ms. MTA Diss., 27, 61. j.) Határozott fellépéséért az Államtitkárság 1616. január 2-ai jegyzékében elismerését fejezte ki. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 6v–7r. – Utóbbi kötet anyagának (a prágai nunciátúrának küldött 1616. évi jegyzékek *registruma*/másolata) másik, erősen rongálódott példánya megtalálható: Segr. Stato, Germania, vol. 27. Az itteni jelzeteket csak néhány fontosabb irat esetén adjuk meg. – A nuncius emlékiratát II. Mátyáshoz és december 14-ei jelentését FRANKÓI csak utolsó összegzésében említi, de még itt is levéltári jelzet nélkül. Eszerint a nuncius „erőteljesen óvott attól, hogy tanácsosainak javaslatait elfogadván, az egyházrbló Antiochus nyomdokaiba lépjen”. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 289 és 533, 963. j.

⁹² A nuncius alább még idézendő december 7-ei jelentése, és Borghese 1615. december 26-ai utasítása, LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4 és 8; FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184. – Ugyanezt erősíti meg V. Pálnak Telegdy nagypréposthoz és az esztergomi káptalanhoz intézett, imént idézett brevójének december 23-ai dátuma is. A majd két hónapos átfutással adott pozitív válasz időzítése aligha magyarázható mással, minthogy a pápa még egy ilyen általános ígéretet sem kívánt tenni anélkül, hogy előzőleg ne köteleződött volna el egy konkrét jelölt mellett. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 95r–96v; *Dokumentumok*, 13. sz.

⁹³ Loránth Ferenc és Nagymihályi Ferenc csak 1615. december 29-re állították össze ezt a listát, és nem közvetlenül az Udvari Kamarának, hanem Pethe Lászlónak küldték meg. Másolata: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 322r–323v. – Tájékoztatójuk szakszerűségét mutatja, hogy Loránth már 1596-ban kamarai tanácsos volt (Nagymihályi tanácsosi és titkári kinevezése 1610-ben kelt). FALLENBÜCHL, *A Magyar Kamara tisztségviselői*, 252.

⁹⁴ Vö. TUSOR, *A prágai nunciátúra tervezetei*, 1166–1171.

3. HABSBURG–PÁPAI TÁRGYALÁSOK 1615 DECEMBERÉBEN. PÁZMÁNY PRÁGAI ÚTJA

A „*status catholicus*” részéről tulajdonképpen a császári diplomáciát segítő, annak kezébe meggyőző, jól kommunikálható érveket adó – és a tárgyalásokban a magyar rendiséget beemelő – lépésről volt szó. A római Habsburg-képviselőlet közben rendületlenül folytatta erőfeszítéseit, hogy mielőbb elháruljanak Pázmány érseki kinevezésének (egyház)jogi akadályai. Lodovico Ridolfi valószínűleg december folyamán nyújtotta be azt az immár nem Pázmánynak, hanem magának a császárnak a nevében – megint csak saját kezűleg – írt kérvényt, amely kevesellte az eddigi szentszéki engedményt, és az esztergomi székhely mielőbbi betöltésének szükségére hivatkozva kifejezetten Pázmány főpapi kinevezése érdekében kért meghatározott és gyors intézkedést V. Páltól. Már-már követelte, hogy a magyar jezsuita mihamarább „szabad lehessen a Társaságtól”. Azzal is igyekezett nyomást gyakorolni a pápára, hogy kilátásba helyezte: ha nem teszi lehetővé a már többször kért kegy elnyerését, fennáll annak a veszélye, hogy Esztergom sok-sok évig pásztor nélkül fog maradni. Azaz: ha a pápa nem működik közre tevékenyen abban, hogy Pázmány legyen Forgách utóda, a prímási széket üresekben fogják hagyni!⁹⁵

De Mara nuncius 1615. december 7-én jelentette Rómába a Habsburg-diplomácia tevékenységének ebben az irányban várható fokozódását. Megjegyezte, hogy amennyire látja, a császári udvarban mindenki Pázmányt akarja („*tutti concorrono a desiderar la persona del detto padre Paskan*”), akit Prágába is hívtak és már meg is érkezett, de még egyelőre nem tudja, hogy miért kellett jönnie, és bár biztosan fülébe jutottak a híresztelések, mindenesetre „igaz szerzetesi diszkrécióval” viseli magát.⁹⁶ A pápai követ elmondása szerint Klesl sem szűnik hangoztatni, hogy már most Pázmányt akarja az érseki székhelyben látni, ám erre megfelelően „képesíteni” akarja.⁹⁷ A nuncius ismerve a bécsi püspök szüntelen taktiká-

⁹⁵ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 207. 40. j. Datálása konjekturális, a nuncius december 7-ei előreljlesztésének feleltethető meg.

⁹⁶ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4.

⁹⁷ „*Intanto non finisce egli di dichiararsi meco, di voler promuoverlo per adesso alla chiesa di Strigonia, ma ben d'habilitarvelo.*” Uo. LUKÁCS az eredetivel és FRAKNÓI kiadásával (FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 184) ellentétben a 'voler' elé szögletes zárójelben egy 'non' szót illeszt, félreértelmezve ezzel mind a forrást, mind pedig a történeti szituációt.

zását ebből arra következtetett, hogy Klesl bizonyos ideig mégiscsak kincstári kezelésben akarja látni az érseki birtokokat, jövedelmeket.⁹⁸

A nuncius Kleslrel szemben megfogalmazott gyanúja megalapozatlan volt. Bár Veranchich Antal halála után valóban rendszeresen sor került hosszabb rövidebb *vacantiák*ra Esztergom esetében (1573–1596, 1597–1601, 1601–1607),⁹⁹ 1615–1616-ban azonban – az Udvari Kamara természetszerű mozgolódása ellenére – a Habsburg-politika reálsan nem számolt ezzel a lehetőséggel. Mégpedig azért nem, mert a korábbi időszakokkal ellentétben ekkor a nádori méltóság be volt töltve, még hozzá az evangélikus Thurzó Györggyel (1609–1616). A prágai udvar a sok szempontból képlékenynek mondható magyarországi belpolitikai helyzetben nem mondhatott le a hazai rendiség katolikus vezetőjének, az ország primásának szolgálatairól, amiként azt a katolikus rendek emlékirata napnál világosabban megfogalmazta.

* * *

De Mara fel-feltámadó kétségeinél sokkal fontosabb tudósítása Pázmány prágai útjáról. Tudniillik a leendő érseknek ez volt az a II. Mátyás általi Prágába hívatása – amikor is átadta a nunciusnak Forgách halálos ágyán neki diktált levelét –, amiről a *Vindiciae Ecclesiasticae*-ban következő híresorait írja, és amelyek így kronológiailag beazonosíthatóvá válnak:

„...kitalálás, rágalom, és nyilvánvalóan hamis, miszerint «én különféle praktikákkal jutottam volna az esztergomi érsekségre». Még ma is élnek, itt jelen vannak Bécsben azok a főemberek, akik ismerték a megboldogult Mátyás titkos terveit. Rájuk hivatkozom, hogy nyilvánosan tanúsítsák az igazságot: sohasem tettem a legkisebb mesterkedést sem; nem kértem sem írásban, sem élőszóban, hogy érsekké nevezzenek ki. De amikor mindenre gondoltam inkább, mintsem az érsekségre, a felséges császár levelével Prágába idéztettem, és mielőtt még megérkeztem volna, megtudtam, hogy már minden el volt döntve. Nemcsak az udvarban, hanem másutt is nyilvánosságra hozták, hogy engem szántak az érsekségre. Én pedig annyi korábbi, megszámlálhatatlan munkálkodás után – amit úgy az írásban és prédikálásban, mint az ügyek tárgyalásában jellemem és tudásom kedvező hírével véghezvittem – soha semmilyen tisztséget, soha Istentől e földi élet jutalmát nem kértem.”¹⁰⁰

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Lásd KENYERES ISTVÁN, *A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 17. században*, Századok 135 (2001) 1350–1412; Uő., *Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes batárvédelem a 16. századi Magyar Királyságban* (Habsburg Történeti Monográfiák), Budapest 2008, helyenként.

¹⁰⁰ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 218.

LUKÁCS LÁSZLÓ – akinek fordítását csak itt-ott kellett kiigazítani – a „*me ad archiepiscopatum delectum esse*” szakaszt úgy magyarította, hogy a „prímási székbe neveztek ki”, és az idézetet Pázmány „1616-os lelkiállapotának” ábrázolására hozza. Ez nyilvánvaló tévedés, amely igazából egy szó félrefordításából adódott. Pázmány ugyanis nem véletlenül nem az uralkodói kinevezési aktusra Magyarországon használatos és a káptalani választásból átszármaztatott ‘*electum*’ terminust használja, hanem a ‘*delectum*’-ot. Tényleges, 1616. szeptember 28-ai érseki kinevezése előtt II. Mátyás ugyanis nem hívatta őt külön Prágába. 1615 decemberében viszont igen, tájékoztatott bennünket a nuncius az imént, 1615. december 7-ei jelentésben. („Minapi”, „nagy várakozásoktól kísért” uralkodói hívatására Pethe is utal 1616. március 2-ai levelében.)¹⁰¹ Látni fogjuk még, hogy Pázmány 1616. augusztus második felétől felső-magyarországi követségéből, majd az augusztus eleji bécsi kitérőből ismét visszatérve¹⁰² folyamatosan Prágában tartózkodott, és tárgyalásokat folytatott II. Mátyással, az Udvari Kamara tanácsosaival érseksége anyagi feltételeiről.¹⁰³ Turóci prépostként – ami korántsem mellesleg Forgáchnak az esztergomi érsekség melletti másik címe volt 1613-tól, bevételei pedig a jezsuita rendet illették¹⁰⁴ –, illetve az ügyében folytatott római tárgyalások ismeretében aligha érthette már váratlanul 1616 nyarának augusztus/szeptemberében esztergomi érsekségének terve.

Sőt nemcsak a nuncius tudósít arról 1615 decemberében, hogy Pázmányt Mátyás magához hívatta, és ha hivatalosan előre még nem is közöltek vele semmit, valamit már megneszelhetett arról, az érsekség élére szánják. Thurzó nádor udvari ágense 1615. december 9-én jelentette urának, hogy „...csudálatos, de köztudomású, hogy Pázmány Péter a Jézus Társaságból kilépvén, az esztergomi érsekség kormányzását fogja átvenni; ami a főpap urakra nézve épp oly meglepő, mint bosszantó lesz. Miután azonban egy

¹⁰¹ „*Qui cum a Caesarea maiestate nuper Pragae evocatus fuisset...*” ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5r–6v. Közlése alább: *Dokumentumok*, 17. sz.

¹⁰² 1616. augusztus végén bizonyosan Prágában tartózkodik már. Lásd a következő jegyzetet.

¹⁰³ Pontosabban a simónia gyanúját kiküszöbölendő bármilyen előzetes anyagi kötelezettségvállalást elutasított. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 220–234; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 33. Az 1616. augusztus/szeptemberi prágai tartózkodásra vö. uo., I, függ., n. 14. 16. 17. is.

¹⁰⁴ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 169–170; *Pázmány Péter*, 79–80; ACKERMANN KÁLMÁN, *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korához*, Budapest 1918, 49–50; SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, 806. FRIDECZYK JÓZSEF hivatkozás nélküli közlése szerint a Társaság Pethe László közreműködésével 1608-at követően is folyamatosan élvezhette a prépostság bevételeit. *Pázmány Péter* (Publicaciones ad historiam S.J. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 24), Budapest 1942, 32. A prépostság problémáját lásd hamarosan részletesebben is.

sem található a magyar főpap urak között, ki a magyar ügyek titkaiba jobban lenne beavatva, mint ez az atya: joggal tartják méltóbbnak, akibe az elhunyt érseknek szelleme átszállott”.¹⁰⁵

4. PÁZMÁNY ÉRSEKI KINEVEZÉSÉNEK ELMARADÁSA ÉS AZ 1608/8. TC.
(PÁPAI–HABSBURG TÁRGYALÁSOK, 1616. JANUÁR–FEBRUÁR)

Thurzó nádor prágai ügyvivője főbb vonalaiban megbízható értesüléssel szolgált urának. Mi lehetett mégis annak az oka, hogy habár 1615 decembere-re az átmeneti taktikai visszakozás után Klesl is Pázmány mielőbbi kinevezése érdekében foglalt nyíltan állást, továbbá a magyar katolikus rendek módfelett exponálták magukat mellette mind Prágában, mind Rómában, és V. Pál is őt magát akarta, sőt már az udvarba is hívták, mégsem került sor érseki kinevezésére 1615–1616 fordulóján?

A kinevezés elmaradását még érthetlenebbé teszi az, hogy Ridolfi ügyvivő már azt jelenthette ebben az időszakban, hogy korábbi sejtése bevált, és a kifejezetten Pázmány érseki előléptetése érdekében benyújtott kérvényre V. Pál akképpen döntött, hogy hajlandó engedélyt adni arra, hogy „Pázmány szabad legyen” a Jézus Társaságtól”.¹⁰⁶ Ezt a fontos adatot Klesl 1616. január 11-ei, Borgheséhez írt leveléből tudjuk, amelyben a főminiszter rövid úton azt is közli: noha II. Mátyás Pázmány előléptetését kívánja, nem tartja megfelelőnek, hogy erre közvetlenül a jezsuita rendből kerüljön sor, hanem úgy, hogy előtte „legyen szabad a Társaságtól”. Első olvasatra a szűkszavú források mintha ugyanazt mondanák: végre a pápa és a császár közös álláspontra jutott?

Nem erről volt szó, kiderül a bécsi püspök levelének folytatásából. Klesl meglepő módon immár maga javasolta Pázmány átléptetését egy másik szerzetesrendbe. Soraiban a császári politika formálója magáévá tette azt a korábbi római elképzelést, hogy a magyar jezsuita egy másik, a főpapi mélt-

¹⁰⁵ Közlebbi jelzet nélkül („Eredetije a m.k. kamarai levéltárban”) idézi: FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 185. – A tudósítást IVÁNYI kissé felületesen akként értelmezi, hogy „Pázmány ekkor már nem volt a Jézus Társaság tagja”. *Pázmány kilépése*, 7. – A levelet többszöri próbálkozásunk ellenére sem tudtuk visszakeresni. Az anyag saját inventáriuma alapján készült ismertetés részletes volta ellenére sem adott kellő támpontot ehhez. MAKSAY FERENC, *Magyar Kamara Archivuma. Repertorium* (Levéltári leltárak 63), Budapest 1975 (Archivum Familiae Thurzó [E 196]).

¹⁰⁶ „Il Signor Lodovico Ridolfi mi scrive, che potria essere, che sua santità bavesse qualche considerazione nel conceder licenza al padre Pasman d'esser libero della Compagnia de padri.” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 208, 45. j. Vö. az ezt követő harmadik jegyzetet is.

tóság elfogadásában lazább szabályozású szerzetesrend közbeiktatásával ül-hessen Esztergom érseki székébe. Azonnal javaslatot is tett a rendre, az Itálián kívül jószerével ismeretlen szomaszkákat hozta szóba, és kérte egy újabb, ténylegesen ezt a megoldást lehetővé tevő bréve kiállíttatását.¹⁰⁷

A Pázmány-irodalomban is rendre ismertetésre kerülő szomaszkákat 1534-ben alapította a tevékenységét már 1529-ben, Velencében megkezdő helybéli nemes Girolamo Emiliani (Emiliani Szent Jeromos, 1486–1537). A magyar fül számára elsöre szokatlanul hangzó nevüket a Milano és Bergamo között található – ma a Comói-tórendszerhez tartozó Lago di Garlate partján álló Vercuarnóhoz tartozó, Lecco közeli – Somasco városkabeli első rendházukról kapták. A társaságot III. Pál 1540-ben erősítette meg. Hamarosan felvetődött, hogy egyesítik őket a jezsuitákkal (!), végül a teatinusokkal alkottak uniót 1547–1555 között. Belső rendi szabályzatukat IV. Pius (1558–1564) 1563-ban véglegesítette. Miután Borromeótól megkapták a paviai San Maiole templomot, hivatalos nevük a következő lett: „*Clerici regulari S. Maioli Papiae congregationis Somaschae*”. A rend karitatív, szociális tevékenységet végzett a lelkipásztorkodás mellett (szegény- és árvaházakat működtettek), a tanítás a jezsuitákhoz hasonlóan csak később került a profiljukba. 1789-ig négy provinciájuk (Róma, Lombardia, Velence, Franciaország) összesen 119 rendházat számlált.¹⁰⁸

Bár talán szorgos fejtöréssel az eddigi adatok gondos elemzésével is felfejthető lenne a probléma gyökere, és az első pillantásra érthetetlen, túlságosan tömören fogalmazó utalások is értelmezhetőek lennének, mégis abban a kiváló helyzetben vagyunk, hogy kezünkben van a megoldás kulcsa: Lodovico Ridolfinak egy pár héttel későbbi, 1616. február 20-án kelt jelentése.¹⁰⁹ A Habsburg-ügyvivő ebben megerősíti, hogy V. Pál tényleg hajlott

¹⁰⁷ ŐRY-SZABÓ nem látunk semmi meglepőt a fordulatban: „A király kitarított kívánsága mellett. 1616. január 11-én Khlesl bíboros [!] a király nevében azt tanácsolta az államtitkárnak: addig ne nevezzék ki Pázmányt érseknek, míg a jezsuita rendet el nem hagyja, és át nem lép máshová. Esetleg a szomaszkák kongregációjába felvenné.” És noha Klesl e levelében kéri egy újabb bréve kiállíttatását, ezt közvetlenül Pázmánynak tulajdonítják. Kronológiájukban pedig a szomaszkák felvetődését 1615-re teszik. *Pázmány*, 43 és 105.

¹⁰⁸ Az egyháztörténeti alapellexikonok (LThK etc.) mellett leginkább lásd LUIGI MASCILLI MIGLIORINI alább idézendő rendtörténeti monográfiáját.

¹⁰⁹ Mindezidáig csak annyit lehetett tudni, hogy V. Pál szóban az ügyvivőnek – majd Borghese bíboros nepos útján 1616. február 13-án kelt levélben Kleslnek is – kedvező, ám általánosságban mozgó választ adott annak január 11-ei levelére. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 208, 45. j. – FRAKNÓI 1903-ban publikált szintézisében a vonatkozó államtitkársági források felsorolása után közelebbi jelzet nélkül említi a dokumentumot („Ridolfi római követ 1616. február 20-iki jelentése Bécsben”), anélkül azonban hogy a főszövegbe – mely az adott helyen a rágalma alóli tisztázódásról szól – beépítené tartalmát. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 533, 968. j. és 289–290. Véleményünk szerint KÁROLYI ÁRPÁD szokásos adatszolgáltatásáról lehet szó. Nehéz ugyanis elképzelni, hogy ha FRAKNÓI a teljes szöveget olvassa, nem ismerte volna fel jelentőségét. Márpedig nem ismerte fel, hiszen e munkájában is Pázmány átlépését egy másik rendbe szintén a jezsuita rend szabályaival, ellenkezésével magyarázza, korábbi munkáinál is szabatosabban. Elismeri viszont, hogy továbbra sem tud megfelelő képet alkotni. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 287–288 és 533, különösen 956. j.

volna arra, hogy II. Mátyás közbenjárásának köszönhetően és Pázmányról szóló kedvező jelentések hatására diszpenzációt adjon neki egyházi tisztségek, méltóságok elfogadására. Ha a magyar törvények nem akadályozták volna meg – folytatja Ridolfi –, az uralkodói kinevezéshez rögvest megadta volna a szükséges felmentést. A Borghese-pápa a törvényi akadályról értesülve döntött végül úgy, a magyar jezsuita menjen át a szomaszkákhoz, akik sem öltözékükben, sem intézményükben nem különböznek a Társaságtól. És habár a szomaszkáknak nincsen háza Németországban, Pázmánynak nem kell hozzájuk utaznia, hanem helyben maradhat, a nuncius felügyelete alatt. A pápa kiváltképpen szívesen adta hozzájárulását ehhez az elképzeléshez, hiszen magától Klesl bécsi püspöktől származik – tájékoztatta a római ügyvivő részletekbe menően a császárt és királyt.¹¹⁰

Vagyis amennyiben II. Mátyás kinevezte volna Pázmányt esztergomi érsekké – értelmezzük Ridolfi jelentését –, V. Pál az ebben a helyzetben alkalmazandó kánonjogi megformálás szerint parancsot (*praeceptumot*) adott volna számára, hogy fogadalma ellenére is elfogadhassa a fontos egyházi méltóságot, vagy még inkább egyszerűen csak diszpenzálta volna ezen egyszerű, nem ünnepélyes, kiegészítő jellegű fogadalma alól. Pázmány így jezsuita szerzetesként lehetett volna az ország első egyházi javadalmának birtokosa. Hasonló eljárásra már volt példa, spanyol és portugál tengerentúli püspökségek esetében.¹¹¹ A megoldás tulajdonképpen nem sokban különbözött volna a magyar rendek által is hivatkozott Toledo Herrera, illetve a kontroverz-teológus ideál¹¹² Roberto Bellarmino bíborosi, majd érseki kinevezésének példájától sem. Legfeljebb annyi az eltérés, hogy a pápai döntés motivációja nem belső kuriális, egyházi állami szempontok mentén és *motu proprio* eredeztethető, hanem császári kérvényre, majd kegyúri cselekményre lett volna visszavezethető. Ugyanakkor vélhetően szintén összhangban állt volna a pápai politikai/spirituális érdekekkel.

Magyarországon azonban, mint közismert, 1608-tól törvény tiltotta, hogy jezsuiták egyházi javadalmat birtokolhassanak. A bécsi béke idevát-

¹¹⁰ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 545^rv. Közlése alább: *Dokumentumok*, 15. sz.

¹¹¹ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 25.

¹¹² Pázmány és Bellarmino szellemi kapcsolatára lásd: KOVÁCS LAJOS IMRE, *Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputatiói. Irodalomtörténeti tanulmány*, Kassa 1908; személyes érintkezésükre: SZABÓ FERENC, *Bellarmino és Pázmány teológiájához (Egy 1605-ös levélváltásuk margójára)*, Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 13–18 (további irodalommal).

gó cikkét megerősítő, meglehetősen rövid 8. (koronázás előtti) cikkely mindössze ennyi: „A nyolcadikra nézve: Ez a cikkely is a jezsuitákról, szintén érvényben marad: **I. §** Tudniillik: hogy ezeknek Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és birtokjoguk ne lehessen”.¹¹³ A nyúl-farknyi szöveg azonban súlyos tilalmat, tilalmakat hordozott magában. Nem csupán arról volt szó, hogy a vágsellyei rezidencia 1605. évi megszűnése után a rendi előírások szerint is pontosan rögzített, feltétlenül szükséges anyagi alapok ellehetetlenítésével ne lehessen újra jezsuita intézményt alapítani, miként első olvasatban gondolnánk, és gondolja is a régebbi-újabb szakirodalom jórésze.¹¹⁴ Sőt igazából erre nem is volt tökéletesen alkalmas ez a törvény, hiszen 1615-ben Forgáchnak sikerült megalapítani a nagyszombati kollégiumot, úgy, hogy az 1613. évi 23. tc. nyomán visszaállított turóci prépostságot¹¹⁵ – ami korábban a jezsuitáké volt –, magának adományoztatta és ennek jövedelmeit használta fel.¹¹⁶

¹¹³ A magyar törvények közkézen forgó *printed* és *online* kiadásait külön nem idézzük. A bécsi béke szövegében: „*Ungari non consentiunt, quod Iesuitae in regno Ungariae iura stabilia et possessionaria habeant vel possideant, Sua Maiestas tamen iuribus suis regis inhaeret.*” Vö. ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 46, 1. j.

¹¹⁴ További hivatkozásokkal lásd LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL, *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–399, 356–357.

¹¹⁵ ZSILINSZKY MIHÁLY, *A magyar országgyűlések vallásiügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), Budapest 1881–1897, II, 80–81.

¹¹⁶ Vö. például SÍK, *Pázmány*, 68 (a szerző helyesen hangsúlyozza a törvény könnyed kijátszhatóságát az alapítás vonatkozásában, abban viszont téved, hogy a turóci prépostság applikálását intézte volna Pázmány 1614/1615 fordulóján Rómában a nagyszombati kollégium kapcsán. Pázmány a nagyszombati domonkos apácakolostor épületének hasznosítására szerzett brevét. Az 1615. január 10-re datált irat és hiteles átiratai, valamint a vonatkozó királyi mandátum fogalmazványa Ferenczffy Lőrinc kézírásával Nagyszombathoz: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (MNL-OL), Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (MKA), Acta Iesuitica (E 152), Collegium Tyrnaviense, Registrata, fasc. 1, fol. 54–57 és 49 (98. cs.). Az viszont egyértelmű, hogy 1613-ben Forgách a nagyszombati alapítással összefüggésben kapta meg az uralkodótól a prépostságot. Erre és számos más részletre lásd De Mara 1613. évi jelentéseit, *Dokumentumok*, 3. sz. (jegyzetben). Vö. még SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferencz a bíboros*, 807–808; ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 51–52. Utóbbi szerző részletesen ismerteti milyen megoldásokat alkalmazott Forgách, hogy a javadalom jövedelmeit a Társaság élvezhesse (49–50). – Forgách 1613. május 1-jei kötelezvényei a turóci konvent visszaállítására, illetve hogy 1) csak olyan officialist alkalmaz igazgatására, akit a jezsuiták jóváhagynak, 2) a jövedelmeket egy általuk is elfogadható helyen alapítandó kollégiumra fordítja, 3) mihelyt törvényes lehetőség nyílik rá, visszaadja a rendnek Turócot: MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 25 és fasc. 20, n. 32–33 (103. cs., 73 és 48–49. fol.). – *Mutatis mutandis* hasonló megoldást alkalmazott a szintén 1615-ben Homonnán kollégiumot alapító Drugeth György. LUKÁCS–MOLNÁR, *A homonnai jezsuita kollégium*, 366. – A rendé voltak a menedékkövi perjelség birtokai is, amelyeket zálogjogon Pethe Márton kalocsai érsek hagyományozott a jezsuitákra, és amelyet épp Pázmány védelmezett a szepesi káptalan igényeivel szemben 1610 során. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 18.

A korlátozás nem lehetetlenítette el, csupán megnehezítette az 1620–1630-as évek intézményalapításait.¹¹⁷

A törvényszöveg, amely nem a rendről, hanem kifejezetten a rend tagjairól beszél, valójában kizárja őket a feudális rendi társadalom tagjai közül: nem lehetnek birtokosok, azaz nem lehetnek az uralkodó osztály tagjai. Nemcsak testületileg, hanem egyénileg sem tehetnek szert „fekvő jószágra”, és ebbe nyilván nem csak a kisebb birtoktesteket, birtokokat, hanem a nagyobb javadalmakat: prépostságokat, sőt püspökségeket is bele kell érteni. Elég csak összehasonlítani bármelyik főpapkinevező iratot (*litterae collationales*), a Kamarának adott uralkodói utasítást a beiktatásra (*introductio in possessionem*) bármelyik birtokadományozó oklevéllel és vonatkozó ügyirataival, azonnal kiviláglik, hogy a magyar királyi főpapkinevezés meghatározó jelleggel nem más, mint élethosszig vagy áthelyezésig szóló (nagy)birtokadományozás.¹¹⁸ Vagyis, mondjuk ki, az 1608. évi 8. tc. világi jogi oldalról tulajdonképpen ugyanazt a tilalmat szabta meg Magyarországon, amit a belső rendi szabályok a kánonjog erejével: jezsuiták a Királyságban nem tölthetnek be prelátusi méltóságokat, azaz nem lehetnek tagjai a *status catholicus*nak!¹¹⁹ (Ennek a ténynek az ismeretében végképpen csodálkozhatunk azon, hogy a Pázmány-kutatás több mint három évszázada során senki nem kapcsolta össze az érseki kinevezés körüli huzavonát ezzel a törvényi akadállyal.)

¹¹⁷ A győri kollégium alapítását feldolgozó tanulmány helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a jezsuita intézmények a törvényi tiltás ellenére indultak szaporodásnak. KÁDÁR ZSÓFIA, *A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630)*, In *labore fructus*. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13; szerk. Nemes Gábor–Vajk Ádám), Győr 2011, 209–234, 210. Ugyanezt PAYR SÁNDOR már 1904-ben megtette, megtoldva azzal, hogy az 1619-es pozsonyi és az 1620-as besztecerbányai jezsuita-ellenes végzések is teljesen hatástalnak voltak. *Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója (Dobronoki jezsuita bázisfőnök leveles könyve nyomán)*, *Protestáns Szemle* 16 (1904) 77–92 és 153–163, 78.

¹¹⁸ Lásd MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária, Libri regii (A 57), vol. 1–6, *passim*; MNL-OL MKA Collationes Ecclesiasticae (E 229), vol. 1, *passim*. Vö. a katolikus rendek *gravamen*jeinek második pontját az 1613. évi országgyűlésen a jezsuita-ellenes törvény ellen: „Rossz példa az a jövőre nézve, ha bárki is a rendek sorába fölvétetvén, minden előleges ok nélkül, némelyek kizárva következtében jogaiból kizavartatik és a királyok adományai megszorítottanak.” ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, II, 74–75.

¹¹⁹ A jezsuita-ellenes törvény politikai alkalmazása már 1608-ban debütált, hiszen erre hivatkozva fosztották meg az országgyűlésen a két jezsuita küldöttet a turóci prépostság – korábban, például 1602-ben is gyakorolt – képviseleti jogától és zárták ki őket a diéta tárgyalásairól. Az egyik jezsuita Pázmány volt, aki hiába érvelt a törvény ellen, éppen a vallásszabadságra hivatkozva. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 617; FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 41–44; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 12; ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, I, 354–355; rövid tartalmi ismertetés még TIMON ÁKOS, *Pázmány Péter a jog és igazság védelmében*, Budapest 1921, 6–9; SÍK, *Pázmány*, 66–67; ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 27 és 36–37. (stb.).

Amikor a sellyei rendház tagjai újlag az uralkodóhoz folyamodtak a törvény megsemmisítése érdekében, nem véletlenül nem csak a javakból, hanem ugyanúgy a jogokból történt kizártságukat is sérelmezték!¹²⁰

Ez az oka annak, hogy Habsburg-részről mindenképpen el kívánták érni: Pázmányt V. Pál még a kinevezés előtt vegye ki valamilyen módon a Jézus Társaságból. (Az államtitkársági *estratto* szabatos megfogalmazása szerint: „*Petitur a pontefice, ut Petrus Pazman absolvatur a votis societatis, ut possit praeesse ecclesiae Strigoniensi*”). Egyébként azzal számolhattak, hogy a helyzetbe hozott, komoly fegyveres potenciállal rendelkező protestáns rendek nem fogják elfogadni az új prímás kinevezését, és jókora támadási felületet nyújtanának számukra, hiszen a nádor melletti legjelentősebb rendi főméltóság kinevezése nyilvánvalóan törvényellenesnek volt tekinthető. Ismerve az 1618. évi országgyűlésen háromszor is napirendre kerülő heves jezsuita-ellenes támadásokat,¹²¹ az udvar félelmei jogosak voltak. Nem alaptalanul vélte kockázatos kimenetelű vállalkozásnak, hogy felrúgja az uralkodó 1608. évi 8. törvénycikkben rögzített megállapodását a rendekkel.¹²² Thurzó nádor titkára, az evangélikus Závodszy György nem véletlenül tartotta fontosnak feljegyezni diáriumába: Pázmány úgy lett esztergomi érsek, hogy előtte „eloldoztatott a jezsuitizmustól”.¹²³

¹²⁰ A „*Patres societatis Iesu collegio Selliensi in Vngaria exclusi*” aláírással, de végig saját kezűleg Pázmány Péter által írt kérvény a rendelkezés méltánytalanságát kifogásolja, vallási gyűlöletből eredezteti, és elsődlegesen az „ösi jogok” visszaadását követeli: „*Meminisse maiestas vestra dementer potest, qua ratione superioribus comitiis nullo servato iuris ordine, nec accuasti, nec convicti, solo religionis catholicae odio, ab iis, qui ab avita religione secessionem fecerunt, oppugnati, imo etiam cum summa ignominia bonis ac iuribus exuti fuerimus. Et quidem de gravi, quae inferebatur, iniuria tunc quoque frequenter apud maiestatem vestram questi fuimus, sacrosanctumque illud regiae maiestatis iusiurandum, quo se omnibus omnino iustitiam administraturam spondit, appellavimus. Pro ea tamen temporum iniquitate aliud obtinere non potuimus, quam ut petitio nostra consilio Vngarico examinanda proponeretur, cuius quidem consilii semel iterumque habita deliberatione iustissimam esse petitionem nostram retulimus. Quamobrem maiestatem vestram iterum, ea qua par est, submissione rogamus, atque obtestamur, ut considerata innocentia nostra damnisque religionis, quae scholarum defectu Vngaria accipit, antiquis nostris iuribus restitutus tutos nos ab adversariorum iniuriis praestare velit. Pro quo et uberem a Deo mercedem maiestas vestra reportabit, et nos assiduos apud Deum habebit deprecatores.*” A későbbi ráírással szemben nem 1608-ban, hanem az után keletkezhetett, hiszen az országgyűlés utáni többszöri folyamodásról (és királyi tanács elé utalásról) ír. Vélhetően 1613. előtt, a turóci javak kerülő úton megvalósult rendezése előtt vethette Pázmány papírra. S.k. eredetije: MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 8 (103. cs., fol. 13–14).

¹²¹ FRAKNÓI, Pázmány... és kora, I, 360–361 és 368–317; FRAKNÓI, Pázmány Péter, III.

¹²² A rendi dualizmus keretében hozott törvények e „megállapodás” jellegére lásd SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely 2010, különösen 29–42. – A katolikus rendek vonatkozó emlékiratok kitételei alapján (6. és 7. pont) ugyanakkor mintha készek lettek volna vállalni a kockázatot, hogy Pázmány jezsuitaként legyen az ország prímása.

¹²³ „28 Septembris Petrus Pázmány Iesuita (*demum a Iesuitismo absolutus*) publicatus per Caesarem pro archiepiscopo Strigoniensi Pragae...”. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár (OSzKK), Fol. Lat. 335, fol. 237v. Vö. TUSOR PÉTER, *Závodszy György naplója 1586–1624*, Budapest 2011, 10, 15. j.

Csupán első látásra tűnik paradoxonnak, hogy a protestáns ellenkezéseket éppen egy pápai aktussal lehetett volna leszerelni. A középkori előzmények nyomán a kánonjog és világi jog interferenciája erőteljes volt még a korszakban, ennek legékezebb példája, hogy magyar püspököknek csak felszentelésük után lehetett szavazati joguk a rendi országgyűlésben.¹²⁴

Pázmány a prímási székhez vezető útján a szomaszka rendi kitérőre első sorban és alapvetően a hazai jezsuita-ellenes törvény miatt kényszerült, és csupán másodlagosan a kánonjogi szempontok miatt.¹²⁵

A történeti kutatás egy helyen már felfigyelt erre a vonatkozásra. A latinul kiválóan tudó HANUY FERENCNEK a bécsi bíboros Pázmány kinevezését Thurzó nádornak hírül adó – sokáig válasz nélkül hagyott – levelében szemet szűrtak a következő sorok: „Egyébként közölni szeretném Méltóságoddal a szentséges császári Felség döntését az esztergomi érsekségről. Mivel ugyanis nem tűnt hasznosnak az érsekséget továbbra is pásztor nélkül hagyni, Őfelsége részben sokak ajánlására, részben mivel – minekutána a pápa a jezsuita rendből teljességgel kivette és szabaddá tette főtisztelendő Pázmány Péter urat – Őfelsége saját tapasztalásával megismerte benne a béketűrést és nyugalomszeretetet, a jámborságot, tudományt és a magyar nemzet szeretetét, ezért őt magát esztergomi érsekké tette, mit nyilvánosan kihirdetett.”¹²⁶ HANUY nem akart hinni a szemének, és bár helyesen megfejtette a levélrészlet jelentését, némi iróniával így ír róla forrásközlése 777. oldalán, az 1. sz. jegyzetben: „Ez majdnem úgy hangzik, mintha Pázmánynak a Jézus-Társaságból a Sommascharendbe való átlépését maga II. Mátyás eszközölte volna ki azért, hogy az ország protestáns rendei (a nádor is az volt) ne annyira böszüljenek fel, ha Pázmány, ki nekik

¹²⁴ Prágából épp amiatt sürgették 1616 őszén Pázmány mielőbbi pápai megerősítését, hogy részt vehessen a közelgő országgyűlésen. Lásd alább is. Vö. még HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 337 is (úgy tűnik, ez alapvetően kánonjogi rendelkezés, amelynek betartását politikai érdekből épp a protestánsok követelték meg.)

¹²⁵ Az e mondatban alapvetően meghaladott korábbi nézet – amely a szomaszka kitérőt kizárólag a jezsuita rendi előírásoknak tulajdonította – eddig nem idézett, világos összefoglalása: FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 74. (FRAKNÓI vonatkozó megállapításainak mindenféle kritikát nélkülöző áttekintése VELICS alább idézendő művében: 6–7.) – A szomaszka noviciátust megfejtteni kívánó történészi kísérletek szerint a Társaság ellenállásának megkerülésére maga II. Mátyás találta volna ki, hogy Pázmány elhagyja a jezsuitákat. „E felfogás szerint Pázmány pusztá szemlélője és szenvedő alanya a kinevezési játékoknak”. SÁVAI JÁNOS, *Pázmány és a szomaszkok. A szomaszkok genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged 1992, 123–141, 125 (8. j.); ÓRY–SZABÓ, *Pázmány*, 42–43. A narratíva már-már legendaszerű elemekkel is színeződik, eszerint Pázmány azért nem élt az 1615. november 14-ei brévével, mert „nem akart átlépni más rendbe csak azért, hogy onnan érsekké nevezzék ki”. Uo., 43.

¹²⁶ „Coeterum communicare cum illustrissima dominatione vestra volui maiestatis suae sacratissimae consilium de archiepiscopatu Strigoniensi. Cum enim ecclesiam pastore diutius carere non expediret, maiestas sua et ad commendationem plurimorum et quia, postquam a Iesuitico ordine prorsus exemptus a summo pontefice ac liberatus fuit reverendissimus dominus Petrus Pazmany, maiestas sua proprio experimento cognovit moderationem pacis ac tranquillitatis studium, pietatem, doctrinam ac nationis Ungaricae amorem in ipso: idcirco eum ipsum in archiepiscopum Strigoniensem creavit ac publice declaravit.” HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függ., n. 18.

személyileg sem volt kedves, érsekké lesz kinevezve. Lásd ezen dolog részletes fejtegetését alább a 19. számú levélnél.” HANUY ennél az említett iratnál, a 781–782. oldalakon a szomaszkákhoz történő átlépést kommentálja, és valahol félúton megáll FRAKNÓI és LUKÁCS között. Pázmány 1625. december 11-ei levelét értelmezi, de nem a főszövegben, hanem megint csak jegyzetben a következőket írja, még mindig hitetlenkedve, ám szemmel láthatóan barátkozva a felismeréssel: „Ezen szövegrész ismét úgy hangzik (éppúgy, mint a fenti, 18. számú levélnek kommentált helye), mintha II. Mátyás király kérésére azért helyezte volna át a pápa Pázmányt a Sommascha-rendbe, hogy ne egyenesen jezsuita szerzetesből neveztessek ki érsekké. Ennek mélyebb oka talán a Jézus-Társaság nevének a protestánsokra nézve féltelmes voltában rejlik, de indító okul [!] szolgálhatott az, hogy Pázmány épen [!] akkor úgysis foglalkozott a rendből való kilépéssel, sőt ahhoz már 1615 óta meg is volt pápai engedélye.”¹²⁷ Csak elismeréssel adózhatunk HANUY pompás latintudásának, hogy pozitív adat híján – mint Ridolfi 1616. február 20-ai jelentése – valójában helyes megfejtést hozott, még ha nem is merte elhinni. Az viszont érdekes, hogy csak politikai motivációt emleget (protestáns főurak ellenszenv), jogászként a jezsuita-ellenes magyar törvényi szabályozás nem jut eszébe. Magyarán arra az összefüggésre nem figyel fel, hogy Pázmány Péter S.I. esztergomi érseksége kimerítette volna az ország legelső egyházi javadalmának és birtokainak jezsuita szerzetes általi birtoklását, és mint ilyen az 1608/8. tc.-be ütközött volna, a kinevezés tehát törvényellenes, és jogilag talán semmis is lett volna. HANUY álláspontját egyedül KORNIS GYULA vette át, ő viszont ezt a szempontot egyenesen a jezsuita rend ellenkezése elé helyezte: „A király 1616. április 25-én turóci préposttá nevezte ki s így az ország főpapjai sorába emelte, hangoztatva, hogy a pápa Pázmányt a Jézus-Társaság kötelezettségeitől fölmentette. A jezsuita rendből való kilépésnek oka valószínűleg az volt, hogy ne egyenest a rendből neveztessek ki turóci préposttá, majd rövidesen esztergomi érsekké, mert a protestáns rendek különösen felháborodtak volna, ha egy aktív jezsuita foglalta volna el az érseki széket. Másrészt a jezsuita rend elvszerűen őrködött azon, hogy tagjai ne emelkedjenek magas egyházi méltóságokra”.¹²⁸

Habsburg részről a tárgyalások során kezdettől fogva nem pusztán az egyházi javadalmak elfogadását tiltó egyszerű fogadalom alóli, részleges, hanem az összes fogadalom alóli teljes diszpenzációt igényeltek. A kérés, hogy Pázmány „legyen szabad a Társaságtól”, „jezsuitasága” teljes megszüntetésére irányult. Oka az volt, hogy a tiltó magyar törvényt csakis így lehetett megkerülni. Miután az összes lehetőséget végigtárgyalták, 1616 elejére a jelek szerint a Habsburg-döntéshozatal, személy szerint Klesl is belátta, hogy a kedvezés terén V. Pál lehetőségei végéhez érkezett. Nem erőltette tovább azt a precedens nélküli kánonjogi abszurdumot, hogy a pápa előzetesen és mintegy *motu proprio* érvénytelenítse Pázmány jezsuita szer-

¹²⁷ Uo., A 781–782, 1. j.

¹²⁸ KORNIS, *Pázmány személyisége*, 301.

zetesi fogadalmait, hogy egyházi méltóságot nyerhessen.¹²⁹ Igaz, Krisztus földi helytartója elméletileg – bár kánonjogilag aggályosan – ezt megtehetette volna. (A szélesebb közvélemény így is lett tájékoztatva: V. Pál brévéjével úgy-mond „kivette őt a Jézus Társaságból” – vallják egyöntetűen a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv tanúi, a szomaszka kitérőről ugyanakkor egytől-egyig hallgatnak.¹³⁰ Az új főpásztor érseki működése elé nagy várakozással tekintő esztergomi főszékeskáptalan is csupán arról írt az előléptetést 1616. október 10-én a pápának jelentő levelében, hogy az uralkodó vonakodása ellenére nevezte ki, miután a pápa a jezsuitákhoz fűződő köteléktől feloldozta.)¹³¹ Bécs püspöke végül maga tett immár konkrét és végrehajtható javaslatot az ebben az esetben egyetlen járható útra: a kivételre a Társaságból egy másik rendbe átlépés révén kerüljön sor, és kénytelen-kelletlen felvállalta az ezzel járó késedelmet (valamint a széküresedés ideje alatt a kincstárnak járó esztergomi bevételeket – fűzzük hozzá.)

Pázmány kinevezésének átmeneti elhalasztására ezek között a körülmények között került sor. A jelek szerint egészen eddig: 1616 első napjaiig azonnali utódlása volt napirenden. Aligha véletlen, hogy négy nappal az előtt, hogy Klesl Rómának javaslatot tett volna a (majdnem) végleges for-gatókönyvre, 1616. január 6-án kellett csak először előterjesztést tennie Pethe Lászlónak, mint a Magyar Kamara elnökének az esztergomi érsekség világi és egyházi ideiglenes adminisztrátorának személyére. Klesl csak január 23-án kezdett el érdemben foglalkozni az átmeneti igazgatás kérdésével, és kért ismételt előterjesztést Pethétől, mondván az uralkodó csakis azokat nevezi ki, akiket ő javasol.¹³² Pethe végül 1616. január 27-én Telegdy János

¹²⁹ Az ünnepélyes szerzetesi fogadalom alóli pápai felmentést Suarez nem zárja ki, de nagyon aggályosnak tartja: „*Papa non potest dispensare in voto sine iusta causa... etiam pontifex male faciet dispensando in suis legibus sine legitima causa.*” *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VII, 15.

¹³⁰ Archivio Privato dell’Eccellentissima Casa Aldobrandini di Frascati (Villa Belvedere), Documenti Storici, n. 17/10. Vö. TUSOR PÉTER: *Pázmány Péter processus inquisitionis az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 1, 3–21.

¹³¹ „*Petrum Pazmany eruditione, pietate omnibusque virtutum ornamentis perfectissimum, absolutissimum et dignissimum die 28 praeteriti mensis Septembris in archiepiscopum Strigoniensem ipso renitente, sed vestra beatitudine vinculum obligationis, quo in Societate Iesu erat ligatus, paterne solvente successorem nominavit.*” BAV Bonc., vol. E 19, fol. 164r–165v. A teljes szöveg: *Dokumentumok*, 23. sz.

¹³² „*Tametsi magnifica dominatio vestra litteris ad me de 6 Ianuarii exaratis significat se personas duas pro administratione archiepiscopatus Strigoniensis, unam quidem in temporalibus, aliam vero in spiritualibus iam elegisse, et suae maiestati per litteras proposuisse, tamen in nulla cancellaria litterarum illarum originales adinvenio. Vestram itaque magnificam dominationem denuo requiro, ne oblata occasione proxima eorundem nomina mihi significare gravetur. Episcopus Quinqueecclesiensis tanquam suffraganeus, alter vero praepositus*

váradai püspököt, esztergomi nagyprépostot, illetve Vízkeleti Jánost nevezte meg.¹³³ Kinevezésükre ugyanakkor nem került sor, és emögött De Marát kell keresnünk. A nuncius az átmeneti adminisztrátorságot is károsnak tartotta volna Pázmány érseksége és a prímási szék gyors betöltése szempontjából, ezért minden erejével fellépett ellene. Lépését a római Kúriában élénk helyeselés fogadta.¹³⁴

Pázmány azonnali kinevezésének elmaradását sokkal inkább ezekben az előzményekben, okokban és történetekben találhatjuk meg, mintsem jezsuita előjárói és rendtársai következetes és szűnni nem akaró ellenakcióiban.

---

ibidem tanquam ex officio. Maiestas sua eum huic officio praefici cupit, quem veluti idoneum vestra magnifica dominatio commendaverit.” Prága, 1616. január 23. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102, Konv. 2 [1616 I.], fol. 183.

¹³³ ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102, Konv. 2 [1616 I.], fol. 56r–57v. Közlése alább: *Dokumentumok*, 14. sz.

¹³⁴ 1616. február 15-ei jelentése és az Államtitkárság március 5-ei jegyzéke. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 38; ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r (*Dokumentumok*, 18. sz.).

III.

A JEZSUITÁK KONFLIKTUSAI A PÁPAI ÉS A CSÁSZÁRI UDVARRAL AZ 1610-ES ÉVEK DEREKÁN

I. PÁZMÁNY ÜGYE (1615–1616)

V. Pál magatartására nyilvánvalóan a jezsuita rend vezetői is hatással voltak bizonyos mértékben, legalábbis addig a szintig, hogy nem hajlott Pázmány előzetes „szekularizálására”, bár élünk a gyanúval, hogy az egyházfő erre egyébként sem lett volna hajlandó.

a) Alber vicarius generalis emlékirata, a renden belüli támadások felerősödése

A Claudio Acquaviva generális halála után a rendet átmenetileg irányító németországi asszisztens, Ferdinand Alber vicarius generalis¹³⁵ 1615 nyarán, kora őszén a következő ellenérveket fejtette ki annak kapcsán, hogy Pázmány „felhagyván a karthauziakra vonatkozó elképzelésével, azt óhajtja, hogy apostoli bréve által vétessék ki a Társaságnak fogadott engedelmesség alól, és ő, aki a társaság ünnepélyes fogadalmasa, szabadságban, a világban élhessen”:

1. „A kapcsolattartásra azon [nő]személlyel, akivel hírbe hozták, több alkalom kínálkozna, ez pedig tág teret nyitna a botránynak és a támadásnak.”

2. „A magyar mágnások, akik tudása és prédikációi miatt nagy becsben tartják, és közülük kiváltképpen az eretnekek az apostoli brévével keveset törődnének, s a Társaság aposztatájának tartanak. Ekképpen a prédikálás és

---

¹³⁵ A generális halálát, és Németországért felelős addigi helyettese (*assistente per Germania*) vikáriussá választását a római császári képviselő haladéktalanul, 1615. február 7-én tudatta a prágai udvarral. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 179v (Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz). – Alber, a történet már korábban is feltűnt fontos mellékszereplője, 1615–1616-ban egyértelműen Pázmány ellenségének számított a rend berkeiben. 1548-ban született Innsbruckban, 1596–1600 között osztrák provinciális, 1605–1608 között bécsi rektor, 1608-tól római asszisztens, utána 1617-ben Homonnán bekövetkezett haláláig osztrák provinciális. Lukács, *Catalogi I*, 618.

a hitviták terén a katolikus hitért – jó néhány éven át eredményesen – végzett fáradozásai sok kárt szenvednének. A Társaságot nem tartják szerzetesrendnek, mivel annak tagjai az emberek között működnek. Ezért igen sokan továbbra is a Társaság tagjának fogják gondolni, a botránnyokat és támadásokat, melyektől a neki adott szabadság miatt tartani lehet, a Társaság számlájára fogják írni...”¹³⁶

3. „A magyarországi klérus, a püspökök és preláthusok, akik előtt mint a Társaság munkása megbecsültségre és tekintélyre tett szert, nagyon megütköznének azon, hogy magának ezen az úton elnyerte a kedvére való világi ténykedés szabadságát.”

4. A Társaság elveszteni ünnepélyes fogadalmas tagját, akit 26 éven keresztül képzett.

5. A Mediterráneum területén kívül Pázmány „lenne az első, aki ilyen módon levetné magáról a Társaság iránti engedelmességet, könnyen követői támadhatnak, akik példájára hivatkozva ugyanezt szeretnék elérni, hogy a Társaság kötelékét ekképpen lerázzák magukról, a Társaság és az Egyház nagy kárára.”

A vikárius generális végkövetkeztetése az volt, hogy Pázmánynak jezsuitának kell maradnia. Ha azonban mindenképpen távozni akar (vagy ki kellene zárni), lépjen át a szigorúbb karthauziakhoz, vagy a generális engedélyével legyen egy másik, a Társasághoz hasonló szerzetesrend tagja. A jezsuiták pápai bullákban megerősített szabályzata ugyanis csak ezekre ad lehetőséget. Alber elismerte ugyanakkor a pápa jogát arra, hogy ha jónak látja, rendkívüli megoldással éljen: „tiszteletben tartva mégis a Szent-székek tekintélyét és hatalmát mindenben, amivel a szerzetesrendek és tagjai védelme felett őrködik” – zárta hosszas fejtegetését.¹³⁷

A jezsuita rend irányítói azt követően, hogy Pázmány érseki utódlása szóba került, még inkább ellenezték távozását közösségükből. Attól tartot-

¹³⁶ Ide kívánczik az a fontos megjegyzés, hogy a Társaság politikai stratégiája egész más volt Magyarországon, mint Ausztriában. Utóbbi helyen, főként a Grácból kormányzott területeken intranszigiens protestánsellenesség volt meghatározó. A kedvezőtlenebb magyarországi hatalmi viszonyok között a rend jóval visszafogottabbnak mutatkozott, ami alól – írásai, és egy-két, főként 1609-es afféja kivételével – Pázmány sem kivétel, sőt. A rendi vezetés itt tehát feleslegesen (sokkal inkább öncélúan) aggódik.

¹³⁷ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 1. Az iratot már szintén közlő IVÁNYI a forrást LUKÁCSNÁL részletesebben ismerteti (*Pázmány kilépése*, 7–8); vö. ÖRY-SZABÓ, *Pázmány*, 42 is. FRAKNÓI szintén ismeri, sőt pontos jelzetét is adja (régí oldalszámozással), de Acquavivának tulajdonítja, és 1614-re datálja. *Magyarország... összeköttetései a Szent-székekkel*, III, 286 és 532, 950. j.

tak ugyanis, hogy példája az eddig véltnél is jobban veszélyeztetné a rend spirituális, oktatási küldetését, és káros precedenst teremtve széles kaput tárna a rendtagok számára a hatalommal, befolyással, pompával járó egyházi méltóságok felé. Furcsa módon egy pillanatra sem vették fontolóra a kinevezéssel várható számtalan előnyt (melyekben később a Társaság tényleg részesült is Magyarországon).

Florian Avancinus bécsi rektor a gráci nunciátúra útján már 1615. december elején megpróbálta Pázmány kinevezését megakadályozni. A fő ütőkártya Bakith Margittal folytatott állítólagos viszonya lehetett.¹³⁸ 1616 február/márciusában egy Pázmányt feljelentő névtelen levél, valamint három hamisított szerelmes levél is eljutott Rómába.¹³⁹

Avancinus nevét érdemes nagyon megjegyeznünk. Korábban gráci rektor volt (jól ismerte tehát Paravicini gráci nunciust), 1614-től lett a bécsi kollégium előjárója.¹⁴⁰ Pázmány renden belüli problémái ekkortól erősödnek fel. Fő ellenségének őt tekinti. Mellette Theodor Busaeus osztrák provinciálisról sincs jó véleménnyel: „két év óta... kezdték nyilaikat rám irányozni Busaeus és Florianus” – írja társaságbéli hányattatásait részletesen felsoroló, igazának akár a nyilvánosság előtti, nyomtatásbeli („*typis vulgare*”) megvédését kilátásba helyező, 1616. február 8-ai levelében.

Ekkor még nem tudta, de talán érezte, hogy a támadások java még hátravan. A „nővád” részletes ismertetésével kifejezetten az érseki kinevezését meggátolni kívánó feljelentés panaszos levelének megírása után két nappal, 1616. február 10-én keletkezett, és ezután kerültek forgalomba a „szerelmes levelek” is. A két időpont feltűnő egybeesése miatt az

¹³⁸ A gráci nuncius december 5-ei jelentése kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 5. – Avancinus 1618-ban egy másik magyar „írstudó” jezsuitát, Vásárhelyi Gergelyt is feljelentett Rómában. Többek között magaviseletét kifogásolta, vádjai azonban nem találtak meghallgatásra Vitelleschi generálisnál. HOLL BÉLA, *Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623)*, Irodalomtörténeti Közlemények (ItK) 87 (1983) 150–162, 157.

¹³⁹ Közölve: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 11; vö. rövid ismertetését FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 619–620 (vö. Bibl. Ang., Ms. 1234, fol. 154v–155r és 161v–162v); *Pázmány Péter*, 77–79; *Magyarország... őszeköttetési a Szentszékekkel*, III, 289–290. – Mind a feljelentés, mind a három levél ugyanazon kéz, az esetleges azonosítás kivédésére szemléltomást szándékosan túlkalligrafált írása. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 56–57, fol. 86r–87v.

¹⁴⁰ Pázmány fő ellensége, az Alberhez hasonlóan tiroli (*tridentinus*) Avancinus 1561-ben született, 1606 augusztusától 1613-ig gráci, 1614-től 1621-ig pedig bécsi rektor volt. 1626-ban Grácban halt meg. Gráci rektorsága első évében Pázmány konzultoraként is ténykedett. Magyar rendtársa iránti elenszenve a jelek szerint ekkor keletkezhetett, hiszen már bécsi előjárósága legelejétől Pázmányra „irányozta nyilait” (Busaeus provinciálissal együtt, aki nem sokkal korábban, 1613-ban lett Pázmány előjárója). LUKÁCS, *Catalogi*, I, 623 és II, 68; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26.

ok-okozatiságot meg is fordíthatjuk. A február 8-ai levél jelenti Pázmány végső – alternatíva nélküli – elhatározását: távozni kíván a Társaságtól és elfogadja az érseki méltóságot. Erről esetleg szólhatott is, nem tartotta teljesen titokban, akár az udvarban, akár megbízható, vagy annak vélt rendtársai előtt. A február 10-ei feljelentésnek ez lehet a közvetlen előzménye.

b) *A feljelentő levél*

A korábbi kutatás meglátása szerint a levél kompiláció: feltételezhetően P. Nagy János, Pázmány korábbi, 1615 augusztusában elhunyt társa által Busaeus provinciálishoz írt levél átdolgozása és kiegészítése, és kifejezetten az érseki kinevezés megakadályozása céljából keletkezett. Az iromány kiadója páter Raphael Kobenzl személyében véli a levélíró megátalálni.¹⁴¹ Megírására azonban, nagyon úgy tűnik, hogy Prágában került sor. Írója ugyanis sorai papírra vetése idején és a megelőző hónapokban szemlátomást közvetlen közlő szemléli Pázmányt. Kobenzl 1616 februárjában és előtte sincsen Prágában, csak később érkezik meg ide, és bonyolódik majd bele a Pázmány elleni hadjáratba. A tettes tehát nem lehet ő. A szerző a szövegből kikövetkeztethetően ugyanakkor maga is jezsuita, ezt már a kezdősorok elárulják: „Úgy értesültem, hogy valakit a mienk közül sokan Magyarország legfőbb prelatúrájában óhajtanak látni”.¹⁴²

A levél – nyomtatott kiadása szerint – első két bekezdése (*Intellexi quendam...* és *Novit reverentia vestra...*) tartalmazza a feljelentés megokolását, motivációját. A szerző ezekben kifejti, hogy kötelessége tájékoztatást adni, amiből „mind Tisztelendőségtek, mind Öszentsége megértheti, mennyire méltatlan ő [ti. Pázmány] azon tisztségre [vagyis az érseki székre]”. A címzett együtt említése V. Pállal sokat segít személyének beazonosításában. A levél minden bizonnyal későbbi korból származó felirata (*Epistola cuiusdam fide digni ad quendam patrem de societate*) csupán annyit árul el, hogy a címzett szintén jezsuita. A tartalomtól következőleg jezsuita előjáró, hiszen a szerző az érseki kinevezés megakadályozását várja tőle. A pápa melletti előfordulása pedig több mint valószínűvé teszi, hogy Vitelleschi generálisról van szó (az új provinciális, Alber ekkor éppen úton volt

¹⁴¹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 72. j.

¹⁴² „Intellexi quendam e nostris multorum votis ad summam in Hungaria praelaturam postulari...”.

hazafelé Itáliából). A feljelentő előjáróban megnevezi forrásait is: „csak olyat fogok írni, amit magam láttam, vagy másoktól: hozzá közel álló és hirtelt érdemlő emberektől értettem”.

A levél harmadik bekezdése leírja, hogy írója azóta figyelni ellenszenvvel Pázmány személyét, amióta ő előjárók tudta nélkül, majd kifejezett tiltása ellenére, egyedül is többször elidőzött Detrekő várában, Balassa Menyhért özvegyénél, Bakith Margitnál. Kiváltképp felháborítónak tartotta, hogy Pázmány ezt részben azért tette, hogy megmutassa: „Rektor atyánk parancsai semmit sem jelentenek számára”.

A negyedik (*‘Fui cum illo’*), ötödik (*‘Cum essem Posonii...’*) bekezdés Magyarországon szerzett, közvetlen tapasztalatokat beszél el. A szerző többször együtt volt Detrekőn Pázmánnyal, ahol külön-külön szállásolták el őket. Még hozzá úgy, hogy Pázmány szobája a női lakrész felől könnyen megközelíthető legyen. Bár az úrnőt nem, a szolgálókat azonban figyelmeztette: csakis úgy léphetnek a magyar páter szobájába, mint a szerzetesek rendházukban egymás celláiba. Amikor Pázmánnyal Pozsonyban volt, az gyakran mondta neki, hogy az apácákhoz megy misézni, ám a nőhöz ment, mindennap sok órát töltöttek együtt; máskor rendtársát felkeresve kettesben találta őket; ha Pázmány látogatta meg az úrnőt, a szolgálóknak magukra kellett hagyniuk őket; ha egyazon városban voltak, „úgy ragadtak egymás kezébe mint a szurok”, naponta együtt ebédeltek, vacsoráztak, vacsora után a polgárok megütközésére fáklyavivő szolgálók kísérték Pázmányt haza – sorjáznak egymás után a vádák.

A levél hatodik (*‘Monuit eum’*) bekezdése részben bécsi rendházbeli benyomást említ: az egyik rendtárs térden állva figyelmeztette a Kalauz szerzőjét, hogy ne hozzon szégyent saját magára és a Társaságra. Hiába tették ezt saját elmondásuk szerint más, hozzá közel álló személyek is – olvashatjuk a latin szövegben.

E bekezdések Pázmánnyal töltött gyakori és közeli együttlétről szólnak, úgy Detrekőn, mint Pozsonyban, illetve a bécsi rendházban. A személyes benyomások forrását, mint említettük, az eddigi kutatás páter Nagy Jánosban találta meg. Ő 1607–1615 között volt a bécsi rendház tagja, elsődleges beosztása szerint a filozófia tanára volt, de tudjuk róla, hogy Magyarországon is működött, – erre a tanítási szünetek bőséges időt biztosítottak számára. Forgách primás 1613-ban egy bécsi magyar papnevelő felállításáról tárgyalt

vele.¹⁴³ A vád tulajdonképpeni kiigyalója, egy bizonyos Permai János nevű nemes, aki a detrekői várúrnő Bakith Margitot hiába próbálta feleségül venni – miután azt Pázmány saját elmondása szerint három évi dekas munkával a katolikus hitre térítette –, bosszúból Lósy Imre esztergomi kanonok révén páter Nagyot tájékoztatta gyanújáról. Nagyról biztosan tudjuk, hogy a későbbi hűséges helynök és utód Lósy mellett szintén írt az ügyről: tapasztalatait vélhetően Avancinus bécsi rektor utasítására kellett összeírnia. Feljegyzését 1615 márciusában Alber vikárius generális is megkapta Rómában, Avancinus Pázmányról papírra vetett soraival egyetemben.¹⁴⁴

Nem tudjuk, hogy Nagy János beszámolója mit tartalmazhatott. Az biztos, hogy a feljelentést nem ő írta, hiszen 1615 augusztusában meghalt. Abban viszont egyáltalán nem lehetünk biztosak, hogy az 1616. február 10-ei levél szerzője közvetlenül használta, használhatta beszámolóját, bár teljesen ki sem zárhatjuk. Leginkább közvetett hatását valószínűsíthetjük. A feljelentő levél gyűlölettől átítatott sorai a renden belüli, leginkább a bécsi rendházban keringő mendemondákból is meríthettek (amelyek egyik forrása valóban P. Nagy lehetett, akár szóban, akár írásban), vagy részben egyes szám első személyben elmesélt kitalációk is lehettek. Honnan tudhatta volna ugyanis bárki, hogy mi történt Detrekőn, vagy hogy Pázmány száz aranydukátnál többet érő ajándékot hozott volna Rómából Bakith Margitnak, miként azt a Pázmánynak börtönt, mintsem prelatúrát javasló szerző levele nyolcadik (*‘Denique homo...’*) bekezdésében állítja? Maga az összeg önmagában irreális, egy püspök féléves, rangjához méltó megélhetését biztosí-

¹⁴³ A később Pázmáneum néven megalakult intézmény genezisének sorai: „Emlékezzék meg, kedves atya, amiről egykor beszélgettünk, hogy Bécsben szegény ifjak számára szemináriumot állítunk fel, azért nézzen utána, hogy akadjon valamelyes ház négy vagy több ezer forinton, mert a vallás ügyét előre kell vinnünk s nem látok más módot, mintha a jezsuita atyák felügyelete alatt álló intézetből jámbor ifjak kerülnek ki.” ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 50. „*Conferat de hac re cum aliis patribus*” – zárul Forgách eredetileg latin utóírata azon levelének, amelyet 1614. február 25-én intézett Bécsbe páter Nagyhoz Nagyszombatból, és amelyben tájékoztatta, hogy az ottani kollégiumalapítás érdekében a domonkos apácákat Pozsonyba kívánja költöztetni, és az alapítást a turóci bevételekből fedezi. „*Servandae sunt inter litteras maioris momenti ad tantae rei memoriam*” írta később Dobronoky külföldi rektor, joggal. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 1, fol. 67 (n. 22) (98. cs.).

¹⁴⁴ „...*consultum videri, ut rector Viennensis moneatur, eoque hominem imprudentem perpulit, ut non solum cum P. Nagy hac de re sermonem misceret, verum etiam litteras conscriberet.*” Pázmány 1616. február 8-ai levelének e részletéből világos, hogy Lósy írt Pázmányról Avancinus rektornak, aki vélhetően ezután kért jelentést Nagytól. Arról, hogy Nagy is írt, Alber 1615. március 20-ai visszaigazolásából tudunk. Nyomtatásban: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209, 51. j.

totta. Egy ilyesfajta ajándékhozatal valóban árulkodó lett volna, ezért a legnagyobb titokban kellett volna történnie.

A levél hetedik (*‘Etiam nunc Pragam profectus’*) bekezdése prágai „aktualitásokról” ír: Pázmány Prágába menet is megállt Detrekön, a megelőző hétig egy hét sem maradt ki, hogy legalább kétszer ne váltottak volna kölcsönösen levelet, mégpedig titkosírással, amire kívülállók is felfigyeltek. A kilencedik bekezdés (*‘Diceba[n]tur omnes episcopus’*) egyenesen úgy tűnik, mintha a császári udvarban felszedett értesüléseket közölné. Azaz hogy a magyar püspökök két kivétellel amellet vannak, hogy Pázmány legyen az új érsek; személyesen beszélt is egyikükkel, aki részt vett a püspökök tanácskozásán, és hogy a kalocsai érsek Pázmány ellenében lépett fel a császárnál. A feljelentő arról is ír, hogy főként egy főúr vette rá a többieket, hogy álljanak Pázmány mellé, akik levelet is írtak érdekében, de igazából ez az egy az,¹⁴⁵ aki sürgeti az ügyet és tekintélye van mind a császár, mind Klesl előtt.

c) A „szerelmes levelek”

A feljelentő levélhez szorosan kapcsolódik a vatikáni levéltárban a vele azonos lelőhelyen ránk maradt három „szerelmes levél” is: *„Litterae amatoriae patris Pisman”*.¹⁴⁶ Axiómaként kezelhetjük, hogy a feljelentés és ezek Rómába juttatása mögött ugyanaz a személy, személyek állhatnak. Szögezzük le rögtön: e három iromány nyilvánvaló hamisítás. Minderről még lesz szó, itt csupán egy-két árulkodó mozzanatot emelünk ki. 1) A feljelentés szerint Pázmány prágai tartózkodása idején hetente két levelet is váltott Bakith Margittal, még hozzá titkosírással. A „szerelmes levelek” tehát csakis a feljelentésben említett titkosírással levelezésből származhatnak. 2) A második levélben szereplő következő sorok: „A titkos betűkkel írt leveledet és az álnéven írtat sem tudtam elolvasni, mert a posta el fog menni.” Nos, egy valóban kódolt és álnéven folytatott levelezésbe biztosan nem került volna bele egy ilyen önleplező részlet, amit ráadásul hosszadalmas munkával kellett titkosítani is. Vélhetően csupán ennyi szerepelt volna: „leveleidet még nem tudtam elolvasni”. Itt tehát napnál világosabban tetten

¹⁴⁵ A szövegben található *‘hic’* a főúrra utaló mutató névmás, és nem a prágai keletkezést *sine dubio* eldöntő *adverbium*.

¹⁴⁶ A FRANKÓI által is ismert iratok kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. II (239–240), miként korábban már jeleztük.

érhető a hamisítói didaktikus szándék, mint ahogy a P.P. aláírás esetében is (mindhárom irománynál). Az ilyesfajta leveleket nem igen szokták önterhelően szignózni. 3) A leginkább szórakoztató a második levél azon része, amelyben „Pázmány” arra kéri a címzettet, hogy az is latinul írasson neki („et latine mihi inscribendas cures”). Ez a mondat hivatott érthetővé tenni, miért latinul íródtak ezek a levelek, illetve előkészíteni a címzett leveleinek esetleges hamisítását. Teljes nonszensz: a latinul nyilván nem tudó magyar főúrnőnek mind az olvasáshoz, mind az íráshoz be kellett volna vonnia egy harmadik személyt, gyakorlatilag azért, hogy Prágában könnyebben meg tudják fejteni a leveleket Pázmány magyarul nem tudó ellenségei...

A pápai udvarban átmenetileg mégis komoly zavart tudtak okozni ezek a túlnyomórészt bugyuta udvarlással teli irományok. Tartalmaznak ugyanis néhány bennfentes értesülést, különösen az első levél. Pontosnak tűnő információkat közöl a „Társaság kötelékétől eloldozó” pápai iratról: hogy a bréve már Bécsben van, szombat estére várja Prágába; hogy a levélírás másnapján fogja őt fogadni a császár, Klesl csak annyit tudatott Pázmánnyal egyelőre, hogy II. Mátyás számít szolgálataira. A második levél emellett egy meghatározott személyt is említ, Kereszturit. Őt talán a magyar jezsuita esztergomi érsekségét támogató Keresztúri András országbírói jegyzőben azonosíthatjuk, aki feltehetőleg Forgách Zsigmond országbíró megbízásából járhatott Prágában.¹⁴⁷ A pápai iratra – ami csakis az 1615. november 14-ei bréve lehet – történő hivatkozást alaposabban megvizsgálva ugyanakkor további érvet találhatunk a hamisításra. De Mara nuncius 1615. december 7-ei jelentéséből ugyanis tudjuk, hogy Klesl már megmutatta a brévét a szentszéki diplomatának. Az irat tehát ekkor már Prágában volt. A nuncius egyúttal arról is ír, hogy Pázmánnyal még nem közölték, miért hívták fel a cseh fővárosba.¹⁴⁸ A hamisító szövege szerint viszont a bréve csak az uralkodói audiencia után érkezhett volna meg az udvarba. A törpe-machiavelli szemlátomást nem tett mást, mint töredékes értesülések alapján konfabulált.

¹⁴⁷ Egy másik lehetséges azonosítás Keresztúri István, akit Pázmány 1626-ban Esterházy Miklós titkáráként az óvári harmincadosságra ajánlott II. Ferdinándnak, ama fogadalma ellenére, hogy az ilyesfajta, „vétek nélkül” aligha gyakorolható állásokra nem fog ajánlani senkit. (HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 371.) Nem zárhatjuk ki, hogy tényleg járhatott 1616 elején Pázmánynál, aki Esterházyhoz fűződő bizalmas és személyes kapcsolatáról február 8-ai levelében is megemlékezik. (Uo., n. 26.)

¹⁴⁸ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 4.

d) A feljelentő

Az iratok színes tartalmának ismeretében aligha tekinthető érdektelennek szerzőjük személye. A korábbi kutatás álláspontjával ellentétben határozottan úgy tűnik, hogy az 1616. február 10-én kelt feljelentés esetében lényegében nem kompilációról, „összeollózásról”, hanem egy olyan rejtőzködő rendtársnak az alkotásáról van szó, aki az események valódi részese, vagy közeli szemlélője lehetett. Részben személyes okok miatt, vagy mert hitelt adott a kétségkívül keringő híreknek, amelyekhez „csupán” a bizonyítékok hiányát próbálta kipótolni, részben talán „magasabb célok” elérése végett bátran élt a rágalmazás fegyverével. Valós elemeket vegyített egyes szám első személyben előadott renden belüli pletykákkal, fantáziáját is bevetve, gondolunk itt kiváltképpen arra a két fejezetre, ahol magyarországi tapasztalatairól ír, illetve a „szerelmes levelek szövegeire”. A szemantikai rétegek jól behatárolhatóak. Melyek a valós, életszerű elemek? Például Pázmány konfliktusa a bécsi rektorral (Avancinussal); hogy többször valóban megfordult Detrekön; hogy Pozsonyban szokott volt misézni az apácáknál; hogy egyik, a rágalmaknak szintén hitelt adó rendtárs térden állva figyelmeztethette őt a bécsi kollégium refektóriumában, rendi szokás szerint; hogy Pázmány Rómában járt; továbbá talán kivétel nélkül a magyar püspökökről és a főúri támogatóról szóló értesülések. És igaz az is, hogy Pázmány valóban folytathatott titkos írásos levelezést prágai tartózkodása alatt. Hogy kivel és miről, arra még visszatérünk.

A feljelentő levélből, azon kívül, hogy maga is jezsuita, több fontos dolog derül ki a szerzőre nézve. Először is az, hogy régóta ismerhette Pázmányt. Erre abból az utalásból következtethetünk, miszerint „ami ebben az emberben nekem elsőször nagyon kezdett nem tetszeni, az volt, hogy titokban, előjárói tudta nélkül, azok kifejezett tiltása ellenére egyedül, társ nélkül ment ahhoz az asszonyhoz, akivel már bizonyos és súlyos gyanúba keveredett.” Vagyis ezelőtt nem volt komolyabb problémája magyar rendtársával, vagy éppenséggel lehetett ugyan, csak elhallgatja. De elszólásából következőleg mindenképpen ismernie kellett korábról. Az is kikövetkeztethető, hogy 1614–1615 folyamán, amikor a rágalmak terjedni kezdtek, egy ideig a bécsi rendház tagja lehetett. „*Rectoris nostri*”-ként ír Avancinusról,¹⁴⁹ a tér-

¹⁴⁹ P. LUKÁCS ebből a helyből arra következtet, hogy a feljelentő a levélírás idején is a bécsi rendház tagja volt. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209.

den állásos figyelmeztetés is személyes élménynek tűnik. (Több, a rágalmak forrásától távolabb álló jezsuita valóban hihetett a vádakban, ilyen lehetett a figyelmeztető rendtag is.) 1616 elején viszont a feljelentőnek már Prágában kellett tartózkodnia. Pázmány titkos levelezését egészen a „megelőző hétig”, tehát közvetlen közelig vezeti. Egy ilyen műveletet a hamisításokkal egyetemben testközelből lehetett csak lebonyolítani, „képben kellett lenni”, úgy a Pázmány közvetlen környezetében, mint az udvarban történekről. A levél végi értesülések alapján úgy tűnik, a szerző utóbbi magas helyre is bejáratos volt: tudja, hogyan foglaltak állást a hazai főpapok tanácskozásukon, magyar püspökkel beszélget bizalmasan, információja van arról, hogy ki és hogyan lépett fel Kleslnél, az uralkodónál a néhai Forgách bíboros gyóntatója mellett.

A feljelentő személyének beazonosítása nem tűnik lehetetlen vállalkozásnak, sőt különösképpen nehéznek sem. A kérdés csupán annyi, vajon tudunk-e találni olyan pátert, aki régóta ismeri Pázmányt, és aki 1614–1615-ben Bécsben, 1616-ban Prágában tartózkodott. Vizsgálatunkat ez utóbbi helyen érdemes kezdeni. 1616 folyamán Jacob Geranus rektoron kívül huszonegy pátert tartanak nyilván a rendi katalógusok a prágai kollégium tagjaiként. Négyen misszióban távol voltak a császári székhelytől, a maradék tizenhétből tíznek a pályája korábban semmilyen formában nem keresztezte Pázmányét, sohasem laktak közös rendházban.¹⁵⁰ Köztük van az egyetlen magyar tag, Antaly János és a későbbi kassai vértanú, Grodecz Menyhért.¹⁵¹ Ugyanebbe a csoportba sorolhatjuk a Pázmány ügyébe hivatalból belefolyó Geranus rektort,¹⁵² illetve Martin Becanus császári gyóntatót.¹⁵³

Heten viszont töltöttek hosszabb-rövidebb időt Pázmánnyal. Iohann L'Abbe, a konviktus régense 1596–1598 folyamán Grácban tanítványa lehetett filozófiából. Henric Philippi, a matematika tanára pedig 1604–1607 között teológiát hallgathatott Pázmánynál, utóbbit 1605–1606-ban Jacob

¹⁵⁰ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 178–179. Melchior Treverinus, Andreas Neupauer, Petrus Welkusi, Sebastianus Scipio, Ionas Naritius, Georgius Meridies, Albertus Chansky, valamint Georgius von der Boon. Vö. LUKÁCS, *Catalogi*, I, 801. 739. 807. 782; II, 687; I, 729–730; II, 560.

¹⁵¹ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 537 és 606.

¹⁵² 1601-től irányította a prágai kollégiumot. LUKÁCS, *Catalogi*, I, 673.

¹⁵³ 1615-ben lett a bécsi kollégium tagja és II. Mátyás gyóntatója, illetve 1624-ig bekövetkezett haláláig II. Ferdinánd is. LUKÁCS, *Catalogi*, II, 545.

Bescovius cseh hitszónok és gyóntató is.¹⁵⁴ Georg Sturnus morális professzor 1605 és 1609 között a bécsi kollégium tagja volt, Luca Fanini olasz hitszónok és gyóntató 1613–1614-ben tanított retorikát ugyanott.¹⁵⁵ Az együtt töltött idő rövidege vagy – mint L’Abbe, Philippi és Bescovius esetében – az ominózus bécsi évek hiánya, továbbá e páterek profilja, feladatköre kizárja, hogy közöttük azonosítsuk az intrikus személyét.

Izgalmasabbnak tűnik a lengyel Adam Prionius, a kontroverz teológia, a hitviták tanárának személye. Pázmánynál négy évvel fiatalabb, Kaliszban született, 1596–1597-ben a turóci rezidencia mellett működő iskolában tanulta a grammatikát, 1598–1599-ben Pázmány tanítványa filozófiából Grácban; 1601–1602-ben Sellyén is együtt vannak, ahol retorikát tanított. 1604–1606 során ismét közös otthonuk a főhercegi székhely kollégiuma, 1608-ban a logika tanára Bécsben.¹⁵⁶ 1614-től viszont már Prágában találjuk, ami felmenti a gyanú alól: így aligha lehetett ugyanis jelen a „térdenállásos figyelmeztetésen”.¹⁵⁷

Prioniusnál is sokkal, de sokkal érdekesebb számunkra Georg Amende atya. Ő a 1578-ban született a szászországi Meissenben, és 1603–1606 között Grácban tanult teológiát. Pázmánynak tehát 1604-től tanítványa volt. 1603–1604 során praefectus convictorum, akinél a következő két évben Pázmány volt a rendes gyóntató. 1605-ben szentelték fel, ugyanebben az évben már concionator a főhercegi székvárosban.¹⁵⁸ 1608 és 1612 között a bécsi kollégium tagjaként II. Mátyás udvari hitszónoka, ami mellett csupán kisebb, évenként, kétévenként változó feladatokat kell ellátnia (kongregációs vezető, a bécsi jezsuita templom katekistája, gyóntatója, illetve a rektor tanácsadója).¹⁵⁹ 1613-ban a harmadik probációt végzi Klagenfurtban, 1614-ben a linzi kollégium tagja, azért, hogy az itt tartózkodó császári udvarban ismét elláthassa prédikátori tisztét. A hivatalt az előző évben nem töltötték be, vélhetően alkalmi helyettesek pótolták.¹⁶⁰ Ebben a minőségében kíséri az udvart az évtized derekán is: 1615-ben a bécsi, 1616–1617-ben a

¹⁵⁴ LUKÁCS, *Catalogi*, I, 713. 750. 630.

¹⁵⁵ LUKÁCS, *Catalogi*, I, 791; II, 586.

¹⁵⁶ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 89.

¹⁵⁷ LUKÁCS, *Catalogi*, I, 757.

¹⁵⁸ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 26. 37. 48. 59.

¹⁵⁹ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 79. 89. 99. III.

¹⁶⁰ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 145. 158. 136–140.

prágai kollégiumba helyezik át. Feladatát ügyesen végezhetette, személyével elégedettek lehettek: 1616-ban őt nevezik ki a császári aula gyóntatójává.¹⁶¹

Amende a jelek szerint legalábbis alaposan gyanúsítható azzal: a „névtelen feljelentést” ő írta Pázmány ellen. Mely feljelentés eredetileg nem lehetett névtelen. Ennek a generális felé semmi értelme nem lett volna, hiszen az naprakész nyilvántartással, információkkal rendelkezett az osztrák tartomány tagjairól, ki tudta volna következtetni íróját, mint ahogy azt is, ha „hamisítványról” lett volna szó, vagyis egy rendtag sem lehetett abban a helyzetben, hogy egy ilyen levelet írthasson. Amende viszont nagyon is ilyen volt. Rendi pályája, és csak az ő pályája egyfelől megfelel a levélből kikövetkeztetett feltételeknek – tökéletesen visszaigazolva ezzel a levél szerkezetével kapcsolatos megfigyeléseinket¹⁶² –, másfelől udvari prédikátori beosztása nem várt bizonyítékként megerősíti amúgy is alapos gyanúkat. Nemcsak a prágai kollégiumban figyelhette testközelből Pázmányt, hanem az udvarbeli fejleményeket szintén feltűnés nélkül követhette, beleértve a nem nyilvánosakat is. Mindemellett a hosszú évek alatt nem keveset pallérozódhatott az udvari intrikák világában. (Az udvari prédikátor könnyen fogékonyvá válhatott a politizálásra, mi sem mutatja ezt jobban, mint hogy 1587-ben a Hofpredigert Melchior Kleslnek hívták.)¹⁶³ Feladatkörének köszönhetően Amende 1608-ban, 1609-ben, az országgyűlések alatt járhatott Pozsonyban, hiszen az uralkodó és az udvar ekkor itt tartózkodott. Beosztása továbbá meglehetősen szabad mozgást biztosított számára, Magyarországon tehát máskor is megfordulhatott. Vádjait mindenesetre „hitelt érdemlően” fogalmazhatta meg, és a lelepleződés veszélyétől sem kellett különösebben tartania. A generális a levelet név nélkül továbbította a pápának, aki azt a „szerelmes levelekkel” ellentétben sem Ridolfival, sem a nunciussal nem közölte, és a pápai diplomáciai iratokban sem esik róla szó. Amende mozgásterét aligha csökkentette, hogy Prágában állandó rendi

¹⁶¹ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 161. 179. 189; I, 619.

¹⁶² Megemlíjtük azt a módszertanilag nem mellékes mozzanatot, hogy a feljelentő levéllel kapcsolatos megállapításainkat valóban azelőtt tettük, hogy kézbevtük volna LUKÁCS LÁSZLÓ mintaszerű adattárát. Majd nem csekély kíváncsisággal siettünk az *Eörvös Collegium* könyvtárába, hogy vajon találunk-e a rendi katalógusokban a felállított ismérveknek megfelelő személyt, és bevalljuk: Amende atya pályája, aktuális udvari beosztása minden várakozásunkat felülmúlta.

¹⁶³ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 18 (vö. Uő, *Der Process gegen Kardinal Klesl*, ahol az előbbi cikket jószerevével változatlanul újraközli, 38–72, ezt külön nem idézem). Más források szerint 1588-tól töltötte be ezt a tiszteket, bécsújhelyi püspökségével (tulajdonképpen adminisztrátorságával) párhuzamosan. ALTMANN, *Klesl*, 42; PRESS, „*Klesl*”, 265.

sociusa, gyakorlatilag mindenese is volt. 1616-ban a már 1603-tól a kollégiumban különféle gyakorlati posztokon működő cseh Tobias Mohaupt testvért találjuk oldalán.¹⁶⁴ Helyismeretben, segítségben (megfigyelés, információgyűjtés) sem volt tehát hiány.

Hogyan hozta forgalomba a szerelmes leveleket hamisítójuk? Nem tudhatjuk. Azt tényként könyvelhetjük el, hogy Pázmány folytatott valakivel titkosírásos levelezést Prágából. A rejtjeles levelek közül néhány a kollégium rektora, Jacob Geranus kezébe került, a hamis megfejtések szövegeivel együtt vagy talán csak hamis tartalmi ismertetésükkel. Szóban, avagy írásban, személyesen vagy incognito történt-e a rektor tájékoztatása, talány. Feltételezzük, hogy a hamisító Prágában elővigyázatosságból nem fedte fel magát. Geranus rektor Becanus császári gyóntatóval először Kleslhez fordult az ügyben, szóban számolt be a „szerelmes levelekről”, aki a nunciushoz utasította őket. A Titkos Tanács elnöke ugyanakkor azonnal tollat ragadott, írt Borghesének, és Ridolfit pedig sürgősen audienciára küldte a pápához.¹⁶⁵ Geranus a nunciusnak a titkosírással írt levelek másolatait mutatta be, azt állítva, hogy az eredeti példányok Pázmány kezétől származnak. A szentszéki diplomata mindvégig gyanakvással tekintett rájuk, mondván, aki elfogta a leveleket, aligha fejthette meg őket a kulcs nélkül.¹⁶⁶ Magukat a hamisított szövegeket De Mara római kerülővel, az Államtitkárság március 19-ei jegyzékéhez mellékelve kapta meg, és Borghese felszólításáig érdemben nem foglalkozott a váddal, legalábbis Geranus rektor látogatásáról korábban nem tett jelentést. Arra, hogy „brute force” alkalmazásával fejtették volna meg a „ciffrákat”, még utalás sincs a forrásokban, mint

¹⁶⁴ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 179 és 681.

¹⁶⁵ 1616. augusztus 10-ei levele Alberhez. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 18. – Péter Avancinus ugyanakkor kifejezetten arról ír, hogy Pázmány elfogott leveleit megmutatták Kleslnek. Uo., 209, 53 j. Lásd a következő jegyzetet is.

¹⁶⁶ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210. De Mara vonatkozó, április 4-ei jelentése: *L'opposizione fatta al padre Pasma è un pezzo fa, che mi è nota, perché questo padre rettor di Praga mi conferì il tutto, et così anco a monsignor Gleslio, il qual intendo, che n'abbia già scritto a vostra signoria illustrissima e fattone trattar con nostro signore dal signor Ridolfi. *Quelle lettere si presuppone, che si siano state scritte in cifra, che simili caratberi a punto, me ne [m]ostrò la copia il padre rettor sudetto; et a me, a dirne il vero, par [dif]ficil cosa, che chi l'ha intercettate, habbia potuto così ben interpr[etar?]le senza lo contro-cifra; onde può probabilmente dubitarsi, che sia ... persecuzione et impostura di tutto ciò n'ebbe anco notizia ... [dallo s]esso padre P. Pasma, il quale ha procurato di giustificarsi meco. * È assai probabile et evidente, che per bora lascio di ... a vostra signoria illustrissima, parendomi cio superfluo, et rimettendo ... all'infallibil prudenza di nostro signore et di Lei medesima...” BAV Barb. Lat., vol 6921, n. 81. A *-gal jelölt rész kiadva: LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 98, 69. j.*

ahogy azon problémára sem – leszámítva a második hamis levél utalását, mely latinul kéri a választ –, hogy Pázmány miért nem a jóval nagyobb biztonságot jelentő magyar nyelven folytatott chiffrírozott levelezést magyarokkal?

A szövevényes eseményekből kihámozható terv a következő lehetett: névvel vállalt, személyes élményeken is alapuló, ám lényegében rágal-mazó feljelentés megy Rómába a generálishoz. Az irat az Államtitkárságra kerül, de már név nélkül. Ugyancsak Rómán keresztül hozódnak forgalomba a hamisított szerelmes levélszövegek: a generális maga adja át őket a pápának („sono state date a sua santità”), az Államtitkárság másolatban tovább küldi Ridolfinak és a nunciusnak. Így Rómából, „tisztára mosva”, vagyis jóval nagyobb súllyal kerülnek be a prágai híráramba és hivatottak megerősíteni az eredeti titkosírásos levelek kapcsán táplált gyanút és vádat. Azt, hogy ezek a rejtjeles levelek, amelyek a forrásokból kihámozhatóan valóban Pázmányé voltak, ha tényleg Bakith Margitnak szóltak, nem csekély hiba volt, még ha semmi kifogásolható sem volt bennük. Nem tartjuk azonban kizártnak, hogy a külcímzés esetében talán történetett némi átalakítás. (Egyébként pedig kinek szólhattak a levelek? Bárkinek, bármilyen politikai ügyben 1615/1616 fordulójának zavaros időszakában Pázmány hazai ismeretségi köréből. Az is lehet, hogy Homonnainak,¹⁶⁷ például.)

A gyanú árnyékába vetődött Amende atya helyzetét nem javítja előtünk, hogy Linzben confessor gynaecei, vagyis női gyóntató volt,¹⁶⁸ vagyis a „szerelmes levelek” megszövegezésénél nem kellett csupán a fantáziájára hagyatkoznia, némi elméleti tapasztalatra is szert tehetett az efféle ügyekben. Amendének, ha tényleg ő a tettes, akkor sem állott volna útjába legyőzhetetlen nehézség, ha esetleg figyelmet szentelt annak a kérdésnek, hogy nagyobb hitelességre törekedve elsődleges bizonyítékként magyar nyelvű szövegeket kell előállítania, bár, mint említettük, ennek semmi nyomát nem találjuk. (Talán erre a problémára is figyelve hozta forgalomba

---

¹⁶⁷ Elő fog még kerülni, hogy 1616 tavaszán a katolikus Homonnai Drugeth György eredménytelen kísérletet tett Bethlen Gábor megbuktatására. Kezdetben a prágai udvar támogatta (sőt titokban Klesl szervezte) a próbálkozást. A kudarc után a felső-magyarországi, nagyrészt protestáns rendek megakarták büntetni a békebontó, a törököket is mozgolódásra ingerlő Homonnait. Pázmánynak ezt a lázongást kellett lecsendesítenie 1616 nyarán. FRANKÓI, *Pázmány... és kora* I, 191–220. Vélhetően azért őt indították útnak, mert szorosabb kapcsolatot ápolt a főúrral.

¹⁶⁸ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 158.

a „nyílt” szövegeket Rómán keresztül.) A prágai kollégium tagjai közül ugyanis a lengyel Adamus Prionius – az a páter, aki Amende után a legtöbb időt volt együtt Pázmánnyal a korábbi állomáshelyeken – a Vágsellyén töltött fiatal éveit jól megtanulhatott magyarul. Ráadásul a harmadik próbációját 1613-ban együtt végezte Amendével Klagenfurtban.¹⁶⁹

A feljelentő és hamisító jezsuita szerzetes nyilvánvalóan nem egyedül és nem csupán személyes motivációból követte el tettét. Szövetségesen minden bizonnyal Pázmány renden belüli fő ellensége, az 1616. február 8-ai levelében számos keserű szemrehányással illetett bécsi házfőnök, Florian Avancinus lehetett. Ő 1616. március 11-ei, Vitelleschinek írt levele tanúsága szerint eléggé naprakész volt a prágai udvari fejlemények terén: „Pázmány elfogott és főtisztelendő Klesl úrnak bemutatott levelei jócskán késleltetik, sőt úgy gondolom, megfordítják ügye kimenetelét” – írta. Vajon honnan szerezhette ezt az értesülést, ha nem az udvarba bejáratos rendtársától?¹⁷⁰ Az információ ugyanakkor nem volt teljesen pontos, és inkább a konspirátorok várakozását fejezte ki, mintsem a valós helyzetet tükrözte. Klesl ugyanis, láthattuk, megelégedett azzal, hogy továbbküldte Becanus császári gyóntatót és Geranus rektort a nunciushoz.

Ők, ha nem is lelkesedtek Pázmány kinevezéséért és a rendi státútumuk védelmét szívügyüknek tekintették, hivataluknál, helyzetüknél fogva ugyan belefolytak az eseményekbe, vélhetően mégsem voltak azonban tudatos részesei a szervezkedésnek. Klesl szerint is „nagy tapintattal, együttérzéssel és különleges szerénységgel számoltak be a Pázmányról hozzájuk eljutott dolgokról, és egyáltalán nem vádaskodtak.”¹⁷¹ További, mellettük szóló érv: Becanus kapcsolata a későbbiekben viszonylag szoros maradt Pázmánnyal, aki az 1620-as években az ő közvetítését is igénybe vette, hogy II. Ferdinánd rendezze végre a magyar főpapok végrendelkezésének visszasságait.¹⁷² Geranus pedig a generális rosszállását is kiváltva hagyta, hogy Pázmány már a rendi keretektől kiválva egyéni napirenddel a prágai jezsuita kollégiumban lakhasson.¹⁷³

¹⁶⁹ LUKÁCS, *Catalogi*, II, 145.

¹⁷⁰ Avancinus vélhetően tudott az „anonym” levélről is, LUKÁCS helyesen ismeri fel ennek tényét, ugyanakkor a vonatkozó forráshelyből ez nem derül ki. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209 és 53. j.

¹⁷¹ 1616. augusztus 10-ei levele Alberhez. LUKÁCS, *i.m.*, Dok., n. 18.

¹⁷² KOLLÁNYI, *A magyar katb. főpapság végrendelkezési jogának története*, 133.

¹⁷³ Lásd majd alább.

e) *A gyerekvád. A denunciációk cáfolatai*

A Pázmány-elleni összeesküvésnek a feljelentés és a szerelmes levelek mellett volt még egy harmadik eleme. Prágában ugyanis az a rágalom is elhintődött, hogy magyar jezsuita nemcsak megszegte szerzetesi tisztasági fogadalmát, hanem még fia is született. A forrásokból nem derül ki,¹⁷⁴ hogy a suttogó propaganda a gyermek anyjának Bakith Margitot, vagy valaki mást tartott-e. Mindenesetre a nagyobb udvartartást vivő, tehát folyvást tanúk szeme előtt lévő várúrnőre fattyúvadat fogni kétélű fegyver lehetett, hiszen ellenkezője könnyen cáfolható volt. A nem létező gyermek nem létező anyjának a hír szárnyán tehát inkább egy újabb nőnek kellett lennie. Igen, de Detrekő elég messze volt Prágához ahhoz, hogy mire a hitelre méltó cáfolat megszületik, akkorra Pázmány érseki kinevezése visszavonhatatlanul meghíusuljon. Éppen a Báthory Erzsébettel szembeni vádak évtizedében vagyunk, és Csejte alig pár mérföld Detrekőhöz...¹⁷⁵

A korábbi kutatás feltételezése szerint a gyerekvádat a bécsi egyetem és kollégium uniója ügyében Kleslhez prágai tárgyalásra érkező – vagyis a Titkos Tanács elnökével folytatott elhúzódó harcban részes – Raphael Kobenzl páter juttatta el Rómába.¹⁷⁶ A már a visszaúton, 1616. március 29-én, Neuhausból írt feljelentő levele nem maradt ránk. Létéről Vitelleschi generális április 23-ai, a Pázmánnyal szembeni rágalmakat már fenntartásokkal fogadó, annak tulajdonképpen hitelt nem adó válasziratából tudunk.¹⁷⁷ Mi a magunk részéről kizártnak tartjuk, hogy Kobenzl a gyerekvádat közvetítette volna a generális felé, hiszen ekkor neki már tudomása volt az ezt cáfoló orvosi vizsgálatról. Rágalmából persze így is maradt éppen elég, leginkább a „szerelmes levelek” vonatkozásában. A gyerekvád Rómában nem vert hullámo-

¹⁷⁴ Két eddig ismert forrás erről: Raphael Kobenzl 1616. augusztus 3-ai levele Kleslhez, illetve Alber augusztus 20-ai válaszelevele a bíborshoz. Kiadásukat lásd alább. – A korábbi kutatás, jelesül IVÁNYI, LUKÁCS vélhetően felületesen olvasta Kobenzl levelét, és nem ismerte fel, hogy a gyerekvád elhíntésének elsődleges helyszíne Prága. (IVÁNYI ráadásul Kobenzl Bécsben kelt levelét Prágába teszi, a Prágában, illetve a prágai kollégiumban játszódó eseményeket pedig Bécsbe, és nem tisztázza a kronológiai koordinátákat sem. *I.m.*, 9–12.)

¹⁷⁵ Báthory Erzsébet perének elemzése: SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA, *Báthory Erzsébet igazsága*, Budapest 1993.

¹⁷⁶ „Tény azonban, hogy Kobenzl ez év márciusában részletesen írt a P. Generálisnak a Pázmány körül keringő híresztelésekről. Így valószínűleg arról is, hogy törvénytelen gyerekek az atyja.” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 72. j.

¹⁷⁷ Kiadva: IVÁNYI, *Pázmány külépése*, 17, n. 9. (LUKÁCSnál csak jegyzetben: *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 72. j.)

kat. Semmi nyoma, hogy a generálishoz, vagy netalán a Kúriához egyáltalán eljutott volna. Ezzel szemben Bécsben, látni fogjuk, augusztusra okozott némi bonyodalmat, de már nem a célszemélynek, hanem sokkal inkább a vádat kiötlő jezsuita atyáknak.

* * *

A vádak az események menetét csak lassítani tudták – nem is kicsit –, meggátolni nem. A forrásokból kihámozhatóan Pázmány többször és többszörösen tisztázni kényszerült magát. Már 1616. február 8. előtt a prágai udvar „főemberei” kérésére esküvel tanúsították ártatlanságát azzal kapcsolatban, miszerint egyházi tisztség elnyerésére törekedett volna. Ez a cselekmény nemcsak a támadások első körének visszaverését jelenti, hanem azért is fontos mozzanat, mert ez az a pont, ahol Amende atya ténylegesen előlép a homályból. Nemcsak az bizonyosodik be, hogy tevékeny részese a Pázmány körül Prágában zajló eseményeknek, hanem az is, hogy ő nem számított a nyílt ellenségek közé, ami talán még veszélyesebbé teszi személyét. A prágai udvar illekesei ugyanis, miként Pázmány leírja, Jacob Geranus prágai rektor és Georg Amende udvari prédikátor előtt igazolták: Várad szülötte maga nem tett lépéseket az esztergomi érsekség elnyerésére,¹⁷⁸ és így mentes a szerzeteshez méltatlan „ambíció”, vagy ahogy ma mondanánk gátlástalan karrierizmus bélyegétől.

A magyar jezsuita márciusban, miután értesült arról, hogy – Geranus és Becanus, ugyan tapintatosan és szánalommal, de mégiscsak – feljelentették Kleslnél és a nunciustól, összehívatta a prágai kollégium professus tagjait, és súlyos szemrehányásokat téve tiltakozott a vele szemben elkövetett méltánytalanság ellen. Majd ez után térden állva kérte a nunciustól, hogy vizsgálják meg testét, ami De Mara engedélyével meg is történt. Eredményeként az orvosokból, sebészekből álló bizottság írásbeli tanúsítványt állított ki Pázmány feddhetetlenségéről. Az esetre az előtt került sor, hogy elbeszélője (az önmagát pár hónappal később, augusztusban hosszas levélben tisztázni kívánó) P. Raphael Kobenzl Nagyböjt végén Bécsből Prágába érkezett volna, és amelyet március utolsó napjaiban hagyott el.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 53).

¹⁷⁹ Kobenzl 1616. augusztus 3-ai öngigazoló (lásd még alább is) levelének tényközléseit többségükben hitelesnek fogadhatjuk el. A következő részeket már első olvasatban is: „...*Patrem autem Pasman ea*

Államtitkársági forrásokból arról értesülünk, hogy miután 1616. március 19-én Borghese bíboros nepos elrendelte a nunciusnak: indítson vizsgálatot a vádak tisztázására,¹⁸⁰ De Mara kikérdezte a prágai jezsuitákat, majd magától Pázmánytól kért és kapott önigazolást. Ez azonban egy második igazolási kör lehetett, ami már nem a gyerekvád és a szexuális kapcsolat cáfolatára, hanem a levelek okozta denunciació elhárítására irányulhatott április elején. Hogy Pázmány az orvosi bizonyítvány mellett mivel igazolhatta magát hitelt érdemlően, nem kínálkozik kézenfekvőbb lehetőség, mint a titkos levelek kulcsának átadása, ami viszont tökéletes bizonyosságot jelenthetett. De Mara április 4-én már válaszolt is Rómának, majd Alessandro Vasoli nunciatúrai ügyhallgató¹⁸¹ 1616. április 25-én közölte az Államtitkársággal, hogy a „főtisztelendő nuncius a páter Pázmány által adott, ártatlanságáról szóló tanúsítvány – ezt az orvosi igazolásban és/vagy a kulcsokban azonosíthatjuk – továbbá sok nyomozás alapján meggyőződött a páter életének derék és tisztességtől, olyannyira, hogy ezt az egész tevékenységet feleslegesnek ítélte.”¹⁸²

Vasoli, a történetünkbe most belépő újabb fontos szereplő prágai szolgálatát még Giovanni Battista Salvago nuncius alatt, 1612 előtt kezdte meg. 1615. július–augusztusban ügyvivő (*incaricato d'affari*), 1616. június[május!]-1616. október és 1617. február–1617. augusztus között internunciusként vezette a prágai apostoli követséget.¹⁸³ A Habsburgok elégedettek voltak szolgálataival, 1618 tavaszán kérték, hogy

*de re monitum, convocasse omnes de collegio Societatis professo, et post gravem expostulationem de iniuria sibi facta protestatum. Inde ad genua domini nuntii provolutum orasse et impetrasse ocularem inspectionem sui, et accepisse iuratorum medici et chyrgi testimonium (visa postmodum et lecta a domino Teuffelio), quibus abstersa sit calumnia in bonum Patrem... mendaciter iactata. ...infamem illam inspectionem patris (qua ut ut abstergere potuerit infamiam de generato filio...) ante institutam et peractam fuisse, quam ego advenirem Pragam. Ego enim ipso die, quo ingressus sum Pragam, non sine rubore, quam religiosa mihi exprimeret modestia, de illa iam transacta ex ore reverendi patris Gerani, collegii rectoris inaudivi...”. IVÁNYI mellett újra kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17–18 és 212–214 (jegyzetekben); kihagyások nélküli újraközlését lásd alább, a X. fejezetben. Vö. Klesl augusztus 10-ei levelét is LUKÁCSNÁL (uo.).*

¹⁸⁰ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12.

¹⁸¹ Az ügyhallgató (*auditor, uditore*) feladatköre elsősorban a nunciatúrai bíraskodás intézése volt. Rangban közvetlenül a nuncius után következett. Adminisztratív jellegű szerepkörén túlmutató feladatai a nunciusváltásoknál, illetve a nuncius távolléte idején említésre méltóak: ilyenkor átmenetileg ő kapja meg pápai követség irányítását: írja a diplomáciai jelentéseket, fogadja az államtitkársági utasításokat, jár audienciákra stb. URBAN FINK, *Die Luzerner Nuntiatuur 1586–1873. Zur Bebördengeschichte und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (Collectanea Archivi Vaticani [CAV] 40 = Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997, 126–127 és 128–131.

¹⁸² Miként fentebb más összefüggésben már előkerült. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210 (57. j.) és 211, 60. j.

¹⁸³ Diplomáciai levelezése jegyzékével: GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 4 és 1023, 2. j.

továbbra is állomáshelyén maradjon.¹⁸⁴ Vasoli az 1620/1630-as évek fordulóján a hírneves firenzei San Lorenzo bazilika és konvent priorjaként tűnik elénk a nemzetközi szakirodalomban.¹⁸⁵ E tisztségére mint mindkét jog doktorát és II. Ferdinánd toscanai nagyherceg auditorát – uralkodója előterjesztésére – 1624. május 9-én választották meg és 1632. május 27-én bekövetkező haláláig viselte.¹⁸⁶

Mi lehetett az orvosi igazolás alapja, tartalma? Most még nem tudjuk. Találgatásokba nem kívánunk bonyolódni. Egyelőre azt állapíthatjuk meg: kevésbé tartjuk valószínűnek hogy aprólékos öngazolásába az esetről említést tevő Kobenzl egy ilyen könnyen cáfolható hamis elemet kevert volna. Még kevésbé tartjuk elképzelhetőnek, hogy mondjuk Klesl egy hamis orvosi igazolást gyártatott, netalán vett volna. Ennek kiszivárgási kockázata elég nagy, mondhatni biztosra vehető volt, ráadásul Pázmány cinkossága nélkül aligha valósíthatta meg. Utóbbit pedig a magyar jezsuita személyisége ismeretében teljesen kizárhatjuk.

f) *Vitelleschi elbocsátója*

Magának az új generálisnak, a korábban az *assistente per l'Italia* szerepkörét betöltő Muzio Vitelleschinek az álláspontjában is bizonyos elmozdu-

¹⁸⁴ Ferdinánd hivatalos és magánlevélben is ajánlotta Vasoli maradását Borghesének. Nem mulasztotta el megemlíteni, hogy már a gráci nunciatúráról ismeri. Pozsony, 1618. március 21. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 79, fol. 109r^v és 110r^v. Lásd Miksa főherceg ajánlását is, Bécs, 1618. március 26. Uo., vol. 97, ord. cron. 1618-ban, vélhetően távozásakor, diplomáciai szolgálatai honorálásáért pápai kamarási címet kapott. REINHARD – „bizonytalan olvasat” megjelöléssel – V. Pál korai, bíborosi időszakának kliensei közé (*Familia vecchia*) sorolja, mi ezt későbbi pályája ismeretében nem tartjuk valószínűnek. *Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alpb.* („Vasoli”).

¹⁸⁵ GIULIA CALVI, *Histories of a plague year. The social and the imaginary in baroque Florence*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1989, 212.

¹⁸⁶ DOMENICO MORENI, *Memorie istoriche dell'Ambrosiana R. Basilica di S. Lorenzo di Firenze I–II–III: Continuazione delle memorie istoriche dell'ambrosiana imperial basilica di San Lorenzo*, Firenze 1804–1816–1817, 26–28. A San Lorenzóban található Medici-sírkápolna őrzőjeként ő szervezte meg 1629-ben Medici Katalin temetését (uo., 334). MORENI szerint a massa-carrarai Fivizzanoóból származott (uo., 26). Priorságának több adata: Biblioteca Moroniana, Fondo Palagi, 69.8 (*Diario del capitolo di S. Lorenzo di Firenze*); valamint Archivio del Capitolo di San Lorenzo (Firenze) (ASL), vol. 34, fol. 241r^v (Vasoli levele Niccolò della Antellához, 1629. március 28., kisebb jelentőségű liturgikus ügyben). 242r–243v és 254r–255v (kérvényei káptalanjával a nagyherceghez helyi egyházi kérdésekben). vol. 381, fol. 31v–33v (1632. május 20-án készült hiteles közjegyzői kivonat megválasztásáról priornak, mely tisztségben a firenzei érsek erősítette meg). Priorként a firenzei eredetű Barberinik klientúrájához tartozhatott. Vö. ASFi Miscellanea Medicea, filza 225/3, fol. 190–191. – Hagyatéka sajnos nem maradt fenn társaskáptalanja gazdag és jól rendezett levéltárában, noha tudjuk hogy a prágai nunciatúráról vitt magával iratokat (lásd majd 1629. évi levelét a szomaszkákhoz Pázmány *professiójáról*). Már a levéltár 1742-ben készült alapos inventáriumában sincs olyan utalás, ami Vasoli *spoglióját* megőrző állag létét feltételezné. ASL vol. 3886.

lás figyelhető meg ekkorra.¹⁸⁷ 1615 decemberében, miután a császári ügyvivő II. Mátyás nevében megfogalmazott, meglehetősen követelőző kérvényét az Államtitkárság hozzá továbbította véleményezésre, még nemcsak ahhoz ragaszkodott mereven, hogy a pápa ne adjon Pázmánynak diszpenzációt (nemhogy az összes, hanem egyszerű fogadalma alól sem), hanem mindenképpen át akarta őt léptetni egy másik szerzetbe. Egyúttal a magyar jezsuita személyéről, tulajdonságairól nem a legkedvezőbb kijelentéseket tette a pápai udvarban.¹⁸⁸ 1616. március 5-én viszont már azt közölte magyar rendtársával: az Apostoli Szentszék iránti tiszteletből fakadóan nem tudja, de nem is kell megakadályoznia abban, hogy éljen a pápa által – miként állítja – neki adott engedéllyel s átlépjen egy másik rendbe, sőt sem visszavonadni, sem visszafordítani nem tervezi azt. Tette ezt Vitelleschi éppen azon a napon, amikor a Brévetitkárság, mint tudjuk, újabb brevét bocsátott ki, amelyben meghosszabbította (és így megerősítette)

¹⁸⁷ Generálissá választását (ami november 15-én történt) a római Habsburg-képviselőt 1615. november 21-én jelentette Prágának. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 10 (!), fol. 45^v (Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz).

¹⁸⁸ A Borghese-féle 1615. december 26-ai jegyzékben említett jezsuita ellenkezés mögött (például semmiképp sem akarják, hogy Pázmány tőlük közvetlenül lépjen az érsekségre, ezzel is nehezítve, elnyújtva az ügyet, és keresetlen jelzőkkel illetik) személyesen a generálist kell gyanítanunk. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 8 és 207, 40. j. – A már idézett, kifejezetten esztergomi érseki kinevezése érdekében benyújtott 1615. decemberi kérvény (amely még mindig azt kéri, hogy Pázmány „szabad legyen a Társaságtól”) hátoldalán nemcsak ama államtitkársági feljegyzés található, hogy véleménykérés céljából továbbítsák a *memoriálét* az új generálisnak. (Ez magyarázza, hogy a kérvény eredeti je miért a jezsuita levéltárban maradt fenn, illetve még az, hogy nem szolgált alapul újabb breve kiállításának.) Ugyanúgy az államtitkársági ügykezelés során keletkezett az irat tartalmát szabatosan összefoglaló *estratto* is: „*Petitur a Pontefice, ut P. Petrus Pasman absolvatur a votis societatis, ut possit praeesse ecclesiae Strigoniensi*”. (Archivum Romanum Societatis Iesu [ARSI], Historia Societatis, vol. 56, 109^v.) A kérvénybe helyezve maradt fenn Alber *vicarius* összefoglalása az ügyben korábban kifejtett álláspontjáról. Meglátásunk szerint a számos egyezés ellenére ez nem teljesen a fentebb ismertetett írásbeli tájékoztatójának összefoglalása, hanem a pápai audiencián, audienciákon elmondottak summázata. Talán Vitelleschi pápai audienciára történő felkészítése céljából keletkezhetett. A legfontosabb eltérés Alber korábbi emlékiratától, hogy itt az is szerepel, hogy Pázmány akár egy *laxior*, kevésbé szigorú rendbe is átléphet, ám ez semmiképpen sem lehet lovagrend, ami azzal lenne egyenértékű, mintha világi pap lenne: „*Supplicatum fuit sanctissimo domino nostro a patre vicario, ne petitio sacerdotis Hungari professi societatis admitteretur (qua petebat auctoritate et concessione sanctissimi in saeculo manere sibi liceret), quia petenti propter eius ingenium et constitutionem id noxium; societati vero in iis partibus hoc ostio aperto perniciosum foret. Sed si a societate separandus sit, ad Carthusiam vel alium quemcumque etiam laxiorem regularem ordinem transeat, ut canones et privilegia societatis concedunt: minime vero ad ordinem militarem, quia eandem libertatem in ordine militari haberet, quam si in saeculo extra omnem ordinem existeret, nec ad militarem ordinem professis aliarum religionum transire licet. Primum quoque istud exemplum in societatem in Germaniam si induceretur, ingentem ipsi cladem adferret, ut facile est colligere*.” (ARSI Hist. Soc., vol. 56, 108^{rv}.) A korábbi kutatás eltérő értékelése: LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 91, 40. j.

a Pázmánynak 1615. november 14-én adott átlépési indultumot, közép-pontjában azon kitételrel, hogy ezt rendi előjárói hozzájárulása nélkül is véghezviheti. Vagyis Vitelleschi pusztán alkalmazkodott a megingathatatlanak bizonyuló pápai akarathoz.¹⁸⁹ Egyúttal azonban emlékeztette a magyar jezsuitát fogadalmára és intette: ne törekedjen egyházi méltóság elnyerésére. A generális e mérsékelt hűvös hangvételi sorait Pázmány február 8-ai, renden belüli hányattatásait leíró és kilépési szándékát megindokoló hosszas levelére írta, amelyben a magyar jezsuita kifejezetten kérte hozzájárulását ahhoz, hogy élhessen a november 14-ei brévében kapott pápai indultummal, és amelyben a jelek szerint hiába tájékoztatta Vitelleschit arról, hogy a prágai udvar illetékesei cáfolták az ambíció vádját.¹⁹⁰

A generális végül kénytelen-kelletlen szabályszerű elbocsátót (diploma seu litteras patentes) is kiállíttatott a magyar jezsuita számára, amelyben kifejezetten felhatalmazást adott neki a távozásra a Társaságból.¹⁹¹ Lépését vélhetően V. Pál felszólítására tette meg, aki ismét beszélhetett vele az ügyről. Aligha tévedünk, ha úgy véljük: a Pázmányról a Kúriában terjedő rágalomnak is Vitelleschi volt a forrása, aki audienciákra jövet-menet 1615 végén/1616 elején ejtett el pár keresetlen szót magyar rendtársa személyéről, ha nem egyenesen magának az egyházfőnek szólt arról, hogy Pázmány „veszélyes ember, önfejű, életét tekintve léha, és nőkkal tart fenn viszonyt”.¹⁹² Az Államtitkárság, bár még 1616. január 2-ai jegyzékében is problémaként kezeli e rágalmat, mégis határozottan leszögezte: ha nem is

¹⁸⁹ E hajlandóságát korábban kifejezésre juttathatta, hiszen március 5-én már az Államtitkárságon is tudtak erről, mint ahogy Pázmány február 8-ai leveléről is (amiről csak annyit említenek, hogy kérte elbocsátását, mást nem). ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26. A jegyzék szövegét lásd alább: *Dokumentumok*, 18. sz.

¹⁹⁰ Uo., 237–228 (6. sz. j.); HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 53).

¹⁹¹ Ezt maga Vitelleschi említi 1630. november 16-án Dobronoky Györgyhez írt levelében. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 24; vö. uo., 217, 87. sz. jegyzet is; ÖRY-SZABÓ, *Pázmány*, 44. A forrásból úgy tűnik, ezt nem közvetlenül Pázmánynak küldte el. Valószínűleg az őt képviselő Ridolfinak adta át, aki ezen irat alapján vezette fel április 9-ei tanúsítványát a március 5-ei brévére. – Dobronoky idevágó későbbi feljegyzése: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 780–781; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 217 (90. j.); ÖRY-SZABÓ, *Pázmány*, 43–44. Lásd még alább is.

¹⁹² A jezsuiták e véleményét Borghese bíboros 1615. december 26-ai jegyzékében közölte De Maraval azzal az utasítással, hogy „tartsa meg magában”. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 8; vö. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 289 és 533, 965. j., ahol a január 2-ai jegyzék is említésre kerül. – ÖRY-SZABÓ kifejezetten a jezsuita kúria újabb információiról szól. *Pázmány*, 43.

fogadják szívesen rendtársuk kinevezését, a jezsuitáknak meg kell hajolniuk, mivel nincsen nálánál alkalmasabb személy a primási székbe.¹⁹³

Ha a Kúriába decemberben eljutó rágalmak közvetítőjeként Vitelleschit gyanítottuk, akkor azt is feltételezhetjük: a Pázmánynak inkább elzárást, börtönt, mintsem főpapi méltóságot javasoló névtelen feljelentést és a három, talán korbeltől műfaj-specifikus, mondhatni kötelező bugyutasága ellenére helyenként nem is annyira ügyetlenül hamisított – a jezsuita rendbeli kötelék alól feloldó pápai brevéről, Klesl szerepéről, császári audienciáról szóló – szerelmes levelet egyik március közepi kihallgatásán ő maga adta át V. Pálnak.¹⁹⁴ Úgy tűnik azonban, hogy noha Pázmány 1616. február 8-ai, a Társaságtól búcsúzó hosszás levele és a február 10-ei feljelentő levél feltűnően egy időben keletkezett, utóbbi a szerelmes levelekkel együtt csak az után jutott el Vitelleschihez, hogy voltaképpen kedvező választ adott Pázmánynak, és már kiállította az elbocsátó pátenst.¹⁹⁵ Ezek a levelek, melyeket másolatban kapott meg, és melyekről – mentéségre legyen mondva – nem tudhatta, hogy hamisítványok, magyarázzák 1616 tavaszán írt leveleiben ismét felerősödő ellenérzéseit Pázmánnyal szemben.¹⁹⁶ Ha tényleg ő nyújtotta át a kompromittáló iratokat a pápának, szemünk elé idézhetjük a situációt... Az Államtitkárság nemhiába sürgette két jegyzékben is a prágai nunciátú-

¹⁹³ Méghozzá ugyanabban a jegyzékben, amelyben helyeselték Lépes letételét nőügyei miatt, ami arra utal, a Pázmánnyal szemben felhozott vádak – a fel-feltűnő aggodalom ellenére – kezdettől fogva nem tartották igazán megalapozottnak. „*Si loda molto vostra signoria per il biglietto scritto a sua maestà in materia della chiesa di Strigonia, circa la quale si manda a lei copia d'una lettera del Clessellio, dove tocca questo punto. I Giesuiti pare, che non inclinino volentieri, che il P. Pasmanio sia promosso alla detta chiesa, ma finalmente bisognerà, che ci si accomodino, quando non si trovi miglior soggetto. Quelche in ciò daver[?] fastidio era quello, che dicevano, come si scrive, che fusse buono troppo di sua testa, et avesse qualche altro diffetto di più etc.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 6v–7r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 14r.

¹⁹⁴ „*Sono state date alla santità sua tre lettere*” írja a kivizsgálást vélhetően azon nyomban elrendelő március 19-ei jegyzékében Borghese. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12. Vagyis azt Prágából, esetleg bécsi kerülővel, nem közvetlenül juttatták el az Államtitkárságra. A prágai nuncius valószínűleg át sem vette volna őket továbbításra.

¹⁹⁵ Nyilván nem teszi meg, ha ez az ütőkártya a kezében van. Márpedig a Pázmány igazolását jelentő első nunciusi jelentés 1616. április 4-én kelt. Ridolfi április 10-ei tanúsvágyából tudjuk, hogy a generális már megadta a hivatalos hozzájárulást, amit aligha tett volna meg a gyanú felmerülése után és annak tisztázása előtt. Ugyanakkor Avancinus 1616. március 11-én azt jelenti a generálisnak, hogy Pázmány elfogott és Kleslnek bemutatott iratai igencsak lelassítják, sőt talán meg is akadályozzák a magyar jezsuita kinevezését. Vagyis március 11-én már mint Vitelleschi előtt ismert ügyről ír. P. LUKÁCS szerint ekkor jelenti a generálisnak a szerelmes levelek elfogását, a mi szövegértelmezésünk szerint ez valamivel korábban történt, úgy azonban, hogy március 5-ig nem ért Rómába a hír. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209 (53. j.).

¹⁹⁶ Lásd alább.

rát a gyanú azonnali és meggyőző tisztázására.¹⁹⁷ A generális magatartására a magyar jezsuita Florian Avancinus után másik fő és nyílt ellensége, Busaeus személyes befolyást gyakorolhatott, és azt sem zárhatjuk ki, hogy el-elkísérhette főnökét audienciára, legalább az *anticameráig*, így a pápai diplomáciai iratokban feltűnő dehonesztáló jelzőknek, állításoknak akár ő maga lehetett közvetlen forrása. Busaeus lett ugyanis Rómában Alber utóda a generális per Germaniam assisztense (Alber pedig az övé az osztrák provincia élén), és ekkor már az Örök Városban tartózkodott.¹⁹⁸

Mindezen, Pázmány számára kedvezőnek aligha nevezhető személyi változások ellenére, miután kilépésének kérdése a Habsburg–pápai diplomáciai kapcsolatok homlokterébe került, érseki kinevezésének megakadályozása a rend számára túlságosan kemény diónak bizonyult. Nem hiába nyúltak egyre inkább a rágalmazás kétélű fegyveréhez.¹⁹⁹ Egyszerre szembenemenni a pápa és a császár nyilvánvaló akaratával finoman szólva is kontraproduktív volt a Társaság számára, és saját identitásával sem állott összhangban. Ennek ellenére a rend osztrák tartományi előjárói: a Rómából visszatérő új provinciális, Ferdinand Alber (volt gráci rektor, 1597-ben ő döntött úgy, hogy Pázmány ne menjen Erdélybe, hanem maradjon Grácban filozófiatanárnak, és akit volt előjárójaként Pázmány Carillóval, Argentivel együtt 28 évi társaságbeli feddhetetlen magaviseletének tanúja-

¹⁹⁷ 1616. március 19. mellett még április 25-én, vagyis négy nappal a harmadik bréve kiállítását követően is. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210, 58. j.

¹⁹⁸ Busaeus vélhetően már az őszi generálisválasztás után Rómában maradt és nem tért vissza Ausztriába. Mindenesre Pázmány február 8-ai levelében említi, hogy az Örök Városban tartózkodik: „*Haec mihi antea prorsus ignota recenter admodum ab episcopo quodam certo relata sunt. An delatoris persona respondeat, Busaeus, qui illic [vagyis a címzett generálisnál, Rómában] est, testari poterit.*” (Busaeus Permainak Lósy és P. Nagy bevonásával végzett machinációit tanúsíthatja. ‘Recenter’, tehát Prágában Pázmányt legnagyobb valószínűséggel – az ilyesfajta ügyekben személyében is érintett – Lépes püspök-kancellár informálhatta.) Busaeus egyébként 1636-ban bekövetkezett haláláig megmaradt római tisztében, tehát 1632-ben alkalma nyílt arra, hogy kifejezze hódolatát a bíborosként odaérkező Pázmány előtt, ami érdekes szituáció lehetett. LUKÁCS, *Catalogi II*, 556–557. – Asszisztensként foglalkozott magyar ügyekkel is. Például 1632 áprilisában, tehát épp Pázmány római tartózkodása idején tájékoztatta Vitelleschit arról, hogy nem érkezett meg Pozsonyba az ottani Boldogságos Szűz társulatának generálisi megerősítése, és hogy újat kell küldeni. ARSI Austr., 4 II, pag. 612; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 154. – E mozzanat, az egyik fő ellenség Rómába kerülése a kulcsidőszakban, amire eddig semmilyen figyelem nem vetődött, meglátásunk szerint hozzásegít a római jezsuita központ meg-megújuló ellenállásának mélyebb megértéséhez.

¹⁹⁹ Aligha fogadhatjuk el tehát a korábbi irodalomban megjelenő apologetikus kijelentést, miszerint „Nyilvánvaló az is, hogy az esetel kapcsolatban rendi intrikákról beszélni nem tárgyilagos eljárás.” LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, II, 8.

ként említ),²⁰⁰ továbbá Florian Avancinus házfőnök és a bécsi kollégium más tagjai egészen Pázmány érsekségének publikálásáig úgy a pápai, mint a császári udvarban minden követ megmozgattak kinevezése meggátolására.

g) *Pethe akciója*

Törekvéseik a kortársak előtt sem maradtak rejtve. Pethe László kamarai elnök 1616. március 2-án – épp a támadások tetőpontjának időszakában – hosszas és szenvedélyes levélben fordult Kleslhez. Kifejtette, hogy kizárólag a katolikus vallás érdekét nézte, amikor a néhai Forgách bíboros utódául Pázmány Pétert ajánlotta, aki „elmeélével és könyveivel” széles körben, arisztokratáknál, sőt még a protestánsoknál is komoly tekintélyre tett szert. Mikor az uralkodó Pázmányt a minap Prágába hívatta, ő és a katolikus vallás javát akarók joggal remélték, hogy már mint érseket láthatják viszont – leszámítva azon keveseket, akik saját és nem az egyház érdekeit tartják szem előtt. Itt minden biztonnyal Náprágy Demeter kalocsai érsekre utal, aki főleg Thurzó nádor révén tett saját érdekében lépéseket,²⁰¹ és talán ő lehetett az a főpap is, aki állítólag azt kérte a császártól, hogy Pázmányra még csak ne is gondoljon, mivel rosszhíre miatt alkalmatlannak tartják.²⁰² Pethe saját elfogulatlanságát hangoztatva kérlelte Kleslt, hogy a vallás és a haza javára döntsön az uralkodóval, a már elkezdett ügyet fejezze be és ne engedjenek a jezsuiták nyomásának, hiszen Pázmányon kívül másvalaki még csak közepesen sem felelne meg a prímási méltóság kívánalmainak. Felhívta a figyelmet annak veszélyére is, hogy a protestánsok még inkább fenyegetőbb magatartást fognak mutatni, amennyiben látják, hogy a katolikusoknak e fontos reményük valóra válásában csalódnuk kell:

„Minél inkább késznek és felfegyverkezettnek látom elleneinket a vallás ostromára és legyőzésére, annál nagyobb eltökéltséggel vélem: vállalnom kell azt a gondot, hogy nagy szorgalmatossággal fogjam magam, és amennyire rajtam áll, Isten házáért kiálljak a várfalra. Ezért – miután Isten vétkeink miatti jogos haragjában méltóságos Forgách bíboros urat, a papság ékkövét és a vallás pompás díszét a halandók közül a halhatatlan életre hívta – semmi más nem volt mélyebben bennem, mint

²⁰⁰ 1616. február 8-ai levelében.

²⁰¹ Részletesen: FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 185–187, illetve alább közlendő levelei.

²⁰² „...petriusse ab imperatore archiepiscopum de Pazmano nihil cogitasse, quod propter infamiam contractam indignum iudicaret”. Ez az idézet az 1616. február 10-ei Pázmányt feljelentő névtelen, fentebb már tárgyalt levélből való. Mint minden ilyen irat, ismételjük, tartalmazhat azonban hiteles részinformációkat is. Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 11.

hogy helyére olyasféle férfiú kerüljön, kinek okossága, tudása, ébersége, tekintélye és főpaphoz méltó egyéb erényei megoltalmazzák a romlással fenyegető vallást Magyarországon, és az ellenfél rohamait, ha teljesen meg nem is törik, de legalább a lehető legnagyobb mértékben visszaverik. Ez a gondolat éjjel-nappal égetően nyugtalanított a feladatra alkalmas emberek óriási hiánya miatt. Egyedül páter Pázmány Péter jutott az én, és mindnyájunk eszébe, akik az ügyet megfelelő súlyán kezeljük. Ő szerzteágazó és különleges bölcsességének hírével, valamint széleskörű műveltség-gel megírt könyveivel nemcsak a haza közpolgárai előtt, hanem a mágnásoknál és az összes főembernél akkora tekintélyre tett szert, hogy nemcsak mi katolikusaink csodálják és tisztelik, hanem az eretnekek is elfogadják. Amikor őt a császári Felsőg minap Prágába hívatta, mindnyájan, akik a katolikus vallás javáért tevékenyek vagyunk, nagy reményt tápláltunk, hogy a császári Felsőg a hazánk iránti atyai törődése és kegyeleme révén mindenki más előtt erre az emberre bízta ezt az olyannyira kényes tartományt, amiről Főmagasságod is tudhatott, és az összes katolikusok szavazatai (ha azon keveseket nem számítjuk, akiknek talán a magánérdek inkább szívükön fekszik, mint az egyház közös haszna) egyhangúan és a lehető leginkább őt részesítették előnyben. És valóban úgy mutatta magát a dolgok kezdete, hogy nagy reményt tápláltunk és már-már bizonyosak voltunk abban, hogy Őfelsége kegyelmének és Főmagasságod kedvezésének köszönhetően rövidesen érsekként látjuk őt viszont Prágából, akinek messzire világító fénye mind az eretnekek magabiztosságát, mind pedig a mieink bánatát, amit a méltóságos bíboros úr korai halála miatt éreztünk, könnyedén megszüntethetné. De nem tudom, miként történt, hogy míg a dolog haladt előre, a terjedő hír a Jézus Társaság atyáinak fülébe jutott, akik úgy gondolták, hogy ez a dolog rendjük számára bizonyos kárt vagy kellemetlenséget fog okozni. Amennyire hitelt érdemlő emberektől megtudhattam, sem a pápai, sem a császári udvarban semmit nem hagytak kipróbálatlanul, amit kinevezésével szemben akadályként állítani alkalmasnak gondoltak. Így történt, hogy buzgóságunkkal (ami vajon Isten rendelése szerinti-e, ők tudják) eme olyannyira jeles ügy menetét megtörték, és a katolikus vallást nálunk súlyos veszélybe sodorták. Megvallom, Méltóságos Uram, hogy ezt az embert különleges lelki adományai miatt szeretni és tisztelni szoktam, de mégis Isten a tanúm, hogy előléptetése érdekében nem a saját, nem is az ő, hanem az egyház és hazánk közjója végett fáradoztam és fáradozom most is. Ugyanis bármerre fordulok és tekintetek körül serényen, senkit nem látok a mieink közül, aki ezt a tisztséget legalább közepes módon, vagy az emberek várakozásának megfelelően el tudná látni. Ez Főmagasságod számára ismertebb annál, minthogy ki kellene fejtenem. És ezért a császári Felsőg kegyelme és Főmagasságod ajánlása révén mindennél jobban e férfiú vállaira szeretném helyezettetni a vallás megoltalmazását. Amiért is – tekintettel a nálunk veszélyben forgó katolikus hitre – ismételtelen könyörögve járulok Főmagasságod elé, Krisztus szerelmére s az Egyház védelmére irányuló különleges keresztényi buzgalmára és eltökéltségére hivatkozva esedezem és kérem: hasson oda, hogy az annyira kitűnő kezdetre méltó befejezés adjon választ, és ne tűrje, hogy az atyáknál egy ember hányattatása többet számítson, mint amennyit Őszentségénél és a császári Felsőgnél az egyház közös java ér. Bizonyos, hogy ha az eretnekek azt látják, hogy katolikusaink elestek oly fényes reményüktől, felettünk mintegy győzelmet aratva még ádázabban fognak szo-

rongatni, hiszen megszabadultak attól az embertől való nagy-nagy félelmüktől, akinek már mint magánembernek is rettegnék tudásától, a vele írásban, szóban történő vitatkozás alkalmától. Reméljük azonban, hogy Főmagasságod törődése szembezáll eme bajokkal, és nem fogja hagyni, hogy e veszélyes időekben, amikor mindenfelől ellenség veszi körül az elgyötört, bástyájától, védelmétől megfosztott vallást, utat nyissanak az ellen támadásainak és még veszesebb romlást hozzanak. Habár számosak a kitűnő érdemek, amelyet mi és magyar hazánk Főmagasságodnak köszönhet, ez mégis fényesebben fog tündökölni a többi között, és hálás lelkünk örök tanúságtételét fogja kiérdemelni...²⁰³

A magyar arisztokrata kiállításában a katolikus rendek újabb, utolsó fellépésének lehetünk tanúi Pázmány mellett, kiváltképpen, hogy Pethe csatolta az esztergomi káptalan és Telegdy váradi püspök támogató leveleit is – utóbbi nyilván az ő saját prímási ambíciói, esélyei körüli híresztelésektől való végső elhatárolódást is jelentette.²⁰⁴ Pethe fellépése sokkal inkább a jezsuita ellenakciók elhárítására irányult, mintsem Klesl meggyőzésére. S bár a jelek szerint a Magyar Kamara elnökének értesülései hézagosak voltak: a római diplomáciai tárgyalásokról nem tudott, csupán a jezsuiták lépéseiről értesült „hitelt érdemlő emberektől”, azt helyesen ismerte fel, hogy Pázmány rendtársait részben személyes ellenérzések vezetik.²⁰⁵ Legalábbis azokból a szavaiból, miszerint Klesl „ne tűrje, hogy atyáknál többet érjen egy ember hanyattatása, mint Ószentségénél és a császári Felségnél az Egyház közérdeke”,²⁰⁶ erre lehet következtetni.

b) A fő „vetélytárs”

FRAKNÓI államtitkársági hivatkozásokon alapuló elbeszélése szerint Pázmány 1616. novemberi adminisztrátorságának felvetődésekor – ezt igazából klesli „agyanggalamb-lövészektént” értékelhetjük – szóba került a fiatal

²⁰³ Pethe rövid utóiratot is főzött leveléhez: „Melléltem e soraimhoz nagyságos Czobor Mihály úr, az esztergomi káptalan és a főtisztelendő váradi püspök leveleit, amelyekből Főmagasságod még világosabban megértheti az érsek kinevezésének szükséges voltát, miként a Révay kísérletei elleni ügyet is Főmagasságod pártfogására és támogatására szeretném ajánlani.” A forrás eredetije: ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5r–6v. Szövege: *Dokumentumok*, 17. sz. (A fordítás itt is a sajátom. Külön csak azt jelzem, ha netalán nem, vagy csak részben.)

²⁰⁴ Lásd a következő alfejezetet.

²⁰⁵ Akik viszont tisztában voltak Pethe szerepével. A névtelen feljelentő által kompilált levél következő sorában egyértelműen őt azonosíthatjuk: „*Is sua autoritata quosdam, qui eum minus norunt, eo implulit, ut secum illum pro archiepiscopo postulent.*” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 11.

²⁰⁶ „...neque patiatur apud patres unius hominis iacturam plus valere, quam apud suam sanctitatem et Caesaream maiestatem publica ecclesiae utilitas valeat.” Pethe imént idézett levelében.

Pálffy Miklós pozsonyi prépost neve.²⁰⁷ Az ő alkalmatlanságának kiderülése (1616 folyamán meg is vált prépostságától) és a Pázmánnyal kapcsolatos problémák miatt 1616 elején V. Pál – a Telegdyt személyesen ismerő, őt 1611-ben felszentelő – Bellarmino tanácsára információt kért a váradi püspök személyéről, majd miután Ridolfi ügyvivő megszellőztette az ügyet Prágában, gyorsan és nyíltan visszakozott.²⁰⁸ Ez a kitérő, az események főszöveghozzához képest nyilvánvaló mellékszál feltételezhetően a jezsuita támadások egyetlen tényleges eredménye a némi időhúzás mellett – a tartalék megoldásokat egyébként is mindig szinte kötelező jelleggel („per ogni buon rispetto”) felmérő – pápai udvarban.²⁰⁹

De Mara végül elég kedvezőtlen információkat adott Telegdyről, 1616 februárjában még azzal is megvádolta, hogy a kalocsai érsekkel és a nádorral szövetkezve el akarja távolítani a jezsuitákat Nagyszombatból.²¹⁰ Talán így akarta megfosztani őt a Társaság támogatásától. A nuncius 1616. február 1-jei titkosított jelentésében az Államtitkárság utasítását kérte az esetleges fellépés mértékét illetően, arra az esetre, ha mégis Telegdyt neveznék ki.²¹¹ A váradi püspök nevének felvetődéséhez nagyban hozzájárulhatott, hogy 1611-ben jó benyomást tett a Kúriában, és magára V. Pálra is, aki audiencián fogadta őt, és akinek beszámolt a magyarországi vallási

²⁰⁷ A személyéről, koráról tájékoztatást kérő államtitkársági jegyzék kiadva: LUKÁCS, *i.m.*, 224, 5. j.

²⁰⁸ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 187–188 és 619; *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 289; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 223, 4. j. is.

²⁰⁹ Az 1616. január 16-án kelt ominózus jegyzék nemcsak Telegdyről, hanem magától Telegdytől is információt kívánt kérni a primási szék betöltése kapcsán: „*Quanto preme a nostro signore la celere nominazione per la chiesa di Strigonia già è noto a vostra signoria, che sa parimenti il bisogno, che ce ne è, et penetra i disegni di qualcheuno [!] intenti a protraerne la provisione per poter in tanto profittarsi di quelle entrate. Et perché la carestia di soggetti idonei da qualche pretesto colorato all'intenzione di chi desidera, che si differisca è stato fatto intendere a sua santità, che sarebbe a proposito per detta chiesa il vescovo di Váradino, o che da lui si poterne sapere, chi altro vi fusse, che potesse esserne degnamente provisto, però quanto alla persona di lui si desidera, ch'ella ce ne dica il suo parere, et procuri intime con destro modo intendere da lui medesimo, che pensa, che fusse al caro, et ce ne avvisi.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. január 16. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 102r.

²¹⁰ LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 96–97, különösen 60–62. j.

²¹¹ A jelentésében szereplő másik ügy Klesl bíborosi kinevezése volt: „*L'offizio per il cardinalato di Cleselio va molto differendosi, non havendomi fin hora l'imperatore fatto intendere altro, et io so, che esso Cleselio non parendoli da se stesso stimolar la maestà sua, pensa di valersi del mezzo del segretario dell'imperatrice per sollecitarne l'espedizione. Per la chiesa di Strigonia, come altre volte ho detto a vostra signoria illustrissima, non veggio fra tutti i prelati Vngari soggetto più proporzionato del padre Pasman. Nè il vescovo di Váradino mi par tale, che debba di molto preferirsi agl'altri; se però venisse di quà la nomina della sua persona, come non credo, non so in tal caso quanto ben sarebbe il volerli opporre, nel che mi rimetto all'infallibil prudenza di sua santità et di vostra signoria illustrissima.*” Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 105r.

viszonyokról.²¹² Nagyon beszédesek a dátumok: az információkérés dátuma 1615. december 26. (megegyezik Borghese szép számmal idézett, és kétségkívül némi elbizonytalanodást tükröző – „Pázmányért a pápa már megtette, amit lehetett” – jegyzékének dátumával, ahol kitér a jezsuiták ellenállására).²¹³ Az első visszakozás Telegdytól pedig 1616. február 20-án kelt, éppen aznap, amikor Ridolfi kulcsfontosságú jelentése a minden bizonnyal sorsdöntő audienciáról.²¹⁴ A Pázmány-melletti eltökéltséget 1616. március 5-ei jegyzékében erősítette meg Borghese bíboros, aki a felelősséget Telegdy előtérbe kerüléséért igyekezett Ridolfira hárítani, mondván, félreértelmezte a pápa Bellarmino felvetésére tett szavait.²¹⁵

Igazán kuriózzummá az teszi számunkra ezt a közjátékot, hogy a javaslat éppen attól a Bellarminótól indult ki, aki után Pázmány lesz a második jezsuita érsek-bíboros, és akit közismerten a magyar Bellarminóként tartunk számon. A jezsuita kardinális – alighanem a rendi vezetés ellenállásának összefüggésében értelmezhető – szerepének említése megtalálható a nuncius február 15-ei jelentésében is, ahol arról tudósította az Államtitkárságot, hogy a prágai udvarban az egész ügyet illetéktelen beavatkozásnak tekintették a magyar királyi főpapkinevezésbe. Ezt viszont Borghese határozottan cáfolta válaszában.²¹⁶

²¹² „Il vescovo di Bosna è venuto a visitare questi santi limini accompagnato da un'onorato testimonio del signor cardinale di Strigonia sopra le buone qualità sue, le quali havendo nostro signore conosciute degne del grado, l'ha perciò veduto volentieri, et ha ordine a me, che io lo raccomandai a vostra signoria efficacemente con occasione del suo ritorno, glielo raccomandando dunque con ogni istanza, affinché le presti il suo aiuto e favore, dove sarà ricercata da esso vescovo, e dove conoscerà esser bisogno per beneficio di quei popoli, per i quali sua beatitudine si è offerta in tutto quello, che potrà havendo inteso con molto suo dispiacere dall'istesso prelato lo stato infelice della religion cattolica in quelle parti. Faccia anco vostra signoria dal canto suo, quel, che le sarà concesso dalle forze et uffizi suoi.” Borghese jegyzéke De Marához, Róma, 1611. október 1. BAV Barb. Lat., vol. 5931, p. 736–737; fogalmazványa: ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, fol. 291r. (Szokatlan, hogy nem az évek óta Bécsben tartózkodó nuncius ajánlja az Államtitkárságnak Telegdyt, hanem fordítva, amiből arra következtethetünk, hogy viszonyuk nem lehetett felhőtlen.)

²¹³ LUKÁCS, *i.m.*, Dok., n. 8.

²¹⁴ „Se vostra signoria penetrasse la causa della dilazione dell'offizio, che s'ha da fare per il cardinalato del Cleselio, s'havria caro, che lo avvisasse. S'è inteso, quanto vostra signoria scrive del vescovo di Varadino in proposito della chiesa di Strigonia, et che non ci sia persona più a proposito del padre Pasmanio, che sarà in risposta d'una sua cifra del primo del corrente.” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. február 20. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 112r.

²¹⁵ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; uo., vol. 443, fol. 333r; *Dokumentumok*, 18. sz. A forrást közelebbi jelzet nélkül egyedül FRAKNÓI használja, i.h.

²¹⁶ BAV Barb. Lat., vol. 6921, n.38.

2. A BÉCSI JEZSUITA KOLLÉGIUM ÉS AZ EGYETEM UNIÓJA (1615–1618)

A Pázmánnyal szembeni rendi intrikák, a pápai és császári akarat nyílt és mind megengedhetlenebb eszközökhöz nyúló oppozíciója csupán késleltette az eseményeket, és Telegdy személyének átmeneti szóba kerülését érte el, miközben egyre kevésbé szolgálta a rend érdekeit. A Társaság ugyanis ebben az időszakban egy, számára Pázmányénál nagyobb horderejű, és sokkal súlyosabb ügyben is konfrontálódott, sőt éveken keresztül egyenesen szembeszegült úgy II. Mátyással, mint V. Pállal.²¹⁷ A probléma gyökere ebben az esetben ugyanazon bécsi rendházból ágazott szerteszét, amelynek Pázmány 1607-től egészen 1616-ig tagja volt és amely az ellene irányuló machinációk melegágyaként szolgált. A bécsi egyetem és a bécsi jezsuita kollégium egyesítésének kérdése párhuzamosan és nagyobb súllyal szerepelt a császári és a pápai udvar egykorú tárgyalásaiban, mint a magyar rendtagé.²¹⁸ Klesl személyes érintettsége itt nagyon erős volt: a Társaság Georg Scherer által áttérített egykori bécsi növendéke annak idején a saját bőrén érezte a kollégium és az egyetem ellentéteit, teológiai licencia-fokozatát emiatt Ingolstadtban kellett megszereznie. Az unióval nemcsak párhuzamosságokat kívánt kiküszöbölni, illetve a bécsi jezsuiták felett fokozottabb ellenőrzést gyakorolni, hanem még az egyetem kancellárjaként megkezdett folyamatot kívánta befejezni, amely végleg megtisztította a középkori alapítású intézményt a protestáns befolyástól.²¹⁹

²¹⁷ Az ügyet elsődlegesen a császári diplomácia jelentései alapján tekintjük át, összegző, áttekintő jellegük miatt. Számos további részlet a pápai diplomáciai és jezsuita generális levelezésben. Például: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, helyenként; BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 36. 8o és *passim*; ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, helyenként és Germania (= Fondo Borghese, Serie I, vol. 945), vol. 27, 17rv. 37v–38r etc.; ARSI Austr., vol. 2 II és vol. 225, fol. 328–333 (a császár és Klesl levelei 1616 elejéről) és *passim*.

²¹⁸ Tulajdonképpen Pázmány ügyének történeti megismerhetősége is az unióval kapcsolatos iratoknak, rendtörténeti fontosságuk miatti megőrzésüknek köszönhető (a 17. századi bejövő levelek jórészt kislejtették). A „Kobenzl-ügy” és több fontos pázmányi adatot őrző római jezsuita levéltári kötet, az előző jegyzetben is idézett Austr. 225 minden dokumentuma elsődlegesen az egyetemi unióval kapcsolatos, ez magyarázza az alsorozat címét: „*Fundationes Collegiorum*”. Pázmányról mindig ezekben az iratokban esik szó, jórészt érintőlegesen, utalásszerűen, de nyilván nem minden összefüggés nélkül. Itt most csak két fontos példát idézünk: Avancinus március 11-ei levele, amely említi Pázmány „szerelmes leveleinek” elfogását, illetve a generális erre adott válasza, amely kilátásba helyezi Pázmány eltávolítását a Társaságból, ha nem lép át a szomaszkákhoz, jórészt az unió ügyét taglalják. ARSI Austr., vol. 225, fol. 335rv és 2 II, p. 724.

²¹⁹ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 16.

Az ügy részletei azt mutatják számunkra: a jezsuita rend Acquaviva halála utáni vezetői olyan mértékben szegültek szembe a császári (klesli) és pápai akarattal, hogy joggal gyaníthatjuk: a Pázmánnyal kapcsolatos döntésekben úgy Prágában, mint Rómában a rendi szempontok hosszabb távon már csak emiatt sem kaptak, kaphattak érdemi figyelmet, illetve méltányolást.²²⁰

A következőkben rövid kitérőként áttekintjük ezt a nagyon sajátos konfliktust, hogy mintegy párhuzamos mellékszálként bemutassunk egy olyan ügyet, ami térben, időben, szereplőiben, és a Társaság szempontjából jellegében – érdekei, „autonómiája”, identitása védelméről van szó – meg egyezik Pázmányéval. Nemcsak tétjében haladta meg azt, hanem sokkal sűrűbben is szerepelt a Habsburg-pápai, sőt olykor kifejezetten a Habsburg-jezsuita tárgyalások napirendjén. Következésképpen a római császári diplomáciai képviselőt ránk maradt iratanyagában sokkal több jelentés található róla. Ezek a jelentések nemcsak abban segítenek, hogy jobban bele tudjunk illeszkedni a Pázmányról folyó tárgyalások atmoszférájába. Nagyon valószínűvé teszik a császári ügyvivő és a jezsuita generális 1615–1616 évi közvetlen, gyakori érintkezéseinek adatolásával azt, hogy a Habsburg-diplomácia Pázmány érdekében közvetlen nyomást is gyakorolhatott a Társaság vezetésére, amely végül emiatt is adott szabályszerű, az egyházjog által megkívánt elbocsátót magyar rendtagja számára.²²¹ Azzal kapcsolatban viszont, hogy a két ügy egyszerre szerepelt pápai audiencián, és legkevesebb taktikai jellegű interakcióban állnak egymással, látni fogjuk, nem kell megelégednünk a feltételezéssel.

Forrásaink tanúsága szerint a hosszas affér nyitánya éppen akkorra tehető, amikor Pázmány visszatérhetett római útjáról. Lodovico Ridolfi római császári ügyvivő 1615. február 21-én, majd 28-án jelentette II. Mátyásnak, hogy átadta a bécsi egyetem és a jezsuita kollégium részbeni összevonásának ügyében megfogalmazott levelét Ferdinand Albernek, mint németországi asszisztensnek, és mint rendi vikáriusnak a még Claudio Acquaviva generálisnak írt két másik levelet. Alber készségét ígérte a közreműködésre.²²² Az ügyvi-

²²⁰ A korábbi Pázmány-kutatás éppen csak említi a kérdést, P. Kobenzl prágai útja kapcsán. Lukács, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17, 2. j.; illetve idézi Vitelleschi 1615. december 19-ei, Avancinushoz írt levelét, amelyben a két kérdés egymás mellett szerepel. Uo., 208, 47. j.

²²¹ Az elbocsátóról fentebb már szó esett.

²²² ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 195^{rv}. és 196^{rv}. – Az Államtitkárság párhuzamosan a prágai nunciustól értesült az ügyről, és első olvasatban – a korábban a bécsi irgalmasokat célkeresztbe vevő – Klesl ellen foglalt állást: „*Sarebbe stata gran stravaganza di cacciar via i fratelli*

vő március 14-én már arról tudósította a császárt, hogy V. Pál magához hívhatja Albert, és kikéri véleményét, illetve a kérdés megtárgyalását néhány kijelölt bíborosra bízta.²²³ Két hét múlva arról írt, hogy átadta a jezsuita vikáriusnak II. Miksa vonatkozó dekrétumát, aki ígéretet tett arra, hogy továbbítja a pápának.²²⁴

A szokásos körökkel induló ügy már 1615. április derekára megfeneklett. Audienciáján Alber ugyanis azt közölte V. Pállal, hogy az egyesítés nagy kárára lenne a bécsi kollégiumnak és kérte: a nuncius kapjon utasítást arra, hogy ne így rendezze a kialakult helyzetet.²²⁵ Ridolfi ügyvivő 1615. április 25-ei jelentésében tájékoztatta II. Mátyást, és így most bennünket is a nehézségek gyökeréről.²²⁶ Leírja, hogy tárgyalásuk során Scipione Borghese kifejtette előtte: a bécsi jezsuiták azért nem akarják a filozófiát a bécsi egyetemen tanítani (ez lett volna a részleges összevonás központi eleme), mert így elvesztenék saját tanítványaikat, továbbá félnek, hogy tanítási metódusuk miatt a bécsi egyetemen problémáik támadhatnak. Ridolfi a bíborosnak adott válaszában azt ecsetelte, hogy így inkább csak nőne a tekintélyük, hiszen az egyetemen tanítványaik doktorálhatnak is. Egyébként pedig II. Miksa császár – imént említett – dekrétuma kifejezetten eltiltotta a jezsuitákat nyilvános filozófiatanítástól (vagyis csak saját rendtagjaiknak taníthatnak filozófiát a kollégiumban, másoknak nem), mert az az egyetem nyilvánvaló kárára van. A félelem pedig a módszereik miatti támadástól teljesen indokolatlan, hiszen a teológiát régóta háborítatlanul okíthatják ugyanott – zárta okfejtését az ügyvivő. Ridolfi elmondása szerint a bíboros nepos egyetértett vele, ezért átadta neki az ügyben írt kérvényt,

---

della congregazione di Giovanni di Dio, et s'è però havuto caro d'intendere, che monsignor Cleselio se sia al fine placato. Ma non si può tuttavia negare, che questo pensiero, et il minacciar anco di proceder de fatto contra i padri Gesuiti, che non vogliono unirsi con quella università, non siano azioni molto disidirevoli, [?!] et contrarie a persone ecclesiastiche. Se il Ridolfi tratterà di questo negozio con sua santità, come vostra signoria scrive, si sentirà quel, che'egli dice, come all'incontro si sentiranno anco i medesimi Giesuiti." Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. február 21. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 15r. – De Mara nuncius 1615. május 28-ai jelentésében tárgyalja behatóbban a vonatkozó fejleményeket. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 110rv. Uo. fol. 107r–108r egy terjedelmes emlékirat található az egyesítés ellen.

²²³ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 155rv.

²²⁴ Uo. fol. 366v.

²²⁵ Lodovico Ridolfi jelentése II. Mátyáshoz, Róma, 1615. április 18. Uo., fol. 373rv.

²²⁶ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 347rv.

hogyan továbbítsa a pápához. Borghese gyors intézkedést ígért neki – fejeződik be tudósítása.²²⁷

A kijelölt bíborosi bizottság vezetője Mellini kardinális lett,²²⁸ aki javaslatot tett az összevonásra. A jezsuita rendi vezetéssel a jelek szerint folyamatos érintkezésben lévő Ridolfi 1615. június 6-án jelentette Prágába, hogy miután beszámolt erről Albernek, ő megígérte, hogy utasítja az osztrák provinciálist és a bécsi rektort: engedelmessé tegyék a nuncius – és az egész ügy háttérében álló – Klesl utasításainak.²²⁹ Utóbbival túlságosan megengedőnek tartott birodalmi egyházpolitikája miatt a Ferdinánd gráci főherceg feltétlen támogatását maga mögött tudó osztrák rendtartomány viszonya amúgy sem volt felhőtlen.²³⁰ Nem meglepő tehát, ha 1615. július 25-én már arról olvashatunk: az új jezsuita generális választása, illetve De Mara nuncius nyári gyógykezelése miatt az ügy haladékosan szenved.²³¹ Egyértelműen a jezsuiták ellenkezése állott a háttérben, ami miatt szeptemberben a pápa azt tervezte, hogy egy megbízottra ruházza rá a részletes döntést, amit a császári diplomácia igyekezett elkerülni, hiszen csak újabb kitérőt látott benne.²³²

Miután Mellini személyesen referált V. Pálnak az ügyben,²³³ és az uralkodó is nyomatékosan kérte, október elején az egyházfő határozottan előírta, hogy az atyák engedelmessé tegyék Klesl és a nuncius utasításainak.²³⁴ Ridolfi ezt hírül adó levele 1615. október 3-án kelt. Éppen aznap, amikor Pázmányt is értesítette – a bécsi előjárók által visszatartott levélben – arról, hogy a pápa nem járul hozzá ahhoz, hogy közvetlenül átléphessen a világi papság soraiba.²³⁵ A két kérdést szemlátomást azonos audiencián tárgyalták!²³⁶ Az egyházfő a jelek szerint a szokásos döntéshozói

²²⁷ „Et quanto al rispetto dell'inequitudine, dissi, che mentre leggano di già theologia era scusa totalmente vana. Il cardinale approvò il tutto e li diedi memoriale acciò si rimetta da sua santità il negozio come mi diede intenzione, che si farebbe per la presta spedizione.” Uo.

²²⁸ Lodovico Ridolfi jelentése II. Mátyáshoz, Róma, 1615. május 2. Uo., fol. 379r.

²²⁹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 275r.

²³⁰ FRIDECZKY, *Pázmány Péter*, 33–34.

²³¹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 385r és 387r.

²³² Lodovico Ridolfi 1615. szeptember 12-ei és 19-ei jelentései. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 353r és 356r.

²³³ Lásd Lodovico Ridolfi szeptember 25-ei jelentését. Uo.

²³⁴ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. október 3. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 220r.

²³⁵ Idézte fentebb.

²³⁶ A két ügy a generális és a bécsi rektor levelezésében is párhuzamosan futott: „Sunt quidem hic sub manibus reverentiae vestrae litterae... aliae de P. Pasmanno, aliae de negotio unionis philosophiae Viennensis... De

módon járt el. Az egyik kérdésben (unió) a Habsburg-diplomáciának kedvezett, a másikban (Pázmány) a Jézus Társaságnak.

A bécsi jezsuiták azonban nem engedelmeskedtek V. Pálnak, hiába követezte Klesl a nunciusról a határozat azonnali végrehajtását.²³⁷ 1616. január 16-án Ridolfi arról ír, hogy kézbesítette a császár levelét Borghesének, és mind neki, mind pedig a pápának szóban is elmondta, hogy a nuncius és Klesl mit láttak volna jónak a bécsi egyetem és a jezsuita kollégium közötti fennforgó problémák rendezésére, és kérte, hogy a pápa adjon kifejezett parancsot a jezsuitáknak: azonnal hajtsák végre De Mara rendelkezését. V. Pál ezt készséggel megígérte, és azt felelte, hogy az elmondottak szerint írat a nunciusról, sőt azt is kérte, hogy az ügyvivő ne beszéljen a római jezsuitákkal, hogy a császár kizárólag pápai kegynek tudhassa be az elérendő eredményt.²³⁸ Amikor azonban Ridolfi hamarosan az iránt érdeklődött Feliciani államtitkárnál, vajon elment-e az „*ordine preciso*”, kitérő választ kapott. Foligno püspöke szerint a jezsuiták különféle kifogásokkal hátráltatják a végrehajtást.²³⁹

Ez már január végén történt, röviddel azelőtt, hogy Ridolfi jelentette Prágába: az érseki kinevezés esetén a pápa hajlandó lenne diszpenzálni Pázmányt jezsuita fogadalmi alól, ha a magyar törvények ezt nem tennék lehetetlenné, illetve, hogy megszületett a pápai határozat: Pázmánynak ugyan el kell végezni a noviciátust egy másik rendben, és ott fogadalmat kell tennie, ám az előírást olyan könnyített körülmények között kell teljesítenie, ami nem több elmellőzhetetlen formalitásnál – utóbbi rögvést részleteiben is láthatjuk. A Borghese-pápa e döntését aligha nehezítette meg a jezsuiták elhúzódó és fokozódó ellenállása a bécsi kollégium és a helyi egyetem uniójával, vagyis a pápai és császári (klesli) akarattal szemben.

---

istis iam reverentiam vestram ex patre assistente satis cognovisse arbitror, de hoc vero proximae deliberationi sumus, quid fieri oporteat... Vitelleschi Avancinushoz, Róma 1615. október 19. ARSI Austr. 2 II, p. 694.

²³⁷ De Mara Borgheséhez, Prága, 1615. december 28. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 541rv.

²³⁸ „*Ho presentato l'imperial' lettera di vostra maestà Cesarea al cardinal' Borghese, et ho insieme in voce rappresentato al medesimo et anco a sua santità, come havendo monsignor nunzio e monsignor vescovo di Vienna fatta tota la deliberazione sopra l'accomodamento delle differenze tra l'università di Vienna et i padri della compagnia, era necessario, che adesso sua santità commandasse l'esecuzione, e da sua santità con molta prontezza mi fu detto, che in questa conformità darà ordine preciso a monsignor nunzio havendomi commandato, che non parli qui con i padri della compagnia, acciò vostra maestà Cesarea resti sodisfatta d'haver' la grazia dalla santità sua.*” ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 50rv.

²³⁹ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1616. január 23. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 529rv. – E kifogásokat Vitelleschi generális meglehetősen részletességgel közvetlenül az uralkodó, a nuncius és Klesl tudomására hozta. Lásd leveleit Róma, 1616. január 2. 9.; árpilis 2. 9. ARSI Austr. 2 II p. 695–696–697 és 714–716.

Az atyák ellenállása úgy Prágával, mint Rómával szemben egyébiránt ezután sem szűnt meg, sőt éppen abban az időszakban, 1616 tavaszán jutott tetőpontjára, amikor Pázmány kikerült a Jézus Társaság kötelékéből. Hiába ment el végül az „*ordine preciso*”, és adott V. Pál ismételt utasítást a prágai nunciatúrának rendelkezése végrehajtására,²⁴⁰ Felicianinak igaza lett. Az ügyvivőt ideiglenesen helyettesítő domonkos Niccolò Ridolfi²⁴¹ 1616. május 28-án azt jelentette Prágába, hogy a pápa egyszerűen nem érti, hogy miután a jezsuiták határozott parancsot és előírást (*commandamento e precetto*) kaptak az ő nevében, hogyan nem ér véget mégsem a bonyodalom. Vitelleschi generális bízakodóbb volt, szerinte Ferdinand Alber már kézbesítette az ő utasítását a bécsi rendtársaknak, akik engedelmeskedni fognak a császári óhajnak.²⁴² Időközben a császári diplomácia elérte a bíboros neposnál, hogy ne adjanak majd helyet a bécsi jezsuiták esetleges fellebbezésének.²⁴³ Niccolò Ridolfi 1616. június 25-ei jelentésében pedig arról olvashatunk, hogy Vitelleschi generális közölte vele: a pápa újabb parancsára meghagyta a bécsieknek, hogy hajtsák végre a nuncius rendelkezéseit, és most már biztos, hogy pont kerül az események végére.²⁴⁴

²⁴⁰ Borghese bíboros 1616. május 14-én a következőt válaszolta Klesl e tárgyban, 1616. április 9-én kelt levelére: „*questi padri superiori hanno risposto d’haver dato commissione espressa, che si faccia, ma sua santità è passata più avanti havendo fatto scrivere prima a monsignor nunzio et in sua assenza al Vasoli suo auditore, che se detti padri non havranno obbedito faccia, che obediscano omninamente.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 56v–57v. – A jezsuiták időhúzó taktikájára lásd a nepos 1616. március 21-ei levelét a bécsi püspökhöz: „*Quanto al negozio di congiungere il collegio de Giesuiti con l’università di Vienna già se n’è parlato con questo padre vicario, il quale aspetta, che il signor Ridolfi dia sopra di ciò l’informazione necessaria per poterla considerare, et veder poi di dare quella satisfazione ch’ si potrà.*” ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, 43r (alatta a nepos – vagy Feliciani (?)) – s.k. összegzése arról, mit kell írni).

²⁴¹ A helyettesítés okairól, időtartamáról, az idősebb Ridolfi-fivér pályájáról alább részletesebben szó lesz.

²⁴² „*Ho eseguito quanto imponeva a detto mio fratello havendo fatto gl’offizi opportuni nel consegnar’ le sue imperiali lettere, e col cardinal Borghese e col medesimo generale, et il cardinale mi ha risposto, che sua santità havendo dato ordine al suo nunzio presso vostra maestà Cesarea, che terminasse in nome della santità sua questo negozio, e sapendo, che già era venuto a termine d’imporre commandamento e precetto d’obbedienza ai padri, non poteva persuadersi, che questo non fusse sufficiente ad ultimarlo. Il generale anco mi disse, che pensava a quest’hora dovesse esser’ effettuato havendo portato il padre Ferdinando Aluero commissione d’obbedire alla volontà di vostra maestà Cesarea...*” ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 49rv.

²⁴³ „...il quale [Borghese] et ha presto assunto di consegnar’ la lettera a sua santità e di far’ officio opportuno, come io l’ho anco in voce ricercato a nome di vostra maestà Cesarea, acciò quando i padri della compagnia ricorressero qua da sua santità per non obbedire et eseguire l’ordine dato dal nunzio, non siano ascoltati.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 11. Uo., fol. 65rv.

²⁴⁴ „*Il padre generale della compagnia di Giesu mi ha detto, come sua santità, gl’ha di nuovo ordinato, che s’obbedisca prontamente a quanto il vescovo di Melfi gl’ha comandato, onde l’ha significato ai padri di Vienna e s’assicura, che a quest’hora se ne sarà venuto all’esecuzione.*” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 63rv.

A jezsuita generális mindazonáltal inkább a bécsi rendtársaihoz húzhatott. Niccolò Ridolfinak nyár végén újból tárgyalnia kellett vele és Borghese bíborossal, hogy a jezsuiták adják a bécsi egyetem harmadik filozófia professzorát. Borghese közbenjárására a pápa felszólította a Társaság legfőbb előjáróját, hogy ne menjen szemben Klesl és a császár óhajával.²⁴⁵ Az osztrák rendtartomány ellenállását mindazonáltal ez sem törte meg. 1616. november 28-ai levelében a bécsi bíboros nyíltan panaszkodik a bécsi atyákra, hogy ellenkeznek a pápa, a császár és saját generálisuk parancsaival, személy szerint Ferdinand Alber osztrák provinciálist vádolja meglehetősen fenyegető hangnemben.²⁴⁶ Niccolò Ridolfi 1616. december 17-én ugyancsak arról írt, hogy Alber, a korábbi vikárius generális még mindig az összevonás ellen hadakozik,²⁴⁷ mint ahogy még 1616 júniusában is Pázmány kinevezése ellen kardoskodott Prágában – láthatjuk hamarosan.

A tovább húzódó-vonódó ügy²⁴⁸ végül csak 1618-ra zárult le. Lodovico Ridolfi év eleji jelentése szerint a pápa újabb, módosított brévét tervezett kiadni,²⁴⁹ amelynek szövegét Mellini bíboros és a brévetitkár Santa Susanna bíboros áprilisra véglegesítette. A Habsburg-ügyvivőnek még ekkor is azt kellett felelgetnie a jezsuiták előtt, hogy a bréve elfogadásától függ egész

²⁴⁵ Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, 1616. aug. 20. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 76^{rv}. Borghese 1616. szeptember 17-én Kleslhez intézett levelében még mindig azon a véleményen van, hogy Vitelleschi közbelépésének köszönhetően végleg elcsendesedik a viszály. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 225^r.

²⁴⁶ „*Li padri della compagnia non ostante li ordini si sua santità, dell'imperatore et del loro generale fanno nuove difficoltà, che sforzano sua maestà a intederli il corso della filosofia nel loro collegio; et seguiranno poi altri scandali, se il padre Albero visitatore si lascerà governare da certi humori inquieti, et offenderà nuovo sua maestà. Io quanto a me procurarò di levare quanto potrò ogni disgusto et ogni offensione.*” Levele Borgheséhez. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 43^r.

²⁴⁷ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 452^{rv}.

²⁴⁸ Az 1617 tavasi fejleményekre például BAV Barb. Lat., vol. 6928, fol. 104^r (Vasoli 1617. március 27-ei jelentése).

²⁴⁹ „*Si è finalmente determinato da sua santità nel negozio dell'unione del collegio dei padri all'università di Vienna, che i professori della filosofia debbino ivi leggerla, coforme al diploma stabilito, sopra il quale si forma un nuovo breve di sua santità, et perché ci era una condizione, che questi padri leggessero, donec revocentur, si leva questa particola, ma non si è potuto ottenere, che is ammetta in loco di essa perpetuis temporibus.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma 1618. január 27. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 813. A bécsi jezsuiták ügyében kiállított brévét február közepén adták át Ridolfinak. Borghese titkosított utasítása Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 8^r.

rendjük megítélése.²⁵⁰ Ridolfi a kérdés megoldódását elégedetten nyugtázó császári levél kézbesítését végül 1618. június 9-én igazolta vissza Prágába.²⁵¹ Pázmány „kilépésének”, esztergomi érseki kinevezésének kérdése szerencsére ennél jóval korábban rendeződött.²⁵²

---

²⁵⁰ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. április 7. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 789rv. A pápai Államtitkárság arra szólította fel a pátereket, hogy alázzák meg magukat, és alkalmazkodjanak Klesl akaratához. Borghese jegyzéke Gesualdóhoz, Róma, 1618. március 31. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 180rv. Vö. fol. 192v–193r is.

²⁵¹ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 742rv.

²⁵² Az uniót témánkkal összefüggésben vizsgáltuk, rendtörténeti, oktatástörténeti vetülete számunkra mellékes, ezért a vonatkozó bőséges egyetemtörténeti könyvészet használatát és idézését mellőztük. Csupán annyit jegyzünk meg, hogy a végleges rendezés („*pragmatica sanctio*”) 1623-ban született meg, és II. Ferdinándnak köszönhetően az egyetem filozófiai fakultása teljesen jezsuita kézbe került. További irodalommal lásd: JOHANNES WRBA, *Der Orden der Gesellschaft Jesu im Alten Universitätsviertel von Wien*, Das Alte Universitätsviertel in Wien (hg. v. Günter Hamann–Kurt Mühlberger–Franz Skacel), Wien 1985, 47–74. A kora újkori egyetemek jelentőségére általában: PETER BAUMGART, *Universitäten im konfessionellen Zeitalter. Gesammelte Beiträge* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 149), Münster 2006, 1–60.

IV. PÁZMÁNY „SZOMASZKA NOVICIÁTUSA”

I. RÓMA

a) A második és harmadik pápai bréve

A február derekán szóban meghozott és közölt pápai döntést követően sor került a szükséges iratok kibocsátására. Március 5-én egy újabb pápai bréve meghosszabbította az 1615. november 14-ei, az átlépést egy másik rendbe megengedő kúriai „kiadmány” érvényét.²⁵³ Az újabb bréve kiállítását még Klesl kérte 1616. január 11-ei levelében az ügyvivő által előadandó részletekre hivatkozva („*conforme dichiararà il signor Ridolfi*”). A diplomata a kérvényt február 20-ai jelentésében leírt audienciája után adta be II. Mátyás nevében, és V. Pál február 26-án hagyta jóvá.²⁵⁴

A március 5-ei, a vatikáni palotában kiállított bréve egyszerű prorogatio: nem tesz mást, újabb hat hónappal meghosszabbítja az 1615. november 14-ei pápai irat érvényét, meghozzá annak lejártától számítva. Vagyis V. Pál 1616. november 14-ig adott engedélyt és felhatalmazást („*concessionem et indulgentiam*”) arra, hogy Pázmány átlépjen egy másik szerzetbe. Rövidítve ugyan, de szinte szó szerint megismétli az előző bréve szövegét:

„néked, hogy a Társaságból az előjáróidtól kért engedély elnyerése nélkül is távozzál, és egy másik olyan szerzetesrendbe lépjél át („*te transferre*”), ahol betartják a szerzetesi fegyelmet és ahová téged szívesen befogadnak. Ennek a rendnek apostoli tekintéllyel megerősített szabályait megtartva a tagjai által viselt habitust felölthe-

---

²⁵³ Pár, nyelvtanilag jórészt korrigálható olvasati hibával kiadva: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 135–136. Vatikáni levéltári jelzetét (ASV, Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 197^{rv}) hozza: GALLA, *Harminkilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még Uő, *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások*, 63 („*Societatis Iesu, pro Petro Pasmán presbytero: prorogatio transeundi ad alium ordinem etc.*”). Közlését a fogalmazványról lásd alább: *Dokumentumok*, 19. sz.

²⁵⁴ Ridolfi által írt s.k. eredetije a bréve fogalmazványánál: ASV Segr. Brev., vol. 534, fol. 198^{rv} + 205^{rv}. Vö. *Dokumentumok*, 16. sz.

ted és az általuk letenni szokott fogadalmat a megfelelő időben leteheted, mindezt szabadon és akadály nélkül, ugyanazon apostoli tekintéllyel megengedtük és felhatalmazást adtunk... Akarván pedig, hogy az átlépés („*translatio*”) hat hónapon... belül megtörténjék, addig viszont előjáróid iránti engedelmisségben éljél...” – olvashatjuk a pápai irat Pázmányhoz címzett sorait.

A bréve második fele ismerteti a kiadása alapjául szolgáló kérvényt. Vagyis Pázmány azért nyújtatott be Ridolfi útján *supplicatiót* a pápához („*Nobis propterea humiliter supplicari fecist*”), mert bizonyos, a pápa számára is ismert okok – e kitétel külön került betoldásra a szövegbe, talán magától V. Páltól – miatt nem tudott átlépni egy másik rendbe, és a hátralévő idő már kevés lenne erre. A *memoriale* ugyan nem részletezte ezeket az okokat, ám ezek nemcsak az egyházfő, hanem már számunkra is ismerősek: Forgách halála, illetve Pázmány Prágába rendelése, az emiatti számottevő időveszteség, *implicit*e pedig a közvetlen érseki kinevezéssel kapcsolatos problémák is. Mivel az 1615. november 14-ei bréve hatálya szerint még három hónap maradt, az átlépés lebonyolítása (részletes megegyezés az új renddel, jogi formaságok elintézése), illetve majd az idekapcsolódó beöltözés 1616. június 14-ig elvileg ugyan megoldható lett volna. A szoros határidő azonban kockázatosnak tűnhetett. Ráadásul a teljes folyamat végső határideje sem volt tisztázott, illetve a jezsuita ellenállás, és a megváltozott körülmények, illetve a konkretizálódó feltételek mind-mind a korábbi pápai akarat változatlanságának ismételt dokumentálását kívánták. Az 1616. március 5-ei bréve egyértelműen azért került kiállításra, hogy ennek alapján menjen végbe Pázmány átlépése a szomaszkákhoz, amely rendre Klesl már 1616. január 11-ei levelében javaslatot tett, és amihez V. Pál 1616. február 20-ra beleegyezését adta azzal együtt, hogy Pázmány előjárója a prágai nuncius legyen, és amely rendről tudjuk, hogy vezetői március 5-ig kifejezésre juttatták ez irányú készségüket.²⁵⁵ Az irat elég tág kereteket biztosított, a részletek tisztázását tulajdonképpen a befogadó rendre és Pázmányra, illetve a helyette eljáró császári diplomáciára bízta.

A római Habsburg-képviselő azonban, mint látni fogjuk, az átlépés formaságainak intézéséhez csak április 9-én látott hozzá. Ez csak első pillantásra tűnik ráérős tempónak Ridolfi részéről. Vélhetően a szomaszkákkal folytatott szóbeli egyeztetései során derült ki, hogy az 1616. március 5-ei pá-

²⁵⁵ Ezt Borghese említi 1616. március 5-ei jegyzékében. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r. Szövege: *Dokumentumok*, 18. sz. – Klesl nem saját kútfőből vetette fel a szomaszkákat.

pai bréve sem elégséges az átlépésre. A rendnek a Szentszék által jóváhagyott szabályai ugyanis nem tették lehetővé Pázmány átlépését, csak ha rendi nagykáptalant (*capitulum generale*) hívnak össze. Az első két bréve általános – szokás szerint, a tényleges pápai akarat kánonjogi biztosítására beiktatott – klauzulái ez alól nem tartalmaztak felmentést. Sőt mindkét iratban kifejezetten bennfoglaltatott: az átlépésre és a fogadalomtételre a befogadó rend apostolilag megerősített szabályai szerint kell sort keríteni.

A római Habsburg-képviselőnek a felfokozott jezsuita támadások miatt amúgy is kényes helyzetre tekintettel II. Mátyás nevében (*Alla santità di nostro signore per sua maestà Cesarea*) újabb kérvényt kellett előterjesztenie Pázmány érdekében. A folyamodás e formája sokkal elegánsabbnak és hatásabbnak számított, mintha a császár helyett a magyar jezsuita szerepelt volna a külzeten. Az ismét Ridolfi által saját kezűleg készített – és az ekkor épp perugai jogi doktorálására készülő pápai kamarás által precízen kidolgozott – irat szokás szerint datálatlan. A rávezetett dátum szerint április 6-án láttak neki (érdemi) feldolgozásának.²⁵⁶ E nélkül is tudni lehet, hogy mindenképpen 1616. április 11-e előtt keletkezett, hiszen Kleslt még nem bíborosként, hanem csupán bécsi püspökként említi. Sőt az ügyvivő talán már március 19-e előtt beadhatta, vagy legalábbis audiencián szóban előre megtárgyalhatta a benne foglaltakat V. Pállal. Borghese bíboros ugyanis aznapi jegyzékében kifejezetten kiállítás alatt állónak mondja szomaszkák statútumainak „derogáló” újabb brévét.²⁵⁷

A *memoriale* hosszas, immár az átlépés konkrét részleteit megfogalmazó szövege magyar fordításban így hangzik:

„Szentséges Atya! A császári Felség részéről más alkalmakkor az a kérés irányult Szentségtekhez, hogy szíveskedne engedélyt adni a magyar nemzetiségű páter Pázmány Péternek, a Jézus Társaság professzus papjának, hogy eltávozhasson a mondott Társaságból és bármilyen más reformált szerzetbe léphessen, miként az efelől kibocsátott, a halászgyűrével lepecsételt brévéből, valamint annak folyó év március 5-ei meghosszabbításából kitűnik. És mivel a szomaszkák kongregációjába szeretne belépni, ám ebben megakadályozzák ennek szabályai, amelyek előírják, hogy azt, aki már másik rend tagja volt és meghaladta negyvenedik életévét, nem lehet befogadni, csak a rend generális káptalanja által, ezért Ófelsége arra kéri Szentségteket, hogy tekintettel a számára ismert, jogos okokra, szíveskedjék megengedni, hogy a mondott páter Pázmányt a római Montecitorión található San Biagio társaskáptalan fogadhassa be, jóllehet távollévőként, és parancsolja meg ezen atyáknak, hogy tegyék meg ezt az említett szabályok

²⁵⁶ ASV Segr. Brev., Reg., vol. 535, fol. 124v. A hátoldal meglete elkerülte a kérvény kiadójának figyelmét. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 244–245, 2. j.

²⁵⁷ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12.

ellenére, és anélkül, hogy életéről igazolások kerülnének benyújtásra, noha azt V. Sixtusnak (1580–1585) a „Novíciusok befogadásáról” kezdetű bullája előírja. Fogadják el továbbá, hogy noviciátusát avagy próbaidejét a főtisztelendő és méltóságos melfi püspök, Szentségek németországi nunciusa felügyelete alatt végezhesse, és ezt elvégezvén – amely + hónapig fog tartani, és azzal a nappal kezdődik, hogy a főtisztelendő nuncius saját felügyelete alá veszi – a mondott nuncius, vagy az ő távollétében Bécs főtisztelendő püspöke kezébe a szomaszka atyák bármi más kikötése nélkül letehesse ünnepélyes, nyílt fogadalmát, ahogy azt a nevezett atyák szokták tenni. Mind a noviciátus, mind a fogadalom, amelyet az említett módon tesz, legyen érvényes úgy, mintha a szomaszka kongregáció előjárójának engedelmeskedve és annak kezébe, a rend házaiban végezte volna. Erre az esetre szomaszkákra vonatkozó bármilyen pápai konstitúció, kiváltság, vagy felmentés, illetve a Szentségek vagy elődei által a rendi noviciátusba fogadás és a fogadalomtétele formája felől kiadott bármely bulla ellentétes rendelkezései hagyassanak figyelmen kívül; valamint a nevezett fogadalmas páter (*padre professore*) elfogadhasson az említett kongregáción kívüli egyházi méltóságokat. Mindezt Szentségek messzemenő kegyének fogjuk tekinteni.”²⁵⁸

A kúriai ügykezelés során elkezdték ugyan a kérvény feldolgozását, aláírták a kulcsmondásokat, szavakat,²⁵⁹ ám az *estratto* a ‘*primo supplicat*’ bevezetés után nem folytatódik. A kikövetkeztethető döntés szerint a kérvényben tételesen foglaltakat egytől-egyig teljesíthetőnek vélték – azaz nem találtak eltérést a szövegben attól, ami a feltételezett újabb pápai audiencián március közepén már jóváhagyásra kerülhetett. Egyedül annyi korlátozást vezettek fel a kérvény külzetére, hogy az „erkölcsi bizonyítvány” gyanánt szolgáló tanúvallomások alól nem adnak felmentést, illetve a noviciátusnak a folyamodványban ‘+’-tel jelölt idejét (legfeljebb) hat hónapban állapítják meg.²⁶⁰

Az 1616. április 21-én a Quirinálban kibocsátott, és Pázmánynak, mint a Jézus Társaság tagjának címzett bréve²⁶¹ megerősítette a korábbi két pápai

²⁵⁸ Lásd a következő jegyzetet.

²⁵⁹ Ennek jelölése a kiadásból hiányzik. A feldolgozás során az alábbi részek kerültek aláhúzásra a kérvény szövegében: „*chi è stato in altra religione, Petà d’anni quaranta, Capitolo Collegiale, senza, che esibisca d’attestazioni della vita sua, probazione, Mons. Ill.mo Vesc. di Melfi, nunzio per V. B.ne in Germania, ch’haverà mesi +, in mando di detto Mons., ovvero in assenza die esso, senz’altro contento [de padri sommaschi], professione.*”

²⁶⁰ „*Excepta facultate illum recipiendi absque testimoniis vitae et morum et de novitiato per sex menses.*” Úgy véljük, e döntéseket a pápai szándék megfelelő előzetes ismeretének birtokában *in concreto* Cobelluzzi brévetitkár hozta.

²⁶¹ Miként az 1616. március 5-ei esetében is: „*Dilecto filio Petro Pasman Presbytero Societatis Iesu.*” A bréve a jezsuita levéltári másolatról kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 14. – Vatikáni levéltári jelzetét ASV, Segr. Brev., Reg., vol. 535, fol. 102r0) Lukács mellett szintén közli: GALLA, *Harminkilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még UŐ, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 63 („*Societatis Iesu seu congregationis Somasche, pro Petro Pasman: licentia transeundi ad clericos congregationis Somasche*”). Ez a cím a Brévetitkárság vonatkozó indexkötetéből származhat. Sem GALLA,

dokumentum érvényét („*forma brevis expeditis literis, quarum tenorem praesentibus pro expressis haberi volumus*”). V. Pál hivatkozott a kérvényben ismertetett nehézségekre és kérésekre („*sicut nobis nuper exponi fecisti*”), amelyek csak az ő és az Apostoli Szék *indultumával* teljesülhetnek, majd kijelentve, hogy bizonyos ismert okok miatt („*certis de causis animum nostrum moventibus et nobis notis*”) további kedvezésekkel és kegyekkel kívánja őt elhalmozni, ezért megengedte számára („*concedimus et indulgemus*”),²⁶² hogy amennyiben befogadják, átlépjen a szomaszkákhoz („*si in ea benevolos repereris receptores transire*”), jóllehet 40 éves már elmúlt, és más rend tagja volt – ezek számítottak szabályzatuk szerint akadályozó tényezőknél. V. Pál hozzájárult ahhoz, hogy Pázmány a szomaszkák római Moneticorióon található rendházának külső tagjaként kezdje meg a noviciátust, előjárója pedig a prágai nuncius legyen, akinek jogában áll Pázmány tartózkodási helyét is meghatározni („*in aliquo loco a venerabili fratre Placido episcopo Melphiensi... designando*”) – utóbbit nagyon fontos kitételnek tarthatjuk.

A Borghese-pápa brevéje a noviciátus idejét, ahogy a kérvény külzetére már rávezették, ismét legfeljebb hat hónapban határozta meg.²⁶³ Ezzel tulajdonképpen kettős terminust szabott meg. Egyfelől tételesen megerősítette a korábbi 1616. november 14-ei határidőt („*infra tempus in ultimis litteris nostris huiusmodi expressum*”), mint a beöltözés és a noviciátus megkezdésének határidejét. Másfelől 1616. március 5-e után ismét elrendelte, hogy a jelöltség kezdetétől számított hat hónapon belül Pázmánynak ünnepélyes fogadalmat kell tennie új rendjében. Ezúttal azt is szabályozta, hogy kizárólag a nuncius kezébe teheti ezt le, és be kell tartania az idevágó szokásos előírásokat (*servatis alias servandis*). A kánonjogi előírások szerint jezsuita fogadalmi ekkor vesztették (volna) végleg és visszavonhatatlanul érvényüket. A pápai bréve továbbá képesítette arra, hogy a szomaszkáknál a többi rendtaggal azonos jogai legyenek, és hogy ott bármilyen hivatalt és méltóságot betöltsön, továbbá hogy miután az átlépés megtörtént (*postquam, ut prae-*

---

sem Lukács nem figyelt fel arra, hogy a fogalmazvány vége a pápai aláírással fol. 125^{rv} található. Közlését a fogalmazvány alapján lásd alább: *Dokumentumok*, 20. sz.

²⁶² LUKÁCS a „bizonyos ismert okokban” homályos utalást lát az esztergomi érsekségre. A *‘concedimus’* esetben pedig a parancs mozzanatát (*‘praecipimus’*) hiányolja, figyelmen kívül hagyva a bréve végén található általános diszpenzációt. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215, 82. j.

²⁶³ ŐRY-SZABÓ előírt hathónapos noviciátusról beszélnek, ez tévedés, az érv pedig, hogy azért nem tehetett fogadalmat, mert a feltételezett május eleji kezdettől még csak 5 hónap telt el, irreleváns. *Pázmány*, 44.

fatur, translatus fueris), a szomaszka (!) rendhez sem általánosan, sem ténylegesen ne tartozzék, és kötelezettség se terhelje. „Nem ellenkezve mindezzel sem az apostoli konstitúciók és rendelkezések, sem pedig a nevezett Társaságnak és legelső kongregációnak akár esküvel stb. megerősített statútumai és hagyományai, sem pedig mindazok, amelyeket e levélben úgy akartunk, hogy ne ellenkezzenek” – olvashatjuk szó szerint a bréve utolsó sorai között annak szokványos, de korántsem lényegtelen, az egyértelmű pápai akarat immár teljesen megfelelő kánonjogi háttérét biztosító kitételét.

Ha gondosan összevetjük a kérvény és a bréve szövegét, a kérvényben foglaltak általános jóváhagyása ellenére több eltérést is találunk köztük, nemcsak azt, hogy nem szerepel mentesítés V. Sixtus „*De novitiis recipiendis*” kezdetű bullája alól, amely előírja tanúsítványok benyújtását a próbaidőt megkezdőkre.²⁶⁴ Azt tapasztaljuk, hogy a támogató attitűd nyilvánvaló

²⁶⁴ Kiadását a kurrens *bullarium*ban hiába keressük. Vö. *Bullarium Romanum VIII*, 1070–1072. Hosszas nyomozás után szövegét az alábbi gyűjteményben leltük fel: *Delectus actorum Ecclesiae universalis seu nova summa conciliorum, epistolarum, decretorum ss. pontificum, capitularium etc. quibus Ecclesiae fides et disciplina niti solent. Cum notis ad canones. Tomus II*, Lugduni 1706 [Sumptibus Ioannis Certe], 2091–2096. hasábook („*Prohibitio recipiendi ad habitum vel professionem cuiuscumque ordinis regularis homines illegitimos, criminosos aut aeri alieno reddendis rationibus obnoxios. Et praescriptio formae novitiis recipiendi*”). A pápai konstitúció (I–IX §) alapcélja, hogy jobb megélhetésért, társadalmi státuszért, előnyökért, adósság és kötelezettségek elől menekülve ne lehessen senki sem szerzetes. Az előélet, a származás vizsgálatát a IV. § tartalmazza: „...*iuvenes aut viros adultos maiores sexdecim annis non aliter in aliquam religionem recipi posse nec debere, nisi prius de eorum parentibus, patria deque anteacta vita et moribus diligenter inquiratur; et ex accurata informatione et fide digna relatione compertum et exploratum sit... Nisi denique constet, ipsorum humana aliqua ratione, sed tantum devotionis et pietatis fervore vitam religiosam sponte et ex animo elegisse. Deque his omnibus in generali vel provinciali capitulo, plena et indubitata fide facta tam superioris generalis seu provincialis, quam definitorum consensu approbati et ad habitum regularem admissi fuerint*”. (2094. hasáb). Az V. §. Kimondja, hogy mindaz aki nem e rendelkezés betartásával lesz szerzetes, annak beöltözése és fogadalma érvénytelen, és el kell távolítani a rendből. Minden 16 év feletti szerzetbe lépő világi nevét a befogadó rendi káptalan aktáiba be kell vezetni. A VI. § paragrafus szerint azokat a rendi előjárókat, akik nem e bulla betartásával fogadnak be szerzeteseket, meg kell fosztani tisztségétől, aktív és passzív választójogától. E pontok szigora (valamint a később hivatkozási alappá válható precedens kerülésének kuriális igénye egy itáliai viszonylatban széleskörű társadalmi vonatkozásokkal bíró kérdésben) érthetővé teszi, miért kellett a bulla előírásait Pázmány esetében is betartani. – E bulla dátuma és kezdőszavait tartalmazó bevezetése hiányoznak a kiadásból. VIII. Kelemen „*In suprema Ecclesia Catholicae specula*” kezdetű (kiadva *Delectus actorum Ecclesiae universalis*, 2119–2122), V. Sixtus szerzetesjogi rendelkezéseit megerősítő brévéjének hivatkozásából kikövetkeztethetően kezdőszavai és dátuma: „*Cum de omnibus Ecclesiasticis Ordinibus*”, *sexto Kalendas Decembris, pontificatus anno tertio* (azaz 1582. október 26.). A másik, ugyanezen kelemen dekrétumban megerősített, a szerzetesi életet egyéb részletekben behatóan szabályozó sixtusi konstitúció (*Ad Romanum spectat pontificem*, 1582. október 21.) szövege: *Delectus actorum Ecclesiae universalis*, 2091–20100 (a XX–XXI § paragrafusától a szerzetesek azon jogáról, hogy sérelmeikkel közvetlenül a pápához fordulhatnak). VIII. Kelemen további szerzetesjogi rendelkezései (csupán részbeni átfedéssel a *Bullarium Romanum*mal), *uo.*, 2119–2126.

volta ellenére a gondosan fogalmazott, fogalmazványában újra át- és átjavított, átstilizált bréve a lényegi engedmények mellett nagyon ügyelt néhány részlet pontos szabályozására. A végleges szöveg a kifejezett kérés ellenére nem mentesítette Pázmányt a noviciátus és a fogadalomtétel általános formai kötelezettségei alól. További nyitva hagyott kérdés maradt a noviciátus megkezdésének meghatározása. A kérvény szerint ennek a nunciusi joghatóság alá kerülés napjának kellett lennie, míg a bréve ezt a kitétel nem tartalmazza, és csak általánosságban szól a noviciátus megkezdéséről. A bréve fogalmazványát szokás szerint átolvasó és kiadását saját kezűleg engedélyező V. Pál a legvégző szakaszban maga húzta ki (a tinta ugyanaz, mint az *‘Expediatur, Paulus papa V.’* klauzuláé) azt a kérvényből átemelt és a jelek szerint még Scipione Cobelluzzi brévetitkár által is jóváhagyott kitétel, miszerint Pázmány a nuncius távolléte esetén Klesl bécsi püspök kezébe is leteheti újabb szerzetesi örökfogadalmát.

A pápai tollvonásban a Szentszék jogainak védelmét kell látnunk. Az annak idején Perugiában jogi tanulmányokat folytató, majd a római egyetemen mindkét jogból doktoráló, volt főinkvizítor V. Pál²⁶⁵ nyilvánvalóan nem akarta egy pápailag elismert szerzetesrend meghatározó kánonjogi aktusát helyi ordináriusra delegálni, még akkor sem, ha az illető a bíborosi kalap várományosa volt. (Csupán bécsi püspökként szereplése a brévében arra utal, ismételjük, hogy a brévefogalmazvány lezárása már április 11. előtt megtörtént.) A szöveg aprólékos kidolgozására vall a gondos javítások, kiegészítések sorában az is, hogy a kérvényben rosszul szereplő *‘capitulum collegiale’*-t (társaskáptalant) szerzetesire (*‘conventuali’*) korrigálták, nagy valószínűséggel maga Cobelluzzi brévetitkár. Továbbá a noviciátus helyszínét meghatározó eredeti *‘in aliquo regulari loco’* kitételből kihúzták a *‘regulari’*-t, vagyis Pázmánynak nem kellett kolostorfalak között töltenie „próbaidejét”, ugyanakkor a nuncius előjárói szerepének szakkifejezése a *‘sub... cura’* helyett a szigorúbb *‘obediantiára’* változott.²⁶⁶

Ilyen fokú minuciozítás láttán érthetetlennek tűnik, hogy a brévében mintha éppen a kérvény legfontosabb kitételéről nem esne szó, miszerint Pázmány a szomaszka kongregáción kívül elfogadhasson és betölthessen egyházi javadalmakat. Ráadásul a *memoriale* esetében nem egyértelmű, hogy a „*padre professo*” kitétel Pázmányra, mint jezsuita, vagy mint szo-

²⁶⁵ Legújabb életrajzi összegzése: GIORDANO, *Le istruzioni generali*, I, 20skk.

²⁶⁶ További példákat lásd a közlés filológiai jegyzeteiben. *Dokumentumok*, 20. sz.

maszka fogadalmasra vonatkozik-e? Élünk a gyanúval, hogy a szóhasználat inkább az előbbire jellemző (és a kérvény elején is így szerepel, egyértelműen jezsuitaként: „*sacerdote professo della Compagnia*”), míg a szomaszkákra inkább a „*chierico regolare*” használatos, és a rend szabályai nem tiltják a főpapi dignitás elfogadását. Elképzelhető tehát, hogy a *memoriale* itt az érseki trónhoz vezető lépcsőfokot, a turóci préposti kinevezést kívánta előkészíteni, illetve nyitva kívánta hagyni annak lehetőségét, hogy Pázmányt már a szomaszkákhoz átlépttként, de még jezsuita örökfogadalmasként ki lehessen nevezni érseknek.

A megoldást a bréveszövegben, pontosabban bréveszövegekben is ebben az irányban kell keresni. Láthattuk ugyanis, hogy már az első bréve átlépése kezdetétől mentesítette a jezsuita függőségtől Pázmányt, érvényét a második, március 5-én kiadott bréve pedig ebben a kitételeben is meghosszabbította. A harmadik brévében ugyanakkor ez a fontos szövegrész úgy került megváltoztatásra, miként az imént olvashattuk, hogy átlépése pillanatától Pázmány a szomaszka rendhez sem tartozik: „*teque postquam, ut praefatur, translatus fueris, primodictae congregationi in genere vel in specie minime teneri... decernimus.*” E részlet szöges ellentétben van a bréve megelőző soraival, ahol arról van szó, hogy Pázmány fogadalomtétele után a szomaszka rend teljes jogú tagja lesz, ahol bármilyen tisztséget viselhet stb. Ugyanakkor egyértelműen a szomaszkákra vonatkozik: az első brévében azonos szöveggörnyezetben szereplő *‘praefatae societati’* szintagmát *‘primodictae congregationi’*-ra változtatták, amely a harmadik bréve szövegében végig és egyértelműen a szomaszkákat jelöli.

A bréveszöveg gondos javíthatása kizárja, hogy figyelmetlenségről lenne szó. A mindkét jogból nemcsak doktoráló, hanem azt a római egyetemen is tanító, egykoron a jezsuiták Nardini-kollégiumában tanuló, és fiatalon ógőrből magánórát adó Scipione Cobelluzzi²⁶⁷ által fogalmazott irat – a vonatkozó rész nélkülöz minden javítást – miután a megfelelő formulák alkalmazásával maradéktalanul eleget tett a másik rendbe történő átlépés engedélyezésének, gyakorlatilag felhatalmazást adott arra, hogy Pázmányt

²⁶⁷ Cobelluzzi viterbói gyógyszerész családból származott, már 1606-tól egészen 1623-ig brévetitkár, 1611-től *abbreviatore de Curia*, 1615-től az angyalvári levéltár őre (stb.), 1616. szeptemberétől bíboros (októberben adott titulusa után *cardinale di Santa Susanna*). GIORDANO, *Le istruzioni generali*, I, 253–254; HC IV, 13; illetve F. PETRUCCI, *Cobelluzzi, Scipione*, DBI, *ord. alph.*; és TUSOR, *Abarokk pápaság*, 163. 181. 251. 252. 332. A legrészletesebb életrajzi adatok: REINHARD, *Paul V. Borgbese... Datenbank der Kurie Paul V.*, *ord. alph.* („Cobelluzzi”).

átlépése után akár azonnal a prímási székbe ültessék. Esetleges kétségeinket tovább osztatja az, hogy az egyházi javadalom, tisztségek betöltésére vonatkozó kérvénybeli passzusnak a brévében semmi más nem feleltethető meg, csak a szomaszka rendtől történő függetlenítés kitétele.²⁶⁸

A Habsburg-diplomácia törekvései célt értek: Pázmány az „átlépés” (*transitus/translatio*) pillanatától nem tartozik a Jézus Társasághoz és egyúttal javadalomképes. A Társaság statútumai, esküvel erősített rendelkezéseinek az első/második és a harmadik brévében foglalt *pro hac vice derogatio*ja pedig jelen esetben nyilvánvalóan azt jelentette, hogy Pázmány nem jezsuita többé, legalábbis *átmenetileg* biztosan nem. Ráadásul V. Pál az ügy kapcsán és erejéig egy szokásos formula mindhárom brévébe applikálásával minden egyházi jellegű büntetés alól feloldozta, amennyiben erre szüksége lenne. Végezetül a harmadik béve záradéka a nagyobb kánonjogi biztonság okáért a brévében érintett részkérdések kivételével a jezsuita mellett a szomaszka kiváltságok, rendi szabályok alól is általános alkalmi felmentést adott.

Az 1616. március 5-én meghosszabbított, valamint április 21-én kiállításra kerülő újabb béve tehát gyakorlatilag azonnali hatállyal mentesítette Pázmányt a jezsuita rendi kööttségektől és bármilyen egyházi tisztségre kinevezhetővé tette őt. A Kúria szinte minden lényeges részletben kielégítette a császári diplomácia óhajait (sőt bizonyos részkérdésekben meghagyott némi további értelmezési szabadságot). V. Pál a korban szinte kánoni, eltörölhetetlen karakternek tekintett szerzetesi jelleg és eszmény megőrzésével – formálisan a jezsuita rendi statútumok és rendi vezetés óhajával összhangban – tulajdonképpen nem tett mást, minthogy az átlépés engedélyezésével párhuzamosan mégiscsak mentesítette Pázmányt a negyedik, ünnepélyes fogadalom esküvel megerősített kiegészítése alól is. Ezt, ha a magyar törvény nem tiltja, tudjuk, úgyis megengedte volna neki, hogy jezsuita marad. A pápai engedmények, szögezzük le, egészen rendkívüliek voltak. V. Pál, miután a magyar törvények miatt nem diszpenzállhatta Páz-

²⁶⁸ További bizonyosságot jelentene a béve nyomtatott kiadásában ezen a helyen szereplő és a kérvényre utalást megerősítő *‘ut petitur’* tagmondat, de ez szerintünk téves olvasat az *‘ut praefatur/praedicitur’* *‘ptur’* (más helyen, például a második béve *‘contigerit’* állítmánya után *‘praetur’*) rövidítés helyett. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 245 és LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 91, 40. j. (mindkettő a római jezsuita rendi levéltári másolat után). Ezt az észrevételünket a függelékbeli közlés filológiai apparátusában külön már nem jelezzük.

mány érseki kinevezését, az egyedüli járható út részleteinek szabályozásában is elment a lehetőségek határáig – a jelek szerint.

Az egyházfő kánonilag sokkal több mindenben derogált a szomaszka státumoknak, mint a jezsuitákénak. Ugyanígy tett a bréve szövegében tetten nem érhető háttértárgyalások során. A szomaszka befogadási jegyzőkönyv, a prokurátor generális levele többször említ pápai parancsot, az április 21-ei bréve alapjául szolgáló *memoriale* kifejezetten kéri az egyházfői utasítást. A szomaszka pápa iránti engedelmségéről szól Borghese március 19-ei jegyzéke is. A Jézus Társaság irányában hasonló jellegű ráhatásnak tekinthetjük a március 5-ei bréve ama kitételét, ami továbbra is megengedte volna a magyar jezsuitának az átlépést a generális elbocsátója nélkül, gyakorlatilag kész helyzet elé állítva Vitelleschit a *dimissoriale* kiállítására. Pázmány ugyanakkor nem kapott pápai parancsot a javadalom elfogadására. Esetében más megoldásra került sor: tulajdonképpen vonatkozó esküje alól nyert áttételes felmentést. Mindezen cselekményeket, ismételjük, két erőhatás eredője eredményezte: a szerzetesség eszméjének, kiváltképpen Itáliában kiterjedtebb társadalmi hatású jellegének kötelező pápai védelme és az 1608. évi koronázás előtti 8. tc. (Hogy végső soron mi indokolta e szokatlan kúriai készséget, azt majd még látni fogjuk.)

Arra, hogy a bréve kibocsátására végül csak 1616. április 21-én került sor, azt a kézenfekvő magyarázatot találjuk – a Brévetitkárság sajátos ügymenete, leterheltsége mellett –, hogy ekkorra tárgyalhatták meg a Szent Palotában De Mara nuncius április 4-ei jelentését, amely a pápai diplomácia oldaláról is tisztázta Pázmányt a kompromittáló levelek vádjá alól. Borghese március 19-ei utasításában ugyanis nemcsak az újabb bréve folyamatban lévő kiállításáról tájékoztatta a nunciust, hanem kifejezetten felszólította, hogy tájékozódjon a rágalmakat illetően, amiből persze az is következik, hogy cáfolatuk megtörténteig a bréve publikálását felfüggesztették. Március 26-án a bíboros nepos udvarias kitérőnek tűnő választ adott Klesl „Pázmány licenciájának kibocsátását” sürgető február 22-ei levelére.²⁶⁹ A halasz-

²⁶⁹ „Con lettere de 22. del passato mi rappresenta vostra signoria illustrissima il desiderio delle maestà dell'imperatore et dell'imperatrice circa il mandare il padre fra Romano da Lodi capuccino a visitar il sacro sepolcro in Gerusalemme per loro divozione, et l'istanza, che ella mi fa per l'espedizione della licenza del padre Pisman. Sopra di che haverà vostra signoria illustrissima inteso dal signor Ridolfi la provisione, che già si è presa nell'un' et nell'altra, onde a lui rimmettendomi devo qui dir solo, che a nessuna cosa ho maggior inclinazione et volontà, che di obbedire alla maestà loro, et di eseguire quelche è di gusto et di satisfazione di vostra signoria illustrissima.” ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, fol. 48r.

tásra irányuló feltételezést alátámasztja, hogy Borghese a brève kiadása után két nappal, április 23-án nyugtázta De Mara tisztázó jelentését, jelezve, hogy jó néven vennének még további bizonyítékokat Pázmány ártatlanságáról: „Az alapján, amit Uraságtok április 4-ei levele tartalmaz, úgy tűnik, hogy páter Pázmány nem vétkes abban, hogy ő írta volna azokat a leveleket egy magyar hölgynek, miként feltételezték. És ha ez így van, az minden szempontból kedvező lenne. Ám amennyiben további bizonyosságot nyerhetnénk ezen atya büntelenségének igazolásáról és ártatlanságáról, nem másként, mint nagy tetszéssel vennénk”²⁷⁰ – írta a kardinális nepos.

b) Az átlépés megkezdése a szomaszkákhoz

A március 19-ei jegyzék szerint nemcsak De Marának kellett információkat szereznie a nőügyben felhozott vádak tisztázására, hanem erre Ridolfi szintúgy felszólítást kapott. A császári diplomácia vélhetően már korábban, saját indíttatásából is dolgozhatott a jezsuita támadás kivédésén. Ennek központi mozzanata volt, hogy az ügyvivő hamarosan magának V. Pálnak nyújtotta át audiencián azokat az iratokat, amelyek Pázmány ártatlanságát voltak hivatottak bizonyítani a téren, hogy nőkkel szexuális kapcsolata, netalán gyereke lett volna. Az 1616. április 9-ei államtitkársági jegyzékben említett iratok nyilván nem lehettek mások, mint a Kobenzl által említett orvosi vizsgálat dokumentumai, amelyet a nuncius is megkapott, ám ezeket a jelek szerint a császári diplomácia fontosnak látott közvetlenül is eljuttatni a Kúriába. Borghese szerint ezek az iratok teljesen és meggyőzően kizárják a magyar jezsuita vétkességét a felhozott vádakban. A pápa neposának sorai arról szólnak, hogy Pázmány testileg nem volt teljesen egészséges.²⁷¹ Az ártatlanság meggyőző bizonyítéka mellett az ügyvivő jelzésének megfelelően mindazonáltal várták a nuncius, illetve Vasoli ügyvivő egyenesen a pápához

²⁷⁰ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 210–211, 58. j.

²⁷¹ „Il camerario Ridolfi ha dato a sua santità le alligate scritture, che toccano la persona del P. Pasman della congregazione di Giesù, per la quale si mostra la sua impotenza di praticar con donne per il mancamento, ch'egli ha. Il che viene ad escludere l'imputazione, che di costì gli fu data a torto in questa materia. Pretendeva il Ridolfi, che vostra signoria ne dovesse scrivere alla santità sua in conformità, ma perché non si son viste sue lettere in questa materia, avrà caro sua beatitudine, ch'ella scriva, quanto le occorre per verità in questo negozio. Et il Signore Dio etc. Di Roma li 9 Aprile 1616.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 60v; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 55v. A jegyzéket még De Marának írhatták, de már Vasoli olvasta és válaszolta meg április 25-én. Időközben befutott De Mara fentebb idézett április 4-ei jelentése is, Ridolfi ezt jelezhetette előre Prágából kapott értesülései, utasításai alapján.

intézett tisztázó levelét is (véltetően az intercottált „szerelmes levelek” vonatkozásában).²⁷²

A császári diplomácia által szolgáltatott iratok²⁷³ ugyanakkor arra elégségesnek bizonyultak, hogy Ridolfi további idővesztéséget kikerülendő, mint már említettük, április 9-én hozzájárult az átlépési eljárás hivatalos, a kánonjogi előírásoknak megfelelő megindításához, méghozzá V. Sixtus vonatkozó bullájának rendelkezései szerint. Alóluk, láthattuk, V. Pál nem adott felmentést.

A Habsburg-képviselő felkérésére a szomaszka átlépés jogi formáit a camerinói származású Felice Venanzi (Felicus Venantius) mindkét jog doktor, kúriai ügyvéd intézte. 1616. április 9-én megjelent Giovanni Garzia Millini bíboros, római vikárius előtt²⁷⁴ annak szokásos székhelyén, vagyis a Piazza Navonán álló családi palotában, és az ez ügyben kiadott pápai brévérére hivatkozva kinyilvánította, hogy Pázmány átlép (*transitum facere*) a jezsuita rendből a szomaszka-kárhoz. Szándékát, kánonjogi és morális képességét, alkalmasságát²⁷⁵ arra, hogy e szerzetesrend tagja lehessen – az V. Sixtus által megkívánt attestazioni gyanánt – a római Habsburg- (és magyar érdekképviselő) két kulcsfigurája: maga Ridolfi és Ludovico Renzi²⁷⁶ tanúsította.

²⁷² Uo.

²⁷³ Ezeket az Államtitkárság az idézett jegyzék tanúsága szerint mellékletként („*le alligate scritte*”) a prágai nunciátúrára továbbította, ezért nem találhatók meg a vatikáni gyűjteményekben. A nunciátúra levéltárának fellelése esetén viszont két példányban is előkerülhetnek. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy hitelességük ellenőrzése végett küldték őket vissza Prágába.

²⁷⁴ Bíboros 1606–1629 között. HC IV, 10. Millini itt természetesen nem korábbi bécsi, prágai legációja okán, hanem mint a pápa római vikáriusa kap szerepet.

²⁷⁵ Az eredetiben az irat jellegét meghatározó kulcsmondat így hangzik: „*Dominus Venantius Felicis de Camerino I.V.D. et in Romana curia causarum procurator dicto reverendissimo domino vicegerenti exposuit et narravit reverendum patrem Petrum Pasemanum Hungarum ad praesens in venerabilis religione reverendorum patrum Societatis Iesus sacerdotem professum in vim litterarum apostolicarum et sacrorum canonum constitutionis omnique alio meliori modo etc. transitum facere in venerabili religione Somasca transire, et ad docendum dictam eius qualitatem e dicta venerabili religione societatis Iesus ad dictam venerabilem religionem Somascam transire, et in eam ingredi possit absque ullo impedimento, induxit in testes... Ludovicum Rodulphum... et Ludovicum... Renzi.*” Vö. az átlépési közjegyzői okirat eredeti példányát: Archivio Generalizio – Sezione Storica Chierici Regolari Somaschi [AGCRS], Roma, P-d 1053, fol. 29r–31v, 29r: A SÁVAI-féle teljes kiadástól legfontosabb eltérő olvasatunk, hogy az ottani ‘*generalem*’ szó (131) helyett nálunk ‘*qualitatem*’ szerepel.

²⁷⁶ Azonosítása némileg problémás. Forgách bíboros római ágense korábban Matteo Renzi volt. Itt tollhiba nyomán vagy róla, vagy őt 1614/1615 fordulóján az ágensi szerepben helyettesítő, segítő rokonáról lehet szó. Minden bizonnyal fivéréől, aki Giacomo Olivieri 1612. december 15. jelentése szerint arról tájékoztatta őt, hogy Forgách Ferenc spanyol évdíja ugyan biztos, de azt még nem kapta meg. (Olivieri jelentéseinek lelőhelyét lásd alább.) Nem mellékes adalék, hogy Matteo Renzi 1614 körül (és talán korábban is, véltetően 1616-ig) már a madridi nunciátúra, illetve a portugál kollektória tisztviselője volt. REINHARD professzionális javadalomgyűjtőnek nevezi. *Paul V. Borghese (1605–1621). Mikro-*

Meghallgatásukra Ridolfinak a Montecitorio környékén található palotájában került sor kirendelt tanúk (a milánói Antonio Lucatelli és a római Salvatore Amadoro) jelenlétében.

Az ekkor még mindössze 28 éves Ridolfi többek között előadta, hogy az átlépés engedélyezését II. Mátyás kérte leveleiben „a Magyar Királyságot érintő okok és sürgető ügyek miatt”, és a Szentatya döntéséről mint a tárgyalást intéző hivatalos megbízott értesült. Renzi pedig többek között arról szól, hogy V. Pál határozatáról Borghese bíboros nepostól, illetve Scipione Cobelluzzi brévetitkártól hallott. Szó szerint azt vallotta, hogy Pázmány brévét kapott a pápától arra, hogy „átmenjen és belépjen” a szomaszkákhoz. Ezen vélhetően a már 1616. március 19-én kiadás alatt álló, de majd csak április 21-én megjelenő brévét érthette.²⁷⁷ Az átlépési eljárás hivatalos alapjául ugyanakkor még nyilvánvalóan a már kiállított március 5-ei bére szolgál.²⁷⁸ A pápai iraton Cobelluzzi szokásos aláírása mellett Ridolfi április 10-én rávezetett igazolása olvasható: „tanúsítom, hogy páter Pázmány Péter engedélyt nyert a jezsuiták főtisztelendő generálisától arra, hogy átlépjen másik szerzetbe, így Őszentsége elrendelte a szomaszka atyáknak, hogy fogadják be őt.”²⁷⁹ Az átlépési nyilatkozatot (mai nyelven inkább „kérelemnek” mondanánk) és a tanúvallomásokat Millini bíboros vikárius nevében 1616. április 18-án kiállított – és Michelangelo Cesi, valamint Felice Mazzaroli közjegyzők hitelesítette – okiratba foglalták.²⁸⁰

---

politische Papstgeschichte, 128; uo., *Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Renzi”). További adatok rá: TUSOR, *A magyar egyházi elit római hírforrásai*, 15. j. Matteo Renzi 1608-ban a római Habsburg diplomácia figurájaként tűnik fel. II. Mátyás 1608. június 4-én javára kiállított credencionálisát idézi: ASV Indice n. 123 (*ord. alph.*). Az ott megadott jelzeten (Serie I, vol. 28, fol. 339) azonban nem találtuk a forrást (és a kötet egyéb oldalain sem). – LUKÁCSNÁL V. Renzi fordul elő, Vincenzo Renzi azonban a tanú néhai apja volt. Vö. AGCRS, P-d 1053, fol. 29r–31v, 29r. A nevetek SÁVAI teljesebb közlése helyesen hozza (Renzi címe viszont nem „*admodum Illustrissimum*”, hanem „*admodum Illustrem*”. *Pázmány és a szomaszkok*, 131–133. – A közlés rövid ismertetője, miszerint az iratban „Pázmány Péter, fogadalmas jezsuita engedélyt kap, hogy átlépjen a szomaszk rendbe. A rend elfogadja tagjai közé Pázmányt”, finoman szólva sem pontos (uo. 130).

²⁷⁷ „...et so, che ha ottenuto breve da nostro signore di trapassare et entrare nella religione Somasca, et questo lo so, che l’ho saputo dal signore cardinal Borghese istesso et da monsignor Cubellutio...”

²⁷⁸ BITSKEY ISTVÁN helyesen következtet arra, hogy a Rómában készült közjegyzői okirat alapja a március 5-ei pápai bére. *Pázmány*, 97.

²⁷⁹ A tanúsítvány az 1616. március 5-ei bére SÁVAI általi, a szomaszka levéltári másolatról készült kiadásában közölve: *Pázmány és a szomaszkok*, 136; illetve a jezsuita levéltári másolatról: LUKÁCS–SZÁVÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 97, 67. j.

²⁸⁰ A forrás részlete kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 13. A teljes közlés: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 131–133. – Noha LUKÁCS, aki az irat bevezetőjét magyar nyelvű összefoglalásban

A szomaszka rend római San Biagio di Montecitorio kollégiumának káptalanja (*capitulum conventuale*) 1616. április 27-én döntött a magyar jezsuita befogadásáról. A ház vikáriusa, Giovanni Falchetti elnöklete alatt 4 pap és egy diakónus ült össze.²⁸¹ A káptalani ülés hivatalos jegyzőkönyvének tanúsága szerint Alessandro Boccolo prokurátor generális elutazása előtt adott utasítása alapján, a pápa általa tudatott parancsára („*essendo così comandamente espresso di nostro signore*”) tárgyalás alá vették a „jelenleg Prágában időző magyar Pázmány Péter jezsuita professzus és teológus” befogadását a rendbe. Felolvasták V. Pál március 5-ei brevét, amely Pázmány általános átlépési engedélyét tartalmazta. Ridolfi rávezetett tanúsítványa kapcsán külön megjegyezték, hogy a brève kitétele értelmében Vitelleschi generális hozzájárulására voltaképpen nem is volt szükség. Majd felolvasták az április 21-ei brevét, kiemelve belőle, hogy a pápa az ő kollégiumuknak (*capitolo nostro collegiale*) adott fakultást Pázmány befogadására, életkora és más rendhez tartozása ellenére. Végül ismertették a római vikariátuson Pázmány átlépése kapcsán „életéről és erkölcséről” kiállított közjegyzői tanúsítványt. (Eredeti példánya máig a rend levéltárában található. Nem véletlenül, hiszen kifejezetten a szomaszokák számára készült.)

A résztvevők titkos szavazáson egyhangúlag amellet döntöttek, hogy befogadják Pázmányt a rend noviciátusába, és nemcsak a pápai kegy miatt, hanem hogy II. Mátyás ez irányú – minden bizonnyal Ridolfi által közvetlenül feléjük is tolmácsolt – kérésének szintén eleget tegyenek. Végül határoztak arról, hogy az elősorolt iratokat: a két brevét, a közjegyzői tanúsítványt és az ülés jegyzőkönyvét elhelyezik a prokurátor generális levéltárában, annak Pázmányhoz írt levelét a rendi szabályzat és habitus kíséretében pedig átadják Ridolfinak továbbításra.²⁸²

Boccolo prokurátor generális levelében tudatta Pázmánnyal, hogy a pápa iránti engedelmességből és hogy kedveskedjenek a császárnak, befo-

---

hozza, említi, hogy az eljárása alapja egy pápai brève, ezt mégsem a március 5-eivel, hanem jegyzetben (243, 1. j.) az április 21-eivel azonosítja, mondván, Ridolfi és Renzi április 9-én már tudták a pápa döntését. Utóbbi kijelentés igaz, de a helyzet némileg bonyolultabb volt, mint fenti elbeszélésünkéből kiderül.

²⁸¹ Francesco Pocopanni, Angelo Squarci, Francesco Longo, Giovanni Battista Pergerino és Vincenzo Tosca.

²⁸² A jegyzőkönyv kiadva: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszokok*, 130. – Squarci, Pergerino (a jegyzőkönyvet Fachettival ellenjegyző *actuarius*) és Tosca diakónus neve eltérő olvasattal. AGCRS A 63 (*Libro degli atti etc. 1610. Acta capituli conventualis s. Blasii Montis Citorii urbis congregationis Somaschae*), fol. 53^v. – A szomaszka levéltárban a harmadik brève példánya nem található meg.

gadták rendjükbe, miként a De Mara nunciushoz szóló levélben (részletesen) megírta, illetve amint Ridolfi leveleiből, aki odaadón fáradozott ebben az ügyben, megtudhatja. Írásához egy utasítást is mellékel, ami szerint fel kell öltenie a rend habitusát és a maga idejében le kell tennie a fogadalmat, amit a rend generálisa nevében a pápai bréve előírása szerint a nuncius vesz majd ki tőle. Megküldte továbbá a rendi konstitúciókat, kérve azok betartását („*per l'intiera osservanza di quelle*”), továbbá a leteendő fogadalom szövegét („*la forma di far la professione*”). Tájékoztatta még arról, hogy ha a generálistól nem kap levelet, annak oka az, hogy legfőbb előjárójuk közügyekben Milánóban tartózkodik. Végül új rendjét, mely szerető és jóságos anyja lesz, Pázmány imáiba ajánlotta, és kifejezte reményét, hogy Pázmány is fiúi érzülettel fog viseltetni iránta, gyarapodást és tiszteletet szerezve számára.²⁸³

A prokurátor generális De Marát arról tájékoztatta, hogy a pápa az elmúlt napokban megparancsolta neki, hogy vegye át a rendbe Pázmányt, azon „igaz érvek” (*giuste ragioni*) miatt, melyek a nuncius számára is jól ismertek. Soraival igazolja és tanúsítja, hogy a pápának engedelmeskedve „befogadták habitusukba” Pázmányt, akinek – az ez ügyben kiállított brévét végrehajtva – a nuncius biztosítja a noviciátust és veszi ki tőle a maga idejében a fogadalmat. A Pázmánynak átküldött instrukcióból megtudja, hogy miként kell a noviciátusban irányítania, amíg „engedelmességben és gondja alatt” (*sotto l'ubbidienza et cura*) tartja – zárulnak Boccolo sorai.²⁸⁴

Később talán a generális is megkereste Pázmányt, ha hihetünk Magyarországi primásának sorainak, aki 1625. decemberében azt írta, hogy a „szomaszka rend előjáróitól kaptam levelet, mellyel jelezték, hogy abba a rendbe felvettek”. Ha csak a prokurátor írt volna neki, talán csak egy előjáróról beszélt volna.²⁸⁵

²⁸³ A prokurátor levele kiadva: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 134. Római jezsuita levéltári másolatának jelzetét (a nunciushoz írt levélével együtt) hozza LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 246, 1. j. (ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 120r–121r). A szomaszkok legfőbb előjárója nem Boccolo prokurátor generális, hanem az ezidőtájt Milánóban tartózkodó Maurizio de Doppi generális volt. Vö. LUIGI MASCILLI MIGLIORINI, *I Sommaschi* (L'inchiesta di Innocenzo X sui regolari in Italia 2), Roma 1992, 127.

²⁸⁴ Kiadva: SÁVAI, *Pázmány és szomaszkok*, 136. – Ezen a levélen szerepel dátum (április 29.), a Pázmányhoz intézettben nem. Vélhetően ez is aznap íródott (vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 246, 1. j.), és mivel a szomaszkok április 27-ei ülésének protokolluma említi ezt a levelet, annak lezárása április 29-én vagy később történt, amint arra egyébként a jegyzőkönyv utal is („*por*”). Érdekes, hogy a prokurátor generális éppen a szavazás idején van távol.

²⁸⁵ Első teljes kiadása: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 324. Ráadásul a 'levél' szó a latinban eleve többes számban áll, így a 'litteras' szót akár 'leveleket'-ként is fordíthatnánk, még akkor is, ha nem áll előtte a többes számot egyértelműsítő 'quasdam'.

Pázmány ezzel de iure a szomaszka rend „novícius-jelöltje” lett. A *translatio* jogilag *per procuratorem* megtörtént. Rendes esetben egy ilyen novícius-jelölt azon nyomban megkezdí noviciátusát: beöltözik és új előjárói utasításai szerint novíciusként él, ténykedik. Pázmány esetében a helyzetet bonyolította, hogy Prágában tartózkodott. Noviciátusa tényleges kezdete így nem eshetett egybe magával az átlépéssel. Jogi szempontból ugyanakkor az idő nem sürgette. Az utolsó két pápai bréve 1616. november 14-ig adott neki haladékot az átlépésre és az újoncidő előírások szerinti megkezdésére. Előbbi megtörtént. Utóbbi a jogilag immár az új előjárói: jelesül a nunciusi *iurisdictio*²⁸⁶ alá helyezett Pázmány számára gyakorlatilag a beöltözés megtételét jelentette volna. Szintén a nuncius előtt – nyilván a számára megküldött szomaszka rendi formula szerint – a beöltözéstől számított hat hónapon belül (ha tehát a legutolsó lehetséges napon, november 14-én kezdi meg jogérvényes noviciátusát, akkor 1617. május 14-ig) kellett volna örök fogadalmát letennie.

A tényleges helyzet azonban bonyolultabb volt, és a fejlemények nem a kánonjogi haladvány mentén alakultak. Ezen tulajdonképpen nem nagyon kell csodálkoznunk, hiszen sem a császári, sem pedig a pápai udvarnak nem az volt a célja, hogy Pázmány szomaszka szerzetes legyen, hanem hogy „nem-jezsuitaként” mielőbb Magyarország prímási székébe ültessék. Aktuális kánonjogi állapota – ha ideiglenes jelleggel is – tökéletesen megfelelt ennek a célnak. Sőt Pázmány de facto körülményei a római történésekkel párhuzamosan már kifejezetten e cél elérése érdekében alakultak.

2. PRÁGA (ÉS BÉCS)

a) *A nuncius szerepe. Függetlenedés a jezsuita rendtől*

Mialatt az Örök Városban a szomaszka átlépés kánonjogi feltételeinek megteremtése a maga útján halad előre, még hozzá a szomaszka rendi szabályzat kitételei, illetve a feljelentés és a hamisított szerelmes levelek miatt a vártnál lassabban, e gátló tényezők a császári székhelyen zajló eseményekre komoly befolyást nem gyakoroltak, sőt a machinációk inkább az ellenkező irányban hatottak.

²⁸⁶ A nunciusi eljáróság fényében tulajdonképpen logikus, hogy a harmadik bréve Pázmányt átlépése pillanatától *expresse* kivette a szomaszka rendi joghatóság alól, hiszen épp ez lett De Marára átruházva. (Ha nem tessük meg ezt, elméletileg a szomaszka generális is utasíthatta volna Pázmányt, aki köteles lett volna engedelmeskedni, legalábbis érseki kinevezéséig.)

Pázmány már 1615 áprilisa óta különleges helyzetben létezett a renden belül. Miután olműtzi dispoziciója, illetve az őt ért sérelmek miatt a pápához fordult, állapota meglehetősen szabad, ugyanakkor bizonytalan volt. 1615 nyarán, őszén V. Pál döntésére várva továbbra is a bécsi rendház tagja maradt, közben sokszor úton járt: Pozsony (Detrekő), Nagyszombat, Grác, újra Pozsony, júniusban Bécs.²⁸⁷ 1615. október elején minden bizonnyal ott van Forgách-csal a nagyszombati jezsuita kollégium ünnepélyes megnyitóján,²⁸⁸ a hó közepén Garamszentkereszten találjuk, ahol nemcsak búcsúlevelét veti papírra, hanem meg is gyóntatja a haldokló prímást. 1615. október 3-ai levelét Ridolfi Bécsbe címzi hozzá, ezért is tudja azt elfogni a bécsi rektor, a tiroli származású Avancinus. Decembertől Prágában tartózkodik,²⁸⁹ 1616. január 18-án és február 8-án onnan ír Veranchichnak, Vitelleschinek.²⁹⁰ Klesl oldalán bekapcsolódik magyar politikai, kiváltképpen az erdélyi, Bethlennel kapcsolatos ügyek intézésébe, és interaktív módon nyilván részt vesz saját sorsa római fejleményeinek irányításában, befolyásolásában: előzetesen vagy utólag értesülve, egyetértve, talán módosítva a császári diplomácia lépéseit. Ezt annak ismeretében, hogy a pápai megnyilatkozások: jelesül a három brève minden esetben tulajdonképpen az ő folyamodásairól beszél, axiómaként kezelhetjük. Legalábbis ami a jezsuita rendből való távoztát illeti. Elképzelhető, hogy érseki kinevezésével kapcsolatban – saját érdekét nézve – nem informálták minden részletről, ezért is írhatta január 18-án Veranchich Faustusnak „vajon lesz-e valaki utód, vagy üresedésben hagyják az érsekséget, biztosan nem tudom, habár sokan sokfelét beszélnek”, jöllehet ekkorra Klesl döntése nemhogy megszületett, hanem egy héttel korábban már meg is írta a pápának. Pázmány megbízható információit a Ridolfi–Klesl vonalon, vagy közvetlenül Ridolfitól (bár közvetlen adatunk arra, hogy 1615. október 3. után az ügyvivő tájékoztatta Pázmányt csak 1616. április végéről, a szomaszka prokurátor generálistól van), illetve magától az apostoli nunciustól, Melfi püspökétől nyerhette.

²⁸⁷ Vö. Veranchich Faustushoz ezidőtájt írt levelét.

²⁸⁸ VELICS LÁSZLÓ S.I., *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II: 1610–1690*, Budapest 1913, 4–5. Tanulmányos résztvevők névsora: Telegdy János váradi, Almásy Pál váci, Majthényi László szerémi püspök, világi részről pedig a Pázmány kinevezésének előmozdításában leginkább tevékeny Pethe László és Partinger Gáspár. SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferencz a bíboros*, 808; ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, 53.

²⁸⁹ Felrendelését, érkezését a nunciustól és Pethétől tudjuk.

²⁹⁰ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 25–26.

Placido de Mara a részproblémák kiküszöbölésében az eddig ismerteknél sokkal jelentősebb szerepet játszott. Arra a soha senki által idáig fel nem tett kérdésre, hogy például a Magyarországon enélkül mind a mai napig vélhetően a teljes ismeretlenség homályában maradó szomaszkák egyáltalán hogyan kerülhettek a történetbe, az ő személyében találhatunk magyarázatot. Az átlépéshez olyan rendet kellett keresni, amelynek sem Magyarországon, sem az örökös tartományokban nem volt, és remény szerint nem is lesz rendháza, hiszen a noviciátus formális letöltése csak így volt biztosítható, továbbá a befogadó rend későbbi, magától értetődő követeléseit is csak eképpen lehetett minimalizálni. A számos, Itália határát ekkor még a Birodalom irányába át nem lépett szerzet közül miért éppen azokra a szomaszkákra esett a választás, akiknek a szabályzata pápai diszpenzáció nélkül nem tette lehetővé egy negyven év feletti jezsuita átlépését? (Mely diszpenzáció legalább annyira súlyos, ha nem súlyosabb derogáció volt a rendi statútumaiakra, kiváltságaikra,²⁹¹ mint a jezsuitákéra, ha Pázmányt átlépés nélkül nevezik ki esztergomi érsekké.) Ráadásul a szomaszkák esetében többször is kimutatható a pápai beavatkozás: V. Pál legkésőbb március 19-ig, de vélhetően már február 20-ai császári követi jelentésben leírt audiencia előtt rákérdezhetett a rend vezetésénél, befogadják-e a magyar jezsuitát; illetve a prokurátor generális április 29-ei levelében az elmúlt napokban történt pápai ráhatásról szól. A kérdés továbbra is az, hogyan jöttek mégis képbe a szomaszkák, és esetleg fűződött-e nekik is konkrét érdekük Pázmány átvételéhez, ami esetleg indokolja kitapintható készségüket, annak ellenére, hogy hangsúlyozzák: ilyen lépésre csakis V. Pál miatt hajlandóak.

A történeti kutatás minden különösebb okfejtés nélkül hol az „ügyet kézbevevő” V. Pál,²⁹² hol Klesl nevéhez köti a szomaszkákat, hiszen az ő 1616. január 11-ei levelében tűnnek fel először.²⁹³ Azonban az égvilágon semmi nyoma nincs annak, hogy Bécs püspökének bármi kapcsolata lett volna

²⁹¹ Vö. például V. Sixtus „*Aequum reputavimus*” kezdetű bulláját, Róma, 1585. május 11. *Bullarium Romanum VIII*, 574–576.

²⁹² „Egyúttal a Pázmány személye ellen emelt kifogásoknak súlyt nem kölcsönözvén, ő maga vette kezébe az ügyet, hogy amennyiben a király bizalma csakugyan feléje fordulna, az érseki méltóságra emeltetését lehetővé tegye. A ...Somascha nevezetű congregatio a pápa fölszólítására tagjai sorába fölvette Pázmányt... FRANKÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 289 és 533, 967. j. (Borghese 1616. március 5-ei és 19-ei jegyzékei alapján.) – FRANKÓI itt még a „szerelmes levelek” előtti támadásokra utal.

²⁹³ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 208 (44. j.).

korábban ezzel a renddel. Felvetődhet Ridolfi, akinek palotája római rendházuk közelében, szintén a Montecitorio körzetében (*zona Colonnae*) állott.²⁹⁴ Ez a tény a kapcsolatot esetleg indokolja, a szomaszkák motiváltságát már kevésbé. Az ötlet gazdáját akár kizárásos alapon is a prágai nunciusból találhatjuk meg. Szerencsére nem kell pusztán feltételezésre hagyatkoznunk. De Mara ugyanis dél-itáliai püspöki székhelyén, a basilicai Melfiben éppen ebben az időben alapított – Andrea Doria herceggel és a várossal közösen – szomaszka házat (Collegio S. Thomaso d’Aquino di Basilica). A 9 szerzetessel (5 pap, 1 diakónus, 3 laikus testvér) felálló intézmény alapítási költségeinek harmadát vállalta magára és az intézménybe applikálta a káptalan teológusi prebendáját is. A Szerzetesi Kongregáció 1616. július 15-ei dekrétumával adta meg hozzájárulását, az alapítólevelet De Mara két hónap múlva, augusztus 17-én írta alá.²⁹⁵ Ezek ugyanakkor már a végső lépések voltak, az alapítással kapcsolatos tárgyalások egyértelműen korábban kezdődtek, és kapóra jöhettek a Pázmány kinevezését szíven viselő nunciusból. Nem tartjuk hát meglepőnek, sőt a két ügy összekapcsolódására vitathatatlan bizonyíték, hogy a szomaszka prokurátor április 29-ei Pázmányról írt levelében említi is neki, hogy jól halad a melfi kollégium ügye, bár a helybeli ágostonosok sokat kellemetlenkednek.²⁹⁶

De Mara szerepe tehát sokkalta tevőlegesebb volt, mint azt korábban gondolni lehetett. Ez a megállapítás különösen igaz 1616 tavaszára, és itt most elsősorban nem a kompromittáló levelek megfontolt kezelésére, a primási szék betöltésének állhatatos sürgetésére, szoros ragaszkodására Pázmány személyéhez, ártatlansága áprilisi igazolására gondolunk. A nunciusból ugyanis az udvarban Ridolfi február 20-ai jelentése révén március elejére biztosan értesült a pápai döntésről: Pázmány átléphet a szomaszkákhoz és ő lesz az előjárója, továbbá az államtitkársági jegyzék(ek)ből december végétől nyilvánvaló volt számára, hogy az egyházfő elköteleződött a magyar jezsuita érseki kinevezése mellett.²⁹⁷ A pápai döntés megismerésének ezt a formá-

²⁹⁴ Ezt a római vikariátus előtt lefolytatott átlépési eljárás közjegyzői iratából tudjuk. AGCRS, P-d 1053, fol. 29r–31v.

²⁹⁵ MASCELLI MIGLIORINI, *I Sommaschi*, 14. 126. 127.

²⁹⁶ SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 136.

²⁹⁷ Lásd Borghese március 19-ei jegyzékének első sorait: „Őszentsége mindig jól állt páter Pázmány magyar jezsuita ügyéhez, aki ki lett szemelve az esztergomi egyházmegye betöltésére, amint többször megírásra került. És hogy ez megtörténjen...” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 12.

ját hitelesnek tarthatjuk, hiszen Pázmány maga is így tekintett például Ridolfi október 3-ai levelére, V. Pál korábbi elhatározásával kapcsolatban.²⁹⁸ Következésképpen amikor – minden bizonnyal a császári diplomáciai postával, az ágensi teendőket ellátó ügyvivő által sietősen megküldve – megérkezhetett Prágába a pápa döntését minden kétséget kizáróan megerősítő március 5-ei bréve, a nuncius azonnal saját joghatósága alá vette a prímási szék várományosát. Lépésével véget vetett annak a mind kényelmetlenebbé váló helyzetnek, amiben Pázmány a prágai jezsuita kollégiumban december óta leledzett, és ami március elejére, a kompromittáló levelek forgalomba kerülése után az elviselhetetlenségig fokozódhatott.²⁹⁹

De Mara lépését nem csak e körülményekből, valamint abból következtethetjük ki, hogy az ugyancsak március 5-ei keltezésű államtitkársági jegyzékből is megbizonyosodhatott a Kúria eltökélttségéről Pázmány mellett³⁰⁰ – mely irat jelentősen megkönnyítette a március 5-ei brévében megerősített, általános átlépési indultum konkrét értelmezését. (Arról csak a március 19-ei jegyzékből értesülhetett, hogy az átlépéshez a szomaszkák kongregációjába újabb bréve is szükséges, amely azonban Rómában is jószerével utólag adott a tartalma mentén folyó eseményeknek kánonjogi támaszt.)³⁰¹ Ha hihetünk páter Raphael Kobenzl későbbi, 1616. augusztus 3-án kelt önigazoló beszámolójának – és e téren miért ne tennénk, az ilyen önigazoló levelek általában csupa valós adatot tartalmaznak, hogy azt is hihetővé te-

²⁹⁸ 1616. február 8-ai levelében panaszolta, láthattuk, hogy a bécsi kollégiumban visszatartották a császári rezidens pápai kamarásnak azt a levelét, amelyben őt arról a szóbeli pápai döntésről tudósította, hogy átléphet egy másik rendbe. A pápai elhatározást 1615 őszén is később követte a vonatkozó bréve kiadása.

²⁹⁹ Avancinus idézett levele elárulja, hogy legkésőbb 1616. március 11-ig Klesl látta ezeket az irományokat.

³⁰⁰ Az 1616. március 5-ei államtitkársági jegyzék nemcsak arról tudósította a nunciust, hogy a pápán már igazán nem múlik az átlépés engedélyezése, sőt már tárgyalt a szomaszkákkal is, akik hajlandóak befogadni Pázmányt, és hogy az ügy „jó úton halad”, hanem arra is engedélyt adott, sőt ajánlotta, hogy lépjen fel mindenki mással szemben, akit nem tart alkalmasnak a prímási székbe. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; *Dokumentumok*, 18. sz. – FRAKNÓI legutolsó áttekintésében közelebbi jelzet nélkül, dátumszerűen is említi Borghesének ezt a március 5-ei jegyzékét is a 19-ei mellett (a szomaszka befogadás, jezsuita kilépés és javadalom elfogadás pápai parancsa, illetve engedélyezése kapcsán). Tartalmából (Ridolfi Telegdyvel kapcsolatos jelentése vonatkozásában) két Pázmány-monográfiájában is merít. E dokumentumot LUKÁCSNÁL nem találjuk. FRAKNÓI, *Magyarország... őszekötetesei a Szentszékkal*, III, 533, 967. j. (A március 5-ei brévéhez tehát államtitkársági jegyzék is készült a nuncius számára, aminek inkább ellenkezője volna a meglepő.)

³⁰¹ Ami úgy tűnik, az első hivatalos értesítés is az Államtitkárság részéről, hogy V. Pál választása a szomaszkákra esett (bár erre csak a visszatulaj hiányából következtethetünk, tehát egyáltalán nem biztos, hogy korábban De Mara nem kapott már erről jelzést a Pázmány érsekségéről szóló jegyzékekben).

gyék, amiért íródnak –, Pázmány már jóval az 1616. április 21-ei breve kiállítása előtt a nuncius joghatósága alá került. Kobenzl 1616 Nagyböjtjében járt Prágában, és elmondása szerint magyar rendtársa neki mondta el először a jezsuiták közül, hogy „eltávozott a Társaságból”, hamarosan közléteszik érseki kinevezését, és ugyanazon a jogon fogja birtokolni a turóci prépostságot, mint Forgách. Az osztrák páter leírta még, hogy egy főúr, akinél együtt voltak, csodálkozott, hogyan lakhat Pázmány még mindig a prágai kollégium falai között, noha az udvarnál már tényként kezelik, hogy a pápa jótéteményének köszönhetően nem jezsuita többé.³⁰²

Mivel 1616-ban a böjti időszak végét jelentő Húsvét április 3-ára esett, Kobenzl tudósításából kiindulva Pázmány függetlenedésének kezdetét a rendi előjárók joghatósága alól e dátum elé tehetjük. Sőt Kobenzl már 1616. március 29-én arról értesítette Muzio Vitelleschi generálist, hogy az udvar 3000 tallér járadékkal – ez a Társaságot illetve – Pázmánynak szándékozza adományozni a turóci prépostságot. E tudósítás dátuma nagy valószínűséggel megadja számunkra a jezsuita rendi keretek elhagyásának pontos terminus ante quem-jét.³⁰³ A terminus post quem március 21-ében, illetve az azt megelőző pár napban jelölhető ki. Kobenzl ekkor jelentkezik először Prágából, sőt már tárgyalásai megkezdéséről is ír.³⁰⁴

A császári, királyi udvarban Ridolfi tudósításának köszönhetően már február végétől terjedhetett a pápai határozat híre, amit a március 5-ei breve megérkezte,³⁰⁵ valamint Borghese ugyanazonapi, a Kúria eltökéltségét

³⁰² LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17. sz., 249–250. – A noviciátus tényleges megkezdése kérdésének ÖRY–SZABÓ szentelnek kiemeltebb figyelmet: „Pázmány elvileg május elején kezdhetne volna a noviciátust Prágában a nuncius vezetésével, csakhogy Mátyás király ápr. 25-én már kinevezte turóci prépostnak, szept. 28-án pedig – öt hónapra a noviciátus lehetséges kezdete után a pápával egyetértésben esztergomi érseknek”. *Pázmány*, 43. A sorokból úgy tűnik, mintha az érseki kinevezés időpontja külön egyeztetve lett volna a Kúriával, erről szó sem volt. Az idézet emellett szépen illusztrálja, hogy a korábbi kutatás milyen mélységre hatolt a kinevezés problematikájának feltárásában.

³⁰³ Sőt mivel a levelet Prága és Bécs között majd félúton, a még csehországi Neuhausban írta vagy fejezte be, a *terminust* pár nappal korábbra tehetjük. (Vö. alább is.) – KORNIS GYULA nagy ívű esszéjében a február 8-ai levele keltezésétől számítva írja: „Pázmány két hónap múlva elhagyta a jezsuita rendet s a Sommaszcha-rendbe lépett, bár ennek öltönyét sosem vette fel”. *Pázmány személyisége*, 301. Az április elejére tett „kilépés” igen közel jár az általunk kikövetkeztetett történeti valósághoz.

³⁰⁴ Levele Vitelleschihez: ARSI Austr., vol. 225, fol. 336^{rv}–337^{rv}. Következő levele március 26-án kelt. Uo., fol. 338^{rv}.

³⁰⁵ Húzzuk alá a párhuzamot: ahogy Ridolfi és Renzi már elkezdte intézni Rómában Pázmány átlépésnek jogi formaságait a pápai breve kiállítása előtt, ugyanígy Prágában De Mara is saját joghatósága alá veszi Pázmányt a breve megérkezte előtt. Mindkét esetben a pápai szóbeli döntés, illetve az 1616. március 5-ei breve az igazodási pont.

Pázmány mellett megerősítő, és átlépésének engedélyezéséről a szomaszkákhoz a nunciust hivatalosan tájékoztató utasítása jelentősen felerősítette.³⁰⁶ Azt, hogy Borghese március 19-ei, a vádak tisztázását kérő jegyzéke pontosan mikor futott be, és milyen hatása volt a nunciusra, lehetetlen eldönteni. Tudjuk, hogy De Mara április 4-én válaszolt rá a kompromittáló levelek kapcsán. Minket most viszont az érdekel, hogy a jegyzék megérkezése az előtt, vagy az után történt-e, hogy Pázmányt joghatósága alá vette. Úgy véljük, talán éppen utána vehette kézbe, hiszen ha a levélbotrány római hatása ellenére fel is vállalta volna a magyar jezsuita megszabadítását renden belüli hányattatásaitól, annak ismeretében, hogy a szomaszka noviciátus megkezdéséhez újabb bréve szükségeltetik, már aligha tette volna ezt. De talán úgy is gondolkodhatott, hogy az államtitkársági irat megerősítette: az érseki szék várományosa átmehet a szomaszkákhoz. Ne feledjük, hogy az első két bréve záradékainak általános terminusai meglehetősen nagy szabadságot hagytak a tényleges teendők meghatározása terén. Mindenesetre az egyenlőségjel tétele De Mara részéről Pázmány saját, nunciusi joghatósága alá vétele és a jezsuita engedelmesség megszüntetése, illetve az új noviciátus kezdete közé inkább megfelel a császári diplomácia legutolsó kérvényében megfogalmazódó felfogásnak, mintsem az 1616. április 21-ei brévében megfogalmazódó tényleges kúriai értelmezésnek. Utóbbi a noviciátus jelképsége ellenére annak bizonyos, a szerzetesi lelkiséggel és állapottal összefüggésben lévő formai kritériumait: beöltözés, imádságok, elmélkedések stb. meg kívánta tartani, és amelyekhez a szomaszka rendi vezetés április végén a szükséges kellékeket is útnak indította.³⁰⁷ De Mara Pázmány érdekében hozott döntését bátor, és talán kényszerű, a nuncius részéről némi kockázatot is felvállaló lépésnek tarthatjuk. Az első két bréve azt ugyanis kifejezetten meghagyta, hogy az átlépésnek a befogadó rend –

³⁰⁶ Idézve már fentebb. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; *Dokumentumok*, 18. sz.

³⁰⁷ Egyelőre nincsen nyoma annak, hogy Pázmánnyal kapcsolatos lépéséről informálta volna a Kúriát, habár például 1616. március 28-án hosszan írt a prágai jezsuitákról, de csak a bécsi egyetemi unió körül folytatott tárgyalások részleteiről. (BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 70.) Elképzelhető, hogy bár a lépéshez elegendőnek vélte a már megérkezett római iratokat, eddigi ismereteit, jelteni csak azután kívánta, hogy a vádak tisztázódtak, illetve újabb dokumentumok érkeznek az Örök Városból (a harmadik bréve, a szomaszkák befogadó nyilatkozata.) A Pázmány helyzetében beállt változás jelentése – Ridolfi mellett – Vasoli uditoréra maradt a turóci préposti kinevezéssel egyetemben. A prágai nunciatúra *dispacciói* azonban 1616 áprilisa és októbere között nincsenek meg, néhány adatra az államtitkársági válaszokból lehet következtetni.

az általános előírásokat is magukba implikáló – szabályai szerint kell végbe mennie. Ugyanakkor persze nem tett mást, mint a „terepen” segítette, előkészítette a vitathatatlan pápai akarat megvalósulását. Nincs is semmi nyoma annak, hogy bármilyen kritikát, feddést kapott volna emiatt az Államtitkárságtól. Arra is számíthatott talán, hogy az újabb, a szomaszka rendi előírásoknak derogáló bréve az átlépés formai kritériumai terén is teljesíti a Habsburg-diplomácia kérését.

Azt, hogy az idő sürget, jól érezték Prágában. Avancinus bécsi rektor 1616. március 11-ei levelében a kompromittáló irományok sikerében bízva felhívta a generális figyelmét arra, hogy „komolyan el kellene gondolkodni” magyar rendtársuk további sorsa felől. Maga Vitelleschi április 16-ai válaszában annak a véleményének adott hangot, hogy Pázmány mielőbb éljen a neki adott pápai fakultással, és lépjen át egy másik szerzetbe. Ennek elmaradása estén egyetértett Avancinussal, mely történeti szituációt az eddigi kutatás is úgy értelmezte, hogy előjárói Pázmány kizárását fontolgatták a Társaságból.³⁰⁸ A generális Raphael Kobenzl március 29-ei levelére – mely meglátásunk szerint nem arról tájékoztatta, hogy Pázmánynak gyereke lenne, hanem a „szerelemes levelek” valódiságát igyekezett bizonygatni – április 23-án kelt válaszában bár kételkedését fejezte ki, egyúttal állhatatosságát is hangsúlyozta, miszerint miként eddig is, azon lesz, hogy a Társaság konstitúcióit ebben az ügyben épen és sértetlenül megőrizze.³⁰⁹ A rendi vezetési tervei, álláspontja ismeretében Pázmány nunciusi joghatóság alá helyezését – mely éppen e levélváltások idején ment végbe – tulajdonképpen előremenekülésnek tekinthetjük.

Talán egzisztenciális okokból – és minden bizonnyal a nunciusi engedélyével, közbenjárására – Pázmány továbbra is a prágai kollégium lakója maradt, de már egyéni napirenddel. A rend vezetése a kialakult helyzetet nehezen viselte. 1616. május 28-án Vitelleschi generális a következőket írta Alber osztrák provinciálisnak: „Mindenek előtt azt hallok páter Pázmányról, hogy ameddig Prágában időzött,³¹⁰ jóllehet a [jezsuita] kollégiumban la-

³⁰⁸ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 209 (53.) j. – Feltűnő, hogy a generális a pápai brévéről úgy ír április 16-án, mintha csak Pázmány február 8-ai leveléből értesült volna róla, noha ekkor már a második, március 5-ei pápai kiadmányról is tudomása lehetett.

³⁰⁹ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213 (72. j.).

³¹⁰ Május folyamán tudniillik Magyarországon tartózkodott, amint hamarosan szó lesz róla. A prágai kollégiumban sorsának római rendezésére váró rendtagként 1615. december elejétől lakott, amikor is uralkodói hívásra a cseh fővárosba érkezett.

kott, öltözkére és étkezésére nézve mégis a Társaságtól eltérő módot követett. Rendszerint ugyanis szobájában és nem a közös ebédlőben étkezett, gallérját reverendája fölé kihajtva, világiasan viselte, a nyilvánosság előtt szakállát megnövesztve, kezén kesztyűvel, legtöbbször szolga kíséretében jelent meg. Csodálkozom, hogy – ha igazak – a páter rektor oly sokáig tűrte mindezeket, és nem értesített róluk bennünket...”³¹¹

b) A turóci préposti kinevezés

Ezt az átmeneti időszakot akként értelmezhetjük, hogy az 1616. március 5-ei bréve alapján mind Prágában, mind Rómában megkezdődött, majd pedig a harmadik brévében foglaltak szerint – elvileg – folytatódott Pázmány átlépésének szervezése egy másik rendbe. Időtartama 1616. március végétől, a nunciusi joghatóság alá kerüléstől szeptember végéig, a primási méltóság elnyeréséig tartott, és két szakaszra osztható. A cezúrát az 1616. április 25-ei dátum jelenti. Az érseki székhez vezető lépcsőfokként értelmezhető turóci préposti kinevezésre ugyanis ezen a napon került sor.³¹² Vitelleschi által kárhoztatott világias papi viselete ugyanakkor az ezt megelőző időszakra vonatkozhatott, amikor a kívülállók számára Pázmány jobb híján eltérő gallérviselettel jelezhetette átmenetileg függetlenedését a Társaságtól (s egyúttal azt is, hogy egy egyházi beneficium várományosa.) A Kobenzl tudósítása szerint már március végén véglegesen eldöntött javadalomadományozást miért ekkor: nem korábban/később publikálták, csak találgathatjuk. Elképzelhető, hogy a kompromittáló levelek okozta késedelemről van szó: a császári diplomácia ekkorra jelenthette Prágába, a maga részéről sikerült tisztáznia Pázmányt a pápa előtt; de az is valószínűsíthető, hogy ekkorra érkezhetett meg a generális elbocsátója (biztosak vagyunk benne, hogy az ügyvivő továbbította a fontos iratot), vagy Ridolfi jelentése a szomaszka noviciátus formáságainak április 9-ei megkezdéséről a római vikariátuson – a hírek útja mintegy két hét lehetett. Azt teljességgel elvethetjük, hogy a római vikariátus előtt lefolytatott eljárás a turóci préposti kinevezéssel

³¹¹ Uo., 212, 65. j. – Ezek a Rómában íródott sorok a turóci préposti kinevezés előtti időszakról szólnak, LUKÁCS viszont tévesen Pázmányra, mint prépostra vonatkoztatja. Uo.

³¹² II. Mátyás 1616. április 25-én nevezte ki turóci préposttá. FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 189–190. Turóci préposti működésének néhány (hiteleshelyi) dokumentuma: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 66–67.

összefüggésben indult volna,³¹³ hiszen ez előírásos része volt a szerzetesrendi felvételnek.³¹⁴

A prágai udvarban, ha rendszerint nem is bíbelődtek túl sokat a kánon-jogi finomságokkal, ezúttal feltűnő figyelmet szenteltek az egyházi előírásoknak. Nemcsak arról volt szó a turóci préposti kinevezés esetében, hogy a megismételt pápai beleegyezést Pázmány átlépésébe „ráutaló magatartásként”, és így az eredeti célkitűzés eléréseként értelmezte II. Mátyás: „úgy értesültünk, hogy a Krisztusban Szentséges Atya... V. Pál pápa saját tekintélyével nemcsak a Jézus Társaság atyái szerzetének kötelékéből vette ki, hanem bármely egyházi javadalom tetszésünk szerinti elnyerésére különleges mandátummal készítette” – olvashatjuk a turóci préposti kinevező iratban.³¹⁵ Az uralkodói adománylevelél valójában a mindhárom vonatkozó pápai iraton, tehát a jogilag precízen fogalmazó április 21-ei, négy nappal korábban kelt, szövegében még nem, a jelek szerint viszont összes fontos kitételében ismert pápai brévén is alapszik. Ez ugyanis, láthattuk, a noviciátus formai kritériumainak alapos szabályozása és a szokásos átlépési klauzulák beiktatása mellett átlépésétől kezdve teljes szabadságot adott Pázmánynak a szomaszka rendtől – jelezve, a pápa nem azt akarja, hogy szomaszka legyen –, a korábbi két bréve pedig ugyancsak a *translatio* pillanatától kivette a Jézus Társaságból. Az összes, a brévékben foglalt cselekmény vonatkozásában pedig minden, az engedményekkel ellentétes pápai rendelkezés és jezsuita, szomaszka rendi státútum stb. érvényét veszítette.³¹⁶

Az „úgy értesültünk” kitétel és az időzítés arra enged következtetni, hogy a turóci préposti kinevezésre leginkább Ridolfi – szövegében egyelőre nem ismert – kimerítő tudósítása alapján kerülhetett sor. Mihelyt megérkezhetett a császári ügyvivő jelentése Prágába az átmenetileg felüggesztett harmadik bréve részletes tartalmáról: pontosabban a benyújtott kérvény lényegében teljes jóváhagyásáról (azután hogy Habsburg-ol-

³¹³ „A császáriak a pápai bréve elnyerése után azonnal egyházi méltóságot akartak Pázmánynak adni, hogy annál szorosabban magukhoz kössék. De hogy ez megtörténhessék, igazolni kellett, hogy többé már nem jezsuita.” Uo., 211. P. LUKÁCS az április 21-ei brévére, illetve annak előzetes ismeretére gondol.

³¹⁴ Lásd a fentebb már előforduló „*De novitiis recipiendis*” kezdetű pápai rendelkezést.

³¹⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 211, 64. j.

³¹⁶ Így LÁNYI EDE által, vélhetően valamelyik 18. századi jezsuita történésztől a turóci kinevezés kapcsán idézett sorok tulajdonképpen helyesek, vagyis hogy arra „*postulantibus primoribus, Mattbia secundo consentiente, Paulo quinto pontifice dispensante*” került sor. *Pázmány fejlődése*, II, 7.

dalról sikerült tisztázni Pázmányt a vádak alól Rómában, ahol ennek nyomán rögtön elkezdődhetett a római vikariátuson a *translatio* kánoni folyamata), azonnal publikálták a préposti kinevezést, talán egy kicsit preventív szándékkal is, hogy az eseményeket végleg visszafordíthatatlanná tegyék. (Ne feledjük, hogy Pázmány ártatlanságáról levelezése kapcsán Rómában április folyamán további bizonyítékokat vártak, és ilyeneket még a császári diplomácia is szolgáltatathatott, legalábbis Vasoli 1616. április 25-ei, talán véletlenül – talán nem – a préposti kinevezés napján kelt újabb tisztázó jelentésének visszaigazolásában írta Borghese, hogy Pázmány feddhetetlensége időközben több helyről is igazolódott.)³¹⁷ Mindemellett a kinevezési aktus gyakorlatilag a Forgách Ferenc halála után folytatott diplomáciai tárgyalások, államtitkársági iratok,³¹⁸ a Ridolfinak adott pápai kihallgatások ismeretanyagát is magába sűríti. V. Pál valóban mentesítette Pázmányt a jezsuita rend kötelekeitől, és ezt nyilván nem azért tette, hogy a király ne vele töltse be az esztergomi érseki széket. Pázmány is, aki a generálishoz írt február 8-ai levelét leszámítva közvetlenül nem folyik bele a római eseményekbe – hanem csak áttételesen, a Habsburg-diplomácia közreműködésével –, joggal vélelmezhetette: azáltal, hogy a pápa „áthelyezte” őt a szomaszkákhoz, ha közvetetten is, de a primási méltóság elfogadására „ösztökéli” (*adstringit*).³¹⁹

A tárgyalási előzmények ismeretében a préposti kinevező irat kitétele sokkal inkább a nyilvánvalóan megtapasztalt pápai akaratot értelmezte, illetve megfogalmazása a magyarországi protestáns rendi támadások kivédésére irányulhatott, mintsem hogy a pápai autoritásnak derogáló „vaskos jogi tévedés”, vagy „csúsztatás” lett volna.³²⁰ A leghalványabb nyoma sincs

³¹⁷ Erről Borghese, vagyis a pápai Államtitkárság választjegyzékéből tudunk. Dátum nélkül kiadva: LUKÁCS, *i.m.*, 211, 60. j. – Vasoli 1616. április–októberi jelentései továbbra is lappanganak.

³¹⁸ Különösen LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok, n. 8 és 12.

³¹⁹ FRAKNÓI megjegyzését ugyanakkor jókora túlzásnak tartjuk. Ő a királyi kinevező irat szövegéből azt a következtést vonja le, hogy „egyidejűleg pápai irat ment hozzá, a mely meghagyta neki, hogy köteles elfogadni az egyházi javadalmat, melyre a király kinevezi”. *Pázmány Péter*, 77. Ez a „pápai irat” persze nem más, mint az április 21-ei, harmadik pápai bréve.

³²⁰ LUKÁCS LÁSZLÓ értelmezésére *i.m.*, 211–212. – Rádásul a római jezsuita levéltári másolaton az irat címe alatt a következő megjegyzés található latinul: „Pázmány levéltárából, az 1616. évben saját kezűleg írva a következők találhatóak”. ARSI Hist. Soc., vol. 56, 110rv (közlése alább: *Dokumentumok*, 21. sz.) Vagyis a másolat egy, Pázmány s.k. írt példányról készült, ami elgondolkodtató. Nem valószínű, hogy Pázmány utólag lemásolta volna kinevező iratát. Az viszont sokkal inkább elképzelhető, hogy a szokásos kinevező iratoktól sok helyütt eltérő dokumentum megfogalmazását nem bízták az amúgy is kényes helyzetben

annak, hogy a Kúria részéről Pázmány préposti kinevezését kifogásolták volna.³²¹ Pázmány pedig élve a Rómából számára biztosított szabadsággal, feltételezhetően nuncius előjárója korábbi engedélyével – De Mara ekkor már nem tartózkodott Prágában³²² – rövidesen, már május legelején Magyarországra, illetve Bécsbe utazott, leginkább hogy prépostsága átvételét, ügyeit intézze.³²³ Azt, hogy az udvar választása a bevételeiben a jezsuitákat illető turóci prépostságra és nem más üresedésben lévő javadalomra esett, akár a Társaság felé tett gesztusként is értelmezhetjük.

Mindezen események ütemezésének megértésében az sem mellékes körülmény, hogy – miként már előkerült – március utolsó napjaiban a fő patrónus Klesl már nincs Prágában.³²⁴ Március 27-én Bécsben, március 30-án Bécs-újhelyen találjuk, és csak június elején költözik vissza huzamosabb időre az udvarba.³²⁵ Távozta szintén hozzájárulhatott Pázmány helyzetének gyors márciusi „rendezéséhez”, amit egyúttal a préposti dignitás előkészítéseként

---

lévő, és protestáns kapcsolatai miatt nem teljesen megbízhatónak tartott Lépes Bálintra, hanem a kancelláriára ekkor már bejáratos szerzetes (lásd Klesl nevében fogalmazott leveleit) közreműködött elkészítésében. Ami egyúttal elégséges magyarázattal szolgálna egyházjogilag szabatos megfogalmazására.

³²¹ Ugyanakkor LUKÁCS tanulmányának francia változata (és angol rezüméje) arról szól, hogy a préposti kinevezés, miként az érseki, kifejezett pápai jóváhagyással történt. Ami voltaképpen igaz, ám tényleges időpont-egyeztetéséről, illetve magának a turóci prépostságnak *in concreto* előzetes összehangolásáról nem tudunk, ismételjük. – Az állítást már KATONA ISTVÁN megfogalmazta: Pázmány úgymond nem lehetett érsek fogadalmi miatt, ezért II. Mátyás útján a pápához fordult, és annak belegeyezésével lett turóci prépost. *Historia critica regum Hungariae XIX*, 644.

³²² Elutazására már az április 4. utáni napokban sor kerülhetett. Utolsó jelentései hivatalból e napon keltek.

³²³ Pázmány 1616. május 2-án levelet ír Kleslnek, ekkor minden bizonnyal már nincs Prágában, utána Pozsonyból ír többször a bíborosnak, aki június 3-ai – az előbbi információkat is tartalmazó – levelében rendeli vissza Prágába. Közölve FRAKNÓI VILMOS (kiad.), *Pázmány Péter levelezése* (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 19), Budapest 1873, n. II. – 1616. május 16-án Bécsben állított ki kötelezvényt arról, hogy 1617-ben 2000, utána évi 3000 forintot juttat a nagyszombati jezsuita kollégiumnak a prépostság bevételeiből, és mihelyt a magyar törvények lehetővé teszik, átadja a prépostságot a rendnek. HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 27. (A turóci prépostság és a törvény sorsára lásd a VII. fejezet utolsó bekezdését.)

³²⁴ Utazásának három célja volt. A török béketárgyalások végső lezárása („*ultimar la pace*”), hogy lebeszélje Thurzó nádort a nemesi felkelés hirdetéséről Homonnai ellen, illetve hogy elfogadtassa vele: a tervezett országyűlésen Miksa főherceg képviselhesse az uralkodót: „*Partirà monsignor Gleselio per Vienna domani o l'altro, et i fini di questa sua andata per quanto egli mi disse bieri, che venne a licenziarsi... sono tre. Il primo è per disporre il palatino d'Ungberia a contentarsi, che l'arciduca Massimiliano assista a quella dieta in nome dell'imperatore, nè li muova difficoltà in vigor de privilegi di quel regno, com' altre volte è sortito et conseguentemente per esser in un certo modo il precursore d'esso arciduca.*” De Mara Borgheséhez, Prága, 1616. március 21. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 65.

³²⁵ HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, III, n. 612 és 642. Legkésőbb március 25-én már úton volt. – A nuncius március 28-án jelentette Rómának, hogy a Titkos Tanács elnöke már nincs Prágában. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 75.

is értelmezhetünk. A préposti kinevezés környékén Klesl ugyanakkor átmenetileg ismét visszatért az uralkodó mellé, 1616. április 30-án ugyanis a cseh fővárosból írt Thurzó nádornak.³²⁶

Prágában a római tárgyalások részleteiről bővebb információt is szerezhettek az időközben oda érkező Lodovico Ridolfitól, aki pápai kamarásként egyebek között Klesl bíborosi birétumát hozta magával.³²⁷ Pázmány is találkozott vele, és vélhetően az ő tanácsára levélben fordult Scipione Borghese bíboroshoz. Ebben köszönetet mondott a Szentszék jóindulatáért, és megemlítette küszöbön álló kassai küldetését. Útja részleteiről és „más ügyekről” Ridolfi révén ígért behatóbb tájékoztatást. Borghese július 16-ai válaszában egyáltalán nem kifogásolta, hogy Pázmány elvállalta a küldetést, sőt sikert várt tőle.³²⁸ Július 30-ai³²⁹ és augusztus 20-ai jegyzékében³³⁰ pedig kifejezetten további érdeklődésének adott hangot a küldetés sikerét illetően. A pápai udvarban 1616 nyarán tehát már Pázmány politikai szerepvállalása állt bizonyíthatóan a figyelem középpontjában.

c) *A Jézus Társaság és a gyerekvád*

A római Kúria elfogadó, a kánonjogi követelményeket szemlátomást a politikai érdekekkel harmonizáló attitűdjével ellentétben a Jézus Társaság

³²⁶ MNL-OL MKA Archivum familiae Thurzó (E 196), fasc. 81, n. 46 (17. d.).

³²⁷ Ridolfi útjáról alább még szólunk.

³²⁸ Pázmány levele kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 15. A levéltári lelőhelyen címzés nélküli irat címettjeként itt De Mara nuncius szerepel. A levél és a Rómában, július 16-án kelt válaszlevél (közölve uo., 1. jz.) államtitkársági lelőhelye, utóbbi római keltezése nyilvánvalóvá tesz, hogy Scipione Borghese bíboros nepos, vagyis a pápai Államtitkárság a valódi címzett. A nuncius ekkor már 1615-höz hasonlóan a Padova környéki fürdőkhöz tartózkodott. Egyébként is De Marát („előjáróját”) miért informálná Pázmány Ridolfin keresztül? (Az más kérdés, hogy Ridolfi végül csak több hónap múlva megy majd vissza Rómába – vö. alább –, ez 1616 nyarán még nem volt sejtető.) – Az iraton található szokásos államtitkársági – az iratkezelési illetékességet meghatározó – feljegyzés alapján („a mons. de Foligno”) a francia nyelvű cikkben még Porfirio Felicianit találjuk címettjeként. LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 100, 80. j. – A levél Klesl olasz titkárának írása (!). Vö. BAV Bonc., vol. E 33, fol. 304rv.

³²⁹ „Per quel, che vostra signoria scrive con lettere delli XI dell’istante non ha fatto poco il P. Pasman d’baver reso ben affetto a sua maestà il palatino d’Ungheria, et operato, che scriva lettere amorevoli all’Homanai, et risentite al Gabor et capi dell’Aiduchi tumultari, acciò ritornino quanto prima all’obbedienza della maestà sua. Ma come vostra signoria dice, non si può promettere assolutamente d’esso palatino, sapendosi la sua versutia, et perversità.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 135r; Germania, vol. 27, fol. 116v–117r.

³³⁰ „Nell’arrivo costà del P. Pasman si potrà intender meglio come vostra signoria scrive quel, che è passato nelle cose d’Ungheria, et se ne aspettarà a suo tempo avviso da lei, com anco dell’ultima risoluzione della dieta d’Austria.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 147rv.

ausztriai rendtartományában nem mondhatni, hogy lelkesen fogadták a fejleményeket. A június végén Prágába érkező Alber provinciális kérvényt nyújtott be az uralkodóhoz, amelyben arra hivatkozva ellenezte Pázmány turóci prépostságát, hogy a javadalom a sellyei rendházat illeti. Mintegy harminc évvel korábban ugyanis egyesítésre kerültek, majd a Bocskai-háborút követő visszaszerzése után a nagyszombati kollégium alapítványába inkorporálták – fejtegette.³³¹ Az udvarban alapvetően nem vitatták érveit, és tudatták vele, hogy Pázmány pontosan olyan feltételekkel kapta meg a javadalmat, mint Forgách – első évben 2000, utána 3000 forint éves járadékterherrel a rend számára – és csupán addig, amíg „a Magyar Királyság törvényei meg nem engedik a Társaság számára, hogy ingatlan javakat (eme prépostsággal egyetemben) szerezzenek és birtokoljanak”.³³² E közlés újabb bizonyítéka, ezúttal a turóci prépostság vonatkozásában, miért kellett Pázmány jezsuita jellegét megszüntetni (pontosabban szüneteltetni).

Alber kifogásolta továbbá Pázmány június–júliusi felső-magyarországi küldetését is, ahová Klesl – részben azért, hogy még inkább megbizonyosodjék bizalmasa politikai rátermettségéről – a rendi mozgolódás lecsendesítésére küldte. Az Örök Városból nemrég hazatérő provinciális szintén személyesen tárgyalt a cseh fővárosba érkező Ridolfival, aki elsősorban a bécsi egyetemi unió ügyében kereste fel őt, ám a spanyol követ érkezése miatt erről végül nem tudtak eszmét cserélni.³³³ A jelek szerint Pázmány viszont megelőzően szóba kerülhetett. A pápai kamarás sommás közlését, miszerint Pázmány „átment a szomaszkákhoz és a rend őt befogadta”,³³⁴ Alber erős gyanakvással fogadta. Kilátásba helyezte, hogy Kleslnél ellenőrizni fogja az

³³¹ A generális már 1616. április 23-án Kobenzl március 29-ei levelére válaszolva – vagy a harmadik, április 21-ei bréve kiállítása után, de még a turóci prépostság április 25-ei adományozása előtt – utasította Kobenzlt, hogy prépostság adományozásáról informálja a Rómából megérkező új provinciálist, Albert, aki majd jelezni fogja, mit tegyen. Lásd még alább is.

³³² „...donec per statuta regni Ungaria liceat societati bona immobilia hancque praepositorum adire et tenere”. Alber Vitelleschihez, Prága, július 4. ARSI vol. 225, fol. 351r v.

³³³ „Heri me in collegio convenit reverendissimus Ridolphi, instructus credo ad discerpandum in causa collegii Vienenmsi, sed cum sermone de aliis rebus inchoasset, supremus me invisens orator regis catholici, cui ipse cessit, sicque aliud actum non est. P. Paman paucis diebus...” Alber a generálishoz, Prága, 1616. június 26-27. ARSI vol. 225, fol. 344r–345v. A levél eleje szintén az unióval foglalkozik. (A Pázmányra vonatkozó részek kiadása az eggyel ez utáni jegyzetben.)

³³⁴ A szomaszkák legfőbb eljárójának levelei erről Pázmányhoz, illetve nunciushoz 1616. április 29-én keltek. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 211, 62. j. Közlésük SÁVAINÁL.

információt.³³⁵ Eközben Vitelleschi generális már inkább azt látta jónak, ha nyíltan elhatárolódnak Pázmánytól. Az osztrák rendtartomány több tagja ugyanis Rómába

„bizonyos dolgokat jelentett a Társaság ellen irányuló némely rosszindulatú megjegyzésekről Pázmány úr kapcsán, mivel azt hiszik róla, hogy még mindig a Társaság szerzete, és azt látják, hogy olyan életmódot folytat, ami semmiképpen sem egyeztethető össze a Társaság intézményével. Ám könnyen elejét lehetne venni az efféle híreszteléseknek, ha nyíltan megmondanánk, hogy ő nem tagja többé a Társaságnak, hanem a pápa és a Társaság (!!) által neki adott felhatalmazással élve átment a szomaszkákhoz”.³³⁶

Július közepén Alber meg is ígérte, hogy nyilvánosan terjeszteni fogják: a *Kalauz* szerzője „nem jezsuita többé, a pápa és a generális engedélyével átment a szomaszkákhoz”.³³⁷ Vitelleschi és a provinciális megnyilatkozása azonban nem a kiengesztelődést, csupán a tények viszonylag kései tudomásul vételét, illetve a Pázmánnyal kapcsolatos bonyodalmak renden belüli – ugyan még nem végleges – lezárását jelentette. Vitathatatlan, hogy a jövődő primás egyházi állapotában bekövetkezett változás tudatosítása időbe telt, a volt rendtársak generális elé tárt panaszai mégis inkább szemforgatónak tűnnek. A jelek szerint azonban a szándékukkal elmentés hatást értek el, hiszen a legfőbb előjáró parancsára az egész provinciának képviselnie, hirdetnie kellett az érseki kinevezés alapjául szolgáló tételt: Pázmány a pápa és a Társaság által neki adott „*potestas*”-sal élve átment a szomaszkákhoz. E kétségkívül valós és érvényes megállapítás körülményeiről, részleteiről, mögöttes mozzanatairól mi a legtöbb kor-

³³⁵ 1616. június 26–27-ei levelének a generálishoz számos kihagyással kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 16.

³³⁶ „Scribunt frequenter ex provincia patres quadam de quorundam mussitationibus contra societatem occasione domini Pasmán, quod cum eum adhuc societatis religiosum esse credant, eiusmodi ab ipso vivendi rationem institui videant, quae nullo modo societatis instituto congruat. *Sed videtur facile hisce rumoribus occurri posse, si palam respondeant eum nequaquam amplius societatis religiosum esse, sed ad Somaschos potestate ei a pontifice et societate facta transiisse.” Vitelleschi generális 1616. június 18-ai, Albernek írt levele a *-gal jelölt résztől kiadva: LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 99, 78. j. – A generális 1616. július 16-án szükségesnek látta visszatérni a kérdésre, ha rövid utalás szintjén is: „De negotio D. [!] Pasmán credo reverentiam vestram iam tam ex litteris meis 18 Iunii datis tum aliunde iam intellexisse.” Levele Alberhez, 1616. július 16. ARSI Austr. 2 II, pag. 742. – Nem kell különösebben kommentálni azt a tényt, hogy a generális a „páter Pázmány” helyett következetesen a „Pázmány úr” megjelölést használja.

³³⁷ „Accepi paternitatis vestrae litteras 18 Iunii datas. De P. Pasmanno dico, ubicumque datur occasio, non esse amplius Societatis, sed transiisse facultate summi pontificis et paternitatis vestrae ad Somaschos.” Alber generálishoz címzett, 1616. július 18-ai levele közölve uo. (LUKÁCS–SZABÓ). – Az eredetiben az idézet előtt és után a következő mondatok találhatóak: „De P. Pasmanno dico...”, illetve „...ad Somaschos. De feren-dis nuptiis illius principis, ubi quod cognovero, paternitati vestrae significabo.”

társnál jóval többet tudunk, illetve még többet fogunk megtudni. Talán még a főszereplőnél is többet. Annak jelentőségét pedig aligha kell taglalni, hogy – a fogalmazvány tanúsága szerint utólagos beszúrásaként – a rend által adott felhatalmazás is szerepel Vitelleschi levelében, amit az általa adott *dimissoriale* publikálásaként értelmezhetünk.

Július végére, augusztus elejére egyre inkább az osztrák tartomány került Pázmány miatt szorult helyzetbe. Kleslnek ugyanis, akarva-akaratlanul – esetleg értesülve, ki tudhatja ma már, a római feljelentésről, vagy arról, hogy a vádnak Bécsben is híre mehetett – az egész gyerek-rágalmazási ügyet sikerült Kobenzl atya nyakába varrnia, őt és Alber provinciálist magyarázkodásra kényszerítenie, és nemcsak Pázmány ügyében.³³⁸ Gyakorlatilag rágalmazási ellenakcióról lehetett szó, amelynek fő célja Pázmány becsületének helyreállítása Bécsben, még inkább pedig a jezsuiták sarokba szorítása lehetett. Egy osztrák főúr, Georg Teuffel³³⁹ ugyanis azt kezdte híresztelni bécsi vezetői körökben („*apud magnos*”), hogy Kobenzl Nagyböjtben részben azzal a megbízatással ment Prágába, hogy a bécsi kollégium nevében jelentést tegyen Klesl számára: Pázmánynak a szerzetesi szüzességi fogadalom szentségtörő megszegéséből fiúgyermek született. Ráadásul Teufel azt állította, hogy mindezt magától Klesltől tudja, aki Kobenzlt továbbküldte a nunciushoz. Pázmány pedig ennek nyomán tisztázta magát, méghozzá eredményesen, orvosi vizsgálattal is.

A gyorsan terjedő hír nyomán kényelmetlen helyzetbe került páter Kobenzl Teufeltől személyesen, Klesltől pedig írásban – Pázmányt megszégyenítő indulattal – követelte a helyzet tisztázását. Az utókort is hasznos információkkal ellátó, 1616. augusztus 3-án kelt, általunk is már többször idézett hosszas levelé-

³³⁸ Értelmezésünk e vonatkozásban viszonylag közel áll IVÁNYI BÉLÁÉHOZ, akinek ugyanakkor több megállapítását hibásnak, diskurzusát pedig történetileg részben *inadequát*nak tekintjük. Ezekre tételesen nem hívjuk fel a figyelmet, hiszen elbeszélésünk eltérő voltából kikövetkeztethetőek. LUKÁCS leírásával szemben IVÁNYI mindazonáltal meggyőzően érvel amellett, hogy Kobenzl öngigazolása csak Kleslre és a nunciusra vonatkozatható, a generálisra, akinél a feljelentést gyerekügyben megtette, nem. *Pázmány kilépése*, 9–12; vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17–18 és 212–214 (jegyzetekben). Jegyezzük még meg, hogy LUKÁCS áttekintése megbízhatóbb, leginkább azért, mert erősen deskriptív, és nem kíván mélyre hatolni, illetve a tényleges augusztusi eseményekre koncentrálni. (Lásd azonban még a 1616. tavaszi prágai történésekre vonatkozó korábbi meglátásainkat.) – Az egész gyerekrágalmazási ügy számunkra leginkább azért jelentős, mert iratai értékes támpontokat nyújtottak annak megállapítására, hogy Pázmány *de facto* mikor vált szabaddá a jezsuita kötöttségektől; illetve újabb bizonyítékkal szolgál Pázmány és a bécsi egyetemi unió ügyének összekapcsolódására.

³³⁹ Georg Teufel, Freiherr zu Gundersdorf (1575–1641/1642), felesége Elisabeth Puchheim volt, egyetlen leánygyermek 1615-ben született. Nem tévesztendő össze a Haditanács 1566–1578 közötti azonos nevű elnökével. Hogyan és miért csöppent az ügybe, hamarosan kiderül.

ben hangoztatta Pázmány iránti barátságát a bíboros előtt, habár a szerelmes leveleknek továbbra is hitelt adott – Prágában többször bizalmasan beszélgettek, a rektor után neki árulta el először utazása célját stb. –, és bebizonyította, hogy a gyerekvád prágai elterjedése nem tőle indulhatott ki, hiszen mire odaért, már a magyar rendtársát igazoló orvosi vizsgálat is lezajlott. Írása végén hosszasan mentegetőzött, hogy ha Prágában az illendőnél hevesebben szolt volna akár a bíboros, akár a nuncius előtt a bécsi egyetem és a kollégium uniója ügyében. Levelét még el sem küldhette, amikor kezei közé kapta Klesl Teufelhez intézett sorait, amelyben a bíboros kijelenti, hogy a főúr nem őtőle hallotta a Kobenzlra vonatkozó vádakát. Maga a vélhetően emiatt Bécsbe siető Pázmány is már augusztus 1-jén s.k. tanúsította, hogy Kobenzl *Prágában* vele végig barátilag társalkodott, és sem Klesl, sem a nuncius előtt nem emelt panaszt ellene. Ezt augusztus 10-ei, nem Kobenzlhez, hanem Alber provinciálishoz intézett levelében Klesl is elismerte.³⁴⁰ Kitétele azonban, miszerint Kobenzl *ebben a dologban ártatlan (in hac re innocens est)*, továbbá hogy Pázmány tanúsítványa is csak Kobenzl prágai szerepére vonatkozik (sőt a Teufelnek adott bíborosi irat is csupán abban dezavualja Teufelt, hogy állításai forrása Klesl lenne),³⁴¹ napnál világosabban megértette a jezsuitákkal: machinációik visszafelé sülték el. Klesl azon nyomban le is csapott a kínálkozó lehetőségre. Másolatban azon megjegyzés kíséretében küldte át Kobenzl mentegetőzését Alber provinciálisnak, hogy az ilyesfajta védekezés inkább illik a világi főurakhoz, mintsem szerzetesekhez, kiváltképpen nem a Társaság atyáihoz. Erősen kifogásolta, hogy egy olyan ügyben, ami bármiféle nőcske állításából származhat, egy magas rangú, fontos hivatal viselő („*in excelso regimine locumtenens est*”) jeles katolikus arisztokratát, aki eddig a Társaság irányában jóindulattal viseltetett, az atyák közül valaki szükségesnek látta nyilvánosan megcáfolni. „Mit mondanak majd a katolikusok? Mi reményük maradhat még?” (– ha már a jezsuiták is ilyenek) fűzi tovább Klesl, mondván, ő maga is megbotránkozott volna, ha különféle ügyekben Bécsben korábban személyesen nem ismerte volna meg az ottani jezsuiták („*borum hominum*”) érdes jellemét, melyből már annyi sok rossz származott.

Arra, hogy a gyerekrágalmazási ügy elővétele – amellet, hogy patrónusa sajátos modorában Pázmánynak is elégtételt kívánt szolgáltatni – 1616

³⁴⁰ Az említett források IVÁNYI után kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok. n. 17–18.

³⁴¹ Két dolog lehetséges: Teufel nem pontosan a klesli utasítások szerint járt el, amikor ténylegesen a bíborosra hivatkozott, avagy részleges dezavációja eleve eltervezett volt.

nyarán tulajdonképpen Kobenzl lejárataát és a jezsuiták megleckéztetését szolgálta, közelebbi támpontokat is találunk, még hozzá Georg Teufel személyén keresztül. Teufel ugyanis az udvar távollétében az ausztriai ügyeket vivő „*excelsum regimen*”³⁴² tagjaként úgy került az események közélébe, hogy a bécsi egyetemi unió ügyében kiadott pápai dekrétum végrehajtására kijelölt állami bizottságnak ő lett a prefektusa. Teufel – legalábbis a jezsuiták nézete szerint – hatáskörét túllépve és az egyházi immunitást megsértve azonnal megidézttette a bécsi rektort és kollégiumot. Raphael Kobenzl prágai útjára éppen azért került sor, hogy maga mögött tudva Miksa főherceg támogatását, elérje a szerinte a Jézus Társasághoz kifejezetten ellenségesen viszonyuló Teufel leállítását.³⁴³ Ez nyilván sikerült is, hiszen az unió ekkor nem került végrehajtásra. Teufelnél, akinek komolyabb anyagi vitája is volt a bécsi jezsuitákkal egy ingatlanvásárlás kapcsán,³⁴⁴ elégséges indítékot találunk tehát Kobenzl páter lejárataára, aki Kleslhez intézett szenvedélyes levelével bele is sétált a csapdába. Míg Pázmánnyal szemben nagyjából tisztázni tudta magát (és ismételt Pázmányt is), kénytelen volt beismerni, hogy az unió kapcsán a nuncius előtt – aki őt ágyban fekvő fogadta – nem a megfelelő kifejezéseket használta.³⁴⁵ A bíboros erre hivatkozva már azt is meg tudta indokolni, maga miért nem volt hajlandó az unióról

³⁴² E kvázi bécsi „Helytartótanácsra” közelebbi információt eddig nem találtam.

³⁴³ „*Negotium unionis urgetur summe, et quidem praetexto sua sanctitatis per illustrissimum Burgesium decreto, quod tamen non exhibetur. Ergo instituta est nuper commissio, cui dominus Teuffel est praefectus, qui pro suo adversus nos odio ad maiorem societatis confusionem praeter limites commissionis factae eam in excelso regimine patentibus portis agi voluit. Quo etiam propter ius et fas in praedivitiis libertatis ecclesiae reverendum patrem rectorem et collegium evocavit.*” ARSI Austr., vol. 225, fol. 334^{rv}. Kobenzl március 9-ei s.k. levele Bécsből a generálishoz. Lásd Vitelleschi erre és március 21-ei levelére április 16-án adott válaszáat is. ARSI Austr., vol. 2 II, p. 724. – Kobenzl küldetésének előzményeiről, Miksa támogatásáról Alber provinciális március 11-én szintén informálta a generálist. Eredetileg ketten mentek volna Prágába. ARSI Austr., vol. 225, fol. 335^{rv} (e levél alján, utóiratban szól az elfogott „szelermes levelekről”).

³⁴⁴ „*Quanto propensioem illustrissimae dominationis vestrae in societatem nostram affectum ex eius litteras 5 februarii datis intellexi, tanto etiam molestius accidit id ab illustri dominatione vestra iisdem postulari, quod ut maxime velim, praestare vix possum. Cum enim domus illa, quam illustrissima dominatio vestra a patribus Viennensibus ea conditione emit, si nobis eiusmodi venditio probaretur, antequam in manus societatis venisset a religiosis possessa fuerit, habeatque adiunctum sibi sacellum stato sacrorum onere gravatum. Praecipue videt illustris dominatio vestra nullo modo probare nos posse, ut res sacrae in manus saecularium nostra venditione perveniant...*” ARSI Austr. 2 II, p. 721–722 („*Admodum Illustri Georgio Teuffel*”). Vitelleschi generális levele a báróhoz 1616. április 9-én kelt.

³⁴⁵ Kobenzl augusztus 3-ai levelében. E rész LUKÁCSNÁL hiányzik, csak IVÁNYINÁL található meg (Pázmány kilépése, 22 [első bekezdés]).

érdemben beszélni Kobenzllel, akit a továbbiakban sem tartott alkalmas tárgyalópartnernek.³⁴⁶

A nyilvánvaló és ravasz ellentámadás, amely olyan képből állította be a rendet, mint aki cselekedeteivel a lelkek üdvösségét veszélyezteti, ha az egyetemi uniót nem is hajtatta végre, több szempontból sikerre vezetett. Alber provinciális augusztus 19-ei válaszlevelében megpróbálta ugyan menteni Kobenzlt. Kifejtette, hogy a város katolikus és protestáns előkelői között elterjedt vád alól, bárhonnan származott is, a rend, a kollégium, és a saját érdekében az atyának tisztázni kellett magát.³⁴⁷ Elismeri viszont, hogy ezt nem a megfelelő módon tette.³⁴⁸ A provinciális továbbá kénytelen-kelletlen írásba adta, hogy „a mienk közül soha senki nem gondolt arra, hogy [*Pázmánynak*] gyereke lett volna, még a gyanú sem merült fel, és közülünk akár a bécsi, akár a prágai kollégiumból, vagy bárki más ezzel kapcsolatban sem Főmagasságnál, sem valaki másnál nem vádaskodott.” Vagyis Pázmányt e gyanú alól *expresse* egyszer és mindenkorra tisztázta.

Alber lépését egyúttal a jövendő primás elleni rendi támadások záróakordjai közé sorolhatjuk. Ugyanaznap mindazonáltal nemcsak Kleslnak, hanem Vitelleschi generálisnak is írt. Másolatban elküldte neki az összes vonatkozó irat kópiáját – így maradtak ránk –, hogy ne érje felkészületlenül, ha az ügyben a császári diplomácia Rómában is ellentámadást indítana („*si forte Romam haec nova querela deferretur*”).³⁴⁹

Erre azonban tudtunkkal nem került sor. Vitelleschi szeptember 24-ei válaszlevelében maga is békülékeny húrokat pengetett már: bár leszögezte, hogy szerinte Kleslt nem Kobenzlt hangneme, hanem a védekezésének igazsága sértette, sértettsége igazából a Pázmányt ért rágalmaknak tulajdonítható.³⁵⁰ Ekkorra tehát már a rend római vezetése sem adott hitelt a korábbi, sok vihart kavarázó gyanúsítgatásoknak. 1616. augusztus végén maga Alber is már csak a Gondviseléstől várta a probléma megoldását, igaz, nem kifejezetten felebaráti módon: „Visszatért Magyarországról Pázmány turóci prépost úr, áthaladt Bécsen, mielőtt visszaérkeztem volna,

³⁴⁶ Alberhez augusztus 10-én írt levelének kiadatlan részeiben szól erről, meglehetősen hosszúsággal. Ebből két részletet láss Ms. MTA Diss., 103, 94. j. (ARSI Austr., vol. 225, fol. 359^{rv}).

³⁴⁷ Tévesen a generálisnak tulajdonítva közölte: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 253, 3. j.

³⁴⁸ A páter a későbbiekben is szerepet kapott az egyesítés elleni küzdelemben. Vö. Vitelleschi hozzá írt leveleit: ARSI Austr., vol. 2 II, p. 801. 820 és *passim*.

³⁴⁹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 213, 73. j.

³⁵⁰ Uo, 74. j.

és már Prágában van, előléptetőjével („*promotore suo*”), a méltóságos Klesl úrral. Tehát egyszer sem láttam visszatérte után, de bárcsak látnám végre-valahára már az égben”.³⁵¹ Talán annak háttérében is még szintén a jezsuiták állhattak, hogy a pápai Államtitkárság 1616. október 1-jén jegyzékben érdeklődött Vasoli uditortól, hogy vajon a Pázmány ellen a kassai részgyűlésen hozott cikkelyek tartalmazzak-e a vallással szembeni kitételeket, illetve a császári Kamarával folytatott tárgyalásai nem simónia-gyanúsak-e?³⁵²

3. PÁZMÁNY KIRÁLYI KINEVEZÉSÉNEK IDŐZÍTÉSE

Magyarország jövődó primásának helyzetét igazából ezek a fejlemények már nem érintették. Pázmány esztergomi érseki kinevezését 1616. szeptember 28-án az Udvari Magyar Kancellária nyilvánosságra hozta.³⁵³ Lépes Bálint nyitrai püspök, udvari magyar kancellár a következőképpen tudósít bennünket a magyar történelem e meghatározó pillanatáról:

„Tegnap, úgymint Szent Mihály nap estin császár urunk őfelsége eleiben köletett mennem, beteges állapotom miatt ugyancsak székben ülván, őfelsége nagy solemniter velem declaráltotta ki az új érseket, Pazman Pether érsek uramat. Ez őfelsége és egyéb ott levő reám bízott dologban véget vetvén onnéd Klezl cardinal uramhoz ő nagyságához mentem, holott ugyan Pazmanj Pether érsek uram előtt kardinal uram ő nagyságánál egyéb rendbeli dolgok között az kegyelmetek dolgáru is emlékeztem...” – írta a kancellár az esemény másnapján, 1616. szeptember 29-én Batthyány Ferencnek.³⁵⁴

Királyi tanácsosi esküjét Pázmány még aznap este letette a prágai várban.³⁵⁵

³⁵¹ Levele Vitelleschihez, 1616. augusztus 23. LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 102, 91. j. – Valószínűbb, hogy Pázmány kassai küldetéséből először egyenesen Prágába ment július végén, és onnan rándult le Bécsbe.

³⁵² Kiadva uo., 103, 96. j.

³⁵³ MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 6, fol. 779–780. (Az anyag CD ROM-on is hozzáférhető, én még mikrofilmen használtam.) – FRAKNÓI arról tudósít, hogy a nuncius már aznap, 1616. szeptember 28-án jelentette a kinevezést Rómába, és maga is kérte a bullák kedvezményes expedálását. A nuncius itt azonban már nem De Mara, hanem Vasoli uditore. *Pázmány... és kora*, I, 621. (FRAKNÓI ezen az oldalon található téves azonosításai hozzájárulhattak ahhoz, hogy a Pázmány-kutatás figyelmét tökéletesen elkerülte De Mara nuncius idő előtti távozta. Vö. alább.)

³⁵⁴ *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből* (Adattár... 5), s.a.r. JANKOVICS JÓZSEF, Budapest–Szeged 1981, n. 153.

³⁵⁵ Az eskü szövege a jelenlévők felsorolásával kiadva: GALLA FERENC, *Újabb kiadatlan Pázmány-levelek*, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942–1943 (Szekfű Gyula Emlékkönyv), Budapest 1943, klny., 5–6, n. 1.

Március végétől – *de facto* kiválásától a Jézus Társaságból – számítva az 1616. szeptember 28-ai dátum szinte napra pontosan kerek hat hónapot jelent. Meglátásunk szerint az időpont egyáltalán nem véletlen. Minden valószínűség szerint egy, március végén Prágában eldöntött menetrend (mellyel összhangban, alapján született az V. Pálnak benyújtott utolsó kérvény is) követésének lehetünk szemtanúi. Pázmány függetlenedése a Társaságtól az első két bréve alapján, Placido de Mara apostoli nuncius lépésének köszönhetően ment végbe, e „novíciusi idejének” maximuma hat hónap volt, leteltével feltétlenül lépni kellett!

„Novíciusi idő”-ről így, idézőjelek között beszélhetünk, hiszen a harmadik bréve kötöttebb irányt szabott az átlépésnek. Ennek köszönhetően Pázmány sosem lett a szomaszkák novíciusa. Legszabatosabban „novícius-jelöltnek” lehet nevezni, ismételjük, és nem a 1616. március végi nunciusi joghatóság alá kerülése, hanem a római vikariátusi eljárás és a rendi befogadó nyilatkozat nyomán.³⁵⁶

A császári udvarban a féléves kivárás, pontosabban a hat hónap meg nem haladásának egyik oka az volt, hogy a kíváncsi, az egyházjogban jártas és megfelelő (de nem teljes körű!) háttér-információkkal rendelkező, vélhetően szűk körű, de nem elhanyagolható szemlélők, kiváltképpen az első két brévét ismerhető jezsuiták előtt, akik a nunciusi joghatóság alá kerülés szemtanúi voltak – a teljes formális kánonjogi szabályszerűség látszatát keltsék. Másfelől az eltelt hat hónap során a szélesebb közvélemény előtt is megfelelően tudatosítani kívánták: a prímási székbe nem a Jézus Társaság tagja, hanem a turóci prépost, a magyar rendi alkotmány törvényes tagja fog ülni.

A korábbi tárgyalások fényében nyilvánvalónak tekintették a császári udvarban: V. Pál egyértelműen Pázmány érseki kinevezését kívánja, azt brévéivel messzemenően előmozdította. Ez így is volt. Látni fogjuk, a pápai Államtitkárság kifejezetten sürgette a magyar szerzetes előléptetésének mielőbbi megtörténtét, s egyértelmű örömmel nyugtázta bekövetkeztének hírért. A prímási szék betöltésének római, kánoni szakaszában nemcsak megkülönböztetett figyelmet tapasztalhatunk majd a Kúria részéről, hanem a még megoldatlan, felmerülő nehézségek, kánonjogi problémák is egytől-egyig gyors, rugalmas rendezésre kerülnek.

Pázmány érsekségének története az 1616. szeptember 28-ai királyi kinevezés után sem fog szűkölködni változatos fordulatokban.

³⁵⁶ LUKÁCS utóbbira hivatkozva azt írja, hogy Pázmány új rendjének novíciusa lett. *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215. Érdekes viszont, hogy a tanulmányát ismertető és méltató HOLL BÉLA azt emeli ki, hogy Pázmány „azonban már a noviciátust sem kezdhette meg”. ItK 91–92 (1987–1988) 732–739, 734.

V. SZOMASZKA FOGADALOM HELYETT PÁPAI ELŐTERJESZTÉS?

I. A SZOMASZKA FOGADALOMTÉTEL ELMARADÁSA

A prágai udvar, a közvélemény, de még a jezsuiták számára is a lényegi mozzanat az volt a történetben, hogy V. Pál szóban, majd írásban is megegyeztetve, hogy Pázmány eljöjjön rendjéből, vagyis hogy kikerült addigi előjárói joghatósága alól, és úgymond nem tagja a Társaságnak. Az, hogy a – kezdetben napirenden szereplő – közvetlen pápai kivétel egyházjogilag aggályos, illetve az a körülmény, hogy az alkalmazott „átlépés” igazából csak akkor válik ténylegesen „kilépéssé”, illetve „belépéssé”, ha Pázmány a próbaidő letelte után a másik szerzetesrendben fogadalmat is tesz, vélhetően ismert volt a műveltebb és tájékozottabb egyháziak körében. Arról viszont, hogy ez megtörtént, avagy sem, aligha lehetett tudomásuk, mint ahogy kívülről a többsége számára, húzzuk alá, magáról a szomaszka kerülőútról sem, nemhogy annak pontos szabályozásáról. Egy ilyen fogadalomtétel pedig még rendes esetben is zártkörű, belső eseménynek számított.

A pápai bréve létéről sokan tudhattak és tudtak, konkrét tartalmáról azonban már jóval kevesebben. A római hivatalos átlépési eljárásban felhasznált, könnyebben hozzáférhető március 5-ei bréve nyomán talán többeknek is információjuk lehetett róla, hogy a pápa határozottan, *expressis verbis* előírta Pázmánynak: a noviciátus megkezdése után hat hónapon belül ünnepélyes fogadalmat kell tennie egy másik szerzetesrendben. Azt azonban, hogy ezt kizárólag De Mara előtt teheti le,³⁵⁷ Prágában csak azok ismerhették, akik nemcsak azt tudták, hogy ténylegesen három bréve született az ügyben, hanem kézbe vehették az április 21-ei brévét is: az átadó Ridolfi mellett Klesl minden bizonnyal, és maga Pázmány.

---

³⁵⁷ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 14., illetve *Dokumentumok*, 20. sz.

A szomaszka rendben leteendő ünnepélyes fogadalom kérdése egy nagyon konkrét, jól körülhatárolt, ugyanakkor diszkrét mozzanat volt a jezsuita rendi kötelékek kánonjogilag szabatos megszüntetésének folyamatában. Letétele elé viszont váratlan akadály hárult. Pázmány ugyanis, noha már március végén új előjáró, a nuncius joghatósága alá került, e lépés még a március 5-ei bréve alapján történt. Abban a felfogásban, amit az április 21-ei brévéhez benyújtott kérvény tartalmaz: a noviciátusra vonatkozó általános pápai előírások alóli felmentésre számítva az átlépéshez szükséges próbaidőt Kleslrel és a nunciussal egyetemben pusztá formalitásnak tekintette. Talán abból a megfontolásból, hogy szélesebb körben ne szerezzenek erről a kívülállók számára érthetetlen és talán nem is annyira tekintélynövelő körülményről értesülést. Ne feledjük, a közvélekedés bizonyíthatóan az, amit Klesl 1615 folyamán szeretett volna elérni a Kúriában: Pázmány nem jezsuita többé, pápai bréve vette ki a Társaságból, illetve az uralkodó által adományozandó egyházi javadalom, javadalmak várományosának számított. Az április 21-ei bréve azonban a noviciátus jelképes volta ellenére bizonyos formákat megőrzendőnek tartott, és a szomaszka prokurator ennek alapján küldte el Pázmánynak a rendi habitust, szabályzatot és instrukciót az újonc idő végzésére és a fogadalom letételére.

Kézbesítésükkel, miként az 1616. április 27-ei szomaszka befogadási akta említi,³⁵⁸ Ridolfi ügyvivő lett megbízva, aki már 1616. április 16-án tudta, hogy ő maga viszi Prágába Klesl birétumát.³⁵⁹ Az Államtitkárság aznapi jegyzékében valószínűsítette, hogy a pápai kamarás hamarosan útra kel az egyházfejedelmi jelvénnel.³⁶⁰ Négy nappal később viszont Borghese bíboros arra utasította a prágai nunciátúrát, hogy mentse ki Kleslnél Ridolfi késedelmes indulását, aki saját kijelentése szerint csak 5-6 nap múlva tudja elhagyni Rómát bizonyos „saját szükségletei miatt”.³⁶¹ Biztosan nem tévedünk, ha azt

³⁵⁸ SÁVAI, *i.m.*, 130; AGCRS A 63, fol. 53.

³⁵⁹ A prágai, sziléziai útjára vonatkozó adatokat lásd majd később.

³⁶⁰ „Si crede, che il medesimo Ridolfi partirà presto con la berretta per il signor cardinale di Vienna.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 63v.

³⁶¹ „La missione della berretta al signor cardinal di Vienna, che dovrà portare il signor camerario Ridolfi è stata sollecitata da sua beatitudine istessa, et da me. Ma si è differita sin qui, perché il Ridolfi non ha potuto partire bisognandoli per quel, che egli dice trattarsi anco cinque o 6 giorni per alcuni suoi bisogni. Questa dilazione sebbene si crede, che poco importi, giudica nondimeno bene sua santità, che vostra signoria ne sia informata, acciò in buon modo faccia sapere al signor cardinale, che la causa della tardanza non è proceduta di qua, desiderandosi così in questa come in ogni altra occorrenza, che riceva sua signoria illustrissima ogni sodifazione possibile.” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. április 20. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 68v.

állítjuk: e szükségletek sorában kiemelt helyen állhatott, hogy meg akarta várni, és meg is kellett várnia Pázmány általa intézett ügyének lezárulását is. A szomaszka prokurátor befogadó levele, instrukciója, a rendi regula egy példánya és a habitus mellett vélhetően személyesen vitte magával az április 21-ei, harmadik bréve eredetijét is. Ridolfi maga végül csak a május 6-ával kezdődő hétre tervezte indulását. Arra hivatkozott, hogy a pápa II. Mátyás hitvesének – „hogy még inkább kimutassa szeretetét a császári dinasztia iránt” –, egy *rosa benedettát* is küldött, aminek szentelési ceremóniái némi időt igényeltek.³⁶²

Pázmány, aki Magyarországról június közepén tért vissza Prágába, nemcsak számos részletet tudhatott meg személyesen az ügyében a Szentszéknél eljáró Ridolfitól, hanem ekkor vehette kezébe a legfontosabb, április 21-ei pápai brévét, illetve szembesülhetett teljesen a ráháruló szerzetesi kötelmekkel. Június 18-án Borghesének írt hosszas hálálkodó sorait, hogy csak azért jött Prágába, hogy „Ridolfinak szolgálhasson” – ez kivételesen nem igaz, június 2-án Klesl rendelte vissza, hiányolva politikai szolgálatait, pusztá udvariasság csupán –, hangsúlyozza, hogy „sorsa nem engedi, hogy ott maradjon”, mivel az uralkodó és a bíboros a felső-magyarországi tumultus lecsendítésére küldi, ami veszélyeztetheti a törökökkel fennálló békességet és az ország nyugalalmát. Pázmány tulajdonképpen két dolgot emel ki Rómába írt levelében: tartózkodási helye már nem Prága (elvileg rezidencia-kötelezettséggel járó javadalma van), másfelől a kereszténység általános érdekű ügyében kell eljárnia. Küldetése okáról Ridolfi ad majd behatóbb tájékoztatást³⁶³ – jelzi – és más részletekről (*altri particolari*) is: ezek pedig minden bizonnyal arra irányultak, hogy a noviciátus előírtak

³⁶² Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1616. április 30. Kiadva: Hammer Purgstall, *Klesl's Leben*, III, n. 630. (Lehőhelyként a *Hofkammer* van feltüntetve, Ridolfi *handschriftensammlung*beli jelentései között eredetijére nem figyeltem fel. Ez a nyom azonban nem vezet Ridolfi hiányzó, kiváltképpen Kleslnek írt jelentései nyomára. Az irat jelzete: ÖStA Hofkammerarchiv, Niederösterreichische Herrschaftakten, W 61 B/28 [Kardinal Klesl 1585–1762], fol. 75–76. Köszönöm FAZEKAS ISTVÁN segítségét.) – Az uralkodó július 14-ei válasza *Klesl's Leben*, III, n. 654. Ennek kézbesítésére lásd Niccolò Ridolfi 1616. augusztus 20-ai jelentését, melynek tartalma – miként az ügy maga – megfelelően illusztrálja a pápa és a császár kapcsolatainak jellegét 1616-ban. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 78rv.

³⁶³ Ridolfi nyilván adott valamilyen tájékoztatást Borghesének Pázmány üzenetéről, a noviciátus tényleges végzésével kapcsolatos nehézségekről, de ennek egyelőre nincsen nyoma. Prágai tartózkodása idejéből – a breslauival, illetve a hozzá intézett államtitkársági jegyzékekkel ellentétben – eddigellé csupán egy, 1616. szeptember 8-án kelt levele ismert szövegében: BAV Bonc., vol. E 33, fol. 313rv, ami ismételtelen a Habsburg-*successiót* tárgyalja.

szerinti elvégzése nemcsak az imént felsorolt megbízások, hanem más súlyos ok miatt is áthághatatlan nehézségbe ütközik.

Az ekkor egyébként még csak 56 éves De Mara nuncius tudniillik súlyosbodó betegsége miatt már jó ideje elhagyta a császári udvart és Itáliába utazott gyógykezelésre.³⁶⁴ Pázmány így egyszerűen nem volt abban a helyzetben, hogy a harmadik bréve előírása szerint és a szomaszka prokurator instrukciói alapján tényleg megkezdje – a Társaságtól való függetlenség biztosítására már március végén, az első két bréve alapján szabályozatlan formában anticipált – szomaszka noviciátusát, hiszen mire mind a bréve, mind az utasítások, a szomaszka regula szövege megérkezett Prágába, kijelölt előjárója már hosszabb ideje távol volt. Ez magyarázza, hogy Pázmány valóban sosem hordta a szomaszkák viseletét,³⁶⁵ és így le sem festhette magát új rendje ruhájában. Az 1970-es években előkerült, szokatlan öltözékű portréját szomaszkának tekinteni „kapitális leiterjakab”-nak tűnik. (Hamarosan külön alfejezetben próbáljuk megfejteni a kép rejtélyét.)³⁶⁶ Az április 21-ei brévének sem a noviciátus mikéntjére, sem a fogadalom letételére irányuló kitételei nem teljesültek, minthogy nem teljesülhettek – az összes többivel ellentétben.

A június derekától mintegy öt héten keresztül felső-magyarországi küldetésében távol lévő Pázmány visszatérte után ugyanis egyszerűen nem tudta ki előtt letenni fogadalmát augusztus–szeptember folyamán, a kijelölt hat hónapos határidő lejártáig. Az 1616. június 20. körül útnak induló

³⁶⁴ Lásd alább.

³⁶⁵ Dobronoky vélhetően már a prímás halála után feljegyzést készített arról az esetről, hogy Vitelleschi megbízásából 1630-ban meg kellett keresnie Pázmányt, hogy a rendből való távoztával kapcsolatos generálisi és pápai iratokat semmilyen követelésre ne mutassa meg, a bíboros állítólag ekkor azt mondta neki, hogy „sohasem öltötte ruhájukat magára, sohasem volt noviciusuk”. Hosszas feljegyzését Dobronoky a protestáns származás alól felmentést adó bréve eredetijére írta (értekezve arról, hogy tartalma mennyire titkos stb.), aminek külcímzésén Pázmány szomaszkkaként szerepel, és amelyet Pázmány halála után Lósy átadott a nagyszombati jezsuitáknak. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 780–781; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 217 (90. j.); ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 43–44. – Lósy feltételezhetően az április 21-ei *transitus*-bréve eredetijét is átadta: „*Reperta est in cista thesauri Pazmani bulla papae, qua indultuam ei erat ex societate egredi, quod testati sunt testamenti executores*”. FRAKNÓI, I, 189, 1. j. Ez az eredeti példány máig nincsen meg (az előbbi bréve a budapesti egyetemi könyvtár kéziratái között található). Ez a – LUKÁCS által másolatról kiadott, már/még számtalanszor előkerülő – bréve Pázmányt viszont még jezsuitának címzi. HANUY magyarázata, miszerint Dobronoky feljegyzését a külcímzés alapján készítette, hihetőnek tűnik, de csak akkor, ha kezei között volt a szomaszka noviciátus megkezdését megengedő bréve is. Így tudniillik feljegyzése készítésekor – amit nem egyből a brévék elolvasása után tett – már tényleg összekeverhette külcím alapján a két pápai brévé.

³⁶⁶ Vö. a következő részfejezetet.

turóci prépost legkésőbb 1616. július 24-éig érkezett vissza Kassáról Prágába.³⁶⁷ A nuncius ekkor már rég elhagyta állomáshelyét. Utódát, Vitaliano Visconti-Borromeót még júliusban kinevezte V. Pál, de az új pápai követ csak október második felében vette át hivatalát.³⁶⁸

A császári diplomácia egyébként korábban gondolt erre az eshetőségre, abban a kérvényben, amelynek alapján az 1616. április 21-ei apostoli bréve megszövegezésre került, a nuncius távolléte esetén a bécsi püspök is szerepelt, mint aki kivethetné Pázmánytól fogadalmát. A brévébe azonban – a Klesl 1616. január 11-ei levelében foglaltaknak és a február közepi pápai audiencián elhangzottaknak megfelelően – csak a pápai nuncius nevét írták bele. Placido de Mara ezt a személyre szóló felhatalmazást – hivatalához kötött, általánosabb jellegű nunciusi fakultásaival ellentétben – nem ruházhatta át senki másra.³⁶⁹

Pázmány – aki augusztus 1-jén már Bécsben van,³⁷⁰ feltehetően a gye-rekvád cáfolatára, a hónap közepén pedig már ismét Prágában³⁷¹ – tehát önhibáján kívül nem tudott eleget tenni a fogadalomtétel pusztán formális, ám e szempontból: vagyis a jezsuita rendből történő kilépés kánoni „jogerőre” emelkedése szempontjából lényeges követelményének. Más, gyakorlati jelentősége a kérdésnek egyébként nem volt.

³⁶⁷ Kassáról visszatérőben, július 19-én már Árvában volt. „*Animi et liberioris aeris causa ad arcem et bona mea Aruensia prefecturum indeque intra paucos dies domum reversurum me reverendus admodum dominus Petrus Pasman praepositus Beatae Virginis Mariae de Thurocz ex superioribus regni huius Hungariae partibus rediens, in itinere offendit, statumque ac conditionem partium illarum mihi significavit.*” ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand (Türkei I.), Karton 104, Konv. 3 (1616 VI.), fol. 127^{rv}. Thurzó Kleslhez, Nagyfalú, 1616. július 19. A nádor e levelét Pázmány továbbította Kleslnek, és egy másikat az uralkodónak, amit az uralkodói válasz hátiratából lehet tudni, amely említi Pázmány beszámolóját, aki tehát ekkor Prágában volt. Prága, 1616. július 24. Uo., fol. 131.

³⁶⁸ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 4. 173. 1020. Úti pátense, amit Borghese az Egyházi Állam szuperintendensként írt alá, 1616. szeptember 3-án kelt. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 201^r.

³⁶⁹ Erős a gyanúnk, hogy a noviciátus akkor is eléggé formális maradt volna, ha De Mara nem utazik el, és a szomaszka prokurátor utasításai alkalmazásra kerülnek. A diplomáciai misszió nem valószínű, hogy elmaradt volna, Klesl ugyanis nagy súlyt fektetett bizalmasa felső-magyarországi útjára, amit már 1616 márciusában eltervezett. 1616. március 30-ai levelében tájékoztatta Molart haditanácsi elnököt: Pázmányt akarja Forgách Zsigmondhoz küldeni, hogy elérje lemondását a felső-magyarországi főkapitányságról. „*Irer M. und Herrn Obristen Cammerer babe ich gestern vor meinem Verraißen zuegeschriben, das man P. Bassmanum gar zum Forgäch schicken, und ine zur Resignation persuadire solle, will man anderst Rbue haben, und sicber sein.*” HAMMER PURGSTALL, *Kbless's... Leben*, III, n. 612. (vö. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 194).

³⁷⁰ E nap kelt Bécsben Pázmány azon levele, amelyben páter Kobenzl ártatlanságáról ír a gye-rekvád kérdésében. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 17, 251.

³⁷¹ HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 31 és 32.

A fogadalomtétel elmaradásának nyilvánvalóan a nunciusváltás volt az oka, és vélhetően nem csekély dilemmát okozhatott mind Klesnek, mind Pázmánynak. A pápától kapott annyi kedvezmény után – előjárói engedélye nélkül léphetett át egy másik rendbe, amely kifejezetten V. Pál kedvéért, parancsára volt hajlandó erre és engedni a noviciátus rendkívüli körülményeit, s nem utolsó sorban az, hogy Pázmány azonnal mentesülhetett mind a jezsuita, mind a szomaszka rendi kötöttségek alól – ismét egy újabb kedvezést kérni, miszerint a pápa jelöljön ki egy másik személyt a *professio* kivételére, esetleg már kényelmetlen és hosszadalmas lehetett volna a Habsburg-diplomácia számára (nem beszélve arról, hogy a szomaszka noviciátus az előírt módon el sem kezdődhetett). Nem nagyon erősítette volna azon újabb keletű prágai álláspontot sem, miszerint Pázmányra kizárólag a pápára való tekintettel esett a választás. Másfelől elintézéséig, kiváltképpen ha a nyári kúriai munkaszünetet is figyelembe vesszük, lejárhatott volna a „noviciátus” hathónapnyi – pontosabban hat hónapban maximált s vélhetően mintegy ebben az időtartamban, ami a „rendes” jelöltség egy évének fele – ideálisnak tartott ideje. (Amennyiben Prágában a nuncius joghatóság alá kerülést a noviciátus megkezdésének tekintették. A határidő akkor is szoros volt, ha az átlépés/újoncidő megkezdésének végső határidejét, a 1615. november 14-hez számított egy évet, 1616. november 14-ét vesszük.)

Az újabb kérés a márciusi, majd áprilisi kedvezmények után ismételt hosszabítást, és esetleges előre nem látható bonyodalmakat hozhatott volna magával, elég ha csak a jezsuiták szünni nem akaró ellenakcióira gondolunk. Ráadásul a nuncius végleges távozta csupán július elején lett ismert Prágában. Niccolò Ridolfi 1616. június 25-én jelentette Rómából, hogy De Mara helyére Vitaliano Visconti-Borromeót nevezték ki.³⁷² Május 25-én még arról írt, hogy Rómában híre kelt, hogy De Mara rossz egészségi állapota miatt már nem tér vissza a császári udvarba, a nuncius római ágensei viszont azt terjesztették, hogy hamarosan ismét állomáshelyén lesz, amit maga Ridolfi is valószínűnek vélt.³⁷³

³⁷² „*Sua santità ha dichiarato per nunzio residente appresso vostra maestà Cesarea in luogo del vescovo di Melfi monsignor Visconti chierico di camera, prelado molto principale in questa corte, onde si crede, che debba dare compita sodifazione a vostra maestà Cesarea, alla corte della quale si crede, che non possa arrivare prima, che fra due mesi.*” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 62rv.

³⁷³ „*Si va dicendo per la corte, che il nunzio di sua santità presso vostra maestà Cesarea non sia più per tornar' alla sua imperial corte stante la sua poca sanità, onde si discorre de successori, gli agenti però del detto nunzio dicano, che in breve tornerà alla sua carica, e così credo, che succederà, ma quando dal cardinal' Borghese intendessi altrimenti, farò l'offizio, che si mandi persona, che debba esser' di sodifazione di vostra maestà*

A melfi püspöknek már az 1615-ös padovai fürdőkúráját komoly huzavona kísérte. Ekkor lehetséges utódait is számba vették, ám II. Mátyás kérésére a pápa akkor mind kezeléséhez, mind további szolgálattételéhez hozzájárult.³⁷⁴ A nuncius ekkor csak nagyon rövid ideig, 1615. június végétől augusztus derekáig volt távol.³⁷⁵ 1616-os útját igyekezett időben előkészíteni.³⁷⁶ 1616. április 4-én, Pázmányt a vádak alól tisztázó jelentésének napján már indulófélben volt.³⁷⁷ De Mara tehát már április elején elhagyta a császári udvart, hogy 1615-höz hasonlóan gyógykezeltesse magát. Távozását nemcsak ő, hanem a pápai Kúria is ideiglenesnek gondolta, legalábbis kezdetben. 1616. április 16-án még arra utasították, hogy ha nem indult el Padovába, tárgyaljon a gardiscai háború ügyében,³⁷⁸ április 30-án pedig Borghese kifejezte reményét, hogy a kezelés legalább annyira eredményes lesz, mint amennyire hasznos gyors visszatérése állomáshelyére.³⁷⁹ Május elején az Államtikárság jóváhagyólag vette tudomásul, hogy Münchenen és Innsbruckon át vezető útján a melfi püspök igyekezett közvetíteni Miksa bajor fejedelem és Miksa főherceg között („*perché sarà stato di qualche frutto per raddolcire gli humori di quelle altezze*”), illetve helyben hagyta Vasolinak adott utasításait a spanyol követtel folytatandó tárgyalásokra.³⁸⁰ Úgy tű-

---

Cesarea.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. május 21. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 510rv.

³⁷⁴ Minderre részletesebben lásd Lodovico Ridolfi jelentéseit II. Mátyáshoz: Róma, 1615. február 28., március 7., április 18. és november 14. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 157rv. 274rv. 329rv.

³⁷⁵ De Mara 1615. május 28-án Bécsből jelentette az Államtikárságnak, hogy a „*bagni di Egrá*”-ba távozik, és az ügyeket auditorára bízza. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114, fol. 105rv. Ám mégis visszatért prágai állomáshelyére (uo., fol. 115skk). Vasoli uditore először csak 1615. június 22-én jelentett őhelyette, és 1615. augusztus 17-én már ismét De Mara aláírását találjuk a nunciátúra jelentésein. Uo., fol. 144skk és 216skk.

³⁷⁶ Már 1616. január 11-én megköszönte a fivére által hírül adott engedélyt, hogy ismét elmehet kúráltatni magát. BAV Barb. Lat., vol. 6921 [ord. cron.], lásd uo., n. 87 is.

³⁷⁷ Aznapi jelentésében arról is tudósította a Kúriát, hogy utasítást adott Vasolinak: ha Klesl visszatér Prágába, tárgyaljon vele salzburgi penziója ügyében. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 78. – Elutasásáról a kutatás eddig is tudhatott volna, hiszen 1616. április 25-én már Vasoli uditore ír az Államtikárságnak (Pázmány ártatlanságáról), a nuncius jelenlétében ez szinte elképzelhetetlen. Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e*, 211, 60. j. – Az adatot Borghese válaszjegyzékéből tudjuk. Már említettük, Vasoli jelentései éppen ebből az időszakból nincsenek meg.

³⁷⁸ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 66r.

³⁷⁹ „*L'andata di monsignor nunzio ai bagni di Padoua si desidera, che gli riesca così fruttuosa, come è utile il suo presto ritorno a costoso carico*”. Vasolinak, ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 76r.

³⁸⁰ Borghese De Marához, Róma, 1616. május 7. (vagy az azt követő napokban). ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 82r–83v.

nik, miután 1616. június 11-én a nepos saját kezű utóiratban érdeklődött a nuncius prágai visszatérésének várható időpontjáról, erre adott válaszában ismeretében valóban csak június végén döntötték el, hogy a pápai diplomácia zavartalan működésének biztosítása érdekében leváltják.³⁸¹

Mindez azért fontos számunkra, hogy lássuk: amikor az 1616. április 21-én kiadott brève De Marát tette meg Pázmány előjárójának, és a pápa saját kezűleg húzta ki a brève fogalmazványából, hogy fogadalmát Klesl bécsi püspök előtt is letehesse, V. Pál az előző évi leváltási tervezgetés ellenére sem számolt azzal, hogy új nunciust nevezzen ki. De Mara a kényszerű lépés ellenére sem számított kegyvesztettnek a Kúriában,³⁸² a császári udvar pedig nyolc éves diplomáciai szolgálata érdemeiért a bíborosi kalapra jelölte őt 1616 őszén.³⁸³ Azt viszont mégis bizonyítottnak vehetjük, hogy a Borghese-pápa valójában nem ragaszkodott ahhoz, hogy Pázmány ténylegesen letegye szomaszka örökfogadalmát érseki kinevezése előtt. Míg De Mara házassági ügyekben kapott fakultásait távolléte idejére átruházták Vasolira,³⁸⁴ aki a nuncius távolléte idejére újabb hasonló meghatalmazásokat³⁸⁵ és speciális megbízásokat is kapott,³⁸⁶ annak nincs nyoma, hogy a Pázmánnyal kapcsolatos felha-

³⁸¹ „Oltre la speranza, che vostra signoria ci diede del suo miglioramento giusta, che fu in costesti bagni se ne hebbe poi raguaglio dal signor cavalier suo fratello di che io presi gran contento, et maggiormente ne pigliarò, se per sue lettere proprie intenderò il progresso del miglioramento, o piuttosto l'intera sanità o almeno, che sia breve il tempo di ricuperarla, poichè amandola quanto so, ne vivo in gran desiderio, et a vostra signoria di cuore me offero et raccomando. Di Roma li XI di giugno 1616. Di mano del signor cardinale: P.S. La quale mi farà il favore d'avvisar quanto pensa di trattarsi costì, assicurandola, che la sua salute è da me desiderata infinitamente.” ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, fol. 67.

³⁸² Lásd Borghese 1616. augusztus 26-ai levelét hozzá, ahol gyógyulását kívánva biztosította jóindulatáról és V. Pál szeretetéről. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 393r.

³⁸³ TUSOR PÉTER: *Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században* (CVH I/3), Budapest–Róma 2005, 78–79, 238. Vö. ehhez ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 10 (!), fol. 47r–48v, valamint BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 8 is (Visconti-Borromeo jelentése, Prága, 1617. január 2.).

³⁸⁴ „In assenza del signor nunzio si contenta nostro signore per l'istanza, d'egli ha fatto qui, che vostra signoria possa alle occasioni, secondo, che se li ordinerà di qua dispensare, ne' casi matrimoniali et, che possa poi validamente subdelegarla agli ordinari, et loro vicari secondo il stile consueto, che però la santità sua ne comunica a Lei la facoltà opportuna. In tanto quando il medesimo monsignore sia partito gliela concede sua beatitudine per il supplicanti poveri nominati nell'incluso foglio et per quell'anco, che hanno il modo, che parimente sono enunciati in un altro foglio a parte per le cause espresse dal medesimo monsignore.” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. április 9. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 58v–59r. Vö. a nunciushoz ugyanezen tárgyban írt levelét is. Uo., fol. 59r.

³⁸⁵ Lásd Borghese 1616. június 18-ai jegyzékét. ASV Fondo Borghese, vol. 945, fol. 102v–103v.

³⁸⁶ „Il Vasoli auditor di monsignor nunzio in assenza di lui ha ordine da me di trattar con vostra signoria illustrissima d'un negozio, che concerna al quiete et pace pubblica della Christianità. Io prego a lei a volerlo ascoltare volentieri...” Borghese Kleslhez, Róma, 1616. június 11. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 70r; ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 124r.

talmazással ezt megtették volna, és maga De Mara sem kérte.³⁸⁷ Továbbá a nuncius leváltása után utódának sem július 10-ei főutasításába, sem augusztus 18-ai fakultásaiba nem vették bele Pázmány ügyét. Annak ellenére nem, hogy főutasítás például meglehetősen részletességgel foglalkozik a Lépes Bálinttal szemben tervezett eljárással, a Brévetitkárságon pedig négy brevét is kiállítottak Vitaliano Visconti-Borromeo fakultásai számára.³⁸⁸

Kleslrel Borghese bíboros csupán 1616. július 30-ai levelében tudatta hivatalosan, hogy mivel a melfi püspök betegsége miatt nem tud visszatérni állomáshelyére, gondoskodtak megfelelő utódjáról. A levélben – a velencei háború és az ausztriai protestánsok mellett – szó esik Pázmányról is, de csak annyiban, hogy Rómában örülnek, hogy közreműködésével csillapodni látszik az „eretnekek” által szított felső-magyarországi mozgolódás.³⁸⁹ Pázmány noviciátusának kérdése annak kapcsán sem került elő, hogy Vasoli vállalta a további szolgálatot az új nuncius alatt, és akkor sem, amikor tudták az ügyvivővel: Visconti-Borromeo a hőség és egyéb elfoglaltságai miatt – például fel kellett szenteltetnie magát – csak jóval később indul útnak.³⁹⁰

³⁸⁷ Meglátásunk szerint szóba sem jöhetett, hogy az érsek-jelölt Pázmány előjárója az ugyan fontos feladatot végző, ám mégis beosztott tisztviselőnek számító Vasoli legyen. (Elképzelhető, hipotetikusán, hogy esetleges problémafelvetésére ezt éreztethették is vele Prágában, emiatt is vonakodott némileg a kánoni kivizsgálás megindításától szeptember végén, illetve vett utólag talán elégtételt azazal, hogy 1629-ben írásba adta: Pázmány szomaszka örökfogadalmat tett előtte.)

³⁸⁸ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II, 1020 és 1032–1034. A fakultás esetleges átruházása az új nunciusra (aki október második felében érkezett meg Prágába) és annak elrendelése, hogy várják be érkezését, jelentős és a Szentszéknek felrőható idővesztéséget eredményezett volna az érseki székek az Államtitkárság által folyamatosan sürgetett és elsőrendű preferenciának számító betöltésében. A fogadalom kivételének Kleslre ruházása, azután hogy V. Pál személyesen húzott ki a brevéből, szóba sem kerülhetett. (Tulajdonképpen egyre inkább úgy véljük, hogy a végül alkalmazásra kerülő, a kánonoknak végső soron megfelelő megoldás felelt meg leginkább a formálódó pápai abszolutizmus igényeinek.)

³⁸⁹ „Intorno al negozio di monsignor arcivescovo di Salzburch, di, che vostra signoria illustrissima mi scrive con lettere delli XI non posso dir’ a Lei cosa alcuna, poiché l’auditor Vasoli non ne ha scritto qua, me bene gli si da ordine, che ce n’avvisi. Poiché monsignor di Melfi per causa della sua infirmità non ha potuto ritornare a cotesta nunziatura, si è procurato di destinarli successore qualificato, et che possa dar sodisfazione a sua maestà. All’accommodamento delle differenze Venete si spera, che la prudenza et vigilanza solita di vostra signoria illustrissima possa giovar molto, onde desidera più, che mai la santità sua, che ella ci interponga la sua autorità. Sua maestà cesarea in negare assolutamente ogni cosa agli beretici d’Austria, che procurano d’avanzare le cose della loro setta, fa conforme alla gran pietà et zelo, et n’bavrà sua Divina Maestà largo remuneratore. È piaciuto molto l’avviso, che vostra signoria illustrissima se è compiaciuta darmi per mezzo del P. Pasman si vadino estinguendo le ribellioni suscitate dagl’heretici in Ungberia, et si spera, che con l’aiuto del Signore sia per darli buon fine, et, che il tutto habbia a restar sopito, come vostra signoria illustrissima scrive.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 90r–91r. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 188r.)

³⁹⁰ Borghese jegyzékei Vasolinak. Róma, 1616. augusztus 6. és augusztus 13. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 141rv és 145r.

A pápai Államtitkárság még szeptember elején is elismerőleg szólt Pázmány felső-magyarországi politikai teljesítményéről, szerzetesi állapotát, új örökfogadalmát azonban egy szóval sem firtatta.³⁹¹

Sőt a Kúria kifejezetten sürgette a magyar szerzetes mielőbbi érseki kinevezését. Ha kánonjogilag problémásnak tartották volna, biztosan nem teszik. De tekintve, hogy Pázmány ekkor a szomaszka rend novíciusjelöltje, akinek bár előírták a beöltözést és az örökfogadalmat a vonatkozó előírások szerint, amit a szomaszka prokurátor generális tudatott is vele, az április 21-ei bréve – és ez a lényegi, az eddigi kutatás által teljesen figyelmen kívül hagyott momentum – egyúttal azonmód szabadságot is biztosított számára a szomaszkaiktól! Pontosan azonos formulával mint a jezsuitáktól a november 14-ei brévében, és méghozzá azért, hogy immár nem jezsuitaként rögvest kinevezhessék érseknek.

Ennek fényében érthető, hogy 1616. május 7-ei jegyzékében Borghese miért írja Vasolinak, hogy V. Pál mennyire várja már az esztergomi szék betöltését az e fontos hivatalra méltó és alkalmas személlyel. Az utókor számára külön érdekesség, hogy ezt ama veszély felemlégetése után teszi, ami Forgách halála után jelentkezett: a felbátorodott protestánsok Galgócon egyetem alapítását tervezték, melyet a bíboros nepos minden módon megakadályozandónak tartott.³⁹² Amikor Ridolfi rögtön első jelentésében más protokolláris és nagypolitikai küldetéseivel együtt Pázmány előléptetése érdekében tett prágai lépéseiről is beszámolt 1616. június 20-án, ezt az Államtitkárság július 9-ei válaszában különleges dicséretben részesítette,

³⁹¹ „Si è inteso il frutto, che ha fatto il P. Pasman in Ungheria havendo ridotti gli aiduchi et i contadi a deporre le armi con promessa di voler obbedire a sua maestà. Intorno a che si aspettarà d'intendere quello, che sarà seguito.” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. szeptember 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 154v.

³⁹² „Fu senza dubbio grande la perdita, che si fece del cardinale di Strigonia buona memoria, ma l'esperienza la mostra anco maggiore, vedendosi per quel, che vostra signoria scrive, che gli beretici si vanno avanzando tuttavia nello stabilimento delle loro sette, et, che hora disegnano d'erigere in Galgocz un' università, dove si legga filosofia et teologia da professori beretici, havendo a questo persuaso anco i cattolici, che vi contribuiscano, et datone conto ultimamente a sua maestà come d'opera, che meriti essere aiutata et promossa dalla maestà sua. Quanto sia dispiaciuto a sua santità quest'avviso, può vostra signoria comprenderlo da se medesima, onde concorre nel paver di lei, che si facciano tutti gli uffizi possibili, nè si lasci cosa intatta per impedir, che non habbi effetto una sì grande temerità. In questo si vagli vostra signoria de mezzi, che saranno giudicati a proposito, mostrando il pregiudizio notabile, che seguirebbe alla religione cattolica et a sua maestà et lo scandalo et disgusto, che riceverebbe sua beatitudine se si permettesse abominazione da un imperatore cattolico, et avvisi quello, che haverà operato, et, che speranza ci sia di conseguir l'intento. Quanto al provvedere la chiesa di Strigonia, aspetta sua santità la nominazione della maestà sua, la quale è bene di ricordare, che sia di soggetto degno et atto per così gran carico.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 77v–78v; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 69v–70v.

mondván a lehető legpontosabban teljesítette a pápától kapott megbízatását!³⁹³ Borghese augusztus 20-án a Prágában gyakorlatilag rendkívüli nunciusként ténykedő³⁹⁴ Ridolfihoz írt levelében ismételten messzemenően helyeselte, hogy Kleslnél fellépett a primási szék gyors betöltése érdekében.³⁹⁵ Rómában szemmel láthatóan megkönnyebbülték, amikor hírül vették: a szóbeszéd, miszerint Pázmányt a [protestáns rendek] száműzték volna az országból, teljességgel alaptalan. A bíboros nepos szerint ez messze elodázta volna a primási szék áhított betöltését.³⁹⁶ Szeptember 24-én az Államtitkárság érezhető türelmetlenséggel jelezte, nagypolitikai ügyek közé ékelve, hogy a Kúriában már naponta várják, hogy értesülhessenek a döntésről, amely páter Pázmányt az esztergomi egyház élére emelte.³⁹⁷

³⁹³ „*Ha letto nostro signore medesimo le due lettere, che vostra signoria mi ha scritte sotto li 20 del passato, nelle quali mi significa il suo arrivo con salute in Praga, et gli uffizi, che ha fatti costì, perché si effettui il negozio della successione. Sua beatitudine in ciò preme quanto vostra signoria può immaginarsi per li rispetti assai ben noti, ne commenda molto la diligenza di Lei, et non manca per la sua parte, come non ha mancato fin qui di sollicitar dove bisogna la risoluzione di così grave et importante affare. Quanto poi a quello, che vostra signoria ha operato per la presta provisione della chiesa di Strigonia non può se non dirsi, ch'ella habbia esattamente adempite le commissioni datele da sua santità, che però ne da nuove laudi, et la benedice con molto affetto.*” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. július 9. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 164r.

³⁹⁴ Szezepe, rendszeres jelentései/utasításai mellett erre utal, hogy Visconti-Borromeo nuncius Prágába érkezte után az Államtitkárság számított visszatérésére Rómába, illetve jó néven vette az új nunciusként adott tanácsait. Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. október 1. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 117rv. Vö. MTA Diss., 115, 38. j. – Prágát szeptember vége felé hagyhatta el. Vö. uo., serie II, vol. 159, fol. 204r. *Vice versa* diplomáciai szerepét egy ideig Breslauból is folytatta úgy a Habsburg-utódlás, mint Pázmány ügyében, még látni fogjuk.

³⁹⁵ A bíboros nepos levelének első fele a Habsburg-*successio* kérdésével, illetve a főhercegek és Klesl közötti feszültség növekedésével, valamint a velencei háborúval foglalkozott: „*Col signor cardinale Cleselio son corse di quà alcune lettere in materia della successione, ma si anderà nondimeno continuando qualche prudentemente ci ricorda vostra signoria con la sua de 25 del passato, dispiacendo intanto d'intendere, che creschino li disgusti tra il medesimo signor cardinale et li serenissimi arciduchi, poichè non possono essere, che con danno delle cose pubbliche. Quando si stabilisca l'accommodamento fra gli arciduchi et Veneti, è stato molto caro, che vostra signoria habbia messo in considerazione a sua maestà et al signor cardinale Clesellio, che si faccia menzione di sua santità, come è anco piaciuta la rimovazione degli uffizi, che dice haver fatti a nome di sua santità col medesimo signor cardinale per la presta provisione della chiesa di Strigonia. Et di tutto si danno a vostra signoria le debite lodi etc.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 98rv.

³⁹⁶ „*S'ha d'haver molto caro, che sia stata vana la voce sparsa, che il P. Pasman fusse stato bandito dal regno d'Ungheria, non solo perché la cosa per se stessa era da dispiacere, ma anco per la difficoltà, che havria portato alla nominazione della sua persona alla chiesa di Strigonia, la quale è da desiderar molto, che segua per le ragioni, che vostra signoria scrive con la sua da 13 dell'antecedente.*” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. szeptember 3. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 199r: (Ridolfi említett, Pázmány érseki kinevezésének okairól író levele sincsen meg.)

³⁹⁷ „*L'infirmità di sua maestà Cesarea ha recato non poco dispiacere alla santità sua, la quale tuttavia si è consolata con l'avviso, che si è havuto del miglioramento per potersi massime accelerare il negozio della successione conforme al gran bisogno, che ce ne è. Deve però dispiacere, che l'ambasciatore dell'arciduca Massimiliano sia partito di costà mal sodisfatto, che non è cosa, che possa giovare all'espedizione d'esso negozio.*”

Maga Pázmány csak Prágába érkeztekor szembesülhetett azzal, hogy pártfogója és előjárója, Placido de Mara nuncius nem tér vissza többé a császári udvarba. 1616. július 14-én Homonnai Drugeth György az erdélyi kudarcról beszámoló és pénzsegélyt kérő levelében még azt írja De Marának, hogy a zűrzavaros politikai helyzet részleteiről Pázmány prépost személyesen számol majd be neki.³⁹⁸ A nunciushoz azonban ekkor már utódát is kinevezték, ő maga pedig padovai fürdőházából nem Prága felé, hanem délre, Melfi irányába tekintett.

2. PÁZMÁNY SZOMASZKA PORTRÉJA? IKONOGRÁFIAI EXCURSUS

Pázmánynak – nem mindennapi körülmények között alakuló³⁹⁹ – érseksége előtti időszakából két festménye maradt ránk. Az ismertebb, szakáll nélküli portré keletkezését a Pázmány-ikonográfiával először foglalkozó VAYER LAJOS 1605–1615 közé tette (*1. sz. portré*, mérete 81 x 60 cm).⁴⁰⁰ Lelőhelye Pannonhalma, ahová a pozsonyi jezsuita kollégiumból kerülhetett,

S'aspetta d'intendere la risoluzione, che sarà stata prese nella promozione del P. Pasmán alla chiesa di Strigonia, poichè come vostra signoria ben sa, ha bisogno di'esser provista. Circa poi le differenze fra l'arciduca Ferdinando et Veneti si era inteso con gli ultimi avvisi, che sua altezza si era piegata all'accommodamento. Ma a quest'ora forse si saperà costì l'intera risoluzione. Che è quanto m'accade in risposta alla due lettere di vostra signoria delli 5 dell'istante etc." Borghese Ridolfihoz, ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 114v–115r.

³⁹⁸ „Non erat equidem animus mihi tam copioso scripto vestram reverendissimam dominationem offendere [...] [...] rerum qualitate explicanda detrimenta a Bettlemo Christianitati nunc ill[...] [...] summam catholicae religionis iniuriam periculaque brevi ex eius tyrannide subsecu[cutura] vix iustum etiam volumen sufficeret. De his omnibus a reverendo domino Petro Pasm[ano] [...] praeposito Turoziensi vestra illustrissima et reverendissima dominatio plenius informabitur.” BAV Barb. Lat., vol. 6927, fol. 143r–144v. Ebben a nagyon rossz állapotban ránk maradt levélben Homonnai VIII. Kelemen Báthory Zsigmondnak adott segítségére hivatkozik, kifejtve, hogy elsőrendű célja a katolikus vallás védelmezése Erdélyben. – FRANKÓI azt írja, hogy már a nuncius elutasította Homonnai kérését (magát ezt a levelet nem ismeri), amiért az Államtitkárság megdicsérte. Az 1616. július 30. augusztus 6. és szeptember 3. dátummal kelt pápai diplomáciai iratok szerzője, illetve címzettje azonban már Vasoli uditore, internuncius, és nem De Mara. Pázmány... és kora, I, 621; Pázmány Péter, 92 (jegyzetben). – Pázmány még turóci préposti kinevezése (1616. április 25.) előtt találkozott életében utoljára De Mara nunciussal, aki Homonnai levelének írásakor már biztosan Itáliában volt. Vö. fentebb, Vasoli e napon kelt jelentéséhez fűzött megjegyzésünket.

³⁹⁹ Itt is megköszönöm GALAVICS GÉZA és BUZÁSI ENIKŐ szíves segítségét, kritikáját.

⁴⁰⁰ Ifj. VAYER LAJOS, *Pázmány Péter ikonográfiája*, Budapest 1935, 16. – A kép két újabb közlése és ismertetése: *Pázmány Péter emlékezete. Halálának 350. évfordulójára*, szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC, Róma 1987. műnyomó melléklet a címlap előtt; *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve*, szerk. TAKÁCS IMRE, Pannonhalma 1996, III, 118–119 (A.90). – Köszönöm BORIÁN ELRÉDNEK a pannonhalmi portrékkal kapcsolatos tájékoztatását.

ott a könyvtárat díszítette a szónokok műveinek szekrénye felett. A kolégium épületét 1812–1851 között a bencések használták. Szintén Pannonhalmán található az a kép, amelyen Pázmány már a későbbi ábrázolásain is feltűnő szakállával jelenik meg előttünk (2. sz. *portré*, mérete 49 x 40). Az 1970-es években magántulajdonból adományozás útján jutott a monostori gyűjteménybe. Első szakirodalmi említése 1988-ból BUZÁSI ENIKÓtól való. A művészettörténész az 1. *portré* leírása közben hivatkozik rá. Stílus-elemzési megfontolások alapján az 1. képet VAYERRal ellentétben nem tartja eredeti alkotásnak, hanem a 17. század közepén készült másolatnak, amelynek mintája, előzménye egy ismeretlen, az 1610-es években készült eredeti *portré* lehet.⁴⁰¹

BUZÁSI érvelését erősíti, hogy az 1. kép aláírása valóban a könyvtár adományozására vonatkozik: „*R.P. Petrus Pazmany S.I. Postea S.R.E Cardin. Et A.Ep. Strig. Biblio. Hanc Collegio Poso. Donavit 1636.*”⁴⁰² (LUKÁCS és SZABÓ a kép adományozásáról beszélnek, ami tévedés.)⁴⁰³ Elképzelhető tehát, hogy ezt a *portré*t valóban később festették a könyvtár számára (a felirat ilyesmit sugall). Ugyanakkor az, hogy az adományozót rendtagjukként és nem főpapként örökítik meg, furcsa, még akkor is, ha a Társasághoz tartozását akarták is ekképpen hangsúlyozni – ekkor már.

Summa summarum a 2. festmény jelentősége következőképpen még nagyobb, hiszen így ez az egyetlen ismert kortárs *portré* Pázmányról érseksége előtt. Annál különösebb, hogy a leendő prímást nem szokványos jezsuita öltözékben ábrázolja. Pontosabban reverendájának gallérja⁴⁰⁴ és birétuma tipikusan jezsuita kialakítású. Habitusa felett azonban egy fehér csuklyás ruhadarabot visel. A kép alapján lehetetlen eldönteni, hogy egy rövidebb válgallérról (*mozzetta*) avagy egy hosszabb, térdén alul érő köpenyről (*cappa*) van-e szó. BUZÁSI ENIKÓ szerint Pázmány ezen a képen a „szomaszka szerzetesek ruhájában mutatkozik”, és emiatt keletkezését 1616-ra

⁴⁰¹ *Régi magyar arcképek – kiállításkatalógus*, szerk. BUZÁSI ENIKÓ, Tata–Szombathely 1988, 21–22.

⁴⁰² Feloldása: „*R[everendus] P[ater] Petrus Pazmany S[ocietatis] I[esu] postea S[anctae] R[omanae] E[cclesiae] C[ardinalis] et A[rchiep[iscopu]s Strig[oniensis] Biblio[thecam] hanc Collegio Poso[niensi] donavit 1636*”.

⁴⁰³ I.h. – A felirat második felének rövidítését ehhez az értelmezéshez át kellene alakítani és ki kellene egészíteni, ráadásul a szórend is szokatlan lenne így: *biblio[thecae] hanc [sclt. picturam] collegio Poso[niensi] donavit 1636*”.

⁴⁰⁴ Hajszálpontosan olyan, mint például az 1582-ban született Goswin Nickel ismert ábrázolásáé, aki 1652–1664 között volt a rend generálisa. Vö. JOACHIM SCHÄFER, *Ökumenisches Heiligenlexikon*, 2010, *ord. alpb.* (*online publ.*).

teszi, ám hivatkozást, magyarázatot nem ad közlésében.⁴⁰⁵ Szíves tájékoztatása szerint nem is adhatott, az adatot a főapátsági leltárkönyvből vehette át 1985–1986 körül.⁴⁰⁶

A kép kurrens főapátsági gyűjteményi leírása bármilyen indoklás nélkül – úgy tűnik azonban, hogy több adatát csupán FRAKNÓIBÓL merítve – a következőket írja az „1616 körül, olaj, vászon, közép-európai (prágai?) festő” megjelölésű műről:

„A jellegzetes Pázmány-vonásokat viselő mellképen a legfeltűnőbb az ábrázolt öltözéke. Pázmány Péter 1614-ben azzal a kéréssel fordult a jezsuita rend generálisához, hogy a személyét ért támadások miatt adjon engedélyt a Társaság elhagyásához, és a karthauzi rendbe való átlépéshez, majd a következő évben azért kért felmentést fogadalmi alól, hogy világi papként élhessen. Az engedéllyel, amely új szerzetesrend választását tette lehetővé számára, 1616 áprilisában élt, amikor a pápa kívánságára [!] a szomaszka rend tagjai közé állt. Ennek a rendnek a ruházatát viseli a képen – s noviciátust kezdett a prágai nuncius vezetésével. Új rendi köteléke bizonyosan megkönnyítette még ugyanezen év szeptemberében esztergomi érseki kinevezését is.”⁴⁰⁷

Gyakorlatilag ugyanez a szöveg található a kép legnívósabb és -rangosabb fekete-fehér nyomtatott publikálása mellett is. Első bekezdése bővebb, a végén pedig záradék egészíti ki:

„A jellegzetes Pázmány-vonásokat viselő, kissé jobbra forduló mellképen a legfeltűnőbb az ábrázolt öltözéke. Fején fekete birétumot hord, a szintén fekete ruhája fölé csuklyás fehér köpeny járul. E habitus nem azonos sem a jezsuita rend ruházatával, sem a Pázmány által 1616-tól betöltött esztergomi érseki méltóság jelvényeivel... A portré, amelynek reprezentációs módja a Pázmány-ikonográfiában ismeretlen, talán Pázmány Péter jezsuitáktól elhatárolódó állásfoglalását hordozza egyúttal az új rendbe való átlépését is dokumentálva, de az sem zárható ki, hogy a szomaszka szerzetesek kezdeményezték az érseki méltóságra jutott rendtársuk saját öltözékükben való megfestését.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ *Régi magyar arcképek*, 22.

⁴⁰⁶ A neves művészettörténész közlése szerint a portré 1985/86 táján egy Pannonhalmán végzett fotózás alkalmával került kezébe, amikor felvétel készült róla. „Ami a ‘szomaszk’ rendi öltözet eredetét illeti: nem hivatkozom rá, mert a ‘meghatározásnak’ nincs irodalma... Az akkori jegyzeteimben a kép leírása azzal fejeződik be, hogy a ‘Scamassa rend ruhájában’. Mivel szinte mindegyik akkor leírt kép mellett leltári szám és pontos méret van, s egy helyütt utalok is arra, hogy az adatokhoz leltárkönyvet használtunk, azt gondolom, hogy a ‘Scamassa’ kifejezés, különösen a névnek ebben a formájában valószínűleg a leltárkönyvből származhatott. Sem akkor, sem később, a katalógustétel írásakor nem merült fel bennem, hogy az információt kétségbe vonjam.”

⁴⁰⁷ http://collections.osb.hu/cgi-bin/targy?target=83&kep=fest_92.html (2012. november 5.).

⁴⁰⁸ *Mons Sacer 996-1996 (Pannonhalma 1000 éve)*, III, 118 (A.89).

Hivatkozásként BUZÁSI 1988-as közlése került feltüntetésre. Ezzel a kör bezárult, a „szomaszka-sejtés” forrása a szakirodalomból nem azonosítható. Eredete, most már tudjuk, a főapátsági gyűjteményi leltárkönyvre vezethető vissza.

A legújabb Pázmány-ikonográfia a kritika halvány nyoma nélkül, tényként állítja:

„A legrégebbi fellelhető Pázmány-portré a leendő érseket, fiatal korában, a szomaszka rend öltözetében ábrázolja... Fontos lépés volt tehát a tanító rendhez csatlakozás, hiszen jezsuitaként nem nevezhették volna ki érsekké. Ezért lehetséges, hogy ebben az öltözetben örökítették meg. A szűk képkivágás az arc és öltözet puritánságát hangsúlyozza.”⁴⁰⁹

* * *

Kitérőnkben ezt az önmagába visszatérő, eddig soha senki által meg nem kérdőjelezett állítást akarjuk cáfolni, úgy, hogy helyébe új interpretációt adunk. A szomaszka-értelmezést, ezt a tudomány számára a jelek szerint magától értetődő tézist már régóta megfejtésre váró talányként tartottuk számon. Hiszen ha a korszakkal foglalkozó történészként szemügyre vesszük a képet, első pillantásra feltűnik, hogy a fehér csuklyás ruhadarab meglehetősen szokatlannak számít a kora újkorban alakult, újabb típusú szerzetesrendek körében. Figyelembe véve, hogy „reverendája” felett viseli Pázmány, nem tekinthető egy másik rend habitusának (alapruházatának), hanem inkább egy kiegészítő ruhadarabnak. Szemlátomást egy úgynevezett *mozetta*ról van szó, amely a reneszánsz időkben alakult ki hosszabb, köpönyszerű elődjéből, a *cappából*. Míg a *cappa* használata visszaszorult, rövidített változata, a válgallérszerű *mozetta* mindinkább elterjedt. Más-más színben, változatban viselték bíborosok, püspökök és más prelátusok, monasztikus és kanonokrendek tagjai.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ BABUCSIK ANNA, *A Pázmány-ikonográfia új kérdései*, Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 139–166, 141. A kép közlése a 148. oldalon, színesben pedig a kötet borítóján. A szerző hivatkozása: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 123–141. Innen azonban egyáltalán nem derül ki, még utalás sincs rá, hogy milyen a szomaszka viselete. Sem BUZÁSIT, sem a *Mons Sacert*, sem a pannonhalmi katalógust nem idézi.

⁴¹⁰ Egyes nézetek szerint az alapértelmezésben kapucnis (*cum capucino, cum cucullo*) *mozetta* nem a *cappa* rövidüléséből, hanem a fejét, nyakát, vállat szorosan beburkoló *almutium*ból veszi eredetét. „*Mozetta*”, Catholic Encyclopedia, *ord. alpb.*; „*Almutium*” Meyers-Konversationslexikon, *ord. alpb.* Utóbbit mi inkább a kizárólag karinggel (*superpelliceum*), oltárnál használatos *mycetum*mal hozzuk rokonságba.

A képen látható változat színe alapján leginkább a *candidus ordo*, a premontrai kanonokrend középkorias és korabeli öltözékével mutat hasonlóságot a Közép-Európában a kora újkorban előforduló rendek közül.⁴¹¹ Ha képzőművészeti párhuzamot akarunk keresni, Zásió András (1741–1816) jászói prépost festményén hasonló *capucinum*os fehér vállruhát figyelhetünk meg (3. sz. *portré*).⁴¹² A Pázmány által felöltött ruhadarab tehát egyáltalán nem szokatlan viselet. Hasonló formában még a 18–19. században is használatban volt a premontraiéknél.⁴¹³

A szomaszka-sejtéssel kapcsolatos kételkedésünk felerősödik, ha az idevágó történeti forrásokot is kézbe vesszük. A majdani primás és a szomaszkák kapcsolatának alakításában meghatározó szerepet játszó római császári ügyvivő ugyanis kifejezetten azt írja 1616. február 20-ai jelentésében, hogy a szomaszkák sem rendi öltözkükből, sem szabályaikból igazából nem különböznek a jezsuitáktól.⁴¹⁴ Ha utánanézzük a témával foglalkozó modern szakiroda-

⁴¹¹ GIANCARLO ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, Roma 2000, *passim*, a premontraiékre LEO CYRILLUS VAN DYCK áttekintése: 240–246 (scheda 52). (A kötetre Msgr. SERGIO PAGANO hívta fel figyelmemet. Megszerzésében CHRISTINE-MARIA GRAFINGER volt segítségemre.) – *Francisco Suarez* szerint a premontrai viselet alapvetően a lokális kanonoki öltözközéshez igazodik: „*Ordinem hunc in principio fuisse canonicorum regularium reformatorem, quamvis non constet, an in principio usi fuerint religiosi communi habitu canonicorum regularium vel aliquo proprio habitu monachiali. Nunc vero huiusmodi habitum deferunt, praesertim in Hispania, in aliis vero provinciis canonicorum rochetum, seu lineam vestem abam deferre dicuntur, quia iuxta sua statuta possunt in hoc consuetudini uniuscuiusque regionis sese accommodare.*” *Tractatus nonus. De varietate religionum, tam in genere quam in specie*, lib. I, cap. V, 6 (vö. *Francisci Suarez opera omnia*, i.m.): „*De ordine Praemonstratensium*”. Vö. B. GRASSL, *A premontrai rend szentjei*, Budapest–Csorna 1941, 5; KOVÁCS IMRE ENDRE-LEGEZA LÁSZLÓ-TÖRÖK JÓZSEF, *A premontraiak*, Budapest 2002, 14 is.

⁴¹² HERMANN EGYED, *Zásió András jászói prépost tanári és teológiai irodalmi munkássága*, Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934), Gödöllő 1934, 203–238, a p. 208 utáni műnyomó melléklet; korábbi közlése: *A jászóvári premontrai kanonokrend jubileumi névtára 1802–1902. Történeti bevezetéssel*, Budapest 1902, p. 34 utáni műnyomó melléklet; későbbi: KOVÁCS, *A premontraiak*, 83. képmelléklet.

⁴¹³ Vö. KOVÁCS, *A premontraiak*, 84. és 85. képmelléklet (Bernát Miksa [1817–1829], és Richter Alajos [1830–1854] jászói prépostok). – Megjegyezzük, hogy nem autentikus képi ábrázolások alapján avatatlan szem számára hasonló viseletnek tűnhet a pálosok viselete is. A magyar pálosok azonban az 1644-es reform előtt, amely a teljes fehérret írta elő, a fehér tunikán fekete skapulárét és fekete *capucinum*ot hordtak. ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, 408–409 (JANUSZ ZBUDNIEWEK írása). A rend korabeli, reform előtti viszonyai, illetve a *dignitalis/beneficialis* jelleg hiánya, továbbá Pázmány személyes viszonyulása hozzájuk, főként érseksége első éveiben az előző információ nélkül is e szál elejtését tanácsolják. Vö. GALLA FERENC, *A pálosrend reformálása és a Szentszék* (Klly. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1940–1941), Budapest 1941, *passim*.

⁴¹⁴ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 54^{vr}; *Dokumentumok*, 15. sz. („Tanítórendként” aposztrofálásuk a szakirodalomban nem felel meg a történeti valóságnak. Vö. BABUCSEK, i.m.) – A kurrens szakirodalomban a kora újkori szerzetesrendek öltözéke leírásának a következő fejezetcímet

lomnak, kétségünk egyenesen gyanúvá érik. A történeti leírás szerint ugyanis a szomaszkák más szerzetesekhez hasonlóan akkurátusan szabályozott öltözékének a színe olyannyira egyetemlegesen a fekete, hogy még az alsóneműnek is ilyen anyagból kellett készülnie.⁴¹⁵ Felvetődhet, hogy esetleg a rend novíciusai hordtak átmenetileg fehér öltözéket. Utána érdeklődtünk: sem a szomaszka iratokban, sem a hagyományban semmi nyoma nincs ennek.⁴¹⁶

A portré szomaszka értelmezését következőképpen ki kell zárunk. Arról sem lehet szó tehát, hogy Pázmány, akiről tudjuk, sosem öltötte – miután végre 1616 júniusára megérkezett, a nuncius eltávoztával nem is ölthette – magára a neki megküldött szomaszka habitust, esetleg megfestettette magát a rend öltözékében, hogy így is dokumentálja: nem tartozik a jezsuitákhoz.

Mi tehát a vitathatatlanul Pázmányt ábrázoló kép megfejtése? Nem szokványos jezsuita ábrázolás, nem is érseki, sem nem szomaszka. Azt a feltevélezt, hogy a fehér csuklyás, kapucnis ruhadarab csupán esetleges viselet lenne (például a hideg miatt), rövid úton elvethetjük. Nem egy véletlenszerű fényképfelvételről van szó, hanem egy megkomponált alkotásról. Azt a másik végletes, a „reprezentáció, identitás és önkifejezés a kora újkorban” jelisére – számunkra elég nehezen – adódó értelmezést szintén kizár-

találjuk: „*Il non abito dei Chierici regolari*” (teatini, barnabiti, somaschi, di Gesu, chierici regoalri della madre di Dio, camilliani, caracciolini, scolopi). ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, 449–472. Vagyis e szerzeteseknek – teatinusoknak, barnabita'knak, jezsuitáknak, piaristáknak stb. – tulajdonképpen nincsen kifejezett, sajátos habitusuk.

⁴¹⁵ Bár a legrészletesebb szabályozás 1626-ból való, ez nyilván csak pontosítja, részletezi az 1591-es konstitúciókban foglaltakat: „*Per i sacerdoti la tomaca doveva arrivare sino ai piedi, e, davanti, essere d'un tessuto unico sino alla cintura, il collare essere stretto da almeno due gancetti in modo non lasciar trasparire né il collo né la gola. Le maniche non dovevano essere tenute strette né da ganci, né da bottoni, ma lasciate molto ampie. Le cinture non dovevano mai essere di seta, dovevano avvolgere il corpo davanti. Erano proibite le camicie. I mantelli dovevano esser indossati solo d'inverno avere le maniche interamente cucite insieme. Il colore era sempre nero, anche per la biancheria: al massimo tollerava un grigio poco lontano dal nero, per evitare qualsiasi apparenza di lusso e di mollessa. Proibiti restavano mantelli di cuoio, calze tessute a mano, scarpe con fibbre, fazzoletti di seta, pellicce sopra i vestiti (solo permessi a malati e anziani ma sempre sotto la tonaca)... A nessuno era permesso indossare abiti più corti durante i viaggi, e i mantelli di viaggi utilizzati per il freddo o la pioggia dovevano essere d'un taglio del tutto semplice. Veniva pure regolato il taglio dei capelli.*” ROCCA, «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, 456–458. A szerző, LUIGI AMIGONI hivatkozásai további illusztrációkra: *L'ordine die chierici regolari somaschi nel IV centenario dalla fondazione 1528–1928*, Roma 1928; LUIGI ZAMBARELLI, *Iconografia di S. Girolamo Emiliani*, Rapallo 1938.

⁴¹⁶ „*Imago a vobis mihi transmissa* («religioso 1616») *certe videatur facies Petri Puzmani. Sed nescio quid album vestimentum suum significet. Habitus novitiorum? In Congregatione nostra nullum habemus documentum hoc comprobantem. Novitii nostri nigram vestem induebant cum corii cingulo pendente usque ad pedes; et pallio similiter nigro. Fontes nunquam loquuntur de alba veste pro novitiis. Puto istam tabulam pictam vere imaginem Petri exprimere, cum aliquo albo vestimento induto a Religioso ... frigoris causa?*” P. MAURIZIO BRIOLI C.R.S. rendi főlevéltáros (AGCRS) készséges tájékoztatása (2010. december).

hatjuk, miszerint Pázmány a rá szórt rágalom ellenében, azok cáfolatára festette meg magát fehér öltözékben, hogy így is hangsúlyozza ártatlanságát. Ugyanígy elvethetjük azt a csupán formállogikailag adódó értelmezést, hogy átlépési szándékát a karthauzi rendbe kívánta volna ilyesformán megörökíteni.

Mi lehet hát a rejtély nyitja? Azt biztosra vehetjük, hogy a képnek 1616-ban kellett készülnie. A „nyilvános” jezsuita korszak után és az érsekség előtt. Ez a két helyes eredő, amelynek – láhattuk – téves vetülete a szomaszka értelmezés, már csak egyetlen egy irányt tud kijelölni számunkra. Pázmánynak a felsoroltak mellett, a bíborosi méltóságot leszámítva, már csak egy szóba jöhető egyházi „állapota” volt, ez pedig nem más, mint a turóci prépostság. Vagyis a fehér ruhás kép kizárásos alapon, logikai úton megközelítve nem ábrázolhatja másként Pázmányt, csakis mint turóci prépostot. Így keletkezését egészen pontosan 1616. április 25. utánra tehetjük. Nagy valószínűséggel valóban Prága lehet a megfestés helye. Mivel tudjuk, hogy kinevezése után Pázmány szinte folyamatosan úton van: a Prága–Bécs–Pozsony–Turóc–Prága (június elejéig), majd a Kassa–Prága–Bécs–Prága távokon mozog, hosszabb időt egy helyben csupán augusztus első harmadától tölt a cseh fővárosban, 1616. augusztus–szeptemberében ülhetett modelt az ismeretlen mesternek. Vagyis a festmény vélhetően az érseki kinevezés publikálása előtti 4–5 hétben készülhetett.

De még alaposabban tovább gondolva a kérdést, szem előtt tarthatjuk, hogy 1616 decemberéig, amíg pápai megerősítésének hírére nem vette, Pázmány – a kinevezését követő napokat leszámítva – következetesen nem esztergomi érsekként írta alá leveleit. Ezért is feltételezhetjük, hogy nem követte el azt a Róma által kifogásolt visszaélést,⁴¹⁷ hogy uralkodói kinevezés után, pápai megerősítése előtt püspöki öltözetet öltött volna,⁴¹⁸ vagy netán bármilyen liturgikus főpapi jelvényt viselt, használt volna.⁴¹⁹ Ebben

⁴¹⁷ A Kúria a Peretti- és az Aldobrandini-korszakhoz hasonlóan a Borghese-pontifikátus alatt is erősen nehezményezte a magyar államgyházi gyakorlat sajátosságait, bár óvakodott túlságos feszítéstől. FRANKÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 221–227. 260–261. 283–285 (utóbbira lásd például az Államtitkárság néhány jegyzékét a nunciushoz 1609–1610-ből: BAV Barb. Lat., vol. 5929, p. 203–206; vol. 5931, p. 284–287. 360–362. 421–423. 736–737 [ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, *passim*]); illetve 1613-ból: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 443, fol. 175r.

⁴¹⁸ Itt megjegyezzük, hogy Pázmánynak olyan hiteles ábrázolása, ami pusztán (megerősített, beiktatott, felszentelt) érsekként ábrázolná, nincsen. Csak *choralis* öltözékű, bíborosi portréi maradtak ránk.

⁴¹⁹ Részben talán a primási méltóságot övező különleges figyelem miatt utóda, a már felszentelt püspök Lósy Imre például szükségesnek tartotta, hogy külön brevében kérjen engedélyt megerősítése előtt a főpapi funkciók végzésére („*pontificalia exercere*”). Lásd levelét Francesco Barberinihez, Pozsony, 1637. december 5. Barb. Lat., vol. 6894, fol. 17v.

az esetben viszont a kép az érseki kinevezés megörökítésre nem éppen indokolatlan alkalmából készülhetett, véleményünk szerint továbbra is Prágában, ahonnan Pázmány november első napjaiban kelt útra. Javadalma átvételével bajlódva aligha lehetett már erre ideje, lehetősége Bécsben, Pozsonyban, Nagyszombatban.

A kizárásos következtetés, bár önmagában nem kevés, természetesen további bizonyításra szorul. Tudjuk, hogy Pázmány külsőségeiben is kifejezésre kívánta juttatni, hogy úgymond „már nem jezsuita többé”. Miután a nuncius joghatósága alá került, gallérját reverendája fölé kihajtva, világiasan viselte, a nyilvánosság előtt szakállát megnövesztve,⁴²⁰ kezén kesztyűvel, legtöbbször szolga kíséretében jelent meg – olvastuk már Vitelleschi 1616. május 28-án kelt panaszát,⁴²¹ ami Pázmánynak március végétől–április végéig tartó prágai időszakára vonatkozik. Turóci préposti kinevezése után ugyanis, láthattuk, napokon belül elhagyta a császári székhelyt. Kérdés tehát, hogy mindennapi viseletében hogyan juttathatta ezután kifejezésre új rangját, állapotát?⁴²² Ez feltétlenül szükséges volt, május–júliusban a fél Királyságot beutazta, és láthatjuk majd, kassai küldetése egyik fő motivációjának épp azt tarthatjuk, hogy ország-világ megtudja: semmi törvényi akadály nincs már annak, hogy Pázmányt ki lehessen nevezni Magyarország primásává. Ha viszont a többi kortárs apáthoz, préposthoz hasonlóan díszesebb, főpapi öltözetet viselt volna, az egyszerűnek aligha nevezhető szerzetesi állapotával összefüggésben tűnhetett problémásnak.⁴²³ A jezsuiták már

⁴²⁰ Csupán jegyzetben hozzuk azt a megfigyelésünket, hogy a 2. sz., fehér *mozzettás* kép az 1. sz.-val ellentétben Pázmányt már szakállal ábrázolja. Az arcszörzet a festményen – hossza, dús volta alapján – legalább félévesnek tűnik.

⁴²¹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 212, 65. j.

⁴²² Pázmány nem címzetes, hanem reális prépostnak számított. Az ilyesfajta – és a 16. század második felére már szokványosnak mondható, szerintünk (is) a kommandátori rendszerből kinövő – uralkodói javadalom-adományozás jogi alapját a történeti összefüggéseket is behatóan tárgyaló BÁNK JÓZSEF az 1548/12. tc-ben találta meg. Továbbá hangsúlyozza az efféle beneficiumok esetében a szerzetesi eredetet: „az apátság és prépostság mint szerzetesintézmény megszűnt ugyan, de nem teljesen, mivel címe is, javadalma is, egyházi hivatalhoz kötve a mai napig is fennáll.” *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon*, Notter Antal emlékkönyv (szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály), Budapest 1941, 18–74, különösen 19–22 és 22–24 (az idézet 21).

⁴²³ BÁNK elemzéséből kiderül, hogy a megkülönböztető öltözk, jelvények viselése mind liturgikus, mind nem liturgikus téren évszázados szokásjog volt Magyarországon. Szabályozását már 1711-ben szükségesnek látta Keresztély Ágost. Az is kiderül, a viszony a korábbi szerzetesrendi előzményekkel még a 17. század derekán is képlékeny, épp a rendi előjárói: apáti, préposti jelvények használata kapcsán. Mindez akkor is nagyon fontos közlés, ha az 1648-as zsinat tematikájában a kérdés liturgikus összefüggésben került elő. *A címzetes apátok és prépostok*, 43–45.

kihajtott fehér gallérja és kesztyűviselete miatt is felháborodtak – épp az imént olvashattuk újra.

A képi ábrázolás szerint úgy tűnik, Pázmány egy nagyon kézenfekvő, kreatív megoldással hidalta át a nehézséget, és préposti javadalma szerzetesi eredetéhez nyúlt vissza. A turóci prépostság ugyanis, elégedetten nyugtázhathatjuk, eredetileg premontrei alapítás volt.⁴²⁴ Éppen arról a rendről van tehát szó, amelynek korabeli viseletével a festményen látható, első pillantásra titokzatos fehér ruhadarabot leginkább beazonosíthattuk. Turócot utolsó prépostja, Majthényi Uriel már az 1530-as években elzalogosította a Révay-aknak, a premontreiek az 1550-es években hagyták el a prépostságot.⁴²⁵ Visszaváltását követően az udvar egyszer sem töltötte be a javadalmat, és miután 1586-ban birtokait a jezsuiták megkapták, még kevésbé. Majthényi után a – Forgách-féle közjátékot is figyelembevéve⁴²⁶ – az első önálló, kinevezett prépost Pázmány. Ő akár a közelben töltött vágsellyei évei okán, akár olvasmányaiából⁴²⁷ tudhatta, hogy voltaképpen a premontrei prépostok örökébe lépett. A katolikus rendek 1610-ben az uralkodónak benyújtott emlékirata kifejezetten párhuzamot von a premontreiek és a jezsuiták között, mondván: ahogy IV. Béla a premontreiek számára alapította Turócot, úgy azok távoztával az országból Mátyás a Társaságnak adományozhatja azt, bármilyen megkötés kegyúri joga sérelmét jelentené.⁴²⁸

⁴²⁴ IV. Béla 1251-ben alapította. A második adománylevel 1252-ből származik. További irodalommal: *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), főszerk. KRISTÓ GYULA, Budapest 1994, Turóc, 963 (itt is köszönöm BÁCSATTYAI DÁNIEL készségét); KOVÁCS, *A premontreiek*, 18–19 és 44.

⁴²⁵ II. Ulászló egykori kancelláriai jegyzője, a Fegyverneky Ferenc-féle reformot is segítő Majthényi Uriel (1506–1541) a prépostság javait 300 forint évdíj fejében 1534–1535 folyamán adta zálogba Révay Ferencnek. A szerzetesek 1554-ben távoztak végleg. Vö. RUPP JAKAB, *Magyarország helyrajzi története I–III*, Budapest 1870–1876, I, 673–683; illetve Honismeret 32 (2004) 6. sz.; BÁNK, *A címzetes apátok és prépostok*, 23. Kovács, *A premontreiek*, 44 szerint Majthényi 1550-ig volt prépost, a prépostságot a Révayak 1529–1544 között tartották megszállva és többször kifosztották.

⁴²⁶ Megjegyzendő még, hogy a vélhetően korábbi írásos emlékekből merítő *Diarium Thurociensis Residentiae Societatis Iesu ab anno 1666* a premontrei múltat gondosan számon tartó visszatekintésében 1568-ból Oláh Miklóst, 1585-ből Radéczy István nyitrai püspököt említi „*administrator et commendatarius*”-ként. MNL-OL MKA Acta Iesuitica (E 152), Irregestrata, 224 d., 1. tétel, n. 2.

⁴²⁷ 1629-es monaszterológiájának alapismeretei vélhetően az érseksége előtti évekre nyúlnak vissza. Vö. *Acta et Decreta Synodi Diocesanae Strigoniensis... Anno Domini M.D XXIX*, Pottendorf 1667 (App. II).

⁴²⁸ Ezt a folyamodvány 5. pontja fejtegeti. (Fontos még a 2. pont, amely az 1541/12. és az 1550/19. tc. hivatkozva a premontreiek által elhagyott turóci prépostság oktatási célú hasznosítását sürgeti.) *Statuum et ordinum catholicorum supplicatio in Hungaria ad regem Matthiam II, ut patres Iesuitas in suam protectione et curam suscipiat rex, eosque in suis bonis et iuribus observet, ac ut iuxta regales locum suum inter status et ordines retineat. Anno 1610 porrecta*, MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Irregestrata, 224 d., 1. tétel, n. 3.

Turóc premontrei hagyományát tehát élőnek tekinthetjük a 17. század elején. Pázmánynak a hírneves prágai strahovi premontrei kolostorból⁴²⁹ pedig aligha lehetett nehéz beszerezni a képen látható fehér *mozettát*. Ennek gombok nélküli változata, szabása megegyezik a renden belül 1650 előtt használt típussal.⁴³⁰ A franciaországi Abbaye Saint-Martin de Mondaye szerzetesei máig olyan vállruhát hordanak, mint amilyen Pázmány festményén látható.⁴³¹

Biztosra vesszük, hogy a leendő érsek turóci prépostként sem a többi magyarországi prépostnál, apátnál szokásos gyűrűt, mellkeresztet nem viselte,⁴³² és még ünnepélyes miséi során sem használt mitrát és pásztorbotot.⁴³³ Igyekezett megőrizni szerzetesi jellegét, és élve a régóta formálódó államegyházi szisztéma nyújtotta lehetőséggel (Zsigmondtól kezdve a premontrei prépostokat is a magyar királyok nevezték ki),⁴³⁴ az átmeneti időre nem a júniusban megérkező szomaszka öltözéket, hanem *beneficiuma* eredeti rendjének öltözékét öltötte magára. Jelképesen és „szerzeteshez méltóan”

⁴²⁹ Ahol szintén számon tartották Turóc premontrei eredetét, és Pázmány halála után megpróbálták visszaszerezni a prépostságot: „*praepositum Sztrakoviensem Pragae ordinis Praemonstratensis instare suo supplici libello apud Caesarem maiestatem, ut praepositura Thurociensis a nobis auferretur et ordini Praemonstratenis restitueretur.*” Dobronoky György 1637. március 25-ei bejegyzése diáriumában. Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár (ELTE EKK), Collectio Prayana, tom 30. Vö. BÁTHORY ORSOLYA, *Dobronoki György S. J. latin nyelvű diáriuma*, Pázmány Péter és kora (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2001, 372–394, 376, 17. j. – Pusztai hipotézis, de nem megalapozatlan, hogy prágai premontreiek éppen Pázmány ott publikált kinevezése kapcsán tudatosították Turóc premontrei eredetét. Ennél kézenfekvőbb alkalom aligha kínálkozott, bár a rendnek valami kapcsolata korábban is megmaradt Turóccal, de erre csak De Mara nuncius utalásából tudunk. Lásd 1613. március 22-ei jelentését, *Dokumentumok*, 3. sz. (jegyzetben).

⁴³⁰ Abt RAIMUND SCHREIER O.Praem. (Stif-Wilten, Ausztria) szíves közlése a számára átküldött Pázmány-portré kapcsán: „*Der durchgebende Kragen, also nicht geknöpft, ist typisch für die Zeit vor 1650 in unserem Orden. Zu einem derartigen Kragen gehört auch solch große Kapuze (wie Mondaye heute noch hat), damit man die Kapuze über den Kopf ziehen kann... bei einer Publikation können Sie sinnvoll Ihre These vom Propost von Turóc vortragen.*” – A *capucinum* a *mozetták* többségénél mind szimbolikusabbá vált, végül prelátusok esetében a pápai Államtikárság 1969-ben eltörölte használatát. (XVI. Benedeknél azonban újra feltűnik.) *Secretaria Status seu Papalis instructio circa vestes, titulos et insignia generis Cardinalium, Episcoporum et Praelatorum ordine minorum*, Acta Apostolicae Sedis 61 (1969) 334–340. (A Pázmány-festmény értelmezésénél szándékkal kerültük a *rochetum* szót. Ez ma, úgy tűnik, a pápai, főpapi, papi reverenda vállgallérját jelenti. Uo.)

⁴³¹ Számos kép az apátság honlapján: <http://www.mondaye.com>. (Vö. az előző jegyzetet.)

⁴³² A *mozetta* önmagában elég lehetett a préposti méltóság reprezentálására. Unterzell bei Würzburg prépostja például csak 1700 körülől viselt *pectoralét*, ami tehát nem volt rangja kifejezésének elengedhetetlen kelléke. Ugyancsak Abt RAIMUND SCHREIER O.Praem. közlése.

⁴³³ Vö. BÁNK, *A címzetes apátok és prépostok*, 43–45.

⁴³⁴ Az első ilyen aktus említése 1388-ból maradt fenn, az 1404-től pedig általánosnak tekinthető a gyakorlat. Kovács, *A premontreiek*, 24–25.

fenntartotta, védte szerzetesi jellegét, úgy a külvilág, mint lelkiismerete előtt. Ez az értelmezés azt is jelenti számunkra, hogy Pázmány turóci préposti kinevezésének napján a március végétől, a nunciusi joghatóság alá kerülés pillanatától tartó virtuális, dezinált szomaszka novícius-jelöltségét – amely *de iure* két nap múlva, 1616. április 27-én, a rendi befogadó nyilatkozat napján kezdődött – a maga részéről tulajdonképpen befejezettnek tekintette.

Nem tudunk utána járni, de nem zárjuk ki azt sem, hogy szó sincs ennyire kreatív megoldásról, és Pázmány nem tett mást, mint a Fátra hegyei között élő gyakorlathoz alkalmazkodott. Ne feledjük, hogy a turóci prépostság nem csak javadalmában létezett, ősi hiteles helyi tevékenységét folytatólagosan világi papokból álló társaskáptalan végezte.⁴³⁵ Megkülönböztető jegyként, kanonoki jelvényként talán ők is tovább örökíthették a premontrei kanonokok e sajátos viseletét.⁴³⁶

Mindenestre fogalmazzuk meg a kép értelmezésének új tézisést: „Az 1970-es években előkerült, Pannonhalmán őrzött portré Pázmányt jezsuita habitusban és birétumban ábrázolja. A vállán viselt fehér *mozzetta* szerzetesi eredetű prelátusi jelvényként – eredetileg premontrei alapítású – turóci préposti méltóságát fejezi ki. Keletkezése 1616. április 25-e és szeptember 28-a (illetve amennyiben kifejezetten az érseki kinevezés alkalmából készült, november eleje) közé, Prágába tehető. A kompozíció jelképes értelmezést is le-

⁴³⁵ A turóci nemesség már 1538-ban a hiteleshely visszaállítását sürgette, akkor még hiába. Kovács, *Apremontreiek*, 22–23 és 44. – Forgách 1613-as kötelezvényét a restitúcióra fentebb idéztük, és ez a kötelezettség Pázmány préposti kinevező iratában is szerepel. A Bethlen-féle támadások idején szünetelő társaskáptalan („*sacerdotes catholici in illo Conventu Thurociensi degentes*”) működését Pázmány 1626-ban állította helyre. Levele Turóc vármegyéhez, Vágsellye, 1626. július 24. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 350. Lásd még II, n. 784. 806. 822 (ahol a címzett Prachár Miklóst Pázmány „*conventuali nostro B.M.V.*”-ként titulálja).

⁴³⁶ Ez inkább csak elméleti feltételezés részünkről. Pázmány Péter 1617. január 14-én, érseksége kezdetén a turóci konvent számára kiadott, viszonylag részletes, a végén s.k. aláírt („*Petrus Pazmany archiepiscopus Strigoniensis*”) és közben javított publikálatlan utasításában (*Instructio conventualium Beatae Mariae Virginis de Thurocz per illustrissimum ac reverendissimum dominum Petrum Pazman archiepiscopum Strigoniensem etc. facta et emanata Posony in curia archiepiscopali die decima quarta mensis Ianuarii, anno Domini 1617*) nem szól a tagok ruházatáról, ami inkább arra utal, hogy a plébániákat is ellátó konvent-tagok öltözeke nem különbözhetett a világi papságtól. A havonta felolvasni s.k. rendelt („*Hanc instructionem singulis mensibus legant in conventu*”) – gondos szentségkiszolgáltatást előíró, kocs-mázást, illetlen játékokat stb. tiltó – dokumentum mindazonáltal szép példája az elterjeszteni szándékozott katolikus konfeszionális diszciplinaritásnak, illetve bizonyítja számunkra Pázmány turóci prépostságának valós jellegét. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 24 (103. cs., 69–72. fol.). Szövegét lásd Ms. MTA Diss., 125, 80. j.

hetővé tesz számunkra: Pázmány vonásait hitelesen megörökítve a premontrai alapítású, 1586-tól a rend megszüntetéséig jezsuita tulajdonú turóci prépostság sajátos, kettős jellegét szimbolizálja.⁴³⁷

3. A SZEMÉLYES PÁPAI KONZISZTÓRIUMI ELŐTERJESZTÉS TERVE

1616 nyarán mind a Habsburg-udvarban, mind Magyarországon, mind pedig Rómában már kész tényként kezelték a nuncius előjárói felügyeletét már 1616 májusa óta nélkülöző Pázmány érseki kinevezését. Leírtuk már, hogy a közvélemény előtt amúgy is csak az volt ismert, hogy Pázmányt V. Pál „kivette” a jezsuitáktól.⁴³⁸ Az egyház- és szerzetesjogban járatosak vélhetően tisztában voltak azzal, hogy az érseki szék várományosának új rendjében fogadalmat is kell tennie. Persze csak azok, akik tudhattak arról, hogy a kivétel módja nem közvetlenül történt a világi papságra, hanem közvetetten, a tökéletesebbnek tekintett szerzetesi életformát elvileg meg nem szüntető, hanem egy másik, bizonyos vonatkozásokban – mint például az egyházi javadalmak elfogadása – kevésbé szigorú „*laxior*” változatra cse-

⁴³⁷ Nem mellékes érdekességként jegyezzük meg, hogy Pázmány turóci préposti kinevezésének időszakában Johann Lohel prágai érsek (1612–1622), aki eredetileg premontrai szerzetes volt, ugyanilyen fehérré, a korabeli forrásokban *mantelletónak* nevezett vállgallért hordott, többek között a császári udvarban is, ahol bizonyára gyakran megfordult. Éppen 1616 első felében kérte, hogy öltözetét az érseki rangjához illelőbb lilára cserélhesse: „*Con lettere, de quali vien qui la copia ha fatto istanza monsignor arcivescovo di Praga, che gli si conceda poter portare il mantelletto pavonazzo in luogo del bianco, che come dell'ordine premonstratense portava da pueritià. Ma sua beatitudine non ha voluto per ancora venire alla deliberazione aspettando prima d'intendere il parer di vostra signoria, la quale potrà però avvisarcelo.*” Borghese De Marához, Róma, 1616. február 27. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 337v. Az Államtitkárság június 25-ei jegyzékében engedélyezte az érseki öltözék színének megváltoztatását, miután a nuncius március 21-ei válaszában kedvező véleményt adott. Uo. fol. 109rv és BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 63 (vö. n. 88 is). Nem tartjuk kizártnak, hogy a fehér vállgallér felöltésének ötlete a prágai érsek viseletében gyökeredzik. A premontraiak „vállalhatóságát” nagyban növelte, hogy ekkoriban folyt cseh- és morvaországi reformjuk. Vö. Caspar Questenberg leveleit V. Pálhoz és Borgheséhez, Prága, 1616. július 4. ASV Segr. Stato, Particolari, vol. 11 (?), fol. 64r–67v. – Pázmány tulajdonképpeni „szomszka képmása” a 4. sz. portré. Vö. alább 195, 558. jegyzet.

⁴³⁸ Szép példa erre, miként korábban már utaltunk rá, Pázmány *processus informativusának* több vallomása is, ahol a tanúk egyöntetűen csak annyit állítanak, hogy az újonnan kinevezett érsek korábban jezsuita volt, de a pápa brevéjével kivette őt a Társaságból. Semmi többet: időt, körülményt nem említenek. Így azt sem lehet tudni, hogy tulajdonképpen melyik brevére gondolnak a három közül. Archivio Aldobrandini, Documenti Storici, n. 17/10. – BRITSKEY ISTVÁN egy helyen azt írja, hogy „a protestáns fél a rendváltás által nyújtott támadási felületet nem is hagyta kihasználatlanul”. *Pázmány*, 115. Ugyanakkor annak még nyomát sem találjuk, hogy a protestáns rendek egyáltalán tudtak volna a szomszka rend közebeiktatásáról. Pázmányt „csupán” azzal vádolták később, hogy machinációkkal jutott az érseki székbe, erre válaszolt a *Vindiciae*-ben (lásd fentebb).

rélését megengedő pápai rendelkezés volt.⁴³⁹ A jezsuita rend vezetése erről nyilván tudott, méghozzá részleteiben is.⁴⁴⁰ Arról viszont már a jezsuita előjárók sem rendelkezhetek pontos ismerettel, hogy Pázmány letette-e már fogadalmát, avagy nem? Ismételjük meg: véleményünk szerint, ha nem támad De Mara nuncius távozásával objektív akadály, sor kerül a *professio* letételére, és Pázmány élete végéig mint „kereten kívüli”, „módosult fogadalmú” szomaszka szerzetes működik: alapít jezsuita rezidenciákat, kollégiumot, egyetemet.

Ridolfi 1616. február 20-ai jelentése nyomán azonban nyilvánvaló számunkra, hogy Pázmány érseki kinevezésében a kutatás által eddig előtérbe helyezett kánonjogi problémák – érdekesítő voltak ellenére – igazából másodlagosak voltak. V. Pál egyértelműen kifejezte szándékát az iránt, hogy az uralkodói kinevezés esetén diszpenzálja Pázmányt vonatkozó jezsuita fogadalma alól. A szomaszka kitérőre a jezsuita-ellenes magyar törvények miatt volt szükség. Az érseki kinevezésig eltelt félév ebben a megközelítésben semmi másra nem szolgált, mint a magyarországi közvélemény előtt „ex-jezsuitaként” ismertté tenni és elfogadtatni a *Kalauz* szerzőjét. Az azonnali turóci préposti kinevezés is ezt a célt szolgálta. Nem csupán egy grádics volt az érseki trónhoz, hanem afféle „agyaggalamb-lövészet” a ma-

⁴³⁹ KORNIS GYULA e kijelentése: „már úgyis van a pápától engedélye arra, hogy a szigorúbb Szommascha-rendbe lépjen” tehát nem pontos. *Pázmány személyisége*, 301. – Hogy a szomaszkákat „lazább” rendnek tekintették, nemcsak a pápai diplomáciai iratokból derül ki (Borghese 1615. december 26-ai jegyzékéből), hanem magából a tényből is, hogy az *ad strictiorem* és az *ad aequalem* átlépéssel ellentétben ehhez szükséges volt a pápai kiváltság. *Suarez* szerint csakis „*iuxta peculiare privilegium per sedem apostolicam concessum*” kerülhetett ilyen *transitusra* sor. *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VIII, intr. Pázmány tehát tulajdonképpen ilyen *peculiare privilegium concessum*-ot kapott három bréve formájában is.

⁴⁴⁰ Ugyanakkor úgy tűnik, hogy például az összes pápai brévéhez nem is biztos, hogy hozzáfért. Amiként más összefüggésben előkerült, a generális az 1615. november 14-ei brévéről csak Pázmány állítására hivatkozva beszélt, illetve a generális 1630. évi megkeresése kapcsán Dobronoky arról tudósít, hogy a „generális nem találta, és a pápai kancellárián (!) is titokban őrizték, ezért kérte Vitelleschi az átlépést megengedő „bulla” másolatát Pázmánytól. – A jezsuita levéltárban található bréve-másolatok és egyéb vonatkozó iratok egy olyan kötetben (Hist. Soc., vol. 56) találhatóak, amely egy utólagos összeállítás, gyűjtemény, amely a főpapi méltóságra emelkedett rendtagok eseteit dokumentálja: „*De praelaturis extra societatem 1546–1856*” címmel. A Pázmányra vonatkozó források a XXIX. szám alatt, fol. 96r–131v lelhetőek fel. Az íráskép alapján a brévék másolatai egykorúak lehetnek. A március 5-ei bréve az eredetiről vagy annak hivatalos másolatáról készülhetett, mindenképpen arról, amelyre Ridolfi a generálisi elbocsátóról felvezette április 9-ei tanúsítványát. A harmadik bréve azonban bizonyíthatóan a fogalmazványról készült (lásd közlésének vonatkozó filológiai jegyzetét), Dobronoky többször idézett állításából kikövetkeztethetően – miszerint Vitelleschi nem találta a *transitus*-brévét – 1630 után. A szomaszka generális leveleinek itt található másolata inkább 18. századi írásképet mutat.

gyarországi protestáns rendek felé. Azt volt hivatott kipuhatolni, hogy beválik-e az alkalmazott módszer, és a protestánsok elfogadják-e, hogy Pázmány immár nem egy „külföldi irányítás alatt” álló szervezet tagja, hanem a magyar rendiség – egyelőre – egyik kisebb tisztségének birtokosa. Emlékezzünk rá, 1608-ban mennyire támadták Forgáchot bíborosi méltósága miatt is, kiváltképpen hogy nevét középkori szokás szerint „*cardinalis Strigoniensis*”-ként írta alá, mondván, bíborosként menjen Rómába, Esztergomnak érseke van, nem bíborosa.⁴⁴¹ A kivárással a Habsburg-udvar arra a nem elhanyagolható előnyre is szert tett, hogy kiváltva a Szentszék sürgetéseit, Pázmány kinevezését végül a pápa iránt gyakorolt gesztusként állíthatta be... Klesl jó taktikai érzékkel használta ki, hogy De Mara nuncius korábban talán túlzottan is kifejezésre juttatta elköteleződését a magyar jezsuita iránt.

A felső-magyarországi küldetés célja részben nyilvánvalóan az volt, hogy kipróbálják Pázmányt: új szerepkörében, a magyar egyházi rend tagjaként, illetve politikusként milyen eredményt képes felmutatni a lázongó protestáns rendek körében Felső-Magyarországon, a Habsburg-területeknek a feszült erdélyi helyzet miatt – Forgách Zsigmond kassai főkapitány, Homonnai Drugeth György támadásai, Báthory Gábor meggyilkolása, Bethlen krízisekben tobzódó berendezkedése – egyik legneuralgikusabb gócpontjában. Másfelől viszont korábbi missziós területén nemcsak hírből, hanem személyesen is láthatták, és nem is kevesen: a kassaiak, a felső-magyarországi megyék küldöttei, útközben maga Thurzó nádor is, hogy tesék, igaz a hír: Pázmány nem jezsuita többé.

A kassai küldetés fő eredményét nem abban láthatjuk, hogy Pázmánynak – nem csekély viharok közepette és kockázatok árán – átmenetileg sikerült az abaúji, tizza-menti, javarészt kálvinista nemesség lecsendesítése, és egyúttal Homonnai hűségének biztosítása, hiszen a feszültség őszre ismét kiújult. Decemberben Bethlen 12 000 katonával már Debrecennél járt.⁴⁴²

⁴⁴¹ Az esetet idézi SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, i.m.

⁴⁴² Homonnai akciójának, Pázmány felső-magyarországi útjának eddig nem idézett elbeszélése: FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 85–94. FRAKNÓI itt többször kiemeli, hogy Pázmány egyúttal biztatta Homonnait, hogy tervei, reményei alkalmasabb időben valóra válhatnak (89 és 91–92). Vö. BITSKEY, *Pázmány*, 130–134 is. A legrealisabb elemzést az eseményről SÍK SÁNDOR adja, aki jól érzékelteti Turóc prépostjának kényes helyzetét a küldetés teljesítésében, és világosan felismeri Pázmány akkori függőségét patronusától, Klesltől (vagyis nem retrospektív tükröben látja szerepét, ami egyébként a Pázmány-kutatás állandó fogyatékoságának tűnik): „Életében először és utoljára került olyan helyzetbe, amelyet az ösztönösen egyenes lelkű Pázmánynak lehetetlen volt lelkiismereti ellenkezés nélkül vál-

Sokkal inkább fontosnak tartjuk, hogy az életveszélyes fenyegetések, denúnciaciók – hadat hoz, a nemesség kiváltságai ellen tör – dacára Pázmány el tudta magát fogadtatni a vármegyék, rendek, a kassai részgyűlésen megjelentek előtt prépostként, politikusként, a Habsburg központi hatalom képviselőjeként.⁴⁴³ Ebbéli legitimációját senki nem vonta kétségbe.

Kinevezése elől a közjogi, politikai akadályok 1616 nyarának végére elhárultak. V. Pál februári szóbeli ígérete, a pápai brévékben kifejezett határozott szándéka, sőt a pápai diplomácia sürgetései ismeretében és a nuncius távoztával beállt helyzetben a prágai udvarban biztosra vehették: ha Pázmányt végre az érseki székbe ültetik, a Szentszék nem fog nehézséget támasztani, és nemcsak a széküresedés elhúzódásának kiküszöbölése miatt nem, hanem mert elköteleződött Várad szülőtte mellett. Nagyon úgy tűnik azonban, hogy a kinevezést egy sajátos biztonsági akció is kísérte, ami az új örökfogadalom elmaradása miatti esetleges (jezsuita) támadások kivédését célozta áttételes, diplomatikus módon.

Láthattuk, az érseki kinevezést szinte napra pontosan fél évvel az után hozták nyilvánosságra Prágában, hogy Pázmány a nuncius „felügyelete” alá került. Ennek legkorábbi és valószínűsíthető kezdete, emlékszünk, páter Kobenzl közlése alapján március vége volt. Érseki kinevezésének köszönhetően Pázmány egyházi jogi szempontból egy nagyobb, konzisztoriális javadalom várományosává (*persona designata*) lett, mely beneficium kánonilag érvényes betöltése az Apostoli Szentszék joga volt: a pápa és bíborosok együttes, titkos konzisztórium keretében megvalósuló hozzájárulása jelentette a tényleges gondoskodást a megüresedett szék betöltéséről (*provisio*), a tulajdonképpeni

---

lalni... a legelső politikai küldetésében járó és épp az imént kinevezett fiatal prépostnak tekintélye pedig még sokkal kisebb volt, semhogy felemelhetne volna szavát a legfelsőbb helyről jövő elhatározás ellen. Úgy gondolom, hogy ennek a szereplésnek keserű szájíze sokáig megmaradt benne, és sem kalandos politikára, sem a félreérthetetlen egyenességből való alkura soha többé nem volt hajlandó”. *Pázmány*, 215–216. – A küldetéssel a Prímási Levéltár forrásai (*Classis V*) alapján még foglalkozni kívánunk.

⁴⁴³ Klesl a nádort a prímási szék betöltéséről értesítő, 1616. szeptember 28-ai levelében azt hangoztatja Thurzó előtt, hogy Pázmány olyan magatartást fog tanúsítani érsekként, amilyet a kassai küldetés során. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függ., n. 18. – Miksa főhercegnek Prágából, 1616. július 9-én írt levelében Klesl saját sikerének tudta be a rebellió lecsendesítését: „*Daß die Hungarische Unruhe sich anfabet zustüllen, hab iche mich mehr; als andere zuerfreien, weil ich Tag und Nacht mit demselben gedancken umbganngen, wie iche doch Mittel finden kbundte, die gefährlich autrobende Rebellion, in einen bessern Stamndt, neben anudern Irer M. Rätben zubringen. Allermassen Euer Durchl. unnd L. auß des Bassmannj Relation, fürkbommen, unnd daß vorhabende Werckb mit großer Frucht praeoccupiern kbundten. Wie dann Ir. K. M. solches kurz zusammen zuziehen, bevollen.*” HAMMER PURGSTALL, *Kblesf's... Leben*, III, n. 653 (vö. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 207).

kánoni kinevezést (*institutio canonica / concessio tituli*). E konzisztórium ak-
tus alapján és napjára datálva kerültek kiállításra a pápai bullák, amelyek
kézhezvétele után kerülhetett sor a javadalom kormányzatának átvételére,
püspökség esetében a felszentelésre.⁴⁴⁴ A korszakban a konzisztórium elő-
terjesztést alapesetben egy illetékes bíboros, jelen esetben Franz von
Dietrichstein Magyarország és az örökös tartományok protektora,⁴⁴⁵ illet-
ve távollétében Pietro Aldobrandini viceprotektor volt hivatott megten-
ni.⁴⁴⁶ Klesl 1616. október 3-án tudatta Rómával az érseki szék uralkodói be-
töltését, melyet a pápa többszöri sürgetésével és saját lelkiismerete szavával
indokolt. Egyúttal kérte, hogy V. Pál személyesen tegye meg az előterjesz-
tést a konzisztóriumban.⁴⁴⁷ Kérését azzal indokolta, hogy a bullák kiállítása
„titkos úton”, jelentős kedvezményekkel történjen, hiszen Pázmány „csak
most jött el a jezsuita atyák szerzetéből és nem birtokol semmit sem, nem
képes megfizetni az ügymenet költségeit” – olvashatjuk sorait.⁴⁴⁸ Mind-
ezeket némileg átfogalmazva Borghese bíboros neposnak is kifejtette.⁴⁴⁹

Az indoklás második fele szokványos, és minden magyarországi püspöki
szék betöltésének elengedhetetlen része: a bullák kiállítását jelentős kedvez-
ményekkel lehetővé tevő „titkos út” kérését és megadását magyar részről
szinte szerzett jogként értelmezték.⁴⁵⁰ A pápai előterjesztés kérése viszont

⁴⁴⁴Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 217. A pápai Kúria (Államtitkárság, stb.) működésének ismertetését, a különféle ügymenetek elemzését lásd e kötetben. Jelen munkában egyedül a bullaspedáció részletei kerül-
nek bemutatásra. Ezeket eredeti terveink szerint is Pázmány kapcsán kívántuk megírni (*i.m.*, 327, 98. j.).

⁴⁴⁵Franz Seraph von Dietrichstein († 1636) 1599-től bíboros, 1600-tól olmützi püspök. Modern
életrajza: PAVEL BALCÁREK, *Kardinál František z Dietrichštejna*. Kroměříž 1990. Dietrichstein 1603–
1634 között volt Magyarország és az örökös tartományok protektora. JOSEPH WODKA, *Zur Geschichte
der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Öster-
reichischen Historischen Instituts in Rom 4/I), Innsbruck–Leipzig 1938, 64–65. – Rendi előjárói Páz-
mányt nemcsak 1614–1615-ben, hanem már 1610 során is ömellé szánták hitszónoknak. ÖRY–SZABÓ,
Pázmány, 40 és 42.

⁴⁴⁶Pietro Aldobrandini († 1621) VIII. Kelemen befolyásos neposa 1593-tól volt bíboros. Diet-
richsteint mint Magyarország és az örökös tartományok viceprotektora (1612–1621) helyettesítette.
WODKA, *Zur Geschichte*, 64–65. Aldobrandini személyére E. FASANO GUARINI, *Aldobrandini,
Pietro*, DBI, *ord. alpb.*; illetve KLAUS JAITNER, *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma
del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93. – A bíboros protektorátus
kialakulására, szerepére, működésére további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 220.

⁴⁴⁷LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 19.

⁴⁴⁸Uo.

⁴⁴⁹BAV Bonc., vol. E 16, fol. 26r–27v. (Idézve uo.)

⁴⁵⁰Vö. TUSOR PÉTER, *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római
Kúria kapcsolatának válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459. Számos vonatkozó adat a 16.
századból: TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, helyenként.

már első látásra szokatlan. Az egyházfők a 18. század elejéig csak nagyon ritkán tettek ilyen előterjesztést a konzisztóriumban, ez inkább a saját, közvetlen kinevezésük alá eső (*liberae collationis*) egyházmegyék esetében fordult elő. Ráadásul nemcsak Klesl egyszeri, egyszerű kéréséről van szó. Egyúttal II. Mátyás is arra utasította Franz von Dietrichstein olmützi püspököt, Magyarország és az örökös tartományok bíboros protektorát, hogy mondjon le jogáról, és ő is kérje meg V. Pált: saját maga terjessze elő Pázmányt a konzisztóriumban. Ez az előterjesztés (*praeconsatio/propositio*), ismételjük, Dietrichstein kizárólagos protektori kiváltsága volt. Bár a kardinálist az uralkodói döntés komoly, 600 dénárnyi bevételtől fosztotta meg elméletileg, azonnal engedelmeskedett, és meleg hangú levélben kérte az egyházfőt: személyesen ő maga javasolja a konzisztóriumban Pázmány érseki kinevezését.⁴⁵¹ Ismertesse az egyházmegye helyzetét és szóljon arról: a jelöltet személyes tulajdonságai és korábbi élete, hite, erkölcsi, tudománya, gyakorlati jártassága mindenki másnál alkalmasabbá teszik Magyarország első egyházi méltóságának viselésére. Egyszóval ezzel a gesztussal tegye még inkább nyilvánvalóvá: a jezsuita Pázmány érseki méltósága nemcsak pápai beleegyezés, hanem tevőleges és kezdeményező pápai akarat eredménye is. (Kleslnek nem kellett messzire mennie az ötletért. 1613-ban kivételes módon őt magát is V. Pál terjesztette elő a konzisztóriumban,⁴⁵² és bizonyos szempontból szintén rászorult erre a legitimációra: bécsújhelyi és bécsi püspökségét hosszú-hosszú évek óta pápai bullák nélkül kormányozta.)⁴⁵³

⁴⁵¹ Dietrichstein levelei V. Pálhoz és neposához (Prága, 1616. október 22.): BAV Bonc., vol. E 16, fol. 124^{rv} és 126^{rv}; *Dokumentumok*, 29. sz. (jegyzetben). Vö. Giacomo Olivieri ágens, protektori auditor 1616. november 12-ei vonatkozó jelentését is: Moravský Zemský Archiv (MZA), Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Dietrichštejna, kart. 438, fol. 170^r–171^v; *Dokumentumok*, 29. sz.

⁴⁵² „*Nel concistoro ultimo sua santità propose monsignor Kleselio per la chiesa di Vienna havendoli di propria bocca dato molte lodi, come fecer anco diffusamente più cardinali, di, che a nome di vostra maestà Cesarea ho ringraziato la santità sua.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1613. július 20. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 713^{rv}. Klesl megerősítését maga Ridolfi és Borghese auditora intézték. Hogy nehézségek itt is adódtak, arra Klesl Bécsből, 1613. február 2-án írt leveléből lehet következtetni, amelyben részletes felvilágosításért az említett két közreműködőhöz utalja a bíborost. ASMa Arch. Cybo-Malasp., Arch. Ald. Cybo, vol. 93, fol. 147.

⁴⁵³ Klesl uralkodói kinevezése a bécsújhelyi püspökségre 1588-ban, a bécsi püspökségre 1598-ban (HAMMER PURGSTALL szerint 1595-ban) kelt. 1613-ban az „eretnek” szülőktől való származás és az „eretnkségen” eltöltött ifjúkori évek miatt ugyanúgy inkvizíciós diszpenzációt kapott, mint három évvel később Pázmány. ALTMANN, *Klesl*, 42; HC IV, 368. – A Kúria például 1609-ben és 1610-ben is erőteljesen sürgette, hogy végre szerezze meg bulláit és szenteltesse fel magát. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 18. A bécsi püspök pápai megerősítésére, kánoni kivizsgálására lásd De Mara jelentését Borgheséhez, Pozsony, 1613. március 29. BAV Barb. Lat., vol. 6920, fol. 48^v–49^r:

Ugyanígy részben a *professio* elmaradásával és annak esetleges következményei kivédésével is magyarázhatjuk a prágai hivatkozást arra, hogy a Pázmány kinevezésére úgymond pápai sürgetésre, az Apostoli Szék felé mutatott gesztusként került sor.

Az érseki kinevezés napján, szeptember 28-án a Kúria részére kiállított hivatalos uralkodói iratok egy szót sem szólnak V. Pál személyes szerepéről. Sem a Bíborosi Kollégiumnak, sem a Borghese bíboros neposnak és Dietrichstein kardinálisnak aznap írt levelek – utóbbi kettő egyező szövegű volt –, sem pedig az V. Pálnak címzett, legrészletesebb, az érseki kinevezés „gyorsaságát” enyhe önelégültséggel említő bemutató irat nem szól a pápai előterjesztés kéréséről. Ezek nem szólnak Pázmány jezsuitaságáról sem, tudniillik, hogy a pápa engedélyével jött el onnan stb., egyszerűen már csak turóci prépostnak címzik. A Szent Kollégiumhoz intézett dokumentum szokatlan módon kiemeli viszont nemes és ősi családból való származását. A pápának írt levél a tizenöt éves háború pusztításaira és a közvetlen török fenyegetés miatti katonatartásra hivatkozva kéri a díjfizetések elengedését, amelynek jogosságát egyébként nem vitatja.⁴⁵⁴

Talán csak pár nappal az érseki kinevezés publikálása után került napirendre a saját pápai előterjesztés ötlete. Véleményünk szerint Klesl ennél tudatosabban tervezett. Inkább arról lehetett szó, hogy a kinevezési és bemutató iratokat az Udvari Magyar Kancellária útján bocsátották ki, amit nem akartak az ügybe belevonni, hiszen a pápai bemutatóiratokat sorozatban gyártó kancellárián nagyon kitűnt volna a kérés szokatlan jellege, és még inkább az, hogy ezt a díjfizetések elengedésének szokásos kérésével kapcsolták össze. Vagy talán úgy gondolhatták: biztosabban célt érnek, ha a kérést nem a Kúriának már ekkor sem nagyon tetsző, államegyházi formulákat tartalmazó hivatalos iratokba fűzve intézik az egyházfőhöz.

A személyes pápai előterjesztés elképzelése – amit mi tehát Pázmány Péter jezsuita szerzetesi fogadalmának rendezetlen voltával hozunk kapcsolatba – olyannyira összehangolt akció volt, hogy két nappal Klesl után, 1616. október-5-én maga Pázmány is arra kérte V. Pált, hogy a titkos konzisztóriumban ő maga javasolja személyét, és a bullákat „titkos úton”, vagyis nem az Apostoli Kancellária, hanem az egyszerűbb, olcsóbb és gyorsabb eljárást biztosító Brévetitkárság útján állítsák ki. Az indoklás nála is

⁴⁵⁴ Az iratok magyar kancelláriai másolatai: PL Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), n. 134/5, fol. 1–8. Közlésük alább: *Dokumentumok*, 22. sz.

anyagi természetű, mint Kleslnél, ugyanakkor nem jezsuitaságát hozza elő, hanem azt, hogy ősz lévén a királyi Kamara már behajtotta az érsekség azévi bevételeit az állam számára. Ő is hivatkozik lelkiismeretére. Nyugalomát a pápától várja, amiért kénytelen volt vállalni, hogy az érsekség jövedelmeiből mintegy 15 000 tallért az Egyház építése helyett 700, jórészt protestáns katona tartására kénytelen fordítani.⁴⁵⁵

Pázmánynak legkésőbb ebben a levélben kellett volna jeleznie, hogy még nem tette le fogadalmát a szomaszkáknál. Nem találjuk nyomát, és az sem valószínű, hogy Vasoli internuncius, vagy a domonkos szerzetes Niccolò Ridolfi – ő intézte a pápai Kúriában a frissen kinevezett érsek megbízásából a bullák megszerzését – a záró sorokban hivatkozott, közelebről nem részletezett közlései szólhattak erről. A probléma egyfelől fontosabb volt, mintsem hogy így kerüljön elintézésre, másfelől az idevágó római fejleményekről Pázmány később nem kapott tájékoztatást, többek között tőlük sem. Így aligha lehettek ezzel a feladattal megbízva.

Annak megítélésében, hogy e téren Pázmány követett-e el mulasztást, és milyen súlyosat, figyelembe kell vennünk, hogy az érseki szék mielőbbi betöltése elsődleges egyházi érdek volt, úgy a „lelkek üdvössége”, mint anyagi, politikai stb. a katolikus rendek korábban idézett vonatkozó emlékiratában szemléletesen elősorolt szempontok miatt.⁴⁵⁶ A kérdés mérlegelésében figyelembe kell venni továbbá, hogy nem ítéltető meg pusztán az egyházi, kánonjogi előírások szempontjából. Pázmány nemcsak jezsuita szerzetes, hanem az egyik leghatalmasabb, névleg pedig az első katolikus uralkodónak, a császárnak, mint magyar királynak az alattvalója volt. Másfelől Esztergom új főpásztorának „megnevezése” (*nominatio*), vagyis az érseki szék kánoni betöltésének első szakasza II. Mátyásnak az

⁴⁵⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 20. – A levél írásképe saját titkári, vagy magyar kancelláriai kézre utal, most először a Pázmány-levélfilológiában. (Vagyis kinevezése után az új érsek azonnal kapott egy stábot ügyei intézésére.)

⁴⁵⁶ Pázmánynak – aki kinevezése előtt semmiféle kötelezettséget nem volt hajlandó vállalni az állam felé, nehogy simóniával vádolhassák – így is hosszú hónapokba tellett, amíg kiterjedt levelezés, hivatalos tiltakozás után decemberre át tudta venni az érseki javok kormányzását a Magyar Kamarától. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 62–87, helyenként. – Az uralkodói rendelkezés a Magyar Kamarának, hogy miután Pázmányt „*ob suas virtutes et laudatas qualitates*” az érsekségre emelte, azonnal iktassák be és adják át számára az összes birtokot, a kinevezés napján 1616. szeptember 28-án kelt. MNL-OL Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamara Regisztratúrája (MKR), Benignae resolutiones (E 21), 1616/LX, fol. 81–83. – Az Udvari Kamara (véltetően annak prágai részlege) már szeptember 27-én utasítást adott az érseki bevételek kamarai elszámolására. Uo., fol. 77.

Apostoli Szék által *de facto* – meglátásunk szerint IV. Pius pápaságától *de iure* is – elismert joga volt.⁴⁵⁷ Pázmány 1616. szeptember 28-án azt tudatja Miksa és Ferdinánd főhercegekkel, hogy „Krisztus földi helytartójának beleegyezésével (*nutu*) és a keresztény világ legfőbb uralkodójának, azaz a szentséges császári felségnek parancsára („*imperio*”), semmi ilyesfélére nem számítva az egyház irányításának kormányához ragadtattam, és el kellett fogadnom az esztergomi érsekséget.”⁴⁵⁸ E sorai elég világosan elárulják, Pázmány hogyan tekintett saját kinevezésére, annak „jogszerűségére”. Ne feledjük: ekkor még éppen a kánoni és világi jog VIII. Orbánnal kezdődő permanens konfrontációja előtt és az ezzel időben párhuzamosan meginduló politikai stb. szekularizációs folyamatok előtt vagyunk. A császárra még nemcsak címében tekintenek „*Sacratissima Maiestas*”-ként. A magyar királyok más uralkodóknál szélesebb körű egyházi jogosítványai pedig még Vitelleschi generális számára is magától értetődőnek számítanak.⁴⁵⁹

Az új érsek leveléből kiviláglik még az is, hogy a kezdeményezés – miként az elmúlt egy évben, a jezsuitáktól történt eljövétel részleteinek intézésében mindvégig – továbbra is a Habsburg-döntéshozatal, jelesül annak irányítója, Melchior Klesl kezében volt. Klesl pedig igen nagy határozottsággal és körültekintéssel intézte az ügyet. A királyi kinevezés időpontjának megválasztásán túl gondja volt arra, hogy a római eljárás alapjául szolgáló kánoni kivizsgálást is lefolytassák a nunciatúrán, még hozzá hihetetlen gyorsasággal – Vasoli a nuncius távollétében elsőre vonakodott ettől.⁴⁶⁰ Mint láthattuk, a bíborostól indult ki a pápai személyes konzisztórium elö-terjesztés gondolata is.

A Kúriában Pázmány kinevezését a legcsekélyebb fenntartás nélkül, az elmúlt hónapok sürgetéseinek szellemében meglelégedéssel, sőt örömmel vették tudomásul. A kedvező fejleményt (Miksa osztrák főherceg és a bajor fejedelem viszályának ismételt kiújulása hírével együtt) a Prágából már tá-

⁴⁵⁷ TUSOR PÉTER: *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században*, Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legyeza László), Budapest 2006, 357–378.

⁴⁵⁸ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 35; FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 15.

⁴⁵⁹ Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 198–199 és helyenként; ARSI Austr., 4 II, p. 1042–1043; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 183.

⁴⁶⁰ Klesl ezt maga említi a pápához írt október 3-ai levelében. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 19.

vozóban lévő Ridolfi,⁴⁶¹ továbbá Vasoli ügyvivő is jelentette. Az ügyvivőnek adott október 22-ei válaszában a bíboros nepos közölte V. Pál meglegedettségét, és reményét a felől, hogy Pázmány személye és előléptetése meg fog felelni *mind Magyarországnak, mind az esztergomi főegyházmegyének szükségleteinek*, és megbízta Vasolit: gratuláljon nevében az új prímásnak. Egyúttal megdicsérte, hogy nem hátráltatta a kánoni kivizsgálás lefolytatását, és hogy a pápa „minden szükséges dolgot ki fog pótolni mindabban, ami lehetséges” – érthetjük ez alatt leginkább a még fennforgó kánoni akadályokat.⁴⁶²

Ugyanaznap Borghese válaszolt Klesl őhozzá intézett levelére is, amelyben tolmácsolta V. Pál elismerését és saját lekötelezettségét a döntésért, melynek megszületésében nem tagadta ugyan a kúriai nyomásgyakorlást, egyúttal nem felejtette el felemlegetni a császári diplomácia korábbi hathatós és ismételt fellépését sem. Egyúttal kilátásba helyezte a bullák legkedvezőbb formában történő kiállítását is. Válaszlevelében a nepos a Vasolihoz intézett jegyzékével ellentétben az ország érdekeire nem, csupán a lelkekéire hivatkozott.⁴⁶³ Hasonló szellemben fogalmazódtak V. Pálnak szintén októ-

⁴⁶¹ „È dispiaciuto d'intendere, che fra l'arciduca Massimiliano et il duca di Bauiera siano nate nuove occasioni di disgusti, et si loda il ricordo di vostra signoria, che s'incarichi questo negozio, com' si fa al signor D. Baddassar di Zuniga, acciò ne procuri con la sua auctorità l'accommodamento. I segni d'amore, che il signor cardinal Clesellio ha dati a lei nel suo partire son dovuti a suo merito, et alla persona, che porta d'accetto ministro di sua beatitudine, la quale però n'ha sentito volentieri l'avviso. Quanto alla nominazione del P. Pasman alla chiesa di Strigonia risponderò con le seguenti a vostra signoria illustrissima, quel, che occorre etc.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 128v. Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. október 22. E válaszirat fogalmazványának utólag kihúzott első sorai még arról értesítették Ridolfit: a pápa igen szívesen fogadta, hogy végre megtörtént Pázmány kinevezése, és hogy az egyházfő parancsot adott arra, hogy figyeljenek oda a megerősítési eljárásra: „è stato carissimo l'avviso, che vostra signoria ci ha dato con la sua de 29 del precedente, che sua maestà Cesarea habbia finalmente nominato il padre Pasman alla chiesa di Strigonia, et però nostro signore ha dato ordine, che si attenda all'espedizione”. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 275r. (E rész kihúzása, és a betoldás a levél végére, miszerint később válaszolnak ez ügyben vélhetően Feliciani államtitkár kezétől.) Megjegyzendő még, hogy miután Ridolfi előzőleg szeptember 26-án írt jelentést, Pázmány kinevezését 29-én rendkívüli *dispacció*ban hozta a Kúria tudomására. Pontos dátumáról előzőleg nem volt tudomása.

⁴⁶² *A nostro signore è piaciuto molto d'intendere la nominazione, che vostra signoria scrive haver fatta sua maestà Cesarea della persona di monsignor Pasman per l'arcivescovato di Strigonia, sperandosi, che la provizione sia molto accettata et buona per li gran bisogni, ne quali si trova quel regno et quella chiesa di, che vostra signoria potrà vallegrarsi seco in mio nome. Quanto alla richiesta, che è stata fatta a Lei di formare in ciò il solito processo, giacché ci è tanta necessità, come vostra signoria scrive, nostro signore anderà supplendo a quel, che bisognasse in tutto quello, che si potrà, havendo ella fra tanto fatto bene a non ritardar il detto processo...*” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. október 22. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 185r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 156v–157r; uo. vol. 443, fol. 374r.

⁴⁶³ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 128r: Szövegét lásd *Dokumentumok*, 26. sz. (jegyzetben).

ber 22-én Mátyáshoz, Kleslhez és Pázmányhoz intézett válaszbrevéi. Utóbbinak szó szerint a következőket írta az egyházfő:⁴⁶⁴

„Hogy az esztergomi egyházmegye élére Krisztusban szeretett fiunk, Mátyás választott császár kinevezett, nagy lelki örömmel töltött el bennünket. Reméljük ugyanis az Úrban, hogy előléptetése az esztergomi egyházmegye számára nem csekély mértékben javára válik, és kérjük az Urat, hogy égi támogatásával olyan gyümölcsöket nyerjen Isten azon egyháza és az ő katolikus vallása, mint amilyeneket nekünk korábbi szerzetesi életed, okosságod és tudományod ígér. Ami pedig [megerősítési] ügyed intézését illeti, parancsot adtunk, hogy szorgalmasan lássanak neki. Amit az érsek által a katonák tartására fizetendő pénzről írsz, és ami miatt kéred, hogy lelkiismereteden könnyítsünk, nem leszünk restek, hogy a dolgot szüksége szerint megfontoljuk, és amennyire rajtunk áll, javadra döntsünk.”

A pápai ígérvény a még fennálló kánoni akadályok elsimítására, illetve a gyors és díjmentes ügyintézésre vonatkozott. Határozottan úgy tűnik, hogy a Kúria részéről utóbbit tekintették a legjelentősebb kedvezménynek. November 26-ai jegyzékében Borghese tudatta az új nunciussal, Visconti-Borromeóval, hogy az ő közbenjárására is tekintettel a pápa, aki nagy készséget mutat az új érsek személye iránt, hozzájárult az annátafizetés alóli mentességhez, és ő maga sem lesz rest, hogy gyorsítson az ügy menetelén.⁴⁶⁵ Egy héttel később pedig azt közölte, hogy sikerült minden felmerülő nehézséget elhárítani e téren – vélhetően egyes tisztviselők, illetve a Bíborosi Kollégium privilégiumokon alapuló igényeinek leszereléséről lehetett szó⁴⁶⁶ –, majd megbízta a nunciust, hogy ne mulassa el e pápai kegy különleges voltát Klesl, Pázmány és mások tudomására hozni, és hogy ne hallgassa el saját bíborosi buzgólkodását sem e téren.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Mindhárom bréve *registruma*: ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 153r–155v. Lásd *Dokumentumok*, 26. sz.

⁴⁶⁵ „*Con nostro signore ho fatto in buona forma l'uffizio, che vostra signoria ha desiderato per monsignor Paskan acciò conseguisse le spedizione gratis delle sue bolle. Et ho trovato in sua beatitudine molta disposizione a favorirlo, nè restarò di perseverare nelle mie istanze acciò si faciliti il negozio.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 203v–204r.

⁴⁶⁶ A *servitium commune* elengedése nemcsak a pápától függött, annak fele a Szent Kollégiumot illette, bizonyos hányada pedig a közreműködő tisztviselőket *servitia minuta* néven. Az egyéb kiállítási illetékek ezen felül számítottak. Lásd e munka bulla-spedíció részleteivel foglalkozó fejezetét és az ott idézett irodalmat.

⁴⁶⁷ „*Non ostante le molte difficoltà, che sono state proposte nell'espedizione gratis della chiesa di Strigonia ha voluto al fine sua beatitudine, che si spedisca per via secreta. Il che dovrà vostra signoria significare al signor cardinal Clesellio, a monsignor Paskan, et a chi altri Le parerà aggiungendo, che ciò si è fatto volentieri per la buona volontà, che si porta al medesimo monsignore et per le intercessioni anco, che sono state interposte a suo favore.*” Borghese Visconti-Borromeónak, Róma, 1616. december 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 207–208r; Germania, vol. 27, fol. 176v–177r.

A nuncius postafordultával, 1616. december 19-én tett ígéretet az utasítás gyors végrehajtására.⁴⁶⁸ Hasonló megbízást kapott a már Breslauban tartózkodó,⁴⁶⁹ de a prágai ügyeket rendületlenül figyelemmel kísérő Ridolfi is,⁴⁷⁰ aki nyilván levél útján tett eleget kötelezettségének.⁴⁷¹

Az újvári őrségnek az új prímás lelkiismeretét nyugtalanító ügyéről, úgy tűnik, teljességgel elfeledkeztek Rómában. Pázmány ezért Visconti-Borromeóhoz fordult, aki 1616. december 12-ei jelentésében támogatólag továbbította kérését, mondván, ha Rómában megtagadják tőle az engedélyt e nem vallási célú kiadás vállalására, és a hivatalba lépő érsek kénytelen lesz megtagadni ezt a terhet – pontosabban visszakozni, hiszen tárgyalásai a Kamarával már véget értek ekkorra –, lépése egy újabb üresedéskor veszélyeztetheti a prímási szék gyors betöltését.⁴⁷² A Kúriából gyorsan reagáltak és pótolták a mulasztást. Borghese bíboros 1616. december 19-ei jegyzékében közölte a nunciussal V. Pál kánoni jóváhagyását a katonai kiadások vállalására, ugyanakkor megtagadta, hogy ezt nem adják írásban, hanem csupán szóban (!) közölje az

⁴⁶⁸ Jelentése: BAV Barb. Lat., vol. 6922, n. 106.

⁴⁶⁹ Ridolfi ottani prépostsága – megszerzésének körülményeit lásd majd alább – átvételének intézése miatt nem tért vissza azonnal Rómába, hanem Prágából Szilízia fővárosába ment. Vö. Breslauból írt leveleit, kérvényeit Kleslhez és az uralkodóhoz, illetve Borgheséhez, akit először még az utódlás problémájáról (1616. november 23.), majd leginkább a helyi vallási viszonyokról informált. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 450r–451v. 459rv. 483rv. 646rv; BAV Bonc., vol. E 33, fol. 315v és Barb. Lat., vol. 7059, fol. 36r–52v.

⁴⁷⁰ „Può far fede vostra signoria a monsignor eletto de Strigonia con quanto volontà sua santità habbia proceduto alla sua promozione, havendo anco superato le difficoltà, che erano sopraggiunte all'espedizione graziosa, poichè ha voluto, che si faccia omninamente [!]. Il medesimo avviso, che vostra signoria mi da circa la dubietà del viaggio di sua maestà per Vienna, viene anco confirmado per lettere di Praga.” Borghese Ridolfihoz, Róma 1616. december 10. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 153rv.

⁴⁷¹ „Avvisarò a monsignor arcivescovo di Strigonia quello, che dalla lettera di vostra signoria illustrissima delli 10 del passato mi viene significato, assicurandola, che a lui non sarà la nova di minor contento di quello, che meriti la benignissima dimostrazione ch'ella usa tanto abundantemente verso di lui.” Ridolfi Borgheséhez, Breslau, 1617. január 11. BAV Barb. Lat., vol. 7059, fol. 44r.

⁴⁷² „Intendo, che monsignor Pasman arcivescovo di Strigonia habbia supplicato a nostro signore a volerlo assicurare in coscienza di poter compire al carico impostoli da sua maestà sopra quella chiesa, come in forma di pensione per pagare i soldati presidiari della fortezza di Wiuar, nel quale particolare ho stimato mio debito per lo carico, che tengo il ricordare humilissimamente a vostra signoria illustrissima, che quando fosse negata al sudetto monsignor questa dimanda s'incontentino di maestà sua et in particolare potria correri rischio, che vacando un'altra volta la prefata chiesa si lasciasse sprovista per un pezzo o se [...] dimanda li venisse acconsentita, ma non con quella segretezza [...] ricerca il bisogno per tenere celato all'imperatore et a suoi [...] questo ricorso dell'arcivescovo a sua beatitudine, egli ne [...] jebbe senza dubbio alcuno diffidente alla maestà sua et si per [...] quanto frutto può mai sperarsi nelle cose d'Ungheria [...] d'un soggetto così eminente et zelante della religione [...]” A bal szélén erősen szakadozott eredeti jelentés lelőhelye: BAV Barb. Lat., vol. 6922, n. 97.

új érsekkel. Ha nem tudja személyesen, akkor megbízható bizalmasa útján, akinek azonban hagyja meg, hogy egyedül csak Pázmányt tájékoztathatja a pápa beleegyezéséről.⁴⁷³

Noha a nuncius útján Pázmány még egy közelebbről nem azonosított magyar nemes számára is kért ebben az időszakban pápai felmentést,⁴⁷⁴ saját szerzetesi professziója diszpenzálására tett kísérletnek nincs nyoma a pápai diplomáciai levelezésében sem. Ez megerősíti feltételezésünket, hogy a kérdés rendezésére Klesl és az új prímás részéről a közvetlen pápai előterjesztés felvetése volt hivatott.

---

⁴⁷³ „Si contenta nostro signore, che vostra signoria assicuri monsignor Pasman arcivescovo di Strigonia di quello, che vostra signoria scrive per sua lettere de 12, che egli desiderava, et ciò sino, che sua santità dia nuovo ordine in contrario, ma vostra signoria havrà d'avvenire di non far questo per scrittura, et non potendo a boccar seco, lo dica in voce a qual, che suo confidente, che glielo faccia intendere, ma havrà anco d'avvertire di non comunicare a questo suo confidente il secreto, ma, che solo habbia a riferirlo a detto Pasman in modo ch'egli intenda.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 226r; Germania, vol. 27, fol. 192rv.

⁴⁷⁴ „Quanto alla dispensa, che dimanda il medesimo monsignor Pasman per un cavalliero Vngbero mi rimetto a quanto ha significato a vostra signoria il signor cardinal Millino. Borghese idézett november 26-ai utasításában.

VI. PÁZMÁNY SZÓBELI PÁPAI FELMENTÉSE ÉS AZ INSTITUTIO CANONICA

I. SZÓBELI DISPENSATIO ÉS PÁPAI PROVISIO

A személyes pápai *propositio* elképzelése végül csak bonyodalmat okozott. A kérés Dietrichstein bíborosnak köszönhetően 1616. november 10-ére érte el a pápai döntéshozatal ingerküszöbét.⁴⁷⁵ A bíboros protektor 1616. október 22-én Prágából írt levelében kifejezetten azért kérte V. Pált (és neposát) a személyes előterjesztésre, hogy Pázmánnyal a pápa „ugyanazt a megbecsülést mutassa ki, mint amivel a császár viseltetik iránta”!⁴⁷⁶ Nyilván nem egyszerű protokollról van szó, hanem annak kinyilvánításának szándékáról: Pázmány érsekként éppúgy (sőt inkább) a pápa kreatúrája, mint a császáré. Ekkorra az ügy azonban már túlságosan előrehaladt Rómában. Lefolyása a korabeli kúriai bürokratikus viszonyok között, és más magyar főpapok meg-erősítésével összevetve nemhogy hihetetlen, hanem elképesztő sebességű volt,⁴⁷⁷ amivel a jelek szerint még Prágában sem számoltak.

⁴⁷⁵ A Klesl és Pázmány levelét kivonatoló államtitkársági alkalmazottak vélhetően elsiklottak e kérés felett, a munkamenet során viszont már csak e kivonatot használták. A kérdés későbbi súlya miatt más magyarázatot nem találunk arra, hogy sokáig miért nem foglalkoztak vele. Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 176–180. – Pázmány kinevezése így is kivételesnek mondható figyelmet kapott a pápai udvart ellepő ügyek tengerében. Mennyiségükre némi fényt vet a Fondo Borghese I/716-os kötete, amely a maga 475 foliójával (majd ezer oldal) szinte kizárólag csak 1616 októberében a Kúriába érkezett és ügykezelt leveleket tartalmaz Itália és Európa minden részéről. (Vö. ugyanezt 1616. decemberre: vol. I/510, 353 fol.) – E köteteket Ridolfi és Klesl 1616. évi Rómába küldött, csak utalásból ismert leveleinek eredménytelen keresése közben néztük át laponként.

⁴⁷⁶ Ő is javasolta emellett – előző kérésétől világosan elkülönítve – a díjmentes ügyintézt. Fentebb már idézett leveleinek eredetije: BAV Bonc., vol. E 16, fol. 124^{rv} és 126^{rv}. Lásd *Dokumentumok*, 29. sz.

⁴⁷⁷ Az uralkodói kinevezés és a pápai provízió között eltelt, napra pontosan két hónap felmúlhatatlan rekord a 17. században. A magyar püspöki székek betöltésében az átlagot – a legkülönbélebb okok miatt – előzetes becléssel több évre tehetjük, még akkor is, ha csak azokat az egyházmegyéket vesszük figyelembe, amelyeknél a Szentszék nem támasztott komoly kifogást az uralkodói nomináció ellen. A szokásos karrierívben a primási székbe kerülő Forgách bulláinak megszerzése a kinevezés után négy hónapot vett igénybe (1607. július 7–november 5.); Lósy Imréné pedig fél évet (1637. május

A római eljárás alapjául szolgáló – szeptember 30-án elkezdett és október 13-án lezárt – kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv és a kísérő iratok a császári diplomáciai postával már október 22-én megérkeztek az Államtitkárságra. Ez a nap a jelek szerint Pázmány ügye intézésének központi momentuma volt a Kúriában. Ott a szokásos eljárási rendnek megfelelően Porfirio Feliciani államtitkár, folignói püspök haladéktalanul átadta a jegyzőkönyvet a területileg illetékes bíboros protektor Dietrichstein római képviselőjének, Giacomo Olivierinek. Olivieri lovag pedig szokás szerint azonnal továbbította azt a Dietrichstein kardinálist távollétében helyettesítő Pietro Aldobrandini bíborosnak, Magyarország és az örök tartományok viceprotektorának. Az ő tiktárságának, ügyhallgatójának, személy szerint – az általunk közelebbről nem ismert – Albertini doktornak kellett elkészítenie a jegyzőkönyv kivonatát. A kivonatot a pápának és az összes, Rómában és annak környékén tartózkodó bíborosnak meg kellett küldeni, hogy a konzisztórium ülésen ennek alapján szavazhassanak az esztergomi szék kánoni betöltéséről. Olivieri így írt minderről megbízójának Olmützbe:

„Ma [október 22-én] este sötétedés után egy órával Foligno főtisztelendő püspöke Szentséges Urunk utasítására értem küldetett és átadta nekem páter Pázmány processzusát, amelyet Prágában a főtisztelendő nuncius ügyhallgatója készített az esztergomi érsekségről. Sürgetett arra vonatkozólag, ami rajtunk áll, hogy mielőbb kiállíthassák a bullákat. Ezt ugyanis a császári Felség a lehető legnagyobb nyomatékkal kéri, tekintettel a magyar országgyűlésre, azért, hogy Pázmány is részt vehessen rajta, hiszen övé az első szavazat. Mivel Aldobrandini bíboros úr nem Rómában, hanem Frascatiban tartózkodik, ma írtam neki, és beszámoltam mindenről. Együttal elküldtem a processzust Albertini doktornak, hogy mielőbb jegyzetelje ki, értékelje és számoljon be róla öméltóságának, és amit ő parancsolni fog, azonnal jelenteni fogom, csak történjék az, amit már tudattam öméltóságával levelemben, tisztelgetvén őt méltóságod nevében. Ezt az ügyet itt Ridolfi atya intézi, akinek utasítása van arra, hogy keressen módot a bullák titkos úton és ingyen történő kiállíttatására. Nálam van ugyanis a császári Felségnek a Bíborosi Kollégiumhoz írt levele, amiről nem

---

14–november 16.). Egyébként a Forgách-féle négy hónap is kivételesnek mondható. A 17. századból egyedül Lippay Györgynek sikerült hasonló időintervallumban megszerezni bulláit, igaz, nem az esztergomi érsekségre, hanem a veszprémi püspökségre. MNL-OL MKA Coll. Eccl. (E 229), vol 1, fol. 221–222. 383–384. 359–360; MKL Conceptus expeditionum (A 35), n. 99/1637 és 48/1633; HC IV, 322. 323. 366. Ebbe belejátszhatott Pázmány közbenjárása is, aki személyes hangú levélben kérte Scipione Borghesét mint bíboros protektort a kuriális procedúra mielőbbi lebonolytására. Pázmány kiadatlan, olasz nyelvű levele: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 102e-f, fol. 7r–8v. Vélhetően ez volt utolsó érintkezése az érseki kinevezésében oly fontos szerepet játszó kardinálissal, aki 1633. október 2-án távozott az élők sorából.

hiszem, hogy másról szólna. A Méltóságod részére járó illeték ügyében igyekezni fogok, ahogyan csak tudok...”⁴⁷⁸

Mire Dietrichsteinnek a személyes pápai előterjesztésre irányuló kérése – a hozzá intézett uralkodói óhaj másolatával – megérkezett Rómába, vélhetően már a bullák megszövegezése is elkezdődött volna, ha időközben Aldobrandini nem betegszik meg. Olivieri ágens részletesen, és szokása szerint, mint mindig, ezúttal is egyenes beszédben (*oratio recta*) idézve V. Pál szavait, leírja az ekkor kezdődött kúriai kötelhúzást. A pápa nem akarta megsérteni Aldobrandinit azzal, hogy elveszi tőle az előterjesztés jogát.⁴⁷⁹ Felajánlását ugyanakkor szívesen fogadta volna, hogy maga úgymond ezzel is kimutathassa figyelmességét II. Mátyás iránt. Aldobrandini kardinális viszont csak kifejezett pápai akaratra lett volna hajlandó visszakozni. De adjuk át a szót ismét magának Olivierinek. 1616. november 12-én papírra vett elbeszélése nemcsak V. Pál magánszféraját tárja elénk az üggyhöz kapcsolódóan, hanem arról is tanúskodik, hogy Pázmány kinevezése milyen megkülönböztetett figyelmet kapott a Szent Palotában:

„Szenséges Urunk titkárságán kedd reggel [*november 8-án*] átadták nekem méltóságos uraságod küldeményét: Prágában, múlt hó 22-én kelt levelét, és három másikat, tartalmuk másolatával egyetemben, amelyek Őszentségéhez, Borghese és Aldobrandini bíboros urakhoz íródtak páter Pázmány érdekében, és még egy továbbit, melyet a császári Felség írt méltóságos uraságodnak ebben az ügyben. Az Őszentségének szóló írást átadtam Foligno püspökének, a másikat azonnal Borghese bíboros úrnak. – Később kézbesíttem Aldobrandiniét is – akinél ott hagytam Őfelsége levelének másolatát is –, épp ágyban feküdt, a köszvény kínoztta. Kijelentette, hogy alkalmasint szeretne máris látni, így azonmód ágyában, előttem elolvasta méltóságos uraságod levelét. Azt mondta nekem, hogy már csütörtökön pontosították Őszentségével, hogy az egész ügyet lebonyolítják 8 nap alatt. Hétfőn azonban nem tudott jelen lenni a konzisztóriumon, ezért nem prekonizálta az érsekséget, ám reméli, hogy a legközelebbi első ülésen meg tudja ezt cselekedni. – Borghese bíboros úr azt említette, hogy meg fogja nézni, amit méltóságos uraságod parancsol neki, és hogy nem lesz híján a szolgálatkészségnek. Szóltam neki arról, ami történt, és az óhajról, hogy Őszentsége saját maga terjessze elő az érsekség betöltését. Azt felelte erre, hogy nem látja, miként lehetséges ez, miután már az egész ügy el lett rendezve Aldobrandini bíboros úrral. Mindazonáltal el

⁴⁷⁸ Olivieri 1616. október 22-ei s.k. jelentése: MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, s.f. Szövegét lásd alább: *Dokumentumok*, 24. sz.

⁴⁷⁹ V. Pál előzékenysége Aldobrandini iránt érthető: viszonyuk VIII. Kelemen alatt is közeli volt, csak éppen fordított alárendeltségi sorrendben. Vö. „*Il cardinale Borghese*” – Scipionéhoz megtévesztően hasonló aláírású – leveleit az akkori *Cardinale Padroné*hoz 1597–1604 között, Fondo Borghese, Serie III, vol. 101abcd, fol. 38r–53r.

fogja olvasni a levelet, és legfeljebb más alkalmakkor fog méltóságos uraságod szolgálatára állni. – Ezután Őzsentsége csütörtökön értem küldetett, és a következőket mondta: «Kardinálisunk igen meleg sorokkal kívánja tőlünk, hogy mi terjesszük elő az esztergomi érsekség betöltését. Mivel szeretjük őt, mindenképpen eleget akarunk tenni neki, szívesen teljesítenénk hát óhaját. Ám az iratokat már elküldtük Aldobrandini bíboros úrnak, így nem látjuk, hogyan tudnánk a nehézséget kiküszöbölni. Tudassátok hát mentegetőzésünket a bíboros úrral, és biztosítsátok őt afelől, hogy nagyon szívesen megcselekedtük volna szeretetéért, és hogy tanújelét adjuk annak, hogy bizony páter Pázmányt is szeretjük. Mindazonáltal ha véletlenül úgy esne, hogy Aldobrandini bíboros úr nem tudná elvégezni feladatát, értesítetek és hozzátok el az összefoglalót, nagyon szívesen elvégeznénk az előterjesztést, ne mulasszatok el azonban kimenteni bennünket bíborosunknál». Az feleltem erre neki, hogy Őzsentsége szándéka igen bölcs, ám méltóságos uraságod óhajának oka az volt, hogy a császári Felség lássa a megbecsülést, amivel Őzsentsége fogadja ajánlásait, és ha már így történt, bőven elég tanújele Őzsentsége kegyelmességének, ha lehetővé tenné, hogy a bullák kiállítása titkos úton történjen. A Szentatya ezután újlag azt találta mondani, hogy biztosítsam méltóságos uraságodat, szívesen teljesítette volna kérését, sőt még mindig a legkészségesebb lenne erre, ha valami akadály jönne közbe [Aldobrandini bíborosnál]. Ezután elvégeztem a lábcsök hódolatát Méltóságod nevében, és áttértem Brandt kanonok ügyére. E név hallatán hirtelen megváltozott, és a következőket mondta nekem: «Nem tudunk mára szorítkozni kijelentésünkben, mint amit Borghese bíboros úr mond erről...» – Ma reggel Aldobrandini bíboros úrnál jártam, hogy számot adjak neki mindarról, amit Szentséges Urunk az esztergomi szék betöltésének előterjesztése kapcsán mondott. Állhatatosan arra kért engem, hogy menjek vissza Őzsentségéhez és közöljem vele, hogy jóllehet abban az állapotban van, hogy remélheti jelenlétét a legközelebbi konzisztóriumon, mindenesetre látva Őzsentsége hajlandóságát, hogy kedvére tegyen a császári Felségnek és méltóságos uraságodnak abban, hogy ilyen nagymérvű kedvezésben részesítse páter Pázmányt, és mivel Őzsentsége a patrónusa, még neki magának is kétszeres kedvezés lenne, ha Őzsentsége tenné meg az előterjesztést, hogy kimutassa különleges kegyét azon páter irányában, és az is, hogy ha ráadásul minél előbb kiállítanák a bullákat. Végül hálaalkodott Őzsentségének a ritka figyelmességért, amelyet az ő alázatos személye irányába mutat. – Mivel pedig Őzsentsége aznap Borghese bíboros szőllejébe kirándult és csak igen későn tért vissza, hogy ne legyek számára terhes megbízatásom teljesítésében, Giovanni Battista Simoncelli⁴⁸⁰ urat kerestem meg, aki most a Szentatya legközvetlenebb embere, és aki ezt mondta nekem: «nem fogok semmi más közölni Őzsentségével, mint hogy Ön itt van, mivel a pápa már átöltözött, és soha

⁴⁸⁰ A frosinonei származású Simoncelli (1554–1634) 1591-től állt Camillo Borghese szolgálatában, majd pápai titkos kamarásként (*cameriere segreto*) V. Pál pontifikátusa alatt végig a pápai *Guardaroba* felügyelője volt. Tulajdonképpen az *aiutante di Camera (maggior domo personale del Papa)*, aki a legközvetlenebb személyzeti teendőket irányította, illetve látta el, és mindig a *maestro di Casa* asztalánál étkezhetett. (A titkos kamarásokra lásd FILIPPO FREZZA, *Dei Camerari segreti e d'Onore del Summo Pontefice memorie storiche*, Roma 1884.) Számos javadalma közül a San Pietro 1616-ban elnyert kanonoksága emelhető ki, amelyet a bíborossá kinevezett Cobelluzzitól örökölt meg. Vö. REINHARD, *Paul V. Borghese (1605–1621)*. *Mikropolitische Papstgeschichte*, 225. 341. 567; uo., *Datenbank der Kurie Paul V., ord. alph.* („Simoncelli”).

senkinek nem szokott így audienciát adni, ám ha akarja, bízva rám a küldetést» és majd ő teljesíti azt. Bement hozzá, majd Őszentsége azonnal hívatott engem, én pedig eleget téve feladatomnak elmondtam neki, hogy ha kívánja, megteheti ő az előterjesztést az érsekség betöltésére, és hogy még van idő figyelembe venni mindezeket az újabb értesítéseket. A következőket válaszolta erre: «Amit mondtunk nektek, az azért volt, hogy Dietrichstein bíborosunk tudja, hogy készek voltunk megcselekedni, és nehogy azt lássa, hogy nem terjesztettük volna elő szívesen az érsekséget, hogy kedvére tegyünk, és egyúttal nagyobb meglepődésére legyünk Őfelségének az említett páter szolgálatában. Miután azonban már az ügyet sokkal korábban Aldobrandini bíboros úrra bíztuk, és őt már nem akadályozza semmi, hogy elvégezze azt, nem tudom, milyen látszat keletkezne. Megismételjük viszont nektek újból, hogy mentsetek ki kardinálisunknál.» Ekképpen feleltem neki: «Szentatya, engedelmeskedni fogok, mert nincs szükség semmi másra, mint tudatni Őméltóságával azt a számtalan jutalmat, amiben Szentségtek részesíti, és biztosan tudom, hogy be fog számolni Őfelségének erről az olyannyira kedvező rendelkezésről». Válaszom hallatán tekintete felderült, és megbízott, hogy nevében a lehető legkedvesebben köszöntsem Méltóságodat, és hogy kézen-közön váltsak pár udvarias szót Aldobrandini bíboros úrral, hogy értesüljön minderről. Méltóságos uraságod nevében lábcsókkal illettem, ő pedig ezernyi áldást osztott nekem. – Beszámoltam minderről Aldobrandini bíboros úrnak, aki igen megvigasztalódott, és kinyilvánította alázatos tiszteletét a Szentatya iránt. Szóltam neki arról is, hogy méltóságos Uraságod hamarosan útra kel a császári udvarból otthonába. Azt válaszolta nekem, hogy «olyannyira szolgálja vagyok a bíboros úrnak és annyira szeretem is őt, hogy kívánom neki, minden dolga legnagyobb meglepődésére haladjon, ám sokkal inkább célszerűnek gondolnám, ha a császári Felső mellett maradna, hogy örvendhessen az annak kedvezéseiből származó tekintélynek, mely kedvezések egy nap nagy dolgokat eredményezhetnek»...⁴⁸¹

A bonyodalmat rövidebben, de az Államtitkárságtól szokatlan részletességgel 1616. november 12-én Borghese is megírta az olműtzi kardinálisnak – igazolva ezzel számunkra Olivieri beszámolóinak hitelét –, és kérte, hogy informálja a történetekről az új esztergomi érseket is!⁴⁸²

Pázmány jezsuitasága szempontjából azonban ekkor ennek a kérdésnek már semmiféle jelentősége nem volt. Az elmaradt örökfogadalom problémáját ugyanis V. Pál pápa személyesen és rövid úton, meglehetősen eréllyel és határozottan megoldotta és lezárta.

Hogy megértsük mi, miért és hogyan történt, mintegy két héttel vissza kell porgetnünk az idő kerekét. 1616. október 29-ei jelentésében Olivieri, aki nemcsak a római ügymenet, hanem a történeti megismerhetőség biztosításának is kulcsfigurája, arról tudósította Dietrichstein bíborost – és most bennünket is –,

⁴⁸¹ A november 12-ei jelentés s.k. eredetije: MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 170r–171v. Közlése alább: *Dokumentumok*, 29. sz.

⁴⁸² ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 139v–140r. Lásd *Dokumentumok*, 30. sz.

hogy minapi audienciáján V. Pál szokatlan módon maga érdeklődött azután, vajon átadták-e már neki Pázmány processzusát? Az ágens saját elmondása szerint erre kifejtette, hogy igen, megkapta, megtette a szükséges intézkedéseket, és a jegyzőkönyv már Aldobrandini viceprotektornál van (ezt már tudjuk, emiatt nem lehetett visszavenni tőle a konzisztórium előterjesztést). Erre a Borghese-pápa különös figyelmet mutatva az ügy részletei iránt megjegyezte, hogy a vonatkozó kérvényt ő pedig már átküldette a *Sanctum Officium*hoz, hogy a kellő formális, hivatali előkészítés után megadhassa a felmentést Pázmánynak a protestáns származás és neveltetés kánoni akadályai alól.⁴⁸³

A kihallgatás legfontosabb mozzanata ezután következett. Lássuk róla Olivieri sorait szószerinti fordításban: „*Azt feleltem neki* [– tudniillik a pápának, írja az ágens], *hogy kételkedem, vajon nem lett volna-e szükség egy másik felmentésre is amiatt, hogy jezsuita volt, mégbozzá ünnepélyes fogadalmas, utána pedig szomaszkák szerzetébe lépett, ahol viszont még nem tette le fogadalmát. Így felelt erre nekem* [tudniillik V. Pál pápa]: *«a mi engedélyünkkel jött el, és nem alkalmas erről a dolgról említést tenni, már ne hozzátok elő ezt a kérdést, nem alkalmas tárgyalni róla, elegendő lesz, hogy jöjjön el a szomaszkáktól anélkül, hogy másról szó esnék».* Ekképpen válaszoltam: *«Minden rendben, Szentséges Atya, és az fog történni, amit parancsol, mivel áldásával minden dolog jól történik.» Minderről beszámoltam Aldobrandini bíboros úrnak, aki azt válaszolta nekem, hogy átküldi Őszentségének a processzus összegzését, hogy időt nyerjenek, és hogy szolgálhassanak Ő császári Felseje őhajának a bullák mielőbbi kiállításában...»* – fejezi be nem mindennapi forrásértékű tudósítását Franz von Dietrichstein bíboros római megbízottja.⁴⁸⁴

V. Pál némi ingerültséget mutató szavai arról árulkodnak, hogy nem szorult rá Olivieri lovag figyelmeztetésére, ő és szűkebb környezete tisztában volt a probléma megoldatlanságával. Pázmány elmaradt fogadalma korábban

⁴⁸³ Olivieri tudósítása szószerinti fordításban: „*Saját indíttatásából Szentséges Urunk rákérdezett, vajon megkaptam-e páter Pázmány processzusát az esztergomi érsekségre. Válaszom igen volt, és szóltam neki azon erőfeszítésekről is, amelyeket Őszentsége utasításának megfelelően avégett tettem, hogy Aldobrandini bíboros írásbeli tájékoztatást kapjon, és a processzus átkerüljön Albertinibez. Nagyon elégedett volt, és azt mondta, hogy «már mi is átküldtük a kérvényt a Szent Hivatal kongregációjáboz, hogy meglebessen adni a felmentést az eretnek szülők miatt, és amiatt, hogy tizenkettedik évig eretnekként élt».*”

⁴⁸⁴ Aki biztosra vette az eljárás villámgyors lebonyolódását: „*Úgy áll a dolog, hogy azt hiszem, az első konzisztóriumon elvégzi a prekonizációt, amiről a maga idejében méltóságos uraságnak értesítéssel fogok szolgálni. Az ügymenet protektori illetéke azt mondják, hogy 600 dénár-ra rügbat, amiről értesíteni fogom Önt, hogy legalább a felét vagy egy részét megkaphassuk...*”. A saját kezűleg írt jelentés megtalálható: MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 167r. Szövege alább: *Dokumentumok*, 28. sz. A kurrens kutatás feltételezése, miszerint „amikor pedig összeállt a kinevezés megtörtént, a pápa joggal hihette, hogy már fogadalmat tett a szomaszkáknál” tehát téves. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 215.

is szóba kerülhetett a Szent Palota falai között – talán már a nunciussváltással összefüggésben –, sőt a kérdésben ekkorra már döntés születhetett.

És valóban, Niccolò Ridolfi 1616. október 22-ei jelentésében arról értesítette II. Mátyást, hogy amikor kézbesítette Borghese bíborosnak Pázmány uralkodói bemutatóiratát az esztergomi érseki székre, a bíboros átvitte azt a pápai lakosztályba, majd parancsot adott az ügyvivőnek, hogy siessen azonnal az egyházfőhöz „elrendezni néhány diszpenzációt, amelyek azelőtt szükségeltetnek, hogy betölthessék az egyházmegyét”. Mivel Niccolò Ridolfi több diszpenzációt említ, valószínűsíthető, hogy a protestáns származás és neveltetés mellett a szerzetesi fogadalom ügyéről lehetett csak szó. A Borghese-pápa a császári-királyi főpapi kinevezéshez már ezen az audiencián megadhatta a szóbeli diszpenzációt. Niccolò Ridolfi az alkalmat megragadva azt hangoztatta, hogy az uralkodó

„elsősorban azért töltötte be az érseki széket és azért jelen személylyel, hogy kedveskedjék Őszentségének, aminek hallatán a Szentatya nagyon elégedettnek mutatkozott, és kifejezte reményét, hogy Isten és a katolikus vallás szolgálatában meg fog ez térülni, és hogy viszonzásul maga is kedveskedjék császári Felségteknek, kifejezésre juttatta kegyes elhatározását, hogy a bullákat titkos úton állítják ki és nagy serénységgel, ami azonban nem lehet egy hónapnál kevesebb, lévén, hogy két konzisztóriumot kell tartani.”⁴⁸⁵

V. Pál Olivieri lovag jelentésének köszönhetően négy évszázad távlatából is kitapintható bosszúsága inkább szólhatott a Pázmány ügyével kapcsolatos hosszas huzavonának, mintsem magának a problémának. Hiszen már 1616 februárjában hajlandónak mutatkozott, hogy rendezze a kérdést: Pázmányt mint jezsuitát diszpenzáta volna a javadalomelfogadást tiltó, negyedik fogadalmát kiegészítő esküje alól. Hogy ne jezsuitaként lépjen az érseki méltóságba, ez esetben *a potiori* nem egyházi, hanem világi törvényi kritérium volt, leírtuk már elégszer. Ezt sikerült is a szomaszka kitérővel úgy semlegesíteni, hogy közben a szerzetesi jelleg, eszmény se sérüljön, és a jezsuiták óhaja is teljesüljön. Miután így Pázmány kinevezhetővé vált a magyar törvények szerint és közvélemény előtt esztergomi érsekké, jezsuita jellegének megszüntetését semmilyen szempont nem indokolta többé: szomaszka örökfogadalma mellőzhető lett. A Borghese-pápa szavai megerősítik gondos brévefilológiával kikövetkeztetett felismerésünket, miszerint az egész folyamat – a kiváltképpen a harma-

⁴⁸⁵ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 490rv. Lásd *Dokumentumok*, 25. sz. Szövegéből különösebb értelmezés és pontos jelzet nélkül idéz: FRANKÓI, *Magyarország... összekötései a Szentszékekkel*, III, 290 és 533, 969. j. (Továbbá a „Ridolfi követ” kitétel szerepel, a pontosabb azonosítás elmaradt.)

dik bréve körültekintő fogalmazásának köszönhetően – rendben volt kánonjogilag, még az új professzió letétele nélkül is. Ellentmondást nem tűrő kijelentése ugyanakkor a jövőre nézve egyúttal szanáta az örökfogadalom vétklen elmaradását – erre még hamarosan visszatérünk.

A kánonjogi akadályok elhárultával Aldobrandini közműködésével 1616. november 14-én – lehet, hogy nem véletlenül éppen azon a napon, amikor lejárt szomaszka noviciátusa kerek egy esztendőnyi megkezdési terminusa – végbement Pázmány első előterjesztése (*praeconisatio*),⁴⁸⁶ a november 28-ai titkos konzisztóriumon pedig megtörtént az esztergomi érseki szék pápai betöltése. A viceprotektor *propositiójára* a pápa a bíborosok egyetértésével új főpásztorról gondoskodott (*provisio*) Esztergom számára.⁴⁸⁷ Három héttel később, december 19-én, egy szintén hétfői napon pedig a szokásos külön eljárás keretében lezajlott a pallium adományozása is.⁴⁸⁸ Szentelési fakultásait az új érsek három nappal korábban kapta meg.⁴⁸⁹

* * *

Pázmány ez idő alatt a fennmaradt források tanúsága szerint a magyar főpapi szokásokkal ellentétben feltűnően ügyelt az egyházi jogi előírások be-

⁴⁸⁶ „Nel concistoro, che sarà facilmente fra due giorni, il cardinale Aldobrandino preconizzerà la chiesa di Strigonia conforme alla nominazione fatta da vostra maestà Cesarea, alla quale fo profondissima riverenza e prego gloriosi successi.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. november 12. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 480rv.

⁴⁸⁷ A vonatkozó bullából idéz: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8. A szerző „megfelkiáltó-jelezi” a bulla azon kitételét, miszerint Pázmány katolikus szülőktől született. Ez azonban nem hiba. A protestáns származás alól felmentő bréve szövege ugyanis *experesse* azt tartalmazza, hogy a bullában ne tegyenek említést „eretnek” származásáról. GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8. – A fogalmazványt hiába kerestük 2008 nyarán a Vatikánban, valaki kivágta a regisztrum-kötetből, erről a levéltári prefektúrán bejelentést tettünk.

⁴⁸⁸ HC IV, 322.

⁴⁸⁹ Külön – feltehetően és az írásképp tanúsága szerint is Niccolò Ridolfi által az ő nevében benyújtott – kérvényre. Ez kiadva: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, n. 1. Pázmány 1616. december 16-án nem nyerte el az összes kért fakultást, hanem csupán azokat, amelyeket Forgách bíborosnak is megadtak. Ismertetésük: uo., 15; vö. még Uő, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 63 („Pro Petro Pisman electo [Strigoniensi]: facultates... promovendi suos dioecesanos extra tempora...”). A bréve közlését lásd *Dokumentumok*, 33. sz. – A minuciózus ügykezelésnek a kérvény kiadásáról hiányzó adatai (Segr. Brev., Reg., vol. 543, fol. 334rv + 348v): Sanctissimo domino nostro pro Petro archiepiscopo Strigoniensi. [*m.a.*] Al card. S. Susanna die 7 Decembris 1616. Sanctissimo placet ad instar expeditae pro bono mem. cardinali Strigoniensi. [*fol. 334r*] Beatissime padre. Devota S.V. creatura Petrus nuper confirmatus electus archiepiscopus Strigoniensis pluribus iam S. V. munificentia gratiis affectus [...] Kihúzás és fölé a betoldás („electus”) a pápa kezével, vö. ellenjegyzését fol. 333v.

tartására. Leveleiben nem címzi magát esztergomi érseknek⁴⁹⁰ – leszámítva az uralkodó általi kinevezése napján Miksa főhercegnek és Thurzó György nádornak írt missziliseit.⁴⁹¹ 1616. szeptember 29-ei levelét Vasoli uditoréhoz mint „ki[meg]nevezett” („*nominatus*”) szignálta.⁴⁹² Ez szabályos formula volt, utána mégis egészen december végéig csak mint „Petrus Pázmány” írta alá leveleit. Először csupán 1616. december 30-án – attól a naptól fogva, amikor már értesülhetett arról, hogy Rómában megkapta palliumát is – használja ismét levélaláírásban érseki címét, ettől kezdve viszont folyamatosan. Nem tudhatjuk, hogy ez az eljárása összefüggésben van-e sajátos szerzetesi jellegével, de nagyon valószínűnek tartjuk. Kánonjogi precizítása az újvári őrség tartásának vonatkozásában példa nélküli. Mindkét utóda, Lósy Imre és Lippay György is vállalta ezt, szentszéki jóváhagyásnak, vagy legalább igénylésének mindazonáltal semmi nyoma.⁴⁹³

Az új primás Prágát már 1616. október 31-én elhagyta, érseki javadalmát viszont csak 1616. november 29-én foglalta el.⁴⁹⁴ A dátumot nem az magyarázza, hogy Pázmány vonakodott volna a pápai bullák kiállítása előtt pusztán a királyi adományozás alapján átvenni a primási birtokok kormányzását. Tárgyalásai a Magyar Kamarával ekkorra zárultak le. A Kamara húzta-vonta az érseki javadalom teljes átadását, úgyhogy az új primás kénytelen volt hivatalos tiltakozást tenni az őt az érseki székbe kerülésben olyannyira támogató Pethe László elnök és munkatársai ellen, akik a felettes Udvari Kamara elvárásainak, személy szerint Miksa főhercegnek voltak kénytelen engedelmeskedni.⁴⁹⁵ Mindenesetre megkönnyíthette számára a késlekedés elfogadását, hogy az ügyében eljáró Niccolò Ridolfitól már november derekán tudhatta: konzisztórium-i előterjesztése november 28-án

⁴⁹⁰ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 36–51.

⁴⁹¹ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 34–35. Miksának „*electus*”, választott érsekként ír alá, Thurzónak már mint „rendes” érsek, lehet hogy politikai megfontolásból, de az is lehet, hogy csak ezután gondolta végig a problémát. (Itt jegyezzük meg, hogy a HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 33. sz. irat valószínűsíthető dátuma szeptember 27.)

⁴⁹² Archivio Aldobrandini, Documenti Storici, n. 17/10.

⁴⁹³ Vö. TUSOR PÉTER, *Lósy I. Imre (1637–1642)*; Lippay IV. György (1642–1666), *Esztergomi érsekek (1001–2003)*, 291–296; 296–303.

⁴⁹⁴ Jóllehet Pázmány mind a *Camera Aulica* prágai részlegétől, mind Klesltől szerzett utasítást az azonnali bevezetésre a javadalomba. Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 49. – Igazán szabatosan akkor járt volna el kánonilag, ha szenteléséig megtartja az ‘*electus*’ kitételet.

⁴⁹⁵ Uo., n. 42. 43. 44.; GALLA, *Újabb kiadatlan Pázmány-levelek*, 3–4. – Az érseki javadalom átadásával kapcsolatban keletkezett kamarai utasítások: MNL-OL MKR Expeditiones camerales (E 15), 109. cs., 347. 349–350. 369. 392. 393. 397. 398–399. 401. 420. fol. (n. 84. 82. 66. 41. 37. 36. 34. 16.)

esedékes, és érseki kinevező bulláit is erről a napról fogják keltezni. Így végül sikerült azt a Róma által gyakran kárhoztatott kánoni szabálytalanságot is elkerülnie, miszerint a magyar főpapok kánoni felhatalmazás nélkül, a királyi kinevezés alapján *in temporalibus* átveszik egyházmegyéjük kormányzását.⁴⁹⁶

Püspökké szentelésére 1617. március 12-én került sor, szentelője új patrónusa, Klesl volt.⁴⁹⁷ Intronizálása és a pallium ünnepélyes felvétele ezután mehetett végbe a nagyszombati székesegyházban.⁴⁹⁸

A bullákban kifejezett pápai akarattal összhangban történt püspökszentelés Pázmányt a szerzetesi állapotnál „tökéletesebb” egyházi állapotba he-

⁴⁹⁶ Sőt sokszor lelkiekben is. Vö. FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895, *passim*.

⁴⁹⁷ A dátumot egyfelől Vasoli mellékes utalásából tudjuk. „*Monsignor arcivescovo di Strigonia, che Domenica fu consecrato dal signor cardinale Cleselio, mi disse haver scritto a vostra signoria illustrissima in raccomandazione di monsignor Balasci... [ti. hogy pozsonyi prépostsága mellé megtarthassa a győri örkanonokságot, akit Pázmány kérésére az uditore is ajánl, hiszen] degno d'ogni favore per le sue ottime qualità et talento non ordinario nella professione theologica, qual anco vien dispensato da lui a beneficio della religione cattolica, scrivendo e dando alle stampe opere erudite in confutazione dell'impietà, che giornalmente mandano fuori gli eretici di quel regno, nel, che fa quel buon prealto non poca spesa.*” Vasoli Borgheséhez, Prága, 1617. március 13. BAV Barb. Lat., vol 6928, fol 657v (a válasz április 1-jén kelt: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 67r és vö. fol. 203 is, illetve ASV Epist. ad Princ., vol. 34, fol. 234r–235v). A Vasoli által említett Pázmány-levél, amelyben ő szintén ír küszöbön álló szenteléséről, közölve GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, n. 2. Lásd különösen 19–20, 3. 4. 5. j. is, további hivatkozásokkal, ahol GALLA már megcáfolja azt a FRAKNÓINÁL, HANUYNÁL és őtánuk másoknál is megjelenő állítást, hogy Pázmányt kinevezése napján fel is szentelték. Ez nyilvánvalóan skizma lett volna. – Vasoli jelentését (még 1997 decemberében) március 3-ainak olvasva, Pázmány szentelésének dátumát korábban tévesen korrigáltuk. A primás február 21-e után valóban Prágába indult, a káptalan vélhetően szenteléséhez fejezte ki jókívánságait útja előtt. Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 58. – ÖRY–SZABÓ ugyancsak hangsúlyosan cáfolják HANUYT, hogy szeptember 28-án ment volna végbe a püspökszentelés (*Pázmány*, 43).

⁴⁹⁸ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 59–60. – A n. 59-es iratnak HANUY a következő címet adta: „Pázmány Rómába küldött esküje az érsek javadalom átvétele alkalmából”. Szerintünk ez a szentelés előtti eskü, letételére Prágában kerülhetett sor, Pázmány mint „*Petrus electus Strigoniensis*” szerepel benne. Továbbra is nehezen tudjuk elképzelni, hogy Pázmány szentelése alkalmával Prágában magára öltötte volna palliumát, amelyet csak metropóliája területén viselhetett, s amelyet Henrik Derlaye Almásy és Telegdy asszisztenciájával adott „át” neki. Vö. uo., 100 (HANUY irat utáni kommentárja). Ha viszont a Babóthy Ferenc kanonok által március 12-re, a szentelés napjára lejegyzett adat mégis helyes – például Pázmány nem öltötte fel, csupán átvette a palliumot – akkor az őt Prágába kísérő két püspökben a Klesl melletti két társszentelőt azonosíthatjuk. – Egy Rómába küldött, közjegyzőileg is hitelesített tanúsítvány a pallium átvételéről és ehhez kapcsolódóan az eskü és hitvallás letételéről (Draskovich György által, melyet Ioannes Casparus bécsi püspök és hivatalának notáriusa igazolt az esküszöveg átírásának kíséretében, Bécs, 1583. február 28.): ASV Instrumenta Miscellanea n. 5375. Az eset érdekessége, hogy a vonatkozó bullában a feladattal a prágai érsek és az olmtützi püspök lett megbízva. Mivel azonban Draskovichnak úgymond „udvari kancellárként” követnie kellett az uralkodót Bécsbe, kérésére V. Sixtus brévében engedte meg, hogy a cselekmény a pápai nuncius vagy a bécsi püspök előtt menjen végbe. A nunciusnak azonban időközben Kölnbe kellett utaznia. Uo.

lyezte,⁴⁹⁹ apostolutóddá tette. Méghozzá úgy, hogy Pázmány betartotta, amit jezsuita kiegészítő fogadalmában vállalt ezzel kapcsolatban: „*nunquam me acturum, curaturum aut praetensurum*”. E két maxima és azon tény ismeretében, hogy az érseki trónhoz vezető útján hosszas vargabetűre elsődlegesen nem egyházi, hanem magyar törvényi előírások miatt kényszerült, minden egyéb szempontot járulékosnak kell tekintenünk.⁵⁰⁰ Ami persze nem azt jelenti, hogy történetileg érdektelenek lennének.

2. A PÁPAI „MEGERŐSÍTÉS” ÉS PALLIUM-ADOMÁNYOZÁS RÉSZLETEI

Már az eddigi elbeszélésből is kitűnt, hogy Pázmány kánoni intézménye az esztergomi érsekségben a jogi, kánonjogi, és egyéb problémák nélkül is egy összetett, soktényezős folyamat volt. A prágai udvar, a bécsi nunciatúra, az Államtitkárság és bíboros protektorátus részvétele rutinszerűnek mondható. A pápa személyes figyelme és hogy a Titkos Tanács elnöke is írt az ügyben, már kevésbé. Az bonyolulttá csak a római szakaszban való megerősítési procedúrát egyszerűsítette, hogy a bonyolításban elsődlegesen illetékes ágens és az – adódó nehézségektől függően – több-kevesebb feladattal bíró császári követ Niccolò Ridolfi ideiglenes ügyvivő személyében azonos volt.⁵⁰¹ (Az ő ágensi szerepe egyébként nem korlátozódott kizárólag technikai feladatokra: Thurzó nádor halála után Pázmány például rajta keresztül tájékoztatta az Államtitkárságot elképzeléseiről a kialakult politikai helyzetben.)⁵⁰²

A domonkos szerzetesnek bőven akadt feladata az egyes részlépések megtételének szervezésében, sürgetésében, finanszírozásában. Az egyes fel-

⁴⁹⁹ „...status episcoporum perfectior sit, quam status religiosorum”. *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. XVI, 1. Suarez: *Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum*, lib. III, cap. VIII, intr.

⁵⁰⁰ Úgy véljük, hogy Pázmány érseki kinevezésére máskülönben már 1615. december–1616. január folyamán sor került volna, méghozzá a szomaszka kitérő nélkül.

⁵⁰¹ Az *institutio canonica* folyamatának ismertetése a vonatkozó fogalmakéval: TUSOR, *A barokk pápaság*, 222–227; az alkalmazásra kerülő „titkos útra”: 182–184.

⁵⁰² „Di novo circa le cose di queste parti posso dirle, che dopo la morte del palatino pare, che pigliano migliore piega, come particolarmente scrivo al P. Ridolfi, al quale mi rimetto.” Levele Scipione Borgheséhez, Pozsony, 1617. január 15. HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 56. (A közreadó csupán annyit ír jegyzetben, hogy a „Ridolfi római ágenshez írt levélnek nyoma veszett”, és vélhetően Lodovico Ridolfira gondol, noha az „al padre Ridolfi” kitételből is kikövetkeztethető, hogy Niccolòról van szó.

adatok sorrendjét, elvégzését, a kifizetett összegek ránk maradt jegyzéke segítségével követhetjük nyomon.⁵⁰³

A költségek annak ellenére is jelentősek voltak, hogy a könnyített – de még így is elég összetett – ügymenetet jelentő *per viam secretam* expedíció a legkomolyabb summa, az annáta (pontosabban *servitium commune*) elengedését jelentette, ami 4000 aranydukátot tett volna ki.⁵⁰⁴ Az ügyet a Bíborosi Kollégium szintjén kézben tartó protektor ugyancsak lemondott a neki járó illetékről, ez 600 dénár megtakarítás volt Pázmánynak. Olivieri hiába biztatja az ellenkezőjére,⁵⁰⁵ Dietrichstein a jelek szerint nem tartott igényt az ügynevezett *propinára*. Niccolò Ridolfinak a kimutatás elején található értelmezése szerint a *per viam secretam* eljárás, azaz a pápa által gyakorolt kegy az annátával egyetemben egyébként is eleve kizárta megfizetését.⁵⁰⁶ Következésképpen Olivieri ez esetben minden valószínűség szerint ingyen végezte munkáját. Vele ellentétben a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvet ellenőrző és kivonatoló, azaz a pápának és a bíborosoknak szóló összefoglalót (*memoriale praeconisationis/propositionis consistorialis*)⁵⁰⁷ elkészítő Albertini doktor 10 arany-scudót (*Scudo d'Oro = ScO*) és 10 *giuliót* kapott (=g), segédje 5 g-t. A Pázmányról és egyházmegyéjéről szóló iromány másolatainak elkészítése, majd kiosztásuk 40 + 10 g-be került. Számuk több tucatra rügött a konzisztóriumokat akkortájt látogató kardinálisok létszámának függvényében.

A bullák kiállításának alapjául szolgáló konzisztoriális céduláért és másolataiért – ezek száma nem lehetett túl nagy, vélhetően annyi, ahány bulla kellett –, már jelentősebb összeget, 2 *ScO*-t és 6 g-t kellett adni, a bullák fo-

⁵⁰³ Eredetije: PL AEV n. 170. Kiadását lásd TUSOR PÉTER, *Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)*, Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13; szerk. Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron), Budapest 2013, 257–276, 268–270. Pontos jelzet nélkül említi FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 237–238 és ő utána HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 94 (jegyzetben). Szerzője logikai úton is azonosítható, ilyen összeállítást kizárólag a bullaspedíció intézője készíthetett. Erre bizonyítékot találunk, egy ugyanilyen elrendezésű, azonos kéztől származó kimutatást 1619 körülről: *Lista di creditorì del s. Niccolò Ridolfi*. Archivio Generale dell'Ordine dei Predicatori (AGOP), IV. 78b (Epistularium N. Ridolfi), fol. 73rv. – A fizetési kimutatásokat az utód Lósy megerősítésekor elővették, és e bizonyítékokra hivatkozva igyekeztek elérni, hogy a szubdiakónusoknak ezúttal is 100 dukátot fizessenek a követelt 200 helyett. A Lósy érdekében készített kérvény: BAV Barb. Lat., vol. 6894, fol. 45r–46v.

⁵⁰⁴ Nemcsak a kimutatás, hanem a HC szerint is: IV, 322. A *servitium communera* és az egyéb tételekre: TUSOR, *A barokk pápaság*, 101–104.

⁵⁰⁵ Lásd többször idézett jelentéseit.

⁵⁰⁶ PL AEV n. 170. *Dokumentumok*, 33. sz.

⁵⁰⁷ Kiadva LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 21.

galmazványáért pedig még többet, 3 *ScO*-t és 6 *g*-t. Maguk a bullák – melyeket a *scrittore segreto* készített el, és ennek köszönhetően több költséges és formális, az Apostoli Datárián és az Apostoli Kancellárián végzendő szakasz elmaradt – 13 *ScO*-t és 13 *g*-t kóståltak. A hártýára írt, szépen kalligrafált szövegek a felszentelendőknek, a káptalannak, az egyházmegye papságának, híveinek, kinevezést tevő uralkodónak stb. szóltak. A majuszkulás írás-módért külön illetéket (1 *ScO* és 1 *g*) számoltak fel.

Az ólombullák díját a pápai kegy 15 *ScO*-ra és 23 *g*-re szállította le, mint ahogy Peretti bíboros vicekancellár és az utolsó ellenőrzést végző beosztottja tiszteletdíját is 20 *ScO* 20 *g*-re, illetve 3 *ScO* 3 *g*-re mérsékelte. A *Segretari Apostolici* testületének a jelek szerint az egyszerűsített ügymenetben is megkerülhetetlen taksája és a bullák szövegének regisztrumba iktatása jelentősebb összeg, 32 *ScO* és 32 *g* volt. A bullák papírra, jól olvasható kurrens betűkkel írt másolatának költsége elhanyagolható, mindössze 4 *g*. Külön kellett viszont fizetni a kedvezményes ügymenetet elrendelő mandátumért és az ennek érdekében készített kérvényért és annak másolataiért (3 *ScO* és 6 *g*). A különféle egyéb memoriálékért (véltetően a bullaspedíció most felsorolt szakaszai intézésének kérelmezésére vonatkozhattak), másolataikért, valamint a protestáns származás alól diszpenzáló bréve és az uralkodói bemutatóirat kópiáiért kereken 4 *ScO*-t kértek. Az elkészült bullák kiadásáért 30 *ScO*, 30 *g*-t számoltak fel a római udvarban.

A végösszeg 136 *ScO* és 206 *g* lett, ami 20 (ezüst)*scudo* (*scudo di moneta*) és 60 *g* egyéb, nem részletezett költséggel kiegészülve összesen és a gyakorlatban ténylegesen használt ezüstpénzben számolva 204 *scudo* és 20 *g*-ra növekedett.

A rekonstrukció alapját képező, Niccolò Ridolfi által készített kimutatóra Pázmány saját kezével írta rá, miszerint „Rómából írt levelek” arról tudósították, hogy ha a pápa nem adja beleegyezését *per viam secretam* eljárásba, az összes kiadás (apostoli kamarai) 8200 dukát körül alakult volna. Ez a megjegyzés nem igazán érthető. Hiszen az iratexpediálási taxa – ahogy becsüljük – legalább felerészt kifizetésre került, az annáta 4000 dukátra, a protektori *propina* pedig 600 dénár-ra rúgott, legalábbis Olivieri szerint, amit mi egyébként kissé sokallunk. A végösszeg mindenestre nem, vagy alig haladhatta volna meg az 5000 dukátot, ami szintén nem csekély összeg. Ha viszont ezüst *scudo*-ban és nem dukátban vesszük az összeget és hozzáadjuk a pallium megszerzésének költségeit, úgy már közelítünk a 8200 körüli

summához. Valószínű is, hogy a számos folyó részkiadást is magában foglaló kalkuláció a ténylegesen használt pénznemben történt.⁵⁰⁸

* * *

A „*condonatio pallii*” összköltsége mintegy 163 ScO-ra (+ 206 g) rúgott.⁵⁰⁹ Itt az összes tételt mérséklés nélkül meg kellett fizetni, ugyanis a bullákkal ellentétben nem létezett rendkívüli út.⁵¹⁰ Bár kevesebb iratot kellett kiállítani, az összeg így is több lett, mint a bullák kedvezményes 136 ScO (+ 206 g) körüli végösszege.

A pallium adományozása alapvetően a Bíborosi Kollégiumhoz, illetve a konzisztóriumhoz kapcsolódott. Az előkészítő szakasz nyitányaként a konzisztoriális ügyvédek testülete a kérelem előírások szerinti megfogalmazásáért 10 ScO-t és 10 g-t kapott. Mivel metropolitai joghatósága jelvényét az új érseknek elvileg személyesen kellett volna átvennie, helyettesítéséről külön meghatalmazást kellett készíteni.⁵¹¹ A közjegyző, aki Olivieri lovag házához ment és a szükséges iratot megformálta, mindössze 9 g honoráriumra volt jogosult. Csak találgatni tudjuk, hogy Olivieri miért játszott szerepet az *instrumentum substitutionis* elkészítésében. Elképzelhető, hogy hivatalos közreműködésére volt szükség, hiszen – mint mondtunk – az egész

⁵⁰⁸ Vö. az átváltási árfolyamokkal egyetemben: TUSOR, *A barokk pápaság*, 258–259 (Függelék II: Pénzek és értékek).

⁵⁰⁹ Beleszámolva a brévékkel együtt iktatott kézbesítési illetéket is. Lásd alább.

⁵¹⁰ Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 266 (és 327, 98. j.). E téren látszólag elbizonytalanít bennünket, hogy Pázmány 1617. január 15-ei levelében Dietrichsteinnek „*circa elargitionem pallii gratuito factam*” mondott köszönetet. Talán egy, a protektorinak a pallium kapcsán járó, közelebről nem ismert tétel elengedéséről lehet szó? Látjuk, az eljárás kezdetén Olivieri külön szerepet kapott. Olyan jelentős tétel azonban aligha lehetett, ami külön levelet érdemelt volna. Valószínűbbnek tartjuk, hogy Pázmány a palliumot említve az egész megerősítési eljárásra gondolhatott, kiváltképpen, hogy más idevágó köszönőlevele nem ismert. Ebben az egyetlen érdemi összeg, ami a protektorhoz tartozott a már említett *propina* volt, és minthogy a pápai engedmény az annáival együtt – említettük – erre is vonatkozott, a levél Dietrichstein (valamint megbízottja) teljes közreműködésére vonatkozhatott. Alátámasztja ezt, hogy másnap Borghesének – az érseki kinevezés előmozdítása mellett – szintén az egész eljárás kedvezményes költségeiért („*ch'la spedizione sia stata fatta gratis*”) mondott köszönetet. HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 55 és 56. Már GALLA tisztázta, hogy utóbbi címzettje nem Maffeo Barberini (a későbbi VIII. Orbán). *Harminkilenc... Pázmány-levél*, 20 (4. j.). – HANUY-nál lásd különösen a 94. 1. j-t, ahol, ő az *elargitio gratuito facta* alatt a *via secreta* eljárást érti, és a kitélt maga is az egész procedúrára vonatkoztatja, nemcsak a pallium adományozására. Utóbbi azonban bizonyíthatón nem *via secreta* ment végbe, hiszen Ridolfi kimutatása szerint nem a *scrittore segreto*, hanem a rendes kancelláriai, datáriai tisztviselők készítették el a szükséges iratokat.

⁵¹¹ Egy ilyen meghatalmazás, mégpedig Pethe Márton kalocsai érsek számára: BAV Vaticani Latini, vol. 12 337 (ASV Miscellanea [Armadi I–XV], Armadio XII, vol. 85), fol. 129^{rv} (*Una autorizzazione del 20 aprile 1600*). A közhiteles dokumentum szövegét lásd Ms. MTA Diss., 150, 37. j.

ügymenet elsődlegesen a Szent Kollégiumhoz kötődött. Márpedig azon belül a magyarországi egyházmegyék, így az esztergomi érsekség „pártfogolása” Magyarország és az örökös tartományok bíboros protektorátusához tartozott hivatalosan, és e részmozzanat terén nem volt szükség a viceprotektor bevonására. Vagy talán csak tanúskodnia kellett a megbízatás hitelessége felől, esetleg ő lett a hivatalos helyettesítő, például mivel a tényleges ügyintéző Ridolfi valamilyen oknál fogva nem lehetett.

A pallium adományozásának hitelesítése után, amelyet Mons. Capelletti végzett⁵¹² (1 *ScO*, 1 *g*) került sor a legnagyobb összegű kiadásra. A „szubdiakónusok” 100 *ScO*-t és 100 *g*-t vehettek fel. Őket feltételesen a Lateráni és a Szent Péter-bazilikában liturgikus funkciókat ellátó hat „*subidiaconi palatini*”-vel azonosítjuk.⁵¹³ Miért kaphatták ezt a jelentősebb summát? Tudjuk, a pallium a Szent Ágnes napján, január 21-én megáldott bárányok gyapjából készült, majd Szent Péter és Pál ünnepének vigíliáján, az esti második vesperás után szentelték meg őket. A keresztekkel átszőtt vállszalagokat ezután egy kazettában Szent Péter sírja felett őrizték.⁵¹⁴ A hat szubdiakónus talán ennek az őrzésnek szimbolikus feladatát láthatta el.

A következő szakaszt az adományozó okiratok kiállítására képezte az előkészítő dokumentumok alapján. Fogalmazványuk, vélhetően tájékoztatásra, ellenőrzésre szolgáló kiosztásuk és a minden bizonnyal ebben ténykedő két beosztott tisztviselő (*sostituti*) közreműködése 4 + 2 *ScO*-ba és 4 + 2 *g*-ba került. A kancelláriai–datáriai szakasz ezúttal hosszadalmasabb volt. A két vonatkozó bulla és a pallium átvételekor leteendő eskü tisztázatának elkészítése⁵¹⁵ és egy másik ado-

⁵¹² Őt sokáig nem tudtuk azonosítani, a Szent Kollégium klerikusai között nem találtuk. HC IV, 59–60. Személyére a legfrissebb nemzetközi irodalom viszont már megfelelő támpontot nyújt. Martino Capelletti (1544–1622), Rieti egyik patrícus családjából származott, Felice Peretti, a későbbi V. Sixtus auditoraként kezdte pályáját, ekkorra már mindkét *Signatura* referendáriusa, a *Consulta* prelátusa, valamint Montalto bíboros vicekancellár titkára. 1605–1618 között ő írta alá a konzisztoriális aktákat, amelyek alapján a Brévetikárságon elkészítették a konzisztoriális cédulákat a bullák kiállítására. REINHARD, *Paul V. Borgbese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alpb.* („Capelletti”). Vagyis a pallium adományozásának forrásunkban említett hitelesítése a vonatkozó konzisztórium-i ülés aktájának aláírása volt.

⁵¹³ D. Boux, *Tractatus de Curia Romana, de cardinalibus, Romanis congregationibus, legatis, nuntiis, vicariis et protonotariis apostolicis*, Parisiis 1859, 44–45. Feltételezésünket megerősíti, hogy Francesco Barberini az utód Lósy palliumával foglalkozó – hosszas és méltatlankodó – jegyzékében „*subidiaconi apostolicus*”-ról, akik aligha lehettek mások. Malatesta Baglionihoz, Róma, 1637. szeptember 5. BAV Barb. Lat., vol. 7072, fol. 44r–45v.

⁵¹⁴ Minderre és a pallium kialakulására, jelentésére: ERDŐ PÉTER, *Egyházjog*, Budapest 1991, 247. Lásd bővebb szócikkét a *Katolikus Lexikonban* is.

⁵¹⁵ Kiadása érseki szentelési esküjével együtt – utóbbi nem szerepel egyik költségkimutatásban sem, hacsak nem ezt a szintén majuszkulás iratot kell érteni a „másik adományozási formula alatt” –

mányozási formula kiállttatása, illetve a majuszkulás írásmód illetékének leróvása után (3 + 1 *ScO* és 3 + 1 *g*) külön kellett fizetni a jórészt jelképes munkavégzésért az írnokoknak, továbbá az abbreviátorok kollégiumának az első ellenőrzésért (*pro prima visione*), az „apostoli titkárok” testületének, az iratok hivatalokon belüli és közötti mozgatásáért felelős „speditőröknek” (*spedizioneri apostolici*, akiket *ianizeri*-nek is hívták), az újabb ellenőrzésért és az őrzés jogdíjáért, majd magáért az ólomért (9 *ScO*, 22 *g*).

A harmadik, záró részt a pallium ünnepélyes átadása jelentette. Pázmányt vélhetően Ridolfi vagy Olivieri, netalán az a Derlaye mainzi prépost képviselte a szertartáson, aki később személyesen juttatta el hozzá a metropolitai joghatóság jelvényét. A pápai ceremóniamester, a palliumot hagyomány szerint átadó protodiakónus bíboros⁵¹⁶ káplánjai, lovászhai, a ceremóniamester segítői, a mellette működő szubdiakónusok 22 *ScO* és 22 *g*-t kaptak.

A pallium adományozásának kimutatásait tartalmazó irat vége az egyéb elnyert pápai kegyekért (*aliis diversis gratiis*) fizetett tételeket tartalmazza. A fentebb már többször előkerült diszpenzációs brévéért – egészen konkrétan azért, hogy a származási „defektusról” ne tétessék említés a bullákban – 27 *ScO*-t és 22 *g*-t, a különféle (szentelési stb.) fakultásokat megadó brévéért 22 *ScO*-t és szintén 22 *g*-t kellett fizetni. A Brévetitkárság egyik *sostitutója* – aki az iratokat elkészítette – honoráriumként 1 *ScO*, 1-*g*-t tehetett erszényébe. A halászygűrűvel készített két pecsétért csupán 40 *g*-t kértek. Mindez mintegy 50 *ScO*-t tett ki. Ridolfi ágens legvégül egybeszámolta a pallium és a brévék kiadásának/átvételének illetékét (15 *ScO* 15 *g*, ezt mi a pallium költségeihez számoltuk hozzá).

* * *

A bullákra és a palliumra fordított összes kiadás – ezüst *scudo*ra átszámítva – 519 *scudo* és 91 *g* volt. A vélhetően a császári diplomácia csatornáin még októberben fedezetként átküldött 462 *scudo* és 91 *g* kevésnek bizonyult. Ridolfi gondosan feltüntette, hogy ezért 57 *scudo* 11 *g*-t neki kellett hiteleznie. Ezt pótlólag még megtoldotta a ceremóniamester helyettesének jutta-

---

átírásban és *facsimilében*: HANUY, *Pázmány... levelei*, n. 59–60; függelék n. 7–8. – Már GALLA felfigyelt arra, hogy ezek az iratok nem a Pázmány által aláírt és Rómába küldött példányok. *Harmintkilenc... Pázmány-levelel*, 20. 5. j. Vö. Pázmány püspökké szentelése kapcsán tett iménti megjegyzéseinket is.

⁵¹⁶ Ő hirdeti ki az új pápa nevét a megválasztása után, és ő koronázza meg. Ekkor vélhetően Alessandro Peretti vicekancellár volt még, vagy Andrea Peretti, akit olykor Alessandro helyettesített. HC IV, 5–57.

tott 1 *scudo*-val, amit a palliumot hitelesítő iratért (*instrumentum pallii*), illetve azzal a 35 g-val, amit a pallium szállítására vett dobozért és azért a vörös gyapjuszövetért fizetett, amibe a dobozt becsomagolta. Pázmány átmeneti és vélhetően rövid úton rendezett római adóssága így tehát 58 *scudo* 46 g-t tett ki. A költségeket megnövelte még a szállítást végző Derlayének a primás sajátkezü feljegyzése szerint adományozott 100 magyar arany is.⁵¹⁷

Nem találunk rá magyarázatot, hogy a két (a protestáns származás alól diszpenzáló, illetve a szokásos szentelési fakultásokat tartalmazó) bréve kiállítása miatt a pallium költségeivel együtt került elszámolásra és miért nem a bullakéival – ahová viszont a diszpenzációs bréve másolatának díját bekönyvelték. Arra vonatkozólag sem rendelkezünk támponttal, hogy a bullákat és az említett brévemásolatot esetleg előbb eljuttatták-e Pázmányhoz, vagy ezeket is a palliumot hozó Derlaye szállította Pozsonyba, Nagyszombatba. Csupán a külön könyvelésből valószínűsíthetjük, hogy a november 28-ai konzisztórium napjára datált bullákat, amelyek elméletileg már akkor készen lehettek, amikor december 19-én a pallium adományozása a titkos konzisztórium elé került, korábban útnak indították, talán a császári diplomácia postájával.

A bullák és a pallium kúriai megszerzésével, ami rendszerint számos buktatót rejtett magában, és végig a 16–17. században a szentszéki–magyar kapcsolatok egyik neuralgikus pontjának számított, a kora újkori magyar történelem egyik legizgalmasabb belső, rejtett történése nyert kedvező befejezést. Pázmánynak saját egyházán belül immár senki és semmi nem állhatott útjában, hogy a magyarországi katolikus konfesszionalizáció élére álljon, és a nádor mellett az ország első számú közjogi, politikai vezetőjeként irányt szabjon a dolgok folyásának.

⁵¹⁷ Pusztán érdekességként jegyezzük meg, hogy Pázmánynak pályája végén ismét támadtak konzisztoriális fizetési kötelezettségei, igaz, nem érsekként, hanem bíborosként. Bullában megerősített hagyomány szerint hagyatékából a konzisztórium titkára, klerikusa, számvevője és ceremonáriusai („*ministri aliquot buius Palatii, quales sunt ceremoniarum, secretarius, clericus et computista consistorii, secundum iura et privilegia sua antiqua*”) összesen 125 kamarai aranyra voltak jogosultak. Kérésükre ezt Vitelleschi jezsuita generális Forró György nagyszombati rektor révén igyekezett megszerezni Pázmány végrendeletének végrehajtótól. Többszöri fellépése, a vonatkozó pápai irat megküldése, és annak felemlítése, hogy a nem fizetés hátráltatja az utód Lósy palliumának megadását, nem biztos, hogy sikerrel járt. Levelei Róma, 1637. április 25. október 10. és 1638. január 30. ARSI Austr., 5 I, p. 263. 309. 343; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 212. 220. 224. Lásd még a generális 1637. november 25-ei levelének eredetijét: „*Quinque illi pontificii ministri, quibus alias scripsi, a morte cardinalis Puzmanni deberi viginti quinque ducatos singulos impatienter valde expectant solutionem, et de aliis medijs iam cogitabam, quae aliquam forte moram expeditioni confirmationis archiepiscopalis poterant ingerere, quod ego dissuadere conatus fui, et scripturum me iterum illorum causa promisi, quod hisce facio, et ut agnosci melius possit, quid ex antiquo iure praetendant, ipsum breve apostolicum hisce adiungo, ex quo clare constat, quid haeredes cardinalium his ministris debeant. Itaque hanc rem reverentiae vestrae iterum iterumque commendo...*”. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 10 (103. cs., 39. fol.).

VII. PÁZMÁNY, A JEZSUITA ÉRSEK

I. A KÁNONJOGI HELYZET

a) Historiográfia és a történeti „valóság”

Pázmány esztergomi érseki kinevezésének elbeszélése, részletezése és értelmezése során eleinte nem tettünk mást, mint FRAKNÓI VILMOS, IVÁNYI BÉLA, s még inkább ŐRY MIKLÓS, LUKÁCS LÁSZLÓ anyaggyűjtése nyomán⁵¹⁸ röviden ismertettük a jezsuita rendből kifelé vezető utat. Ennek története az említett szerzők írásaiban helyenként részletesebben és adatgazdagabban olvasható. Néhány súlypontot azonban már kezdettől fogva máshová helyeztünk, illetve a FRAKNÓI, IVÁNYI, ŐRY, LUKÁCS által szövegszerűen idézett vagy teljes egészében kiadott forrásokból más adatokat emeltünk ki, mint ők. Néhány kisebb hibát javítottunk, illetve több, csak FRAKNÓI által használt dokumentumot is azonosítottunk.

Elődeink interpretációjától, kiváltképpen LUKÁCSÉTÓL kezdettől fogva eltértünk. Pázmány érseki székbe jutásában a Társaságon belüli problémáknak és a jezsuita ellenállásnak kisebb teret adtunk. A súlypontot inkább a Habsburg-diplomácia tevékenységére helyeztük át. Az új megfigyelések sorából kiemelkedik Partinger akciójának hangsúlyozása és átértékelése. A kamarai tanácsos fellépését egyúttal a kora újkori magyar rendiség csekély diplomáciai megnyilvánulása egyikeként is értékelhetjük. Majd még inkább elszakadtunk a korábbi kutatás narratívájától és megközelítésétől. Gondolunk itt elsősorban Klesl szerepének bemutatására, a brevék alkalmazására és a bennük foglalt terminusokra vonat-

---

⁵¹⁸ Tekintve e szerzők nevét, pontosításukat, árnyalásukat és érdemi kiegészítésüket már önmagában sem tartjuk csekély eredménynek.

kozó megfigyelésekre; annak kiemelésére, hogy De Mara nuncius távoztával⁵¹⁹ Pázmány nem tudta ki előtt letenni fogadalmát, végül pedig a személyes pápai előterjesztés kérésének különleges voltára, a bullaspedáció részleteire. Ezek a mozzanatok, noha a vonatkozó források, adatok tulajdonképpen már ismertek voltak, eddig nem kaptak figyelmet.

E felismeréseinknél sokkal értékesebb és fontosabb Lodovico és Niccolò Ridolfi diplomáciai jelentéseinek, Pethe László leveleinek, illetve Giacomo Olivierinek a korábbi kutatás számára teljességgel, vagy valós történeti értéküket tekintve ismeretlen jelentéseinek hasznosítása és beépítése. Az újonnan feltárt dokumentumok nagyban megkönnyítették számunkra, hogy Pázmány ügyét ne elszigetelten, hanem sokrétű történeti kontextusában kezdjük szemlélni. Erre a korábbi kutatás által használt vatikáni államtitkársági és római jezsuita levéltári források is számos fogódzót nyújtottak.

Különösen kiemelkedő jelentőségűnek tartjuk a magyar törvényi szabályozás okozta akadály létének, mibenlétének és súlyának azonosítását, V. Pál álláspont-változásainak bemutatását, a vonatkozó pápai brévék pontos alkalmazásának tisztázását, illetve Olivieri október 29-ei jelentését az előző napok egyikén adott pápai audienciáról. Azáltal, hogy Dietrichstein bíboros képviselőjének tudósításán keresztül majd négyszáz év távlatából is lehetővé vált számunkra egy kulcsfontosságú szóbeli pápai megnyilatkozás megismerése, végre megnyugtató és végleges választ találtunk arra a kérdésre: jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek, illetve hogyan maradt az? Kánonjogilag szabályosan vagy szabálytalanul, vagyis valamennyire vitatható módon lett-e Pázmány a Jézus Társaság tagjaként Magyarország primása?

* * *

⁵¹⁹ Hogy már 1616 nyarán távozott, korábban is lehetett tudni, bár augusztusi időponttal. DONATO SQUICCARINI, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikánstadt 1999, 122. (A szerző HENRY BIAUDET, Helsinki-ben, 1910-ben megjelent, tehát a korábbi kutatás számára már rendelkezésre álló klasszikus munkájából veszi adatait: *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648* (BIAUDET a 122. oldalon 1616. augusztus 25-ei dátumot ad meg). GIORDANO júniustól említi Vasoli internunciaturáját. (*Le istruzioni generali*, 1023, 2. j.), pedig Niccolò Ridolfi O.P. fentebb idézett vonatkozó jelentéséből (és az államtitkársági iratanyagból) nyilvánvaló, hogy De Mara már április második felében elhagyta szolgálati helyét. – LUKÁCS (*i.m.*, 223, 1. j.) idézi is BIAUDET adatát, sőt De Marát 1616. június derekán Rómában tartózkodónak mondja (igaz, téves azonosítás alapján, amint erről már szó esett), mégsem keres kapcsolatot a nuncius távolléte és a fogadalom elmaradása között.

A problémának hosszas és rangos historiográfiája van. Induljunk el FRAKNÓI nyomán, aki leírja, hogy TIMON SÁMUEL határozott nemmel felelt arra a kérdésre, vajon átlépett-e Pázmány a szomaszkákhoz.⁵²⁰ Ám FRAKNÓI kritikája szerint igazolására nem tud mást felhozni, minthogy Pázmány a saját és mások állítása szerint jezsuitából lett esztergomi érsekké, illetve hogy más szerzetbe nem kellett átlépnie a főpapsághoz, hiszen őelőtte már oldoztak fel más jezsuitákat fogadalmaik alól. PRAY szintén Pázmány jezsuitasága mellett foglal állást.⁵²¹ FRAKNÓI ugyanakkor joggal veti szemére, hogy adós marad annak bizonyításával, miszerint az átlépés a szomaszkákhoz hamis hírverés volt csupán, miként állítja. FRAKNÓI nem mondja ki, de sorain átérződik, hogy a két jezsuita történész tollát a rendi elfogultság vezette.⁵²² Ő maga Pázmány alább részletesen idézendő 1625 decemberi levelének egyik kitétele alapján („*ut ad hoc munus archiepiscopale, quum nihil minus, quam hoc cogitarem, assumerer, Pauli Pape nutu in Congregationem S. Maioli translatus fui, ut illinc deinde ad praelaturam promoverer*”) áthelyezését a szomaszkákhoz tényként kezeli, „amely azonban formáságnál nem volt egyéb”.⁵²³ Bár idézi Pázmány folytatólagos sorait („*et licet a superioribus ordinis Sommaschae literas acceperim, quibus in ordinem illius fuisse adscriptum significabatur, ego tamen nullam in eodem ordinem professionem emisi, sed confestim ad archiepiscopatum postulatus fui*”), a szerzetesi fogadalom problémájának semmiféle figyelmet nem szentel. 1886-ban publikált újabb biográfiájában pedig kifejezetten tagadja, hogy „bármily fogadalom letétele kívántatott volna tőle.”⁵²⁴

HANUY FERENC FRAKNÓI nyomán és őt kiegészítve amellet érvel, hogy Pázmány nemcsak a jezsuita rendi vezetés ellenállása miatt tette a szomaszka kitérőt (hogy tudniillik ne közvetlenül tőlük „emelkedjék az érsekségre”), hanem már felhívja a figyelmet arra, hogy más okok miatt Pázmány maga is kérte korábban elbocsátását a Társaságból, és következtet az 1615. novem-

⁵²⁰ SAMUEL TIMON, *Purpura Pannonica sive vitae et res gestae S.R.E. cardinalium qui aut in ditionibus Sacrae Coronae Hungaricae nati, cum regibus sanguine coniuncti aut episcopatibus Hungaricis potiti fuerunt*, Claudiopoli 1746, 239. (A mű első kiadása Nagyszombat 1715.)

⁵²¹ *Specimen hierarchiae Hungariae I-II*, Posonii–Cassoviae 1776–1779, I, 184.

⁵²² FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 188 (jegyzetben).

⁵²³ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 188–189 (jegyzetben) és 619, ahol már tud arról, hogy a szomaszka pápai interveniálásra vették át, és említi, hogy ez ügyben újabb pápai bére keletkezett.

⁵²⁴ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 76–77. Itt már hallgat a tavaszi, újabb brévéről, s csak a novemberire hagyatkozik (melyet szövegében továbbra sem ismer). Uo., 74.

ber 14-ei bréve meglétére is. Hangoztatja, hogy Pázmányt „Rómában méltán tekinthették a Sommascha-rendhez tartozónak”, és nem tartja kizártnak azt a FRAKNÓINÁL feltűnő meglátást, hogy a magyar jezsuita nem is értesült arról, hogy egy másik szerzet novíciusa lett: „1616. elején a pápa Pázmányt, az ő tudta nélkül, áthelyezte a Sommascha-rendbe”. Az egyházjogász HANUY egy eldöntendő, de igazából el nem döntött kérdés erejéig már kitér a fogadalom problémájára: „Egészen más kérdés persze az, vajon a szerzetesi kötelezettségek szempontjából Pázmány az 1616. év elején kapott „transitus-bréve után, de külön professio letétele előtt (nélkül) kötelezve volt-e votumok által, és ha igen a Sommascha-rend, vagy pedig a Jézus-Társaság révén?”⁵²⁵

A régebbi kutatók közül a jezsuita rend római levéltárának több forrását használó I. CORDARA – akit FRAKNÓI elég felületesen idéz – az egyedüli, aki egy 1616. április 29-ei, De Marának adott pápai brevére hivatkozva⁵²⁶ ugyan a szomaszkákhoz történő átlépésről beszél, amelyet akként értelmez, hogy Pázmány nem óhajtotta rendje szabályait megsérteni, mindazonáltal kellően aláhúzza és érvel amellett, hogy új rendjében a „szerzetesi fogadalom szentségét” nem mondta ki.⁵²⁷ A témával csupán érintőlegesen, jegyzetben foglalkozó GALLA FERENC tőle függetlenül, ám általános vatikáni forrásismeretének köszönhetően – tudunkkal ő az első történész, aki már ismeri, idézi a vonatkozó brévék szövegét – biztos érzékkel állapította meg: „Pázmány átlépése pusztán formalitás volt. Az új rendben sem noviciátust nem végzett, sem fogadalmat nem tett. Érseksége folyamán mindenkor jezsuitának vallotta magát és a rend segítségével vívta meg szellemi csatáját a magyar katolicizmus helyreállításáért.”⁵²⁸

Pázmány tényleg jezsuita maradt, ahhoz most már Giacomo Olivieri tudósításának köszönhetően a legcsekélyebb kétség sem férhet. Ez ellen

⁵²⁵ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 781–782; valamint Pázmány 1616. február 8-ai leveléhez fűzött jegyzete (uo., 52, 3. sz. j.).

⁵²⁶ Ebben kaphatta meg hivatalosan De Mara a fakultást, hogy Pázmány előjárója legyen noviciátusa idején – gondolhatnánk. Ez a bréve szövegében közelebről mindmáig nem ismert, a Brévetitkárság regisztrumában sehol sem található. Erős a gyanúnk, sőt szinte bizonyosak vagyunk abban, hogy a jezsuita központi levéltárat használó CORDARA a szomaszka generális április 29-ei, a nunciának szóló – és a jezsuita levéltárban másolatban meglévő (LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 246, 1. j. ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 120r–121r) – hivatalos értesítésében említett brévéről gondolta, hogy az De Marának szól. Márpedig ez nem más, mint a Pázmánynak címzett harmadik, április 21-ei bréve, amely elégségesen tartalmazza a nunciuss számára is a felhatalmazást. CORDARA vonatkozó szövegrészelete újraközölve: VELICS, *Vázlatok II*, 7–9.

⁵²⁷ *Historia Societatis Iesu* VI, 28. Kiadva újonnan: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 26.

⁵²⁸ *Harminkilenc... Pázmány-levelel*, 8. GALLA álláspontját megismétli SÍK, *Pázmány*, 425, 3. és 4. j.

egyetlen egy fontos forrás szólt eleddig. A szomaszkák kérésére 1629. december 3-án Alessandro Vasoli sajátkezű levélben igazolta, hogy Pázmány annak idején szomaszka szerzetesi professiót tett előtte.⁵²⁹ LUKÁCS LÁSZLÓ talán helyesen vélelmezte – ráerősítve CORDARA 18. század közepén megfogalmazott, imént ismertetett meglátására –, hogy tizenhárom év távlatából a volt *uditore* tévedett, és összetévesztette a szerzetesi fogadalmat a kánoni kivizsgálási eljárás során letett trienti hitvallással (*professio fidei*).⁵³⁰ Ez a tévedés azonban elég vaskosnak tűnik egy évtizedes nunciatúrai tapasztalattal rendelkező kánonjogi doktortól. Nem zárható ki az sem, hogy esetleg a szomaszkáknak akart kedvezni, vagy még inkább jezsuita-ellenes megfontolások vezethették, például személyes, helyi kontroverziák miatt. Netalán Pázmány szédületes emelkedése válthatott ki irigységet benne. Mindenesetre a Vasoli-levelet ismételten közreadó és tartalmának hitelt adó SÁVAI JÁNOS fenntartásai bizonyosan alaptalanok.⁵³¹

A szubjektív vízióiban egyébiránt nem kifejezetten a történetiség kontextusában mozgó LÁNYI EDE e vonatkozásban már 1936-ban nagyon pontosan és szabatosan fogalmazott: „A rend alkotmánya szerint az átlépő professzus, ha zárt időn belül valóban be nem lép az új rendbe, köteles visszatérni előbbi rendjébe és az első professzió valóban csak akkor szűnik meg, amikor az új rendbe nemcsak belép, hanem ott új professziót tesz. Pázmány sohasem lépte át a szomaszchiták küszöbét, semmi professziót ott nem tett. Tehát... de iure a Jézustársaságába tartozott”.⁵³²

A vele leplezetlenül polemizáló PETRUCH ANTAL azonban amellett történelmi láncolatát, hogy Pázmány nemcsak egyszerű *facultas transeundi*-t kapott, hanem Klesl és a leendő érsek leíró jellegű kijelentéseit filologizálva („*in illum ordinem adscriptum*”, illetve „*a Iesuitico ordine prorsus exemptus a summo*

⁵²⁹ Kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 23.

⁵³⁰ Uo. 216. – Az viszont jókora tévedés, hogy a *professio fidei* letételére a protestáns származás alóli felmentés miatt lett volna szükség. (Uo., Dok., n. 23, 1. jz.) A hitvallás letételének kötelme minden püspökjelöltre vonatkozott, és szorosan kapcsolódott a kánoni kivizsgálási eljáráshoz.

⁵³¹ Vagyis SÁVAI közleményének előszava (*Pázmány és a szomaszkák*, 123–129), ami Pázmány szomaszkaságát igyekszik igazolni, nagyrészt egy téves történeti ívré feszülő diskurzus, melynek több részmegállapítása még további kritikára szorulna, amit mellőzhetünk vélünk. Ugyanakkor az általa közreadott genovai levéltári források (saját véleményével ellentétben, uo. 123–124) – számos olyan, a korábbi kutatás által nem ismert vagy mellőzött adatot tartalmaznak, amelyek hiánypótlónak bizonyultak több részprobléma megértéséhez, megvilágításához Pázmány érseki székhez vezető útján (lásd a közlemény fentebbi idézéseit). Még akkor is, ha mindezen, időközben már Rómába került dokumentumokat tanácsosabbnak láttuk eredetiben is tanulmányozni.

⁵³² LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, II, 7.

pontifice ac liberatus”), továbbá arra a valóban szokatlan gesztusra felfigyelve, hogy a pápai brévék a jezsuita előjárók joghatósága alól nem fogadalomtételével, hanem „noviciátusa” megkezdésével teljességgel kivették, tagadja, hogy Pázmány tényleg jezsuita maradt volna. Elismeri ugyanakkor, hogy „ha... pusztán azt az engedélyt kapta volna, hogy más szerzetbe átléphet, akkor a fent említett jogi elv alapján a kérdés el volna döntve, vitán felül állna hogy Pázmány érsek korában [ti. érsekként] is jezsuita maradt.”⁵³³

Márpedig, tudjuk, a helyzet ez volt. Csak éppen a valós történeti kontextusban egy bonyolultabb összefüggésbe illeszkedett. E sokszorosan összefonódó tényhálózat fel- és megfejteni akarása a 18. századtól kezdődően a 20. század végéig ugyan óriási volt a történetírásban, ám több kulcsadat és lényegi megfigyelés híján nem igazán sikerült. PETRUCH érdemére legyen viszont mondva az, hogy CORDARA nyomán felfigyelt arra a mozzanatra, miszerint a szomaszkák kifejezett parancsot kaptak Pázmány befogadására.⁵³⁴ Felismerését azonban nem abban az irányban gondolja tovább, hogy ekképpen az egyházi méltóság elfogadásában, ha közvetetten is, de megragadható a pápai parancs mozzanata, hanem Pázmány szomaszcasága melletti érvként tekint reá. Ugyanígy az „eretnekség alól felmentő” 1616. november 10-ei bréve külcímzését is úgy interpretálja, miszerint „s ha mégis szommaszchitának címzi, ez annak a jele, hogy a pápa úgy intézkedett brévéjével, hogy Pázmány ezentúl jogilag nem a jezsuitákhoz, hanem a szommaszchitákhoz tartozzék.”⁵³⁵

* * *

Vajon mi szolgálhatott Vasoli 1629-es, hosszas historiográfiai zavart kel­ tő levele megírása okául, amelyben a rend megkeresésére igazolta, hogy Pázmány annak idején szomaszka örökfogadalmat tett öelötte a prágai nunciátúrán? Semmilyen más logikus magyarázatot nem találunk rá, mint azt,

⁵³³ PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 83.

⁵³⁴ „*Nam cum legibus societatis et voti religione probiberetur oblatam ab imperatore dignitatem accipere, illum pontifex maximus, ne ex ipso [!] societate ad episcopatum novo exemplo translatus videretur, prius in eam, quam dixi, congregationem religiosissimam cooptari iusserat.*” Idézi: PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 83.

⁵³⁵ Uo. A szerzetesi állapot bréve-külcímzéssel történő megváltoztatásának kuriózumszámba menő feltételezése ellenére PETRUCH következtetésének premisszája ugyanakkor helyes történelmi intuíció: „V. Pál jól tudta, hogy Pázmány tényleg nem ment el a Szommaszchitákhoz, az sem lehetett előtte titok, hogy ennek következtében az általános jog szerint nem a Szommaszcha-rend, hanem a Jézustársaság tagja”.

hogy 1629. november 19-én nyilvánosságra hozott bíborosi kinevezése miatt Pázmány tizenhárom hosszú év után az érdeklődés homlokterébe került a szomaszkáknál. Az egyes rendek presztízs- és érdekérvényesítési okok miatt tudniillik gondosan számon tartják, mondhatni kultiválják bíborra emelt tagjaikat. Vettore Capello szomaszka prokurátor generális aznap, majd november 29-én kelt hosszas gratuláló levelében nem mulasztotta el emlékeztetni a címzettet arra, hogy 1616-ban úgymond középük lépett, felöltötte habitusukat és professziót tett náluk („*si degnò vertire l’habito nostro e professare sino l’anno 1616*”) – már biztosan tudjuk, hogy minden alap nélkül. Majd azonmód kérte is az új egyházfejedelem pártfogását Francesco Barberini bíboros neposnál és Paolo Savelli császári követnél kongregációja adódó ügyeiben, kiváltképpen pedig a rendalapító Emiliani Boldog Jeromos szentté avatásának meggyorsítását. Magyarország primása 1629. december 16-ai levelében udvarias semmit mondással tért ki a kérés teljesítése elől.⁵³⁶

Úgy tűnik, Pázmány maga is számolt azzal, méghozzá jó előre, hogy bíborosi kinevezése kapcsán a szomaszkák érdeklődése problémát fog okozni, és esetleg előhozhatja érseki kinevezésének szerzetesjogi részleteit. Tudjuk, hogy a döntés Pázmány majdani bíborosi felterjesztésére a pápa felé – ez nem olaszok esetében elengedhetetlen mozzanat volt a korszakban – a Habsburg-uralkodó II. Ferdinánd részéről 1625. december 5-én született meg. Ez közvetlenül a trónörökös III. Ferdinánd nagyrészt Pázmánynak, részben pedig Esterházy Miklósnak köszönhető magyar királlyá választása után és miatt történt.⁵³⁷ Elgondolkodtató, hogy Pázmány éppen ekkor, első korona-bíborosi nominációja időszakában, az 1625. december 8-ai soproni királykoronázást követően három nappal, december 11-én írt egy sajátkezű, bizalmas levelet Muzio Vitelleschi jezsuita generálisnak szerzetesi fogadalma ügyében. Közli, hogy már régóta szeretett volna az Örök Városba menni, leginkább pedig az az évi jubileumi Szentévbén, hogy bizonyos ügyeit ott elintézzé. (Telegdy kalocsai érsek például el is utazott.)⁵³⁸ Az országgyűlés miatt azonban az uralkodó nem engedte el őt. Ezért a generálisra bíz egy lelkiismeretét szorongató ügyet, és nyomatékka kéri, hogy beszéljen róla a

---

⁵³⁶ Mindhárom levél – Vasoli tanúsítványának kíséretében – kiadva SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 137–140. – A november 29-ei újabb gratuláció apropóját a bíborosi bíretemot vivő Guillelmo Motmann indulása adta. (Az alapító kanonizációja végül 1767-ben ment végbe.)

⁵³⁷ TUSOR, *Purpura Pannonica*, 81–91.

⁵³⁸ Lásd alább.

pápával, és kérjen tőle szóbeli döntést, felmentést (pontosan a „*vivae vocis oraculum*” kifejezést használja). Majd így folytatja:

„Én ifjúságom hajnalától a Társaságban tevékenykedtem. Amikor tájt erre az igen munkás és veszélyes érseki hivatalra emeltek – melyre legkevésbé sem gondoltam – a szent emlékü Pál pápa beleegyezésével a szomaszkák kongregációjához helyeztettem át, hogy végül onnan lépjek a főpapi tisztségre. És jóllehet a szomaszka rend előjáróitól kaptam olyan írást, ami azt tanúsítja, hogy felvettek a rendbe,⁵³⁹ magam mégsem tettem náluk semmilyen fogadalmat, hanem tüstént az érsekségre emeltettem. Ezért bizonyos szorongást érezek szívemben, és kételkedem, hogy vajon eleget tettem-e akkor kötelességemnek, vagy talán van-e még valami hátralevő teendőm e téren? Mind emiatt igen kérem Tisztelendőségedet, hogy szabadítson meg engem ettől a szorongástól, és kérje meg Őszentségét annak kinyilvánítására, hogy kell-e valami más dolgot cselekednem ebben a kérdésben, vagy nem? Én ugyanis kész vagyok mindazt teljesíteni, amiről kötelességemként tudomást szerzek. Nagy jótéteményt fog gyakorolni velem Tisztelendőséged, ha ettől a skrupulustól feloldoz.”⁵⁴⁰

Pázmány e sorait az eddigi kutatás: személy szerint CORDARA, ÖRY–SZABÓ, LUKÁCS akár Vasoli tanúsítványával, akár pedig a szomaszka rendi hagyományokkal szemben⁵⁴¹ elsődleges forrásként kezelte, és – az 1616. október végi pápai audiencián elhangzottak ismeretében most már tudjuk, helyesen – perdöntő bizonyítéknak vette annak eldöntésében, hogy Pázmány haláláig nemcsak személyes meggyőződése szerint, hanem „jogerősen” is jezsuita szerzetes maradt mint érsek.⁵⁴² Ugyanakkor a kérdés felfejtésében legmesszebb jutó páter LUKÁCS – szemmel láthatóan CORDARA művének cenzora, P.E. de la REGUERA 1741. évi állásfoglalásával összhangban⁵⁴³ – a rendelkezésére álló adatok szerint azt is állította, hogy az érseki előléptetésre szabálytalanul került sor, hiszen Pázmány nem kapott pápai parancsot (*praeceptum*) a javadalom elfogadására. Ezt mi, húzzuk alá, a vonatkozó diplomáciai tárgyalások evolúciójának és részleteinek ismeretében doktriner, a történeti kontextustól elvonatkoztató, egy későbbi korszak aktualizáló és merev szemléletére jellemző, steril kánonjogi értékelésnek tart-

⁵³⁹ Vö. SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 134.

⁵⁴⁰ Kiadva HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 324; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 22; tartalmi ismertetése a válasszal együtt: ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 44.

⁵⁴¹ SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 123skk; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 260, 2. j. és 263. Lásd a szomaszka rendi levéltár hivatalos névsoráról alább mondandókat is.

⁵⁴² LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 214–216.

⁵⁴³ Amit ki is adott: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 26. (p. 266).

juk. Ami ráadásul a bréveszövegek körültekintően cizellált tartalmával sincs összhangban.

Az ugyan vitathatatlan, hogy bár a „menekülés” párhuzama 1615 őszén, télén megfigyelhető, Pázmányról aligha lehetett volna bármikor is leírni, amit Bellarminóról, aki

„1594-ben esedezve kérte, helyezze le őt a P. Generális Rómából a vidékre: menekülni akar Rómából, a fenyegető bíborpalást elől. Csakugyan Nápolyba került provinciálisnak. De sorsát nem kerülhette el: az Egyház feje parancsolt, 97-ben vissza kellett térnie a pápai Kuria szolgálatára és 99-ben, az elhalt első jezsuita kardinálisnak, Toletónak helyébe ő kapott parancskinevezést.”⁵⁴⁴

Mindemellett a korábbi kutatás álláspontja szerint Pázmány esetében nemcsak hogy szabálytalanul történt az érsekségre emelkedés, hanem megfelelő rendezésére később sem került sor:⁵⁴⁵

„Pázmány Péter a Jézus Társaság professzus atyája indultumot kapott V. Páltól, hogy átmenjen a szomaszkákhoz, és Vitelleschi generális engedélyt adott neki erre. Pázmány azonban nem tett fogadalmat a szomaszkáknál. Előírás szerint vissza kellett volna térnie a Társaságba, ám a pápa akaratának megfelelően préposttá majd esztergomi érsekké nevezték ki, mialatt fogadalma továbbra is a Társasághoz kötötte. Ezért érsekként továbbra is jezsuita maradt, bár fogadalmi természetesen módosultak kinevezése miatt. A méltóságot jezsuita kötelezettségei ellenére elfogadta, anélkül, hogy erre V. Pál kifejezett parancsot adott volna, és hogy helyzetét feltárta volna előjárói előtt. 1625-ös aggályait ez magyarázza.”⁵⁴⁶

LUKÁCS LÁSZLÓ ÉS SZABÓ FERENC e megfogalmazással igazából nem tesz mást, mint kimondatlanul is megismétli PETRUCH ANTAL fél évszázaddal

⁵⁴⁴ LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, I, 343.

⁵⁴⁵ Vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 217–219; ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 44.

⁵⁴⁶ A tézis-szerű idézet nem a francia szövegben, hanem az angol rezümében található: LUKÁCS–SZABÓ, *Autour de la nomination de Pázmány*, 148. A vonatkozó fejezetben a szerzőpáros a magyar szövegnél is részletesebb elemzést ad (104–108). Kiemeli, hogy csak a karthauziakhoz lehetett átmenni a generális engedélye nélkül, illetve, hogy ha valaki végül nem lépett más rendbe, vissza kellett térnie a Társaságba, különben kiközösítésbe került (105). Felfigyel arra is, hogy sem a császár (turóci kinevező iratban), sem Klesl (Thurzó nádorhoz írt levélben) nem szól a szomaszkákról, csak arról, hogy Pázmány mentesült jezsuita kötelmei alól (106). Aláhúzza továbbá Vitelleschi azon szavait, miszerint Pázmányt végső soron a pápa helyezte méltóságába: „*cum negotium dominationis vestrae illustrissimae cui a summo pontifice dignitas illa deferebatur*” (108). – Igen jelentős mozzanat, hogy a tanulmány idézi Acquaviva 1587. évi elbocsátóját is, amit A. de Mendozának adott. Ez szintén hat hónapnyi terminust szab meg az átmenetelre. A két jezsuita történész azonban nem tulajdonít jelentőséget annak az óriási különbségnek, hogy a generálisi engedélyben foglaltak szerint Mendoza csak a fogadalomtétel után lehetett szabad (*absolutus*) a rendtől: „*transire possit, ibique professionem emittere, quam postquam emiseric, ab omni erga Societatem obligatione liber atque absolutus remaneat*” (uo., 106, 103. j.). Pázmány már az átlépés kezdetétől erre kapott pápai engedélyt brévéiben!

korábbi álláspontját, ahol a kiáltó belső ellentmondás – nemcsak a pápai akarat szerint, hanem „parancsra”⁵⁴⁷ lesz prépost és érsek – ellenére mégis alapvetően problémás és orvoslásra szoruló Pázmány magatartása:

„Pázmányt a pápa helyezte át a Szommaszcha-rendbe. Ő azonban fogadalmat nem tett náluk, küszöbüket át nem lépte, hanem e helyett – igaz, pápai felmentéssel és parancsra [!] – először a turóci prépostságot fogadta el, majd pedig rövidesen reá az esztergomi érsekséget. Pázmányban felvetődött a kérdés, vajon ezáltal nem lett-e aposztata és következésképp nem zúdította-e magára a pápának, illetve a jezsuita generálisnak fenntartott kiközösítést. Ez volt az a tüske, mely nem hagyott neki nyugtot.”

Érdekes, hogy PETRUCH mindezt Pázmány szomaszka volta mellett érvelve fejti ki:

„Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, mely – úgy látszik – ellenkezik azzal a megállapításunkkal, hogy Pázmány mint főpap jogilag a Szommaszcha-rendhez tartozott. Ha ugyanis ennek a rendnek bekebelezett tagja volt, hogy támadhatott lelkében a kétely, hátha ki van közösítve. Ezt csak úgy lehet megmagyarázni, hogy az átírásról intézkedő bréve kifejezetten nem függesztette fel a jelen esetre a jezsuiták privilégiumát, mely szerint az átlépőnek vissza kell térnie a Jézustársaságba, ha az illető a kijelölt szerzetbe vagy egyáltalán nem megy el, vagy legalább ott fogadalmat nem tesz; különben mint aposztata kiközösítésbe esik.”

Az 1625-ös levélírás motivációját „vélt kiközösítésben” megtalálni vélő PETRUCH – hiányos forrásismereten alapuló – téves okoskodása végül oda lyukad ki, hogy „bár igen valószínű, hogy Pázmány megszűnt a Jézustársaság tagja lenni, ő mégis jezsuitának vallotta magát... nem jogilag, hanem praktikusán fogta fel a dolgot”.⁵⁴⁸

A Pázmány kinevezésével idővel megbékélő és azt a Társaság javára kamatoztatni igyekvő Vitelleschi generális 1625–1626 fordulóján már semmiképpen nem tartotta tanácsosnak, hogy a kérdésben VIII. Orbán pápához forduljanak. A teológusai szakvéleményét kérő generális attól félt, hogy az ügyet a pápa szokása szerint kiadná megvitatásra („*a pluribus discutiendum*”), a válaszadás pedig elhúzódna. Vitelleschi nyilván amiatt aggodott, hogy az esetleges nyilvánosság ártana a rendnek, hiszen a figyelem középpontjába helyezne egy olyan ügyet, amelyre továbbra is veszélyes precedensként tekintett. Korábbi (1623-as) és későbbi (1630-as) meglátásai sze-

⁵⁴⁷ A turóci préposti kinevező irat alapján állítja a szerző.

⁵⁴⁸ PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 84–85. PETRUCH formállogikailag kiváló okoskodásának veleje tehát az, hogy a pápai brévek megszövegezése nem volt elég alapos.

rint Pázmány kinevezését kizárólag a „Magyar Királyság üdve”, az esztergomi érsekség végső szüksége indokolta, csak is az ő elbocsátó pátenzával kerülhetett rá sor, és az átlépést egy másik rendbe továbbra sem egyetértően, hanem csupán mint kisebbik rosszként értékelte.

Pázmány ügyét a generális tehát módfelett diszkréten óhajtotta kezelni. 1626. február 7-ei válaszában közölte a rendi teológusok, köztük minden valószínűség szerint Juan de Lugo állásfoglalását. 1) Ha úgy fogadta el az uralkodói kinevezést, hogy nem tudott a fennálló kánonjogi akadályról, nincs tennivalója. 2) Ha tudott róla és úgy fogadta el, akkor is elegendő csupán gyóntatójától feloldozást szereznie. Vitelleschi emellett felhívta még az esztergomi érsek figyelmét arra a nem mellékes „enyhítő” körülményre, hogy egyházi méltóságát végső soron a pápától kapta, vagyis „*Suarez* példaesetét nem lehet reá alkalmazni, mert ő megfelelő engedéllyel maradt a Jézustársaságon kívül. Hisz őszentsége intézkedésére fogadta el az egyházi méltóságot, míg *Suarez* feltételezi, hogy [ti. az általa aposztatának nyilvánított rendtagnak] nincs törvényes engedélye a távolmaradásra”.⁵⁴⁹ Levele végén ugyanakkor nem zárkózott el attól, hogy ha Pázmány ismételtlen kéri, akkor beszél a pápával, hogy adjon szóbeli felmentést a kánoni szabálytalanság alól.⁵⁵⁰

Erre azonban minden bizonnyal nem került sor. Pázmány nyilvánvalóan tudott fogadalomtételi kötelezettségéről,⁵⁵¹ az ezt előíró pápai brévé hosszú évek múltán is gondosan őrizte.⁵⁵² Ugyanakkor nyugodt lelkiismer-

⁵⁴⁹ Ez a generálisi kitétel megerősíti a személyes pápai előterjesztésre tett korábbi megfigyeléseinket. Az idézet megint csak PETRUCHÓL (85), aki elismeri, hogy Vitelleschi levelének tartalma Pázmány jezsuitasága mellett szól. – *Francisco Suarez* kritériumai szerint a más rendbe lépőktől egészen pontosan két dolog kívántatott meg: a) az átlépés megfelelő engedéllyel történjék b) ha az átlépő vagy egyáltalán nem megy el a másik szerzetbe vagy pedig elmegy ugyan, de fogadalmat nem tesz ott, akkor vissza kell térni a Jézustársaságba, különben szökevény (*transfuga*), illetve aposzata”. PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 84. – *Suarez* munkájának, illetve a rendi *Institutum* vonatkozó helyeit lásd *uo.*, itt külön nem soroljuk elő ezeket.

⁵⁵⁰ A generális levele kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, 786–787; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 23., 3. j. – PETRUCH tehát akkor is téved, amikor azt állítja, hogy a generális jogilag egyáltalán nem ítélte rendezendőnek Pázmány helyzetét, vagyis hogy pápai diszpenzációt (*in foro externo*) tehát semmiképpen, maximum gyóntatói abszolúciót (*in foro interno*) tartott csupán szükségesnek, mint ahogy szerinte maga a primás is egyedül „vélt kiközösítését” akarta rendezni. I.h. – Lugo részvételére az 1626-os bizottságban: MARTÍ TIBOR, „*Jezsuita maradt-e Pázmány?*” – *Juan de Lugo bíboros állásfoglalása 1645-ben*, *Történelmi Szemle* 56 (2014) 2, 287–294, különösen 290 és 17. j. Az itt közölt forrás arra utal, hogy Pázmány esete még az 1640-es években is foglalkoztatta a rendi közvéleményt.

⁵⁵¹ LUKÁCS LÁSZLÓ szerint (*Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., 216, 83. j.) Pázmány csak jóval később jutott erre a felismerésre. Ezt mi teljesen kizárjuk.

⁵⁵² 1630-ban ígéretet tett az ezt kérő Vitelleschinek, hogy nem mutatja meg senkinek. (Vélhetően a spanyol diplomácia érdeklődhetett utána, a Ferdinand de Salazar S.I. püspöki kinevezése körüli

rettel megfogadhatta rendfőnöke tanácsát, és nem bolygatta tovább a kérdést. Egy egyszerű gyónással rendezhette helyzetét, és szerintünk ezt annyi *exercitia spiritualia* elvégzése után magától, a generális tanácsa nélkül korábban is megtehetette, legkésőbb püspökké szentelésére készülve, hiszen komoly felelőssége nyilvánvalóan nem volt. Láthattuk, 1616-ban mindvégig a Habsburg-kormányzat, személyesen Klesl császári főminiszter kezében volt ügyének, sorsának irányítása, intézése, a döntések meghozatala. Halvány nyoma sincs annak, hogy maga lépéseket tett volna érseki kinevezése érdekében. Ellentétes kijelentése viszont több is akad.⁵⁵³

Pázmány számára jezsuita szerzetesi fogadalmi és érseki méltósága összeegyeztethetlenségének problémája 1626 tavaszára végleg lezárult. 1626. március 30-án, Pozsonyból kelt levelében nyugtázta Vitelleschi sorait, amelyet „ügyében, melyről a pápát óhajtotta megkérdeztetni” írt. Megköszönte a generális soraiból áradó szeretetet és megnyugodott ítéletében.⁵⁵⁴ Meggyőződésünk, hogy nem lelkiismeretét akarta rendezni, kilenc év távlatából ez igen furcsa lett volna, és így a „vélt kiközösítés” elméletét is elvethetjük. Kiváltképpen, hogy mindhárom bréve tartalmazta azt a klauzulát, amely az ügyvel kapcsolatban „bárminemű kiközösítéstől, felfüggesztéstől és tilalomtól, és más egyházi ítélettől, korlátozástól és büntetéstől”⁵⁵⁵ feloldozta, amit a Pázmány esztergomi érseki kinevezésére vonatkozó pápai szándék ismeretében akár kiterjesztőleg is lehetett értelmezni. A prímás 1625-ben jogi rendezést kívánt, jezsuitasága pápai, előjárói megerősítését, és utóbbit meg is kapta. Motivációja viszont praktikus volt, a kérdést 1625. decemberi bíborosi felterjesztése összefüggésében kívánhatta rendezni. Bíborosi kinevezése után, majd 1632. évi római követjárásakor már magabiztosan elhárította magától a szomaszkák közeledési kísérleteit, amikor mint rendjük tagját akarták ünnepelni,⁵⁵⁶ bár CORDARA elbeszélése sze-

---

bonyodalma miatt.) LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 24 és 25, jegyzetekkel. (Dobronoky kötetünkben többször előkerülő és idevágó tudósításának további adatait lásd fentebb.)

⁵⁵³ Korábban ezek már szerepeltek (Veranchichoz írt levélben, *Vindiciae*-ban).

⁵⁵⁴ Kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 339.

⁵⁵⁵ A klauzula feloldását lásd a második, március 5-ei bréve közlésénél. *Dokumentumok*, 19. sz.

⁵⁵⁶ Lásd Dobronoky ímént is idézett feljegyzését. A kortárs Augusto Oldoni szerint 1632-ben Pázmány nyíltan hirdette, hogy a Társaság tagja, illetve hogy mind az érsekségre, mind a bíborra akarata ellenére emelkedett: „*De eo Oldonius Ciaconii continuator sic habet: certe cardinalis Pazmannus quando Romae fuit, non solum patribus societatis Iesu, sed aliis etiam omnibus ipsemet libere affirmavit, se e societatis Iesu ordine ad archiepiscopatum Strigoniensem atque inde ad purpuram invitum esse assumptum.*” ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 97r. Vö. VELICS, *Vázlatok II*, 9 (jegyzetben); és ÓRY-SZABÓ, *Pázmány*, 86. – Tudjuk, hogy Vitelleschi valóban a lehető legmagasabb szintű fogadtatással várta Pázmányt az Örök Városba:

rint ugyanakkor hálát és szeretetet mutatott irántuk, mivel egyengették útját a primási székhöz.⁵⁵⁷ A szomaszkák közötti kultusza tehát – festménye több itáliai házukban megtalálható volt (például e kötet 4. sz. *portréja*)⁵⁵⁸ – mint olyan kardinálisé, aki rövid időre rendjük novíciusjelöltje lett (de nem tagja, ahogy Vasoli 1629-es levele, illetve CAMPERI alapján⁵⁵⁹ a hivatalos rendi katalógus ma is állítja)⁵⁶⁰ és akinek karrierjét nagyban segítették, nem teljesen indokolatlan. Pázmányt azonban – teljes joggal – jezsuita bíboros érsekként helyezték örök nyugalomra pozsonyi sírjában. Nem miseruhában, főpapi jelvényekkel, ahogy az esztergomi érseket és más püspököket szokták, hanem jezsuita szabású veres damaszt reverendában fején fekete jezsuita birétummal.⁵⁶¹

* * *

„*Eminentissimum dominum cardinalem Pazmannum, cuius sapientiam et industriam hoc praesertim tempore rei catholicae summo opere utilem futuram arbitror, ubi buc venerit, omni obsequii et officii representatione colere non omittam, et pro suis in societatem nostram beneficiis gratissimam voluntatem explicare contendam.*”
Levele Forró György provinciálisához, Róma, 1632. február 28. ARSI Austr., 4 I, p. 585; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 152. A generális Pázmány kísérete több tagjára is különös gondot fordított Rómában. Lippay Györgyöt, Püsky Jánost, Törös János titkárt és feleségét „*particeps bonorum operum societatis*” fogadta, minderről igazoló okiratot is kiállított; továbbá a kíséret számára magyar gyóntatóról gondoskodott Georgius Motus személyében, a visszatérő Lippaynak emellett külön szobát, lelki-testi rekreációt biztosított a bécsi és a nagyszombati kollégiumban. ARSI Austr., 4 I, p. 611. 636–637. 639–641. 650; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 153. 156. 159.

⁵⁵⁷ PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 85.

⁵⁵⁸ Az egykor a cremonai rendházban őrzött változatot P. BRIOLI jóvoltából közölhetjük. Jelzete: „*Fondazione Città di Cremona (Inv. Dipinti n. 82), 103x77, olio su tela, pittore cremonense del Seicento.*” – Rátay Egyed piarista 1760-ban érdemesnek tartotta feljegyezni, hogy a velencei szomaszka kolostorban egy Pázmányt ábrázoló festményt látott. KOLTAI ANDRÁS, *Privigyétől Rómáig. Mösch Lukács és Rátay Egyed kéziratosa utóéírása*, Magyar Könyvszemle 112 (1996) 494–508, 505.

⁵⁵⁹ P. CAMPERI, *I Cardinali Somaschi*, Roma 1929, *ord. cron.*; vö. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 216.

⁵⁶⁰ AGCRS Catalogo 100 (Biografie CRS), *ord. alph.*; vö. Cat. 105 (Fondo CRS Auctores, 13–37) „Pazman, Pietro CRS”, lettere (1632. évi követjárása két tiltakozó levelének gépelt másolata).

⁵⁶¹ KNAUZ NÁNDORNAK a *Religio és Nevelés*-ben 1859-ben megjelent ismertetését Pázmány sírjának felnyitásáról közli: HARGITTAY EMIL–KRÁNITZ MIHÁLY, „*intra viscera terrae corpus reponi jubeo*” – *Pázmány Péter sírhelyének kutatása*, Filológia, eszmetörténet és retorika, 95–110, 103. (KNAUZ leírásának KÖNYÖKI JÓZSEF 1867. évi feltárása is megfeleltethető, amennyiben leírásában észrevételezzük, hogy az *‘infula’* terminusát nyilvánvalóan keveri a *‘birétum’*-ével. Uo., 104. Véljük hát, hogy Pázmány sírját 2010-ben a Könyöki által pontosan megjelölt helyen tárták fel. Annak okául, hogy KNAUZÉK 1859-ben Széchenyi Györgyöt Pázmánnyal és Lippayval temették újra, talán magyarázatul szolgál Esterházy Pál által állíttatott közös, a szentély falán elhelyezett sírfeliratuk. – Vö. LÁNYI, *Pázmány fejlődése*, III, 56; és PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 82 és 85 is. Jegyezzük meg, hogy Pázmány feltehetőleg életében is jezsuita szabású ruhát hordhatott, más szerzetbeli főpapokhoz hasonlóan, bár ez nyilván nem volt annyira feltűnő, mintha korábban egy monasztikus vagy kolduló rend tagja lett volna.

Pázmány egészen haláláig nem szerzett azonban arról tudomást, hogy 1616. október végén V. Pál szóban felmentést adott számára. Éppen azon a napon, amikor Pázmány szomaszka novícius-jelöltsége véget ért, 1616. november 14-én sor került konzisztórium prekonizációjára. Sőt, Olivieri november 12-ei jelentéséből⁵⁶² azt is tudjuk, hogy a pápa november 3-án megbeszélte Pietro Aldobrandini bíborossal, hogy nyolc nap alatt lebonyolítják az eljárást. A konzisztórium ülésrendek ismeretében ez november 7-ei prekonizációt és november 14-ei végleges propozíciót jelentett volna, ami csupán Aldobrandini megbetegedése miatt maradt el. Elég szokatlan, hogy a pápa az előterjesztő bíborossal ilyen menetrendben állapodjék meg. Arra következtetünk belőle, hogy V. Pál november 14-ig a teljes kánoni institúciót szerette volna befejezettnek tudni. Ugyanakkor a bíboros betegsége miatti halasztást elfogadhatónak tartotta, és a jelek szerint nem látott okot a siettetésre. Valószínűleg akkor is így tett volna, ha prekonizációra, mondjuk, csak november 21-én kerül sor. Saját pápai akarata és audiencián kimondott szavai ugyanis a brévékben adott kedvezményeken túlmenően az azokban kétségkívül előírt új örökfogadalom letétele alól is felmentést adtak. A professzió elmaradásának kérdését az Apostoli Palotában felvető Olivieri lovag – a kuriális ügymenetben illetékes bíboros protektorátus auditora – válaszában megjelenő főhajtás ennek az aktusnak szólt.

Amikor a november 28-ai titkos konzisztóriumon személyével betöltötték az esztergomi érseki széket, erre úgy került sor, hogy a pápa tudván tudta: Pázmány ismét jezsuita, ám ő szóbeli, ellentmondást nem tűrő utasítást adott az *institutio canonica* folytatására. A Borghese-pápa Olivieri által szó szerint idézett megnyilatkozása olyan különleges, élszóval (*vivae vocis oraculo*) hozott pápai engedélynek (*concessio*) tekintendő, amelyet Pázmány 1625 végén utólag nyerni szeretett volna, és amelyek VIII. Orbán eltiltó rendeleteig, egészen 1631-ig írásbeli megerősítés nélkül is jogérvényesek voltak.⁵⁶³

⁵⁶² MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 170r–171v; *Dokumentumok*, 29. sz.

⁵⁶³ TUSOR, *A barokk pápaság*, 166. VIII. Orbán pápa 1631. december 11-ei rendelkezésének (*Revocatio concessionum vivae vocis oraculo*) szövege Pázmány iratai között is megtalálható. PL AEV n. 154/5. – A főpenitenciárius a joghatóságát meghaladó esetekben továbbra is a pápa szóbeli megnyilatkozása alapján járt el: „*Quoad materias etiam ad quas sese non extendit sua iurisdictio, potest semper maior poenitentiarius adire summum pontificem, et postulatae gratiae concessionem vivae vocis oraculo a pontifice pronuntiatam transmittere. Et dum asserit aliquid a summo pontifice vivae vocis oraculo fuisse pronuntiatum, ipsi credi debet*”. A fontosabb penitenciáriai kiadmányok alapján szolgáló módozatot XIV. Benedek 1744.

Az élősóban adott pápai engedély természetesen rendkívüli eljárásnak számított a korszakban, ugyanakkor még Pázmány pályáján is találkozunk vele. 1615. január 5-ei audienciáján azért kapott négy magyar úrhölgy – köztük Bakith Margit és Pethe Anna – számára szóbeli engedélyt a pozsonyi klarissza rendház korlátozott látogatására, mert V. Pál nem akart írásbeli engedélyt adni, nehogy prejudikáljon az ilyesfajta belépési engedélyeket nem sokkal korábban megszüntető *motu proprio*jának („*diploma apostolicum*”), illetve el kívánta kerülni, hogy mások példaként hivatkozzanak rá. Ugyanakkor figyelemmel kívánt lenni a sajátos magyar viszonyokra („*habita ratione illarum partium*”).⁵⁶⁴

Hasonló esetre: szóbeli engedmény alkalmazására, illetve írásbeli megerősítésének elmaradására más alkalommal is találunk példát magyarországi püspöki szék betöltése kapcsán. Ennek érintettje az a Telegdy János, akinek személye az érseki szék betöltésében halvány alternatívaként felvetődött 1615/1616 fordulóján. Ő, elmondása szerint, az 1625. évi Szentév alkalmával Rómába zárandokolt, ahol megszerezte palliumát VIII. Orbántól, akitől élősóban a nyitrai püspökségre is megerősítést nyert. A magyarországi belpolitikai események miatt azonban váratlanul haza kellett térnie, ezért semmilyen jelét nem tudta magával vinni az engedménynek. Utólag, egész pontosan tizenkét évvel később kérte Francesco Barberini bíborost, VIII. Orbán neposát, hogy a *concessió*ról utólag adjon számára írásos bizonyítékot. Ez az eset jóval rendhagyóbbnak tűnik, mint Pázmányé, hiszen nem egy szerzetesi fogadalom kiegészítése alóli, szokatlannak ugyan szokatlan, de mégiscsak egy egyszerűnek tekinthető pápai diszpenzációról volt szó, hanem egy konzisztoriális javadalom alapesetben bonyolult és körülményes – kánoni kivizsgálási eljárást, kétszeri konzisztórium elöterjesztést, bullák kiállítását igénylő – betöltéséről.⁵⁶⁵

április 13-ai *Pastor bonus* konstitúciója egészen a 19. századig (sőt talán később is) életben tartotta. Boux, *Tractatus de curia Romana*, 249. Ez azonban a VIII. Orbánig érvényes gyakorlatnál jóval szűkebb körű alkalmazása volt az egyházfők jogérvényes szóbeli megnyilatkozásának.

⁵⁶⁴ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 22. – Forgách Zsigmond számára ugyanekkor nyert ilyen jellegetű pápai engedélyt a váradi püspökséghez tartozó Aszaló megtartására a püspökség visszaállításáig (néhány más kisebb egyházi birtokéval egyetemben, leszámítva a plébániákhoz tartozókat). Ezt az ügy csekély jelentősége indokolja. Uo., n. 23. – Azt is tekintetbe vehetjük, hogy egyidejűleg Pázmány amúgy is több brevét eszközölte ki, nemcsak a nagyszombati kollégium alapításával kapcsolatosan (az erre vonatkozó bőséges adatokat külön nem idézzük), hanem egy egyházmegyei *confraternitas* felállítására is. GALLA, *Harmintkilenc... Pázmány-levél*, 6.

⁵⁶⁵ Telegdy János Francesco Barberinihez, Nyitra, 1637. május 2. BAV Barb. Lat., vol. 6872, fol. 145r–146v. Vö. Ms. MTA Diss., 167, 48. j. – A történet szinte hihetetlen, mint ahogy az is, hogy

Visszatérve Pázmányhoz: V. Pál pápa 1616. október végén kimondott szavai radikálisan felülírják az eddigi kurrens történelmi álláspontot. Péter LUKÁCS és péter SZABÓ, ismételjük meg újra, az egymásnak ellentmondó történelmi forrásokat teljességre törekvő módon összegyűjtve, közöttük magabiztosan eligazodva a vizsgálatok körébe számos új, addig létében nem ismert, vagy hiába keresett dokumentumot vontak be.⁵⁶⁶ És bár helyesen mutatták ki azt, hogy érsekként jezsuita maradt, ezt – ha tapintatosan is és Pázmányt mentegelve – kánonilag szabálytalannak tartották: „...amikor II. Máttyás kinevezte... esztergomi érseknek, fogadalmi még a jezsuita rendhez kötötték. Mint jezsuita az érseki kinevezést csak úgy fogadhatta el, ha a pápa ezt megparancsolja. Ő ilyen parancsot nem kapott. Ez magyarázza lelkiismereti aggályait, hogy mulasztást követett el, mert nem tárta fel helyzetét feletteseinek a kinevezéskor.”⁵⁶⁷

Mi most már tudjuk, a probléma az érseki kinevezés bonyolult kuriális mechanizmusa során mégiscsak feltárára és rendezésre került: gyakorlatilag pápai szóbeli felmentést kapott a főpapi méltóság elfogadását tiltó, a negyedik ünnepélyes fogadalomhoz kapcsolódó, ám egyszerű fogadalom (*votum simplex*) alól,⁵⁶⁸ amit a pápa *suo iure* megtehetett, és tudjuk, 1616.

Telegdy megpróbálta volna megtéveszteni Barberinit, akinek válasza nem ismeretes. Maga a pallium adományozása is rendkívüli módon mehetett végbe, sem ennek, sem a kalocsai megerősítésnek nincsen nyoma a konzisztoriális iratok között. Utódának kinevezésekor viszont az akták a széklet Telegdy halála miatt mondják megüresedettnek, vagyis Kalocsát kánonilag betöltöttnek tekintették. Nyitrára semmiféle adat nincsen. HC IV, 156, *Colocen. et Bacienn.*, 7. j. és 260; vö. még GALLA, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 103–104 (ahol a szerző behatóan tárgyalja ugyanezt a kérdést). Vö. Barb. Lat., vol. 7072, fol. 44r–45v, ahol Francesco Barberini arról ír 1637. szeptember 5-én, hogy személyesen fáradozott a „nyitrai adminisztrátor kalocsai érsek” palliuma ügyében. – Telegdy igyekezett római útját jezsuita kapcsolatai erősítésére is felhasználni. Vö. például ARSI Austr., 3 II, p. 591 és 702; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 55 és 69.

⁵⁶⁶ Korántsem lebecsülve a vatikáni levéltár régebbi fondjaiban feltárt pápai diplomáciai levelezés FRAKNÓIT jócskán kiegészítő aktáit, legfontosabbnak a vatikáni könyvtár *Fondo Boncompagni-Ludovisi* gyűjteményének hasznosítását, illetve a vatikáni és jezsuita levéltárból a 1616. április 21. „áthelyező” pápai bréve és a hozzá tartozó kérvény publikálását és felhasználását tartjuk. A bréve fontos kulcsdokumentum, amelyet FRAKNÓI (*Pázmány Péter és kora*, I, 189, 1. jz.) hiányolni volt kénytelen, és létét csak a turóci préposti kinevezés utalásából („*Quem [Pázmányt] Pauli V. auctoritate non solum ab obligatione Patrum S. J. exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda iuxta beneplacitum nostrum speciale mandato adstrictum esse cognovimus*”) sejtí, azaz némileg téves premisszákból jut helyes következtetésre.

⁵⁶⁷ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 218–219. Vö. a tanulmány francia változatát is.

⁵⁶⁸ Vö. Francisco Suarez: *Tractatus decimus de religione societatis Iesu in particulari*, lib. VI, cap. VI: „*De votis simplicibus ultra professionem emissis, ac primum de voto non assentiendi relaxationi paupertatis.*” VII: „*De voto non ambiendi dignitatem aliquam intra vel extra societatem.*” VIII: „*An votum non acceptandi episcopatum absque superioris praecepto convenienter fiat in societate.*” IX: „*De voto audienti consilia generalis, si quis professus societatis in episcopum assumptus fuerit.*” XI: *Cur dicta professorum vota simplicia sint et non solemnia.* (Kiadását lásd Francisco Suarez *opera omnia*, i.m.)

február folyamán szándékában is állt, hogy megtegye. Sőt az 1616. április 21-ei bréve záradékában ezt meg is tette, igaz, a szomaszka átlépés vonatkozásában. Amikor pedig tudomására jutott, hogy az elkezdett *translatio* csupán ideiglenes jellegű maradt, valójában nem tett mást, mint a bréve záradékának érvényét szóban megerősítette, fenntartotta. Giacomo Olivieri szavai („*Szentséges Atya... az fog történni, amit parancsol, mivel áldásával minden dolog jól történik*”) ennek tudomásul vételét jelentik, és a kánonjog felett álló pápai *plenitudo potestatis* megnyilatkozásának elismeréseként értelmezhető.

Az ominózus pápai audiencián (sőt audienciákon, ha nemcsak Olivieriét, hanem Niccolò Ridolfiét is tekintetbe vesszük, habár az ideiglenes ügyvivőé részleteiben nem rekonstruálható) elhangzottak azt jelentik: Pázmány, akit 1616. szeptember 28-án még a szomaszka rend ideiglenes tagjaként, novícius-jelöltjeként nevezett ki II. Mátyás, és november 14-én még mint ilyet prekonizáltak az első konzisztórium ülésen Rómában, nemcsak ünnepélyes fogadalmas jezsuita szerzetesként lett esztergomi érsek és Magyarország prímása az 1616. november 28-ai konzisztóriumon, majd kapta meg palliumát 1616. december 19-én, hanem erre – ha rendkívüli körülmények között is – szóbeli pápai beleegyezéssel, felmentéssel, V. Pál által parancsolólag jóváhagyott módon került sor!

Pázmány kánoni jogállása, helyzete azonos megítélés alá esik bármely más szerzetesből lett főpappal:⁵⁶⁹ „A püspöki méltóság nem okoz ipso facto saecularisatió-t, mivel a püspöki méltóság compatibilis a szerzetesi statussal. Szt. Tamás is ezt tanítja. *Suarez* szerint pedig ez általánosan elfogadott tan, melyet ő a Jézustársaságra alkalmaz. És joggal teheti ezt. Igaz ugyan, hogy a rendi alkotmány kifejezetten nem beszél erről, de feltételezi, hogy a püspökké, illetve kardinálissá kinevezett tagja marad a rendnek. Különben nincs is értelme annak az egyszerű fogadalomnak, mellyel az ünnepélyes fogadalmas kötelezi magát, hogy egyházi méltóságra emelése esetén meghallgatja saját lelke üdvére és a helyes kormányzásra vonatkozólag a páter generális tanácsát.” „Pázmány tehát sem nem

---

⁵⁶⁹ PETRUCH, *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap*, 82. PETRUCH ugyanakkor arra a következtetésre jut, hogy Pázmány nem vehető azonos elbírálás alá Toledo Herrerával, Bellarminóval, hiszen például utóbbival ellentétben érsekként, bíborosként publikált munkáin sosem tünteti fel magát jezsuitaként. Ezt viszont szerintünk az ominózus magyar törvényi tilalom miatt nem teszi, illetve azért, mert nem akar széles közvélemény előtt ellentmondásba keveredni azon 1616-os, sokfelé publikált kijelentéssel, hogy nem jezsuita többé (ami akkor igaz is volt). Épp elég vádat zúdítottak a nyakába, hogy „machinációk”-kal jutott az érseki székre.

inkább, sem nem kevésbé tartozott a rendhez, mint Toledo Herrera bíboros, mint Bellarmino.”⁵⁷⁰

Rendje előírásai, az előjárói iránti engedelmesség tehát csak nagyon korlátozottan kötelezte tovább, ám szerzetesi létének jegyét magán viselte. És amit Pázmány esztergomi érsekként, bíborosként egyetlen alkalommal sem tett már meg, részben a magyar törvényi tilalom, részben az 1616. októberi pápai *concessio* nem ismerete miatt, mi leírhatjuk, sőt ezután így is kell írunk: Pázmány Péter S.I. esztergomi érsek, Magyarország prímása. Épp úgy, mint a többi szerzetes esztergomi érsekkel (Fráter György O.S.P.P.E., Vaszary Kolos O.S.B., Serédi Jusztinián O.S.B.) tesszük.⁵⁷¹ Vagy ahogy azt a 17. századi római hagyományt megörökítő, autentikus ábrázolásra visszavezethető festmény teszi az egykori iskola, az *Universitas Pontificia Gregoriana* falain találjuk: „*Petrus card. Pázmány Soc. Iesu.*”⁵⁷² vagy a salamancai egyetem 17. századi freskóján.⁵⁷³ És ahogy a bécsi császári udvar 1637. évi *Hofstaatsverzeichnise* is nevezi: „*cardinalis Passman jesuita archiepiscopus Gravenensis*”: „Pázmány bíboros, jezsuita esztergomi érsek”.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ LÁNYI EDE, *Pázmány fejlődése*, II, 7. Kötelességünknek tartottuk, hogy az elégtelen premisszából levont helyes meglátását szó szerint idézzük. A következő megállapítása viszont, miként PETRUCH is kimutatja, téves: „A püspökké, vagy kardinálissá kinevezett rendtagok *eo ipso* nem tartoztak a rend kötelekébe abban az időben; ma a kinevezett tagja marad a szerzetnek, csak fogadalmi módosulnak.” (Uo.)

⁵⁷¹ Említettük imént, hogy Pázmányt jezsuita szabású vörös reverendában temették el. KNAUZ leírásában egész pontosan a gallér kiképzését mondja jezsuita típusúnak – vagyis kollaré nélkülinek, a kollaré jelentése itt nem ugyanaz, mint manapság –, ezt SZABÓ FERENC már kifejezetten jezsuita szabású ruhának értelmezi (*Háromszázötven évvel ezelőtt, Pázmány... emlékezete*, 5–7, 5.) Vagyis Pázmány bíborosként megtartotta azt az egészen a 1960-évekig élő hagyományt, miszerint a főpapi kinevezést nyert szerzetesek részben vagy egészben megtartják korábbi szerzetesi öltözéküket. Magyarán nemcsak szívében és alapításaiban őrizte jezsuita identitását, hanem azt mindennapi megjelenésében is kifejezésre juttatta. (Nem lenne meglepő, ha ugyanezt ki lehetne mutatni érseki habitusa esetében, mondjuk éppen az 1625/1626 fordulóján közte és Vitelleschi között lejajlott levélváltást követően.) – Vö. a kérdéssel kapcsolatos korábbi jegyzetünket is.

⁵⁷² VAYER, *Pázmány... ikonográfiája*, 41–42.

⁵⁷³ Legutolsó közlése: *Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának... tiszteletére*, III.

⁵⁷⁴ *Status particularis regiminis S. C. Maiestatis Ferdinandi II. 1637*, THOMAS FELLNER–HEINRICH KRETSCHMAYR, *Die Österreichische Zentralverwaltung. I. Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmischen Hofkanzlei (1749)*. 1: *Geschichtliche Übersicht* (Veröffentlichungen der Österreichischen für Neuere Geschichte Österreichs 5/I/1), Wien 1907, 220. – Nem hallgathatjuk el ugyanakkor, hogy Carlo Caraffa nuncius 1621. október 23-ai, a bécsi udvarról adott, kezdeti tapasztalatait az Államtikárság utasítására összefoglaló hosszás jelentésében – mely a hírneves *Relazione di Germania* eddig publikálatlan és kiaknázatlan előképe – bár megemlékezik Pázmány jezsuitaságáról, méltató sorokban a szélesebb közvéleményt tükrözve azt írja róla, hogy érseksége előtt volt az: „*È il presente arcivescovo chiamato Pietro Puzmanj in età di 50 anni incirca, di nazione Ongaro, et chi prima Gesuita, nel qual tempo ha portato nome di buonissimo predicatore, et gran theologo...*” BAV Barb. Lat., vol. 6929, fol. 86r. Az újabb, idevágó irodalom is

Pázmány mindazonáltal már 1617 nyarán nyilvánosan kifejezésre juttatta jezsuita identitásának töretlen voltát, amennyiben ékes klasszikus nyelvezetű levélben lelkendezett V. Pálnak Gonzaga Alajos kanonizálása felett és kérte egyúttal, hogy ünnepét Magyarországon is megülhessék.⁵⁷⁵ E lépését az előző két-három év viharos történései fényében a kiengesztelődés nyilvánvaló jelének, bizonyítékának tekinthetjük.⁵⁷⁶

b) Forráskritikai megjegyzések

Másik fő tételünk kimondása után több megállapítást, észrevételt kell még tennünk. („Másik fő tételünk”: azért alkalmazzuk ezt a kitételt, mert nem tudjuk eldönteni, hogy eddigi meglátásaink közül – a gondos brévefilológián túlmenően – az újabb szerzetesi fogadalom tényleges elmaradásának minden kétséget kizáró bizonyítását és a szóbeli pápai felmentés rekonstrukcióját tartjuk-e fontosabb történeti felfedezésnek. Vagy netalán inkább azt, hogy az esztergomi érseki kinevezése végső soron nem a jezsuita rend előírásai és ellenállása, hanem a magyar 1608. évi 8. tc. miatt halasztódott, és Pázmány tulajdonképpen emiatt kényszerült novícius-jelöltségre a szomaszka rendben.)

Mindenekelőtt reflektálnunk kell Olivieri tudósításának hitelességére. A magunk részéről nem kételkedünk abban, hogy az általa leírtak akkor és úgy hangzottak el V. Pál szájából, ahogy olvashattuk. A tudósítás Olivieri saját kezűleg, ágensként avagy protektori auditorként heti gyakorisággal írt jelentései között maradt fenn. Dietrichstein bíboros római képviselőjének lételeme volt a megbízhatóság: munkás, ám a legmagasabb körökbe bejárást engedő hivatalának ez szolgált tartópillérül, mely munkakörben mintegy harminc éven keresztül kitartott. Érdeke sem fűződött ahhoz, hogy megbí-

---

csupán jelzetét hozza. Vö. GUIDO BRAUN, *Kaiserhof, Kaiser und Reich in der „Relazione” des Nuntius Carlo Carafa (1628)*, Kaiserhof – Papsthof, 77–104, 85, 54. j.

⁵⁷⁵ Pozsony, 1617. június 1. Kiadva HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 67. Az ügyet Lodovico Ridolfi referálta a pápának, akit Pázmány megbízott azzal, hogy az ország állapotáról és a vallás helyzetéről tájékoztassa V. Pált. Ridolfi július 1-jén tűnik fel előttünk Rómában, elképzelhető, hogy szóbeli üzenetet adott át, vagyis Pázmány ismét, immár prímásként is találkozott kinevezési ügyének szorgos római intézőjével.

⁵⁷⁶ A kapcsolat normalizálódására utal, hogy 1617. október 14-én Vitelleschi arra utasította Albert, hogy a jezsuiták Erdélybe történő visszatérése érdekében tárgyaljon Pázmánnyal. *Erdélyi és bódoltsági jezsuita missziók 1617–1625 I–II* (Adattár... 26), kiad. BALÁZS MIHÁLY–MONOK ISTVÁN et al., Szeged 1990, II, n. 174. Lásd még uo., n. 187 és 255. – Az első, közvetlenül Pázmányhoz, mint érsekhez intézett generális levél nyoma 1618. június 2-ről datálódik. ARSI Austr. 2 II, p. 917.

zóját egy kánonjogi részletkérdésben hamis információkkal traktálja. Még-hozzá egy pápai audiencián elhangzottak kapcsán, magának a pápának a szájába adva általa esetleg nem, vagy nem úgy mondott szavakat! Maga a leírás is túlságosan életszerű ahhoz, hogy a konfabuláció gyanúja felmerüljön.

Az írásunk egyik központi figurájaként a szinte a semmiből előlépő Giacomo Olivieri lovagról nem sokat tudunk azon kívül, hogy hozzávetőleg 1600–1630 között, haláláig ágensként és protektori auditorként képviselte a morva kardinális érdekeit a Kúriánál. Ezer foliót meghaladó, több magyar vonatkozást tartalmazó jelentései a pápai udvar elsőrendű forrásai a 17. század elejéről.⁵⁷⁷ Szerepének fontos és bizalmi jellegét mi sem mutatja jobban, mint hogy halála után Dietrichstein sükségesnek látta külön utasításban adni, hogy semmisítsék meg Olivierinél hátramaradt iratait, nehogy illetéktelenek hozzáférhessenek titkos, kényes információkhoz.⁵⁷⁸

A kötelező forráskritikai reflexióhoz hasonlóan felteendő kérdés, hogy vajon Olivieri milyen hírforrásból merítve hozhatta elő audienciáján V. Pálnak, hogy Pázmány nem tett új rendjében fogadalmat? Már szó volt róla, hogy Prágában ezt csak Pázmány és Klesl tudhatta, és talán az uralkodó (valamint az 1629-ben már máshogy emlékező Vasoli uditore, aki részben emiatt is vonakodhatott a processzus lefolytatásától), elméletileg. Rómában, miként az október végi eseménytörténet mutatja, a pápa és közvetlen környezete szintén képben lehetett. A jezsuita rendi vezetés viszont talán már nem, de ebben az állításunkban a ‘talán’ a leghangsúlyosabb elem.⁵⁷⁹ Az 1616. áprilisi bréve csupán feltételezhető ismeretében a kötelezettségről tudomásuk lehetett, arról viszont, hogy esetleg a pápa adott-e felhatalmazást Vasolinak a *professio* kivételére, avagy nem, a jelek szerint nem jutottak információhoz. A Borghese-pápa és munkatársai viszont nagyon is jól tudták, hogy a fogadalom kivételének jogát és feladatát De Mara távozta után nem ruházták át senki másra. Következésképpen Olivieri hírforrása csakis a pápai Államtitkárságról, illetve a szorosan hozzákapcsolódó Brévetitkráságról kerülhetett

⁵⁷⁷ PARMA szerint 1551/1552-ben született, és csak 1608-tól állt a morva kardinális szolgálatában. „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*, 351. Ágensi működésének új keletű és terjedelmes monografikus feldolgozása, melyet saját alap kutatásaink során még nem tudtunk hasznosítani: Uő, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve* (Knihnice Matice moravské 36), Brno 2011. Vö. még Ms. MTA Diss., 171, 60. j.

⁵⁷⁸ MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 442, fasc. 1909, n. 27. Giulio Savelli Dietrichsteinhez, Róma, 1631. február 21.

⁵⁷⁹ Vagy ha igen, már bölcsen hallgatott, a bécsi egyetem ügye mellett nem akarván még egy elhúzózó konfliktust felvállalni pápával, császárral, Kleslrel. Vitelleschi mintha nem lenne túlságosan meglepve Pázmánynak a fogadalom elmaradását jelentő 1625. decemberi levelétől.

ki. A közvetlen udvartartás, a *Famiglia Pontificia* egyéb tagjai közül a lovag jelentéseiben említett szolgálattévő kamarásra, Simoncellire gyanakodhatunk.

Nem tartjuk problémásnak, hogy Dietrichstein sem ekkoriban, sem később nem tájékoztatta Pázmányt pápai megerősítésének e fontos fejleményéről. Jóllehet mindvégig viszonylag szoros kapcsolatban álltak – Borghese kérésére Dietrichsteinnek kellett tájékoztatni a közvetlen pápai propozíció elmaradásáról Pázmányt, aki 1617. január 14-én külön megköszönte Olmütz püspökének készséges protektori közreműködését –,⁵⁸⁰ a téma kényes, bizalmas jellege kizárta, hogy levelezésük, személyes érintkezéseik alkalmával előkerüljön Magyarország immár egyik első közjogi méltósága múltjának e sajátos mozzanata. Kérdéses, hogy Dietrichstein a hozzá érkező római hírözönben egyáltalán szentelt-e figyelmet Olivieri vonatkozó sorainak, illetve emlékezetben tartotta-e? Valószínűsíthetjük, ha 1625. december 11-ig nem említette Pázmánynak, utána sem tette ezt meg 1636-ban, egy évvel magyar kollégája előtt bekövetkezett haláláig.

Teljesen nem lehetünk benne bizonyosak, de jó okunk volt és van feltételezni, hogy Pázmány jezsuita diszpenzációja Niccolò Ridolfi audienciáján is szóba került. Noha Pázmány képviselőjében ő koordinálta a bullák kiállítását és a pallium megszerzését, említettük, nem pusztán személyes ágens volt. Átmenetileg ő helyettesítette fivérét, Lodovico Ridolfit a császári ügyvivő tisztségben, 1616. április és 1617. június között.⁵⁸¹ Habár a Páz-

⁵⁸⁰ Külön hangsúlyozta a pallium díjmentes megszerzésének előmozdítását, miként korábban behatóbban elemeztük. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 55.

⁵⁸¹ Lodovico Ridolfi prágai „rendkívüli nunciatúrája” idejére maga választotta bátyját helyetteséül: „*fra tanto ch'io ritorni dovrà tenere la carica dei negozi di vostra maestà Cesarea il padre fra Niccolò Ridolfi mio fratello, dell'ordine di S. Domenico, che per essere mio maggior d'età, et per haver informazione dei negozi, havendo egli di continuo scritte le lettere, spero, che servirà molto bene a vostra maestà, essendone anco rimasta contentissima sua santità et il cardinale Borghese, et io assicurarò dalla sodisfazione di vostra maestà Cesarea dal cardinale di Vienna.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, április 16. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 520r; a helyettesítés terminusát (1616 május–1617 június) hozza: SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 87. Lodovico római működésével a császári udvarban elégedettebbek lehettek, mint domonkos fivéréével. 1617. februárjában Klesl visszaparancsolta az Örök Városba, mire Ridolfi ügyvivőből követte történő előléptetését követelte és titkos tanácsosságot, valamint bíboros nominációt fivérének, Ottavióknak. Levele II. Mátyáshoz, 1617. február 19. (Ms. W 290, vol. 13, fol. 682r–683v.) 1617. április 24-én Vasoli azt jelentette, hogy Ridolfi Prágában van, és Klesl szinte zavarja vissza a pápai udvarba. (BAV Barb. Lat., vol. 6928, fol. 155v.) 1617. július 1-jén már Rómában találjuk. (Ms. W 290, vol. 13, fol. 596r. Vö. ASV Arm. XLV, vol. 12, fol. 48v is.) Kívánságait teljesítették a császári udvarban. Ottavio Ridolfi nominációját 1617. május 8-án állították ki Prágában. (ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 79, fol. 38r.) Borghese némi köntörfalazásos hivatkozással csak 1618. január 27-én jelezte vissza, hogy tudomásul vették Ridolfi „császári miniszterségét”. Ottavio bíbora ügyében viszont kerek-perec megírta, hogy hiányzik rá az alkalom. (ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 432, fol. 116r. Vö. ASV Fondo Confalonieri, vol. 21, fol. 52r is.)

mánnal kapcsolatos kérdésekben tájékozott lehetett – korábban ő tisztázta öccse diplomáciai jelentéseit – és még 1617. januárjában is váltott levelet Pázmánnyal,⁵⁸² a felmentésről ő sem tájékoztatta az újdonsült esztergomi érseket. Galilei *Saggiatoréja* kiadásának későbbi engedélyezője ideiglenes császári ügyvivői feladatai mellett az érseki ágenskedésére nem fektethetett túlzott hangsúlyt, és ez Pozsonyba, Nagyszombatba írt levelei információ-tartalmában is megmutatkozhatott.

A Pázmány pápai megerősítésének római tárgyalásaiban, ügyintézésében fontos szerepet játszó domonkos szerzetes Niccolò (eredeti nevén Luca Antonio) Ridolfi (1578–1650) ekkor még tulajdonképpen karrierje előtt áll. Tanára a szintén firenzei származású Néri Szent Fülöp volt, Párizsban is tanult, később a római „domonkos kolégium” tanára, 1616-ban pedig a római Sapienzán tanított filozófiát.⁵⁸³ 1619–1622 között rendje római provinciális, 1622. augusztus 22-től és 1629 júniusáig a pápai Szent Palota magisztere, Campanella ellenfele. 1629. június 2. és 1644. április 27. között a domonkos rend generális volt. 1642-ben azonban VIII. Orbán felfüggesztette, és csak 1646-ban rehabilitálta X. Ince.⁵⁸⁴ A vád ellene rendi javak elidegenítése volt, ám a valóság az lehetett, hogy a Barberinik Habsburg-barát ellenzékéhez tartozott.⁵⁸⁵

Ugyancsak egyszerű magyarázatot találunk arra, hogy V. Pál miért elégedett meg e téren a szóbeli felmentéssel, és az úgy korábbi szakaszaival ellentétben a szóbeli döntést miért nem követte okirat kibocsátása. Részben azért, mert a kúriai gyakorlat szerint ehhez külön kérvényt kellett volna benyújtani Pázmány, vagy a Habsburg-diplomácia részéről, ilyenre pedig nyilvánvalóan nem került sor. Saját indíttatásból (*motu proprio*) pedig a jezsuitákra való tekintettel nem volt igazán tanácsos egy ilyen lépés. És itt *mutatis mutandis* azokat az érveket alkalmazhatjuk, amelyeket Pázmány vetett papírra 1615. január 5-én, a zárdalátogatási engedély megszerzésekor. 1616 őszén a Borghese-pápa hasonló megfontolásból most sem akart írásban prejudikálni a Jézus Társaság apostoli konstitúcióval megerősített szabályzatának, illetve nem akarta, hogy mások példaként hivatkozzanak az engedményre, ugyanakkor figyelemmel kívánt lenni a sajátos magyar (és birodalmi) viszonyokra.

A szóbeli felmentés (egészen pontosan így tudnánk meghatározni: *concessio Summi Pontificis vivae vocis oraculo facta*) volt ebben a helyzetben az

⁵⁸² Vö. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 56.

⁵⁸³ SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 87; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 255, 3. j.

⁵⁸⁴ JAITNER, *Die Hauptinstruktionen Gregors XV.*, 402, 108. j.; SERGIO PAGANO (a cura di), *I documenti vaticani del processo di Galileo Galilei (1611–1741)* (CAV 69), Città del Vaticano 2009, LXXVII; FABER, *Scipione Borghese als Kardinalprotektor*; 38–35.

⁵⁸⁵ Mentését kérő kérvényei X. Incehez: AGOP, IV, 78b (Epistularium N. Ridolfi), fol. 53^{rv} és 54^{rv}.

egyedüli járható út. Rendkívül nagy szükség volt rá ekkor már, hiszen közeledett november 14-e, amikor véget ér annak lehetősége, hogy Pázmány érvényesen megkezdje noviciátusát a szomaszkáknál, vagyis véget ért volna „novicius-jelöltsége”, magyarán ideiglenes szomaszka rendtagsága. Ahhoz, hogy 1616. április végétől, az átlépési procedúra római lezárásától számítva Pázmány *de iure* a szomaszka rend tagja, kétség sem férhet. Pontosan tudták ezt a pápai Brévetitkárságon, ahol őt következetesen e szerzetesi kongregáció tagjának címzik. Nem csupán az „eretnek” származás és neveltetés alól felmentő 1616. november 10-ei, régóta ismert bréve mondja külcímzésében a szomaszka rendbélinek a magyar főpapjelöltet.⁵⁸⁶ Ugyanígy tesz az 1616. október 22-én esztergomi érseki kinevezése kapcsán hozzá intézett bréve is,⁵⁸⁷ amely nem a Cobelluzzi által felügyelt *Segreteria dei Brevin* készült, hanem Pietro Strozzi irányításával a *Segreteria dei Brevi ai Principin* írták.⁵⁸⁸ (Azaz nem „oklevél-, hanem levél-jellegű bréve volt.) Tehát a Kúria több

⁵⁸⁶ Utóljára kiadva: HANUY, 779–782. Vö. a fentebb is. – E külcímzés jókora tévútra vitte PRAY GYÖRGYÖT, aki szerint erre azért volt szükség, hogy az ügyet Vitelleschi generális előtt titokban tartásák, amin már FRANKÓI is jót mulatott. (PRAY mentiségére szolgáljon, hogy Dobronoky ráirata nyomán szintén a *transitus*-brévénak hihette a dokumentumot.) *Specimen Hierarchiae*, I, 184; *Pázmány Péter és kora* I, 188, 2. jz. – Jezsuita kollégáját már KATONA ISTVÁN is megcáfolta Pázmány promóciójának elbeszélésekor. A szomaszka külcímzés értelmezésekor elvetette, hogy a generális „megvezetéséről” lett volna szó, és CORDARÁNAK adott igazat, miszerint a szomaszkaság oka a javadalomképesség biztosítása, a társaság jogainak figyelembe vétele lett volna. STEPAHNUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae XIX* (Stirpis Austriacae. 10: 1608–1619), Vacii 1793, 644–657, 653–654. – A bréve vatikáni levéltári jelzetét (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 204r^v) hozza: GALLA, *Harminckilenc... Pázmány-levél*, 8; vö. még Uő, *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások*, 63 („Pro Petro Pasman electo [Strigoniensi]: dispensatio ad ecclesiam Strigoniensem”). – A fogalmazványt kézbevéve (ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 204r^v + fol. 231v) a következő filológiai kiegészítéseket tehetjük: Dilecto filio Petro Pasman Cong.nis clericorum regularium Sommaschae alias Sancti Maioli Papiensis presbytero Paulua papa V^s. Dilecte fili salutem etc. Catholicae religionis zelus, litterarum scientia [...] Et in haeresi quam tamen sicut nobis innotuit [helyette sorközi beszúrás, vélhetően a pápa kezével, vö. s.k. ellenjegyzésének írásképet] ‘fidedigna relatione accepimus’. Az ‘Abiurasti’ után ugyancsak a pápától lapszéli beszúrás: ‘educatus fuisti’. „Quod tu etiam sicut...” ‘etiam’ után kihúzva: ‘fidedigna’, helyette sorközi beszúrás: ‘simili’. [fol. 204v, s.k. ellenjegyzés]: Expediatur Paulus Pp V^s S. card. S. Susannae [fol. 231v] Pro Petro Pasman Congregationis regularium Sommasche aliter S.ti Maioli Papiensis presbytero Dispensatio. – A bréve alapjául szolgáló inkvizíciós akta: uo., fol. 205r. A korábbi kutatás által használt, illetve kiadott jezsuita levéltári másolat innen származhat és nem az Inkvizíció levéltárából. – 1616-ban ez már a második magyar vonatkozású felmentés volt ebben a tárgyban. Márciusban Majthényi László kinevezett szerémi püspököt diszpenzálta a pápa. Uo. – A kora újkori felekezetváltásokra UTE LOTZ-HEUMANN (Hg.), *Konversion und Konfession in der frühen Neuzeit* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), Gütersloh 2007 (az uralkodói intézkedésekre és a politikai dimenziókra vonatkozó tanulmányok: 59–238; a személyesebb, sajátosabb indítatásokra, köztük a gyerekkori konverziókra: 239–546).

⁵⁸⁷ ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 154r.

⁵⁸⁸ Vö. TUSOR, *A barokk pápaság*, 252.

központi hivatalában is pontosan tisztában voltak Pázmány szerzetesjogi helyzetével. Sőt ezt mintha kifejezetten dokumentálni is kívánták volna, hiszen ekkor már „megnevezett esztergomi érsek”-nek (*nominatus archiepiscopus Strigoniensis*) is címezheték volna.

Érdekes feltevés, hogy vajon milyen címzést kapott volna egy közvetlenül november 14-e után keletkezett pápai iratban, ha feltüntetik szerzetesrendi hovatartozását? 1616. november 14-én, egy évvel az átlépése ügyében keletkezett pápai bréve kiadása után, az 1616. március 5-ei (és április 21-én megerősített) *prorogatio* határnapján, beöltözése és az örökfogadalom letételének – vétkes – elmulasztásával a szomaszka renddel kánonjogi kötődése megszakadt.⁵⁸⁹ Egyházjogilag olyan jezsuitának tekinthető ekkortól, húzzuk alá ismételten, akit az első számú katolikus uralkodó főpapi méltóságra nevezett, és akit a pápa szóban diszpenzált a tiltó fogadalom hatálya alól. Sőt a helyzetet még érdekesebbé teszi, hogy Pázmány érsekségének konzisztóriumbeli első kihirdetésére, a prekonizációra éppen 1616. november 14-én került sor. Azaz már nemcsak egy uralkodói, hanem egy fontos egyházi aktus is az apostolotódság várományosává tette. Két hét múlva ennek az aktusnak a megismétlése, a pápa és a bíborosok titkos konzisztórium kérésében újból kinyilvánított együttes akarata az uralkodói *nominatio* után kánonilag is az esztergomi székhelyre helyezte. 1616. november 28-ai dátummal expedált bulláiban,⁵⁹⁰ már minden bizonnyal csupán a következő címzés szerepelt: „*Petro, electo Strigoniensi*”, úgy, ahogyan a főpapi fakultásait tartalmazó december 16-ai brévén találjuk.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ A szomaszka külcímzés legvalószínűbb magyarázata, hogy a Brévetitkárságon az előző három brévében foglalt utolsó terminust, azt a bizonyos 1616. november 14-ét vették figyelembe, ameddig Pázmány elvben és ténylegesen (akár újra is...) megkezdhetette volna szomaszka noviciátusát. Azt sem tarthatjuk kizártnak, sőt biztosra vehetjük, hogy tudatos eljárásról van szó. A Kúria kánonjogilag magasán képzett döntéshozói és hivatalnokai úgy gondolkodhattak, hogy a pápai szóbeli felmentés 1616. november 14-e utántól hatályos és aktuális, hiszen ekkortól került volna Pázmány szerzetesjogilag ismét problémás helyzetbe, tekintve, hogy nemhogy új fogadalmat nem tett, hanem tulajdonképpen érvényes noviciátust sem kezdett meg, aminek megkezdésére eddig a napig volt lehetősége. A „szomaszkaságot” pedig nyugodtan levezethették, ismételjük, a római vikariátus előtti jelentkezési eljárásból, illetve a szomaszka befogadó nyilatkozatból. Vagyis Pázmány e felfogásban – mint már korábban kimutattuk – „szomaszka novícius-jelölt”-ként jelenik meg, akinek 1616. március végi prágai noviciátus-megkezdését nem tekintették érvényesnek, hiszen a noviciátus bizonyos formai cselekményei (például a beöltözés) alól végül nem kapott felmentést. Alighanem joggal feltételezzük, hogy sosem fog olyan pápai dokumentum előkerülni, amely Pázmányt 1616. november 14-e után is szomaszkának címezni.

⁵⁹⁰ Pázmány bullái, már említettük, nincsenek meg.

⁵⁹¹ Szövegét lásd *Dokumentumok*, 32.b sz., jegyzetben.

Pázmány, amikor II. Mátyás kinevezte esztergomi érsekké, ismételjük, a szomaszka rend tagja volt, novícius-jelöltként. Nem volt jezsuita, a pápa brévével, pontosabban brévékkel vette ki a jezsuita rendből, úgy ahogy a kortársak tudták. Az egy más kérdés, hogy ez a tagság és ez a kivétel – az alkalmazott sajátos kánonjogi eljárásnak, illetve benne olyan tényezőknél köszönhetően, mint a nuncius végleges eltávovása, Klesl pápai kihúzása a harmadik brévéből az örökfogadalom letétele kapcsán – csupán ideiglenes jellegű volt. V. Pál úgyis orvosolhatta volna a problémát, hogy elrendeli Pázmány beöltözését, illetve az új nunciusra, aki október végén már Prágában érkezett, netalán Vasoli uditorére *motu proprio* átruházza a *professio* kivételének jogát. Egy ilyen bréve 10-14 nap alatt Prágában lett volna. A pápa azonban nem így döntött, hanem szóban egy egyszerű diszpenzációt adott, ami a történeti előzmények ismeretében – az egész folyamatra nem a rend ellenkezése, hanem egy világi, protestáns ihletű törvény miatt került sor – tulajdonképpen nem is meglepő. 1616. november 14-én még a prekonizációra is úgy került sor, hogy Pázmány a szomaszka rend tagja. A tényleges pápai *provisióra* 1616. november 28-án, illetve a prágai felszentelésre 1617. március 12-én azonban már úgy, hogy Pázmány ismét jezsuita volt, aki nemcsak pápai kinevezéssel, hanem tudatos pápai felmentéssel lett Magyarország első számú főpapja. És bár Pázmány uralkodói kinevezésére valóban úgy került sor, hogy nem volt (éppen) jezsuita, érseki javadalmát már ismét ennek a rendnek a titkos tagjaként foglalta el. Kinevezésével tehát ismét egy újabb ponton sikerült a protestáns fegyveres győzelmet és erőfölényt rögzítő és kodifikáló 1606. évi bécsi béke, illetve az 1608-as országgyűlés katolikus-ellenes rendelkezéseit ki játszani egy összetett diplomáciai tárgyalássorozat eredményeként.

2. AZ 1608. ÉVI 8. TC. ÉS A TURÓCI PRÉPOSTSÁG SORSA

További fontos kérdés, amit még meg kell válaszolnunk az, hogy az egész, hosszú historiográfiai utóéletre szert tevő „szerzetesrend-váltás” háttérében álló ominózus 1608. évi 8. tc. érvénye, hatása meddig tartott? A magyar törvények sorában nem találjuk módosítását, érvénytelenítését. Elvileg tehát a Társaság felosztatásáig hatályban maradt. Sőt a 18. században az – akkor már főként katolikus – magyar rendek erre a cikkelyre hivatkozva igyekeztek megakadályozni, hogy a jezsuiták az általuk egyre nagyobb számban birto-

kolt javadalmak képviselőjében növeljék jelenlétüket az országgyűlés alsótábláján. Vagyis éppen abban a protestáns érdekérvényesítő hatásában élt tovább – legalábbis elvi síkon – a rendi politizálás összefüggésében, ami Pázmány közvetlen érseki kinevezésének is útjában állt.⁵⁹² A törvényt ugyanis mind birtokszerzési, mind pedig érdekképviselői vonatkozásában az uralkodói abszolútizmus *de facto* már viszonylag korán igyekezett holt betűvé tenni, majd hamarosan azzá is tette. Érvényesítése mögül mindinkább hiányzott a 17. század első két évtizedének erős protestáns rendisége, kiváltképpen annak fegyveres ereje. Az 1681. évi országgyűlésen az arra irányuló követelések sűrű hajtogatásuk ellenére meddők maradtak, hogy a jezsuitáktól vegyék el szavazati jogukat, amellyel tehát újra élni kezdtek, állítsák vissza azokat a prépostságokat, apátságokat, plébániákat, amelyeket a világi klérus kárára nekik adományoztak, valamint újabb birtokokra ne tehessenek szert, és amit netalán örökölnének, azonnal áruba kelljen bocsátaniuk.⁵⁹³

A cikkely mellőzésének első nyoma épp a turóci prépostsághoz kötődik. II. Ferdinánd pár hónappal Fehérhegy után, az alsó-magyarországi területek visszafoglalásával párhuzamosan 1621. május 24-ei leiratában szólította fel Pázmányt a *beneficium* átadására a Társaságnak. Az uralkodó tulajdonképpen megkerüli a 1608. évi 8. cikkelyt, és arra hivatkozik, hogy II. Rudolf a bécsi béke idevágó pontja kapcsán (is) kinyilvánította, hogy bár nem tagadja meg jóváhagyását, mindazonáltal ragaszkodni kíván uralkodói jogaihoz, melyeket következként ő sem hagy csorbítani.⁵⁹⁴ A hadiszerecsse változása, majd a bécsi békét megerősítő nikolsburgi egyesség miatt azonban nem került sor a királyi dekrétum végrehajtására.

Vitelleschi generális 1622. április 9-én Martinus Becanus császári gyóntatóhoz írt levelében már távolinak vélelmezi a prépostság visszaszerzését, és nem sok esélyt látott arra, hogy az épp elkezdődött soproni országgyűlésen a Társaság

⁵⁹² FORGÓ ANDRÁS szíves szóbeli közlése. – Bozókot már az 1567-es pozsonyi zsinat szerint részben a Balassa család kommandaként, részben a nagyszombati jezsuita kollégium kapta. A határozat ellen a sági prépost 1579-ben a premontréi rend nevében tiltakozott, hiába. Kovács, *A premontréiek*, 35. Bozók ténylegesen csak a 17. század végén – a javadalom Szelephénynek köszönhető szemináriumi applikálása után – került részlegesen a rend igazgatása alá.

⁵⁹³ VANYÓ TIHAMÉR, *Bécsi nunciusok jelentései Magyarországról 1666–1683* (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei), Pannonhalma 1935, 85. n. 140 (Francesco Buonvisi nuncius 1681. május 25-ei jelentése). Vö. uo., n. 142 is.

⁵⁹⁴ „*Ne tamen sua maiestas iuribus suis nihilominus se insistere declaraverat. Nos proinde antiquis nostrorum praedecessorum fundationibus et concessionibus nihil derogari permittentes...*” FRANKÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 202.

számára kedvező változást érjenek el. Ezért azt szerette volna, ha maradéktalanul betartják a Forgách bíboros által vállalt kötelezettséget, vagy legalább elérik azt, hogy Pázmány az általa vállalt háromezres összegnél többet fizet, hiszen a generális szerint a prépostság éves jövedelme e járadék háromszorososa volt.⁵⁹⁵ Az egyezés végül 1623 tavaszára született meg az érsek és a Társaság között. A generális ekkor nyugtázta Argenti rendi vizitátornak, hogy ha nem is az eredeti mértékben, de mégis megfelelő összegre sikerült feltornászni a támogatást, amit a primás a turóci jövedelmekből a nagyszombati kollégiumnak juttat.⁵⁹⁶ Pázmány ugyanakkor nem lehetett teljesen elégedett, hiszen 1627 tavaszán meg kívánt válni a prépostság adminisztrálásától, amiről a generálisnak a jelek szerint sikerült őt lebeszélnie. Vitelleschi ugyanakkor számolt azzal, hogy valamilyen egyéb megoldásra lesz szükség.⁵⁹⁷

A törvény megkerülésének újabb bevett módja az lett, hogy az alapítványi tőkét, birtokokat külföldön helyezték el. 1625 nyarán a Társaság legfőbb eljárója ilyesmit kívánt a pozsonyi kollégiumalapításnál,⁵⁹⁸ és ez történt a nagyszombati egyetem esetében is.⁵⁹⁹ Mindazonáltal a jezsuiták megnyugtatóbbnak tartották volna, ha sikerül eltörölni a törvényt. A „*Societas Iesu per Hungariam*” 1630-ban kérvényben fordult a nemzeti zsinathoz, hogy az egyházi rend a következő országgyűlésen, támaszkodva az időközben áttért arisztokratákra, különösen pedig a nádorra, érje el a népjoggal és a „Magyar Korona legszentebb szankcióival” ellentétes cikkely mindaddig – a háborús-

⁵⁹⁵ ARSI Austr., 3 II, p. 749; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 17. A forrás szövege: Ms. MTA Diss., 178, 78. j.

⁵⁹⁶ „*Libenter intellexi, quomodo conventum sit cum domino archiepiscopo Strigoniensi de pecunia aliisque subsidiis quotannis pendendis collegio Tyrnaviensi. Et, quamvis ea quae spondet, minora fortasse sunt, quam ex pactis antiquis societati ratione praepositurae debeatur, existimo tamen hoc tempore collegium contentum esse posse iis, quae ipse iam promisit.*” ARSI Austr., 3 I, p. 379–380; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 27. – HANUY tehát nem téved, amikor Pázmányt 1625-ben továbbra is turóci prépostnak tartja. Pázmány... levelei, II, n. 311. A kortárs Závodszy György szerint csupán rövid ideig volt prépost: „*qui non multo ante praeposituram Thurociensem adpetus fuerat, eique sat [!] parum propter videre praefuit.*” OSzKK Fol. Lat. 335, fol. 337v. (Vö. TUSOR, Závodszy György naplója, 10, 15. j.) Állítását már KATONA ISTVÁN megcáfolta. *Historia critica regum Hungariae XIX*, 647.

⁵⁹⁷ „*Valde doleo illustrissimum archiepiscopum detrectare administrationem praepositurae Thurociensis. Quod, cum verear, ne ob molestiam aliquam ipsi fortasse e nostris exhibitam recuset, velim P. Georgio Forroni rectori committat, ut ea de re cum illustrissimo domino agat, et eundem inducere conetur, ut sicuti hactenus fecit, eandem praeposituram etiam deinceps administrare velit. Hoc si ab eo obtineri non poterit, ratio ineunda erit, qua collegio Tyrnaviensi bene prospiciatur.*” Christophorus Dombrius viceprovinciálishoz, Róma, 1627. április 24. ARSI Austr., 3 II, p. 829; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 79.

⁵⁹⁸ Levele Giovanni Argentihez. ARSI Austr., 3 II, p. 622; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 59.

⁵⁹⁹ MAKRAI LÁSZLÓ, *Művelődés a 17. században*, Magyarország története 1526–1686, 1461–1576, 1492–93.

kodás és a korábbi protestáns befolyás miatt – elmaradt érvénytelenítését. Noha a zsinat egyhangúlag megszavazta ezt,⁶⁰⁰ 1634-ben II. Ferdinánd, Pázmány és Esterházy nádor egyaránt feleslegesnek tartotta, hogy a végül november 30-án összeülő országgyűlésen szóba hozzák az ominózus cikkely eltörlését, mivel annak úgymond „ellenkező szokás révén már derogáltak”.⁶⁰¹ Véleményüket maga a generális is elfogadta, amennyiben a rendek esetleges fellépése a Társaság ellen visszaverésre kerül.⁶⁰² Pázmány ekkorra már elérkezettnek látta az időt, hogy a törvény meglétének dacára a diéta eloszlása után hivatalosan is átadja Turócot a rendnek. Szándékát a generális „a rendünk iránt régóta tanúsított érdemeinek újabb kimagasló csúcscsaként” értékelte.⁶⁰³ A javadalom átadásának előkészületei hamarosan megkezdődtek. Vitelleschi felszólította Dobronoky György nagyszombati rektort, hogy a bulla hiányában, a királyi adományozásra támaszkodva védelmezze, és érvényesítse a Társaságnak a prépostsághoz fűződő jogait.⁶⁰⁴ A prépostság hivatalos átadására a Társaságnak az e tárgyban

⁶⁰⁰ „Anno 1630. die 15 Aprilis. S. synodus unanimi consensu annuit petitioni reverendorum patrum societatis Iesu introscriptae, aequissimumque iudicavit, ut omnem moverunt lapidem, quod statuta illa abrogentur. Georgius Lippay notarius s. synodi.” MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 1, fol. 81–82 (n. 7) (98. cs.).

⁶⁰¹ Hat évvel később Lippay György kancellár pedig már a következőket írja I. Rákóczi Györgynek: „Az P. Iesuíták dolgarul az mit ír Nagyságod, en mast sem iuallom. Az Orszagh articulusi regiek, es megh sem tartattanak eddigh, az kik mellett el szenuedtek az Nagyságod előtt ualo feiedelmek őket, nem arctaltatuan az articulusoktul, ha Nagyságod el nem szenuedi, nem az articulus uetkess benne. Nekünkis uagion oly articulusunk, hogy Lutherani comburantur, de ugian meghis elnek azert.” Regensburg, 1640. október 5. Archivelor Nationale Romania (ANR), Directia Judeteana Cluj (DJC), Collectia pers. Mike [Erdélyi Nemz. Múz. lt., Mike-gyűjt.], n. 777. Lippay primásként az 1647-es országgyűlésen sem látta tanácsosnak szóba hozni a Társaságot, mondván csak hátrány származna belőle nemcsak a protestánsok, hanem bizonyos katolikusok (ellenérdekelte főurak, káptalanok) részéről is („inter tot non minus catholicos, quam haereticos imo et nonnullos ecclesiasticos impugnantes”). Levele III. Ferdinándhoz, Pozsony, 1647. május 2. MNL-OL MKL Litterae Archiepiscoporum (A 30), n. 216/1647.

⁶⁰² „Si non Caesari tantum sed etiam eminentissimo cardinali Pazmani et excellentissimo domino palatino regni Hungariae visum est in comitiis ungaricis nihil movendum esse de abolitione illius articuli, cum per contrariam consuetudinem iam ipsi derogatum sit; et si insuper regnicolae aliquid contra moventes reiciendi sunt, ego ad eorum sententiam non tantum accedo, sed reverentiae vestrae consilium et rationem libentissime amplector.” Levele Wilhelm Lamormain császári gyóntatóhoz, Róma, 1634. március 25. ARSI Austr., 4 II, p. 922; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 175. Tartalmát ismerteti: ROBERT BIRELEY, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge 2003, 158.

⁶⁰³ Uo. Vö. Ms. MTA Diss., 179, 86. j.

⁶⁰⁴ Hosszas levele Róma, 1635. március 3. ARSI Austr., 4 II, p. 1042–1043; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 183. – Vitelleschi feltételezte, hogy a bulla azért nincs meg a rendi nyilvántartásban, mert még Rudolf azt saját követével intéztette, vagy nem is kért pápai megerősítést az adományozáshoz őt más uralkodóktól megkülönböztető apostoli királyi jogai védelmében: „Verum cum reverentia vestra bactus nullum vestigium desiderati consensus invenerit, verisimile mihi videtur, consensum illum a regibus non fuisse

kiadott uralkodói adománylevelél és mandátumok alapján végül Pázmány halála után, 1637. május–júniusban került sor.⁶⁰⁵ A részleteket a sietősen Bécsbe küldött Dobronoky intézte⁶⁰⁶ Lippay György kancellár és Esterházy Miklós nádor tevékeny közreműködésével.⁶⁰⁷ Turóc szinte azonnali átvételét⁶⁰⁸ követően hosszas vita kezdődött a renden belül arról, hogy a beneficium csupán a nagyszombati alapításra, avagy más célokra is fordítható-e?⁶⁰⁹ A legfelsőbb uralkodói döntés végül az egyetemhez csatolta jövedelmeit.⁶¹⁰

Az 1608. évi 8. tc. nyomán azonban a turóci és más javadalmak⁶¹¹ tényleges birtoklása továbbra sem biztosított alapot a Jézus Társaság vagy bármely tagja közéleti szereplésére a magyar rendi társadalomban. A cikkely ország-

---

petitum, quod forte videretur esse contra illorum auctoritatem, quam in isto regno constat eos tanquam reges apostolicos habere maiorem, quam quisquam alius regum. Quod ideo dico, quod si consensus apostolicus deficiat, tueri reverentia vestra ac defendere causam suam auctoritate ac potestate regia interim possit.”

⁶⁰⁵ A Magyar Kamara már március 21-én részletes felsorolás kíséretében javasolta Pázmány javainak zár alá vételét. MNL-OL MKR Exp. cam. (E 15), n. 40/III/1637 (146. cs., fol. 114–117). Lásd a Szalai Tamás újvári provizornak adott április 30-ai utasítást is: uo., n. 38/IV/1637.

⁶⁰⁶ Vitelleschi Forróhoz, Róma, 1637. április 25. ARSI Austr., 5 I, p. 264; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 212. Ms. MTA Diss., 180, 89. j.

⁶⁰⁷ Vitelleschi Dobronokyhoz, Róma, 1637. június 27. ARSI Austr., 5 I, p. 285; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 214. Ms. MTA Diss., 180, 90. j. – Dobronoky a visszavétel történetét részletesen ismerteti a sajátos még mindig lefordítatlan és kiadatlan diáriumban. ELTE EKK Collectio Prayana, vol. 30. A vonatkozó részekből idéz és összefoglalót ad: BÁTHORY, *Dobronoki György... diáriuma*, 375–376.

⁶⁰⁸ „*Mire gratum mihi fuit, quod reverentia vestra praeposituram Turociensem collegii istius vel societatis nomine possidere iam coeperit.*” Vitelleschi Forróhoz, Róma, 1637. június 27. ARSI Austr., 5 I, p. 283–284; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 214.

⁶⁰⁹ ARSI Austr., 5 I, p. 273–274. 278–279. 285. 290. 322–323; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 214skk; MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 10 (103. cs., 39. fol.).

⁶¹⁰ Vitelleschi generális emellett a Társaság jogainak a közelmúltbeli diétán sikeres megőrzéséről jelzett vissza Forró nagyszombati rektornak 1638. május 7-én, amit Turóc és más javak *de facto* tulajdonlásra vonatkoztathatunk: „*Multa digna scitu et lectu mihi iucundissime continebant reverentiae vestrae litterae exeunte Martio ad me datae, de fine comitiis istis feliciter imposito, servatis illaesis societatis nostrae iuribus, stabilita fundatione Zackamriensi conditionibus satis aequis, resuscitata Tyrnauiensis pro seminario, denique de iudicio sacrae Caesarea maiestatis super praepositura Thurociensi in favorem Academiae Tyrnauiensis edito...*” MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 21, n. 11 (103. cs., 40. fol.).

⁶¹¹ A fehérvári prépostság átadása a rendnek már Pázmány életében szóba került. „*Praeposituram Albensem, quam reverendissimus dominus praepositus Posoniensis societati offert, magni beneficii loco habeo, et quantum in me est, gratissimo animo societatis nomine accepto, si modo illorum etiam, quorum interest, sive augustissimus Caesar sit, sive eminentissimus cardinalis, consensus accesserit. Qui si obtentus fuerit, libenter assentior, ut nisi alio in loco cum maiori fructu applicari haec praepositura possit, residentiae Comariensi applicetur. Quia vero domino praeposito gratiae agendaerunt, si donatio haec et collatio penitus confecta fuerit, velim nobis R.V. nomen et titulum domini praepositi significet...*” Vitelleschi Michael Sumerecker provinciálshoz, Róma, 1637. március 21. ARSI Austr., 5 I, p. 253–254; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 211.

gyűlési eltörlése mellett 1647-ben is hiába fogalmazódtak meg hosszas érvek, többek között a rend jogainak védelmében kancellárként is buzgólkodó Lippay primás részéről.⁶¹²

3. A TÁRSASÁG ÉS A PRÍMÁS VISZONYA

Az e fejezeten belül felteendő utolsó kérdéskör nem irányulhat másra, mint arra, hogy ténylegesen hogyan alakult a rend és az esztergomi érsek kapcsolata, illetve a rendi vezetés a Társaság tagjának tekintette-e Pázmányt, avagy sem?

A rendelkezésre álló források tanúsága szerint Vitelleschi generális magatartása már-már kompenzatív: mintha minden téren azon lett volna, hogy feledtesse, orvosolja a kinevezési időszak herce-hurcáinak keserveit, sebeit. Az esetek sora hosszú, most csak néhányat idézünk. A generális 1621 nyarán például támogatta, hogy Pázmány mintegy követéül Rómába menesztthesse Káldi Györgyöt, és hasznos tanácsokkal segítette a küldetést. Ennek kapcsán fogalmazta meg világosan egészen Pázmány haláláig változatlan attitűdjét, miszerint „mi itt minden gondunkkal és serénységünkkel azon leszünk, hogy kívánságai teljesüljenek”.⁶¹³ És így tesz, amikor az ellenérvekkel nem törődve 1622-ben felvállalta a Pázmáneum jezsuita irányítását, a primás óhajára visszarendelte Forró Györgyöt Magyarországra,⁶¹⁴ illetve amikor ugyanezen év augusztusában maga juttatta el a pápához Pázmány fontos emlékiratát, amelyet a Hitterjesztési Kongregáció megalapítása kap-

⁶¹² Az egyházi rendnek ugyanakkor abban az értelemben a Társaság tagja volt végig a 17. század folyamán, hogy a zsinatokra rendszerint meghívást kapott a turóci prépostság képviselőjében, így az 1642. november 11-ére összehívott, de Lósy halála miatt elmaradt esztergomi tartományi, az 1648-as tartományi és nemzeti, az 1658-as esztergomi egyházmegyei, illetve az 1660. április 21-re összeülni tervezett, hasonló jellegű zsinatra is. MNL-OL MKA Acta Ies. (E 152), Coll. Tyrn., Reg., fasc. 1, fol. 10–13. 87–90 és fasc. 2, fol. 5–11 és 14. 23–24 (97. cs.).

⁶¹³ „...hoc vestra reverentia meo nomine illustrissimo pollicere poterit, nos hic ommem curam et industriam adhibituos, ut desiderio illius satisfiat.” Vitelleschi Rumer provinciálishoz, Róma, 1621. július 3. ARSI Austr., 1 I, p. 160–161; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 9.

⁶¹⁴ Vitelleschi Rumer provinciálishoz, Róma, 1622. április 16. ARSI Austr., 1 I, p. 250; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 18. – Személyi kérdésekben máskor is kedvezett Pázmánynak, így kérésére 1632-ben meghagyta Káldi Mártont az Erdődyek gyóntatójának, illetve Dobronoky Györgyöt egészen a bíboros haláláig közvetlen közelében hagyta. ARSI Austr., 4 II, p. 648 és 5 I, p. 205–206 (és 290); OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 158. 206. A generális 1628-ban a primás kívánságára utasítást adott, hogy Nagyszombatba német hitszónokot rendeljenek. ARSI Austr., 3 II, p. 976 és 4 I, p. 87.; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 92 és 106.

csán fogalmazott meg a katolicizmus magyarországi helyzetéről, lehetőségeiről.⁶¹⁵ 1624-ben személyesen számolt be VIII. Orbánnak Pázmány bécsi szeminárium-alapításáról, és ismét hasznos tanácsokat adott a Káldi-féle bibliafordítás kinyomtatásának pápai engedélyezése kapcsán.⁶¹⁶

Hasonló szoros kooperáció, figyelem figyelhető a pozsonyi, újvári, nagyszombati, soproni, szepesi, szatmári alapítások részleteinél, sőt pillanatnyi problémái kezelésénél, vagy akár a *Collegium Germanicum et Hungaricum*ba küldendő klerikusok alkalmi nehézségeinek kiküszöbölésénél is. Vitelleschi szinte sosem mulasztja méltatni Pázmány bőkezűségét, törődését, a Társaság irányában mutatott „őszinte és tevékeny szeretetét” („*synceram studiosamque in ordinem nostram caritatem*”). Emellett rendszeresen felhívja a magyarországi előjárók figyelmét: óvakodjanak attól, hogy elkedvetlenítsék, megsértsék. Ha kell, szolgáltatassanak neki elégtételt (mint 1630-ban P. Szeghi Ferenc, vagy 1634-ben P. Vásárhelyi Dániel esetében), sőt hogy „mindenben engedelmeskedjenek az érsek úrnak” („*omni modo domino archiepiscopo obsequi*”), s nehogy túlzott követelésekkel háborítsák („*cavebitque, ne importuniore subsidiorum postulatione dominum archiepiscopum offendant.*”)⁶¹⁷

A legsúlyosabb konfliktus a Társaság és a prímás között talán az volt, hogy utóbbi 1628-ban hevesen ellenezte, hogy fiatal erdélyi arisztokraták belépjenek a rendbe, amivel azonban Vitelleschi nem értett egyet.⁶¹⁸ A kérdés nem okozott komolyabb törést, a generális már 1630-ban Pázmány fel lépését kérte a rend tagjai érdekében az Erdélyben megtelepülni szándékozó bosnyák ferencesekkel szemben.⁶¹⁹

⁶¹⁵ „*Modos qui ab illustrissimo archiepiscopo Strigoniensi propositi sunt ad propagandam religionem in Hungaria misi statim ad sanctissimum. Quem credo responsurum domino archiepiscopo.*” Vitelleschi Rumer provinciálishop, Róma, 1622. augusztus 13. ARSI Austr., 1 I, p. 295; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 24.

⁶¹⁶ Levelei Argentihez és Káldihoz, Róma, 1624. április 8. 1625. február 1. június 7. 14. 25. ARSI Austr., 1 I, p. 501 és 3 II, 589 és 623; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 36. 55. 59. – A generális a kúriai érdekvépviselet mellett belső információkkal is szolgált. Így például arról, hogy Pázmány bíborosi kinevezésének hátterében, hogy a több eszázári jelölt közül rá esett a választás, Francesco Barberini állt. Levele Forró Györgyhez, Róma, 1630. február 9. ARSI Austr., 4 I, p. 217–218; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 119.

⁶¹⁷ ARSI Austr., 1 I, p. 255. 361–362; 3 II, 677. 685–686. 712. 858. 875. 929. 935. 956. 959–959. etc.; 4 I, p. 150. 196. 198. 205. 256. 318. 321; 4 II 990–991; 5 I, 204–205. – OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 19. 27. 63. 65. 68. 70. 81. 84. 88skk. 114. 117. 118. 121. 127. 128. 180. 206.

⁶¹⁸ ARSI Austr., 4 I, p. 46; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 104.

⁶¹⁹ Levele Forróhoz, Róma, 1630. október 26. ARSI Austr., 4 I, p. 345 (lásd 385 is); OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 130. – Emellett nagyra tartotta a bíboros szerepvállalását a hódoltság missziókban, miként a provinciálisnak kifejtette. Róma, 1631. május 3. ARSI Austr., 4 I, p. 455; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 141.

Leginkább perdöntő bizonyítékul, hogy Pázmány a Társaság tagja maradt, és Muzio Vitelleschire mintegy előjárójaként tekintett, továbbra is 1625/1626-os levélváltásuk szolgál. Más adatunk nincs arra nézve, hogy a generális bármi máskor előjárói tanácsot adott volna számára.⁶²⁰ Több forrás is bizonyítja ugyanakkor, hogy Vitelleschi mintegy a renchez tartozónak, pontosabban nem kívülállónak tartja az esztergomi érseket. Ilyennek tekinthetjük, hogy a prímás 1620-ban a majdani utód Lippay Györgynek adott ajánlását kimondottan olybá veszi, mintha a szokásos forma szerint jezsuitákból álló bizottság előtt letette volna az előírt felvételi vizsgát a *Collegium Germanicum et Hungaricum*.⁶²¹ 1626-ban azt az utasítást adja, hogy Káldi György prédikációi nyomtatott kiadásának cenzúrázását senki más nem végezheti el, csak a Társaság tagjai, egyedüli kivételként jelöli meg, ha az esztergomi érsek vállalná magára átolvasásuk fáradságát.⁶²²

„Ráutaló magatartásnál” is többnek tűnik, amikor 1634. szeptember 30-án a Győrben tartózkodó egyik rendtag számára a generális feleslegesnek látja megadni a rendi fakultást az „eretnység alóli” feloldozásra, mondván, bízván támaszkodhat a bíboros tekintélyére, akitől minden szükséges felhatalmazást megkapott.⁶²³ Rendkívül szokatlan, hogy az *exemptió*jára, privilégiumaira oly kényesen ügyelő Társaság – nemhogy a helyi hierarchia, hanem még a római Hitterjesztési Kongregáció sem gyakorolhatott joghatóságot a tagok felett – missziós gyakorlatában a helybéli ordinárius (a pápától kapott) spirituális felhatalmazásaival éljen. Hacsak nem tekintette azt saját tagjának.

Miután értesült a bíboros haláláról, Vitelleschi nemcsak az „Egyház és kiváltképpen Magyarország oszlopának”, nevezi őt, hanem arról ír, hogy „mekkora jótevőjét, védelmezőjét és reményét” vesztette el vele a rend, és

⁶²⁰ E téren a jezsuita generális közvetlenül Pázmányhoz intézett levelei talán újabb adatokat hozhatnának.

⁶²¹ Vitelleschi Gregorius Rumer provinciálishoz és Pázmányhoz, Róma, 1620. augusztus 22. ARSI Austr., 1 I, p. 83–84; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 3.

⁶²² „*Ut conciones P. Georgii Kaldi ab aliis, quam a societatis nostrae hominibus censeantur, probari mihi nullo modo potest, nisi forte ipse illustrissimus archiepiscopus Strigoniensis laborem illas legendi suscipere voluerit.*” Christophorus Dombinus viceprovinciálishoz, Róma, 1626. november 28. ARSI Austr., 3 II, p. 766; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 76.

⁶²³ „*De licentia absolvendi ab haeresi nihil addo, quia reverentiae vestrae satis prospectum esse video, dum ab eminentissimo cardinali, cuius auctoritate secure niti potest, omnem facultatem accepit; ut necesse non sit de nostrorum privilegiorum usu vel abrogatione quidquam hic loci afferre.*” ARSI Austr., 4 II, p. 980; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 179. „*Laurinum, P. Godefrido Busue.*”

az elhunyt lelkéért az egész Társaság által mondandó imákat rendelt el, ami talán túlmutat a bármilyen kiemelkedő *benefactor*nak kijáró megemlékezésnél.⁶²⁴

Mindezen adatoknál is érzékletesebben kiderül a kassai vértanúk testének átvitele kapcsán megfogalmazott soraiból, tulajdonképpen hogyan tekintett Vitelleschi Pázmányra: „Bármit akarna saját okossága és kegyessége szerint a méltóságos érsek úr, nem a mi dolgunk, hogy neki törvényt szabjunk... tegye ő saját belátása szerint, amit Isten nagyobb dicsőségére teendőnek ítél, hiszen kiváltképpen megfelelő nekünk azt gondolnunk, hogy semmi olyat nem tesz, ami nem lenne megfelelő”. A legfőbb előjáró tehát – szinte maga mellé emelve őt – úgy tekint Magyarország prímására, mint aki saját belátása szerint, külön iránymutatás nélkül is pontosan éppúgy „*Ad maiorem Dei gloriam*” szolgál, mint maga a Társaság.⁶²⁵

Mikor változott meg Vitelleschi hozzáállása Pázmányhoz, akinek főpásztori működését végül minél tovább kívánatosnak tartotta?⁶²⁶ Pontos adatunk nincsen. Csak feltételezzük, hogy II. Ferdinánd magyar királlyá választásával.

Ennek miértjére és mikéntjére is a következő fejezetekben keressük a választ.

⁶²⁴ „*Perculit me reverentia vestra a nuncio vere tristi et dolendo. Scio enim probe, qualem colummam ecclesiae, et praecipue regnum Hungariae perdiderit. Scio, quoniam benefactor et defensor ac spe etiam societas nostra orbata sit. Sed quia divino consilio factum est, nos reluctari non possumus, sed eius voluntati, sicut in hac re, ita in aliis omnibus, lubenter subscribimus. Interim defuncti animam, si qua ope indiget, solitis suffragiis, pro more per universam societatem indicendis, iuvabimus.*” Levele Forróhoz, Róma, 1637. április 25. ARSI Austr., 5 I, p. 264; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 212. Lásd azonban uo., p. 733 is.

⁶²⁵ „*Quod attinet ad translationem corporum illorum patrum, qui ante aliquot annos in Hungaria ab hostibus religionis caesi fuere, reverentia vestra diligentissime curet, ut a nostris nihil prorsus fiat, quod decreto, nuper a sede apostolica facto, vel tantillum repugnet. Si quid pro sua prudentia et pietate illustrissimus archiepiscopus voluerit, nostrum non est ipsi legem praescribere. Proinde permittat reverentia vestra, ut ipse pro suo arbitratu faicat, quod ad maiorem Dei gloriam iudicabit faciendum; praesertim cum existimare nos conveniat, ipsam nihil aggressurum, quod non conveniat.*” Levele Forró Györgyhöz, Róma, 1626. augusztus 15. ARSI Austr., 3 II, p. 733; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 73–74.

⁶²⁶ „*...nunquam magis orandus Deus videtur, quam ut eminentissimum cardinalem diu nobis relinquat superstitem.*” Ioannes Sednik pozsonyi rektorhoz, Róma, 1635. február 10. ARSI Austr., 4 II, p. 1034; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 182.

VIII.

PÁZMÁNY ÉRSEKI KINEVEZÉSÉNEK OKAI (I.) SZEMÉLYES KAPCSOLATOK ÉS ELLENJELÖLTEK

„Befejezésül” már „csak” egy problémát, a legfontosabbat kell megoldanunk. Miért? Mindezt miért? Úgy a Habsburg-, mint a pápai udvarban miért ragaszkodtak ennyi bonyodalom és buktató ellenére is Pázmány Péter személyéhez, milyen célból sikerülhetett a nehézségeken úrrá lenni?

A korábbi kutatás eddig nem adott érdemi választ erre a kérdésre. FRAKNÓI VILMOS elsődlegesen a magyar főurak közbenjárásának, jelesül Partinger missziójának tudja be Pázmány érsekségét („kinevezettni közértelemmel Pázmányt óhajtották”), akinek 1614/1615 fordulóján tanúsított „szerény magaviselete bizonyára még inkább megerősíté a kormányférfiakat határozatukban”.⁶²⁷ Másik művében a korábbi publicisztikai, térítői munka, Forgách melletti tevékenysége „természetszerű” következményének tartja Pázmány főpapságát, illetve primási utódlását, és Forgách bíborost jelöli meg kezdeményezőnek. Továbbá De Mara nuncius szerepét emeli ki 1615. novemberéből: „És az egyénekről gondolkodva, kiket ezen fontos állásra ajánlhatna, egyedül Pázmány Péterben találta föl a szükséges kelleket” – írja.⁶²⁸

SÍK SÁNDOR Pázmány kinevezésének rövid elbeszélésekor fel sem teszi a kérdést, csupán megjegyzi, hogy előléptetésének köszönhetőn „szinte beláthatatlan munkatér” nyílt előtte.⁶²⁹ ŐRY MIKLÓS szerint „számos dokumentum alapján megállapítható: a császár és környezete a magyar főnemeseikkel egyetértésben határozottan Pázmányt akarta az érseki székbe, hiszen nem volt nála alkalmasabb személy erre a helyre.”⁶³⁰ LUKÁCS LÁSZLÓ a magyar nemesek prágai és római fellépését

⁶²⁷ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 183.

⁶²⁸ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 71–73 és 75.

⁶²⁹ SÍK, *Pázmány*, 172–174.

⁶³⁰ ŐRY–SZABÓ, *Pázmány*, 42.

emeli ki, akik hangoztatták: Pázmány a legalkalmasabb, „senki mást nem szabad az esztergomi érsekségre választani”, és ez az állásfoglalás találkozott mind a prágai udvar, mind a nuncius álláspontjával – nyújt főbb vonalaiban helyes, de csupán fenomenológiai, és részletezőnek igazán nem nevezhető magyarázatot.⁶³¹ BITSKEY ISTVÁN így ír: „a bécsi és prágai udvari körök, mind a magyar katolikus rendek és egyházi vezetők elsősorban benne látták Forgách lehetséges utódát...”⁶³²

Egész más kontextust vázol TIMON ÁKOS, aki a személyes tulajdonságok hangoztatása mellett transzcendens távlatokat villant fel:

„nem lehet kétség az iránt sem... hogy 1616. szeptember havában esztergomi érsekké történő kinevezését rendkívüli egyéniségének, alapos tudással párosult lángeszének, az igazsághoz és a történelmi jogokhoz való törhetetlen ragaszkodásának köszönheti. Minden más beállítás szerintem téves megítélésen alapszik... Ilyen viszonyok közt valóban az isteni kegyelem megnyilatkozását kell látnunk Pázmány küldetésében”.⁶³³

TIMON mondatai az esztergomi főkáptalan kortárs soraira rímelnék, amelyek az ország védőszentjei közbenjárásának tulajdonítják az uralkodó döntését:⁶³⁴

„Isten meghallgatta szívünk vágyát, és mennyei királynőnk s az égi szentek, jelesül e – mostanság számos és vészes eretnekségtől fertőzött – haza pártfogói közbenjárására gondviselő kezével megérintette a szentséges császári és királyi felség szívét”.

Mi kizárólag immanens szempontokat kívánunk figyelembe venni. Megkíséreljük, mint eddig is tenni igyekeztünk, hogy amennyire lehetséges, narratívánkat a korszak történetileg valós problémarendszerébe, mikro- és makropolitikai szálaiba szőjük bele. Magyarán a továbbiakban is igyekszünk rekonstruálni a rekonstruálhatatlant és elérni az elérhetetlen klasszikus történelmi célkitűzést: *wie es eigentlich gewesen?* Tulajdonképpen hogyan (és miért) történt, ami történt?

Hosszas, két nagyobb fejezetet felölelő elemzésünk, gondolatmenetünk eredményeként – az újabb szerzetesi fogadalom tényleges elmaradásának minden kétséget kizáró bizonyítása s a szóbeli pápai felmentés rekonstrukció-

⁶³¹ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 206–207.

⁶³² BITSKEY, *Pázmány*, 114.

⁶³³ TIMON, *Pázmány... a jog és igazság védelmében*, 9 és 10.

⁶³⁴ BAV Bonc., vol. E 19, fol. 164r–165v; *Dokumentumok*, 23. sz.

ja, illetve az 1608. évi 8. tc. Pázmány szomaszka novícius-jelöltségében játszott szerepének felismerése után – harmadik fő tételünk vár ránk. A legfontosabb. Haladjunk letről felfelé.

I. SZEMÉLYES KAPCSOLATOK

A sikerben, Pázmány prímási trónra juttatásában kulcsszerepet játszott a római Habsburg-érdekképviselet szervezettsége. Ennek vezéralakja az adott időszakban a már közeli ismerősünknek számító Lodovico Ridolfi volt. Nem keveset nyom a latban, hogy személyesen ismerte Pázmányt, annak 1614 végi, 1615 eleji római látogatásáról. Tudott „igen nemes származásáról”, „különféle nyomtatott könyveiről”, „protestánsok elleni prédikációiról”.⁶³⁵ Ridolfi 1616. októberi és Pázmány 1616. júliusi leveléből ítélve viszonyuk szinte barátinak mondható. Ritka mozzanat ez a 17. században egy magyar egyházi személyiség és a római császári követség irányítója között.⁶³⁶

A firenzei származású arisztokratának Pázmány ügyében kifejtett ténykedésénél, legalábbis átmenetileg anyagi motivációk is felfedezhetők. Forgách bíboros halála után szinte azonnal hosszas indoklás kíséretében Klesltől és II. Mátyástól ügyvivői munkája honorálására, fedezésére 2000 scudónyi penziót követelt magának az érsekség jövedelmeiből. Többek között kifejtette, hogy mivel nem javadalom-, hanem csupán járadékadományozásról lenne szó, kérése nem ellentétes a magyar törvényekkel, és az újonnan kinevezendő személy sem emelhetne kifogást, hiszen így is szép dotáció üti majd a markát. Itt nyilván már Pázmányra gondolt, akinek távozásával a Társaságból már hónapok óta foglalkozott, és aki a jezsuita szegénység után – szó szerint értendő, egy helyen maga panaszolja, hogy még ruházni sem ruházták megfelelően előjárói⁶³⁷ – valóban mesébe illő vagyon várományosának

⁶³⁵ Lásd a szomaszka átlépési tanúsítványt. LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 13; SÁVAL, *i.m.*, 130–133. – A másik tanú, Renzi szintén ekkor, római útja alkalmával ismerte meg Pázmányt, akivel kétszer is tárgyalt Forgách és a magyarországi katolicizmus sürgető ügyeiről. Vallomásában kiemelte nemes származását, hogy régóta pap, jó szónok és teológus. Elmondta, hogy a „protestánsokkal szembeni prédikációiról” – amiket leginkább talán térítő beszédeként, illetve szóbeli hitvitákként értelmezhetünk – Cobelluzzi brévetitkártól hallott. (Uo.)

⁶³⁶ Pázmány érseki kinevezése után is érintkezésben maradtak. Ridolfi 1619. május 10-én – már Habsburg diplomáciai missziója vége felé – s.k. levélben tájékoztatta a magyar prímást a pálos reform megindítására adott pápai felhatalmazásról. PL AEV n. 167/13.

⁶³⁷ Pázmány már többször idézett 1616. február 8-ai levele. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26.

számított.⁶³⁸ Ridolfi Borghese bíboros nepos támogatását is megnyerte elképzeléséhez, aki közbenjárt érte a prágai udvarban.⁶³⁹ Az ügyvivő szolgálatait végül a breslauer prépostsággal honorálták, egészen pontosan a Kúria,⁶⁴⁰ amihez a prágai udvar utólagos beleegyezését adta.⁶⁴¹

⁶³⁸ Lodovico Ridolfi 1616. november 14-ei és 21-ei levelei ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 169r–170v és 222r (Dokumentumok, 8–9. sz.); vö. SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 92 is.

⁶³⁹ *Il signor camerario Ridolfi confida di recever ogni grazia a sua maestà col mezzo dell'intercessione di vostra signoria illustrissima oltre il merito, che gli acquista il servizio, che presta in questa corte alla maestà sua, ma pensando, che possan giovarli anco i miei offizi appresso di Lei per conseguir una pensione sopra la chiesa di Strigonia, io volentieri l'interpongo con vostra signoria illustrissima sapendo massime d'intercedere a favore di persona molto amata da Lei medesima.*” Borghese Kleslhez, Róma, 1616. november 27. Bibl. Ang., Ms. 1231, fol. 301rv. November 28-ai dátummal vélhetően a vatikáni lelőhelyről (Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 332r) ugyanezt idézi: GALLA, *Harmincikenc... Pázmány-levél*, 7–8. (Az *angelicai* másolaton már a Feliciani által javított változat: ‘*ottenere*’ helyett ‘*conseguir*’ található, a vatikáni fogalmazvány alján ugyanakkor minden valószínűség szerint Borghese rövid iránymutatása a levél mondandóját illetően.) Az Államtitkárság ugyanaznap a prágai nunciust is utasította Ridolfi kérésének támogatására: „*Ha desiderato di nuovo l'opera di vostra signoria per ottenere grazia da sua maestà d'una pensione di 2 M scudi sopra la chiesa di Strigonia, dicché scrivo a monsignor Cleselio in genere...*” Borghese De Marához, ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 156v. A nuncius vállalta a közbenjárást, de problémásnak tartotta az ügyet, amit ugyanakkor az esztergomi szék – általa minden lehetséges módon szorgalmazott – gyors betöltésével megoldhatónak gondolt: „*Dubito però, che nel particolare della pension sopra Strigonia c'incontreremo nelle difficoltà, ch'ho già accennato a sua signoria, le quali nondimeno potrebbe esser speranza di superarle con la presta provvista di quella chiesa. Nel, che sia pur sicura vostra signoria illustrissima, che dal canto mio per attenzione et per sollecitudine non si mancherà.*” 1615. december 21-ei jelentése: ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 520rv. – Ridolfi előzőleg elszázi apátságára, illetve aqueleiai vikariátusra pályázott ügyvivői szolgálata fejében, előbbt a nuncius 1615. november 16-ai jelentésben irreálisnak tartotta, utóbbiról pedig azt állította, hogy Klesl utánanézz, vajon lehetséges-e. Uo., fol. 430r. Lásd még ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 223rv. – Törekvései nem voltak teljesen indokolatlanok, hiszen szokatlan módon korábban valóban nem rendelkezett más javadalommal. Vö. REINHARD, *Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alpb.* („Ridolfi, Lodovico”).

⁶⁴⁰ A prépostságot II. Mátyás Ernst Adalbert Harrachnak szándékozta adományoztatni, amit V. Pál teljesített volna, „*nisi antea Ludouico Rudolpho cubiculario nostro, quia tua hic negotia gerit, eam contulissimus*”. Brévéje II. Mátyásához, Róma, 1616. január 8. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 109v–110r: 1616. január 2-án hasonló választ adott a javadalmat az addigi birtokos segédpüspöke után magának kérő Károly breslauer püspöknek is. ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 110v–111r.

⁶⁴¹ Klesl már 1616. január 11-ei, Pázmány ügyében írt fontos levele utóiratában jelezte a császári beleegyezést (BAV Bonc., vol. E 16, fol. 3r), amit Borghese február 13-ai, a magyar jezsuitával foglalkozó levelében nyugtázott. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, fol. 20r; ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 222v. Vö. Ms. MTA Diss., 188, 15. j. Az iratok nyomtatott kiadásából ezek a részek hiányoznak, pedig a kép teljességéhez a barokk diplomáciai viszonyosság részeként hozzátartoznak. – Hogy miért épp a breslauer prépostságot tudta Ridolfi megszerezni – igaz, pápai adományként –, arra magyarázatul szolgál, hogy Kleslnek is régtől fogva volt ott javadalma. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 18. Klesl a prépostság elnyerése után is támogatta a római császári ügyvivő pápai kamarás újabb, közelebből nem ismert igényeit. Borghese Kleslnek, Róma, 1616. március 21. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 191, 43r (a nepos vagy Feliciani s.k. utasítása alapján); vö. Ms. MTA Diss., 188, 15 j. A magyar primási szék betöltése körül tevékeny diplomata a főgyezhalmegye bevételeiből követelt 2000 scudo penzió helyett a breslauer prépostságon túl még egy

Az esztergomi érsekség konzisztóriumai előterjesztéséhez feltűnően ragaszkodó, az eljárás bürokratikus részleteinek intézésében szokatlan készséget és rugalmasságot mutató Pietro Aldobrandini viceprotektor belső motivációja nem Pázmány Péter személyének, hanem inkább a Habsburg-dinasztiának szólt. A megelőző évben kihágás vádjával pápai parancsra az egyik latiumi *castellóba* zárták unokaöccseit. Szabadon bocsátásukat börtönükből császári közbenjárásnak köszönhette.⁶⁴² Aldobrandini, amikor 1616. november 30-án értesítette Dietrichstein kardinálist, protektor kollégáját Pázmány gyors és eredményes pápai megerősítéséről, rövid levélkéjében nem véletlenül emlékezett meg az új érsek személye iránti császári megbecsülésről.⁶⁴³

Római vonatkozásban a személyes kapcsolat mozzanata Lodovico Ridolfi (és persze Placido de Mara nuncius) mellett V. Pál pápa és közelebbi udvartartása tagjai esetében is aláhúzandó. Maga Scipione Borghese bíboros nepos írja le a prágai nunciushoz 1616. március 19-én, hogy Szent Péter utódának a legdurvább és legalantasabb vádaskodások ellenére „minden hajlandósága megvan a páter iránt, akit az elmúlt években személyesen is megismert, amikor itt volt, és úgy tűnt neki, számos jó tulajdonságot fedezett fel benne.”⁶⁴⁴ Megnyerő fellépése mellett a magyar jezsuitának a pápa szóbeli kérésére a közép-európai térség főleg felekezeti és politikai helyzetét elemző – szövegében, pontos tartalmában sajnos egyelőre ismeretlen, még római tartózkodása idején kidolgozott – értekezése is maradandó nyomot hagyhatott az egyházfő és környezete emlékezetében.⁶⁴⁵

---

olmützi kanonokságot is megkapott, s mint ilyen végezte el 1617–1618-ban az *ad limina* látogatást Dietrichstein helyett. PARMA, „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*”, 341. Dietrichstein 1617. május 4-ei, Nikolsburgban kelt levelében értesítette V. Pált, hogy „*Sanctitatis vestrae intimum cubicularium, confratrem Ludouicum Rudolphj, canonicum Olomucensem*” bízta meg az *ad limina* elvégzésével. (BAV Barb. Lat., vol. 6883, fol. 43rv.)

⁶⁴² Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. július 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 401r–402v. Aldobrandini várható panaszolkodását megelőzendő az Államtitkárság fontosnak tartotta előre jelezni a prágai nunciaturának, hogy jogosan, a vonatkozó pápai bulláknak megfelelően tartóztatták le a volt bíboros nepos unokaöccseit, még hozzá Meldolában elkövetett vétükük miatt. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. május 30. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 37r.

⁶⁴³ MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 427, n. 150; *Dokumentumok*, 32. sz.

⁶⁴⁴ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, n. 12; lásd FRANKÓI, *Pázmány Péter*, 74 (2. j.) is.

⁶⁴⁵ Lásd Lodovico Ridolfi alább idézendő kiadatlan jelentését.

2. A LEHETSÉGES ELLENJELÖLTEK

Az persze kétséges, hogy a Kúria számára a lelkipásztori szempontok, a püspöki, kiváltképpen az esztergomi érseki szék mielőbbi betöltésének ekkorra már hagyományos igénye,⁶⁴⁶ Pázmány fellépése és programja önmagában elegendő lett volna-e arra, hogy V. Pál szembemenjen a jezsuita vezetéssel, és az elképesztő rendi vádaskodások és indulatok ellenében a tridentiánus egyházmodellben mind hangsúlyosabb kánonjogi szemlélet határait súrolva ragaszkodjon Pázmány személyéhez. Bármilyen sokoldalú és következetesen állandó volt a Habsburg-diplomácia nyomása, pusztán ennek akciói szintén kevésnek bizonyultak volna az egyházfő ekkora mértékű befolyásolásához, az 1610-es években már mindenképpen.⁶⁴⁷ A Borghese-pápa és a jezsuita rend

⁶⁴⁶ Egy apostoli vizitátor esetleges alternatívát jelentő küldése helyett. Vö. TUSOR, *A prágai nunciatura tervezetei*, 1165–1181. Az ezt azt elképzelést felvető, a historioráfiában elhíresült elmékirat elemzése; kritikai kiadása: TUSOR PÉTER, „Ellenreformációs haditerv” 1606-ból, Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban (szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó), Budapest 2008, 73–92. A „*De la restaurazione de la Religione in Vngaria*” című emlékirat eddig nem ismert példánya: ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 36r–49v. Gyakorlatilag megegyezik a kritikai kiadása alapjául szolgáló Fondo Borghesebeli példánnyal (Serie II, vol. 2.3, fol. 312r–327v), és a fol. 37r–41v közé beillesztve tartalmazza a Fondo Borghesében külön található (Serie III, vol. 7c, 384r–387v) „*Dello stato presente...*”, a magyar püspököket machiavellistaként leíró *discorsót* is. A Confalonieri kötetben a birodalmi katolicizmus terjesztésének módozatait taglaló nunciaturai elemzés mellett található: „*Sommario del Discorso di Mons. Vescovo di Bisegli nuntio in Colonia mandato con lettere delli 27 di Giugno 1611 sopra il modo, che si potrebbe tenere per propagare la religione cattolica in Germania*” (fol. 25r–35r). Az a tény, hogy több példány készült belőle, továbbá hogy Giovanni Battista Confalonierinek, az Allamtitkárság 1605–1611 közötti munkatársának (1609-től *sostituto*) gyűjteményében is fellelhető, éppen a kölni nunciatura hasonló jellegű programtervezete mellett, több megállapítás tételére jogosít fel bennünket. Nemcsak megerősíti azon korábbi megállapításunkat, hogy a „*De la restaurazione de la Religione in Vngaria*” a pápai diplomácia alkotása és nem Veranchich Faustusé, hanem még arra is következtetni enged, hogy ismertsége, hatása a pápai udvarban a korábban véltnél nagyobb volt, és háttéranyagként más, hasonló jellegű nunciaturai dokumentumokkal együtt talán még évekkel keletkezése után is használták sokoldalú információit. Oláh Miklósnak a 4. főpontbeli előfordulásánál utalás található az emlékirat végéhez (fol. 50rv), amely azonos kéz írásával, szerves mellékletként tartalmazza V. Piusnak (1566–1572) a magyar püspökökhöz intézett 1566. február 11-ei brevét, ahol a Trienti Zsinat határozatainak, kiváltképpen a szeminárium-dekrétum végrehajtására biztatja őket, és bejelenti, hogy Antonius de Grossupto domonkos szerzetes személyében apostoli vizitátort küld Magyarországra. Vö. Ms. MTA Diss., 189, 20. j. Az emlékirat e kiegészítet változatának előkerülése bizonyítani látszik korábban publikált hipotézisünket (lásd a jegyzet elején idézett közleményeket), mely mindkét *discorso* keletkezésének fő célját a magyar püspökök alkalmatlansága okán egy magyarországi apostoli vizitátor kiküldésében látja, és legfőbb érdekelt személyként szerzőjüknek Sebastiano Lamberto Fornari volt nunciaturai auditort tartja. – Confaloniere: REINHARD, *Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alpb.* („Confalonieri”). V. Pius brevéjének rövid regesztája (s korábbi kiadásának adatai): LUIGI NANNI, *Epistolae ad Principes. II: S. Pius V – Gregorius XIII (1566–1585)* (CAV 29), Città del Vaticano 1994, n. 3276.

⁶⁴⁷ A pápaság politikai horizontjának fokozatos leszűküléséről Itáliára: TUSOR, *A barokk pápaság*, 32–37skk.

a bécsi egyetem körüli problémákban megfogható sajátos viszonya – mely problémák rendezése párhuzamosan folyt és tulajdonképpen kisebb tétje ellenére sokkal nagyobb teret nyert a korabeli Habsburg–pápai tárgyalásokban, mint Pázmány Péter ügye – legfeljebb arra szolgál magyarázattal, hogy V. Pál miért nem engedett a jezsuita ellenállásnak. Azt nem indokolja (a Habsburg-befolyásolás pedig még kevésbé), hogy miért ragaszkodott ő maga is Pázmányhoz? Hiszen ez a ragaszkodás nyilvánvaló, még akkor is, ha a császári diplomácia igyekezetét, hogy a magyar jezsuitát kizárólag a pápa „kreatúrájának” állítsa be, túllontúl átlátszó manővernek tarthatjuk. Kellott, hogy legyen valami további motiváció, olyan fajsúlyos közös nevező, amely mind a pápai, mind a Habsburg politikát azonos érdekek mentén mozgatta. Ezt a közös nevezőt vélhetően nem a szorosabban vett, akár szokványos, akár nem szokványos egyházi szempontok mentén kell majd keresnünk. Az egyházi szempontok dominanciája esetén ugyanis, bármilyen meglepő, aligha esett volna a választás a magyar jezsuitára.

Az alábbiakban utóbbi sejtésünket fogjuk bizonyítani.

* * *

A konfesszionális frontvonalak megszilárdulása után – a bécsi békét, illetve a Protestáns Unió és a Katolikus Liga megalakulását következő években járunk – a császári udvarban a 16. század végénél kiemeltebb figyelmet kapott a főpapi székek gyors betöltése. Annyira azonban nem volt csapnivaló a magyar hierarchia személyi összetétele, hogy ennek a kívánalomnak ne tudtak volna eleget tenni, Pázmány nélkül is. Aligha kerülhetjük meg, hogy tételesen sorba vegyük a szóba jöhető „riválisokat”. Látni fogjuk, hogy a katolikus rendek 1615 novemberében/decemberében megfogalmazott kifogása, hogy püspökök egyik fele túl idős, másik fele túl fiatal, korántsem állja meg a helyét.

Áttekintésünkben a már majd egy évtizede Itáliába távozó Veranchich Faustust, valamint a macarscai, „vovadrien”-i, rosoni, scopiei címek nem magyar származású és nem az országban tartózkodó birtokosait külön nem említjük.⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁸ MNL-OL MKA Libri dignitariorum (E 683), vol. 3, fol. 303; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története (1552–1608)* (Csanádvármegyei Könyvtár 28), Szeged 1935, 128–152; HC IV, 168.

A *consecrabilis* címek birtokosai közül többen nem voltak még felszentelve 1615–1616-ban. Az 1616-ban 42 éves Dávid Pál római tanulmányait félbehagyta, 1608-tól nyitrai kanonok, 1611-től tinini püspöki címe volt, de pápai bemutatása csak 1620-ben kelt. 1625-től pécsi, 1628-tól váci, 1630-tól 1633-ban bekövetkezett haláláig veszprémi püspök. Még egy évtizeden át kellett tehát bizonyítania ahhoz, hogy karrierje felíveljen.⁶⁴⁹ Balásffy Tamás győri kanonok, 1613-tól boszniai püspök volt, 1614. július 16-án pápai bemutatóiratát is kiállították, boszniai püspöksége azonban csak cím maradt (ekkor már felfigyeltek arra a Kúriában, hogy Boszniában rezideáló főpásztor is működik), 1618-tól pozsonyi prépost, 1621-től pécsi püspök, 1625-ben halt meg. Publikáló, tehetséges, ám problémás személyiség, Pázmány érseksége első éveinek kiemelt feladata lett botránnyai, viszályai kezelése.⁶⁵⁰ Az 1557 körül született horvát származású Herovich Mátyás a bécsi jezsuitáknál tanult (1583, 1584), Mátyás főherceg káplánja volt, 1609-től tihanyi apát. 1608-ban elnyert csanádi püspökségére 1623-ban bekövetkezett haláláig nem nyert megerősítést, habár kánoni kivizsgálását 1617-ben felszentelt elődje, a csanádi székről le nem mondó Veranchich Faustus halála után lefolytatták.⁶⁵¹

Nekik 1616-ban mint a hierarchia legalján álló személyeknek sem ekkor, sem máskor nem lett volna reális esélyük a primási méltóságra.

A felszentelt püspökök közül eleve számításba sem jöhetett az olasz Vincenzo Martena zengg-modrusi püspök, aki Leccében született 1573 körül, 1613-tól püspök, szülővárosában hunyt el, 1617. február előtt.⁶⁵² Ugyanez állítható a magyarországi püspöki címek ellenére mindenestül Zágrábhöz kötődő két főpapról, Domitrovich Péterről és Ergelich Ferenc-

⁶⁴⁹ ASV Archivio della Nunziatura in Vienna (ANV), Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 20a; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 238–239. 294–295. 325326; a pápai bemutatóiratok: MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 296/1620 és 332/1630; SZARKA GYULA, *A váci egyházmegye és püspökei a török bódítás korában*, Vác 1947, 161; *A veszprémi egyházmegye papságának névtára* 1 75, Veszprém 1975, 29–30 (vö. PFEIFFER JÁNOS, *A veszprémi egyházmegye történeti névtára* (1 30–1 50) Dissertationes Hungariae ex Historia Ecclesiae 8, München 1987); HC IV, 336 (és *ord. alp. dioec.*).

⁶⁵⁰ MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 755/1612. n. 429. 430. 431/1614; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 270. 295–296. 294295; EDY IN E, *A győri székeskáptalan története* (Győregyházmegye múltjából 6), Győr 1938, 404–405; FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, I, 407skk; HC IV, 119 (Bosnien., 6. j.) és 289.

⁶⁵¹ ASV ANV Proc., n. 4; JUHÁSZ KÁLMÁN, *A csanádi püspökség története (1608–1699)* (Csanád-vármegei Könyvtár 29), Szeged 1936; 1415; HC IV, 168.

⁶⁵² ASV ANV Proc., n. 2; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 243244 és 262–263; HC IV, 309.

ról. Pedig az 1606-tól pécsi, majd 1611-től zágrábi püspök Domitrovichot – korábban káptalanja ágense Mátyás főherceg mellett, majd zágrábi nagyprépost –, ekkor ereje teljében találjuk, 1628-ban halt meg.⁶⁵³ Az 1560 körül született Ergelich Ferenc zágrábi nagyprépost 1605-ben nyerte el a boszniai püspöki címet, 1607-ben pápai megerősítést kapott, Giovanni Battista Salvago nuncius szentelte fel Grácban. 1607-ben pécsi, 1608-tól veszprémi, 1628-tól zágrábi püspök, 1637-ben, Pázmánnyal egy évben halt meg.⁶⁵⁴

Szentandrásy (Chiky) István a magyar epizkopátus missziós tagjaként és ferences szerzetesként szintén fel sem merülhetett. Ő 1571-ben született Csíkmadéfalván, Bécsben és Lengyelországban tanult, misszionáriusként működött a Fejedelemségben, a Királyságban és Moldvában. 1607–1611 között az erdélyi püspökség adminisztrátora, majd el kellett hagynia az országrészt. Ezután nagyrészt Bécsben tartózkodik, 1618-ban erdélyi püspöki címet kap, 1619-ben a győri káptalan tagja lett. 1630-ban, halála évében a veszprémi püspökségre emelte II. Ferdinánd.⁶⁵⁵

Ha végigtekintünk a 16–17. századi püspökkinevezéseken, azt láthatjuk, hogy a primási székre kiváló eséllyel pályázhattak az udvari magyar kancellárok. Oláh Miklós, Fejérkövy István, Kutassy János, Forgách Ferenc, Lippay és Szelepchény György mind-mind innen kerültek a hazai epizkopátus élére. Az Esztergom eleste és végleges felszabadítása, 1543–1683 között – Pázmányt nem számítva – kinevezett 8 primás közül 6 volt korábban a császári udvar magyar főtisztviselője, sőt ha figyelembe vesszük Lósy alkancellárságát is, az arány több mint $\frac{3}{4}$! 1616-ban az akkoriban mintegy 50 éves Lépes Bálint töltötte be ezt a tisztséget, 1609-től kezdődően.⁶⁵⁶ Lépes Nagyszombatban és a bécsi egyetemen tanult, pályáját 1593-ban esztergomi kanonokként kezdte, 1603-ban tábori lelkész is, 1605-től tinini, 1608. április 9-től

⁶⁵³ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 239–241 és 319; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 136; MNL-OL MKL Transylvanica et Hungarica (A 97) 3. tétel, 2. cs. 188. fol.; *Zágrabéki biskupi i nadbiskupi*, ed. FRANKO MIROŠEVIĆ, Zagreb 1995, 297–304; HC IV, 289 és 375.

⁶⁵⁴ ASV Arch. Conciat., Proc. Cons., vol. 20, fol. 260r–275v; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 67. 136. 234; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 321322; MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 188 és 223/1628; HC IV, 119; *Zágrabéki biskupi i nadbiskupi*, 307–313; HC IV, 375 (és *ord. alph. dioec.*).

⁶⁵⁵ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 265–266; MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 55. 91. 92/1630; *Litterae privatorum* (A 32), n. 173/1630; TEMESVÁRY JÁNOS, *Erdély választott püspökei 1618–1695 (I–II)*, Szamosújvár 1913–1914, 7–15; HC IV, 335 (és *ord. alph. dioec.*).

⁶⁵⁶ Kancellári hivatali esküjét 1609. november 22-én tette le. MNL-OL MKL Libri reg. (A 57), vol. 5. fol. 732–733.

veszprémi, majd április 19-től nyitrai püspök. 1623-ban kalocsai érsekként és győri adminisztrátorként távozott az élők sorából.⁶⁵⁷ Kancellár elődjeivel és utódjaival szemben, kiváló szónoki képességei, írói készsége ellenére – az olasz „*Seicento* stílus” hazai meghonosítójaként ismert – szóba sem jöhetett. Vérmérséklete ugyanis 100–150 évvel korábbi főpaptípus megtestesítőjeként tárja elénk. Emiatt már 1615-ben komoly problémái támadtak. Klesl tudniillik 1615 nyarán valamilyen okból kifolyólag – vélhetően mert inkább volt a magyar rendiség képviselője az udvarban, mintsem az államé a nemesség felé⁶⁵⁸ – jónak látta, hogy a pápával eljárást indíttasson ellene botrányos nőügyei miatt.⁶⁵⁹ Az elbeszélésünk során már előkerült probléma Vitaliano Visconti-Borromeo nuncius főutasításába is bekerült 1616 júliusában, mint az *immunitas ecclesiastica* sértetlenségével megoldandó probléma. A bíboros ugyanis ekkor már világi bíróság útján kívánta eltávolíttatni az udvarból és püspöki székéből a kancellárt, mondván, a magyar törvények nem engedik meg a római vizsgálódást.⁶⁶⁰ Végül sem

⁶⁵⁷ MNL-OL MKL Libri reg. (A 57), vol. 5, fol. 732–733; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 32. 120. 234; PL AS Act. Rad., Class. X, No. 196, 4. cs. 123. fol.; Lépes Bálint 1608-tól volt nyitrai püspök és 1609-től udvari magyar kancellár. KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, 198; BITSKEY ISTVÁN, *Lépes Bálint*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon (szerk. Tamás Zsuzsanna), Budapest 2006, 488–489; HC IV, 260 (és *ord. alph. dioec.*).

⁶⁵⁸ Vö. ILA BÁLINT, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV (szerk. Károlyi Árpád–Angyal Dávid), Budapest 1934, 231–253, 235. – Közeleli, bizalmas viszonyról árulkodó levelei Thurzó nádorhoz 1609-től kezdve: MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 81 és 82 (17. d.), helyenként. Lépes panasza, hogy kancellárként nincs megfelelő befolyása a magyar ügyekre 1613-ból: uo., fasc. 81, n. 31 (fol. 60–61).

⁶⁵⁹ Lodovico Ridolfi római császári ügyvivő II. Mátyáshoz, Róma, 1615. október 31. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 184^{rv}. Vö. Ms. MTA Diss., 193, 33. j. Lépes ügyéről HAMMER PURGSTALL és jelzet nélkül idézett vatikáni források nyomán FRANKÓI is említést tesz (utóbbi Pázmány-nagymonográfiájában). – A nuncius 1615. december 15-én jelentette Rómába, hogy sok magyar főúr panaszodik Lépes botrányos életvitelére, és hogy Klesl nem tud eljárni ellene Forgách halála miatt (a primásnak az eljárásra adott pápai felhatalmazás tudniillik így érvényét veszítette). De Mara szerint a bécsi püspök azt tervezte, hogy visszarendeli Lépest kancellári hivatalába, hogy ne intrikáljon a nádorral és más „eretnekekkel” (!), és hogy újabb engedélyt kér a pápától az eljárásra ellene. A nuncius ugyanakkor óva intette a bécsi püspököt az egyházi immunitás megsértésétől. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 501^{rv}. Az Államtitkárság helyeselte Lépes tervezett elmozdítását életmódja miatt: „*Il levare quel vescovo di Nitria di là, che vive così malamente non pare, che sia se non bene, fra tanto il Clessellio non ha scritto cosa alcuna in questa materia, non se n'habendo sin qui sue lettere.*” Borghese De Marához, Róma, 1616. január 2. Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 6v–7r.

⁶⁶⁰ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 1032–1033. A bíboros nepos 1616. július 2-án kelt jegyzékben – hosszasan fejtegetve a trienti zsinat vonatkozó rendeleteit, hogy ilyen ügyben csak a pápa járhat el – elégedettségét fejezte ki Vasoli uditorénak, hogy megakadályozta Lépes világi bíróság elé állítását. Majd 1616. augusztus 27-én helyeselte megállapodását Melchior Kleslrel, miszerint a püspököt kancelláriai feladataira és tárgyalandó fontos ügyekre hivatkozva visszatartják a prágai

egyházi, sem világi bírósági eljárásra nem került sor, az uralkodó szóban figyelmeztette Lépest, illetve a pápa egy intő brevét küldött neki, amit Klesl is megfelelő megoldásnak tartott.⁶⁶¹ (Mindezek után nem csoda, hogy Lépes igen készségesen és azonnal rendelkezésre állt tanúként Pázmány kánoni kivizsgálásában, illetve hogy túlradó szavakkal üdvözölte az akkortájt megjelent, *A balandó ember tüköre* című műve előszavában az új primást.)⁶⁶²

A hazai hierarchiából négy szóba jöhető személy maradt Pázmány lehetséges ellenjelöltjeként. *a)* Almásy Pál, akit már 1581-ben az esztergomi kanonokok sorában találunk, csupán Nagyszombatban végzett tanulmányokat, 1600 előtt a főegyházmegye vikáriusa, 1608-tól váci püspök. Karrierje mindvégig az esztergomi káptalanhoz és főegyházmegyéhez kötötte. Meghalt 1621-ben.⁶⁶³ *b)* Náprágy Demeter, valamikor 1557–1563 között született, Telegdy Miklós kliense, Bécsben tanult, 1586-tól esztergomi kanonok, 1602-től pozsonyi prépost, már 1596-tól szerémi, majd 1597-től erdélyi, 1605-től veszprémi püspök, 1606/1607-től Győr főpásztora, 1608-tól kalocsai érsek. Az erdélyi címre szentelték püspökké, kalocsai érseki palliumát 1610-ben megkapta. 1619 folyamán hunyt el.⁶⁶⁴ *c)* Pyber János, ő 1561-ben született, Olmützben, Bécsben, Grácban, majd Rómában tanult a *Collegium Germanicum et Hungaricum* tagjaként, 1592-től esztergomi kanonok, 1604-től egészen 1627-ig nagyszombati plébános, 1611-ben kapta pécsi püspöki kinevezését. Forgách primás 1614-ben szentelte püspökké. Földi pályafutását egri püspökként fejezte be 1633-ban.⁶⁶⁵ *d)* A szá-

---

udvarban, és megakadályozzák botrányos viszonya folytatásában (ami ugyanakkor azt is jelentette, hogy akadályozták rezidencia-kötelezettségében!). Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 115v–117v és 152v. A főpap azonban később, győri püspökként sem változtatott életmódján. Lásd Chiky István erdélyi püspök részletdús beszámolóját (feljelentését) Ascanio Gesualdo nunciushoz, Győr, 1620. február 26. BAV Barb. Lat., vol. 6897, 20r–23v.

⁶⁶¹ Borghese jegyzékei, 1616. szeptember 10 és október 22. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 160v és 183rv.

⁶⁶² FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 83.

⁶⁶³ 1610-ben kapta meg pápai bulláit. MNL-OL MKA Acta ecclesiastica (E 150), Irregistrata, 1. tétel, n. 12; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 186; SZARKA, *A váci egyházmegye*, 156; HC IV, 356.

⁶⁶⁴ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 158–159 és 219–220; MNL-OL MKA Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 102; PL AS Act. Rad., Class. X, No. 196, 4. cs, 95. fol.; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 188; HC IV, 156 (és *ord. alph. dioec.*).

⁶⁶⁵ ASV Arch. Concist., Proc. Cons., vol. 12, fol. 579r–598v; vol. 20, fol. 338–351; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 240 és 297–298; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 196; SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története* (Az egri főegyházmegye schematizmusa 1), Budapest 1984, 297; HC IV, 73 és 289.

munkra már ismerős Telegdy János, Telegdy Miklós unokaöccse,⁶⁶⁶ 1571 körül született, Bécsben tanult, 1594-től esztergomi kanonok, 1605-től esztergomi nagyprépost, 1608-tól boszniai püspök. Rómában, 1611. szeptember 25-én Roberto Bellarmino szentelte püspökké. 1613-tól váradi, 1619-től nyitrai püspök, 1623-tól kalocsai érsek, 1625-ben palliumáért, nyitrai bulláiért – említettük – személyesen ment Rómába. 1647-ben halt meg nyitrai székhelyén.⁶⁶⁷

* * *

A prágai udvar számára, ha már Esztergom üresedésben hagyását elvették, egyházi alkalmasság szempontjából rövid távú megoldásként az addigi vikárius, a már idősebbnek számító Almásy Pál tökéletesen megfeleltethető volna. 1637-ben, a pírmási szék következő betöltésénél, éppen ilyen átmeneti megoldásra került sor a korábban szintén évtizedekig helynökösködő Lósy Imre személyében.⁶⁶⁸ Ideiglenes betöltésre szintén kiváló lett volna a rangidős Náprágy Demeter, aki diplomata és lelkipásztori kvalitásokkal egyaránt rendelkezett. Hosszabb távra akár Pyber János, akár Telegdy János is alkalmas lett volna Esztergom élére a császári döntéshozatal szempontjából. Abban az összefüggésben mindenképpen, hogy 1617. március derekán az óriási, szinte az esztergominál is nagyobb kiterjedésű egri püspökséget II. Mátyás az imbecillis és nagyon fiatal Erdődy Jánosnak adományozta, mely lépést még apja, Erdődy Tamás horvát bán ilyen irányú ambíciói, befolyása, illetve szerémi püspök bátyjának korai halála sem tesz elfogadhatóvá.⁶⁶⁹ Az tény, hogy mindezek a főpapok: Almásy, Náprágy, Pyber, Telegdy nem igazán felelthettek meg

⁶⁶⁶ Nagybátyja szellemi örökösének ugyanakkor nem ő, hanem éppen Pázmány tekinthető. RÓNAY GYÖRGY, *Pázmány magyar elődei*, Theologia 3 (1936) 1, klny., 3–4.

⁶⁶⁷ MNL-OL MKL Conc. exp. (A 35), n. 756/1612 és n. 94/1623; MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 278–279 és 470–471; Libri dign. (E 683), vol. 3, fol. 32 és 67; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 199; BUNYITAY VINCE–MÁLNAI ÖDÖN, *A váradi püspökség története az alapítástól a jelen korig I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1935, IV, 95skk; HC IV, 119 (és *ord. alph. dioec.*). – Rómába Dallos Miklós egri nagyprépost társaságában utazott, Pázmány ajánlólevelével Acquaviva generálist is felkereste. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Füg., n. 12.

⁶⁶⁸ Vö. TUSOR, *Lósy I. Imre*, 291–296; *Lippay IV. György*, 296–303.

⁶⁶⁹ MNL-OL MKL Libr. Reg. (A 57), vol. 6, fol. 614 és 626; SUGÁR, *Az egri püspökök története*, 295; HC IV, 73. – Pázmánynak az 1620-as évek derekán hosszas nehézségek után sikerült csak az egri széket üresnek nyilváníttatnia, épp Pyber számára. BAV Barb. lat, vol. 687o, fol. 27r–28v.

mindenben a pápai nuncius, vagy még inkább a katolikus világi elit spirituális, szellemi elvárásainak, amint ezt Pethe László 1616. március 2-ai levele elénk tárja, nos, ez – Erdődy egri püspöki kinevezését szem előtt tartva – aligha gyakorolhatott döntő befolyást a császári, királyi udvarban.⁶⁷⁰

Sokkal inkább hatással lehetett viszont a Habsburg-döntéshozatalra, hogy mind Almásy (a főegyházmegeye belső egyházi ügyeinek napi robotosaként), mind Pyber (városi pasztorációval foglalkozó plébánosként) nem nagyon rendelkezett politikusi vénával. Pethe László legalábbis 1616. január 27-ei levelében arra sem látta alkalmasnak őket, hogy helyi szinten megfelelően kezeljék a protestánsokkal adódó problémákat.

Náprágy Demeter szintén politikai okok miatt nem lehetett megfelelő személy, csak éppen az ellenkező irányból. Többször exponálta magát az udvarral szemben a rendi érdekek képviselőjeként,⁶⁷¹ és túlságosan is közeli kapcsolatban, sőt rokonságban állt az evangélikus Thurzó nádorral.⁶⁷² Ez pedig semmilyen kompromisszumos politikai attitűd esetén sem szolgálhatta a katolikus Habsburg-államhatalom érdekeit.

Mínthogy ő a püspökök közül már tevőlegesen is belebonyolódott az ügybe, és ennek nyoma is maradt, célravezetőnek látjuk, hogy min-

⁶⁷⁰ Rádadásul az udvar már 1615. végén ki akarta nevezni Erdődnyt, a nuncius azonban ellenállt, és közölte az ügyet erőltető Kleslrel, hogy nem fogja lefolytatni a kánoni kivizsgálást, mondván, a jelöltnek még három éve hiányzik az előírt korból. Az egri szék betöltése indokálul Prágában az országggyűlési katolikus szavazatok növelését hozták fel: „*Pensa sua maestà per accrescere et valersi de voti cattolici nelle diete d'Ungheria di nominar al vescovato d'Agria un figliolo già sacerdote del conte Erdeoli, signor principalissimo di quel regno, giovane per quanto intendo, di vita irreprensibile, alla quale però in agibilibus non corrisponde intieramente il suo talento.*” De Mara jelentése, Prága, 1615. december 21. A nuncius emellett szólt az egri egyházmegye jövedelmeiről, illetve megerősítette a Pálffy pozsonyi préposttól december 16-ai jelentésében foglaltakat. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 522rv. Az Államtitkárság január 9-én jelezte vissza, hogy a Kúriánál még nem tettek lépéseket a horvát bán fiának érdekében: „*Sinhora non è stata fatta parola alcuna del figliolo del conte d'Erdeoli per la chiesa d'Agria et vostra signoria ha fatto bene et prudentemente a non formare il processo senza baverne ordine da sua santità. Pare bene stravagante, che da molti anni in quà si ritenghino le entrate di quella chiesa, che secondo ch'ella scrive ascendono a 40M tallari, concedendone solo a chi sarà provisto tre o 4 M, il che non si sa, come si possa fare.*” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 9rv. – A nuncius Balásffy boszniai püspök kinevezése is belefolyt: bullái kiállítását ajánlotta a Kúriának, amire biztató választ kapott. Jelentése Bécs, 1615. április 11. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 37rv. Borghese válaszjegyzéke (Róma 1615. május 2.) uo., Nunz. Port., vol. 151, fol. 50v–51r.

⁶⁷¹ Például az 1614. linzi gyűlés kapcsán. ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 250–251.

⁶⁷² A FRANKÓI által is hangsúlyozott közeli nexusról Náprágy Thurzóhoz intézett, 1609-től kezdődően fennmaradt levelei érzékletes képet nyújtanak: MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 81 és 82 (17. d.), helyenként. Megjegyezzük, hogy Lépest leszámítva a többi főpapnak (Domitrovich, Pyber, Telegdy) csak elvétve található itt egy-egy levele. (Lásd a következő jegyzeteket is.)

den különösebb kommentár nélkül átadjuk neki a szót. Halljuk tőle magától, miben látta igényeit a primási székre, és elnyerésének nehézségeit 1616 februárjában, márciusában a nádorhoz írt személyes hangú leveleiben:

„Édes bizodalmas öcsém-uram kegyelmednek bízvást írhatom ilyen iniuriámat. Adák értésemre, hogy egy ember opiniót adott felőlem az Eszterghamy érsekség dolgából, és azt mondotta, hogy Napragy az haereticusoknak fautora és palatinusnak atyafia. Ugyan azon ember másokról adott opiniót.⁶⁷³ Tudja pedig kegyelmed azt édes öcsém-uram, hogy én sem kegyelmednek, sem másnak az hit dolgából soha nem kedveztem, hanem szerettem mindenkor és reveráltam kegyelmedet, úgymint uramat, atyámfiait, és régi patrónusomat: és mégis ilyen iniuriát kell szenvednem az emberek miatt, kiért az Úr Isten fizessen meg valamikor. Némely barátim adák azt is értésemre, hogy némelyek azon panaszkodnak, hogy én őfelségét, az mi kegyelmes urunkat, császárukat még csak nem is akarnám meg találni az Esztergamy érsekség dolgából. Hogy azért ebből is panasz ne legyen reám, ím ez napokban csak egy deákomat küldöttem fel Prágában, és csak ilyen formán írtam őfelségének, hogy minthogy immár az egyházi rend között az országban et senioratu et dignitate én vagyok első, azért őfelsége is akarván megtartani az régi szokott ordót és gradust, melyek által szoktak az prelátusok az országban őfelségétől promoteáltatni, talám méltó, hogy ez többi között énreám is tekintet legyen. Kérem azért kegyelmedet mint bizodalmas patrónus uramat, hogy ha netalán ez dologbul kegyelmedre kőne az opinio, kegyelmed az énhozzám való igaz szeretetiért és atyafiúságáért legyen segítséggel, de felettébb nem kell exaggerálni az commendatiót, mert talám az emberek azon is mást magyaráznának, és kevés promotióra lenne, hanem csak az, hogy őfelségének is méltó az régi szent királyoknak efféle promotiókban való jó rendtartásokat megtartani, mert bizonyosan azt beszélük, hogy ugyan conferálni akarja őfelsége. Szóval többet mondhat kegyelmednek Sárkeőzy Gáspár.”⁶⁷⁴ – „Az my az Esztergamy érsekség dolgát illeti, én azt bizonyosan el hittem magamba, hogy én abban az kegyelmed hozzám való sok jelekkel és sok alkalmatosságokban megmutatott tökéletes szeretetit és igaz atyafiúságát ugyan valóságosan remélhetem. És kegyelmed is ugyan azont higgye el énfelőlem. De bizony dolog, hogy vadnak némely iregy nem barátink, az kik abból nem szinte jónkat kívánják. De mindenkor volt az iregység az emberek között. Istenre kell azért hadnunk magunkat. Mert ő tudja legjobban, kinek mint kell lenni. Én, az mint kegyelmednek annak előtte is megírtam, bizony dologh, hogy csak igen leviter írtam őfelségének, császár urunknak az dolga felől, és csak úgy, hogy ha őfelsége az régi jó szokást és rendet akarja megtartani az egyház méltóságoknak conferálásában, talám

⁶⁷³ Minden bizonyly Pethe Lászlóról lehet szó.

⁶⁷⁴ Levele Thurzó Györgyhöz, *Kesző* (*in episcopali arce Keszeo*), 1616. február 17. Kiadva: *Literátor-politikusok levelei*, n. 95 (MNL-OL E 196, fasc. 81, n. 42). – A nuncius február 15-ei jelentésében arról tájékoztatta az Államtitkárságot, hogy Nápragy egyik kanonokját küldte Prágába, és nem sok esélyt adott neki, mivel az udvarban úgymond „nem tartották sokra” a kalocsai érseket. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 38.

énreám is, mind ratione aetatis et dignitatis, mind penigh meritorum multorumque et fidelium servitiorum, az mint őmaga is jól tudja őfelsége, az több Magyar Országhy prelátusok között valami tekinteti lehet őfelségének. Avagy, ha szintén énreám abból nem lenne is semmi tekintet, ottan csak más idegent ne praeferáljon őfelsége abból az dignitásból az Magyar Országai Praelatusoknak. Ha penigh az Istennek és császár urunknak ő felségének gratiájából valamint énnekem succedálna az a reménség, meghiggye kegyelmed és bizodalmas öcsém-uram, hogy énnekem mindahhoz az régi böcsületes familiához eleitől fogva való jó indulatomból, mind penigh az kegyelmed commendatiójából, az mi engemet fog concernálni abból az dologból, legfőképpen való tekintetem leszen arra az emberre, az kit kegyelmed commendál. És egyéb alkalmatosságokban is, nagy szeretettel és igaz atyafiúképpen igyekezem kegyelmednek szolgálni. Az egy religio dolgát kivévén, mert tudja kegyelmed édes öcsém-uram, hogy én kegyelmednek abból soha nem kedveztem, és ezután sem kedvezhetek. De az mi az teöbb kegyelmedhez való kötelességemet és atyafiúságos szolgálatomat illeti, azon igyekezem minden tehetségemmel, hogy kegyelmed énbennem semmiből meg ne fogyatkozzak.”⁶⁷⁵

Náprágy szavai valóban nem szorulnak magyarázatra. Hacsak annyit nem akarunk hozzáfűzni, hogy eddigi okfejtésünkkel rímelve nem a főpap érvei, igényei számítanak rendhagyónak a korszakban, hanem sokkal inkább figyelmen kívül hagyásuk!

A kalocsai érsek érthető igyekezete semmiféle hatást nem gyakorolt az események menetére. Nem úgy, mint a sor legvégére maradt Telegdy János. Ő mind patrónus nagybátyja személyisége és a kora újkori *patronage*-karrier modell sajátosságai (a megelőző generációban egy rokon már eljut az érseki szék közelébe), iskolázottsága, nem túl régi, 1611. szeptemberi római útja,⁶⁷⁶ Pethe által (az említett január 27-ei levélben) hangoztatott erélye egyaránt alkalmassá tették a „szabályszerű” utódlásra. Amint már korábban, az eseménytörténeti rekonstrukció során hosszabb narratívában láthattuk, az ő neve valóban fel-felmerült, hol átmeneti realitásként, hol már csak hírverésként.⁶⁷⁷ Alkalmasságát mi sem mutatja jobban, minthogy

⁶⁷⁵ Thurzó Györgyhöz, Kesző, 1616. március 14. Kiadva *Literátor-politikusok levelei*, n. 97 (MNL-OL E 196, fasc. 82, n. 35.)

⁶⁷⁶ HC IV, 119.

⁶⁷⁷ 1884-es monográfiájában FRAKNÓI azt állítja, hogy Telegdy maga kereste meg Bellarminót, aki nem sejtette, hogy Pázmány ellenében támogatja a váradi püspököket. (*Pázmány Péter*, 77.) A első állítás valószínűsíthetően elvethető: egy magyar püspök Rómában „lobbizza” előléptetésért 1615/1616-ban? A második állítás bizonyosan kizárható. Aligha hihető, hogy Bellarmino ne lett volna informálva Pázmány jelöltségéről, ha mástól nem, hát a jezsuita rendi vezetéstől. Egyedül az biztos, hogy Nagyszombatból 1615. október 20-án Telegdy Forgách halálát hírül adva arra kérte a nunciust, hogy bár tudja, hogy sürgetni fogja az uralkodót, mielőbb gondoskodjon alkalmas utódról, a széküresedés idején nagyprépostként ő legyen az adminisztrátor, nehogy a lelkek pásztor nélkül maradjanak. Ugyanúgy

hamar tisztába jöhetett az erőviszonyokkal, a Pázmány kinevezése mögött álló megfontolásokkal, mert legkésőbb, mint már említettük, 1616 márciusában⁶⁷⁸ nyíltan exponálta magát a mellett a jezsuita szerzetes mellett, aki még csak bécsi egyetemista volt akkoriban, amikor ő már az egyik esztergomi kanonoki stallum birtokosának mondhatta magát. A hosszabb távra tervező Telegdy sosem adta fel primási ambícióit, 1637-ben és 1642-ben kalocsai érsekként minden követ megmozgatott esztergomi érseki kinevezése érdekében.⁶⁷⁹

Zárásként hozzunk egy érdekes adatot: a Pázmányt követő legközelebbi magyar királyi püspökkinevezés Agaticch János ágostonos szerzetesé volt Zengg-Modrusra, amire 1617. február 11-én, a kinevező iratban megemlített módon (!) a hamarosan trónra lépő Ferdinánd főherceg ajánlására került sor. Ez a mozzanat még akkor is fontolódásra készlet, ha tudjuk, hogy a Tenger melléket a gráci udvarból kormányozták.⁶⁸⁰

* * *

Telegdy Miklós, Kutassy János és Szuhay István példájára hivatkozik, mint később, 1616. január 27-ei levelében Pethe László. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 376r–377v. A levelet pontos jelzet nélkül hivatkozó SÖRÖS PONGRÁCZ szerint Telegdy magához a pápához fordult. *Forgách Ferencz a bíboros*, 817, 4. j.

⁶⁷⁸ Lásd Pethe László 1616. március 2-ai levelének korábban fordításban is idézett utóiratát. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5r–6v; *Dokumentumok*, 17. sz. – Tehát nem zárhatjuk ki, hogy Náprágy Demeter mellett ő lehetett a másik püspök, aki Pázmány érseksége ellen foglalt állást 1615 novemberében: „Dicebantur omnes episcopus Hungariae duobus exceptis id agere, ut ad archiepiscopatum promoveatur.” LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, n. 11. A Pázmányt 1616. február 10-én a renden belül feljelentő, másolatban a Kúriának is megküldött levél itt igazat mondhat, Pethe is egy-két, saját érdekei okán ellenlábás prelátusról ír. – A feljelentő szerint személyesen beszélt egyikőjünkkel, aki elmondta neki, hogy felszólalt a császárnál Pázmány kinevezése ellen. Ez a mozzanat viszont a kancellárként az udvarban tartózkodó Lépesre tereli a gyanút. Feltételezhető motivációi: ellenséges viszonya Forgách-csal (szabados életvitele miatt a primás folytatta volna le a kánoni eljárását ellene), írói féltékenysége Pázmánnyal szemben. Ha így van, kedvező tanúvallomása a *processus informativus*ban igencsak érdekessé válik. Későbbi pálfordulása motivációjával azt hozhatjuk fel, hogy Klesl 1616 nyarára elállt az ellene folytatandó világi bírósági eljárás foganatosításától.

⁶⁷⁹ TUSOR, *Lósy I. Imre*, 291–296; *Lippay IV. György (1642–1666)*, 296–303.

⁶⁸⁰ MNL-OL MKA Coll. eccl. (E 229), vol. 1, fol. 262–263. Agaticch Prágában, 1617. február 15-én kelt *reversalis*ában vállalta az uralkodó óhajára („*Rex... tanquam pietatis in Deum ardens cultor, conservandaeque et propagandae religionis catholicae zelator, in regnis et ditionibus suae maiestati subiectis exercitium religionis catholicae in aedificationem et consolationem subditorum suorum conservari atque in dies maiora atque maiora incrementa sumere cupiens*”) rezidencia-kötelezettsége következetes megtartását. MNL-OL MKL Conc. exp., n. 21/1617.

A Pázmány érseki kinevezése mögött álló okokat keresve elvethetjük azt az érvet, hogy a korabeli hazai epizkopátus tagjai közül szorosabban vett egyházi szempontból, a 16–17. századi királyi promóciós gyakorlat szokványos kritériumai szerint nem lett volna alkalmas személy, akit a prímási székbe ültessenek. Egyházpolitikai, politikai kritériumok középpontba helyezése esetén a képlet viszont már jóval bonyolultabb. És hogy ezen a szálon kell elindulni, Klesl azon kijelentése is mutatja számunkra, miszerint Forgách bíboros halálával a császári udvarnak „nincs többé senkije sem Magyarországon, akit Thurzó nádor respektálna”. Ez az 1615. november 14-én, éppen a Pázmánynak adott első pápai bréve keletezésének napján Hans von Molart, a Haditanács elnöke előtt tett kijelentése annak beláttatásához készítette elő a terepet a Habsburg-kormányzat többi tagja között, hogy miért is kell a magyarországi katolikus, udvarhű elitet ennyire szokatlan módon megerősíteni.⁶⁸¹ A bécsi bíboros Pázmány kinevezését követően 1616 végén nem is mulasztotta el a maga álszent módján a nádor orra alá dörgölni – annak halála előtt pár nappal – hogy már nem egyedül illetékes a magyar ügyek irányításában.⁶⁸²

Ha végigtekintünk a Habsburg (és a magyar) történelmen, nemcsak a 16–17. századin, általában az sem mondható törvényszerűnek, hogy adott pozícióba megfelelő embert nevezzenek ki. Az olyan tökéletes választás pedig, mint Pázmány személye, azonnal a fehér holló hasonlatát juttatja eszünkbe. A konfesszionális szempontok korabeli meghatározó jellege ellenére azt a megfontolást, hogy a Habsburg-döntéshozatalt

⁶⁸¹ „So haben wir kein Mittel mehr mit disem Menschen zu tractiren, und herrn Cardinalen als unser ainige Hoffnung auch verlobren. Will unß Palatinus schaden, werden wir dise Comissiones gar nicht verrichten können. Wir haben auch in Ungarn niemandts mehr, welchen Er mehr respectiret.” HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 548.

⁶⁸² A hajdúk újabb mozgolódása kapcsán a következőket írta: „...quid ego tunc suaserim, qua de causa modernum archiepiscopum Strigoniensem ad illustrissimam dominationem vestram et cum approbatione eiusdem ad comitatus direxerim, imo quod responsum comitatum legato dederim, qualiter cum hinc Praga expediri curarim, novit dubio procul vestra illustrissima dominatio... Ex his itaque sufficienter vestra illustrissima dominatio cognoscere poterit, an non publicam Vngariae salutem ac pacem mihi commendatam habeam, singulariter vero benignam sua maiestatis erga illustrissimam dominationem vestram affectionem testatam cupiam, imo in eadem conservari omni nisu et conatu tanquam in regis et domini sui adlaborem. Nam etiam hac de causa illustrissimum archiepiscopum Strigoniensem ad illustrissimam dominationem vestram remitto, ut sic coniuncti in bona correspondentia patriam suam ab imminentibus periculis tueri ac defendere valeant. Quod etiam in posterum facturum sum, modo intelligam in pari fidelitate ac devotione erga maiestatem suam dominationes vestras progressuras. Et hoc quidem primum ac praecipuum in republica Christiana est remedium, quo reges ac regna in suo statu conservantur.” Klesl Thurzóhoz, Prága, 1616. december 17. MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 82, n. 41. (17. d.).

Pázmány Péter írói, prédikációs, hittérítői munkássága, kvalitásai, felekezetszervező tervei győzték volna meg, nyugodtan elvethetjük. Ezek a szempontok még az e téren közvetlen közelből érintett jezsuita előjárói, rendtársai számára sem voltak mérvadóak! Már 1614-ben, közvetlenül a főmű *Kalauz* megjelentetését követően el akarták az országból távolítani. A pasztorációs keretét adó alsó-magyarországi missziót megszüntették, és éppenséggel nem a közreműködésével megszervezett nagyszombati kollégiumba, hanem Olmützbe kívánták helyezni.⁶⁸³

A pápai udvar számára kétségkívül nagyobb súllyal eshetett latba, hogy lehetőség nyílik egy meghatározó európai, uralkodói kegyuraság alá eső főpapi szék lelkipásztori szempontból egyenesen kitűnőnek mondható betöltésére, és hogy ebben neki is közvetlen szerepe lehet. E célt viszont Telegdy kineveztetésével is elérhette volna a szentszéki diplomácia. A fennmaradt iratanyagból az rajzolódik ki, hogy Pázmány írói, prédikatori tehetsége leginkább a magyar katolikus rendek számára volt fontos.⁶⁸⁴ A Kúria esetében pedig – azon túl, hogy a pápa saját, közvetlen tapasztalásból, illetve a nuncius jelentései miatt tisztában van személyes kiválóságaival, sőt úgymond szereti Pázmányt,⁶⁸⁵ – a szembeötlően meghatározó mozzanat a közös érdeken és célokon alapuló konszenzuseresés a császári szándékokkal.

---

⁶⁸³ Az 1608-tól különféle neveken – „*Posonii in missione, missio in Hungariam inferiorem, missiones Ungaricae, apud cardinalem Strigoniensem*” – gondosan feltüntetett, Pázmányt szuperiorként is megnevező misszió 1615-ben eltűnik a rendi katalógusokból (a nagyszombati kollégium pedig csak 1616-ban szerepel először). LUKÁCS, *Catalogi II*, 80. 91 100 112. 124. 137. 149. 161–162. 195–196.

⁶⁸⁴ Lásd korábban már ismertetett emlékiratukat.

⁶⁸⁵ Olivieri fordításban is hozott, 1616. november 12-ei jelentésében.

IX.
PÁZMÁNY ÉRSEKI KINEVEZÉSÉNEK OKAI (2.)
A HABSBURG-UTÓDLÁS PROBLEMATIKÁJA

„Il negozio successione, il quale, come si è detto altre volte,
è il più importante, che hoggi sia in tutta la Christianità.”
Scipione Borghese, 1616. szeptember 3.

I. II. MÁTYÁS UTÓDLÁSA, KLESL ÉS PÁZMÁNY

Ahhoz, hogy végre ráleljünk, mi lehetett az a nevező, amelynek köszönhetően mind a prágai, mind a római udvarban – a vitathatatlan problémák: a magyar törvényi és kánonjogi nehézségek, az ilyesfajta kinevezés precedens nélküli volta, a folyamatos támadások ellenére és a jezsuita vezetés ellenében – egyaránt Pázmányt akarták, nélkülözhetetlen történeti informátorunk, Lodovico Ridolfi nyújt segítséget számunkra. Egy korábbi, egészen pontosan 1615. január 10-én kelt, Rómából II. Mátyáshoz írt *dispacciója* szolgál számunkra kiindulópontul:

„Jelenleg itt található páter Pázmány jezsuita, az esztergomi bíboros gyóntatója, miként már megírtam császári Felségteknek, akitől Őszentsége jelentést kért Felségtek területeiről, úgy a katolikus vallás tárgyában, mint az országok utódlásának ügyében. És mivel ez a páter általam sok dologról informálva volt, és mivel ő maga is a legjobb akarattal viseltetik császári Felségtek szolgálatára és a vallás javára, meglehetősen bőséggel beszélt annak igényéről, hogy Őszentsége adjon valamilyen segítséget a szóban forgó tartományok szükségleteire, a vallást és az utódlást fenyegető veszély elhárítására. Végső érve az volt, hogy császári Felségtek nem másért szenvedett el annyi megpróbáltatást, mint a katolikus vallás védelme miatt. Őszentsége megparancsolta neki, hogy mindazokat a dolgokat, amiket elmondott, foglalja írásba. A páter azonban még nem nyújtotta be, hanem majd holnap fogja, miután jól elrendezte sorait. Magam is úgy ítéltem alkalmasnak, hogy Őszentsége először ezt a nem részrehajló személy által készített jelentést vegye fontolóra, és utána én a pénteki audiencián fogok részletesebben beszélni mindarról, amit a főtisztelendő püspök úr [*ti. Klesl*] parancsolt nekem.”

Lodovico Ridolfi mindeddig publikálatlan jelentése⁶⁸⁶ azon túl, hogy egyedüli forrásként tudatja velünk az elbeszélésünk során már többször emlegetett tény, miszerint Pázmány Forgách bíboros gyóntatója volt, és hírt ad a magyar jezsuita 1615. eleji pápai audienciájáról és azt követően papírra vetett emlékiratáról, egy olyan mozzanatra is ráirányítja tekintetünket, amelynek eddig a Pázmány-kutatás nem szentelt kellő figyelmet. Pontosabban nem hozta sem közvetett, sem pedig közvetlen összefüggésbe az esztergomi érseki kinevezéssel. Ez pedig II. Mátyás utódlásának súlyos, hosszú éveken át húzódó, az európai politikát felfokozott izgalomban tartó kérdése!⁶⁸⁷

A császári diplomata közlése szenzációs. Arról tájékoztat bennünket, hogy az a Pázmány, akit 1607-től a magyar egyházpolitika sűrűjében találunk, 1615 elején a nagyhatalmi létének utolsó periódusába lépő pápaság számára mint hiteles és elsődleges hírforrás, illetve a császári diplomácia aktív szereplője jelenik meg a Habsburg-utódlás kérdésének római tárgyalásai során. Küldetésének ugyanekkor ez nem volt célja. Forgách Ferenc képviselőjében, illetve saját problémái miatt tartózkodik az Örök Városban.

Ridolfi II. Mátyásnak írt jelentéséből úgy tűnik, hogy helyzetéből adódóan Pázmány nem önálló diplomáciai szereplőként, akarva-akaratlan kapcsolódik be a Habsburg-politikacsinálás akkori első embere, Melchior Klesl bécsi püspök által vezényelt diplomáciai akcióorozatba. Ez az alkalmi részvétel, még inkább elmélyülése és a hozzá óhatatlanul szükséges bizalmi tőke arra vezethető vissza, hogy Klesl – miként már utaltunk rá – Forgách primás gyóntatójának személyében láthatta „kompromisszumos katolicizmusának” magyarországi háttérfiguráját. A II. Mátyás örökös tartományokbeli, magyarországi, majd birodalmi hatalmi rendszerét 1612-től mindinkább ké-

⁶⁸⁶ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 146r–147v. Közölve alább: *Dokumentumok*, 3. sz. – FRAKNÓI legutolsó áttekintésében Borghese január 11-ei jegyzéke mellett, mely korábbi munkáiban fő forrása volt, közelebbi jelzet nélkül vélhetően ezt a forrást említi rossz dátummal „Ridolfi Lajos császári követ január 13-iki jelentése a bécsi titkos levéltárban”. Kellő mélységében és összefüggésében azonban nem aknázza ki, főszövege szinte ugyanaz, mint korábbi munkáiban. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 532, 953 j. és 286–287. – Vö. az 1616. február 20-ai jelentés kapcsán mondottakat is.

⁶⁸⁷ A Habsburg-örökösödés problémája, illetve Pázmánynak II. Ferdinánd megválasztásában játszott szerepe külön-külön természetesen részleteiben ismert volt a korábbi, úgy a hazai, mint az osztrák kutatás előtt. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 299skk; *Pázmány Péter*, 99–112; FRIEDRIC VON HURTER, *Geschichte Kaiser Ferdinands II und seiner Eltern I–XI*, Schaffhausen 1850–1867, VII, 1skk és 198skk.

nyes és más-más összetételű konfesszionális egyensúlyok bonyolult halmozatára építő bécsi püspök koncepciójával tökéletesen egybevágott az alulról, nem mindenáron és minden szinten a reálisan elérhetetlennek bizonyult erő pozíciójából megvalósuló felekezetszervezés pázmányi programjával.

A római tárgyalásairól szóló vatikáni források Pázmány fellépését nagyon önállóan mutatják. A magyar jezsuita nemcsak Forgách képviselőjében, hanem a nuncius levelével érkezik az Örök Városba, akivel a jelek szerint útja előtt külön tárgyalt.⁶⁸⁸ Borghese bíboros nepos 1615. január 3-án De Marához intézett jegyzékében csak röviden szól a nagyszombati kollégiumalapítás nehézségeiről, jelentőségéről folytatott megbeszélésükről (Pázmány nála is volt audiencián), a részletekben a páter visszatérte utáni személyes beszámolójára hagyatkozik.⁶⁸⁹ A pápai audienciájáról szóló államtitkársági beszámoló pedig – miután aláhúzza, hogy a nuncius jelentése szerint az ausztriai után esedékes magyar diétán lehetőség nyílik a vallási viszonyok javítására – egyenesen arról ír, hogy Pázmány, miután az esztergomi bíboros képviselőjében kedvezően elintézte a rábizott ügyet (a nagyszombati kollégium alapítással kapcsolatban), „*arra emlékeztetett itt, hogy jó lenne odafigyelni a cseh- és magyarországi utódlásra és a római királyválasztásra, mire a Szentatya azt felelte neki, hogy már egy ideje gondolnak itt rá, és*

⁶⁸⁸ Míg Forgách ajánlólevele október 10-én kelt Nagyszombatan, a nunciúsé október 25-én (vagy 23-án, bizonytalan olvasat), Pázmány tehát Rómába indulása előtt nem számolva az idővesztéssel szűkségesnek látta felkeresni a nunciust.

⁶⁸⁹ „*Il padre Pietro Pasman del Gesù, che mi ha resa la lettera di vostra signoria de 25 [23] ottobre è stato da me veduto, et ascoltato volentieri in tutto quelche mi ha esposto circa il rimover gli impedimenti, che possono pregiudicare alla fondazione, che si desidera d'un collegio in Ungberia. Et stimandosi universalmente di così gran profitto per mantenimento della religione cattolica in quel regno, merita senz'altro d'esser favorita, come io per la mia parte non mancherò di promoverla con tutti gli uffizi possibili. Et col riportarmi nel più alla relazione del medesimo padre...*” ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 3r. – Pázmány 1614/1615. évi tárgyalásainak középpontjában, mint tudvalevő és mint már említettük, a nagyszombati jezsuita kollégium megalapítása – a nagyszombati domonkos apácakolostor javai applikálására pápai engedélyszerzés stb. – állott. Vö. többek között FRANKÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 286 és további hivatkozásokkal 532, 951 és 952. j., illetve *Pázmány... és kora*, I, 172–173. Az utóbbi helyen idézett államtitkársági jegyzék pontos jelzete: Bibl. Ang., Ms. 1231, fol. 172rv. – FRANKÓI Porfirio Feliciani államtitkárnak tulajdonítja ezeket a jegyzékeket, alapvetően helyesen, hiszen az összes korabeli Habsburg-vonatkozású iratot ő fogalmazza vagy fogalmaztatja. Ezeket ugyanakkor Scipione Borghese bíboros nepos nevében írják, és ő is írja alá őket. Az államtitkársági jegyzékek egyes szám első személyű alakja tehát mindig a bíboros neposra vonatkozik. A nem nyilvánvaló, és a történettudomány számára csak a 20. század második felében a német kutatás által tisztázott eljárásrendre további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 166skk.

*most még inkább törődni fognak vele, mint még soba, és bárcsak adná Isten, hogy hasonló felfogás uralkodjék ott [a császári udvarban] is.”*⁶⁹⁰

De mi is volt ténylegesen az a kérdés, amelyben mind a Habsburg-, mind pedig a pápai diplomácia úgy vélte, Pázmány talentuma az ő saját elgondolása mentén kamatoztatható?

* * *

A II. Mátyás uralkodása alatt kialakult működőképes, ám sérülékeny uralmi szisztéma fennmaradását alapjaiban veszélyeztette, hogy a császár és királynak nem született utóda. A dinasztikus elv szerint oldalágon a következő örökösök jöhettek szóba. A Németalföldet kormányzó Albert és az 1587-ban, Báthory István után a lengyel trónra sikertelenül pályázó, majd 1607-ben római királlyá választását visszautasító Miksa főherceg, Mátyás még élő fivérei. Ők bátyjuknál alig voltak fiatalabbak. Jelöltségük nem, vagy csupán érintőlegesen vetődött fel. A leghatalmasabb, és a legmegalapozottabb jogigény birtokosa III. Fülöp spanyol király (1598–1621) volt. Apai ükapja I. Miksa (1508–1519) császár, és ami még fontosabb, ő az egyetlen fiatalabbnak számító – 1578-ban született – férfi tagja a dinasztának, aki felmenői között tudhatta anyai nagyapjaként II. Miksát, vagyis Rudolffhoz és Mátyáshoz hasonlóan közvetlen egyenes ági örökösének számított.

⁶⁹⁰ „Nella dieta d’Ungheria, che secondo vostra signoria scrive, si farà in Possonio dopo quella d’Austria, non si dubita, ch’ ella havrà pensiero d’aiutar in quanto può le cose della religione, ma vuole nondimeno sua santità, che se le ricordi anco in suo nome, come quella, che preme grandemente in questo negozio. Quel padre Pasman Giesuita mandato qua dal signor cardinale di Strigonia è stato espedito nelle cose, che ha dimandate conforme al suo desiderio. Et havendo ricordato qui, che sia bene d’attendere alla successione di regni di Bobemia et d’Ungheria, et all’elezione del re de Romani, gli ha risposto sua santità, che ci s’è pensato da un pezzo in qua, et hora ci si pensa più, che mai, et così piacesse a Dio, che ci s’applicasse l’animo anco costì.” Borghese jegyzéke De Marához ugyanúgy 1615. január 10-én kelt, mint Ridolfi jelentése. ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 3v–4r. – FRAKNÓI ismeri ezt a forrást, közelebbi jelzet nélkül (és január 11-ről a Biblioteca Angelica másolatí koteiteiből, ahol többször is megfigyelhető az egy napnyi eltérés) idézi. Első monográfiaja munkája kiegészítései között akképpen interpretálja, hogy Pázmány „,hihetőleg Khlesl utasítása következtében” járt volna el. Szerintünk a jegyzék tanúsága viszont az, ettől a pillanattól kezdve a Kúriában úgy tekintettek a magyar jezsuitára, mint akinek a magyarországi katolikus felekezetszervezés mellett az utódlás kérdésében közvetlenül is hasznát vehetik. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 618; vö. ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, II, 112; illetve FRAKNÓI, *Magyarország... összeköttetései a Szent-székkel*, III, 286–287 is (vö. az e munkájával kapcsolatban imént mondottakat). – Utóbbi művében (290) FRAKNÓI a legmesszebb jut felismerésében: eszerint Pázmány kinevezése időszakában „A politikai helyzetet hazánkban ekkor két ügy uralta: a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem irányában követendő magatartás és a trónörökösödés kérdése”. Közvetlen összefüggést azonban nem keres, hanem röviden ismerteti a Homonnai-féle *intermezzót* és az 1618-as királyválasztást.

A spanyol királlyal egyidős Ferdinánd gráci főherceg apja Károly († 1590) I. Ferdinánd legkisebb fia, II. Miksa öccse volt.⁶⁹¹

Mindannyiuk köztudomású katolikus intranzigenciája alapjaiban veszélyeztette a klesli rendszer fennmaradását. Protestáns oldalról ezért Mátyás után egy nem katolikus császár megválasztása érdekében szervezkedtek. Klesl az utódlás megoldásának, egy kevésbé kompromisszumkész trónörökös „helyzetbehozásának” halogatásával igyekezett rendszerének működését biztosítani, illetve továbbélésére kedvező feltételeket teremteni. A rövidtávon hatékony politika azonban rendkívül veszélyes volt. Az augsburgi vallásbéke után két évvel született II. Mátyás ingatag egészségi állapota miatt bármikor számolni lehetett trónja megüresedésével, ami kijelölt és biztos pozíciókkal rendelkező utód híján a protestánsoknak kedvezett volna. A birodalmi jog szerint ugyanis az *interregnum* idején az ügyek vitelét a pfalzi választófejedelem vette át, aki protestáns volt. Magyarországon a szintén protestáns nádor került volna helyzetbe, és a cseh királyválasztás elhúzódása, kedvezőtlen kimenetele pedig alapjaiban veszélyeztette volna a birodalmi esélyeket, hiszen egyúttal egy választófejedelmi szavazat sorsa forgott kockán.

Klesl azon kevesek közé tartozott a prágai udvarban, aki világosan előre látta: a pattanásig feszült helyzetben a legkisebb hiba is általános háborúhoz fog vezetni, amit igyekezett elkerülni. A spanyol utódlás (egy Alba herceg-szerű alkirály az örökös tartományok élén!), illetve az uralkodói tapasztalatokkal nem rendelkező, rendkívül merev gondolkodású, harcias teuton lovag Miksa trónra lépte protestáns részről, egy protestáns császári utódlás pedig katolikus részről vezetett volna azonnali fegyveres konfliktushoz, mind Közép-Európában, mind a Birodalom területén. (Albert főherceggel, aki Németalföld kormányzója volt, egy pillanatig sem számoltak.)

A leginkább reális megoldást katolikus részről Ferdinánd gráci főhercegben vélték megtalálni, aki szintén elkötelezett katolikus, felekezete sikeres, de nyílt erőszakot különösképpen nem alkalmazó terjesztője volt, és Stájerország főhercegeként két évtizedes uralkodói tapasztalattal rendelkezett felekezeten kívüli területek felett. Maga Klesl akként lavírozott, hogy ha az általa diktált tempóban és módon, az ő szervezésében kerül sor Ferdinánd utódlására, az nemcsak a mátyási uralmi rendszer továbbélését és

⁶⁹¹ Vö. például HAMANN, *Habsburg-lexikon*, 95–99 (II. Ferdinánd). 145–149 (III. Fülöp). 335–339 (II. Mátyás). 411 (genealógia).

a háború elkerülését jelenti a gráci főhercegtől szintén berzenkedő protestáns rendekkel, hanem megfelelő szövetségesek támogatásával esetleg még saját politikai túlélését is lehetővé teszi. A Titkos Tanács elnöke az utódlás kérdését teljességgel alárendelte a protestánsokkal történő megegyezés maximumának, ami nagyon ingatag politikának számított. Egyáltalán nem biztos, hogy megvolt a kellő realitása, vagyis hogy a harmincéves háború bárhogyan is elkerülhető lett volna. Ráadásul jelentősen torzítja a képet, hogy Klesl, mint mindazok, akik saját maguk szerezték hatalmukat, annak akár egy szelétéről is képtelen volt önként lemondani. A lehető legtovább fenn kívánta tartani az évtized fordulóján kialakult *status quó*. Ez a magatartása pedig mind nyilvánvalóbban kockára tette a *Bruderzwist* során amúgy is nem kis mértékben megtépázódott Habsburg és katolikus pozíciókat.⁶⁹²

Lehetőségeinket és céljainkat egyaránt messze meghaladja, hogy II. Mátyás utódlásának hosszú évek során hónapról-hónapra változó bonyolult képlet- és feltételrendszerét akár csak főbb vonalaiban is áttekinthessük. Az 1615-re már az általános figyelem középpontjában álló probléma-együttes egyik gyűjtőpontja abban azonosítható, hogy a spanyolok érdemi kompenzáció nélkül nem akartak lemondani trónigényükről, és ekörül különféle alkudozások folytak, illetve hogy már kihűlt ambíciói ellenére vissza-visszatért Miksa római királlyá választásának ideája is a választófejedelmek, pontosabban környezetük körében,⁶⁹³ ami viszont értelmetlenné tette volna Ferdinánd magyar és cseh öröklését.⁶⁹⁴ A másik gyűjtőpontot Klesl takti-

⁶⁹² ALTMANN, *Klesl*, 42–45; RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 27–29. A Habsburg-utódlás kérdésével a harmincéves háború szinte teljes nemzetközi irodalma foglalkozik valamilyen szinten. Miksa bajor fejedelem császárjelöltségének szemszögéből például: HUGO ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern 1613–1618* (Briefe und Akten 12), München–Wien 1978, 159–227.

⁶⁹³ Sőt neve az 1618-as magyar királyválasztáson is komolyabban előkerült.

⁶⁹⁴ „*Ho trattato col signor ambasciatore di Spagna, che inanzi la sua partenza, della quale però non sa precisamente, il tempo sarebbe bene hora, che il parte della imperatrice [sic!]. Si tien per suanito di stabilir nella casa d’Austria la successione di Bobemia et Ungheria, et mi ha risposto confidentemente, che sebbene esso ha piena facultà del suo re in questo negozio, non pensa con tuttocò di dar [?] in conto alcuno a benefizio di Ferdinando senza haver in ricompensa l’Alsatia, come altre volte io feci intendere a vostra signoria illustrissima... ben vero, che questo negozio non par, che hora ricerchi necessariamente più, che tanta celerità, perché se l’elezione del re de Romani caderà in Massimiliano, come si giudica, non vorrà nè dovrà questi ceder da adesso il dominio di detti regni a Ferdinando, sebbene converrebbe in ogni maniera stabilir il tutto quanto prima per obviar per tempo alle discordie et ai casi futuri, ne io lascio d’insinuarlo con ogni mio potere a questi ministri, i quali tutti vi si mostrano dispostissimi, ma si dogliono meco confidentemente di conoscer in ristretto [?] Cleselio in simil materie molto lento, et almeno se non retrogrado ai loro pareri, forse per tener così in bilancio la casa d’Austria...*” De Mara Borghesehez, Prága, 1615. szeptember 14., ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 57rv.

kázása képezte az időzítéssel kapcsolatban. Róla Rómában már 1615 őszére sejtették, hogy kivárára kezd játszani.⁶⁹⁵

Elképzelhető, hogy Klesl ugyanazt az uralkodóváltási modellt kívánta megvalósítani, ami II. Mátyás trónra lépésével már bevált és amit 1625-ben III. Ferdinánd esetében is megfigyelhetünk.⁶⁹⁶ Elsőként a magyar, utána a cseh korona, végül pedig a császári öröklést biztosító római királyválasztás. Legelőnyösebbnek és legbiztosabbnak egy időben talán a magyar királyválasztás tűnhetett. A török fenyegetés árnyékában Ferdinánd megválasztása esetleg biztosabbra vehető volt, ugyanakkor az erős protestáns rendiség a választási kapitulációkban vallásgyakorlása terén olyan feltételeket, garanciákat tudott kikötni, amelyek precedensként, mintaként az új uralkodó kezét mind cseh, mind birodalmi viszonylatban megkötötték volna. A változó erőviszonyok függvényében nem lehetett kizárni mindennek az inverzét sem: az erdélyi protestáns magyar államiság léte és a magyar protestáns rendek komoly hadipotenciálja miatt alkalmasint a magyar királyválasztás kimenetele tűnt alkalmilag a legbizonytalanabbnak.⁶⁹⁷

Mindkét esetben feltétlenül szükség volt egy olyan átlagon felüli képességű, professzionális, megbízható és kellően lekötöztetett politikusra, aki szervezői és szónoki képességeivel a megyegyűlések és az országgyűlés fórumain a rendi politizálás lehetőségeivel megfelelően tudott élni, és kellő ellensúlyt képezhetett – az uralkodóválasztás páratlan lehetőségét nyilván maximálisan kihasználni szándékozó – evangélikus Thurzó György nádorral szemben. A hatalom jó része ekkor még a rendek kezében volt, a Habsburg államhatalom lehetőségei jóval korlátozottabbak voltak, mint mondjuk akár fél évszázaddal később. A nemesség kellő meggyőzése kiváltképpen

⁶⁹⁵ A már idézett vonatkozó irodalom mellett számos idevágó adat: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, *passim* (*Lettere del nunzio all'imperatore del 1615 e 1616 in cifra*).

⁶⁹⁶ FRAKNÓI VILMOS, *A magyar királyválasztások története* (Historia Incognita I/14), Máriabesnyő-Gödöllő 2005², 207–212.

⁶⁹⁷ Intuíciónkat a források is igazolják. Úgy tűnik, hogy a főminiszter 1616. március–áprilisban kezdte a birodalmi utódlást az általa korábban hangoztatott – s mások által is favorizált – magyar és cseh elé helyezni: „*Egli, come vostra signoria scrive, sempre ha detto, che bisognava prima stabilire la successione di cotesti regni et provincie, che venire a quella dell'imeprio, et di questo parere sono stati buomini gravissimi, come è a Lei noto.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. április 9. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 121r: (Ez az a „mutáció”, aminek keretében a pápai udvarból a bécsi domonkos prioron keresztül bizalmasan megüzenték Kleslnek, hogy renoméja kezd elfogyini. Vö. alább, a főszövegben is.)

a befolyását leginkább kinyilvánító királyválasztás esetében finoman szólva is stratégiai posztulátum volt.⁶⁹⁸

Klesl éppúgy teljes mértékben tisztában lehetett azokkal a sokrétű politikai és konfesszionális lehetőségekkel, amit az esztergomi érsek személye jelenthetett – kiváltképpen, ha az ő kreatúrájának számított –, mint az ezeket az előnyöket 1615 novemberében/decemberében emlékiratba foglaló magyar katolikus rendek. Az, hogy az ország primásának meghatározó szerepe lesz a magyar királyi trón utódlásában, nemcsak őelőtte, hanem a katolikus rendek előtt is nyilvánvaló volt. Sőt, fordítsuk meg az érvelést, ha ők számoltak ezzel a vonatkozással, sokkal inkább feltételezhetjük ezt magáról a Titkos Tanács professzionális politikus elnökéről. A *status catholicus* az esztergomi érsek gyors kinevezését sürgető emlékiratának – korábbi ismertetésünkől nem véletlenül hiányzó – negyedik pontja pedig kizárólag ezzel a témával foglalkozott:

„Ha bekövetkezne (mit a jóságos Isten legkegyelmesebben elhárítson), hogy az emberi lét gyöngesége következtében Felségtek e törekeny élete végére ér, interregnum következik. Ha Felségtek áldott emlékéü osztrák [!] császár elődei nyomdokai-ba lép, és arra az elhatározásra jut, hogy még életében és ereje teljében gondoskodik utódjáról Magyarországon, nincs aki ne látná, hogy mennyire a közjó, sőt a nemes Ausztriai Ház érdekében áll, hogy... valakit érsekké nevezzenek ki, nehogy előjoga bármiféle számottevő kárt szenvedjen. Ő ugyanis egyrészt elsőként fogalmazza meg véleményét, másrészt a klérust és szinte az összes katolikust könnyen azonos álláspontra tudja hozni. Szentséges Császár, sokféle ebből származó veszélyeket tudnánk elősorolni, ha ekképpen nem gondoskodunk előre, ám inkább Felségtek bölcs ítéletének mérlegelésére hagyjuk, mintsem hogy hosszas szóval tárjuk fel ezeket.”⁶⁹⁹

Az idézet meggyőzően igazolja számunkra az utódlás kérdésének és a primási szék gyors betöltésének a katolikus rendek képviselői előtt is nyilvánvaló összefüggését 1615 novemberében/decemberében. Pethéék azonban taktikus távolságtartással nem vesztek el a szövevényes részletekben, csupán tudatták: ők maguk is tisztában vannak a probléma súlyával. Kilenc pontos felterjesztésükben ez a legkevésbé általános jellegű érjük a primási szék gyors betöltése mellett. Konkrét személyi javaslatot ebben az emlékiratban nem tesznek.

Megtette ezt helyettük azonban a Titkos Tanács elnöke, aki nyilván azt is szem előtt tartotta, hogy az új primás ne csak hasznosan, hanem ki-

⁶⁹⁸ Klesl rendszerint mind magyar, mind cseh, mind birodalmi viszonylatban csak a fennforgó nehézségeket szokta volt elősorolni. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, III, n. 647 (1616. június 19., V. Pálhoz, épp Ridolfi küldetésével kapcsolatban); illetve n. 652 (július 3.: *Gutachten Cardinal Kbles's ob da Successionsgeschäfft mehr im römischen Reich oder in den Erbbländern vornzuehmen sei*) és *passim*.

⁶⁹⁹ ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 295r–296v.

fejezetten az ő elképzelései és főként ütemezése szerint működjön közre a trónutódlás biztosításában. Aligha tévedünk, ha az imént felvázolt történeti kontextus ismeretében azt feltételezzük, hogy Kleslnek elsősorban és szinte kizárólagosan a küszöbön álló legkomolyabb bel- és külpolitikai kihívás: a magyar királyválasztás saját elgondolása szerint történő megvalósításához volt szüksége Pázmányra esztergomi érsekként, illetőleg annak biztosítására, hogy az új uralkodó kormányzata a kitaposott úton haladjon tovább. Pázmány így mint a II. Mátyás és II. Ferdinánd közötti utódlás kulcsfigurája, illetve a magyarországi bel-, illetve egyházpolitikai folyamatosság letéteményese jelenik meg előttünk. Esztergomi érseki kinevezésének tényleges okát ebben a mozzanatban ragadhatjuk meg a Habsburg-udvar, személy szerint pedig Melchior Klesl, a Titkos Tanács akkor még mindenható elnöke részéről.

Klesl egyetlen egy másik magyar főpapban, egyháziban sem láthatott annyira garanciát az utódlás mindent felülíró kérdésének saját tervei szerint lezajló megvalósításában, mint abban a Pázmányban, akinek már 1608-as „politikai pályakezdése” épp egy királyválasztó országgyűlésre esett. Akkor és ott nagy feltűnést keltve jezsuitaként a vallásszabadság mátyási értelmezésére rímelő, megengedő teológusi szakvéleményt adott.⁷⁰⁰ Ő vette rá az elkövetkező időszakban Forgách primást a mátyási politika elfogadására, ami végül annak ellenére is sikerült, hogy a primás viszonya az uralkodóval és főminiszterével enyhén szólva hűvösnek volt mondható. Klesl szemében Pázmány mellett szóló további érv lehetett, nem is csekély mértékben, hogy személyes ismeretsége, még a gráci évekből táplálkozó – élete végéig töretlen – jó kapcsolata Ferdinánd főherceggel a későbbiekben esetlegesen ellensúlyozhatta Bécs püspökének személyes rossz viszonyát vele és Miksa főherceggel, amelyet a főminiszter 1616. áprilisi bíborosi kinevezése heves precedencia-vitákkal súlyosbított.⁷⁰¹

⁷⁰⁰ Ennek kurrens elemzése a kapcsolódó irodalom ismertetésével: BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány Péter memoranduma a vallásszabadságról*, Keresztény Szó (Kolozsvár) 2009/2, 1–4; illetve egy átdolgozott változat a szakvélemény szövegének közlésével: *Der ungarische Jesuit Péter Pázmány über die Religionsfreiheit der Calvinisten und der Lutheraner*, Calvin und Reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918 (hg. v. Márta Fata–Anton Schindling), Münster 2012, 453–472.

⁷⁰¹ ALEXANDER KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges (1612–1621). Die Sicherung der Sukzession Ferdinands von Innerösterreich*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. Borghese (1605–1621) (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom [BDHIR] 115; hg. v. Alexander Koller), Tübingen 2008, 101–121, 112–118.

Klesl Pázmány érseki kinevezésével és a magyar rendi hierarchia egyik csúcására helyezésével gyakorlatilag biztosra ment. Konfesszionális reálpolitikája folytatását így, és csak így vehette biztosra az egyik legfontosabb Habsburg-országban. Ez a szempont magyarázza kellőképpen és elégségesen a császári diplomácia Forgách halála után intenzívvé váló római lépéseit a magyar jezsuita érdekében, illetve Kleslnek az ügy részleteiben mutatott kiemelt figyelmét. A császári főminiszter a magyar rendiség új vezetőjét mindezek után méltán tarthatta saját kreatúrájának és kliensének (utóbbinak már Forgách halála után, pontosabban 1615. decembertől, Prágába hívatásától),⁷⁰² Pázmány pedig szentelő püspökét elsődleges patrónusának, amennyiben viszonyukat a kora újkori *patronage*-rendszer⁷⁰³ koordinátáin akarjuk megjeleníteni. A történések rekonstrukciója pedig még plasztikusabban elhelyezhető a „mikropolitikai” elemzések körében. Hiszen nyilvánvalóan egy kora újkori típusjelenségről van szó: egy jelentős, ám időben határolt hatalomkoncentrációval rendelkező politikai tényező – szintén tipizálhatóan egy bíboros főminiszter⁷⁰⁴ – által irányított belső hatalmi rendszer, klientúra-, hálózat- és karrierépítés és az európai politika formálásának, formálódásának belső, háttérmechanizmusainak személyi, sőt rendszerszerűen organikus összefonódását („*Verflechtung*”) fejthetjük fel egy egyedi és magyar szempontból messze ható ügyben.⁷⁰⁵ Ezen sajátos, a kül- és belpolitikát lényegében még el nem különítő kora újkori rendszer léte és nagyfokú mobilitást lehetővé

⁷⁰² Már 1616. elején bizonyítani lehet, hogy Klesl legbelsőbb köréhez tartozik, igaz, egyelőre csak a magyar belpolitika viszonylatában. Lásd a Pázmány kezével írt – már idézett – Klesl-levélfogalmazványokat a nádorhoz és az országbíróhoz (1616. január 27. és február 3.) HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függelék, 13. 14.

⁷⁰³ Vö. további irodalommal TUSOR, *A barokk pápaság*, 80skk és 117skk.

⁷⁰⁴ Vö. újabban HILLARD VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft. Die römisch-spanischen Beziehungen in mikropolitischer Perspektive*, *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V.* (hg. v. W. Reinhard), 21–178, 39–42skk; JEAN BÉRENGER, *Pour une enquête européenne: Le problème du ministeriat au XVIIe siècle*, *Annales* 29 (1974) 166–192; JOHN H. ELLIOT–LAWRENCE W.B. BROCKLISS (eds), *The World of the Favourite*, London 1999, különösen 13–25 (I.A.A. THOMPSON); MICHAEL KAISER–ANDREAS PECAR (Hgg.), *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten im 17. und 18. Jahrhundert* (Zeitschrift für Historische Forschung. Beihefte), Berlin 2003; illetve TUSOR, *A barokk pápaság*, 118skk és 169skk.

⁷⁰⁵ Vö. minderre számos részpéldával: WOLFGANG REINHARD (Hg.), *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borghese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (BDHIR 107), Tübingen 2004, *passim* (különösen THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, 42skk); összefoglalóan pedig szintén W. REINHARD, *Makropolitik und Mikropolitik in den Außenbeziehungen Roms unter Papst Paul V. Borghese 1605–1621*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 67–82. Régebről: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung” als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600*, *Ausgewählte Abhandlungen* (Historische Forschungen 60), Berlin 1997, 289–310.

tevő működési sajátosságai teszik érthetővé számunkra Pázmány karrierjének „meseszerű” fordulatát. A partvonalra szorított, már-már ellehetetlenített jezsuitából egyházfejedelem és nagybirtokos közjogi méltóság lett. Európai viszonylatban gyakorinak nem gyakori, ám – talán egyedül gyorsaságát leszámítva – nem elképzelhetetlen fordulat a korszakban.⁷⁰⁶ Sokkalta rendhagyóbb a teljesítmény, amit Pázmány érsekként nyújtani tudott.

* * *

Itt, a Habsburg-öröklés felvetésekor Pázmány érseki kinevezésének hátterében, illetve Pázmány „familiárisi” – hogy a kliens helyett az úgy-ahogy megfeleltethető magyar szakkifejezést is használjuk – jellegének meghatározásakor nem kerülhetjük meg annak megválaszolását, vajon érezhette-e úgy 1615-ben az egészen addig Forgách-kliensnek számító Pázmány a primás váratlan halálakor, hogy vége „karrierjének”. A *Vindiciae*-ben leírtak szerint, mintha ezzel számolt volna. Vélhetően eredetileg, Forgách életében is a turóci prépostság lehetett neki szánva.⁷⁰⁷ Prépostságának azonnali felvetése már 1616. novemberében arra utal, hogy az 1615 tavaszától kilépéséről folyó diplomáciai tárgyalások célja talán ez lehetett. A préposti címet 1613-tól Forgách viselte, a prépostság jövedelmeit 1580-as évektől Draskovich György kalocsai érseknek köszönhetően a jezsuiták húzták, az 1608. évi, javadalombirtoklásukat tiltó törvény miatt átmenetileg nélkülözni voltak kénytelenek. Odaadományozása Forgáchnak ezt a rendelkezést játszotta ki. Pázmány, nem minden alap nélkül, abban a meggyőződésben élhetett, hogy politikailag csak mint Forgách *pendent*-ja fontos. És valóban: 1615-ig Pázmány – leszámítva 1608-as országgyűlési szereplését, Mátyásnak adott szakvéleményét – nem önálló közéleti szereplő, a jezsuita-ellenes törvény miatt nem is lehet az: nem tartozhat a birtokosok, értsd a nemesség sorába, még származása ellenére sem. Hiába írásai, közkedvelt prédikációi, népsze-

⁷⁰⁶ Pázmány születésekor olyan pápa ült V. Pius személyében Szent Péter trónjáról, aki a piemonti Bosco szegény sorsú családjának leszármazottja, domonkos koldulórendi szerzetes volt. Kolozsvári évei alatt V. Sixtus személyében Itáliába menekült dalmáciai pásztorok ivadéka lett az Egyház feje. Tágabb időperspektívában vizsgálva a felfelé irányuló társadalmi kanaltás e csúcsmodelljét a kora újkorban megállapíthatjuk még, hogy az 1540–1770 között uralkodott további 27 pápa közül mindössze 6 volt arisztokrata, 7 nemes származású, 14-en városi polgárcsaládból származtak. További irodalommal lásd TUSOR, *A barokk pápaság*, 22–23 és 267–268.

⁷⁰⁷ FRAKNÓI is így véli. *Pázmány Péter*, 73 (különösen 2. j.).

rűségét csak Forgách szimpátiáján, bizalmán, szeretetén keresztül tudta befolyásra váltani. Feltételezhető, hogy az udvar, Klesl számára is a primásra gyakorolt mérséklő hatása, közvetítő szerepe miatt lényeges csupán. Így tehát amikor a *Vindiciae ecclesiasticae*-ben, illetve 1625-ben Vitelleschinek arról ír, hogy váratlanul érte az érseki kinevezés, illetve sosem gondolt rá, valóban az igazat írta. Annál is inkább, mert a primási székek nem a hierarchia tagjai sorából megvalósuló betöltése az ő esete előtt (és évszázadokig utána is), a magyar egyházi viszonyok között nemhogy szokatlan, hanem egyenesen irreális elképzelésnek számított.

Mindebből persze megint csak oda lyukadunk ki, hogy a Habsburg-kormányzatnak elképesztő nagy szüksége lehetett Pázmányra, ha egy ilyen kivételes – mindazonáltal a kora újkori Európában sajátos társadalmi/politikai rendszerébe illeszkedő – lépés ötlete nemcsak felvetődött, hanem minden nehézség ellenére meg is valósult. A Habsburgoknak, Kleslnek volt igazán szüksége Pázmányra, nem neki az érsekségre, ami érthetővé teszi azt is, miért támaszthatott az érseki szék várományosaként 1616. augusztus-szeptemberi tárgyalásai során feltételeket kinevezése előtt. Megmagyarázza, miért tudott elhárítani mindenféle anyagi kötelezettségvállalást, és csikarhatta ki II. Mátyás sajátkezü ígérvényét, hogy az érsekség valamennyi jövedelmét egyházi célokra fordíthatja majd, és ért el valóban számottevő eredményeket kinevezése után.⁷⁰⁸

2. A HABSBERG-ÖRÖKÖSÖDÉS, A PÁPASÁG ÉS PÁZMÁNY

Róma alapvetően patrónusán keresztül viszonyult Pázmányhoz. A császári főminiszter kiválasztottját látta benne, akinek tevéleges közreműködése révén végre-valahára konkrét és biztató lépés történik az utódlás kényes és veszélyes kérdésében. Mely kérdés az 1610-es évek derekán mindinkább a pápai külpolitika érdeklődésének homlokterébe került.

A pápai udvarban kifejezetten károsnak tartották Klesl halogató, kivárára játszó taktikáját. A kurrens nemzetközi kutatás tézise szerint egyenesen benne látták a Kúria – több elemében csupán teoretikus szinten megfogalmazott – birodalombeli konfesszionális céljai elérésének legfőbb

⁷⁰⁸ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 220–234 (idézve már korábban is); *Pázmány Péter*, 80–83; BITSKEY, *Pázmány*, 119–120.

akadályát.⁷⁰⁹ A bécsi püspökkel szemben alkalmazott római eljárás ugyanakkor cseppet sem volt konfrontatív. Sőt befolyásolására, megnyerésére 1616 végéig, 1617 elejéig minden alkalmat megragadtak, a kisebb ügyek tömkelegén át egészen bíborosi kinevezéséig bezárólag,⁷¹⁰ melynek 1615. őszi háttértárgyalásai, majd 1616. április 11-ei publikálása⁷¹¹ szinte kísértetiesen egybeesik Pázmány diszpenzációjának időszakával.

A pápai diplomácia e hozzáállás keretében sürgette folyamatosan – sőt gyakorlatilag minden egyéb ügyet ennek rendelt alá⁷¹² – az utódlás kérdé-

⁷⁰⁹ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 109.

⁷¹⁰ Klesl bíborának ügye már De Mara 1614. évi titkosított jelentéseiben (például a linzi értekezletről) komoly szerepet kapott. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 162, fol. 20r. 21rv. 77r („*Dovrebbe Pofferta del cardinalato stimularlo...*”, bár a nuncius fél, hogy így el is bízhatja magát Klesl, Bécs, 1614. december 6.) és *passim*. Bíborosi kinevezésének időzítése sokáig magától Klesltől függött. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. január 2. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 2rv. 1615 őszére némileg kezdett változni a helyzet, vö. Ms. MTA Diss., 212, 25. j.: Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. szeptember 12., ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 369rv. Lásd még uo. fol. 341rv. 183rv; vol. 10, fol. 46rv. A kinevezéssel kapcsolatos egyéb részletekről, Ridolfinak az ez irányú tárgyalásokban játszott szerepéről beható tájékoztatást ad De Mara 1615. október 28-ai jelentése. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 383rv. 1615 őszére a bíborosi kinevezéssel a Kúria már kifejezetten nyomást igyekezett gyakorolni Kleslre, vö. Ms. MTA Diss., 212, 25. j.: Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. október 24. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 77r. Lásd még fol. 111r: 116r: 125r: Klesl 1615. november 22-én áttételesen, 30-án pedig már kifejezetten kérte a maga számára a bíborosi kalapot, amire Borghese 1616. január 2-án végül biztató választ adott. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 77r (Ridolfi szerepére); ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 346r. Lásd még ASV Segr. Stato, Nunz. Port., *passim*. Klesl tehát akkor is megkapta volna a bíborosi kalapot, ha Forgách helye nem ürül meg váratlanul a Szent Kollégiumban. – Az *in petto* kinevezést, úgy tűnik, maga II. Mátyás javasolta, egyfelől hogy ajánlási jogával eredményesen élhessen, másfelől a római méltóság ne gátolja Klesl tárgyalásait a birodalmi protestánsokkal. Vö. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, III, n. 534 (Mátyás Borgheséhez, 1615. október 5.). Bíbora miatt Forgáchot is támadták a hazai protestánsok. SÖRÖS, *Forgách Ferencz a bíboros*, 717.

⁷¹¹ Lodovico Ridolfi április 11-én azonnal jelentette II. Mátyásnak, hogy a reggeli konzisztóriumon a pápa bíborossá kreálta Kleslt, és a tervezett frascati kirándulást azért halasztotta el, hogy mielőbb kedveskedhessen ezzel az uralkodónak. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 518rv. Vö. HC IV, 13 (*in pectore* 1615. december 2-án lett kreálva). Az Államtitkárság híradása ugyanaznap a prágai nunciaturának: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 61v–62r. Lásd még Borghese május 14-ei levelét is a kinevezését megköszönő új bíboroshoz (másik téma a bécsi egyetemi unió ügye) (uo., vol. 944, fol. 56v–57v; Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 76r [vö. fol. 31r is]), illetve a pápa aznap brévéjét (Arm. XLV, vol. 15, fol. 140rv). Vö. KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, 218ssk is. – A koronabíborosi kinevezésekre újabban VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, 63–73.

⁷¹² A fentebb idézett esetek, források tételes elősorolása helyett Borghesének azt a szeptember közepén íródott levelét emlíjük csupán ki, amelyben a mind nyilvánvalóbb fenntartások ellenére a Kúria bizalmáról biztosítja az osztrák bíborost, vö. Ms. MTA Diss., 212, 27. j. Utána nyomban sürgeti az utódlás elrendezését. Írását azzal zárja, hogy reméli: Vitelleschi levele már megérkezett a bécsi egyetem és jezsuita kollégium uniójának óhaja szerint megvalósuló rendezésére. Nyilván jelzésértékű, a fő cél érdekében gyakorolt gesztusról van szó. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 112rv. Szinte pontosan ugyanez ismétlődik meg december 17-ei levelében, ahol visszaidézi Klesl sorait, miszerint számára a katolicizmus

sének rendezését is, méghozzá természetesen Ferdinánd javára. A még mindig nyomasztó európai spanyol hegemonia gyarapodását VIII. Kelemenhez (1592–1605) és majd VIII. Orbánhoz (1623–1644) hasonlóan az egyébként spanyolbarátnak számító⁷¹³ V. Pál pápa sem látta szívesen. Az osztrák főherceg stájerországi uralkodását ugyanakkor konfesszionális szempontból ideálisnak tartotta. Ferdinánd uralkodói hatalma a jezsuiták és a gráci nunciatúra segítségével, továbbá jogi eszközök alkalmazásával 1596-tól röpké két évtized alatt katolikus többségűvé tette korábban szinte teljesen evangélikus országát.⁷¹⁴

Az öröklés kérdése régóta a Habsburg–pápai tárgyalások középpontjában állott. Lodovico Ridolfi már 1614. szeptember 20-ai jelentésében beszámolt arról, hogy a pápa mennyire sürgeti megoldását, és hogy V. Pál szerint az örökös tartományok esetében a spanyolok nem támasztanak nehézséget, amennyiben azok Ferdinándra szállanak. Esetleges lázongás esetén pedig mozgósíthatók lennének az Észak-Itáliában állomásozó spanyol csapatok.⁷¹⁵

erősítése mindennél fontosabb, éjjel-nappal ezt tartja szem előtt: „*come cardinale et membro principale di questa santa sede, et come ministro della maestà sua di pensarci giorno et notte*”. Uo., fol. 155r–157r. Lásd még különösen uo., serie II, vol. 159, *passim* és Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, *passim*.

⁷¹³ Camillo Borghese nemcsak madridi nuncius volt korábban, hanem az alkalmi feszültségek ellenére – mint például a római spanyol követ személyének kiválasztása – főként nápolyi viszonylatban mutatható ki tartós együttműködése a spanyolokkal. Nagyon egyszerűen fogalmazva: a Borghesék hozzájárultak a dél-italiai spanyol uralom stabilitásának biztosításához, cserében a nápolyi egyházi javadalmak, különféle tisztségek, birtokok gyarapították a dinasztikus „*Klientenbindung*” infrastrukturális, anyagi hátterét. Vö. GUIDO METZLER, *Die doppelte Peripherie. Neapel als römische Kolonie und als spanische Provinz*, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V., 179–334.

⁷¹⁴ Ferdinánd grazi uralkodására hosszabban-rövidebben szinte valamennyi, a harmincéves háborúval, illetve előzményeivel foglalkozó, idézett és idézendő nemzetközi szakirodalom kitér. A főherceg karakteres jellemzése: FERDINÁNDY MIHÁLY, *Pázmány az államférfi. Születésének négyszázados évfordulójára*, Katolikus Szemle 22 (1970) 201–217 és 315–328 (klny. 1–32), 9–12.

⁷¹⁵ „*Ha inteso inoltre sua santità le difficoltà, che ci sarebbero state in materia della successione e dicendo monsignor Gleselio, che tre strade sarebbero da conseguir questo intento da ordine al nunzio, che ne tratti segretamente con vostra maestà Cesarea e con detto monsignore, acciocché si possa condurre a fine negozio di tanta importanza, e potendosi intendere la successione e negli stati bereditari e nell'imperio, dice sua santità, che quanto alli stati, già i spagnoli sono chiari, che mentre, che vi sia della stirpe dei serenissimi arciducchi di Gratz, il re non puole pretendere alla successione, e che in ciò non sarà difficoltà del consenso della maestà cattolica, circa poi alla renitenza dei popoli, quando da vostra maestà Cesarea non si possono con la benignità ridurre a questo, che non sarebbe forse cattiva la congiuntura di valersi dell'esercito del marchese Spinola. E circa l'elezione del re de Romani crede sua santità, che si possa stabilire in un convento elettorale, nel quale non vi sia da trattare dei gravamini e controversie, che sono fra cattolici et eretici, però il tutto rimette alla prudentissima risoluzione de vostra maestà Cesarea.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. szeptember 20. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 30v–31r. Sőt a Habsburg-utódlás kérdése már Borghese 1613. szeptember 21-i és azt követő titkosított jegyzékeiben feltűnik, majd De Mara 1614. évi *ciffráiban* is mind sűrűbben előfordul, például a linzi értekezletről írt tudósításaiban. ASV Fondo Borghese, Serie

1614. december 4-én pedig arról ír, hogy a pápa üdvözölte Klesl elképzeléseit a magyar és a cseh utódlás megoldására a fennálló viszonyok között, aminek köszönhetően a császári trónt biztosító római királyválasztásra is sor kerülhetne az első birodalmi gyűlésen.⁷¹⁶ Ridolfi 1615. január 17-ei jelentésében részletezi, hogy egész pontosan mik is lehettek ezek az elképzelések, és élhetünk a gyanúval, hogy az előző napokban a császári ügyvivővel egyeztető Pázmány is hasonló megoldást vázolt audienciáján az egyházfő előtt, úgy szóban, mint írásban.

Az ügyvivő a Szent Palotában 1615 januárjának derekán Klesl utasításának megfelelően a megegyezés szükségességét hangoztatta a birodalmi protestánsokkal, hogy közös erővel lehessen szembeszállni a törökökkel, akiknek a fenyegetése számottevően megnövekedett, miután Bethlen várakat adott át számukra. Kérte a pápa közbenjárását a katolikus fejedelmeknél. Borghese bíboros előtt Ridolfi azt húzta alá, hogy II. Mátyásnak a törökellenes „ökumenikus” összefogás védőernyője alatt megegyezésre kell jutnia a birodalmi protestánsokkal, különben mindent elveszíthet, és még életében meg lehet, és meg is kell oldani az utódlás kérdését, különben a katolikus vallás óriási károkat szenved. A spanyol követnek ugyanakkor a császári ügyvivő szemrehányásokat tett, amiért uralkodója Savoyában és Flandriában háborúzik drága pénzen, ahelyett, hogy a katolikus vallás és a dinasztia létfontosságú ügyeit támogatná.⁷¹⁷

E páratlanul érdekes, ám időbeli ütemezést taktikusan nem tartalmazó vízió Bethlen Gábornak a fejedelmi trónra kerülése nyomán megnőtt, és a

II, vol. 371, fol. 106rvskk; uo., vol. 162, fol. 5r–6r. 11r. 13r. 39r. 47r. 48r. 57r („*Sabbato si cominciò il trattato della successione di Bobemia et di Ungheria*”, 1614. szeptember 25.). 77r és *passim*.

⁷¹⁶ „*Lodò in ultimo sua santità i pensieri prudenti di mons. Gleselio di poter con questa congiuntura far dichiarar il successore nei regni d’Ungheria e di Boemia, acciò poi da vostra maestà Cesarea nella prima dieta imperiale si nomini re de Romani, e sapendo quanto vostra maestà sia inclinata al beneficio della religione cattolica e dell’augustissima casa d’Austria, si persuade securamente l’esecuzione.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. december 4. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 689rv. Lásd még azévi többi jelentését is, uo., Staatsabteilung Rom, Diplomatische Korrespondenz, Karton 49, fol. 57–92 (Konv. Ridolfi).

⁷¹⁷ ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 177r–178v és 199r–200v. Közölve alább: *Dokumentumok*, 4. sz. Klesl Ridolfi által felerősített elképzelésére, miszerint az uralkodónak fel kellene fegyverkeznie úgy Erdély pacifikálására, mint a császári, cseh és magyar utódlás biztosítására, és ehhez pápai közreműködéssel kellene a – Savoya ellen teljesen felesleges kiadásokba – bonyolódó spanyol királytól segítséget kapnia. Lásd Borghese titkosított jegyzékét De Marához, Róma, 1615. január 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 4r–6v.

Várad, Lippa és Jenő átadását⁷¹⁸ követelő oszmán fenyegetésben vélte megtalálni azt a katalizátort, amelynek köszönhetően mind a birodalmi rendek közötti felekezeti ellentétek áthidalhatóak lennének, mind pedig kellő valószínűségi engedmények fejében az utódlás kérdése is rendezhető.⁷¹⁹ A linzi értekezlet (*Generallandtag*) kudarca, ahol az osztrák, a cseh és a magyar rendek összehívott képviselői egyöntetűen nem mutattak túlzott lelkesedést egy oszmán–Habsburg konfliktus finanszírozására,⁷²⁰ majd a Bethlen biztosaival rövidesen, 1615. május 6-án megkötött nagyszombati egyezség, még inkább a zsitvatoroki béke 1615. július 15-ei bécsi megerősítése azonban elejét vette az ez irányú tervezeteknek.⁷²¹

A pápai diplomácia a Pázmánynak 1615. januárjában adott pápai audienciát követően – nyilván nemcsak emiatt, de az ott elhangzottaktól nem is függetlenül – gőzerőre kapcsolt a Habsburg-utódlás rendezése érdekében.

⁷¹⁸ Lippa Bethlen általi átadását Forgách bíboros azonnal jelentette Rómába, az Államtitkárság 1615. január 10-ei jegyzékében adott hangot megdöbbenésének. Bibl. Ang., Ms. 1234, fol. 12rv. Ridolfi 1614. december 13-án jelentette, hogy ő is tudatta V. Pállal és a hozzá közelebb álló kardinálisokkal a vár átadását, így kívánva a Szentszékettől jelentősebb segítségnyújtásra ösztökélni. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 88–89. Az Európa-szerte botrányt kavaráó hír ekkor még csak részben bizonyult igaznak, Lippa végül 1616 nyarán került teljesen oszmán kézre.

⁷¹⁹ Az utódlás kérdése és ebben Magyarország szerepe korábban egészen más összefüggésben került elő Rómában. Egy nagyon érdekes beadvány a pápához, név és dátum nélkül, azt fejtegeti, hogy először Magyarországon kell pápai segítséggel levernii a protestánsokat, ez úgymond helyre teszi a birodalmi „eretnekeket”, és a várható eredményt egyenesen V. Pius lepatóti diadalához hasonlítja. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 732–735. – Valószínűleg az 1613 október–novemberében Rómában járó Rambaldo Collalto elképzeléseiről van szó. Lásd Lodovico Ridolfi 1613. november 30-ai jelentését II. Mátyáshoz: Ms. MTA Diss., 215, 34. j. (Ms. W 290, vol. 12, fol. 716rv és 717r–718v.) Collalto 1613. október 26-ai jelentésében arról informálta II. Mátyást, hogy sok bíboros támogatja, és főként az erdélyi fenyegetés felemlégetése hatni fog a pápára, s így jelentős segítyt ad. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 55–56. – V. Pál keleti politikája, érdeklődése változásaira: JAN PAUL NIEDERKORN, *Papst, Kaiser und Reich während der letzten Regierungsjahre Kaiser Rudolfs II (1605–1612)*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 83–100, 84.

⁷²⁰ Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. május 23. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 16r: Vö. Ms. MTA Diss., 215, 35. j. A törökök elleni háború a Porta gyengesége miatt ekkoriban fényes kilátásokkal kecsegtetett, ugyanakkor erős hadsereget adott volna a császár kezébe, ami félelemmel töltötte el a rendeket. ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 374–375 (idézve a következő jegyzetben); FERDINÁNDY, *Pázmány az államférfi*, 12; vö. PRESS, „*Matthias*”, 404–405 is; részletesen: ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 231–253, főként 249–253. – Az ausztriai rendiségre: WINFRIED SCHULZE, *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619)*, Graz 1973; GERHARD AMMERER (Hg.), *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 49), Wien–München 2007.

⁷²¹ Vö. ANGYAL DÁVID, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján, Budapest 1925, 367–382.

Februárban utasították a madridi nunciust, hogy érje el a spanyol udvar teljes és gyors beleegyezését Ferdinánd öröklésébe.⁷²² Rómában tisztában voltak a nehézségekkel is. Például, hogy a királyválasztó országgyűlés összehívását a rendek további vallási engedmények kicsikarására használnák föl,⁷²³ illetve hogy a császárné terhessége körül felröppenő hírek sem kedveznek a döntés megszületésének.⁷²⁴ Mindazonáltal – tisztában lévén személyes érdekmotivációival, tulajdonságaival, a főhercegekhez fűződő viszonyával, s látva szüntelen taktikázását – már ekkor elkezdenek kételkedni abban, hogy Klesl tényleg akarja az előzetes rendezést,⁷²⁵ akár birodalmi, akár cseh, akár pedig magyar viszonylatban.⁷²⁶

Éppen ezért a szentszéki külpolitika 1616. február–április folyamán ráerősített Klesl „megdolgozására”. De Mara nuncius számos jelentésben panaszkodik az osztrák bíborosra, hogy bár szóban Ferdinánd mellett nyi-

⁷²² Lásd Borghese titkosított jegyzékét De Marához, Róma, 1615. február 21. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 16r. Sőt a Szentszék már korábban, saját indíttatásából is lépett ennek érdekében: „*Et quanto al far istanza al re di Spagna, che promovesse il negozio dell'elezione del re di Romani, et di Bobemia et d'Ungheria sua santità non haveva aspettato, che fusse desiderata l'opera et diligenza sua, poiché n'haveva fatta più volta istanza, et non senza qualche frutto, come con l'ultime avvisava signor arcivescovo di Capua, nunzio in Spagna.*” Borghese titkosított jegyzékét De Marához, Róma, 1615. január 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 4r–6v. Vö. a január 31-ei jegyzékeket is (fol. 12r és 13r).

⁷²³ Legalábbis cseh viszonylatban. A gráci nuncius titkosított jelentése, továbbítva Melfinek, Róma, 1615. március 7. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 18r (szövege: Ms. MTA Diss., 216, 38. j.). Vö. 1616. március 13. (fol. 124r) is.

⁷²⁴ „*Il nuovo accidente della gravidanza, che da alcuni si crede della maestà dell'imperatrice potria senza fallo causar maggior lentezza nella risoluzione, che s'ba da pigliare nell'elezione di Bobemia, Ungheria et re de Romani*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. április 11. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 27r. Vö. fol. 33 is.

⁷²⁵ „*Non è facile l'assicurarsi, come vostra signoria scrive con la sua cifra de 7, che il Cleselio cammini bene nel negozio dell'elezione del re de Romani*”. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. március 28. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 23r. Valamint április 4. is (fol. 25r). Lásd még a következő jegyzékeket: 1615. október 3. (fol. 60r); október 17. (75r); 1616. március 19. (fol. 126r); április 9. (fol. 132r). Az egyetlen üdítő kivétel Klesl megítélésében Borghese 1615. december 12-ei jegyzéke: „*Le offerte, che fa il Cleselio per stabilimento della successione di Bobemia et d'Ungheria nella persona dell'arciduca Ferdinando et di volersi affaticare anco in quella dell'imperio, sono di molta considerazione, et quando egli dica da dovero, et persista in questo pensiero, non ha dubio, che se ne può sperare buon successo.*” 1615. december 12. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 91r.

⁷²⁶ A forrásokban ekkor a császári és cseh utódlás mellett természetesen a magyar is következetesen feltüntetésre kerül. Később olykor csak alkalmanként nevesítik: „*Ha dato non poca ammirazione, che il Cleselio si vaglia del nunzio di Spagna per le cose, che vostra signoria scrive, ma com'ella dice, il medesimo nunzio molto ben lo conosce. Manco male è, che si quereli con lui della dilazione, che s'interpone per l'elezione del re de Romani, et che si procrastini la risoluzione nel particolare di Bobemia et d'Ungheria*”. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. április 11. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 26r. Lásd még 1615. december 12. (fol. 87r); 1616. január 16. (fol. 100rv).

latkozik, szándékai igazából kifürkészhetetlenek („*imperscrutabili*”). 1616. április 25-ei jelentésében arról ír, hogy „jóllehet Klesl készségesen hirdeti, hogy a római király választása Ferdinánd személyére essen, mégsem lehet teljesen megbízni benne. Ezért tegnapelőtt tárgyaltam a spanyol követ úrral, és javasoltam, neki, hogy Kleslnél a számára kedves, és nála hatékonyan működő eszközöket kellene bevetni...” – melyek formáját és mértékét Balthasar de Zúñiga prágai spanyol követ 50 000 aranyforintban vélte megtalálni.⁷²⁷ A bécsi püspököt azonban ebben a kérdésben nem lehetett pénzzel megvesztegetni. Az sem segített, hogy a pápai diplomácia bizalmasan közölte a bíboros belső emberével, a bécsi domonkos priorral, hogy gazdája folytonos „mutációi” kezdik aláásni renoméját.⁷²⁸

A távozó De Mara utódának, Vitalio Visconti-Borromeónak 1616 júniusában adott követutasítás továbbra is kiemelt helyen kezelte az utódlás kérdésében Klesl tette késztetését, akin az utasítás szavai szerint „az összes ügy eldöntésének illetékessége, vagy még inkább teljhatalma nyugszik” a császári udvarban. A követutasítás vonatkozó, 7. pontjával érdemes szó szerint megismerkedni:

„Mivel a császár igen előrehaladott és beteges állapotban találtatik, nagy szükség látszik arra, hogy megtörténjen a római király választása, hogy elkerülhető legyen az interregnum... és hogy ne essen a császár választása eretnekre, miként kereszténység szolgálata számára olyannyira fontos Csehország és Magyarország királyválasztása sem... Ennek érdekében szüntelenül fáradozzák uraságod, szüntessen meg minden haladékot és akadályt, hogy az említett választások bekövetkezzenek. Tárgyaljon Klesl bíboros úrral és a spanyol követ úrral és képviselje előttük Szentsé-

⁷²⁷ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 105–106. – Zúñiga egyébként közvetlenül is érintkezett a Kúriával (néhány levele: BAV Bonc., vol. E 33, *passim*), akinek a cseh és magyar utódlás körül kifejtett buzgólkodásával a spanyolokat folytonosan „puhítani” igyekvő pápai udvarban elégedettek voltak, és a prágai nunciatúra útján is biztatták a kívánt cél elérésére: „*Non si è lasciato con molta istanza di sollicitar in Spagna, che si mandi la risoluzione di sua maestà cattolica circa il negozio della successione dei regni di Bobemia et Ungheria. Il che si aspetta quasi con impazienza per le ragioni altra volta rappresentate a vostra signoria, et perché anco il signor D. Baldassare de Zuniga possa sbrigarsi per venire a questa ambascieria, dove è molto desiderato da nostro signore et da me, che siamo restati sodisfatti dell'uffizio, che'ella dice d'haver passato seco in questa materia. Potrà vostra signoria pregar di nuovo il medesimo signor D. Baldassare a nome anco di sua beatitudine, che acceleri quanto più può la risoluzione di così importante negozio*”. Borghese titkosított jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1616. július 23. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 153r.

⁷²⁸ „*Se quel prior Domenicano di Vienna tanto confidente del Cleselio gli riferirà, quanto vostra signoria gli ha detto, che in queste sue tante mutazioni si acquisita poco, anzi ci perde di reputazione, gli sarà stato un buono avvertimento*”. Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1616. április 9. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 121v: A domonkos Peter Hunter személye más összefüggésben még elő fog kerülni.

ges Urunknak ezt a Birodalom, a vallás és az egész kereszténység javát szolgáló és a halgatásokból származó veszélyeket elhárítani akaró óhaját”.⁷²⁹

Kleslnak 1616 nyarára egyre nyíltabban állást kellett foglalnia nemcsak Ferdinánd személyének kiválasztása, hanem az utódlás tényének hivatalos deklarálása mellett is.⁷³⁰ Rómában 1616 végén,⁷³¹ 1617 elején⁷³² pedig már hétről hétre várták e fejlemény bekövetkeztét.

Noha a Borghese-pápa pontifikátusát a fokozatos Itália-felé fordulás jellemezte, ez nem azt jelentette, hogy Közép-Európa már ekkor teljesen kikerült volna a pápai politika érdeklődési köréből. Magyarországról: történelméről, elhelyezkedéséről, kiterjedéséről, részeiről, jövedelmeiről, hadászati viszonyairól pontos, részletes és friss információi voltak a Kúriának a 16–17. század fordulóján. Még arról is tudtak, hogy „a magyarok nem szimpatizálnak a környező népekkel, legkevésbé a németekkel”.⁷³³

⁷²⁹ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 1025. Az új nunciának szinte „kényszerítenie” kellett Kleslt, hogy mielőtt a rendkívüli spanyol követ megérkezik, rendezze a kérdést, ami talán az első jele annak, hogy a Kúriában számoltak az elkövetkező fejleményekkel, és ezektől óvni igyekeztek a bíborost: „È cosa da dispiacere, che passi, come vostra signoria scrive con la sua cifre de 15 così mala sodifazione tra il signor arciduca Massimiliano et il signor cardinal Cleselio, poiché non ne possiamo se non patire i negozi pubblici, et massime quello tanto importante della successione. Nella quale monsignor arcivescovo d’Adrianopoli nuovo nunzio ha ordine da sua santità di stringere, et quasi violentare il medesimo signor cardinale con speranza, che all’arrivo del conte d’Ognat debba pur risolvere questo negozio.” Borghese titkosított jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1616. július 23. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 153r. Vö. fol. 181r is. Emellett elutazása előtt az új nunciús, Visconti-Borromeo nagyon határozott utasítást kapott a pápától arra, hogy békítse össze a bajor herceget és Miksa osztrák főherceget. Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. október 22. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 182v–183r.

⁷³⁰ „Ha il cardinal Borghese sentito con particular’ contento quello, che li scrive il cardinal’ Gleselio della prontezza di vostra maestà Cesarea di venir’ alla dichiarazione della successione nella persona del serenissimo Ferdinando, dicendomi, che tale avviso havrebbe apportato infinito piacere a sua santità, e già, che il suo nunzio in Spagna ha dato conto, come il re cattolico cede alle pretenzione nelle provincie hereditarie, nel, che scrive il cardinale, che restava la difficoltà, spera sua santità, che debbe effettuarsi il negozio in breve.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. július 9. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 60rv.

⁷³¹ „Spera sua santità, che con l’arrico del serenissimo Massimiliano a Praga possa effettuarsi la dichiarazione della successione, la quale desidera particolarmente sua santità...” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. december 10. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 453rv.

⁷³² „S’aspetta di sentire in breve la dichiarazione della successione delli stati et provincie hereditarie di vostra maestà Cesarea, dandosi infinita lode, che promova con tant’ardore questo negozio di tanta importanza per il bene della Christianità.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1617. február 18. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 651rv.

⁷³³ Vö. *Relazione di Germania fatta in tempo dell’imperadore Ridolfo secondo di Austria, nella quale si narrano le cose contenute nella seguente tavola*. ASV Fondo Borghese, serie I, vol. 828, fol. 56r–109v, fol. 80v–83v. A Magyarországra vonatkozó információk mélysége a lombard, toszkán és spanyol értesüléseivel vetekszik. Uo., helyenként.

Az ország sorsa, a hazai események az 1610-es évek elején,⁷³⁴ illetve derekán sokszor kaptak kiemelt figyelmet a quirináli audienciákon, elsődlegesen az erdélyi fejlemények és a török fenyegetés összefüggésében. Ridolfi ügyvivő 1614. január 15-ei jelentése szerint a pápa örömmel értesült néhány partiumi város, erősség – többek között Huszt, Kővár, Nagybánya – 1613. decemberi megszerzéséről az uralma elfogadtatásával foglalatostkodó Bethlentől.⁷³⁵ Három hónappal később a török háború, avagy béke esélyeinek latolgatása volt napirenden a Szent Palotában. A friss és bennfentes értesüléseket a hírneves kapucinus diplomata, Giacinto da Casale szolgáltatta, aki Forgách bíboros levelével tért vissza Rómába.⁷³⁶ 1614 nyár derekán Borghese bíboros közvetítésével a Habsburg-diplomácia Erdély török bekebelezésének veszélyét hangoztatta V. Pál előtt, és felhívta a figyelmet arra, hogy az örökös tartományok rendjei az esetleges segítség megajánlását össze fogják kapcsolni bizonyos vallási engedmények követelésével. Közlése, tudjuk, az eredetileg Bécsbe összehívott linzi értekezlet meglehetősen pozitív értelmezése volt, a rendek mindenestül a török háború ellen foglaltak állást, ami egyáltalán nem ütközött a spanyol követ és a főhercegek szándékaival.⁷³⁷ 1614. novem-

⁷³⁴ Lásd mindenképp előtt BAV Barb. Lat., vol. 6918 (De Mara 1612. évi jelentései mellékletekkel); vol. 6919 (1613); 6920 (szintén 1613), különösen fol. 9. 26. 75; valamint ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 53r–68v.

⁷³⁵ „Ho portato a sua santità una lettera, che le scrive monsignor vescovo di Vienna, nella quale da ragguaglio del presente stato di vostra maestà Cesarea circa le cose di Transilvania, e me ha preso sua santità molto contento augurando da questi felici principi dei luoghi, che sono venuti nelle mani di vostra maestà Cesarea, prosperi successi. Aspetta hora sua santità d'intendere, che sia stata accetta a vostra maestà Cesarea la sua dichiarazione, e continua in desiderio di sodisfarle.” Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. január 15. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 112r. Dóczi András szatmári főkapitány foglálásaira vö. ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 373–374; ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 247. A fő célt, Várad megszerzését azonban nem sikerült elérni. – Egy részletes *avviso* Kassáról (1614. szeptember 24.) a török és Bethlen mozgolódásáról, Forgách készülődéséről: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 127.e, fol. 79rv.

⁷³⁶ „Fu a parlar' a sua santità il padre fra Hyacinto cappuccino, il quale mentre voleva rappresentare quanto fosse necessario il dar' aiuto a vostra maestà Cesarea per la guerra al Turco, fu da sua santità prevenuto con dirli, che teneva per sicura la pace, e ancorché il padre mostrassi una lettera del cardinal' di Strigonia, che li imponeva, che istessi per il medesimo fine con sua santità, da quella li fu risposto, che g'avisii suoi erano più nuovi e freschi, onde il padre passò a pregar sua santità voler' abbracciar' le cose di Germania et ad interporr' con vostra maestà Cesarea, acciòché venisse all'elezione del re dei Romani, come l'elettor' di Colonia ricercava il padre, che supplicasse sua santità di voler' fare.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. április 13. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 5rv.

⁷³⁷ „Per lettere di monsignor vescovo di Vienna dell'ultimo del passato mi fu ordinato di significare al cardinale Borghese, qualmente la richiesta del Turco era di volere sotto il suo imperio la provincia di Transilvania, e che da vostra maestà Cesarea si cedessero le ragioni, che come re d'Ungheria ha in detta provincia, e, che anco si rilasciassero quelle fortezze, che sono in Ungheria superiore in suo potere spettanti al dominio di

ber végén azt jelentette Ridolfi a császári udvarnak, hogy a pápa különös aggodalommal hallgatja tőle az erdélyi és török híreket. Nem minden alap nélkül, hiszen – jöhet II. Mátyás 1614. augusztus 23-ai linzi kiadványában fegyverszünetet hirdetett a Bethlennel folyó tárgyalások idejére⁷³⁸ –, a szeptember végén összeülő gyulafehérvári országgyűlésen a háború megindításáról folytak a tárgyalások. Szkender temesvári pasa egyidejűleg táborba szállva követelte Lippa és Jenő átadását, amit egyelőre sikerült elodáznia.⁷³⁹ 1615. március derekán V. Pál különösen jónéven vette a törökökkel folyó bécsi béketárgyalások megindulását, és hogy az egyik császári biztos maga Forgách Ferenc esztergomi érsek lett.⁷⁴⁰

A pápai diplomáciának végig kiemelt feladata volt a magyarországi, erdélyi események figyelemmel követése.⁷⁴¹ Az Államtitkárság rendszeresen adott utasításokat, visszajelzéseket e téren.⁷⁴² A diplomáciai iratforgalomban olykor még a Hódoltságot érintő missziós kérdések is előkerülnek.⁷⁴³

quella, e negandosi ciò da vostra maestà Cesarea assolutamente si doveva intimar' la guerra, onde non era dubbio, che a questo partito si doveva venire, poiché lasciar' la Transilvania con quelle fortezze era molto più pericolo di qualsivoglia guerra, e volendo vostra maestà Cesarea contrastare alle forze del Turco, era necessitate nel convento, che ella vuol' tenere delli stati patrimoniali domandar' soccorso ai popoli suoi sudditi, i quali non era dubbio, che si sarebbero valse dell'occasione e per esser' la maggior' parte heretici, haverebbono preteso concessione d'una chiesa in Vienna, che essendo vostra maestà Cesarea abbandonata da tutte le parti, sarebbe stato necessitata fra questi due mali il minore...” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. július 18. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 257r.

⁷³⁸ Klesl ugyanakkor Erdély széleskörű keresztény összefogással történő elfoglalását vizionálta Kornis Zsigmondhoz írt, Linz, 1614. augusztus 24-ei levelében. ANR DJC Fond Familial Kornis [Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Gönczruszkaai gróf Kornis család levéltára], n. 654/a, fol. 4–5.

⁷³⁹ „Sua santità sta con particolarissimo desiderio di sentire a qual' fine parino questi romori di Transilvania, et a qual' termine si riduchino questi timori, poiché quando pensava, che vostra maestà Cesarea fusse intieramente libera dai pensieri della guerra, vede soprastare maggiore il pericolo e tanto più formidabile, quanto, che le provincie di vostra maestà Cesarea non vogliono apprenderlo.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1614. november 22. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 107r.

⁷⁴⁰ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1615. március 14. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 151r (szövege: Ms. MTA Diss., 220, 55. j.). A tárgyalások előzményire, hátterére: ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 367–382. – A Kúria érdeklődésének fenntartásához a térség irányában, információs hátterének bővítéséhez hozzájárulhatott maga a tárgyalásokat folytató török követ Graziani is, akinek nevével sűrűn találkozunk a pápai diplomáciai iratokban, s aki maga közvetlenül is érintkezett Rómával. Néhány levele: BAV Bonc., vol. E 33 *passim*.

⁷⁴¹ ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159 és Segr. Stato, Germania, vol. 114K, helyenként (különösen a nagyszombati és bécsi tárgyalásokra, illetve utóbbiak őszi ratifikációjára).

⁷⁴² ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151, fol. 41 és *passim*.

⁷⁴³ ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 377r (Bécs, 1615. április 11., a nuncius a pécsi misszióról); *uo.*, Nunz. Port., vol. 151, fol. 25v. 29rv. 50v–51r (Borghese például Simone Matkovichot említő válasza, Róma 1615. május 2.); Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 166rv (1616. szeptember 17., utasítás Vasolinak: tárgyaljon Klesl-lel, hogy segítse a scardonai püspök boszniai működését). *Vö. uo.*, vol. 947, fol. 111v és 132rv is.

1615 őszén, noha a Bethlen megmérgezésére szőtt klesli tervek nem nyerték el sem a nunciust, sem pedig az Államtitkárság tetszését,⁷⁴⁴ a fejedelemség megbuktatásának nagyobb szabású, a birodalmi helyzet alakulásától függő és német katonaságot is bevető,⁷⁴⁵ illetve végül csupán a Homonnai Drugeth György diverziójára támaszkodó elképzelése a római Kúria kifejezett helyeslésével találkozott.⁷⁴⁶ Ez az érdekegyezés nyilván nem hátráltatta Pázmánynak közös, pápai–császári akarattal történő politikai pozícióba helyezését. Hiszen ő a fejedelemség területéről származott, és erdélyi „bevetése” korábban jezsuita előjárói eltökélt szándéka volt. Nem meglepő tehát, hogy a pápai udvar részéről nem elleneztek, hanem magától értetődőnek vették küldetését Homonnaihoz.

A Szentszék figyelme Magyarország politikai eseményei iránt 1616-ban is töretlen volt.⁷⁴⁷ A Kúriában nem csináltak titkot abból, hogy milyen nagy elvárásokat fűznek Homonnai Drugeth György erdélyi akciójához.⁷⁴⁸ 1616.

⁷⁴⁴ De Mara (Borghese helyeslését kiváltó) titkosított jelentése, Prága, 1615. október 2. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 68r (a mérgezési tervet leíró jelentés szövege megtalálható: Ms. MTA Diss., 220, 59. j.). – Az év elején Kleslnek még más elképzelései voltak Bethlen eltávolítására: „*L'arte, che usa il Cleselio di metter' in bocca a quel suo capellano qualche secreto, quando vuol, che si pubblichi, come ha fatto nel tentativo di mandar il Kendi contra Bettelem, è conforme al suo genio et condizione, ch'è di mostrar di voler, come vostra signoria scrive et parve, una cosa in altra.*” Borghese titkosított jegyzéke De Marához, Róma, 1615. január 31. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 11r.

⁷⁴⁵ „*Cleselio mi communicò hieri et come egli disse, sub sigillo confessionis, un suo pensiero de annullar la concessione in materia di religione fatta sette anni sono alle provincie d' Austria stabilita, che sia la pace col Turco et introdotta milizia Germana in Ungheria, et rassettate [?] le cose di Transilvania in un soggetto cattolico, del che ha egli tuttavia assai certa speranza, dicendomi d'haver già pronti a quel fine g'aiuti del duca di Bauiera, a cui ha scritto ultimamente offerendoli in nome di sua maestà Cesarea il titolo, che ha tanto tempo desiderato et dell'arcivescovo di Saltzburg secondo la parola datagliene in sin' alla dieta di Ratisbona, talche quelle provincie non potranno nè dall'Ungheria, ne dall'imperio sperar soccorso.*” De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. december 21. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 88rv.

⁷⁴⁶ „*Già conosco di non essermi ingannato nel mio prognostico. Cleselio hieri dopo lunghi panegirici di se stesso et del pensiero di promover la religione cattolica qui in Bobemia et in Transilvania con l'assunzione dell'Omanai a quel principato, non ussi espressamente a ragionarmi del suo cardinalato, ma mi disse solo meravigliante, che non ritornasse ancora il corriero spedito di qua a cotesta volta...*” De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. november 23. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 77r.

⁷⁴⁷ Vö. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 17. 29. 39 és *passim*; Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 17v és 183rv *passim*.

⁷⁴⁸ „*Si è inteso in Roma come l'Homonnai era entrato in Transilvania chiamato da quei popoli, e si spera di sentire, che ne sia scacciato il Gabor, tenendosi per avviso di molto beneficio per la religione cattolica, e di gloria per vostra maestà Cesarea, sapendosi la particolar' dipendenza, che professa da lei. Parimente si è inteso come i Pollacchi habbino recto i Turchi nella Vallachia a Moldavia e scacciato i vaivodi, che havevano intrusi in quelle provincie, il che pure si stima, che debba redondare in servizio di vostra maestà Cesarea.*” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. június 11. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 66r–67v. Vö. FRANKÓI, Pázmány... és kora, I, 620–621. – Homonnai akciója a korábbi klesli politika természetes folyománya volt, a bé-

március elején az – éppen ekkor Pázmány átlépését, vádak alóli tisztázását is kézben tartó – Államtitkárság azon véleményének adott hangot, hogy a prágai udvar Homonnainak nyújtott támogatása igazolható, hiszen Bethlen sem tartotta be a nagyszombati békét, például nem engedett szabad katolikus válásgyakorlatot.⁷⁴⁹ Március 19-én Borghese bíboros nemcsak a Pázmánnyal kapcsolatosan felmerült gyanúk kivizsgálásáról ír, hanem aznap Homonnai sikereinek várható következményeiről elmélkedik.⁷⁵⁰

A töretlen bizakodást⁷⁵¹ a kedvezőtlen hírek hatására⁷⁵² nyár derekán már komoly aggodalom váltotta fel.⁷⁵³ Nem meglepő hát, ha a magyar gróf kudarca után méltányolták a felső-magyarországi rendek lecsendesítését, ami tudjuk jól, nem másnak, mint Pázmánynak a nevéhez fűződött.⁷⁵⁴ De

---

csi püspök ugyanis „valóban szerette volna Erdélyt Magyarországhoz csatolni, valóban szerette volna Erdély élén az olyan katolikus magyar fejedelmet látni, aki magát igazán a magyar király alattvalójának érzi, és a Portának csak szükségből s addig engedelmeskedik, ameddig a magyar király akarja. Tulajdonképp a királypárti magyar főurak vágya sem igen különbözött Kleslétől... 1614 végén [a linzi értekezlet kudarca után] nagyobb óvatosságra határozván el magát, látszatra meg akart békülni Erdéllyel és a törökkel. Először az erdélyi békét siettetette, azt mondván, hogy a szükségből erényt csinál, de hogy a béke leple alatt tovább is zaklathassa Erdélyt, rendezni kellett a viszonyokat a Portával is. Nagy öröme az, hogy a török után nem kell futnia, sőt az felkeresi őt a maga házában és oly ajánlatokkal lepi meg, aminőkre alig számított. Hiszen ez ajánlatok által könnyen vélte elérhetőnek a fegyverkezés lehetőségét, Erdélyben katolikus magyar főúrnak fejedelemmé választását, és a német katonaság bevitelét a magyar várakba. Szóval mindazt, amire annyi hiábavaló fáradságot és költséget fordított éveken át a linzi gyűlés előtt.” ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 371 és 375.

⁷⁴⁹ „...mentre egli secondo il suo obbligo non ha fin hora introdotta la religione cattolica in quella provincia, et non amministra giustizia a chi deve, et in particolare al conte Homanai per conto del condado d'Vst.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 36r.

⁷⁵⁰ „Dei progressi, che s'intende fare l'Homonnai in Transilvania, quando si cavi il frutto, che dice monsignor Cleselio, non sarà poco. Piaccia però a Dio di dispor' le cose in modo, che ne segua il bene, che si desidera per servizio et aumento della religione cattolica.” Az irat a Pázmánnyal foglalkozó terjedelmes, korábban többször idézett aznapi jegyzék után egy lappal található: ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 48r.

⁷⁵¹ „Della causa, che muove l'Homonnai d'andar a Praga et de progressi, che egli farà in Transilvania, piacerà parimente, che ce dia ragguaglio.” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. április 30. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 74v–75r.

⁷⁵² Vö. uo., fol. 102v–103r és 109v–110r (az Államtitkárság június 18-ai és június 25-ei jegyzékei).

⁷⁵³ „Dispaicchio i moti, che sono successi in Transilvania, perché sono di considerazione et di pessime conseguenze...” Borghese Vasolihoz, Róma, 1616. július 23. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 131r.

⁷⁵⁴ „È sommamente piaciuto a sua santità et al cardinal' Borghese l'avviso inviato dal cardinal' Gleselio, che la sollevazione d'Ungheria era per terminare, desiderando sua santità ogni consolazione alla Christianità tutta et all'imperial persona di vostra maestà Cesarea, la quale spera sua santità, che libera hora da questa molestia per stabilimento maggiore della quiete, e per troncare nella radice i tumulti, che potrebbero interromperla e per beneficio della religione cattolica e dell'augustissima sua casa applicherà l'animo per concluder' il negozio della successione, nel che piaccia a Dio, come in ogni'altra cosa prosperar' i gloriosi fini di vostra maestà Cesarea.” ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 79r. Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. augusztus 13.

még a következő év tavaszán is a kedvező észak-itáliai fejleményekkel együtt értékelte V. Pál Bethlen megegyezési hajlandóságát II. Mátyással.⁷⁵⁵ Az új nuncius, Visconti-Borromeo (majd halála után Vasoli uditore is) 1616 végén, 1617 elején folyamatosan élénk érdeklődést tanúsított a magyar viszonyok, a nádor és Bethlen irányában,⁷⁵⁶ kiváltképpen az újabb nagyszombati tárgyalások, illetve Thurzó halála kapcsán.⁷⁵⁷ Az érdeklődés aktív voltának egyik szembetűnő jele, hogy az új esztergomi érsekkel a jelek szerint folyamatos levelezésben álló⁷⁵⁸ nuncius, illetve maga az Államtitkárság is határozottan állást foglalt amellet: az ország helytartója Pázmány legyen, akár egy olyan tanács élén is, amelyben protestánsok is részt vesznek.⁷⁵⁹

⁷⁵⁵ Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1617. március 25. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 571^rv (szövege: Ms. MTA Diss., 222, 70. j.).

⁷⁵⁶ Lásd jelentéseit október 31-től: BAV Barb. Lat., vol. 6922.

⁷⁵⁷ Az 1617. eleji magyar politikai helyzetre irányuló római figyelemre (a hajdúk és Sármassághy megölése, Bethlen akciói, Thurzó nádor halálának következményei stb.) lásd különösen Borghese jegyzékeit (Visconti-Borromeóhoz, majd ismét Vasolihoz): ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 9^rv. 65^r: 100^v–101^r (különös tekintettel a fejedelemségi katolikusok helyzetére, a nunciust támogatásra is utasítja a pápa nevében, vö. fol. 116^r is ahol a július 8-ai jegyzékben Borghese elégedettségét fejezi ki, hogy a nuncius tárgyalt a császári miniszterekkel a fejedelemségi katolikusok védelme ügyében); fol. 140^r (Hoffman György ügye), stb. Fontos információk találhatóak természetesen Vasoli jelentéseiben is: BAV Barb. Lat., 6928 fol. 70^rv (Pázmány és a nagyszombati tárgyalások); 191^r (Chiky püspök arra kérte, hogy lépjen fel az erdélyi katolikusok érdekében, hogy a prágai, majd nagyszombati tárgyalásokba vegyék bele a püspökség és a jezsuita kollégium visszaállítását); 272^r és *passim*. Chiky törődésére egyházmegyéjével lásd még levelét Borgheséhez, Győr, 1619. szeptember 15. ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 70a, fol. 95^rv (hosszasan, részletes eseménytörténet kíséretében ajánlja Bujtul Györgyöt). – 1617. első felének eseményeire, tárgyalásaira, Pázmány politikai szerepére lásd főként FRANKÓI idézett monográfiáit.

⁷⁵⁸ Lásd Visconti 1616. január 23-ai, a kedvező magyarországi hírekről tudósító *dispaccióját*: „*con le quali conformano in sostanza le mie particolari ancora, che ricevei in questo proposito hieri solamente da monsignore di Strigonia, avvisandoci come esso Gabor era ritirato a Varadino, dove andati a ritrovarlo tutti i deputati de'conadi d'Ungheria...*” BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 36.

⁷⁵⁹ Visconti 1617. január 2-án jelentette, hogy hosszú láz eleméztette a magyar nádort, az udvar pedig szeretné elhalasztani e népszerű, ám az uralkodóra veszélyes tiszt beöltését, és a császár azon lesz, hogy katolikuszt válasszanak palatinussá: „*S'è detto qualche cosa, che monsignore l'arcivescovo di Strigonia debbia essere luogotenente reggio sino alla dieta di quel regno. Il che havendo effetto, lascio considerare a vostra signoria illustrissima, la quale è informata della qualità di questo prelado, quanto bene se ne potria sperare. Ma intanto viene scritto di là, che il Gabor si sia inviato alla volta di quei confini con sei o sette milla soldati, e sebben' egli non da altro colore a questa sua mossa, che di volessi vendicare degli aiduchi, tuttavia si dubita di qualche tentativo contra gli emuli suoi*”. (BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 9. Bethlen előrenyomulására lásd január 16-ai jelentését is, uo., n. 29). Rómából postafordultával tudatták, hogy sok előnyt várnának Pázmány helytartóságától: „*L'accidente della morte del palatino d'Ungheria può facilmente cusare qualche disturbo per le ragioni, che ha dette a vostra signoria il signor cardinale Cleselio. Ma se fra tanto si deputasse luogotenente regio, come dice, monsignor arcivescovo di Strigonia, sarebbe da sperare ogni bene per la prudenza, buona mente et desterità di questo prelado*”. (Borghese jegyzéke Viscontinhoz, Róma, 1617. január 17. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 12^v–13^r.) Vö. a január 21-ei jegyzékét is: „*Allo scritto a vostra signoria con un'altra circa la morte del palatino d'Ungheria devo quai aggiungere, come fu di ordine di nostro*

Nyilvánvalónak vehetjük: a pápaság a térség politikai fejleményei iránt ekkor még csekélynek aligha mondható, állandó figyelmet szentelt, és számára II. Mátyás utódlása, benne a magyar királyválasztás gyors és biztos megoldása olyan posztulátum volt 1615–1616 során, amely szinte teljesen felülírt minden egyéb szempontot. V. Pál elsődlegesen emiatt teljesíthette Klesl jószerével minden, Pázmánnyal kapcsolatos kívánságát. A magyar jezsuita személyében jószerével az egyedüli konkrét fogódzót láthatták a Kúriában e hónapok során, ami közelebb visz az utódlás problémájának megoldásához. Egyelőre nem tudjuk, hogy Pázmány egészen pontosan miket mondott és miket írt le V. Pálnak 1615 januárjában, de biztosra vehetjük, hogy Ferdinánd mellett érvelt. Rómában ennek nyomán azt is szem előtt tarthatták, hogy Pázmány prímásként biztosítékul is szolgálhat Klesl mellett Ferdinánd érdekében.⁷⁶⁰

Ferdinánd főherceg mielőbbi magyar királlyá választásának kúriai preferenciája nemcsak a Pázmánynak 1616 tavaszán adott átlépési kedvezményeket, a sokrétű támadások, rágalmak ellenében is töretlen bizalmat magyarázta meg, teszük érthetővé számunkra, hanem a pápai megerősítés páratlanul gyors voltát, és ide kapcsolódóan V. Pál szóbeli felmentését is az újabb szerzetesi fogadalom elmaradása alól. Amint Olivieri 1616. október 22-ei jelentéséből tudjuk, Feliciani államtitkár a kánoni kivizsgálási jegyzőkönyv átadásakor maga sürgette nála – nemhogy szokatlan, hanem már-már elképesztő módon – a gyors ügyintézését, mondván, hogy azt a „császári Felség a lehető legnagyobb nyomatékkal kéri, tekintettel a magyar országgyűlésre, azért, hogy Pázmány is részt vehessen rajta, hiszen övé az első szavazat” – idézzük újra. A vélhetően diplomáciai szálon (II. Mátyás vonatkozó leveleiben nincs szó róla) tudatott országgyűlést pedig a bécsi bíboros megnyilatkozásai alapján Rómában joggal vélelmezték a várva várt királyválasztó diétának.⁷⁶¹

---

signore, che ella faccia ogni opera possibile, che questo uffizio cada un persona cattolica, rappresentando ove farà di bisogno, che così ci sarà il servizio di Dio, et sua maestà sarà meglio servita et con maggior fede da cattolici, che da beretici.” (Uo, fol. 13v–14r.) Visconti idevágó utolsó jelentése Pázmány méltatása mellett már a konkrét elképzeléseket körvonalazza. Visconti Borgheséhez, 1617. január 30. BAV Barb. Lat., vol. 6923, n. 43 (szövegét lásd Ms. MTA Diss., 220, 223, 74. j.).

⁷⁶⁰ Ferdinánd és Pázmány kapcsolatára FRÁKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 302–304.

⁷⁶¹ Kleslnek 1616 őszén esze ágában sem volt országgyűlést összehívatni, ezt ekkor egyedül Thurzó nádor szorgalmazta, nem a királyválasztás, hanem a kiújuló felső-magyarországi feszültség rendezésére. Vö. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 2–3 [1616 XI–XII], *passim*. Tavasszal még inkább napirenden volt a diéta tartása. Lásd a nuncius már idézett 1616. március 21-ei jelentését. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 65.

* * *

Bár a képlet világosan és meggyőzően kirajzolódik előttünk, nem tévedünk-e mégis, amikor Pázmány esztergomi érsekségét úgy a császári, mint a pápai udvar viszonylatában II. Mátyás utódlásának kontextusában értelmezzük? Lehetséges-e, hogy összefüggéstelen véletlen csupán, hogy amikor Lodovico Ridolfi 1616. júniusában megérkezik Prágába, tulajdonképpen hármas megbízatása van V. Páltól: (1) átadja a bíborosi birétumot Kleslnak (és az aranyrózsát a császárnénak); (2) kézbesíti Pázmánynak az április 21-ei, harmadik brévét a szomaszka prokurátor generális küldeményeivel (levél, habitus, instrukciók); (3) magával visz egy másik brévét is Kleslnak, ami az utódlás rendezését sürgeti, és ez ügyben pápai különleges küldöttként tárgyalnia is kellett. Sőt, küldetése leginkább így ismert a historiográfiában.⁷⁶² Ridolfi prágai küldetését a „rendkívüli nuncius” (*nuncius extraordinarius*) terminológiájával határozhatjuk meg. Az Államtitkárságtól rejtjelkulcsot is kapott, amit már június 20-án használni kezdett.⁷⁶³

Az utódlás rendezésében az osztrák kardinálissal folytatott megbeszélésének eredménye vajmi csekély volt.⁷⁶⁴ A pápai diplomácia tévesen feltételezte, hogy a bíborosi birétum leveszi majd a lábáról a császári politika teljhatalmú

⁷⁶² LUDWIG VON PASTOR, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XII: Leo XI. und Paul V. (1605–1621)*, Freiburg im Breisgau 1927, 545; a bréve kiadva uo., *Anhang*, n. 10. Vö. SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 91–92; HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 647, 1616. június 19. Fokozva a nyomásgyakorlást, július 9-én egy újabb brévét intéztek Kleslhez. Lásd Borghese levelét hozzá, Róma, 1616. július 9. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 166r. – Ridolfi egyéb ajánló brévéi (a császárnénak, Anna Julianna főhercegnőnek, Károly breslaui püspöknek, 1616. április 23. és 27.): ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 128r–192r. 130rv. 131rv.

⁷⁶³ 1616. június 20-ai levelében („in cifra”) jelentette, hogy átadta a brévét, és hogy az utasításoknak megfelelően sürgette a *successiót*. Ridolfi levele kivételesen azért maradt fenn, mert másolatban a július 9-ei jegyzék mellékleteként megküldték a madridi nunciusnak, hogy így is bizonyítsák: Klesl a spanyolokra hivatkozva halogatja a megoldást, miközben azt hangoztatja, maga szeretné rendezni azt, hiszen az uralkodó öreg, és gyakoriak rosszulletei. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 347, fol. 96r. Az adatot SILVANO GIRODANÓNAK köszönöm. Az Államtitkárságnak erre a jelentésre adott, Ridolfi lépéseit helyeslő július 9-ei válasza korábban már előkerült Pázmány kapcsán (ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 164r). Elképzelhető, hogy Pázmány kinevezéséről is titkosítva írt, ami önmagában arra utal: a pápai udvarnak saját politikai céljai lehettek a magyar jezsuitával.

⁷⁶⁴ Mind a birétum július eleji, mind az aranyrózsa átadása megfelelően, a Ridolfinak mint pápai küldöttnak kijáró formaságok között zajlott. És bár az uralkodó kifejtette Ridolfinak, hogy már csak egy király-utódot szeretne magának, a kézzelfogható eredmény mindössze egy-egy újabb hosszas mentegetőző levél volt Klesltől a pápához és Borgheséhez. A nepos Ridolfi tárgyalásairól közvetlenül informálta V. Pált. Vö. ASV Fondo Borghese, vol. 944, fol. 81r–82v. 87rv. 98v–99r és *passim*; BAV Bonc., vol. E 16, fol. 6r–8v és 10rv.

irányítóját. Ridolfinak a bajor fejedelmet, valamint Ferdinánd és Miksa főherceget is meg kellett keresnie.⁷⁶⁵ Utóbbival – folytatva a Szentszék korábbi, ez irányú lépéseit – kifejezetten Ferdinánd magyar örökléséről tárgyalt június elején,⁷⁶⁶ és továbbra is érintkezésben maradt vele. Mint ahogy a pápa is Ridolfival, akinek szabályszerűen heti gyakorisággal írt jelentéseire az Államtitkárság rendszeresen választ küldött, információkkal, utasításokkal látva el őt.⁷⁶⁷ Borghese bíboros Ridolfinak a Habsburg-utódlás érdekében folytatott tárgyalásaival összefüggésben fogalmazta meg a fejezet mottójában szereplő idézetet, miszerint „az utódlás ügye, miként többször is mondtuk, mostanság a legfontosabb az egész kereszténység életében”.⁷⁶⁸

Folyton fogyó kétségeink elosztatására egy furcsa dokumentumot idézhetünk. A Scipione Borghese bíboros neposzhoz Prágából, 1616. október 24-én írt levél kizárólag az utódlás ügyével foglalkozik. Tartalmát, stílusát tekintve tipikus klesli levél. Az utolsó oldal alján kiderül: valóban az övé, hiszen ő írta

⁷⁶⁵ A hozzájuk intézett brévék (április 26. és 27.): uo., fol. 132rv. 130v–131r. 129rv.

⁷⁶⁶ „È degna vostra signoria illustrissima di commendazione per gli uffizi passati col signor arciduca Massimiliano nella materia, che scrive con la sua lettera delli 2 dell'istante, la quale ho comunicata con sua beatitudine, et l'è stata molto cara, vedendo per essa la premura dell'altezza sua, per ch'è la successione d'Ungberia cada in persona dell'arciduca Ferdinando. Di, che la santità sua già sapeva qualche cosa, et ha però di nuovo essortato il serenissimo Massimiliano a voler promuovere quest'impresa, come anco l'elezione de re de Romani. Le avoglienze, che vostra signoria ha ricevute nel viaggio ho sentito con molto mi gusto, ond'io la ringrazio dell'avviso.” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. június 25. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 73v. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 144r.)

⁷⁶⁷ Ridolfi tárgyalásaira (spanyol követtel, Kleslrel, Miksával stb.) az utódlásról lásd Borghese hozzá intézett leveleit: 1616. július 16. július 23. (tájékoztatja, hogy Lerma hercege megadta a beleegyezést spanyol részről); július 30. szeptember 10. szeptember 17. szeptember 24. október 1. (madridi nuncius jelentette, a rendkívüli követ Oñate rendezni fogja az ügyet); október 15. (köszönik szeptember 19-ei és 26-ai leveleit, [ez is bizonyítja, hogy heti gyakorisággal ír]); november 12. december 17. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 178r. 183r. 190r. 218r. 227r. 236r. 242r. 254r. 305r. 357r.

⁷⁶⁸ „È piaciuto molto d'intendere le risposte, che ha date il serenissimo Massimiliano circa il voler sua altezza veder finito il negozio successione, il quale, come si è detto altre volte, è il più importante, che hoggi sia in tutta la Christianità. Gli avvisi, che vostra signoria ha dati circa le differenze fra il serenissimo Ferdinando et la Repubblica di Venetia, sono stati molto cari, et io ne la ringrazio, quando devo offerendomele.” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. szeptember 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 105v. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 198r.) – Rómába történő tavaszi visszarendelése kapcsán láthattuk, hogy e tárgyalásai, illetve fő küldetése és annak tulajdonképpeni kudarca (Klesl nem sikerült rávennie a Kúria óhaja szerinti gyors rendezésre) ellenére a bíboros belé vetett bizalma nem ingott meg (sőt Ridolfi szinte minden kérése teljesítésre került), szélesebb reputációját azonban nem növelte: „La partita del signor Ridolfi da cotesta corte con molto più disgusto die quello, che vostra signoria illustrissima per sua naturale modestia mi ha partecipato, non può se non dispiacermi assai per rispetto dell'amico e per il servizio di sua maestà, essendosi sua signoria sempre in Roma fatta conoscere per diligentissimo e fedelissimo suo ministro.” Erasmo Paravicini gráci nuncius Dietrichsteinnek, Grác, 1616. október 6. MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 440, fasc. 1908, n. 15. Giulio Savelli Dietrichsteinhez, Róma, 1631. február 21.

alá. A korábbiaknál jobban mentetetőzik a helyzet megoldatlansága miatt, az előzmények ismeretében nem kevésbé szemforgatóan a spanyol beleegyezés elhúzóására hivatkozik. Külalakját tekintve első pillantásra viszont Pázmány-levélnék hihetnénk, ugyanis végig Pázmány kézírásával íródott. Miért? A talányt a szintén Pázmány kezétől származó utóirat oldja majd fel előttünk:

„Nem mellőzhetem el, hogy tudtul adjam Méltóságodnak azt, ami most ebben az udvarban történik, azért hogy mindenről informálva legyen, és közölje [Szezsésés] Urunkkal. Az utódlásnak az ügyét, melyet annyira óhajt Ófelsége, és melyért én is lánqolok, mindezidáig nem sikerült nyélbe ütni, lévén, hogy eddig nem lehetett megszerezni a spanyol király beleegyezését. Nem mulasztotta el azonban Ófelsége a szükséges intézkedéseket, azért, hogy ha megjön a spanyolországi döntés, bármine-mű késlekedés nélkül tudja biztosítani nemcsak a koronákat az Ausztriai Ház szá-mára, hanem a katolikus vallás dolgait is egy katolikus utóddal. És ami a Cseh Királyságot illeti, olyanok voltak a fejlemények, hogy már Karácsony előtt bármikor meg lehetett volna nevezni az utódot, ha megjött volna Spanyolországból a hozzájárulás. A birodalmi ügy megkönnyítésére más alkalmas eszközök között Ófelsége egy találkozózt egyeztetett a szász választóval, hogy megnyerje és saját akaratára vonja.⁷⁶⁹ De íme, miközben a szászországi út gondolatával foglalkozunk, különféle forrásokból nagy titokban és bizonyossággal értesítik a császári Felséget, hogy né-mely elvetemült tanácsosok minden hatalmukkal azon vannak, hogy ne csak a né-zeteltérések magvait hintsék el Ófelsége és a fenséges főhercegek között, hanem ezen továbblépve veszedelmes eszközökről gondoskodnak a végből, hogy a császárt – miként egykor Rudolf is kényszerítve lett – arra kényszerítsék, hogy adja át koronáit utódjának.⁷⁷⁰ Ez nagyon letörte Ófelségét, ám elhatározta, hogy Bécsbe megy, hogy elejét vegye e kedvezőtlen fejleményeknek, és ne hagyja lángra lobbanni ezt szikrát, amelyet azután majd csak sok vérrel lehetne eloltani. Ha Ófelsége már meg-kapta volna a döntést Spanyolországból és hatalmában állt volna, már bekövetkezett volna az utód megnevezése, biztos lehet benne Méltóságod. És ami furcsának tűnik Ófelségének, az pedig az, hogy mindenki tudja, hogy sokféle szándék és szempont

⁷⁶⁹ Ez a találkozó János Györggyel létre is jött, de csak 1617. márciusában, amikor a jelek szerint való-ban Bécsbe érkező Mátyást a spanyol követ támogatását (lásd majd az Oñate-szerződésről mondandókat) maga mögött tudó Ferdinánd is elkísérte. A szász választó megnyerése sikerrel járt. GEOFFREY PARKER szerint a spanyolokkal kötött megegyezés mellett ez a tény nyitotta meg Ferdinánd útját a cseh, majd a magyar koronához (illetve vezetett el a császárrá választásához). *The Thirty Years' War*, London 1997³, 37.

⁷⁷⁰ Klesl a jelek szerint felismerte, hogy a Habsburg-főhercegek az önálló cselekvés útjára szándé-koznak lépni (alább idézendő november 21-ei levelében már kifejezetten a Miksa főherceggel való nézet-eltérésről ír). Ennek tulajdonképpeni nyitánya az volt, hogy 1616. november 15-én Miksa főherceget, aki már néhány éve Klesl fő ellenségei közé számított, Klosterneuburgban Ausztria főhercegévé „koro-názták” azzal a főhercegi fejedővel, amit Miksa az év januárjában készíttetett el, és amit „Ausztria ko-ronájaként” ma is a Bécs közeli kolostor kincstárában őriznek. SPRINGER, *Die Brüder Ridolfi in Rom*, 91. – A magát a magyar történelemben leginkább a mezőkeresztesi csata elvesztésével beíró Miksa modern életrajzi monográfiája: HEINZ NOFLATSCHER, *Glaube, Reich und Dynastie. Maximilian der Deutschmeister (1558–1618)*, Marburg 1987.

miatt a spanyol határozat nélkül nem lehetett előrehaladni ebben az ügyben, mégis Ófelsége vétkéül róják fel [*ti. a késlekedést*], és az utódlás leple alatt néhány rosszinulatú tanácsosra hallgatnak. Teljes őszinteséggel azt mondhatom Méltóságodnak, hogy ez a bécsi út szívem mélyéig nyomaszt, hiszen Bécsből sem a csehekkel, sem a választófejedelmekkel nem lehet megfelelőképpen tárgyalni az utódlásról. Ám mivel még több mint három hét van hátra [*az indulásig*], minden erőmmel gondoskodom arról, hogy Ófelségét eltérítsem ettől az utazástól. Ófelsége ugyanakkor a hírek hatására legutóbb úgy határozott, hogy nem visszakozik. Ez az, amit a legtitkosabb módon szerettem volna Méltóságodnak hírül adni, hogy mind Öszentsége, mind Méltóságod értesülve legyen mindenről, és ne adjon hitelt semmilyen más jelentésnek... P.S. *Ez a döntése Ófelségének olyannyira titkos,*⁷⁷¹ *hogy nem akartam másokra bízni, hanem a főtisztelendő kinevezett esztergomi érsek úrral íratam meg ezt a levelet, aki a legalázatosabban ajánlja magát Méltóságodnak.*⁷⁷²

Idáig is lehetett tudni, hogy magyarországi ügyekben írt Klesl leveleknek Pázmány volt a fogalmazója,⁷⁷³ és hogy már az érseki kinevezése előtti időszakban: úgy az ellene irányuló támadások alatt és dacára,⁷⁷⁴ mind pedig turóci prépostként ő volt a prágai udvarban a magyar ügyek pótolhatatlan tanácsadója.⁷⁷⁵ Ez a korábbi kutatás által figyelmen kívül hagyott dokumen-

⁷⁷¹ Nem az utazás ténye volt titkos, hanem a motivációja. Klesl Thurzónak például azt írta két nappal később, hogy az uralkodó pusztán a magyarországi helyzet miatt megy majd Bécsbe. ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 5 [1616 IX], fol. 61v; kiadva HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 678. 1616. november 14-én Pázmány is hasonló értelemben tudósítja Pozsonyból a nádort, két nappal később pedig annyit ír, hogy „sokan sokfélént” beszélnek Mátyás bécsi útjáról. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 45 és 47. (Klesl november 21-én arról ír, hogy Miksának kell Prágába utaznia. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r.)

⁷⁷² BAV Bonc., vol. E 16, fol. 36r–37v. Betűhív közlése alább: *Dokumentumok*, 27. sz.

⁷⁷³ Több Klesl-levél fogalmazványa maradt ránk az ő keze írásával: 1616. január 27. (Thurzóhoz), február 3. (Forgách Zsigmondhoz), augusztus 13/25. (Thurzóhoz), szeptember 20. (Thurzóhoz), HANUY, *Pázmány... levelei*, I, függ., n. 13. 14. 16. 17.

⁷⁷⁴ 1616 tavaszán Pázmánynak a Prágából elutazó Klesl utasítására kellett levelet írnia, ugyancsak Forgách Zsigmondhoz: „*Wäß Ich vor meinem von Prag verraißen mit P. Pasmano geschlossen, was er dem Forgäch schreiben solle, ist biebei. C. sambt dem Original, welches Ich zuversenden dem Herrn frei stelle.*” HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 612 (Levele Molarthoz, Bécsújhely, 1616. március 30.; vö. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 194). Az esetről a nuncius is megemlékezik: „*Mi è stato qui ben inteso il motivo del signor Forgacco, generale di Cassovia contra l'Homanai, cioè d'haver unito i soldati di quei presidii et de vicini comitati per disfar una troppa di gente d'esso Homanai, sotto pretesto di difender la pace pubblica, ma com' in effetto si tiene, per sodifar alla privata emolazione ch'egli ha con quel signore. Et li han fatto scriver di qua dal padre Pasman suo confidentissimo, ricordandoli a non muoversi a cosa alcuna senza ordine espresso di sua maestà...*”. Jelentése Borgheséhez, Prága, 1616. április 4. BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 82. De Mara sorai éppen azon a napon keletkeztek, amikor egy másik jelentésben Pázmány ártatlanságának bebizonyosodásáról adott hírt a Kúriának.

⁷⁷⁵ „Mi bizony nagy megpróbáltatást élünk át, hogy jelenlétét nélkülöznünk kell” („*Nos sane magam sentimus tacturam, quod praesentia eiusdem careamus*”) – írta neki Klesl 1616. június 3-án, amikor is sürgetőleg visszarendelte Prágába. FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 11.

tum⁷⁷⁶ viszont azt bizonyítja, hogy az újonnan kinevezett esztergomi érsek Klesl részéről be volt avatva az utódlás európai horizontú nagypolitikai bozorkánykonyhájának legmélyebb udvari titkaiba is. Még inkább feltűnő, hogy a bécsi püspök nemcsak Pázmánnyal íratta meg levelét, hanem erre utóiratában kifejezetten fel is hívta Borghese bíboros figyelmét. Mintha ezzel is hitelesíteni akarta volna a leírtakat, az utódlással kapcsolatos politikája komolyságát, jelezve, hogy most már a magyar rendek egyik, a lebonyolításban kulcsszerepet játszó vezetője is támogató, tevékeny részese lett ennek.

Klesl nemcsak a Szentszék irányában élt Pázmány politikai szolgálataival. Vasoli 1616. augusztus 29-ei titkosított jelentésében arról informálta az Államtitkárságot, hogy Miksa és Ferdinánd főherceg Oñate rendkívüli spanyol követ megérkezétségig „disszimulálni” akarnak Kleslrel szemben, ám ha a spanyol beleegyezés után sem születik meg a döntés az utódlásról, nyíltan fellépnek ellene. A mind gyanakvóbb bíboros, aki nem nagy örömmel értesült a főhercegek korábbi máriacelli találkozásjáról, Pázmányt küldte Dietrichstein bíboroshoz, hogy szóban közölje: visszavonul az uralkodó szolgálatából és ügyeinek intézésétől, és ezeket Dietrichsteinnek kívánja átadni. Maga Vasoli sem tartotta e tervet hihetőnek, mi pedig úgy véljük: azért került sor erre a lépésre, hogy Klesl kipuhatolja ellenfelei szándékait, illetve az olmtüzi püspök pártállását,⁷⁷⁷ amire a jelek szerint legbizalmasabb emberét, Pázmány Pétert használta fel.

A bécsi út célja Miksa főherceg leváltása lett volna „Ausztria kormányzásából”, amit Vasoli internuncius október 31-én jelentett, miután az osztrák bíboros említést tett neki arról, mint ahogy arról is, hogy Rómába köz-

⁷⁷⁶ Egyedül LUKÁCS ismerhette, hiszen a lelőhelyéül szolgáló fond csupán az 1960-as évek végén került be a Vatikánba. WOLFGANG REINHARD, *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V. im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101.

⁷⁷⁷ „Il signor cardinale Cleselio mandò la settimana passata il padre Pasman al signor cardinale Dietrichstein facendoli sapere, che egli pensava di ritirare dai negozi et dal servizio di sua maestà Cesarea, et intendeva d'introdurre esso Dietrichstein, ma non si crede. Massimiliano et Ferdinando intendono, che fin'alla venuta del conte d'Ognate vogliono dissimulare con il cardinale Cleselio, ma che se dopo haver la cessione di Spagna non vedranno risoluzione in questo negozio della successione, se li vogliono mostrare aperti inimici, et farli contra appresso sua maestà, sta intanto esso cardinale Cleselio molto sospeso, et non sente volentieri, che di nuovo le lor' altezze si abbochino in Zel.” Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. augusztus 29. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 183r. – A 1616 nyarán nemcsak Ridolfi útján, hanem Rómából közvetlenül is sürgetett (vö. például Borghese augusztus 13-ai levelét hozzá, uo., serie I, vol. 944, fol. 957v) Klesl valóban egyből léphetett Rómában, mert Borghese szeptember közepén arról volt kénytelen biztosítani: egy pillanatig sem tápláltak kétséget aziránt, hogy mindig méltósága és hivatása szerint jár el. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 1127v.

vetlenül mindezt már megírta⁷⁷⁸ – tudjuk, Pázmány kezével. A pápai diplomata október 24-én még csak arról tudósíthatta a Kúriát, hogy Miksa főherceg egy mentegetőző levelet küldött az uralkodónak.⁷⁷⁹ 1616. november 12-ei, Kleslhez intézett válaszában Borghese bíboros nem csekély csalódottságának adott hangot az utódlás közeli rendezését veszélyeztető viszály miatt, és meglehetősen nyomatékkal követelte annak mielőbbi rendezését, és kijelentette, mindez nem nagyon fogja késleltetni Oñate megjelenését „Spanyolország határozataival”.⁷⁸⁰

1616. november 21-én Klesl ismét az utódlás problémáiról írt Borghesének, minden átmenet nélkül közbeékelve Pázmány esztergomi érseki ki nevezésének okait. Előjáróban teljes erővel cáfolni igyekezett, hogy a Habsburg-utódlás ügyének halasztódása az ő felelőssége volna, hiába támadják a főhercegek, és ismét a spanyolok késlekedését okolta. Majd hangoztatta, hogy személyes tulajdonságain túl azért léptettette elő a magyar szerzetest, hogy a pápa és neposa kedvében járjon:

„Abban, hogy előmozdítottam páter Pázmányt az esztergomi érsekségre, nagy szerepe van annak az érületnek, amivel Őszentsége és Méltóságod viseltetnek iránta, és az akarat, amelyet az iránt mutattak, hogy a mondott egyház élére ő emeltessék, és azután a saját tulajdonságai. Őszentsége és Méltóságod azért is akartak engem kegyesen felmagasztalni, hogy annál készségesebben kedvezhessek szándékaiknak.”

A következő bekezdés pedig a római királyválasztás birodalmi problémáit ecsetelte, könnyebbnek tartva a megegyezést a protestánsokkal, mint a katolikusok közötti nézeteltérések kiküszöbölését.⁷⁸¹

⁷⁷⁸ Az ügyvivő titkosított jelentése: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 207r. Lásd *Dokumentumok*, 27. sz. (jegyzetben).

⁷⁷⁹ Az ügyvivő titkosított jelentése: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 208r. Lásd *Dokumentumok*, 27. sz. (jegyzetben).

⁷⁸⁰ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 138v–139r. Lásd *Dokumentumok*, 27. sz. (jegyzetben). Borghese e levelének másik példánya: Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 302r.

⁷⁸¹ BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r–41v; *Dokumentumok*, 31. sz. November 28-ai, újabb levelében Klesl utóbbi, birodalmi szálát fűzi tovább Borghese november 5-ei (vö. Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 290r–291r) és 12-ei leveleire adott válaszában, főként a bajor tárgyalások vonatkozásában. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r–43v. Saját elkötelezettségének erős kritikával kezelendő hangoztatása mellett aláhúzza – magát a veszélyt érezve, nagyságát viszont már kevésbé –, hogy Miksa főherceg köteles engedelmessé válni a császárnak: „*et ella può assicurare la santità sua, che io nel negozio della successione farò tutto quello, che io farei, quando sua santità fosse medesima presente, conciosia [!], che a questo io mi trovo obbligato, et per Dio, per la mia coscienza et per l'utile della religione et per il desiderio di sua santità et suo commandamento et per molte altre cagioni, come con altre mie ho scritto a vostra signoria illustrissima. Et il tutto consiste, che il serenissimo Massimiliano si rimetta et si confidi nell'amore fraterno di*

Feltűnő, hogy Klesl itt már a történeti valóságnak megfelelően saját szerepét állítja előtérbe Pázmány promóciójában, de még mindig erősen hangsúlyozza: ezzel leginkább a pápa és neposa kedvében próbált járni. December 10-ei válaszában a nepos ismét felhívta az osztrák kardinális figyelmét: Oñate nem fogja késleltetni megjelenését, és a pápa azt óhajtja, hogy mindent készítsen úgy elő, hogy gyorsan végezni tudjanak, amit erősen remél. Pázmányról eközben csak annyit jegyzett meg röviden, hogy reméli, kinevezése sokat fog használni a magyarországi katolicizmus számára, és elismeri: kinevezésében, miként Bethlen jobb belátásra kényszerítésében Klesl játszott döntő szerepet.⁷⁸² Megjegyzendő, hogy október 22-én Borghese a belső ember Vasolinak első helyen még Magyarország érdekeit említette Pázmány prímási méltóságá kapcsán.⁷⁸³

A rendelkezésre álló forrásokból egyértelmű, hogy Pázmány elsődlegesen császári jelölt volt Esztergom élére. Vajon mi magyarázhatja, hogy Klesl – amint már eseménytörténeti narratívánkban is előkerült – mihelyst meggyőződött V. Pál hajlandóságáról, sőt eltökéltségéről, már 1615 novemberében igyekezett őt a pápa kiválasztottjának feltüntetni – kihasználva De Mara mind feltűnőbb ragaszkodását a magyar jezsuitához is –, és 1616. október/novemberében, a pápai megerősítés hónapjában mind Niccolò Ridolfi ideiglenes ügyvivő útján, majd mind saját levelében szükségesnek látta ezt hangoztatni, utalva saját bíborosi kinevezéséből eredő lekötöttségére is? És teszi mindezt ugyanabban a levélben, amelyben az utódlás problémájáról szól, nem sokkal az után, hogy a kulcsfontosságú kérdésben közölt állításait épp az esztergomi érsek bevonásával igyekezett hitelesíteni?

A magunk részéről a leglogikusabb magyarázatot csakis abban találjuk meg, hogy a Kúria szemében Pázmány személye olyannyira garanciaként szolgált Ferdinánd magyarországi utódlásának biztosítására, hogy Klesl bíboros – aki szintén ugyanezen politikai cél saját elképzelései és ütemezé-

sua maestà Cesarea et nella sua disposizione. Al, che io voglio aiutare, quanto potrò, et anco procurare, che monsignor nunzio non tralasci di far la sua parte a nome di sua beatitudine”. Uo.

⁷⁸² ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 148r–149r. Lásd *Dokumentumok*, 31. sz. (jegyzetben). Vö. Borghese 1616. december 17-ei levelét is: Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 358r–359r. (Itt hívjuk fel külön a figyelmet arra, hogy ennek a kötetnek a tartalma több-kevesebb átfedést mutat a Serie I, vol. 944-ével. Vö. uo., fol. 155r–157r.)

⁷⁸³ ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 185r; Germania, vol. 27, fol. 156v–157r. (Szövegét lásd fentebb.)

se szerinti megvalósulása érdekében biztosított már-már meseszerű karriert a renden belüli problémákkal küszködő jezsuita számára – azonmód saját szándékai, halogató taktikája igazolására is felhasználta Pázmány Péter személyét. Ami még nyilvánvalóbbá teszi számunkra, hogy a császári és pápai politika tulajdonképpeni közös nevezője, amely Pázmány érseki kinevezését lehetővé tette, valóban II. Mátyás utódlásának kérdése volt. Nem más tehát, mint az a probléma, amelynek nem klesli, a protestánsokkal kötött megegyezés útján megvalósuló rendezése egyenesen a harmincéves háború kirobbanásához vezetett.⁷⁸⁴ Persze nem valószínű, utaltunk már rá, sőt elképzelhetetlen, hogy a klesli *Ausgleich* maximális érvényesülése elejét tudta volna venni az elkövetkező több évtizedes kataklizmának, ahhoz túlságosan is szűk körű, „kerekasztalszerű” egyeztetési és a többségi támogatást rendszerint nélkülözni kényszerülő módozat volt. A II. Mátyással együtt nem a spanyol, hanem a szabadabb légkörű bécsi udvarban nevelkedett, gyakorlatiasabb Miksa főherceg, aki lényegében irányt szabott az intranzigensebb Ferdinánd politikájának, a Német Lovagrend nagymestereként évekig élt mergentheimi székhelyén, és 1599–1602 között széltében hosszában bejárta a Birodalmat. Biztos volt benne és jól látta, hogy a nagy háború elkerülhetetlen. A Titkos Tanács elnökével ellentétben nem elkerülni, hanem elébe igyekezett menni a vihar.⁷⁸⁵

⁷⁸⁴ A harmincéves háborúra, és különösen előzményeire – melyek, mindjobban látszik, Pázmány kinevezésének konkrét, ok-okozati történeti kontextusát jelentik – többek között lásd: *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher (1598–1618) I–XII*, hg. v. der Historischen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften, München 1870–1978; *Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Neue Folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten (1618–1651) I–X*–, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig–München 1907–1998–; KONRAD REPGEN (Hg.), *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988; RONALD G. ASCH, *The Thirty Years' War. The Holy Roman Empire and Europe 1618–1648*, New York 1997; PARKER, *The Thirty Years' War*, i.m.; általánosabb megközelítésben: KASPAR VON GREYERZ–KIM SIEBENHÜNER (Hg.): *Religion und Gewalt. Konflikte, Rituale, Deutungen (1500–1800)* (Veröffentlichungen des Max Planck Instituts für Geschichte 215), Göttingen 2006.

⁷⁸⁵ VÖ. ALTMANN, *Klesl*, 42–45 (a szócikk zárómondata határozottan tagadja, hogy a konfliktus kiküszöbölhető lett volna); illetve WINFRIED SCHULZE (Hg.), *Friedliche Intentionen – kriegerische Effekte. War der Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges unvermeidlich?* (Studien zur neueren Geschichte 1), St. Katharinen 2002. – Újabb azonban nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a tárgyalási készség hiányának, illetve annak, hogy a birodalmi struktúra a 17. századra alkalmatlan volt a problémák tárgyalásos rendezésére, noha kifejezett hadicéljai csak Pfalznak és a Habsburgoknak voltak az *Imperium* meghatározó tényezői közül. AXEL GOTTHARD, *Der deutsche Konfessionskrieg seit 1619 – ein Resultat gestörter politischer Kommunikation*, Historisches Jahrbuch 122 (2002) 141–172, különösen 158–159.

3. A II. FERDINÁND TRÓNÖRÖKLÉSE, KLESL BUKÁSA ÉS AZ ÚJ PRÍMÁS

Maga Pázmány fényesen beváltotta úgy a katolikus konfesszionalizáció,⁷⁸⁶ mint a Habsburg-szukcesszió érdekében hozzá fűzött reményeket. A Bethlen–Homonnai-féle konfliktus kiújulásának lecsendesülését követően,⁷⁸⁷ vagyis mihelyt a belpolitikai fejlemények lehetővé tették, energiáit erre a feladatra összpontosította. 1617 őszén a pozsonyi megyegyűlésen mondott remek beszédével, a megyékhez írt körlevelével meggyőzően és hatásosan érvelt Ferdinánd megválasztása mellett. Az 1617. december 13-ára összehívott, majd 1618. március 4-re halasztott királyválasztó országgyűlésen meghatározó szerepet játszott a gráci főherceg május 18-ai megválasztásában,⁷⁸⁸ amire az utolsó pillanatban, öt nappal a prágai *defenestratio* előtt került sor.⁷⁸⁹ Az eredmény eléréséhez számos felekezeti, rendi engedményen keresztül vezetett az út. A fordultatos tárgyalások menetében, hamarosan visszatérünk még rá, többször is szembefordult patrónusával, és minden rábeszélő készségét bevetve igyekezett meggyőzni a magyar nemességet. Két év múlva a rendek kifejezetten azzal indokolták elpártolásukat, hogy „akaratum ellenére és csodálatos mesterkedések hatása alatt (*iniviti mirisque artibus inducti*) választották Ferdinándot királyukká. Most először került sor *diploma augurale*, a rendi feltételeket elfogadó koronázási hitlevél kibocsátására. A kompromisszumra Pázmánynak

⁷⁸⁶ Említett 1621. október 23-ai relációjában Carlo Caraffa nuncius a mostoha körülmények ellenére már az első évekbeli tevékenységét is említésre méltónak tartotta: „è prelato di molta bontà et valore, et chi in questo poco di tempo, ch'ha posseduto qualche cosa della sua chiesa haveva principiato opere molto utili al servizio di Dio, et all'accrescimento della religione cattolica, sebbene poi per la rovina della querre, per le quali, come ho detto, è restato privo di tutto, non ha potuto continuarli secondo l'suo buon proponimento.” BAV Barb. Lat., vol. 6929, fol. 86rv.

⁷⁸⁷ A két évvel korábbi nagyszombati békét július 31-én megerősítették, ezt II. Mátyás szeptember 2-án hagyta jóvá.

⁷⁸⁸ Menetének ismertetése (Pázmány beszédével, az esti misével és *Te Deum*mal) Ascanio Gesualdo nuncius 1618. május 19-ei jelentésében. BAV Barb. Lat., vol. 6924, fol. 100–101.

⁷⁸⁹ Iratok, köztük Ferdinánd Pázmányhoz írt levelei, eseménytörténet: FRAKNÓI, *Pázmány... levezése*, 132skk, különösen n. 102. 114. 118. 120. 122. HANUY, *Pázmány... levelei*, 122skk; illetve FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 299–377; *Pázmány Péter*, 99skk; ZSILINSZKY, *A magyar országgyűlések*, II, 111skk; TIMON, *Pázmány... a jog és igazság védelmében*, 14–16; összefoglalóan, röviden utalva az Oñate-szerződésre is: FRAKNÓI, *A magyar királyválasztások*, 189–203; SZEKŰ, *Magyar Történet*, IV, 23–26; lendület, lényeglátó összegzés: FERDINÁNDY, *Pázmány az államférfi*, 13–15; BITSKEY, *Pázmány*, 134–135; a német pozitivistá irodalomban: KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, 257–258.

személyesen kellett rábeszélnie a főherceget. „Jó füle volt, s meghallotta a távoli mennydörgést, mely a harmincéves háború közeledtét jelezte” – írja róla találóan MAKKAI LÁSZLÓ.⁷⁹⁰

Az újdonsült uralkodót 1618. július 1-jén Pozsonyban magyar királlyá koronázó esztergomi érsek vélhetően a trónutódlás biztosításában szerzett érdemei miatt kapta meg a titkos tanácsosi címet,⁷⁹¹ és lett II. Ferdinánd magyarországi, sőt egész uralmi rendszerének legbiztosabb pontja. Szekfű Gyula egyenesen úgy látja, hogy Pázmány Klesl bukásával az új király „bizalmában az első helyet foglalta el”, és hangsúlyozza:

„a spanyol királlyal folyt tárgyalásokba is be volt avatva, továbbá vezető szerepe volt II. Ferdinánd 1621-ei végrendelete megalkotásában, s azon az első aláírás, két osztrák uré előtt, az ő kezétől van; márpedig ez a végrendelet foglalja össze legelőször, spanyol mintára, az Ausztriai Ház összes közép-európai birtokait, benne Magyarországot is, egyetlen hitbizománnyá és majorátussá, melyben a fiágon örökösödés rendje házi törvényként megállapítatik. Az esztergomi érsek, a Habsburg-ház iránt tanúsított feltétlen hűségével és szolgálataival Ferdinánd királynak valóságos barátságát nyerte meg, és joggal számíthatott arra, hogy ha a rendi mozgalmakat nem ugyan leszereli, de korlátok közé levezeti, akkor a királyi hatalom további, kiterjedt működése a katolikus rendek közreműködésével magyar formák közt fog haladni.”⁷⁹²

Sajátos paradoxonnak tekinthetjük ugyanakkor, hogy Ferdinánd a számára olyannyira kedves Társaság ellenében sosem nevezte volna ki Pázmányt esztergomi érsekké. Ez a lépés a jezsuiták és a főherceg között fő ellensége, Klesl érdeme volt. A Társaság ellenállását kétségkívül felerősítették a személyes motívumok és a bécsi püspökkel folytatott harc, ám abban is biztosak lehetünk, hogy álláspontjuk pusztán statútumaik

⁷⁹⁰ *Az ellenreformáció és a harmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei, Magyarország története 1526–1686, 777–936, 812.* – A cseh részvételre: *Gloria & Misera: Prag und der Dreißigjährige Krieg, 1618–1648*, hg. v. MICHAEL SRONEK–JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ, Prag 1998.

⁷⁹¹ 1618. június 30-ai oklevelében még nem használja, a következő ránk maradt teljes szövegű kiadmányában, 1619. január 10-én már igen HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 99 és 110. Pázmány titkos tanácsosságáról – melyet elsődlegesen a rendi dualizmus keretében a primási méltósággal összefüggésben értelmezek és a folytonos döntéshozatalban szintén részt nem vevő Dietrichstein bíboros analógiájaként aposztrofálok – az 1998. májusi piliscsabai „Pázmány Péter és kora” című konferencián kimerítően szóltam. Vö. Ms. MTA Diss., 232, 106. j. – Sajnos a Titkos Tanácsnak nincs modern és megbízható feldolgozása a 17. század elejére. A *Reichsbofrat*tal már jobb e helyzet. Vö. STEFAN EHRENPREIS, *Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt. Der Reichsbofrat unter Rudolf II. 1576–1612* (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 72), Göttingen 2006 (a tagok archontológiája és rövid *curriculuma* 291–316).

⁷⁹² SEKFCŰ, *Magyar Történet*, IV, 25.

védelmében is hasonló lett volna. Aligha kellett volna attól tartaniuk, hogy Ferdinándban, neveltjükben és fő támaszukban csalódnuk kelljen amiatt, hogy egy „problémás” tagjukat főpapi székbe ülteti.⁷⁹³

Pázmányéval ellentétben Klesl sorsának alakulása kevésbé mondható sikeresnek. A konfesszionális feszültség a birodalomban és az örökös tartományokban sokkal erősebb volt mind katolikus, mind protestáns részről, minthogy politikai, diplomáciai eszközökkel elejét lehetett volna venni. A klesli „*Ausgleich*” bukásra volt ítélve. A vele mind ellenségesebb főhercegek, Ferdinánd és kiváltképpen Miksa, az Udvari Kamara elnöke titkos tárgyalásokba kezdtek a bíboros-főminiszter háta mögött. Klesl igazából már 1616 végére szinte teljesen elszigetelődött a katolikus oldalon belül. Miksa már ekkortól erőszakos eltávolításán gondolkodott,⁷⁹⁴ és 1617 februárjában tárgyalást folytatott Visconti-Borromeo nunciussal a bíboros esetleges elmozdításának egyházi „kezeléséről”,⁷⁹⁵ és ami még fontosabb, saját kezükbe vették a tárgyalást a dinasztia spanyol ágával. Ferdinánd 1617. március 30-án megegyezésre jutott a spanyolokkal. III. Fülöp, pontosabban *privadója*, a Kleslhez hasonlóan szin-

⁷⁹³ Annak ellenére, hogy Pázmány primási méltósága számos előnyt hozott a Társaság számára, a rend az 1620-as években is következetesen ellenezte tagjai püspöki méltóságát. 1628-ban a zágrábi székre Dobronoky György, illetve Szabó Miklós neve vetődött fel. A generális ennek kapcsán hangsúlyozta, hogy reméli: a Jézus Társaság iránt olyannyira elkötelezett II. Ferdinánd nem fog ilyen súlyos merényletet elkövetni a rendi szabályzat ellen, és megdicsérte a két rendtagot, hogy időben jelezték előjárójuknak kinevezésük fontolóra vételét az uralkodó részéről. A generális helyettük Marnavich Tomkó Jánost ajánlotta: „*Etsi non dubito, quin reverentia vestra si periculum, uti aliqui suspicantur, viderit, ne aut P. Georgius Dobronoky aut P. Nicolaus Sartorius pro successore episcopi Zagrabienensis proponantur, sua sponte omnem industriam adhibitura sit, ne societas a religiosissimo suique amantissimo imperatore tam grave vulnus accipiat; tamen officii ratio non permittit, ut, quamvis forte periculum non ita praesens aut certum sit, ipse tamen vel ad suspicionem eius opprimendam omnem quoque operam non adhibeam. Quare his reverentia vestra procuracionem talis periculi quam maximo possum, affectu commendo, uti idem etiam P. Guilielmo Lamormaini, quam impensissime comemndavi, cui etiam quo facilius imperatorem, si forte is ad aliquem e nostris inopia aliorum ad epsicopale officium aptorum, proponendum inclinaret, ab eo consilio abducat, suggesti virum ad munus episcopi insigniter idoneum, nempe admodum reverendum dominum Ioannem Tonco Marnavicum ecclesiae Zagrabienensis canonicum et archidiaconum... Ceterum quoniam et P. Gerogius Dobronocki et P. Nicolaus Sartorius magna sinceritate et fide me de eo quod de se alios cogitare audiebant, praemonuerunt; et reverentia vestra quoque, uti intelligo, de suo timore certiozem fecerunt, aequum esse puto, ut quibus possumus signis ostendamus, tam religiosum illorum zelum nobis summo opere gratum accidisse.* Vitelleschi Dombrinus viceprovinciálishez, Róma, 1628. július 22. ARSI Austr., 3 II, p. 1033; OSzKK Fond 366, Ms. 364, fol. 97–98.

⁷⁹⁴ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 28–29.

⁷⁹⁵ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 107.

tén éppen bukása előtt álló toledói bíboros, Lerma hercege⁷⁹⁶ hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburgok gráci ága örökölje a cseh, a magyar trónt és a császári címet, és segítséget ígért vallási/rendi ellenállás esetére. Cserébe Ferdinánd észak-itáliai (Piombino és Finale Ligur) és elzászi, észak-rajnai (Ortenau) területeket, jogokat ígért rokonának, az Itáliából az Alpokon át Németalföldre vezető létfontosságú „spanyol út”, pontosabban útrendszer stratégiai biztosítására.⁷⁹⁷ A „szupertitkos”⁷⁹⁸ tárgyalásokat az állandó követ Zúñiga részvételével Íñigo Vélez de Guevara, Oñate grófja folytatta. A róla elnevezett szerződés (*Pactum de Successione Regnorum Hungariae et Bohemiae*) végső formába öntésére, aláírására 1617. június 15-én, majd július 29-én került sor.⁷⁹⁹

⁷⁹⁶ Az V. Pál által 1618 márciusában bíborosi méltóságra emelt Francisco Gómez de Sandoval y Rojast az – az udvarban először Margit királyné, majd az ő halála után annak domonkos gyóntatója, Luis de Aliges körül csoportosuló – ellenzék októberben távolította el, szintén az uralkodó tudta nélkül. Helyére a trónörökös *validójának* számító Olivarest juttatták. Rómának szintén nem csekély diplomáciai erőfeszítésbe telt a bíborosi immunitás védelme. Az 1621-ben a hatalomba visszatérni hiába igyekvő Lermát végül 1 400 000 *escudo* büntetésre ítélték. Az ő és Klesl pályájának, befolyásának, szerepének, utóéletének párhuzamossága szembeötlő. Még inkább az bukásuk idejéé, körülményeieé, következményeieé is: akár a Habsburg-dinasztia bécsi burgbéli önvédelmi reflexét, akár pedig az „*el pacifismo*”-nak nevezett, legfeljebb helyi konfliktusokat (például Észak-Itáliában) felvállaló spanyol külpolitikai időszak végét tekintjük. Lermára legújabbán lásd ANTONIO FEROS, *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III (1598–1621)* (Cambridge Studies in Early Modern History), New York 2000, a bukásra 230s. A Kúria magatartásának változásaira Lermával kapcsolatban egy mintaszerű elemzés: VON THIESSEN, *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft*, 80–86 és 151–173.

⁷⁹⁷ HEINZ SCHILLING, *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648* (Siedler Deutsche Geschichte 5), Berlin 1998, 407–408 (további irodalommal: 493–496); a spanyol útról GEOFFREY PARKER klasszikus monográfiája: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*, Cambridge 1972, 80–101 (különösen fontos volt a savoyai tengeri kijárat védelme); a spanyol hadicélokról pedig: PEER SCHMIDT, *Spanische Universalmonarchie oder „Teutsche Libertet”. Das spanische Imperium in der Propaganda des Dreißigjährigen Krieges* (Studien zur modernen Geschichte 54), Stuttgart 2001.

⁷⁹⁸ A pápai diplomácia annyit azonban ki tudott deríteni, hogy ekkortájt a követ futárt küldött Madridba „*per conto della successione stabilita*”. Vasoli jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. június 12. BAV Barb. Lat., vol. 6928, fol. 176r. Arról is tudtak a prágai nunciatúrán, hogy titkos tárgyalások folynak a dinasztia spanyol ágának adandó kompenzációról: „*Con grandissimo desiderio si aspetta d'intendere dove parino le domande del conte d'Ognat circa la ricompensa, che pretende da serenissimo Ferdinando in materia della cessione*”. Borghese jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1617. április 8. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 73v. Vö. fol. 108r. 111r–112r is.

⁷⁹⁹ KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 104 (az Oñate-szerződés kiadására lásd *uo.*, 17. j.). A fordulópontra jelentő diplomáciai aktusra a vonatkozó bőséges könyvészetből lásd külön is ANDREAS KRAUS, *Maximilian I. Bayerns großer Kurfürst*, Graz–Köln[–] 1990, 90; JOHANNES BURKHARDT, *Der Dreißigjährige Krieg*, Frakfurt am Main 1992, 38s.; VOLKER PRESS, *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715* (Neue deutsche Geschichte 5), München 1991, 189. A spanyolok, akik egymillió tallérnyi támogatást is ígértek Ferdinándnak, a jogátruházás ellenére sosem jutottak Elzász birtokába. PARKER, *The Thirty Years' War*, 37.

A paktum létéről, tartalmáról a Habsburgokon és a tárgyaló diplomatákon kívül majd egy évtizedig senki sem tudott.⁸⁰⁰ Klesl sem, akinek pozícióit a titkos Habsburg-alku rendkívüli mértékben meggyengítette. Az Oñate-szerződésnek köszönhetően egy csapásra megvalósult az, amit a pápai diplomácia hosszú évek tárgyalásaival, akcióival, a főhercegek és Klesl közötti közvetítésével nem tudott elérni, illetve amit az osztrák bíboros mindaddig szívós taktikázással el tudott hárítani (azért hogy a Habsburg-szukcesszió általa és számára kedvezőnek gondolt időpontban, körülmények között, lehetőleg minél később, ám ne túl későn, az elengedhetetlennek vélt „*Composition*”-nak köszönhetően valósuljon meg). II. Mátyás a Miksa főherceggel mind önállóbb politikába kezdő Ferdinándot fiává fogadta és örökösévé nyilvánította. Már 1617. június 5-én/6-án sor került cseh királlyá választására (pontosabban deklarálására), majd június 29-én koronázására.⁸⁰¹

Az Oñate-szerződés és Ferdinánd cseh királysága végletesen meggyengítette a bíboros-főminiszter pozícióit.⁸⁰² Minél többet foglalkozunk a témával, egyre erősebb a gyanúnk, hogy Klesl az utódlás kérdését – bár igyekezett nagyon leplezni⁸⁰³ – végül ténylegesen csak Mátyás halála után kívánta rendezni. Minden előkészületet igyekezett megtenni arra, hogy ekkor Ferdinánd örökösödése valóban biztosított legyen mindegyik trónon, így a magyaron is, ám ezt a főherceg egyedül őneki köszönhesse, amitől befolyása megőrzését és politikája továbbélését remélhette. 1616/1617 fordulójára azonban az események irányítása kezdett kicsúszni kezei közül, és már csak lohol utánuk.⁸⁰⁴ A Kúria

⁸⁰⁰ SCHILLING, *Aufbruch und Krise*, i.h.

⁸⁰¹ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II; KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, III. – V. Pál gratulációja Ferdinándhoz: ASV Arm. XLV, vol. 12, fol. 50r.

⁸⁰² KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 108.

⁸⁰³ 1616. november 28-ai, Borgheséhez intézett levelében egyenesen azt hangoztatta, hogy aki késlelteti az utódlást, a pápát és a vallást is veszélybe sodorja: „*Se l'imperatore venisse a morte in questo stato di cose parlando humanamente, la religione è persa in Germania. Questo solo mi fa stare notte e giorno in timore, non volendo io, come creatura di sua santità et di vostra signoria illustrissima, che avvenisse sotto il governo di sua santità et di sua maestà qualche cosa di male, o perder l'occasione. Quando questo negozio sarà perfetto et finito, sua santità è sicura, ma chi passa o schiva questo termine, pone sua santità a et la religione in grandissimo pericolo.*” BAV Bonc., vol. E 16, fol. 42r–43v; vö. még uo., fol. 40r–41v (*Dokumentumok*, 31. sz.) is. A köntörfalazás még szembetűnőbb Klesl 1617 elején Rómába küldött hosszas leveleiben: BAV Barb. Lat., vol. 6899, fol. 11r–13v és 14rv (Prága 1617. január 9. és 17.).

⁸⁰⁴ Példa erre 1618. április 30-án Pozsonyból a pápához – annak február 10-ei buzdító brévéjére – intézett levele, ahol hosszasan sorolja a birodalmi *conventus electoralis* előtt sorakozó problémákat. Többek között felhossa, hogy a magyar választást hét hétnyi tárgyalás után is épphogy sikerült lebonyolítani: „*In septimam pene hebdomadam hic haeremus et gravissimum successionis in hoc regno negotium vixdum*

érdemére legyen mondva, hogy augusztus végén Ridolfi révén, ha finoman is, de figyelmeztették a bíborost: Oñate megérkezése után nincs több mozgásteret.⁸⁰⁵ A Klesl-bizalmasnak számító pápai kamarás pedig diszkrétan közölte pártfogójával: Rómába egyre több kedvezőtlen jelentés érkezik róla.⁸⁰⁶ 1617 elején a szentszéki diplomácia már kitapinthatóan a főhercegekkel működött együtt, leginkább titokban.⁸⁰⁷ 1617 nyarán, a cseh királykoronázást követően, a megváltozott erőviszonyok nyomán a magyar királyválasztás közeli bekövetkeztével számoltak,⁸⁰⁸ melynek meg-

superavimus”. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, IV, n. 846. Látni fogjuk, a legnagyobb nehézséget ő maga jelentette.

⁸⁰⁵ Azt javasolták neki, hogy időben készíttesse elő a megegyezéshez szükséges iratokat: „*E degna secondo il solito di molta commendazione la diligenza, che vostra signoria ha usata col signor cardinale Clesellio per conte del negozio della successione, et in particolare perché non si perda tempo d'aggiustar le lettere reversali prima della venuta costà del conte d'Ognat, il che sarà bene, che vostra signoria vadi ricordando a sua signoria illustrissima...*” Borghese Ridolfihoz, Róma, 1616. augusztus 28. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 99v. – Az Államtitkárság ugyanekkor azt is tudatta Ridolfival, hogy a Madridot már elhagyó spanyol márkai első úti célja Graz. Uo., fol. 98v–99r: December 17-én – aligha célzatosság nélkül, talán hogy figyelmeztesse Klesl – arról informálták a már Breslauban időző pápai kamarást, hogy Oñate Itáliában jár, s hogy biztosak benne: Prágába érkezéssel meg fog oldódni az utódlás problémája. Uo. fol. 155rv. A spanyol márkai 1616. december 26-án már a cseh fővárosban tárgyalta. BAV Barb. Lat., vol. 6922, n. 119.

⁸⁰⁶ Aminek nyomán Vasoli uditore megrettent, hogy Klesl őt fogja okolni a kedvezőtlen jelenségekért, ezért titkosítatlan, Kleslről kedvező jelentések írására kért engedélyt Pázmány kinevezése előtt két nappal. Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. szeptember 26. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 204r: Vö. Ms. MTA Diss., 236, 121. j.

⁸⁰⁷ Visconti-Borromeo tárgyalásai az utódlásról (mindenek előtt és szinte folyamatosan már szinte csak Miksa főherceggel), illetve tudósításai Klesl, Oñate és Zuñiga ténykedéséről 1617. január 2. és február 6. között: Barb. Lat., vol. 6923, *passim*, különösen n. 7 és 13 (január 9., Miksa kamarása hajnalban kereste fel Vasolit, hogy Oñate küldetéséről tárgyaljon vele); 15. 28. 32. 40. 45. 46. 49 (február 6., Oñate nem volt még audiencián az uralkodónál, talán csütörtökön fog menni). Az utódlással foglalkozó 1617. évi titkos pápai tárgyalásokra, helyzetlatolgatásokra, Oñatéra stb. lásd a Visconti-Borromeóhoz és Vasolihoz, majd Gesualdóhoz intézett titkos utasításokat is: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 371, fol. 121r skk.; vol. 168, *passim*. – Borghese 1617. március 25-ei jegyzékében határozottan igazat adott Miksa főhercegnek, hogy elégedetlenkedik amiatt, hogy Prágában úgy döntöttek: előbb birodalmi gyűlést hívnak össze, és csak utána a „*convento elettorale*”-t. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 60r: Vélhetően az sem váltott ki helyeslést a Kúriában, hogy Klesl ekkortájt a törökökkel Budán folytatandó tárgyalások ürügyén kívánta elodázni az utódlás rendezését. Vasoli Borgheséhez, Prága, 1617. március 20. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 25r (*ciffre*). – A Miksa iránti növekvő római szimpátiát mutatja, hogy a pápa teljesítette a főherceg kérését, hogy adja áldását, megerősítését a Szent Lipót síremlékére helyezett drágaköves aranykoronára. A lépés Miksa örökös tartományokra („Ausztriára”) vonatkozó, a birodalmítól, illetve a csehtől és magyartól a maga számára elkülönített utódlási igényének pápai támogatását jelentette. Borghese jegyzéke Gesualdóhoz, Róma, 1617. február 11. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 8r.

⁸⁰⁸ „*Quanto al regno d'Ungheria sarà, che lei avvisi quelche costà si disegna, et se ci è pensiero di farlo cadere in persona del medesimo signor arciduca Ferdinando.*” Borghese jegyzéke Vasolihoz, Róma, 1617. június 24. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 111v.

valósult ütemezése sem felelt meg igazán Klesl elképzeléseinek, bár igyekezett az eredményt a maga javára kamatoztatni.⁸⁰⁹ Az 1618. május 23-ai cseh felkelés pedig sajátos kísérletének: a felekezeti kompromisszumokat sem nélkülöző, a rendek közötti egyensúlyokra épülő, s a rendi konföderációs törekvéseket a Habsburg-tartományok integrálására felhasználni kívánó hatalmi rendszerének bukását jelentette. 1618. július 20-án Ferdinánd a Hofburgba hívatta a még mindig a csehekkel való egyezkedésre hajló főminisztert. Klesl – a talán beavatott új nuncius – Ascanio Gesualdo⁸¹⁰ társaságában érkezett,⁸¹¹ aki azonban az épületbe már nem kísért be. A főminisztert az ifjabb uralkodó lakosztályának előszobájában annak megbízható hadvezérei, Dampierre, Collalto és Prainer letartóztatták. Bíborosi öltözékét egyszerű papi (más források szerint jezsuita) habitusra cseréltetve kocsi-ba tuszkolták, majd rövid kitérővel az elfogatást kitervelő Miksa főherceg egyik tiroli várába szállították.⁸¹² A kardinális szállásán lefoglalt 300 000 forintnyi készpénzt a cseh háborúra, illetve a török szultánnak küldött diplomáciai ajándékokra fordították. Jellemző epizód, hogy a betegen, ágyban fekvő és a történekről mit sem sejtő II. Mátyás, amikor informálták, sokáig fel sem fogta mi történt, és a bécsi püspökért akart küldetni, hogy szokás szerint azonnali tanácsát kérje.⁸¹³

Klesl megbuktatásába Pázmány – például Dietrichstein kardinálissal elmentében – természetesen nem volt beavatva. Tardoskeddről, 1618. július

⁸⁰⁹ Vö. FRANKÓI, *Pázmány... és kora*, 300–303skk. 1617 elején már mindenképpen későbbre kívánta halasztani a magyar trónöröklést, mint a csehet és a császárit. „*Habbiamo acquistato col mezzo dell'arcivescovo di Strigonia l'insolenza di Betlem Gabor. Dio presti più oltre la sua grazia, rendo solo coperte le bragie et non estinte, stante, che siamo lontani d'Ungheria 40 leghe, et bisogna trattar i negozii di quel regno armata mano et, che sia sua maestà medesima, che li compenga, nè io so vedere come sua maestà potrà venire ad una dieta in quel regno stante il grave negozio della successione nell'imperio et in Boemia.*” Levele Borghe-séhez, Prága, 1617. január 30. BAV Barb. Lat., vol. 6899, fol. 19rv.

⁸¹⁰ Kinevezésére Visconti-Borromeo 1617 februárjában állomáshelyén bekövetkezett váratlan halála miatt volt szükség. A római Habsburg-diplomácia 1617. május 27-én jelentette az addig Albert főherceg németalföldi udvarában működő főpap áthelyezését. Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1617. május 27. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 583rv.

⁸¹¹ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 30.

⁸¹² A letartóztatás leírása: ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 704–705. Lásd Zorzi Giustiniani velencei követ hasonlóan részletes, ám több ponton eltérő beszámolóját is. HAMMER PURGSTALL, *Khesl's... Leben*, IV, n. 883. – Amennyiben Klesl 1616. végén azért tette titkos tanácsossá Rambaldo Collaltót, hogy megnyerje, úgy nem járt sikerrel. Levele hozzá, miszerint „*sua maestà Cesarea habbia gratificato vostra signoria illustrissima in dichiararla suo consigliere secreto*” 1616. december 19-én kelt. MZA Rodiny Archiv Collalto (G 169), fasc. 1718 (V. 24).

⁸¹³ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 30–31.

22-én két nappal pártfogója letartóztatása után gyanútlanul még mint hivatalban lévő főminiszternek írt neki levelet, éppen a cseh lázadás leverésére átvezénylendő érsekújvári katonaság ellátmányával kapcsolatban.⁸¹⁴ Jóllehet Klesl megítélése az elkövetkező időszakban, egészen rehabilitálásáig rendkívül negatív volt (például a lefolytatott pápai vizsgálatban kihallgatott 32 tanú közül kettő kivételével mind ellene vallott: vétkes a római királyválasztás akadályozásában, a cseh felkelésben, a törököknek és a protestánsoknak való kedvezésben, valamint simóniában),⁸¹⁵ semmiféle nyomát nem találjuk annak, hogy patrónusa bukása akár egy pillanatig is veszélyeztette volna a magyar prímás pozícióit. Ekkorra a dinasztíának már olyan szolgálatot tett, ami nemcsak politikai túlélését biztosította, hanem befolyását is megnövelte.

Ennek ténye, ha közvetetten is, de megerősíti megglátásunkat: a pápai politika alapvetően azért köteleződött el a magyar jezsuita személye mellett, mert érseki kinevezésére a Ferdinánd főherceg és Klesl közötti diplomáciai közvetítés részeként, illetve a gráci ág trónra lépésének egyik fontos garanciájaként tekintettek.

* * *

Rómában a katolikus és a Habsburg érdekek azonosságának tudatában természetszerű meglepéssel vették tudomásul az utódlással kapcsolatos fejleményeket. Így Ferdinánd cseh királyságának hírért,⁸¹⁶ amely után hamarosan várták nemcsak a magyar koronázást, hanem a császárválasztó birodalmi gyűlést is. Az először 1618. február 2-ára összehívott *convento elettorale* azonban már csak a harcok közepette, II. Mátyás halála után, 1619. augusztus 26-án választotta császárrá Ferdinándot megfelelő ellenjelölt hiányában és a katolikus szavazattöbbségnek köszönhetően.⁸¹⁷

⁸¹⁴ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 102.

⁸¹⁵ A tanúk Klesl közeli egyháziak, világiak, nemesek és szolgák voltak. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 31–34; RAINER, *Der Process gegen Kardinal Klesl*, 72–128 (a vallomások összefoglalásaival).

⁸¹⁶ Lodovico Ridolfi jelentései II. Mátyáshoz, Róma, 1617. július 1. és 22. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 596rv. és 615.

⁸¹⁷ A császárválasztás rendszerére stb.: LUDOLF PELIZAEUS (Hg.), *Wahl und Krönung in Zeiten des Umbruchs* (Mainzer Studien zur Neueren Geschichte 23), Frankfurt a. Main[-] 2008, különösen 76skk és 84–86; VOLKER PRESS, *Das römisch-deutsche Reich – ein politisches System in verfassungs- und sozialgeschichtlicher Fragestellung*, Spezialforschung und „Gesamtgeschichte“ (hg. v. Grete Klingenstein–Heinrich Lutz), München 1982, 221–242.

A pápai udvarban időközben élénk figyelemmel kísérték a magyarországi eseményeket. 1617. október 7-én az Államtitkárság örömmel nyugtázta Vasoli uditore jelentését, miszerint a magyarok arra kérték II. Mátyást, hogy mielőbb hívja össze az országgyűlést és jelenjen meg személyesen rajta, hogy biztosíthassák Magyarország utódlását Ferdinánd személyében. Borghese egyúttal azt közölte Gesualdo nunciussal, hogy „kedves lesz a pápának, ha lépésről-lépésre beszámol mindarról, amit ezzel kapcsolatban meg fog tudni.⁸¹⁸ A császári nunciatúra természetesen eleget is tett az utasításnak, és nemcsak jelentéseiben tudatta a fejleményeket, hanem számos országgyűlési dokumentum másolatát is megszerezte, mellékelte.⁸¹⁹ Az Államtitkárság minden alkalommal azonnal és érdemben reagált.⁸²⁰

⁸¹⁸ „Per quellebe scrive l'auditor Vasoli, instano gli Vnghari presso sua maestà Cesarea, che convochi quanto prima la dieta di quel regno, et che vi assista di persona. Et potendo con questa occasione stabilirsi in persona di Ferdinando la successione d'Ungheria, sarà caro a nostro signore, che vostra signoria lasci d'avvisarci quellebe anderà intendendo di mano in mano sopra questa materia.” Borghese jegyzéke Gesualdóhoz, Róma, 1617. október 7. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 145r. – Párhuzamosan Rómában megelégedéssel nyugtázták az új primás konfessionális téren elért diplomáciai eredményeit is: „Monsignor Arcivescovo di Strigonia merita molta lode per il suo zelo et per la fatica fatta a favore de' cattolici di Transilvania con la restituzione di alcuni vilaggi et chiese.” Borghese Gesualdóhoz, Róma, 1617. szeptember 30. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 443, fol. 432r.

⁸¹⁹ A tudósítások legfontosabb fennmaradt forrása: BAV Mss. Chigiani, N. I. 5 (*Registro delle lettere, che si scrivono all'illustrissimo singor cardinale Borghese ad altri di Palazzo, et a signori cardinali capi di congregazioni nella nunziatura presso la maestà del re di Boemia dal principio dell'anno [1618] sin per tutto il 1619*). Eredeti *registrum*kötet Gesualdótól. Nem a nunciatúra direkt, államtitkársági levelezését tartalmazza, hanem a nunciatúra egyéb korrespondenciáját és *avvisi*-szolgálatát. Nagyon érdekes, hogy a kötet magát nem császári nunciatúrának nevezi, hanem már úgymond a jövőre koncentrálna „a cseh király mellett” követségnek. A részletes, *avvisi*szerű tudósítások a pozsonyi országgyűlésről, az országgyűlési iratok széles garmadájának (propozíciók, *gravamenek*: például hogy a Habsburgok örökös tartománynak tekintik Magyarországot) másolatai: fol. 20vskk. Az erre az időszakra vonatkozó nem titkosított jelentések: BAV Barb. Lat., vol. 6924 (lásd különösen a választásról tudósító, már idézett május 19-ei *dispacciót*, fol. 100–101). Úgy tűnik, közülük sok nincsen meg (tartalmukra lásd a következő jegyzet államtitkársági jegyzékeit). Néhány mellékletük azonban fennmaradt. Így például Pázmány híres és közismert országgyűlési beszéde Ferdinánd mellett: *Opinio archiepiscopi Strigoniensis de successore regio. „Quot dissidia ac clades...”; „Circa personam eligendam”*. Az írás Pázmány kancelláriájának kalligrafikus írása. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 68, fol. 430r–433v (fol. 433v államtitkársági kézzel: „*Opinio archiepiscopi Strigoniensis de regni Vngariae successione*”). Vagy II. Mátyás 1618. március 23-ai propozíciója a rendekhez (indokolja miért nem tud jönni, Ferdinánd proklamálását, elfogadását és koronázását javasolja, az ő rendelkezéséig nem fog az ország ügyeibe avatkozni, stb.) ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 127.e, fol. 307r–309v. (A március 28-ai uralkodói leirat uo., fol. 311rv). – Gesualdo titkosított jelentései 1618 tavaszáról, nyaráról: ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, *passim*. Közülük illusztrációképpen idézett két érdekes *dispacciót* lásd Ms. MTA Diss., 239, 134. j.

⁸²⁰ A Habsburg-utódlásra, magyar országgyűlésre és királyválasztásra 1618. első felében fordított kúriai figyelemre lásd Borghese jegyzékeit Gesualdóhoz (összehívás, király és nádorválasztás, protestáns vs. katolikus küzdelmek). ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 179r–180v. 181r. 186r. (március 17.: „*Intendo per una di vostra signoria de 24 del passato il suo arrivo in Vienna con buone nuove della salute*

Amennyire aggodalomra adott okot a diéta tárgyalásainak elhúzó-dása,⁸²¹ annyira osztatlan örömet váltott ki Ferdinánd megválasztásának híre az Örök Városban,⁸²² és persze magánál V. Pálnál is,⁸²³ nem is szólva magáról a koronázásról.⁸²⁴

A pápa a magyar országgyűlés kapcsán 1618. február 1-jén külön brevét intézett a magyar prímáshoz, amelyben a pápai iratok szokásos emelkedett hangnemében emlékeztetett az Apostoli Szék elvárásaira:

„Tudod, Testvérünk, hogy az Úr kedvezésével hamarosan sor kerül a királyválasztó magyar gyűlésre, amelyen hogy mennyit fog érni a Te tekintélyed és okosságod,

di sua maestà et che gli Vngheri congregati che saranno dimanderanno per successione in quel regno la persona del re Ferdinando, il che piaccia a Dio, che segua quanto prima”). 193v. 196v. 197v–198v. 201v. 203v. 205v–206r. 208v–209r. 215rv. 216v. A titkosított utasításokban is számos fontos adat található (protestáns országgyűlési követelésekre, nádorválasztásra, Miksa–Klesl precedenciális és politikai harcára stb.): ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 27r. 29r. 32r. 33r. 37r. 62r.

⁸²¹ „*Si divulgono cose tanto diverse circa la tardanza della risoluzione della dieta di Vngaria, che non può sua santità medesima con tutta questa corte non restare con qualche travaglio per la successione di quel regno in persona del re di Boemia, et certo, che alle communi letizie non manca, che questa felice nova, poiché di già ci è avviso, che alli 18 del presente mese erano andati i commissari del re cattolico per fare la restituzione di Vercelli...*”. Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. április 28. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 788rv.

⁸²² „*Quanto più è stata desiderata la nova della successione del regno di Vngaria nella persona del serenissimo re di Boemia, tanto più è stato il contento per le lettere, che hanno avvisato questo felicissimo successo, nel quale havendo tanta parte la benignità di vostra maestà Cesarea ciascheduna persona le ne attribuisce lodi immortali, et particolarmente il sommo pontefice, che con giubilo non ordinario se ne rallegra con vostra maestà Cesarea, et desidera, che Dio benedetto le conceda ogni felicità, vedendo da essa risultare tanto beneficio alla chiesa. Io come humilissimo servo rappresento a vostra maestà Cesarea et il contento di sua beatitudine et di tutta questa corte, et nelle communi allegrezze le ricordo l'infiniti obblighi miei.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. május 18. (!), ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 758rv. A Ferdinándhoz intézett gratuláló brévék, hogy végre „*post varias et longas difficultates*” sor került magyar királyválasztására: ASV Epist. ad Princ., vol. 34, fol. 311–312. Mindkét bréve – az egyik *motu proprio* gratulált, a másik Ferdinánd hírt adó levelére válaszolt – 1618. június 9-én kelt. Ezeket (duplimátumukat) a gráci nunciatúra kézbesítette: „*Ha fatto vostra signoria bene di non palesare al serenissimo Ferdinando il breve et le lettere, che furono inviate a Lei rispnsive a sua maestà per la sua elezione in re di Ungheria, giacché l'auditor di monsignor nunzio di Graz si trova haver prevenuto in render egli il duplicato.*” Borghese Gesualdóhoz, Róma, 1618. július 20. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 220v–221r. Vö. még ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 432, fol. 673v és 674r.

⁸²³ „*Molte sono state le lodi, che si attribuiscono da sua santità a vostra maestà Cesarea per il successo della dieta di Vngaria, et molta è la speranza conceputa da sua beatitudine et da tutta la corte della risucita del convento elettorale, al quale sapendosi, che vostra maestà habbia diretti tutti i suoi pensieri et desideri, prego Iddio benedetto, che le agevoli la via dall'impedimenti.*” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. június 18. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 748rv.

⁸²⁴ A nunciusi tudósításban a szertartásról a főherceg–bíboros precedencia-vita állott, amelyet a jelek szerint Miksa nyert meg. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécs, 1618. július 4. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 98r. Az Államtitkárság 1618. július 20-án reagált a koronázás hírére. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 219r. Vö. Ms. MTA Diss., 24 o. 139. j.

elégé ismerjük, és nem kételkedünk, hogy a katolikus hit iránti buzgósággal és a közjó iránti törekvéssel erőid szerint ezt az ügyet elő fogod mozdítani. Mindazonáltal hivatalunk adóssága arra kötelez, hogy Néked, Testvérünk, aki magadtól is önként kész vagy erre, hogy buzdításunk jeleivel ösztönözzünk, amelyek részünkről éppen semmi mást nem jelentenek, minthogy megmutatják számodra az oly nagy ügyhöz illő törődésünket. Mennyire tetsző Istennek e jövődő esemény, és mennyire kedves nekünk, felesleges megírunk Néked, egyedül Istent kérjük, hogy mindazt, amit a te kegyességedtől, okosságodtól és iparkodásodtól remélünk, adja meg Néked véghezvitelük lehetőségét.⁸²⁵

* * *

A pozsonyi királyválasztást övező kiemelt kúriai figyelem, a buzdító bréve éppenséggel nem cáfolják korábbi meglátásunkat, miszerint a magyar trónutódlás Rómában már 1-2 évvel korábban is az országra irányuló politikai figyelem origójának számított. Olyan fontos döntés, mint a vezető rendi méltóságot jelentő prímási szék betöltése aligha értelmezhető másként, mint ennek eredőjeként. A brévebeli biztatás gyökerei ide nyúlnak vissza.

Ez esetben talán ismét a forrásokból analizálható és szintetizálható közvetlen történeti üzenet, az elsődleges kép háttérében meghúzódó politikai, döntéshozói célok és szándékok kitapintásának szintjéig sikerült lehatolnunk. Az elkövetkezőkben továbbra is ezt az utat járjuk, mélyítjük, szélesítjük.

3.B PÁZMÁNY KAPCSOLATA KLESSELLEL ÉS FERDINÁNDDAL

Pázmánynak az 1618-as országgyűlésen a királyválasztásban játszott kulcs szerepének ténye régóta, és részleteiben tudott volt.⁸²⁶ A megelőző évek Habsburg és pápai politikája prioritásainak ismeretében azonban már-már különösnek mondható, hogy ezt a szerepet soha senki – nemhogy érdemben, hanem egyáltalán – nem hozta összefüggésbe esztergomi érseki kinevezésével. A történeti körülményekből és forrásokból kikövetkeztetett meglátásunk, hogy még Forgách Ferenc életében, amikor a császári diplomácia már gőzerővel dolgozott Pázmány „szabaddá tételéért” a jezsuita rendtől, ez volt a klesli motiváció *ratio ultimája*. A már 1615 tavaszán tett Habsburg-diplo-

⁸²⁵ Kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 120. A bréve fogalmazványa Scipione Cobelluzzi s.k. aláírásával: ASV Epist. ad Princ., vol. 34, fol. 71r.

⁸²⁶ Lásd FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 299–393; *Pázmány Péter*, 99–112 stb. (idézve már korábban is).

máciai lépések rendkívüli voltára ugyan már FRAKNÓI felfigyelt, céljukról azonban bevallja: „kinyomozni eddig nem voltam képes”.⁸²⁷

Többször említettük már, hogy II. Mátyás és főminisztere viszonya Forgách bíborossal sokáig finoman szólva is roppant hűvös volt. Nemcsak 1608-ig, Mátyás trónra lépte után is. Forgách többször panaszkodik amiatt a pápának, hogy még római útjához sem kapja meg az uralkodó engedélyét, nyíltan Kleslt vádolva emiatt.⁸²⁸ Nyilvánvaló, hogy Forgách Ferenc, bár megítélése az évtized közepére javult, az udvar szemében nem volt alkalmas és teljesen megbízható személy az utódlás politikai csatáinak egyedüli megvívására, és ez sokkal nagyobb lattal esik súlyba, mint az a népszerűtlenség, mondhatni gyűlölet, ami a protestánsok részéről övezte őt.⁸²⁹ Kompromisszumkészebb, szinte klesli reálpolitikai attitűdje ellenére alkalmasint ugyanez Pázmányról is elmondható volt. „Az nagy Calvinus János Hiszekegy-

⁸²⁷ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 179–180, 1. j. (az általa idézett 1615. augusztus 8-ai államtitkársági jegyzék pontos jelzete: Bibl. Ang., Ms. 1231, fol. 256v.) FRAKNÓI szerint a tavaszi akcióban Forgách primás is benne volt. Ennek nyomát azonban nem nagyon találjuk, sőt Lodovico Ridolfi 1615. október 3-ai levele, amely Forgách bevonását javasolja, épp az ellenkezőjét sejteti. Azt tényleg nem tarthatjuk kizártnak, hogy a még csak 49 éves Forgách halalos ágyán esetleg kifejezésre juttathatta, hogy Pázmányt szeretné utódának. Az viszont biztos, hogy a nunciának írt és Pázmánynak (?) lediktált s általa kézbesített (a nunciás decemberi emlékiratában idézett utolsó bekezdés kivételével történeti konkrétumot nem tartalmazó, halál közeli, de ép tudatban írt) búcsúlevelében ezt nem tette meg. A levél csak másolatban maradt ránk. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 480rv. Jelzetét közli: LUKÁCS, *i.m.*, 225, 4. j. Szerintünk az sem valószínű, hogy Pázmány utódlását szövegében máig nem ismert végrendeletébe is beleírta volna. Vö. azonban FRAKNÓI, i.h.; *Pázmány Péter*, 73–75; SÍK, *Pázmány*, 72. Az állítás, hogy Forgách Pázmányt szánta utódnak, KAZVIG vezethető vissza: „*Visus est ipse illum reliquisse haeredem*”. Vö. SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, 818. FRAKNÓI 1903-as monográfiájában egyenesen Forgách tudatos tervezéséről beszél, szerinte az udvar az ő fellépése nyomán karolta fel az ügyet, és az 1615. tavaszi római tárgyalások Pázmány töröci prépostsága érdekében indultak meg. Hivatkozást viszont nem ad. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 287. Vö. még a primásnak a Társaságból történő kilépés kapcsán kitapintható passzivitásáról mondottakat.

⁸²⁸ Levele Scipione Borgheséhez, Bécs, 1611. február 8. ASV Segr. Stato, Principi, vol. 56 I, fol. 397r–398v (vö. Ms. MTA Diss., 242, 143. j.); illetve még korábban, Nagyszombatból a pápához, 1610. december 20. Bonc., vol. E 12, fol. 255r–256v. A Strozzi brévetitkártnak szóló utasítás szerint a pápa Forgáchra bízta, mikor jön Rómába. ASV Fondo Confalonieri, vol. 22, fol. 86rv. – Mindazonáltal a viszony Forgách utolsó éveire valamelyest normalizálódott, mutatja ezt, hogy 1615-ben ő vezethette a nagyszombati tárgyalásokat és a bécsibe is belefolyhatott. Vö. SÖRÖS PONGRÁCZ, *Forgách Ferenc a bíboros*, 809–813. Idevágó még Klesl megjegyzése, amivel a bíboros váratlan halálát 1615. október 24-én kommentálta, és ami a korábbiak fényében szinte már túlzónak, sőt hiteltelennek tűnik: „*Herrn Cardinalens Todt ha mir halben Thail maines Lebens und Hoffnung hinweckb genommen, ist mir mehr an Ime als am Friden und allem andern gelegen, bin biß in mein Sell confundiert, wolt lieber selbst wol gestorben sein.*” HAMMER PURGSTALL, *Khlesl's... Leben*, III, n. 542.

⁸²⁹ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 174; SÖRÖS, *Forgách Ferenc a bíboros*, helyenként (különösen 716); ACKERMANN, *Forgách Ferenc bíboros*, helyenként; DÉNESI, *Forgách I. Ferenc*, 280–281.

istene” című munkája miatt a kálvinista nemesség vérmes felháborodására nemcsak Thurzó nádor fontolgtatott eljárást ellene 1609-ben, hanem *Peniculus Papporum* és *Logi Alogi* röpiratai miatt jezsuita előjárói is megintették.⁸³⁰ Ugyanakkor a protestáns ellenérzések az ő esetében könnyen leszerelhetőek voltak azzal a hivatkozással, hogy Pázmány alkalmi, természetszerű túlzásai pusztán konfesszionális természetűek voltak, azokat nem „közszerelői” minőségében tette. Ezt 1616 őszén Klesl nyomatékosan el is magyarázta Thurzó Györgynek:

„Az újonnan választott főtisztelendő esztergomi érsek úrnak Méltóságod iránti szeretetétől és tiszteletétől minden jót várhat, amit meg is fog tenni, ha barátom kíván maradni és tanácsaimat akarja követni.⁸³¹ E jelen viszonyok között az ügyek vezetésében mérsékletet kell tanúsítani, ha a végveszélyben forgó

⁸³⁰ FRAKNÓI, *Pázmány Péter*, 52–55; ÖRY-SZABÓ, *Pázmány*, 40; BITSKEY ISTVÁN, *Pázmány I. Péter*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 284–291, 285; *Pázmány*, 94–96; FRIDECZKY, *Pázmány Péter*, 32; KORNIS, *Pázmány személyisége*, 300. Acquaviva generális 1610. február 6-ai intő levele: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, Függ., n. 10; vö. LUKÁCS-SZABÓ, *Autour de la nomination de Péter Pázmány*, 82–83 is.

⁸³¹ A mondat második fele FRAKNÓINÁL hiányzik. A latin eredetiben a fogalmazás kicsit homályos, vonatkozhat úgy Thurzóra (nincs alanyváltást egyértelműsítő mutató névmás, tehát a *‘facturus est’* alanya ugyanaz, mint a *‘sibi polliceatur’*-nak), mint Pázmányra, hiszen ugyanakkor a beálló melléknévi hímnemben alakilag inkább rá utal, mint a szövegben nőnemű formulával (*‘vostra dominatio illustrissima’*) szereplő Thurzóra (lásd a következő jegyzetben). És habár nyelvtanilag inkább Pázmánynak kell a megfelelő tiszteletet és szeretetet tanúsítani Thurzó iránt, ha Klesl „barátja” akar maradni, a szövegkörnyezetet tekintve a nádor inkább magára vehette az intést, tekintve, hogy Klesl e sorait mintegy figyelmeztetésként írta Thurzónak, felróva neki, hogy korábbi, Pázmány kinevezését hírül adó levelére nem válaszolt, amit másolatban a bíboros ismét megküldött számára: „*Proximis diebus 28. nempe Septembris dederam ad illustrissimam dominationem vestram litteras, ad quas cum respondere intermittat, ego denuo copiam illarum vestrae illustrissimae transmitto.*” (A leleőhelyre lásd a következő jegyzetet.) Thurzó mentegetőző sorai erre: „*De reverendissimo et illustrissimo domino archiepiscopo Strigoniensi hoc mihi tum ob reverendissimae atque illustrissimae dominationis vestrae commendationem, tum ob proprias et singulares ipsius virtutes polliceor, quod ab optimo amico quispiam expectare potest, daturus operam, si reverendissima et illustrissima dominatio sua feliciter appulerit, observataque maiestatis suae auctoritate ac regni huius commodi et tranquillitatis qua publice, qua privatim conservatione, benevolum sese erga me sincerum et candidum, ut confido, praebuerit, ne quid iuxta meam iam ante ipsi domino reverendissimo et illustrissimo archiepiscopo per litteras factam oblationem in mea erga ipsum observatnia et benevolentia requiri, aut desiderari queat. Alteras, quarum parva mihi reverendissima ac illustrissima dominatio vestra transmisit, litteras nec vidi nec accepi, ubi haereant, vel quo devenerint, planitus ignoro. Idcirco quod ad illas non responderim, reverendissima ac illustrissima dominatio vestra excusatum me habere non gravabitur.*” Bitcse, 1616. november 6. ÖSTA HHSTA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 2 (1616. XI.), fol. 5–6. – Meg kell itt jegyezni, mert e levélváltásból csak áttételesen érzékelhető, hogy a nádor és a bécsi püspök viszonya permanensen feszült volt, utóbbi a magyar főúrbán látta abszolutisztikus politikája legfőbb kerékkötőjét, a linzi értekezlet kudarcra óta pedig állítólag éktelenül gyűlölték egymást. ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 374; I.L.A., *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, 233skk, különösen 237.

Respublica Christianát meg kívánjuk menteni. Egykor, midőn még magánszemélyként működtem, sokakat támogattam tanáccsal, és mégis prédikálva s írva hivatásomnak pontosam megfeleltém; *mit most ezen országok és tartományok igazgatása és a kormányzás politikai természete miatt semmiképpen sem folytathatok úgy, ahogy korábban.* Ugyanez áll a főtisztelendő érsek úrra is. Mikor a Jézus-Társaság tagja volt, számos kötelezettségei voltak; most ellenben amikor jezsuita kötelékéből feloldoztatva immár közszereplő és az ország főrendjei között foglal helyet, sokkal inkább más módon kell megvalósítani azokat, amiket Magyarországon a közj s -nyugalom előmozdítására szükségesnek látszanak majd. Mindezt bizalmasan közlöm Méltóságoddal, úgy amint a főtisztelendő érsek úr nézeteit saját maga előadta. Ő okos és tevékeny férfiúként a nádor méltóságot épp oly tiszteletben tartja, mint Méltóságod az érsekit. Íme két kard, amely egyaránt összhangzásban fogja kötelességét teljesíteni.”⁸³²

Klesl ismert sorai esetleg úgy értelmezhető, hogy a politikai motivációkon túl mintha egyre inkább személyes szimpátia is vezérelte volna Pázmány pályájának egyengetésekor. Erről azonban életük, személyiségük számos tekintetben hasonló volta ellenére szó sincsen. A bécsi pékmester jezsuita hatásra áttérő, éles elméjű, kolerikus alkatú, szintén jezsuita diák⁸³³ fia, majd püspök, császári főminiszter és bíboros a magyar

⁸³² „*De reverendissimo domino archiepiscopo Strigoniensi nunc recens electi erga illustrissimam dominationem vestram amore et observantia optima quaeque sibi polliceatur, facturus namque est, sin amicus meus manere consiliaque mea sequi voluerit. Hoc enim tempore consilia moderata esse oportet, si aliter rempublicam Christianam extremo discrimini et periculo obiectam salvam volumus. Ego dum olim privatam sustinuissem personam, multos consilio iuvabam, et tamen nihilominus nec in concionando, nec in scribendo officio meo deeram, quod quid circa hanc regnorum et provinciarum administrationem politicamque gubernandi rationem eo modo, quo antea, nullo modo praestare possum. Idem evenit cum domino archiepiscopo Strigoniensi. Nam dum inter religiosos societatis vixisset, multa sibi facienda incumbabant. Nunc vero postquam obligatione Iesuitarum solutus publicam sustinet personam, interque proceres regni susceptus, aliter multo ea, quae pro conservatione publicae quietis vel tranquillitatis in regno necessaria videbuntur, praestare debet. Haec omnia confidenter ac prout cum domino archiepiscopo conveneram, ipsique mentem suam mihi declaraverat, vestrae illustrissimo dominationi perscribo, qui sane vir prudens ac industrius palatinali auctoritatem apprime colendam novit, quemadmodum vostra illustrissima dominatio dignitatem archiepiscopalem. Ecce duo gladii hic, quorum uterque mutua confidentia in officio suo persistet.*” Prága, 1616. október 26. Fogalmazványa: ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 105, Konv. 5 [1616 IX], fol. 60r–61v; kiadva HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, III, n. 678. Én az eredetit használtam. A magyar fordítást FRANKÓI alapján hozzuk (*Pázmány... és kora*, I, 240–241; *Pázmány Péter*, 84–85), és több helyen javítottuk. A fordításban kurzívval szedett rész FRANKÓINÁL ekképpen: „mit most politikai téren, ha a tartományokat magam akarom kormányozni, nem tehetek.” Vö. BITSKEY, *Pázmány*, 118–119 is. – A Klesl által írt második levél kézbesített eredetije és az első másolata (melynek eredetije valóban elveszhetett, legalábbis nincs meg a Thurzó-levéltárban): MNL-OL MKA Arch. fam. Thurzó (E 196), fasc. 82, n. 40. (17. d.).

⁸³³ Vö. ANNA CORETH, *Melchior Klesl und das päpstliche Alumnat bei den Jesuiten in Wien (1574–1585)*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv (MÖStA) 25 (1972) 341–358.

szerzetesben esetleg saját „*alter idem*”-jét láthatta, ám érdemi érdekmotiváció híján ez aligha számított volna bármit is a magyarokat nem nagyon kedvelő főpapnál.⁸³⁴

Pázmány viszonyulása patrónusához már összetettebb lehetett, a személyes hála mellett számos tekintetben példaképének is tekinthette. Klesl korábban rendszeresen és kiválóan prédikált dómprépostként a bécsi *Stephanskirchében*, e méltóságát két hónappal pappá szentelése után, 1579-ben nyerte el. Ugyanettől az évtől 1600-ig a passai püspökség официálisaként Alsó- és Felső-Ausztria jó részére kiterjedő joghatóságot nyer, e területeken ő a trienti katolicizmus bevezetője. 1590-ben császári kinevezéssel egész Ausztria „generálreformátora”: olykor karhatalom segítségével, életét is kockára téve reformál: Bécsújhelyen, Steinben és Kremsben. Tanított teológiát is: 1590-ben és 1592-ben a bécsi teológiai fakultás dékánja, 1591-ben pedig az egyetem rektora. Épp abban az időszakban sikerült katolikus jelleget biztosítania az egyetemnek, amikor Pázmány Bécsben tanult, igaz a jezsuiták kollégiumában. A bécsi jezsuiták mellett Klesl a papi utánpótlást biztosító intézetet alapított, amellyel a Pázmáneum nem is tűnik túlságosan erőltetett párhuzamnak.⁸³⁵ A „generálreformátor” bécsi püspök tehát ugyanúgy előképe Pázmánynak, mint Martin Brenner seckauai püspök, illetve Georg Stobaeus Leoben főpásztor, akiket Pázmány a gráci évek alatt megismert főpap-mintái közé szokás sorolni.⁸³⁶

Politikai, egyházpolitikai téren némileg bonyolultabb a képlet. Klesl első komolyabb titkos diplomáciai megbízatása csak 1597-re datálható, amikor II. Rudolf megbízásából Rómában jár – ekkor talán még Pázmány is ott tartózkodik. Mégis egyre inkább főpapi talárban járó politikus válik belőle. Mind gyakrabban a prágai udvarban tartózkodik, majd az uralkodó erősödő örülete elől – Rudolf császár egyszer bűbájossággal vádolta meg – Mátyás főherceghez csatlakozik. A Habsburg testvérvisszály („*Bruderzwist*”) folyamán sokáig ellenzi az erőszakos megoldást, 1608-ban nem tart Prágába Mátyással, a visszatérő főherceget ugyanak-

⁸³⁴ SZEKFI, *Magyar Történet*, IV, 17–18.

⁸³⁵ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 16–18.

⁸³⁶ KASTNER JENŐ, *Pázmány Péter gráci évei*, *Katolikus Szemle* 1935, 1–2. sz., klny., 4 és 11skk; BITSKEY, *Pázmány*, 137–138.

kor *Te Deum*mal várja a *Stephansdomban*.⁸³⁷ A vallásszabadság megadásának, vagyis, hogy a központi hatalom lemondjon a nemesség és polgárság felekezeti befolyásolásának lehetőségéről, nem volt híve. Magyar viszonylatban 1608 őszén Pázmányéval – aki ekkor tulajdonképpen a Társaság magyarországi álláspontját képviseli, csak hangsúlyosabban és majd következetesebben⁸³⁸ – ellentétes véleményt ad a kérdésben,⁸³⁹ 1609 tavaszán pedig erélyesen tiltakozik az osztrák rendeknek tett vallási engedelmények ellen, legalábbis nyilvánosan. Egyfelől korábbi munkássága veszélyeztetését látja benne. Másfelől azonban reálpolitikai érzékétől vezetve a titkos tárgyalások során már ő éri el II. Mátyás ekkori kiközösítésének feloldását Rómában.⁸⁴⁰

Birodalmi (és magyar) téren egyre nyíltabb, felismerhetőbb lesz kompromisszumos politikája, hiába kapta meg 1609 őszén V. Páltól a kitüntető „*concionator apostolicus*” címet.⁸⁴¹ Az utódlási harc során a katolicizmus és az uralkodói abszolutizmus pozíciói jelentősen meggyengültek: ezért a Habsburg-ház uralmának fenntartását, Mátyás számára a császári utódlás biztosítását csakis a protestánsokkal történő eseti, ám érdemi egyeztetések révén látta elérhetőnek: ez a már sokat emlegetett közvetítési, kiegyezési politika („*Vermittlungspolitik*”, vagy „*Ausgleich*”, illetve ahogy a korban mondták „*Composition*”). A nyilvánvaló fordulat a már évek óta ebbe az irányba mutató pályáiven 1611 márciusára tehető. Miközben a pápai diplomácia a bécsi püspököt mint a „hit védelmezőjét” aposztrofálta, a birodalmi protestánsok tényleges feje, Christian von Anhalt már levélben üdvözölte az új klesli politikát. Emiatt a Kúria már 1612 nyarán nyugtalankodni kezdett.⁸⁴² Leginkább innen eredeztethető a püspök és a birodalmi, örökös tartományi viszonylatban a magyarországinál radikálisabb Jézus Társaság kapcsolatának megromlása is.⁸⁴³

⁸³⁷ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 19–21.

⁸³⁸ SÍK, *Pázmány*, 68.

⁸³⁹ 1608. október 6-án. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, II, n. 24.0.

⁸⁴⁰ VÖ. TUSOR, *Az 1608. évi törvények*, i.m.

⁸⁴¹ A kinevező bréve közölve HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, II, n. 258.

⁸⁴² RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 22–26; VÖ. ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I.*, 154–159 is. Az *'Ausgleich'* mibenlétének talán legjobb összefoglalása: PRESS, „*Klesl*”, 266.

⁸⁴³ Ennek mértékére jellemző, hogy a Klesl elleni későbbi vádak szerint egyenesen a bécsi kollégium megszüntetését tervezte, és a jezsuiták velencei, franciaországi kitiltásával, nélkülözhető voltukkal példálódzott. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, IV, n. 926, 182–183.

Az irányváltás gyümölcsei hamar beértek: Mátyás rögösnek ígérkező császárrá választása a pfalzi és a brandenburgi szavazat megnyerésével sikerrel járt. Az uralkodó bizalma ezután végképp és visszavonhatatlanul megingathatatlan miniszterében. Klesl ekkortól *de iure* a Titkos Tanács elnöke, ténylegesen azonban már jóval korábban, igazi „*valido*”, „erős ember”. A törökökkel folytatott diplomáciai érintkezések során egyenesen „nagyvezírnek” nevezik! A rendszer azonban törekeny volt: minden egyes problémát alkalmi egyezségek révén kellett rendezni. Eközben a protestánsokat a bíboros által képviselt katolikus államhatalom természetesen sohasem tudta teljesen megnyerni. Jellemző hozzáállásukra nevének általuk gyártott anagrammája: Klesl = *LueS SaeCLi*.⁸⁴⁴ Katolikus oldalon pedig nemhogy növekvő bizalmatlansággal övezték a protestánsokhoz fűződő viszonya miatt, hanem számos meghatározó tényező mindinkább ellenségesen viszonyult hozzá. A saját országaikban a trienti katolicizmus hegemoniáját kiépítő Ferdinánd stájer, Miksa (1602-től) tiroli főherceg, valamint Miksa bajor herceg saját territóriumai viszonyait kívánták extrapolálni birodalmi szinten, és nem voltak hajlandók lemondani a konfesszionális *status quo* hatalmi eszközökkel történő megváltoztatásának lehetőségéről. A császári udvarban mindig befolyásos spanyol követ nézetei pedig aligha szorulnak különösebb magyarázatra.⁸⁴⁵ A pápai nuncius a Kúria intranszigenz felfogása ellenére jóval rugalmasabb álláspontot képviselt, ennek okaira még visszatérünk. Maguk a jezsuiták fő patrónusaik: a Habsburg-főhercegek irányvonalához igazodtak birodalmi szinten. Minden fronton megmutatkozó, és aligha lebecsülhető szembenállásukat a klesli politikával alapvetően ez magyarázza és ebben az összefüggésben kell szemlélni. Részérvet, rész okot, kifogást – mint például a rendi konstitúciók védelme... – mindig lehetett találni.

A klesli *Ausgleich* nem tekinthető modern értelemben vett toleranciának, hiszen az Alsó- és Felső-Ausztriában megszerzett pozíciókból Klesl sem kívánt engedni. Alapvető problémája tulajdonképpen abban ragadható meg, hogy nem sikerült olyan közös célt találni, ami a katoli-

⁸⁴⁴ A kifejezés a kortárs Thurzó-familiáris Závodszy Györgynél szerepel, az 1618. évi letartóztatás elbeszélése kapcsán. Csupán a Kaprinay-féle másolatban olvasható: ELTE EKK Collectio Kaprinaiana, tom. 49 (in quarto), 1–95, 45. Vö. TUSOR, *Závodszy György naplója*, 10. 12. j.

⁸⁴⁵ RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 22–26; PARKER, *The Thirty Years' War*, 31.

kus–protestáns „kiegyezést” konszolidálni tudta volna. Erre a törökökkel szembeni összefogás szolgált volna, ám nemhogy a Rajna-mentén, de még Bajorországban sem tulajdonítottak igazán jelentőséget az oszmán fenyegetésnek, gyakorlatilag Bécs 1683. évi ostromáig. Így lett Mátyás császárrá választása mellett Klesl második legjelentősebb politikai sikere az 1615. évi bécsi békekötés: jelentősen javított a zsitvatoroki szerződésben rögzített feltételeken (például a törökök a katolikus, köztük a jezsuita missziók számára is nagyobb szabadságot engedélyeztek), és hosszú évtizedekre garantálta a békét. A mély törésvonalak között Klesl következképpen csak a napi politikai játszmák módszereivel tudott lavírozni, bőségesen alkalmazva az intrika, *dissimulatio* stb. eszközeit. Aminek a következménye az lett, hogy nemcsak a kortársak tartották kétkulacsosnak, hogy csupán ezt a legkevésbé kakofonisztikus jelzőt írjuk le róla (ellenségei szerint gyakrabban forgatta Machiavellit, mint a breviáriumot), hanem a későbbi korok történészei is egyre kedvezőtlenebb színben tüntették fel.⁸⁴⁶ Szerepének, jellemének reális értékelése a legutóbbi évtizedekig váratott magára.⁸⁴⁷

A klesli *Composition* másik fő alkalmazási területe a Birodalom mellett értelemszerűen Magyarország volt, ahol nemhogy erőgyensúly, hanem kifejezetten protestáns túlsúly érvényesült: úgy a vármegyékben, mint az országgyűléseken, sőt a nádor személyében még a végrehajtó hatalom csúcsain is, hogy az épp ekkoriban kizárólagosan protestánssá váló erdélyi álla-

⁸⁴⁶ Uo., 26–27. – Magyar viszonylatban SZEKFŰ – a fő problémát nem konfesszionális síkon, hanem a korai abszolutizmus (a felekezeti problémákkal nyilván összefüggő) gyengeségében látva – például így ír róla: „Khesl sem tudja magát egyébbel vigasztalni a császári kormányzás tehetetlenségén, mint maximákkal, melyeket a korszak arcana-irodalmából, a machiavellisztikus és római jogi elveket nyúlós erkölcsi tésztában összekeverő könyvekből merített: a politikában lelkes munka kell és mindenhez alkalmazkodás, a bölcs változtatja terveit, a legkisebb körülmény is elég a helyzet megváltoztatásához és végül: Isten szándékát, titkait, és a jövő dolgokat úgysem ismerhetjük meg, hanem értelmünkkel kell a dolgokat megítélnünk.” SZEKFŰ Klesl politikáját ezen túlmenően „agresszívnek” és „értelmetlennek” minősíti (ami nem igazán áll összhangban a bíboros jelmondatával: „*Fortiter et suaviter*”). SZEKFŰ, *Magyar Történet*, IV, 20 és 577 (főként HAMMER PURGSTALL és KERSCHBAUMER nyomán). Vö. ANGEMEIER, *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Kblesl*, 287–290 is. Magyarországi politikájának konkrétumokat és összefüggéseket egyaránt felvonultató elemzése 1611–1614-re: ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 370–375.

⁸⁴⁷ Részben már Rainer alapvető cikke is ebben a szellemben fogant (vö. *Kardinal Melchior Klesl*, 14–15); lásd még például THOMAS WINKELBAUER, *Fürst und Fürstendiener: Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 34), Wien–München 1999, 68, 13. j. (ahol a szerző részben kiadatlan doktori disszertációkra hivatkozva cáfolja, hogy Klesl öncélú machiavellista lett volna).

miságot már ne is említsük. Hogy a katolikus hegemonia biztosítása e területeken pusztán hatalmi eszközökkel megoldhatatlan, lassan évtizedes bizonyosságnak számított. A török fenyegetés mindennapos volta itt nem elhanyagolható mérséklő tényezőnek számított a felekezeti szembenállás eszkálálódásával szemben (leginkább tényleges beavatkozásának veszélye miatt, amire mind Bocskai, mind majd Bethlen mozgalmaiban találunk példát). Axiómának tekinthetjük továbbá, hogy Klesl alapvetően „azt hitte, hogy könnyebben fog parancsolni a német birodalomnak akkor, ha kedve szerint igazíthatja el a magyar politikát.”⁸⁴⁸

Egyértelmű, hogy ebben a komplex történeti szituációban Klesl felkarolja e politikája teológiai alapjait már 1608-ban lefektető Pázmányt, akire nyilvánvalóan hatással vannak pártfogójának az oszmán veszélyt is központi helyen kezelő nézetei.⁸⁴⁹ Lényeges különbség viszont,⁸⁵⁰ hogy Pázmánynál teljesen, egészen haláláig hiányzik az egyébként a korabeli magyar politikai kultúrában szintén szerteágazó gyökereket eresztő *dissimulatio*.⁸⁵¹ Sajátos paradoxonnak tekinthetjük, hogy a jezsuiták, noha még Pázmány publicisztikai harciasságát sem nézték jó szemmel, a klesli politikát nemcsak birodalmi, hanem magyar viszonylatban sem támogatták, pedig 1608-ban még megengedőbb álláspontot képviseltek.⁸⁵² A Társaság Pázmány személyében ugyan könnyen megtalálhatta volna a magyar viszonyokra alkalmazott reálpolitikai kompromisszumot, ezt a lépést – talán túlságosan is a birodalmi helyzetet szem előtt tartva – átengedte Kleslnek. Így lehetett a bécsi püspök politikája harmadik – nem jelentőségben, hanem időrendben – legjelentősebb, és legmaradandóbb eredménye Pázmány Péter primási kinevezése, és ezzel a magyarországi barokk katolikus konfesszionalizáció kiteljesítése.

⁸⁴⁸ Az idézet ANGYAL DÁVIDTÓL: *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 370.

⁸⁴⁹ Talán Kleslben ragadhatjuk meg a Pázmányra jellemző, mindenkori „*momentum temporis*” kihasználásának mintáját. Vö. FERDINÁNDY, *Pázmány az államférfi*, 13 és 19.

⁸⁵⁰ Amellett még, hogy Pázmány katolikus hite erősebb lehetett Kleslnél, aki például pappá szentelése után egy évig nem mutatott be miseáldozatot. Emellett az anyagiakhoz való viszonyukban is találunk különbséget: Kleslnél a javadalomhalmozás gyakorlata mind erősebben érvényesült. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 16 és 18–19.

⁸⁵¹ FRAKNÓI írja egy helyütt, és ezt újabb források sem cáfolják, hogy Pázmány levelei sosem „jönnek” ellentmondásba egymással. (Talán csak Bethlennel kapcsolatos megnyilatkozásai számítnak kivételnek, de időben távol, és mindig az adott politikai helyzettől függően.) A jelenség hazai jellemzőire: G. ETÉNYI NÓRA–HORN ILDIKÓ (szerk.), *Színlelés és rejtőzködés – A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, Budapest 2010.

⁸⁵² A szintén megkérdőjeztett prágai jezsuiták is a vallásszabadság megadhatósága mellett nyilatkoztak. SÍK, *Pázmány*, 68.

Az osztrák bíborosnak azonban nem a felszínen hangoztatott felekezetszervezési, és nem is általános politikai attitűdje képviselőjéhez volt szüksége a magyar jezsuitára, hanem a császárválasztást és a török békét követően előtte álló legnagyobb kihívás miatt, amitől saját személyes sorsa⁸⁵³ is függött: az utódlás kérdésének megoldásához. És ezt, mármint hogy Pázmány előléptetésére Ferdinánd magyarországi uralma biztosítása érdekében volt szükség, hogy a lehető legnagyobb politikai hasznot tudja kihozni belőle, amikor eljött az ideje, *explicite* meg is írja II. Ferdinándnak!! Egyúttal nyíltan cáfolta, hogy bármi magánvonzalom, érdek vezette volna Pázmánnyal kapcsolatban.

Tézisünk körkörös igazolásában a pontot az „i”-re feltevő, 1618. február 2-án írt levelében, a magyarországi királyválasztó országgyűlésre készülődve a következőket vetette papírra a bíboros:

„Miféle jó szolgálatokat vitt véghez az esztergomi érsek úr, királyi Felségtek mellélve látni fogja, és megállapíthatja, hogy egyedül Isten képes a rossz ügyekből jó eredményt létrehozni. Ennek belső kezdetét a jezsuiták épp oly kevéssé tudják elképzelni, mint azt, hogy milyen a mi pályánk, ami Rudolf császár után a mostani császári felség oldalára vezetett bennünket, és ami minden okos ember számára utánozható. És habár ugyanazon dolgokat, melyeket csak közös erőfeszítéssel verhetünk vissza, általában nem kell egyenként használatba venni, mivel veszélyes és hiábavaló, mégis sokszor így tesz próbára Isten a reménytelen időszakokban. Ezzel az efféle tettben egyedül kell számot vetni, csodálatos ugyanis Isten az ő műveiben. Ezért oldozta fel VIII. Kelemen annak idején IV. Henrik francia királyt, midőn ezt sok hangos, tanult ember károsnak tartotta és ellenezte, és akinek kezdetben a mostani pápa is nyomába lépett a velenceiekkel kapcsolatosan. Annál kevésbé kell tehát királyi Felségteknek csodálkozni, ha korábban bármi aggodalomra adtam okot, és magam olyat javasoltam, ami nem kevéssé látszhatott ellentétesnek az általános nézettel és felfogással. *Magam biztosan kedvem ellenére álltam páter Pázmány előléptetése mellett. Isten belsőleg készítetett arra, hogy akaratom ellenére efféle cselekedjek. Emiatt gondoltam így, másként nem tehettem.* Mivel Isten engem ebbe a hivatalba helyezett, itt a helyes ösvényre irányít engem, és teszi cselekedeteimet mint végzetetlen hatalmának legméltatlanabb eszközét szerencsés kimenetelűvé, miként mindez eleddig érdememen felül a fényességes Ausztriai Ház javára a legméltóbban s legjobban történt. Mivel még épphogy nagyon sokat kell ezért elviselnem, királyi Felségteknek általános tanulságként és irányelvként, mint idősebb és tapasztaltabb csak ez alkalommal akartam a fentieket megírni...”⁸⁵⁴

⁸⁵³ A probléma fontosságának illusztrálására szó szerint idézzük a Magyarországról sajnálatosan elfeledkező RAINER idevágó sorait: „*Entscheidend für Kelsls persönliches Schicksal wurde seine Stellung zur Regelung der Nachfolge in den Erbländer und im Reich*”. *Kardinal Melchior Klesl*, 27.

⁸⁵⁴ „*Was für guette officia der Herr Erzbischof von Grann praestiert, werde E. Königl. Wrd. bieber sehen, nebens befinden, Quod Deus solus ex malis Causis bonos effectus producere possit, Welches Inen Anfangs*

Klesl ebben a levelében tulajdonképpen triumfál, leginkább a jezsuiták felett: miközben a magyar főpapnak a királyválasztás körül kifejtett buzgólkodását méltatja Ferdinándnak, egyúttal saját korábbi, nemcsak Pázmány Péterrel kapcsolatos, hanem egyéb lépéseit, döntéseit is legitimálni kívánja! A maga bámulatosan tekervényes stílusában közli: a Habsburg-utódlás biztosítása érdekében, „belső sugallatra” vállalt fel minden támadást és kockázatot Pázmánnyal kapcsolatban annak idején! Saját idevágó – általunk analizált – egyéb szempontjairól, érdekeiről itt nyilván nem szól.

Hogy pontosan melyek voltak Pázmánynak a Klesl-levelben említett jó szolgálatai, egészen pontosan nem tudjuk, csak azt, hogy a királyválasztó országgyűléssel kapcsolatosak.⁸⁵⁵ Klesl vélhetően az esztergomi érsek

---

*die Jesuitter so wenig imaginiern können, als diese, welche unsern process, so wie mit Kaißer Rudolpbo auf diser Kaisl. Maiest. seitten geführt, aller vernunft nach thun können. Und ob man wol dergleichen sachen, welche gemainem lauff repugniern, nit müeß gemein und daraus einen gebrauch machen, Weil es gefeßlich, und müßlich, so concurrirt doch Gott vilmaln in desperatis terminis. Damit man Ime dergleichen Werkb allein zueschreiben soll, mirabilis est enim Deus in operibus suis. Daber Clemens Octavus Henricum Galliae regem zue der Zeitt absolviert, da vil heülig und gelehrte Leuth das widerspüll gebolten, In welche Fueßtapfen dise Pöpstl. Heil. anfangs mit denen Venedigern auch getretten. Desto weniger haben sich E. königl. Würden zu verwundern, wan Ich zue Zeitten etwas apprenedier, und derselben suggerier, so wieder gemaine Auseben und vermainen eusserlich einen schein haben möchten. Bin gewiss an des P. Pasmani promotion vom Herzen unger kommen, mich aber hat Gott inwendig trieben, dass ich wider meinen Willen hab solches thun müssen und nicht anders hab thun können, sondern dafür gehalten. Weil mich Gott in das Amt gesetzt, werde er mich auch darinnen in semitam rectam dirigiern, und meine Actiones als das Unwürdigiste Instrument seiner Almechtikeit prosperieren wöllen, Welches bisbero mer als Ich würdig dem Löblichen Haus Oesterreich, so alles würdig zum besten gescheben ist. So Ich nur hac occasione, weil Ich gar will destwegen austehn müssen, E. K. Würden. pro generali Doctrina et observantia als nunnebr ein Erlebter und Alter zueschreiben und dieselb Gottes bewahrung bevelben wöllen. Kiadva HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, IV, n. 823. A fordítás természetesen itt is a sajátom. – A levél első felében Klesl a velencei követtel folytatott békétárgyalásokról ír. A végül megkötött béke ratifikációjára és az Adria-menti Habsburg igényekre lásd Ascanio Gesualdo titkosított jelentéseit Borgheséhez 1618 tavaszán, nyarán. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 5r. 6r. 12r. 14r. 15r.*

⁸⁵⁵ Vö. például Klesl ugyancsak február 2-án Ferdinándhoz intézett levelét: „Was ich in andern schreiben vom Pasmano andeut, geschieht bono animo, und ist kein Wunder, do ich zu zeiten mich zu lutherischen Heurathen E. K. M und K. W. und Erzb. Maximilian bereden lassen, weil ich vermain, quod et ego spiritum dei habeam. Die Expedition wegen des hunger. Landtags wird E. K. W. zuegekumen, ist nuer an guetten Leuthen gelegen die man von Ir M. wegen derselben zugibt so ist salva res E. K. M. dem Höschten beveblendt” „Amire a másik iratban Pázmány kapcsán céloztam, jó szándékkal tettem... a magyar országgyűlésre vonatkozó kiadmány Felsőtekhez megy...” HAMMER PURGSTALL, *Kbles's... Leben*, IV, n. 824. FRAKNÓI mindezeket az iratokat elég töredékesen idézi, és felületesen értelmezi. Klesl alábbi, február 4-ei levele pedig szerinte „sok helyen homályos és érthetetlen”. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 181, különösen 1. j.; 312–313 (különösen 4. és 1. j.), valamint 320–322.

hozzá intézett, január 29-ei levelét⁸⁵⁶ küldhette tovább Ferdinándnak. Ezt szövegében biztosan nem ismerjük, ám tartalmáról képet alkothatunk Pázmánynak a királyválasztással foglalkozó, egyetlen ismert, sajnos dátum nélkül fennmaradt leveléből. Sőt feltételesen meg is feleltethetjük a január 29-ei levélnek, hiszen épp ezekben a napokban keletkezhetett, és részletes tanácsokat adott az országgyűlés előkészületeire: ellenzi a fegyveres előkészületet („a diétán nem fegyvereket, hanem mindkét oldalról szelíd szavakat kell összemérni...”), vázolja a *regnicolák* megnyerésének módjait, szól a kijelölendő királyi biztosokról, de gondol esetleg vészhelyzetre is stb.⁸⁵⁷

A Titkos Tanács elnöke a Ferdinándhoz írt, áradozó levelét követően, mindössze két nappal később, 1618. február 4-én ugyanakkor meglehetősen arroganciával inti Pázmányt, nehogy önállósítani merje magát. Miközben a primás említett január 29-ei levelére válaszolva méltatja „a Magyar Királysággal oly szorosan egybeforrt Ausztriai Ház” szolgálatában szerzett érdemeit, hangoztatja, hogy nem szavakra kell támaszkodni, hiszen ez csak zavart okozhat, amint a csehek esetében is meg lehetett tapasztalni. Klesl szerint Magyarország esetében máshogy kell eljárni, Pázmány pedig ne bízzon annyira magában, hisz a magyarok közül sokan nem szeretik, illetve nem adják meg számára a méltóságának kijáró tiszteletet – írja. Majd nyíltan közli az esztergomi érsekkel, hogy jó néven vette volna, ha elképzeléseit korábban tudatta volna vele, hogy megfelelő irányt szabhatott volna számára, és szinte megparancsolja, hogy legközelebb okvetetlenül egyeztessenek, „hogy mindnyájan ugyanazt mondjuk, egy szájból ugyanúgy beszéljünk”. Mindazonáltal Pázmány lépéseit úgymond mind II. Mátyás, mind Ferdinánd, mind az őket hűséggel szolgálók részéről elfogadhatónak tartja, ám

⁸⁵⁶ Vö. Klesl február 4-én Pázmányhoz írt, a főszöveg következő bekezdésében ismertetésre kerülő levelét.

⁸⁵⁷ Február végére datálva utoljára kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 88. HANUY szerint a címzett II. Mátyás (vö. 144, 3. j.), ezt azonban már az első sor *ablativus absolutusa* kizárja: „*Sacratissima Caesarea et regia maiestate iubente*”, hiányzik ugyanis belőle az ilyenkor elmaradhatatlan *Vestra*, továbbá a szövegben végig *‘Maiestas Sua’* szerepel a *‘Maiestas Vestra’* helyett. De nem igazán lehet a címzett Ferdinánd sem, ahogy az iratot csupán általánosságban 1618-ra datáló MILLER véli (idézi HANUY, i.h.), ahhoz túlságosan pragmatikus és kevésbé hódolatteljes a levél szövege. Bár pozitív adat híján csupán megfeleltetjük, mégis szinte biztosak vagyunk abban, ez Pázmány Kleslhez írt és Ferdinándnak továbbított 1618. január 29-ei levele. Következtetünk erre a levél hangvételéből, hisz inkább hasonlít a Kleslhez írtakéra, mint azokhoz, amelyek a dinasztia tagjaihoz szólnak. HANUY továbbá adós marad a február végi keltezés indoklásával, FRAKNÓI csak februárt ír az irattal kapcsolatban (*i.m.*, 322). Végül pedig így Klesl február 4-ei levele, mint a főszövegben láthatjuk, írója rébuszai ellenére is tökéletesen megfejtethető, értelmezhető. Azaz a két irat korrespondéál.

nyomatékkal kéri, hogy „az ő tapasztalatának, a dolgokban való jártasságának is hagyjon helyet”.⁸⁵⁸

Aligha tévedünk, ha megállapítjuk: az ekkoriban Bécsújhelyen tartózkodó Klesl a prímásnak az uralkodó által hozzá küldött Meggau és Prainer grófoknak, a jelek szerint az ő megkérdezése nélkül adott, és csak utólag tudatott – az egyetlen, a diétával foglalkozó fennmaradt (szerintünk Kleslnek címzett, és január 29-én íródott) Pázmány-levél alapján imént röviden ismertetett – tanácsait kifogásolja. Pontosabban azoknak nem is annyira a tartalmukat (ezért is dicsérheti ugyanezeket Ferdinánd főherceg előtt), hanem előre nem egyeztetett voltukat. Találunk azonban egy fontos tartalmi eltérést is, mégpedig, hogy Klesl mindenképp szükségesnek látta fegyveres erő felvonultatását, mégpedig a még Friuliban állomásozó spanyol csapatokét. Hogy mi célból: tényleg a nagyobb biztonság miatt, vagy hogy beérkezésükig tovább késleltesse a királyválasztást, nem tudhatjuk biztosan.⁸⁵⁹ Úgy tűnik azonban, hogy a már 1617 őszétől fel-fel vetődő ötlet inkább kibúvó lehetett, hiszen a szentszéki diplomácia sem lelkesedett érte, kiváltképpen, hogy az – ismételten lemondásával és kolostorba vonulásával taktikázó⁸⁶⁰ – bíboros pápai segélyből kívánta volna fedezni Magyarországra hozatalukat.⁸⁶¹ A velencei követ jelentése is arról értesít bennünket, hogy

⁸⁵⁸ Klesl Pázmányhoz írt, 1618. február 4-ei levele utoljára kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 122. – Röviden összegezve a fentieket: az összkiadás („PÖL”) I/88-as számú irata, mely Pázmány egyetlen az 1618-as országgyűléssel foglalkozó levele, nem II. Mátyáshoz, vagy II. Ferdinándhoz íródott, hanem Kleslhez, és megegyezik Pázmány 1618. január 29-én a bíboroshoz írt levelével, amelyet Klesl továbbküldött Ferdinándhoz. Február 2-ai kísérőlevelében tartalmát, Pázmány addigi lépéseit Ferdinánd megválasztására a bécsi bíboros egyfelől igyekszik a maga javára kamatoztatni. Másfelől két nappal később ledorongolja Magyarország prímását ugyanezek, pontosabban az egyeztetés hiánya miatt. Tipikus klesli attitűd.

⁸⁵⁹ És nemcsak 1618. január 21-én adott utoljára hangot e felfogásának (vö. FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 311, különösen 2. j.), hanem az egységeket február, március folyamán végig készültségben tartatta. Gesualdo titkosított jelentései Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. február 17. és Bécs, 1618. március 17. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 15r és 36r (Ms. MTA Diss., 252, 174. j.). Tudjuk azt is, hogy a készültségben hagyott egységek az utoljára, Elzászban toborzott katonákból álltak. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 20. Uo., fol. 6r:

⁸⁶⁰ Klesl október 1-jén magához hívatta Vasolit, és közölte vele, hogy a bíborról és a püspökségről egyaránt le kíván mondani, amit a pápai diplomaták egy percig sem vettek komolyan. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 2. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 90r:

⁸⁶¹ „Il segretario del signor cardinal Clesleio la settimana passata con occasione di trattar con l'auditore Vasoli della dieta d'Vngaria dopo haver con un lungo discorso rappresentato la necessità, che haveva sua maestà Cesarea di assistere a quella dieta armata per poter terminarla con sua satisfazione et con tenere in officio la petulanza di quei signori Vngari.” A diéta előkészületi tárgyalásaival titkárát megbízó bíboros mintegy 6000(–8000) emberre gondolt. Vasoli konkrét kifogása az volt, hogy a császári kamarának nem lesz

„Klesl a magyar országgyűlés résztvevőinek egyes csoportjait megkísérelte Ferdinánd magyar királyként történő választásától vagy elismerésétől visszartartani, anélkül, hogy feltűnt volna, ő áll ennek hátterében”.⁸⁶² Sőt a nádorválasztás/királyválasztás sorrendjének variálgatásával, az örökös királyság eszméjének előhozatalával jókora zavart okozva elő is lépett a színpad mögül.⁸⁶³ Egyértelmű lehet tehát számunkra: Pázmány az utódlás vonatkozásában a döntő pillanatban – anélkül, hogy szakított volna vele – szembefordult patrónusa szándékaival, és ezzel biztosította saját politikai jövőjét. Nyilván érzekelte a dinasztia és a bíboros között éppen az elmúlt hónapokban tetőpontra jutó feszültséget.⁸⁶⁴

elég pénze erre, de a pápának sem, és szerinte külön gondot jelent a még bizonytalan itáliai helyzet is. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 2. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 82r. A jelek szerint összehangolt akciót indító Kleslnek kezdetben sikerült megszereznie az elképzeléshez a spanyolok támogatását is. Október 1-jén a spanyol követ azt közölte Gesualdóval, hogy jó lenne fegyveres erővel biztosítani a magyar országgyűlést, és úgy hallotta, hogy Ferdinánd nevében ennek érdekében pénzegyét kérnek a pápától, és ő maga is azt gondolja, V. Pálnak bizony támogatást kellene adnia. A nuncius azonnal tagadólag válaszolt, és a Szentseké egyéb irányú kiadásaira hivatkozott. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 2. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 347, fol. 84rv. Azután viszont, hogy Klesl visszakozott a segélykéréstől, és közölte: csupán a közvetlenül a spanyol kincstárból fizetett csapatokat kellene mozgósítani a velencei béke megkötése után, akiknek zsoldja már további három hónapra le lett kötve, a nuncius átmenetileg nem mutatkozott elutasítónak. (Az időhúzásra játszás Klesl részéről erősen szembetűnő.) Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1617. október 9. ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 168, fol. 92r.

⁸⁶² SPRINGER, *Die Brüder Rüdolfi in Rom*, 80.

⁸⁶³ Utóbbi miatt Klesl hosszas magyarázkodásra is kényszerült. Vö. Országgyűlési Könyvtár, Gyurikovits Gyűjtemény, Acta Comitiorum anni 1618 (MO/Ia/1618/B), fol. 29–31: *Discursus ad articulos domini cardinalis sive motiva illustrissimi et reverendissimi domini cardinalis Kleselii* (1618. május 6.). Lásd még Gesualdo hosszas és bizalmas, titkosított jelentését is Borgheséhez (Bécs, 1618. május 19.): ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 67–69r. A fontos irat szövegközlése (pár kihagyással): Ms. MTA Diss., 253, 178. j. – A bíboros kevésbé ismert machinációja volt, hogy Miksát az örökös tartományokról is le akarta mondadni, talán hogy így verjen éket közé és Ferdinánd közé: „*L'arciduca Massimiliano è quà et mostra sdegno non poco contra il cardinale Cleselio, et va dicendo, che se il cardinale pensa fargli fare la renuncia della successione di Austria per assicurarsi del suo dominio dopo morte dell'imperatore. Sua altezza pensa anco di non rinunciare per tenerlo sotto, che per rispetto di Ferdinando lo farebbe con ogni prontezza. La rinuncia d'Vngaria, è per farla ogni volta, che si voglia.*” Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécs, 1618. március 24. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 37r. Vö. fol. 53r is (a nuncius április 21-ei jelentése arról tudósít, hogy Klesl azt terjeszti: Miksa lemondása a magyar trónról az örökös tartományokról való lemondást is jelentette).

⁸⁶⁴ A szituációt ANGYAL DÁVID Kleslről adott jellemzése segít megértenünk: „[Klesl] ismerte az útja elé tornyosuló akadályokat, logikai szabályok szerint érkezett róluk, gondosan megkülönböztette a substantiát az accidentiától és sok hétköznapi bölcsességet halmozott fel bőbeszédű felterjesztéseiben. Nem elégedett meg az elmélkedéssel; az a szenvedélyes vágy, hogy a magyar politikában sikereket vívjon ki, tevékenységre ingerelte és rendszeren igen messze eső mellékutakon járva, célszerűtlenül cselekedett. Sokkal hiúbb és makacsabb volt, semhogy igazi emberismerettel kormányozhatta volna azokat, akiket céljaira fel akart használni; folyton dolgozott s mégis minden szorgalma, furfang-

Önálló politizálásáról Pázmány a nunciust is fontosnak látta tájékoztatni. Ascanio Gesualdo – akinek 1617. június 24-ei főutasításának első pontja Ferdinánd utódlásáról, köztük a magyar királyiról szólt⁸⁶⁵ – 1618. január 5-ei jelentésében arról ír, hogy Klesl az elviselhetetlenségig felnagyítja a magyar trónutódlás nehézségeit. Jelzi, hogy további hiteles értesülést a hozzá készülő esztergomi érsektől vár.⁸⁶⁶ Ezt hamarosan kimerítően és megnyugtatóan meg is kapta. Már 1618. január 18-án arról informálhatta az Államtitkárságot Bécsújhelyről, hogy amikor Pázmány Forgách Zsigmond országbíró (leendő nádor) kíséretében felkereste őt, és ő felhozta előttük a magyar királyválasztás ügyében Klesl által ismertetett nehézségeket, feletükben nem tagadták ezeket, ám az volt az álláspontjuk, hogy az efféle nehézségek minden fontos ügy természetes tartozékai és korántsem elháríthatatlanok. Kifejtették, hogy mindenekelőtt az új nádor megválasztását tartják fontosnak, és hogy a diéta meg legyen tartva a kijelölt időpontban, továbbá hogy az uralkodó megbízott által is képviselhető magát, nem kell várni felépülésére. Elmondásuk szerint meg tudták szerezni Klesl beleegyezését, hogy mindenképp megtartsák most az országgyűlést – zárja jelentését a nuncius, hozzáfűzve, hogy maga is mindent meg fog tenni az ügy érdekében.⁸⁶⁷ Két nappal később kelt titkosított jelentésében még azt is

---

ja és ügyessége mellett is terméketlen harcokban forgácsolta szét erejét. Pályájának vége felé, midőn maga is érezte munkájának ezt a meddőségét, sóhajtva mondotta egy bizalmasának, hogy ha ő csak félszáznyi kincsel rendelkezne, mint Lerma, a spanyol király mindenható minisztere, meri állítani, hogy Lermánál kétszerte többet tehetett volna. Klesl a magába térés e komor pillanatában sem jutott el az igazi önismeretig, mert hiszen nem a pénz hiánya volt kudarcainak fő oka, hanem az, hogy nem bírta szerény mérséklettel, a dolgok és emberek ismeretével eszközeihez mérni céljait.” ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 370–371.

⁸⁶⁵ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, 1058–1065 (n. 85), 1059.

⁸⁶⁶ „Il signor cardinale Cleselio ingrandisce assai le difficoltà di Ungheria, ma qualche ministro sincero vuol, che siano finiti per maggior sua gloria, quando succeda ogni cosa bene, pure non so dirne cosa, ma venendo qui l'arcivescovo di Strigonia, che si aspetta, ne saprò il vero. Dice haver scritto le difficoltà al re di Bobemia, il quale se le è raccomandato per il buon esito il signor Carlo d'Arach, è un buon cavaliere, ma forse troppo dedito a questi principi Austriaci per superar questo negozio, et non sia per dare troppo soddisfazione al re o alli suoi ministri, quando lo vogliono. Se questo non farà, sarà nel resto molto atto. Intendo, che sia buono di bonore, ma di cervello bizzarro assai.” Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 5. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 4r.

⁸⁶⁷ „Son venuti qui questa settimana l'arcivescovo di Strigonia et il generale Forgatz con li quali havendo comunicato le difficoltà dettemi dal signor cardinale, et avvisate a vostra signoria illustrissima sopra la successione d'Ungharia, mi han detto esser vero, che vi sia qualche difficoltà, come succede in tutti li negozi gravi, ma, che con la diligenza et industria si spera di superar le tutte, et che prima d'ogni altra cosa sarà necessario di crear il nuovo palatino, onde quelle persone di stati [...] eran congregati in Posonio havevano per essi fatto serpf[...] al signor cardinale non voler più ammettere dilazione alcuna alla dieta, alla quale se sua maestà non

hozzáfűzte, hogy Pázmány véleménye szerint Klesl csak azért nagytíja fel a nehézségeket, hogy annál nagyobb elismerésre tegyen szert megoldásukkal.⁸⁶⁸ A valóságot ugyan nem fedő, ám szerfölött diplomatikus interpretáció a pápai Államtitkárság tetszését is megnyerte.⁸⁶⁹ Rómában persze tisztában voltak a tényleges problémákkal,⁸⁷⁰ ki is fejezték aggodalmukat, és míg hivatalosan a bíborostól várták megoldásukat,⁸⁷¹ minden bizonnyal komolyabb garanciát jelentett Feliciani államtitkár, Borghese bíboros nepos, és maga V. Pál számára a bizalmukat tökéletesen bírószerzomni érsek sokoldalú ténykedése. Ez az aktivitás ezúttal a régió és korszak politikai kultúrájának minden aspektusát felölelte: a magyar hierarchia feje a Habsburgok utódlását szavazatok vásárlásával is igyekezett olajozottabbá tenni, már ha hihetünk Ascanio Gesualdo apostoli nuncius erről tudósító sorainak. És miért ne tennénk?⁸⁷²

* * *

Pázmány autonóm és eredményes, a pápai diplomáciát is tájékoztató/bevonó politizálása Ferdinánd magyar királlyá választása érdeké-

potrà intervenire, essi [...] contenti d'ammetter ogn'altro commissario di qualsivoglia condizione si sia, et, che riportavano risposta dal medesimo cardinale, che ad ogni modo si sarebbe fatta la dieta [...] tempo stabilito. Non si manca far quelle diligenze, che son necessarie.” BAV Barb. Lat., vol. 6924, fol. 94rv.

⁸⁶⁸ „L'arcivescovo di Strigonia tien anco opinione, che il signor cardinale vada ingrandendo le difficoltà della successione d'Ungheria per maggior sua reputazione, quando sono superate, et che le opposizioni scritte non sono dell'universale, ma di qualche mal sodifatto particolare, che perciò non è da farne conto”. Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 20. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 6r. Vö. az imént idézett január 5-ei jelentést is.

⁸⁶⁹ „Habbiamo qui havuto il medesimo pensiero, che [...] l'arcivescovo di Strigonia ha significato a vostra signoria, che il cardinale Cleselio vadi ingrandendo le difficoltà della successione d'Ungheria per maggior sua reputazione.” Borghese titkosított utasítása Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 10. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 7r.

⁸⁷⁰ „Con cifra de 5 del passato accennò vostra signoria le difficoltà, che si scoprivano nel negozio della successione d'Ungheria, ma con lettere de 13 ho poi veduto distesamente in quel che consistono, sopra di che rispondo ad parte, quant'occorre.” Borghese titkosított utasítása Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 3. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 340, fol. 5r.

⁸⁷¹ Lásd Borghese nyílt jegyzékét Gesualdóhoz, Róma, 1618. február 3. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 947, fol. 167v.

⁸⁷² „In Vngaria si fa far qualche diligenza anco per via di danari con alcune persone, et ne ha havuto il carico l'Arcivescovo di Strigonia.” Gesualdo titkosított jelentése Borgheséhez, Bécsújhely, 1618. január 27. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 156, fol. 13r. (E fontos közlés egy hosszabb jelentés végén található, és e két sort, aligha véletlenül, az Államtitkárságon aláhúzták!) A Kúria bizakodását erősíthette, hogy Gesualdo időközben elérte a spanyol követnél: Madrid nem fogja engedni a spanyol katonák Magyarországra vezénylését. Uo.

ben, még inkább pedig Klesl 1618. február 2-án Ferdinándhoz intézett, imént megismert levele számunkra egyértelműen eddigi koncepciónk: Pázmány érseki kinevezése és a Habsburg-örökösödés összefüggésének végső igazolását jelenti. Hitelességét – vagyis hogy Klesl nem hazudik a trónörökösnek – leginkább az mutatja meg számunkra, hogy tökéletesen beleillik az eddig feltárt és ismertetett vonatkozó források sorába.⁸⁷³ FRAKNÓI VILMOS mindössze arra következtetett belőle, hogy „Klesl Pázmány kinevezésének előmozdítása körül tevékeny volt”,⁸⁷⁴ ami csupán halvány sejtése annak a szerepnek, viszonyinak és motivációknak, amelyek a főminiszter – mindenből maximális előnyt kovácsolni akaró és mindenben védekezési pontokat elhelyező és végül vesztét okozó – ténykedésében megfigyelhető. Az más, de a teljes képbe beleillő kérdés, hogy e kulcsfontosságú, korábbi úgymond „vitatott” kinevezési döntésének politikai sikerét learató levelével szinte párhuzamosan elképesztő ridegséggel igyekszik Pázmány Pétert, „kreatúráját” a saját szempontjai szerint éppen kívánatosnak vélt pályán tartani. Nem sok eredménnyel.

LUKÁCS LÁSZLÓ FRAKNÓINÁL nagyobb teret ad Klesl szerepének, és úgy gondolja, hogy az – általa tévesen II. Mátyás kancellárjának nevezett – bécsi püspök pusztán Pázmány 1615. januári római fellépését követően, és ottani jó szereplése miatt igyekezett őt még inkább bevonni egyházpolitikai terveibe.⁸⁷⁵ Tekintve a pázmányi és klesli konfesszionális reálpolitikai attitűd azonosságát, a tényleges figyelemnek, majd kapcsolatnak talán régebbi kellett lennie. Ugyanakkor nem biztos, hogy 1608-ig visszavezethetjük, hiába tett szert Pázmány ezen az országgyűlésen nagyobb ismertségre.⁸⁷⁶ Klesl nincs ott Pozsonyban, Bécsből követi az eseményeket.⁸⁷⁷ Személye valóban 1615-ben kezd jobban előtérbe kerülni politikai téren: Forgách bíboros oldalán ott találjuk a zsitvatoroki béke bécsi megerősítésé-

⁸⁷³ Itt le kell szögeznünk: koncepciónkat alapvetően e dokumentum ismerete híján alkottuk meg, ugyanakkor tézisünk végső igazolásaként tekintünk rá.

⁸⁷⁴ Számtalanszor idézett Pázmány-nagymonográfiájában, i.h.

⁸⁷⁵ LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 204.

⁸⁷⁶ BITSKEY, *Pázmány memoranduma*, i.m.; BENDA, *Pázmány... politikai pályakezdése*, 273–280; ÖRY–SZABÓ, *Pázmány*, 33–37.

⁸⁷⁷ Vö. HAMMER PURGSTALL, *Khesl's... Leben*, II, n. 234skk.

nél – amibe a Prágából váratlanul visszaérkező Klesl is bekapcsolódott⁸⁷⁸ –, a megegyezés pontjait ő fordítja németről magyarra és magyarról latinra.⁸⁷⁹

A bécsi püspök ekkorra már kénytelen volt felismerni, hogy a „rendek még majdnem csorbíthatatlanul élvezik a megszerzett szabadságokat és jogokat”, melynek igazi horderejét tulajdonképpen sokáig lebecsülte. Miután szembesült azzal – az 1613-as regensburgi birodalmi gyűlésen,⁸⁸⁰ illetve az 1614-es linzi *Generalandtagon*, hogy a török veszély ürügyén sem képes a központi hatalmat állandó hadsereggel megerősíteni –, „belátta, hogy téves utakon jár, más eszközökhöz folyamodott politikája keresztül vitelére”.⁸⁸¹

Ebbe a vonulatba illeszthető be Pázmány felkarolása. Beemelésével a politikai elitbe Klesl tulajdonképpen a magyar rendek feletti befolyását kívánta növelni, ezúttal politikailag korrekt módon. (Talán nem is sejtette, hogy Pázmány végül inkább azt igazolja tevékenységével, hogy az „ellenreformáció” térhódítása nem jelenti a rendi szabadságjogok eltörlését, ami a korszakban sokáig a magyar nemesség első számú politikai krédójának számított.) A szorosabb kooperáció, kapcsolat kezdetét Forgách prímás halála utánra tehetjük, amely politikai megfontolásokból és számításokból eredt, majd vált szorosabbá. Korábban tényleg nem valószínű, hogy az esztergomi érsek gyóntatója, jezsuita szerzetes és misszionárius személyesen korrespondált, érintkezett volna a Titkos Tanács nagyhatalmú elnökével. Pázmány ugyanakkor arra feljogosítva érezhette magát, hogy 1615. kora tavaszán a bécsi püspök támogatását kérje, hogy renden belüli problémáival közvetlenül a pápához fordulhasson, mely kérés nyilván nem technikai jellegű volt csupán. Nem arról volt szó ugyanis, hogy – miután rendi szálát nem vehetett igénybe, a nuncius pedig Prágában székelt – kérése tényleg eljusson V. Pál elé, és erre egyedül és legkézenfekvőbb módon a római Habsburg-képviselőt kínálkozott. De Mara nuncius tudniillik 1615 tavaszán folyamatosan Bécsben tartózkodott, így

⁸⁷⁸ Levele Veranchich Faustushoz, Bécs, 1615. május 30. Kiadva: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 24. A *Vindiciae*-ban személyes tapasztalataira hivatkozva cáfolja a *Querela Hungariae* vádját, miszerint a tárgyalások során a tiszántúli hajdúkat ki akarták szolgáltatni a törököknek. ANGYAL, *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, 367.

⁸⁷⁹ SALAMON FERENC, *Két magyar diplomata*, Budapest 1867, 265; FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 174.

⁸⁸⁰ A Kleslre vonatkozó fontosabb idézett irodalom mellett ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I.*, 130–137.

⁸⁸¹ ILA, *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, i.m., az idézet 253.

Pázmány kérhette volna közbenjárását.⁸⁸² Egyértelműen patrónus-kérés állhatott a háttérben, ami kiváló döntésnek bizonyult, hiszen tulajdonképpen hamar célt ért.⁸⁸³

További támpontot ad kapcsolatuk intenzívebbé válása kezdetének meghatározásához, hogy Pázmány és Klesl személyes, közvetlen érintkezésének első általunk ismert adata 1615 áprilisára datálható, épp akkorra, amikor Pázmány Klesl és a Habsburg-diplomácia közvetítésével Rómához fordult. Ekkoriban küldte őt ugyanis a bécsi püspök levélre nem bízható, szóbeli üzenettel Forgáchhoz a Bethlennel folytatott, és 1615. május 6-án lezárult nagyszombati tárgyalások kapcsán.⁸⁸⁴

Arra nézve, hogy 1615 tavaszán esetleg maga Klesl kereste volna Pázmányt, értesülve renden belüli nehézségeiről, nincsen adatunk, amint arról sem, hogy valaki, mondjuk Pethe László, közvetítőként lépett volna fel. Azt pedig, hogy Forgách miként vélekedett minderről, még kevésbé tudjuk. Hallgatása, háttérben maradása azonban nagyon feltűnő.⁸⁸⁵

Pázmány felkarolása egyértelműen része a bécsi püspök és a jezsuiták között folyó küzdelemnek, de nem nagyon valószínű, hogy a magyar rendtagot azért akarta volna maga mellé venni, hogy újabb frontot nyisson a jezsuiták ellen. A bécsi egyetemi unió körül folyó tárgyalásokban alkupozíciói ezáltal csak romlottak. A hosszabb távú politikai tervezetek felfejtése mellett a forrásokból két konkrét mozzanat ragadható meg. 1615 elején a bécsi püspök tervszerűen bővíteni kívánta közvetlen egyházi klientúráját. Pázmány mellett Peter Hunter bécsi domonkos szerzetes érdekében gyakorolt nyomást a Kúriára, hogy minden rendi kötelezettség, hivatal alól men-

⁸⁸² Április, május folyamán végig Bécsből jelentett. Vö. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114, fol. 15kk. Június elejétől ismét Prágában találjuk (innen indul Padova mellé). Uo., fol. 115kk.

⁸⁸³ Kiváltképpen hogy Ridolfi ominózus 1615. október 3-ai levelét Pázmány nem mint a császári tanácsos és római ügyvivő információját, hanem mint pápai kamarásnak a tavaszi folyamodására adott pápai döntés közlését értelmezhetette. Lásd Pázmány sorait erről: HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 51). – A korszakban még nem tisztult le teljesen, kiváltképpen az Egyházi Állam viszonylatában nem, hogy egy diplomáciai képviselőt a célállomáshoz semmilyen érdek, tisztség stb. nem fűzheti. TUSOR, *A barokk pápaság*, 185skk.

⁸⁸⁴ Ezt szintén maga Pázmány említi 1616. február 8-ai levelében. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 26 (p. 51). – A nagyszombati erdélyi és bécsi török tárgyalásokra HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, III, n. 472skk.

⁸⁸⁵ IACOBUS FERDINANDUS MILLER szerint Forgách tanácsolta Pázmánynak a Társaság elhagyását. A hivatkozás nélküli állításra semmi bizonyíték nincsen. *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pámány... I*, Budae 1822, p. 11 (jegyzetben).

tesüljön, és személyes teológusaként szolgáljon, amit el is ért.⁸⁸⁶ A másik, hogy Pázmány szabaddá tételét a jezsuitáktól bevallottan a katolicizmus magyarországi megerősítésére vonatkozó terveivel kapcsolta össze.⁸⁸⁷ Ellentéte, szembenállása a Társasággal egyébiránt nem volt totális jellegű és nem értelmezhető még az állam és a jezsuiták antagonisztikus konfliktusaként.⁸⁸⁸

* * *

Az iménti, Ferdinánd főherceghez írt levélből származó klesli idézet – írója által jócskán ráerősítve – azt is igazolni látszik, hogy Pázmányt másik klientúrája már érseki kinevezése időszakában a leendő uralkodóhoz kötötte. Ebben elsődlegesen szintén nem a személyes mozzanat a meghatározó. A jezsuita identitásból, a főhercegi palota életéhez szorosan kapcsolódó, azzal földalatti folyosóval is összekötött gráci rendházban töltött hat esztendő időszakából táplálkozott.⁸⁸⁹ A Pázmány érseki kinevezéséhez 1616. október 6-án gratuláló Habsburg nemcsak abbéli várakozását közölte, hogy „azt a

⁸⁸⁶ „*Perché il padre fr. Pietro Huntero possa con maggior sua quiete assistere di teologo alla persona di vostra signoria illustrissima se li manda la patente qui alligata, con la quale egli s'essenta da ogni cura et uffizio del suo ordine. Di, che io sento molto gusto, sapendo incio di conformarmi con quello di lei medesima, che [tanto vi premeva] mostrava tanto di premervi. Prego vostra signoria illustrissima a comandarmi in altre ordinazioni mentre desidero di servirla resto qui bacendole le mani.*” Borghese Kleslhez, Róma, 1615. június 6. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 273r. – Hunttert viszont Klesl – akit a nuncius 1616 őszén bécsi domonkos priornak nevez – egyértelműen a domonkos ősellenség jezsuiták elleni harcra használta: „*Il padre Pietro Huntero Prior di San Domenico di Vienna nel suo ritorno di là portò tali et tante pretensioni di quell'università in materia della lettura di filosofia da farsi da due professori Gesuiti, che si è pensato non poco a ridurr questo negozio al termine, che si degnerà vostra signoria illustrissima di veder dalla copia della lettera da me scritta al padre rettor di Vienna...*” De Mara Borgheséhez, Prága, 1615. november 16. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 420.

⁸⁸⁷ Lásd Borghese már idézett május 23-ai levelét hozzá. ASV Segr. Stato, Vescovi, vol. 190, fol. 268r.

⁸⁸⁸ Vö. például a jezsuita házak növelésének császári szándékát a Birodalomban: „*Quae sit maiestatis tuae sententia de studio, quo dilecti filii religiosi ac pii viri societatis Iesu curant instauracionem catholicae religionis in Germania, et quam fructuosus sit eorum labor, et propterea quantopere desideretur eorum praesentia ab omnibus, qui zelum divini cultus et salutis animarum habent cum iucunditate ex litteris a te nuper ad nos datis vidimus.*” V. Pál brévéje II. Mátyáshoz, 1616. április 8. ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 118rv. (Az egyházfő ezek után sajnálatát fejezte ki, hogy az uralkodó kérése ellenére nem adhatja oda az ágostonos remeték kért trienti kolostorát, mert ez így sértené az egyenlőség és igazságosság elvét, vagyis a jezsuiták koldulórendek hátrányára menő terjeszkedésének maga a pápa szabott gátat. – Vitelleschi első dolga megválasztása után az volt, hogy hosszas levelekben tudassa elkötelezettségét Mátyással, Ferdinánddal, Dietrichsteinnel és Kleslrel. ARSI Austr. 2 II, p. 690skk. Lásd még a jezsuita generális II. Mátyáshoz és Kleslhez Alber hazatérése alkalmából írt levelét is. Róma, 1616. április 9. Uo. p. 717–718.

⁸⁸⁹ Mind a jezsuiták szinte naponta megfordultak a főhercegi udvarban, mind pedig a főherceg náluk, aki egyébként 1586-ban első beiratkozott diákjuk, 1590-től pedig ingolstadt egyetemük hallgatója volt. Pázmány egy helyütt utal arra, hogy közösen étkeztek. KASTNER, *Pázmány... gráci évei*, 7–8.

hódolatot és ragaszkodást, melyet Ausztriai Házunk iránt mindig tanúsított, meg fogja őrizni a Magyar Királyság fő méltóságába lépve”,⁸⁹⁰ hanem az udvariassági formákon túlmenve emlékeztette Pázmányt a jezsuita rend iránti főhercegi vonzalmára: „Továbbá, mint tudja, a Társaságot igen szeretem, szeretetteljesen ajánlom hát Uraságodnak és kérem is, hogy annak kiváló igyekezeteit, valamint tevékenységeit a katolikus hit terjesztésében és növelésében hathatós tekintélyével, amennyire csak képes, törekedjék segíteni és előmozdítani.”⁸⁹¹ Pázmányt, alighogy elhagyta Prágát és megérkezett Pozsonyba, 1616. november közepén a Ferdinánd mentorának számító Miksa főherceg rögvest magához rendelte, aminek Pázmány azonnal eleget is tett. Érseki javadalmát ezt követően így nemcsak az uralkodó, hanem rendhagyó módon egyúttal a főherceg utasítására vehette át a Pozsonyi Kamarától („*iuxta suae maiestatis et etiam suae serenitatis mandatum*”), mely mozzanatot akár beszédesnek is tekinthetünk a dinasztian belül ekkor már világosan formálódó kettős hatalmi központ ismeretében.⁸⁹²

A Ferdinánd főherceg és a magyar jezsuita közötti kapcsolat tényleges és a gráci évek után is élő voltára enged következtetni, hogy 1609. márciusában Forgách Ferenc spanyol évdíja érdekében nemcsak közvetlenül, hanem a Pázmány–gráci jezsuita házfőnök vonalon is jónak látja Ferdinánd támogatását megszerezni.⁸⁹³ Továbbá Pázmány 1615 tavaszán, Rómából visszatérve Grácban járt. Ismerve problémáit ekkor a renden belül, aligha valószínű, hogy ottani rendtársaihoz ment volna (és gráci kiadóval, nyomdával sem volt ekkor már dolga),⁸⁹⁴ miközben különféle ügyekben sűrűn ingázott

⁸⁹⁰ Kiadva: FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 15. Idézi magyar fordításban FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 239–240; *Pázmány Péter*, 83–84.

⁸⁹¹ Kiadva uo., latinul idézi uo. (*Pázmány... és kora*).

⁸⁹² Az esemény hátterében az állt, hogy a Pozsonyi Kamara sem Klesl, sem az uralkodó, sem a prágai Udvari Kamara parancsára nem volt hajlandó az érseki javadalom átadására a bécsi Udvari Kamara jóváhagyása nélkül. Pázmány viszont nem óhajtotta újramegújítani a Prágában lezárt kamarai tárgyalásait. Miksa parancsára azonban útra kelt Bécsbe, azonnal, de mégis csak november 17-én, egy nappal az után, hogy Miksát Klosterneuburgban Ausztria főhercegévé koronázták. SPRINGER, *Die Brüder Rudolfi in Rom*, 91, említve már feljebb is; HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 42. 44. 47. 48. Az esetben elsődlegesen nem a kamarák közötti hatásköri villongást kell látnunk, hanem azt a dinasztian belüli feszültségek kiéleződésével magyarázhatjuk.

⁸⁹³ HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 15 és 16. A címzett Bartholomaeus Viller nemcsak Pázmány gráci tanártársa, mondhatni barátja, hanem 18 éven keresztül Ferdinánd gyónatója is volt. KASTNER, *Pázmány... gráci évei*, 7.

⁸⁹⁴ Utoljára az Alvinczy Péterhez írt *Öt szép levél* jelent meg Grácban, 1609-ben, utána bécsi és pozsonyi nyomdákkal dolgoztat. *Pázmány bibliográfia*, 24–25.

Bécs–Pozsony–Nagyszombat között.⁸⁹⁵ Legésszerűbb magyarázatnak az tűnik – persze csak feltevés – hogy Ferdinándot tájékoztathatta januári pápai audienciáin az utódlás ügyében folytatott tárgyalásairól. Ez olyan téma volt, amit ekkor még alárendelt jezsuitaként aligha bízhatott levélre. Az eredményes királyválasztás tényével kiegészülve így válnak teljes egészében érthetővé számunkra KOLTAY-KASTNER JENŐ szép sorai, miszerint „midőn II. Ferdinánd császár és magyar király mintegy harminc évvel később [*tudniillik 1629-ben*] a bíborost mint *antiquum et fidum amicum* köszönti kinevezése alkalmából, ennek a kifejezésnek közvetlenségébe a Grácban megismert fiatal jezsuita emlékképe is beleszővődik.”⁸⁹⁶

A korábbi kutatás részéről FRIDECZKY JÓZSEF volt az, aki adatolt apparátust nélkülöző életrajzi esszéjében kiemelt figyelmet szentelt Ferdinánd és Klesl szerepének Pázmány pályájának alakulásában, továbbá a valláspolitikai és európai tényezőknak, folyamatoknak. Ha csak pár oldalon is, de külön fejezetet szentel a témának. FRIDECZKY lendületesen végigtekinti, összefoglalja Pázmány politikai pályájának alakulását 1618-ig, több helytálló részmeglátással és még több tévedéssel. Elemzése ugyanis alapvetően helytelen, hiszen a magyar jezsuitát kezdettől fogva önálló politikai tényezőnek tekinti:

„Pázmány politikai emelkedésének megértéséhez sorra kell vennünk azokat a étape-okat, amelyek őt Ferdinánd jezsuita politikájától egyelőre Mátyás felé vezeték, előkészítve kilépését a jezsuita rendből és kinevezését az ország prímásává, majd visszafordulását II. Ferdinánd és a jezsuiták felé”

– így rajzol egy okozatiságában nem létező pályáivet. Pázmánynak a Társaságból történő eljövételét Klesl és az osztrák jezsuiták konfliktusára szűkíti le: „osztrák rendtársai részéről az áskálódások újból megindulnak el-lene, mint aki Klesl embere” – írja 1614-re vonatkoztatva.⁸⁹⁷ Bár víziói ösztönzően hathattak volna egy elmélyült, kritikai reflexióhoz azon okok vizsgálata során, amelyek Pázmány érseki kinevezéséhez vezettek, elhelyezve előléptetését Ferdinánd, Klesl és jezsuiták viszonyrendszerében, ahol a történet egyik fő szála alakult, a szakirodalom egyöntetű hallgatással

⁸⁹⁵ Rómából Forgáchhoz sietett a Kúriából hozott iratokkal, ez valamikor 1615. februárban lehetett, onnan detrekői kitérővel Bécsbe megy, áprilisban Klesl szóbeli üzenetével Nagyszombatba Forgách-hoz (lásd 1616. február 8-ai levelét). Közben betegeskedik is, Grácban május elején járhatott, május 22-én Pozsonyban van a prímásnál, a hó végén már Bécsben. Korábban is idézett levele Veranchichhoz, Bécs, 1615. május 30. HANUY, *Pázmány... levelei*, I, n. 24.

⁸⁹⁶ KASTNER, *Pázmány... gráci évei*, 8.

⁸⁹⁷ FRIDECZKY, *Pázmány Péter*, 33–36.

fejezte ki kritikáját FRIEDECZKY megállapításaival szemben. (Egyedül IVÁNYI BÉLA veszi át nézeteit frissiben, és azonmód rá is tromfol nemzetiségi ellentétek felvillantásával: „Pázmány izzó magyarságát a Jézus Társaság disciplinája sem tudta elhomályosítani, viszont az éppen úgy fegyelmezett osztrák rendtagok sem tudták magukat Bécs magyarelles légkörétől függetleníteni.”)⁸⁹⁸

Nem az erőviszonyok változásának időbeni felismerése, mint ahogy FRIEDECZKY feltételezi, hanem a Ferdinánd főherceghez fűződő folyamatos és természetes kötődés, valamint a magyar trón sikeres megszerzése – amire Pázmány katonai biztosítás nélkül, azt határozottan ellenezve garanciát vállalt,⁸⁹⁹ és amelynek során ha tapintatosan is, de patrónusától önálló politikát tudott folytatni⁹⁰⁰ – mentesítette a prímást Klesl és politikája bukásának következményei alól a magyar királyválasztásban mutatott teljesítményével (is) naprakészen tisztában levő II. Ferdinánd előtt.⁹⁰¹ Sőt az új belhatalmi helyzet nagyban segítette Pázmány beilleszkedését és eligazodását a radikalizálódott politikai és konfesszionális erőterben, amit a cseh felkelés kirobbanása, a Katolikus Liga és a Protestáns Unió seregeinek felvonulása, a spanyol csapatok rajna-menti betörésével, Bethlen és a mellé állt felső-magyarországi rendek támadása, Pfalzi Frigyes cseh, Bethlen Gábor magyar királlyá választása stb. jellemezte. A háború első, cseh–osztrák–magyar centrumú szakaszát lezáró fehérhegyi csata elsöprő Habsburg-győzelmet hozott, és rövidtávon a ferdinándi vonalat igazolta a klesli *Ausgleichal* szemben. (1648-ból visszatekintve már korántsem ez a képlet.) Ferdinánd győzelmében, császárrá választásában magyar királyi legitimitációja nem elhanyagolható szerepet játszott – bizonyára nem véletlenül igyekezett ezt már 1625-ben biztosítani fia számára is –, ez a tény pedig kellően stabilizálta Magyarország primásának helyzetét, befolyását végig Ferdinánd uralkodása alatt.

Pázmány ezért engedhette meg magának – idézzük fel ismét e két részből álló, de mégis egy (3A-B) fejezet végén a bíborosi bukás nem mindennapi mozzanatát – hogy Klesl kiszabadulása után azonnal és egyedülként, már

⁸⁹⁸ *Pázmány kilépése...*, 4.

⁸⁹⁹ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, 301–307.

⁹⁰⁰ Lásd leginkább Gesualdo nuncius fentebb idézett 1618. január 18-ai jelentését. BAV Barb. Lat., vol. 6924, fol. 94^{rv}.

⁹⁰¹ Lásd Ferdinándnak a pozsonyi megyegyűlés után, 1617. december 7-én, illetve 1618. január 23-án a prímáshoz intézett levelét. FRAKNÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 103 és 118.

1622 decemberében levélben keresse meg volt patrónusát, aki magát Pázmány „atyjaként és fivéréként” címezve érezhető elérzékenyüléssel fogadta ezt a gesztust,⁹⁰² és vállalta az esztergomi érsek kéréseinek és a magyar egyházi ügyek alkalmi pártfogolását a Kúriánál.⁹⁰³ A volt főminisztert bíborosi immunitása ugyanis megmentette a kivégzéstől (elfogásakor remegve kérdezte, vajon meg kell-e halnia...), illetve a hosszas börtöntől. A letartóztatásban résztvevőknek feloldozást kellett kérniük – Ferdinánd helyett Miksa főherceg vállalta magára a teljes felelősséget –, a Klesl elleni vádakat⁹⁰⁴ pedig egy bíborosi bizottság vizsgálta ki. A pápa Ascanio Gesualdo nuncius jelentése alapján konzisztóriumon foglalkozott az esettel.⁹⁰⁵ Az osztrák bíborost hosszas tárgyalások után az e célból küldött Fabrizio Verospi rendkívüli nunciushoz sikerült Rómába vinnie, ahol egy ideig az Angyalvárban őrizték, majd 1622 végétől kuriális kardinálisként működhetett.⁹⁰⁶ Pázmány ekkor jelentkezett nála.

A Rómában tartózkodó, részlegesen rehabilitált Klesl és az esztergomi érsek kapcsolatára sajátos fényt vet 1626/1627 fordulójáról fennmaradt, mindeközéig teljesen ismeretlen levélváltásuk. Szövegükből úgy tűnik: a bécsi püspök semmit sem tanult bukásából, továbbra is politikai fantazmagóriákat gyártott, ezúttal konkrétan Bethlen kapcsán. Pázmány pedig fiú alázattal, továbbra is kliens módjára tűrte a bíboros szigorú kritikáját, már-már utasításszámba menő tanácsait, magyarázta saját politikáját. Szinte büszkélkedett eredményeivel és beszámolt reményeiről, várakozásairól politikai, konfesszionális téren (minden korábbinál előnyösebb, általa tető alá hozott béke Bethlennel, a pozsonyi kollégium alapítása), és talán személyes karrierjével kapcsolatban is (bíborosi felterjesztésének állása a bécsi udvarban). Érseki kinevezése után fennmaradt levelezésében egyedül

⁹⁰² Pázmány 1622. december 3-ai levelét Verospi juttatta el Kleslnek, aki december 27-én választott. FRANKÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 243.

⁹⁰³ Mint például Pázmány fontos egyházpolitikai röpirata, a *Vindiciae ecclesiasticae* – amelyet korábban XV. Gergelynek is megküldött – átadását az új pápának, VIII. Orbánnak. Klesl levele Pázmányhoz, Róma, 1623. november 13. FRANKÓI, *Pázmány... levelezése*, n. 286. 1626. november 24-én ő igazolta, hogy Sennyey István kancellárt tulajdonságai alkalmassá teszik a váci püspöki méltóságra, és jövedelmei biztosítják megfelelő megélhetését. Az irat eredetije: ASV Archivio Concistoriale, Congregatio Consistorialis, Atti, vol. 1622–1626, fol. 103rv.

⁹⁰⁴ „*Adiungit tamen nobis nuntius, quod ratione publici boni et forte propter secretam cum hereticis communicatione non minus in negotiis Vngaricis, quam in Bobemicis id totum statutum fuerit.*” Lásd a következő jegyzetet.

⁹⁰⁵ „*Verba summi pontificis habita in concistorio.*” ÖStA HHSStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 902rv. Lásd Lodovico Ridolfi 1618. augusztus 14-ei jelentését is II. Mátyáshoz. Uo., fol. 761r–762v.

⁹⁰⁶ VÖ. RAINER, *Kardinal Melchior Klesl*, 34–35; *Der Process gegen Kardinale Klesl*, 128–138. – Klesl 1629-ben visszatérhetett Bécsbe, 1630-ban halt meg.

itt érhető tetten – úgy a tartalomban, mint a hangvételben – korábbi „státusza”, sőt kivételesen talán egy kis *dissimulatio* is kitapintható.⁹⁰⁷

4. „ARCANA IMPERII ET RATIO STATUS”. PÁZMÁNY ÉRSEKI KINEVEZÉSE ÉS A HABSBERG–PÁPAI KAPCSOLATOK AZ 1610-ES ÉVEKBEN

Kleslnék, az Anyaszentegyház bíborosának letartóztatása, az egyházi immunitás sárba tiprása a Habsburgok részéről – amely paradox módon a katolikus érdekek hathatósabb érvényesítését szolgálta és kivitelezőinek felfogása közelebb állt a Kúria valláspolitikai ideáihoz, mint Kleslé – egy hosszúra nyúlt együttműködésnek vetett véget pápa és császár között.

A Borghese-pontifikátus érdekei az osztrák Habsburgokéval kezdetől fogva találkoztak, egybeestek, így például a törökök elleni hosszú háború lezárása és a velencei konfliktus esetében. Mátyás kiközösítése, majd feltételekhez kötött feloldozása a magyar és osztrák felekezeti engedmények miatt kisebb, átmeneti megingást jelentett csupán. A Róma számára aktív diplomáciai közvetítésre lehetőséget nyújtó *Bruderzwist* lezárultával, és még inkább Mátyás 1612. évi császárrá választásával – a klesli *Compositionnal* szembeni fenntartások ellenére – a viszony még harmonikusabbá vált. A Borghese-ház a katolikus vallási célkitűzések ellenére nem kívánt aktív politikát folytatni az Alpokon túli területeken. Érdeklődését nem vesztette el teljesen – fontosnak tartották például, hogy Scipione Borghese legyen Németország bíboros protektora⁹⁰⁸ –,

⁹⁰⁷ Pázmány Kleslhez, Bécs, 1626. november 21.; Klesl Pázmányhoz, Róma 1626. december 28.; Pázmány Kleslhez, 1627. január 20. ASFi Archivio Magalotti, vol. 100, fol. 197rv. 198rv + 201rv. 207r–208v. Kiadásuk: TUSOR PÉTER, *Pázmány és Klesl levélváltása 1626/1627 fordulóján (Forrásközlés a firenzei Magalotti-levéltárból)*, Magyarország és a római Szentszék (Források és távlatok): Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (CVH I/8), Budapest–Róma 2012, 119–135. – Klesl aktivizálódásának további jele 1625. november 29-én Esterházy Miklóshoz írt levele. Ebben gratulál nádorrá választásához, amitől a katolikus vallás „*exaltatio*”-ját várja, és felajánlja szolgálatait, tekintve, hogy „*nuper sua sanctitas in congregatione de propaganda fide proprio motu me adsciverit, si quam operam in Ungaria, Transylvania ac Turcica pro maiore religionis incremento praestare me posse arbitrabitur*”. 1626. január 10-én azt javasolja, hogy kérje nádori működéséhez a pápa áldását, és felajánlja, hogy ő átadja levelét VIII. Orbánnak. MNL-OL Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108), Repositorium 71, fasc. 16, n. 81 és 82 (465. cs., 172–175. fol.).

⁹⁰⁸ Borghesét már II. Rudolf kinevezte, de a kinevező iratot már nem kapta meg. A császári diplomácia puhatolozására azonban közölték, hogy módfelett szívesen vennék ennek megküldését az új uralkodótól. Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1613. január 26. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 12, fol. 751rv. A *Casa Borghese* birodalmi kötődéseire: MARTIN FABER, *Entweder Nepot oder Protektor. Scipione Borghese als Kardinalprotektor von Deutschland (1611–1633)*, Kaiserhof – Papsthof, 59–66; *Scipione Borghese als Kardinalprotektor*, 387skk.

ám kizárólag a szoros, zökkenőmentes együttműködésre koncentrált a Habsburg-kormányzattal, és tulajdonképpen elégedett volt a katolicizmus térnyerésének ütemével, mértékével.⁹⁰⁹

Az érdekegyezés Itáliában még szembetűnőbb. V. Pál aggodalommal figyelte a spanyol térnyerést Savoya rovására – más felfogás szerint Savoya terjeszkedésének visszanyesését spanyol részről – Észak-Itáliában. A lokális háború csúcspontja Vercelli ostroma volt,⁹¹⁰ amit Klesl szintén felesleges és költséges erőpazarlásnak tartott.⁹¹¹ Az 1615 augusztusa és 1617 novembere között folyó, furcsa, hadüzenet nélkül kezdődő úgynevezett gradiscai háborút pedig növekvő várakozásokkal figyelték a pápai udvarban. A háborúskodás Ferdinánd főherceg és Velence között robbant ki. Részben a Habsburg-alattvaló uszkókók kereskedelmet veszélyeztető rajtaütéseinek elszaporodása miatt, illetve a Friuliban húzódó határ kedvezőbb pozícióiért vívták váltakozó sikerrel, spanyol, illetve holland támogatással.⁹¹² V. Pál egy évtizeddel korábban részben szintén határ menti problémák miatt került súlyos konfliktusba a Köztársasággal a Pó mentén, és a nagyhatalmi közreműködéssel úgy-ahogy elrendezett viszály pápasága végéig rányomta bélyegét kapcsolataira a *Serenissimával*. A fennmaradt diplomáciai iratanyag alapján határozottan úgy tűnik, hogy a pápai udvarban igazából nem bánták volna a császár esetleges hadba lépését sem. A háború eskalálódására végül nem került sor. Velence tartott az erőteljesebb spanyol beavatkozástól, Ferdinánd pedig szabad kezet akart nyerni birodalmi tervei megvalósításához. Mindenesetre az itáliai fejlemények követése a Habsburg–pápai diplomáciai érintkezések

⁹⁰⁹ Minderre lásd az idézett vonatkozó nemzetközi szakirodalmat, különösen KOLLER, *Papst, Kaiser und Reich*, 101–121; GIORDANO, *Le istruzioni generali, passim*; REINHARD, *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V., passim*; összefoglalóan: REINHARDT, *Paolo V.*, 277–292.

⁹¹⁰ „Par, che sia raffreddata la speranza, che si era presa della pace del Piemonte essendosi inteso, che i spagnoli habbino preso alcuni luoghi di nuovo, sebbene di poco momento, e che siano in speranza d’haver’ in breve Vercelli. Questa mattina sua santità ha dato il capello nel concistoro pubblico al cardinal Vendramino venuto ultimamente di Venezia, il quale ha di già tratta con sua santità sopra la guerra del Friuli sforzandosi i Veneti di rappresentare, che desiderano la pace, dalla qual si sono tanto mostrati lontani con l’opere.” Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz, Róma, 1616. november 12. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 48orv.

⁹¹¹ Lásd például ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 177r–178v és 199r–200v. Közölve: *Dokumentumok*, 4. sz.

⁹¹² PARKER, *The Thirty Years’ War*, 35–36. A részletes eseménytörténet: RICCARDO CAIMMI, *La Guerra di Friuli. Atrimenti nota come Guerra di Gradisca o degli Usocchi* (Le Guerre 44), Gorizia 2007; a Katolikus Liga esetleges beavatkozására Ferdinánd mellett: ALTMANN, *Die Reichspolitik Maximilians I.*, 106–107. Az eseménytörténetre és békekötésre a régebbi irodalomból: HURTER, *Geschichte Kaiser Ferdinands*, 77skk; KERSCHBAUMER, *Kardinal Klesl*, 233skk.

állandó, kiemelt tárgya volt II. Mátyás utódlása mellett.⁹¹³ Súlyukat aligha becsülhetjük túl annak megértésében, hogy miért is igyekezett a Kúria ebben az időszakban oly feltűnően, minden apró és kevésbé apró részletkérdésben megfelelni a prágai udvar igényeinek, elvárásainak, kéréseinek.⁹¹⁴ Sőt van egy olyan történeti megérzésünk, hogy V. Pál azért is kedvezett minden másban a császári Titkos Tanács elnökének, hogy Klesl úgy regulázza meg Velencét, hogy az Egyházi Államnak ne kelljen nyíltan belebonyolódnia a konfliktusba, amit egyébként császári részről szorgalmaztak,⁹¹⁵ és amelynek elérését a Pázmány ügyét párhuzamosan tárgyaló római császári érdekképviselőt meglehetősen ambicionálta.⁹¹⁶

Az 1620-as évek derekán, az egykori párizsi nuncius VIII. Orbán pontifikátusa alatt már teljesen más atmoszféra uralkodott a Szent Palota falai között, mint az előző évtizedben, és ez nem magyarázható a mind nyomasz-

⁹¹³ Lásd például ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 546^rv. 566^r–67^v. 675^rv. 748^rv és *passim*.

⁹¹⁴ A pápai diplomácia törekvéseire (melyek e téren nem vezettek sikerre) számtalan adat, többek között: ASV Segr. Stato, Nunz. Port., vol. 151 és Germania, vol. 114K, helyenként; uo., vol. 27, fol. 11^v 24^rv. 25^rv és *passim*; Fondo Borghese, Serie I, vol. 945 és Serie II, vol. 168, *passim*; BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 11 és *passim*, valamint vol. 6922–6923 helyenként (utóbbiban főként n. 18–19, Visconti-Borromeo 1617. január jelentései) és vol. 6928 (Vasoli 1617. évi jelentései között) stb. – Később a Klesl elleni vádak között szerepelt, hogy úgymond megakadályozta a császári segítségnyújtást Ferdinándnak. HAMMER PURGSTALL, *Kblesl's... Leben*, IV, n. 926, 183–184. Erős a gyanúnk, hogy inkább egy nagyobb háborút igyekezett elkerülni, vö. uo., III, n. 614 (1616. áprilisi levele Ferdinándhoz a velencei béketárgyalás ügyében) és n. 644skk.

⁹¹⁵ „Io so, che delle differenze con Venetiani il Ridolfi ha commissione di trattarne con nostro signore et con vostra signoria illustrissima. Non devo però tacere, che Cleselio mi disse l'altro bieri di desiderar, che sua santità et il re di Spagna venghino ad esplicarsi più distintamente circa l'aiuti et assistenza, che disegnano di dare per poter poi far qui meglio i conti nostri, et mostra in tanto di star con pensiero, che non sia bene dell'imperatore si dichiari affatto contra la reppublica, ma, che il tutto habbia a seguire in nome dell'arciduca Ferdinando, a cui si somministrarebbe il modo da far la guerra...”. De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. szeptember 28. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 65r.

⁹¹⁶ „Il camerier Ridolfi scrisse per l'altro ordinario a Cleselio d'haver trattato con sua santità delle cose degli Vscocchi, et haverne riportato, che rompendosi di qua con Venetiani sarebbe molto caro, nè mancherebbe in tal caso sua beatitudine di assistere con suoi aiuti, et insta il detto Ridolfi, che dovendo egli trattar altro in tal particolare, se li mandi una cifra per poter più sicuramente riferir il tutto. Questa lettera fu comunicata da Cleselio al conte di Bucoi percbé conferendola con l'ambasciatore di Spagna ne dicesse poi il suo parere, che però fin hora non è seguito. Tuttociò ho saputo in confidenza dal secretario d'esso Cleslio, il quale mi assicura, che detta lettera sia già soppressa, nè vi è pericolo, che venghi in notizia d'altri, ma sen'è ben mandato copia all'arciduca Ferdinando.” De Mara titkosított jelentése Borgheséhez, Prága, 1615. augusztus 31. Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol. 56r. A Habsburg diplomácia eskalációs törekvéseire 1615 őszén: ASV Fondo Borghese, serie II, vol. 367, fol. 66r. 67r. 73r. 74r. 78r. 83r. 107r. 110r. 118r^v. 123r (Borghese titkosított jegyzékei de Marához). – 1615. november 16-án a nuncius nemcsak Pázmányról folytatott tárgyalásairól jelentett. Ugyanaznap a velencei konfliktus szintén napirenden volt. ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 426^r–427^r.

több fölényt érzettető spanyol és osztrák Habsburgokkal szemben ellenpólust kínáló Franciaország – az 1610-es évek IV. Henrik meggyilkolását követő átmeneti gyengülése után – nyílt európai uralomra törésével. A klíma hűvösebbre fordulása már 1618 nyarán érezhető volt. V. Pál a pápaság deklarált, a birodalmi katolikus hegemoniát célzó valláspolitikai célkitűzései ellenére nem kívánt Itáliától távol eső területeken egy átfogó konfliktusba belesodródni. Az olasz félsziget politikai viszonyainak követése, alakítása a reneszánsz kortól kivétel nélkül az Egyház Állam érdeklődésének homlokterében állt, a Borgiák, Della Roverék hódításaitól egészen Ferrara 1597. évi bekebelezéséig VIII. Kelemen alatt. Ez az érdeklődés azonban korábban nem vált egy aktív külpolitika akadályává, amit többek között a lepantói diadalhoz vezető Szent Liga megszervezése, vagy éppen a tizenöt éves háborúban mutatott sokoldalú pápai közreműködés bizonyít.

V. Pál azonban 1618-ban már nem érezte magát elég erősnek, képesnek arra, hogy Itália határain kívül nagyobb vállalkozásokba bonyolódjon. A korábbi főinkvizítor Camillo Borghese érdeklődését elődeivel ellentétben egyébként is sokkal inkább lekötötték a tudományos, teológiai kérdések. Galilei ügye éppen azokban a napokban rendeződött el (jó másfél évtizednyi időre, 1632-ig), mint Pázmányé. A római egyházi körökben továbbra is ünnepezték tudós 1616. február 26-án kapott szóban a továbbra is tisztelőjének számító Roberto Bellarminótól, majd éppen március 5-én írásban a pápa nevében az Index Kongregációtól egyszerű, egyáltalán nem fenyegető hangvételű intést, hogy a heliocentrikus világképet ne tudományos tézisként, hanem megfelelő bizonyítottság híján csupán egy lehetséges matematikai modellként képviselje.⁹¹⁷ Az egyházfő hosszas előkészítő munka után 1616. július 6-án publikálta Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló apostoli konstitúcióját.⁹¹⁸ Művészetpártoló és városfejlesztő, valamint dinasztiaateremtő tervei nemcsak figyelmét kötötték le. Az Acqua Paola 1612-re, a káprázatos Palazzo és Villa Borghese át- és felépítése 1613-ra, a San Pietro hosszanti hajója, monumentális előcsarnoka, a Santa Maria Maggiore magyarországi törökellenes harcok eseményeivel díszített Capella Paolinája 1615-re már elkészült, az új pápai palota munkálatai a Quirinalén még javában folytak. A beruházások és a dinasztiaalapítás óriási összegeket emésztet-

⁹¹⁷ A Galilei-ügyre legújabbán lásd: PAGANO, *I documenti vaticani del processo di Galileo Gallilei*, i.m. – Csak érdekességként említjük, hogy a Galilei elítéléséhez vezető *Dialogo* példányai pedig 1632 tavaszán, Pázmány római követségének idején érkeztek meg az Örök Városba.

⁹¹⁸ GIORDANO, *Le istruzioni generali*, II.

tek fel – csak a San Pietrón 700 munkás dolgozott majd egy évtizedig –, és a *lunga guerra turca* kiadásaiban már megingott pápai pénzügyeket ekkor kezdődően olyan belső államadósság-spirálba vitte bele, ami egyre jobban lehatárolta az Egyházi Állam mozgásterét, a Barberini-pontifikátus alatt pedig exponenciálisan emelkedve az 1640-es évek végére pedig gyakorlatilag államcsődhöz vezetett.⁹¹⁹

Az 1610-es évek derekán mutatott magatartásával, kooperatív Habsburg-politikájával, benne Pázmány Péter prímási kinevezésének szenzációs lépésével a Borghese-pápa kül- és egyházpolitikai aktivitásának végpontjához érkezett. A csehországi felkelés hírért Rómában meglehetősen riadalommal fogadták, és egyáltalán nem lelkesedtek a távlatokért, amit egy esetleges győzelem a katolicizmus megerősödése terén nyújtott. V. Pál kifejezetten azt szeretete volna, hogyha a felkelést csupán cseh rebellióként kezelték volna, és a Protestáns Unió, valamint a Katolikus Liga tétlen marad.⁹²⁰ Diszkrétan és részletekben folyósítandó hadisegélyként mindössze 60 000 scudót ajánlott fel.⁹²¹ Az a csupa kifogásból álló, kitérő válasz, amit Scipione Borghese adott a császári diplomácia – a bennfentes Pietro Campori bíboros közvetítésével tett – hathatósabb segélykérési kísérletére, meggyőzően illusztrálja a Habsburg–pápai kapcsolatokban beállott változást.⁹²² A nunciatúrai hírszolgálat-

⁹¹⁹ V. Pál pontifikátusának részleteire további irodalommal: REINHARDT, *Paolo V*, Enciclopedia dei Papi, 277–292; magyar nyelven: TUSOR, *A barokk pápaság, ad indicem*.

⁹²⁰ Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. július 7. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 717r. v. ÖStA HHStA Rom, Dipl. Korresp., Karton 49, fol. 94–95 is.

⁹²¹ Uo., fol. 721r. v.

⁹²² „*Et acciobé il cardinale [tudniillik Borghese] restasse capace di questo, che si diceva, gli [vagyis Camporinak] raccontò tutti i debiti della sede apostolica, arrivando a dididotto [!] milioni, et che l'entrate et denari della sede apostolica sono tutte impegnate, et, che delle straordinarie, cioè di quelle, che si pagano per le spedizioni dei benefizi e dispense, ne sono assegniati dieci milla scudi il mese per gl'interessi dei debiti, non restando a sua beatitudine altro, che trenta milla scudi il mese da poter spender et questi devono supplire non solo per il vito di sua santità, per le guardie et per i presidi, ma anco per l'elemosine et provisioni, che si danno ai cardinali. Disse inoltre, che gl'aiuti dati dai passati pontefici particolarmente all'imperio, sono cagione, che di presente non possa far cosa di considerazione, havendo papa Clemente ottavo di felice memoria fatto debito sopra a quattro milioni per le guerre d'Ungharia, et per ultimo ha concluso, che data la proporzione fra le forze del re cattolico et le sue, erano maggiori le offerte, che da lei si erano fatte, che quelle del re cattolico, massime che quelle di sua santità sono di dieci milla fiorini il mese per tutto il tempo, che continuerà la guerra, non essendo gl'altri più, che centomilla scudi. Oltre, che sua beatitudine spera, che le cose di Boemia debbano passar felicemente havendo vostra maestà Cesarea dati così prudenti ordini. Et havendo saputa la risoluzione della dieta di Moravia, si è rallegrato, credendo, che o quella soldatesca servirà a vostra maestà Cesarea, ovvero, che per il mezzo loro i Boemi si ridurranno alla debita obbedienza, potendo vostra maestà conceder loro un accordo glorioso et profittevole. Mi dimenticavo dir' a vostra maestà Cesarea, che essendosi proposto dal cardinale Campori adesso et da me prima, che sua santità dovrebbe mettere decime agl'ecclesiastici per questi bisogni, il Papa non se n'è mai voluto risolvere, perché teme, che i Venetiani non lasciassero riscotere nel loro dominio, et che il medesimo*

nak köszönhetően vélhetően tisztában voltak a II. Ferdinánd által vállalt kockázat rendkívüli mértékével, és nem is alaptalanul, hiszen a cseh háború aligha zárult volna győzelmesen a Habsburg–dinasztia számára a neki nyújtott angol és francia diplomáciai segítség nélkül.⁹²³

Pázmány Péter esztergomi érseki előléptetése, miután a Habsburg–Borghese kooperáció eredménye volt, részleteiben és összefüggéseiben csakis a császári–pápai viszonyrendszer ezen általános folyamataiban elhelyezve érthető meg és értelmezhető. E viszonyrendszer alakulása viszont ama nem mellékes megállapítás tételére enged feljogosítani bennünket, hogy az 1612–1618-as időintervallumot leszámítva sem előbb (velencei affér kapcsán mutatott nem túl segítőkész császári hozzáállás, a *Bruderzwist* és a vallási engedmények zavarai), sem később nem lettek volna meg az általános feltételei egy ilyen jellegű és mélységű kölcsönös együttműködésnek. Sőt ha figyelembe vesszük V. Pál és a jezsuiták viszonyának alakulását, ami a velencei konfliktusban megmutatkozó egymásrautaltságuk, illetve a rendalapító Loyolai Ignác 1611. évi boldoggá avatása után éppen az évtized közepétől kezdett némileg problémásabbá válni – ezt leginkább a bécsi egyetem fentebb nem véletlenül áttekintett esete illusztrálja számunkra –, megállapíthatjuk, hogy a magyar (egyház)történet következményeiben egyik legmeghatározóbbnak bizonyuló eseményének csupán szűk 2–3 évben, 1614–1617-ben voltak csak meg a szükséges politikai, egyházipolitikai kondíciói.⁹²⁴ Később egy ilyen lépésnek sem a Loyolát a szentek sorába emelő

facessero altri principi di Italia.” Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1618. szeptember 14. ÖStA HHSStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 736r–737v. – A Borghese-pápa külpolitikájára, szentszéki politikai, hatalmi szerep fordulatára további irodalommal: TUSOR, *A barokk pápaság*, 32skk.

⁹²³ AXEL GOTTHARD tézise szerint a Habsburgokat az említett nagyhatalmak által befolyásolt 1620. július 3-ai ulmi szerződés ösztönözte további harcra. A részletekre: *Wende des böhmisch-pfälzischen Krieges. Wie Frankreich und England 1620 die Großmachtposition Habsburgs retteten*, Formen internationaler Beziehungen in der Frühen Neuzeit. Frankreich und das Alte Reich im europäischen Staatensystem. Festschrift für Klaus Maletke zum 65. Geburtstag (Historische Forschungen 71; hg. v. S. Externbrink–J. Ulbert), Berlin 2001, 395–417.

⁹²⁴ Szintén ebből az időszakból van információnk arról, hogy a pápa hajlandó volt császári kérésre diszpenzálni egy, a rendből önkényesen távozó jezsuitát, igaz, ő még aligha lehetett *professus quatuor votorum*: „*Per eseguire i comandamenti di vostra maestà Cesarea portatimi dalla sua imperiale lettera delli 7 di settembre, ho io trattato con il padre generale de gesuiti ritrovandosi sua santità alla villa di Frascati, com anco il cardinale Borghese con alcune indisposizioni di dolori, affinché egli fusse contento, di assolvere il barone Carlo Abech dalle censura per essersi egli partito dalla compgnia. Sopra di che non mancò il generale di fare molti lamenti di questo giovane, per mostrare particolarmente di eseguire alcuna cosa, in gratia di vostra maestà, la quale consiste, che quando il giovane ritorni al collegio dei padri, trovarà ivi la licenza di potersi partire dalla religione et sarà insieme assoluto dalle censure, desiderando per honore et esempio del suo ordine, che il detto barone faccia questa humiliazione di ritornare al collegio dei padri. Io vedrò al ritorno di sua beatitudine se sarà possibile di ottenere l'assoluzione, ma*

XV. Gergely alatt, sem pedig a merevebb, végig a 20. századig ható rigorózus kanonista és erősen formalista szemléletet valló VIII. Orbán idején nem lett volna realitása. Utóbbi előtt Vitelleschi generális még az esztergomi érseki kinevezés utólagos – mi már tudjuk, hogy valójában szükségtelen – szóbeli szanálását sem látta tanácsosnak szöbáhozni.

Amennyiben Pázmány prímási kinevezését mikropolitikai megközelítésben, a patrónus–kliens rendszer perspektívájából értékeljük,⁹²⁵ a következő meglepő megállapításra jutunk. A ragaszkodásban személyéhez úgy V. Pál pápa, mint Melchior Klesl bíboros császári főminiszter részéről – vitathatatlan képességeinek felismerésén túl – a meghatározó szempont az volt, hogy az érseki méltóságra történő több okozatú és több tényezőjű habitálása nyomán mindketten biztosak lehettek Pázmány feltétlen lojalitásában. Elsősorban a kezdeményező Klesl, másodsorban az egyházfő. Valójában azonban a Borghese-pápa számításai váltak valóra, hiszen Pázmány nemcsak a Habsburg-utódlás kérdését rendezte el magabiztosan, hanem konfesszionális téren is páratlanul maradandót tudott alkotni. Klesl szándékai kevésbé valósultak meg. Ez nem Pázmányon múlt, aki 1618 elején a döntő pillanatban úgy tudott szembefordulni patrónusával, hogy tulajdonképpen nem lett illojális hozzá.

Az egész történet legmeglepőbb paradoxonja viszont az a tény, hogy Pázmány prímási kinevezésének leginkább az a II. Ferdinánd volt legfőbb haszonélvezője, akinek ebben nemhogy semmi szerepe nem volt, hanem a Jézus Társasághoz fűződő szoros kapcsolata miatt, húzzuk alá ismét, sosem emelte volna őt Esztergom patinás érseki székébe.

Mely emelkedés, ehhez most már kétség sem fér, a *Theatrum Europaeum* felbolyduló színpadán, érdemben a titkos diplomácia színpalái mögött⁹²⁶ játszódt.

per ogni caso mi è parso di significar questo a vostra maestà Cesarea”. Lodovico Ridolfi II. Mátyáshoz, Róma, 1617. október 14. ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 625r. – A Borghese-pápa és a Társaság viszonyának változása csak a „finomhangolás” mértékben érzékelhető és értelmezhető. 1616. április 20-ai jegyzékében Borghese bíboros (a prágai nunciatúrának ajánlva a Rómából visszatérő Ferdinand Albert) nem mulasztja el kiemelni, hogy mennyire szereti a Társaságot. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 67v. Nincs kiírva, de innen már vélhetően Vasoli a címzett, és nem De Mara (vö. fol. 69r is).

⁹²⁵ Erre további irodalommal Tusor, *A barokk pápaság*, i.h. és *passim*. Lásd még hozzá WOLFGANG REINHARD, *Freunde und Kreaturen. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen*, Freiburger Universitätsblätter 139 (1998) 127–141.

⁹²⁶ A császári és pápai udvari vonatkozó tárgyalásairól például a rendszerint jól tájékozott firenzei diplomácia sem szerzett tudomást, legalábbis idevágó adatot nem találtunk az átvizsgált jelentésekben. ASFi Fondo Mediceo del Principato, filza 3331 és 4367.

X. ÖSSZEFOGLALÁS

Pázmány Péter primási kinevezése – a kora újkori magyar történelem egyik legnagyobb hatású makropolitikai ténye – körülményeinek, okainak, céljainak, összefüggéseinek vagy egyszerűen csak eseményeinek „mikropolitikai” elemzése, rekonstrukciója végén nem maradt más teendőnk, mint hogy áttekintsük, összegezzük, részben továbbgondoljuk a fontosabb eredményeket.

I. Első helyen a narratívánkban csak érintőlegesen szereplő adatot kell megemlítenünk. Lodovico Ridolfi római Habsburg-ügyvivő 1615. január 10-ei jelentésének elejtett megjegyzése az eddig ismert egyetlen történeti bizonyíték arra, hogy Pázmány Péter elődjének, Forgách Ferencnek gyóntatója volt. Nem csupán udvarában tartózkodott, tanácsadója, jobb keze, titkainak tudója, ahogy az eddigi irodalom,⁹²⁷ illetve kánoni kivizsgálásának kortárs tanúi állították.⁹²⁸ Az 1607-től az esztergomi bíboros mellett tartózkodó Pázmány befolyása a magyar egyház irányítójára lelki vezetőként tehát meghatározóbb, mint korábban vélni lehetett. Így még inkább érthetővé válik a forgách-i konfrontatív konfesszionális politika fordulata, azaz gyóntatója stratégiájának megfelelően a belső katolikus felekezetiépítés középpontba állítása a bécsi béke, illetve az 1608. évi törvények realitásai mentén.

Pázmány a háttérből gyakorlatilag már 1607/08-tól a magyar katolicizmus irányítója, valódi „szürke”, pontosabban „fekete” „eminenciás”. Szerepében beilleszthető a korszak politikaformáló udvari gyóntatói sorába, akár

---

⁹²⁷ SÍK SÁNDOR már 1602-re írja, hogy Pázmány Forgách tanácsadója, jobb keze volt (*Pázmány*, 61), mely állítás utána végighullámzott a szakirodalmon. Gyóntatói szerepe említését sem FRANKÓI idézett munkáiban, sem a LUKÁCS által kiadott rendi katalógusokban nem találjuk. Vö. azonban BITSKEY, *Pázmány I. Péter*, 285–286, ahol lektorálásom nyomán már szerepel ez a tény.

⁹²⁸ Archivio Aldobrandini, Documenti Storici, n. 17/10.

egy Adam Contzen, Wilhelm Lamormain stb.,⁹²⁹ vagy akár a Báthory Zsigmond külpolitikáját meghatározó Alfonso Carillo⁹³⁰ mellé. Azzal a lényeges különbséggel, hogy neki kivételes módon lehetősége nyílt átülni a gyóntatószék másik oldalára is, és valódi eminenciásként folytathatta elképzelései megvalósítását. Ebben az összefüggésben a jezsuita rend (több okra visszavezethető) szembenállása kinevezésével árnyaltabbá válik. A Társaság magyarországi érdekei – lásd a majdani alapításokat – Pázmány előléptetésének támogatását kívánták volna, a rend előjárói azonban már-már irracionális módon ragaszkodtak szabályzatuk védelméhez, noha nem valószínű, hogy hozzájárulásuk magyar rendtársuk főpapi méltóságához láncreakciót indított volna el a professzus tagok körében. A Társaság spiritualitásában és befolyásának sokrétű érvényesítésében központi helyen álló gyóntatói feladatkör védelme: ez irányú integritásának őrzése világos, érthető mozzanat. Kiváltképpen azon koordináló szerep ismeretében, amely abban a terjedelmes, több ezer tételt számláló levelezésben érhető tetten, amelyet Muzio Vitelleschi generális folytatott a fontosabb jezsuita gyóntatókkal a harmincéves háború idején.⁹³¹ Úgy tűnik ugyanakkor, hogy Pázmány főpapként és politikusként közvetlenül képviselte és valósította meg azokat az antimachiavellista és utilitarista elképzeléseket, amelyeket Contzen csak a Miksa bajor fejedelemre gyakorolt ráhatással közvetetten, illetve írásban (*Politicorum Libri Decem*, 1620) tudott elérni, illetve megfogalmazni.⁹³²

2. A magyar katolikus egyházi és világi rendek Pázmány melletti fellépésének egyszemélyi vezetője, irányítója és lelke Hethesi Pethe László kamarai elnök volt. Beazonosítása fontos új eredmény. FRAKNÓI VILMOS éppen csak megemlíti TIMON SÁMUEL nyomán Forgách Zsigmond, Ester-

⁹²⁹ Vö. ROBERT BIRELEY, *Maximilian von Bayern, Adam Contzen S.J. und die Gegenreformation in Deutschland 1624–1635*, Göttingen 1975 (Contzenre és gyóntatói szerepének sajátosságaira, középpontban a *bonum commune* Miksával közös keresésével: 25–42 és 43–55); Uő, *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II., William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981.

⁹³⁰ Vö. SZILAS LÁSZLÓ, *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)* (METEM Könyvek 34), Budapest 2001, 303kk.

⁹³¹ Az említettek mellett például az Olivares-gyóntató Francisco Aguado, vagy a francia Nicholas Caussin jezsuitákkal. Vö. BIRELEY, *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, 174–178 és 193–199.

⁹³² Vö. BIRELEY, *Maximilian von Bayern, Adam Contzen S.J. und die Gegenreformation*, 31–42.

házy Miklós, Homonnai Drugeth György⁹³³ között felsorolva, illetve személyes jó kapcsolatokról később megemlékezve még egyszer visszautal erre a szerepre: „és Pázmánynak érsekké neveztetésében Pethének is volt része” – írja.⁹³⁴ LUKÁCS LÁSZLÓ jezsuita történész, aki a vatikáni levéltárból idézi, közli a magyar katolikus rendeknek az érsekség betöltése érdekében és Pázmány személye mellett megfogalmazott szép emlékiratait, egyszer sem hozza a nevét.

LUKÁCS viszont FRAKNÓI széleskörű forrásismeretét is túlszárnyaló anyaggyűjtése révén már közelebről és hangsúlyozottabban azonosítani tudta a prágai nunciustól 1615 decemberében megforduló magyar *gentilhuomo* személyét Partinger Gáspár kamarai tanácsos személyében.⁹³⁵ Mi most már tudjuk, hogy Partinger ténylegesen hivatali főnöke, Pethe László megbízásából utazott Prágába, és nemcsak Pázmány mellett szóló írásbeli érveket, hanem Forgách hagyatékából értékes ajándékot is vitt magával Melchior Klesl, a császári Titkos Tanács elnökének meggyőzésére. A pápai nunciussal személyesen tárgyalt, levélben pedig közvetlenül a római Habsburg-külfélpiselethez fordult Pázmány érdekében, amit a magyar rendiségnek a Habsburg-diplomáciát felhasználó, illetve azt támogató külpolitikai akciójaként értékelhetünk.

Pethe László kezdeményezése nem korlátozódott csupán 1615. november–decemberre, volt egy 1616. márciusi, a jezsuita oppozíciót hatástalanítani kívánó fellépése is. FRAKNÓI figyelmét sem kerülte el, hogy Pethe annak a Kapy Annának volt a férje, akinek Pázmány 1606. évi *Imádságos könyvét* ajánlotta. Épp a mi korábbi közlésünkéből ismert, hogy Kapy Annát ennél jóval bensőségesebb viszony fűzte a magyar jezsuitához. Pázmány tulajdonképpen lelki vezetője volt, és egyetlen pasztorációs, spirituális hangvételű személyes levele szerzetes korából éppen hozzá címezve maradt ránk (Bécs, 1611 augusztusa).⁹³⁶ A Magyar Kamara elnökének fellépése: a feltehetően általa megfogalmazott, az érsekség gyors betöltése és Pázmány mel-

⁹³³ Utóbbi kettő főúr közvetlen szerepe nem igazolható.

⁹³⁴ FRAKNÓI, *Pázmány... és kora*, I, 307–308.

⁹³⁵ Alakja FRAKNÓI újabb, 1882-es Pázmány-monográfiájában is homályban maradt. *Pázmány Péter*, 76. 1903-as monográfiájában már FRAKNÓI is néven nevezi, és a pápához intézett folyamodásáról ír, ami csak áttételesen igaz. FRAKNÓI ezen utolsó közléseit azonban a későbbi kutatás már nem hasznosította. *Magyarország... összeköttetései a Szentszékkal*, III, 289.

⁹³⁶ Kiadva: TUSOR PÉTER, *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, ItK 100 (1996) 318–344, n. 1.

lett szóló emlékiratok, és hasonló tónusú 1616. márciusi levele mögött felsejlik Kapy Anna alakja, áttételesen pedig Pázmány pasztorációs körének a vallási kérdésekre férjeiknél nyilván fogékonyabb nőtagjai is.

Ugyancsak nem feledkezhetünk el Pázmány karizmatikus személyének, lelkipásztori ténykedésének, rendszeresen hallgatott prédikációinak közvetlen hatásáról az érseki kinevezése mellett megmozduló nemesség felépésében. Lippay János, Madochány János, Cziráky Mózes, Kereszthury András, Pákay Benedek, Kittonicz János, Pathay István és Szombathelyi György valamennyien pozsonyi országos hivatalok tisztviselői, akik személyes pasztorálásának állandó színterén tartózkodtak.

A Pázmány kinevezése érdekében II. Mátyáshoz, Kleslhez és a nunciushoz címzett iratokat aláíró, Partinger küldetése mögött álló főpapok és főurak szintén név szerint beazonosíthatóak. Telegdy János váradí, Pyber János pécsi, Lépes Bálint nyitrai, Almásy Pál váci, Majthényi László szerémi püspök és Pozsgai János aradi prépost. A főurak közül pedig Pethe László mellett Forgách Zsigmond, Czobor Mihály, Erdődy Kristóf, Pálffy István, valamint Bosnyák Tamás. A Pázmányhoz már az 1610-es években szorosabban kötődő arisztokrata kör azonban ennél tágabb volt. 1614/1615 fordulóján az elmaradhatatlan Pethe mellett Esterházy Miklós, Erdődy Tamás, Vegliai Horváth Gáspár és Johann von Prainer kérte V. Páltól – az eredeti terv szerint Balásffy Tamás közvetítésével – a hazáját a Jézus Társaságon belüli problémák miatt kénytelen-kelletlen elhagyni tervező Pázmány visszaküldését Rómából Magyarországra.

3. A kutatás által eddig használt források eredetiben történő, kritikai, fontosabb esetekben filológiai igényű újraolvasása, az ismert leőhelyek, kötetek ismételt tüzetes áttanulmányozása, illetve számottevő újabb dokumentáció hasznosítása az eddigieknél részletesebb történeti rekonstrukciót tett lehetővé. Elvégzése során mindenekelőtt tisztázni tudtuk, hogy Pázmánynak érseki kinevezése előtt miért kellett átlépnie egy másik szerzetesrendbe. Korábban úgy vélhettük: Pázmánynak azért kellett egy másik rend tagjává lennie, mivel szabályzatuk és személyes ellenérzéseik miatt a jezsuiták ellenezték közvetlen érseki kinevezését. A páterek valóban körömszakadtukig opponálták világi papi karrierjének gondolatát (legékezebb bizonyítéka ennek Ferdinand Alber *vicarius generalis* emlékirata 1615 nyarán), majd érseki kinevezését is, és mindvé-

gig ragaszkodtak ehhez az álláspontjukhoz. Muzio Vitelleschi generális majd csakis így: egy másik rend irányában ad neki végül elbocsátót (*dimissoriale*) 1616 márciusában, igaz, ekkor némileg már lemaradva az események menetétől.

Pázmány távozásának a Jézus Társaságból két szakasza különíthető el. Az első a szándék kinyilvánításától, 1615 áprilisától Forgách Ferenc primás halálának időszakáig, 1615 októberéig/novemberéig tart. A Titkos Tanács elnöke, a saját egyházi klientúráját bővítő, a jezsuitákkal mind feszültebb viszonyban lévő Melchior Klesl bécsi püspök minden áron meg akarta akadályozni Pázmánynak előjárói által ismételten fentolóra vett eltávolítását Magyarországról. Kánonjogilag aggályos megoldást szeretett volna elérni, mégpedig azt, hogy Pázmányt helyezték át a világi papság sorába. 1615. november 14-ei brevéjében V. Pál azonban csak úgy volt hajlandó mentesíteni őt jezsuita előjárói joghatósága alól, ha átlép egy másik rendbe. A brevében ugyanakkor egészen páratlan engedelmények találhatók. Az átlépést Pázmány jezsuita előjárói engedélye nélkül is lebonyolíthatta, és már a *transitus* kezdetétől (miután kérésére az új rend befogadta) teljesen mentesülhetett korábbi rendje előjáróinak joghatósága alól. (Egy 1587-es korábbi példa esetében ennek lehetőségét az új rendben teendő örökfogadalomhoz kötötték.) A döntés már az 1615. október 3-ai pápai audiencián megszületett.

A második szakasz 1616. február/március/áprilisig húzódik. Az első pápai brevét ugyanis nem hajtják végre, Rómában folytatódnak a Habsburg-diplomácia erőfeszítései. A cél továbbra is az, hogy Pázmány „legyen szabad a Társaságtól” (*„essere libero dalla Compagnia”*), most már kifejezetten és egyre határozottabban az esztergomi érseki kinevezés összefüggésében. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő már korábban, 1615. október 3-ai levelében javasolta, hogy Pázmánynak adományozzanak egy egyházi javadalmat, úgy könnyebben célt lehet érni a Kúriánál. A korabeli szemlélet szerint ugyanis a jezsuitáknál a főpapi tisztség el nem fogadásának kötelezettsége csupán a 4. *votumot* kiegészítő, egyszerű fogadalom volt. A pápa könnyedén diszpenzállhatta volna alóla, illetve meg is parancsolhatta volna Pázmánynak – mint előtte Toledo Herrerának, Roberto Bellarminónak –, hogy fogadja el a prelatúrát. Nem ez történt, ami különösen érthetetlen annak fényében, hogy a Kúria 1616. december közepére/végére már egyértelműen Pázmány érseki utódlása mellett tette le a

voksát. A Társaságnak ugyanakkor sokkal jobban prejudikált az 1615. november 14-ei bréve azon kitétele – ami 1616. március 5-én megerősítésre került –, hogy Pázmány előjárói engedélye nélkül (bár kérte és nem kapta meg) átmehet egy másik rendbe, mintha a pápa csupán diszpenzálja egyszerű fogadalma alól, netán parancsot (*praeceptum*) ad számára a rendi *Institutió*val összhangban. A Jézus Társaság ellenállása tehát nem lehet teljes és elégséges magyarázat az átlépésre. Ráadásul a szerzetesrendek belső szabályai már akkor is tiltották a 40 év feletti jelöltek befogadását, még inkább pedig átlépését más szerzetesközösségből. Az alkalmazott megoldással nemcsak a jezsuiták, hanem egy másik pápailag elismert, kiváltságolt rend statútumainak is derogálni kellett.

Nyilvánvaló tehát: annak, hogy Pázmány útjának az érseki székbe egy másik szerzetesrenden keresztül kellett vezetnie, nem a Jézus Társaság ellenállása volt a valódi oka. Az „*essere libero dalla compagnia*” forrásokban feltűnő *Leitmotivja* arra utal, hogy az érseki kinevezéshez meg kellett szüntetni Pázmány jezsuita „karakterét”. Kitapintható: valami miatt nem elegendő, hogy V. Pál diszpenzáljon a kiegészítő fogadalom alól, netán parancsot adjon. A jezsuitaságot kell megszüntetni, itt található a lényegi mozzanat. Ugyanakkor ünnepélyes örökfogadalom alóli felmentés megadásával a korabeli felfogás szerint a pápa is aggályosan cselekedett volna! Az átlépés egy másik szerzetesrendbe volt az a legkisebb közös többszörös, ami nem jelentette a szerzetesi életállapot súlyos megsértését, egyúttal alkalmas volt arra, hogy – akár átmenetileg (!), akár véglegesen – Pázmányt ne tekinthessék a Jézus Társaság tagjának. Mi állt a háttérben? Miért nem lehet Pázmány jezsuitaként esztergomi érsek, miért kell egy bonyolult, tekervényes utat választani?

A válasz nagyon egyszerű, mégsem jött rá eddig soha senki. A magyarázatot nem a kánonjog, hanem a világi jog, a magyar törvények adják. Mégpedig egy nagyon jól ismert paragrafus. A bécsi béke idevágó cikkét megerősítő, meglehetősen rövid 8. (koronázás előtti) cikkely. Mindössze így hangzik: „A nyolcadikra nézve: Ez a cikkely is a jezsuitákról, szintén érvényben marad: 1. § Tudniillik: hogy ezeknek Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és birtokjoguk ne lehessen”. A paragrafus elsődleges értelmezése a szakirodalomban az intézményalapítás ellehetetlenítése. Erre azonban nem volt alkalmas, amit a nagyszombati és homonnai kollégium ekkortájt megvalósuló létrehozása elégségesen bizonyít. Sokkal fon-

tosabb a javadalomképtelenség kimondása, a kizárás a feudális rendből: a birtokképtelen jezsuiták Magyarországon nem lehetnek tagjai a *status ecclesiasticus*nak. A törvénnyel rendi alkotmányon, politikai érdekérvényesítésen kívülre került úgy a Társaság, mint egyes tagjai. Az ország első és rendi/politikai szempontból legfontosabb egyházi javadalma pedig tudvalevőleg nem volt más, mint az esztergomi érsekség. Emiatt nem lehetett Pázmány jezsuitaként esztergomi érsek! A problémáról a római császári ügyvivő 1616. február 20-ai jelentésében világosan ír. Egyáltalán nem ellentmondás, hogy pápai intézkedés kellett a protestáns ellenállás kivédésére. Kánonjog és világi jog kölcsönhatása más téren is megfigyelhető. Püspök például csak akkor szavazhatott a magyar diétán, ha megkapta pápai bulláit és felszentelték.⁹³⁷

Pázmány Péter a primási székhez vezető útján a szomaszka rendi kitérőre tehát elsősorban és alapvetően a protestáns rendek győzelmét rögzítő bécsi béke nyomán az 1608. évi magyar országgyűlésen hozott jezsuita-ellenes törvény (koronázás előtti 8. tc.) miatt kényszerült, és csupán másodlagosan a kánonjogi szempontok miatt. Utóbbiak terén sem csupán a jezsuita rend belső szabályai, tiltásai, érdekei voltak irányadók V. Pál számára (vö. az 1615. november 14-ei bréve páratlan engedményeit), hanem szerepet játszott a szerzetesi eszmény megóvása is, illetve a rendi életforma főként Itáliában társadalmilag fontos védelme, továbbá egyházfői hatalmának korlátozott volta a szerzetesi örökfogadalom vonatkozásában.

4. Hogyan és meddig lett Pázmány Péter egy másik rend, a szomaszkák tagja? A kérdésnek PRAY GYÖRGY-től kezdve régi és rangos historiográfiája van. A megválaszoláshoz a történeti jelentőségen túlmutatóan ezért szenteltünk nagyobb teret.

Az eddigi kutatás alapvetően kétféleképpen vélekedett. Az egyik álláspont szerint Pázmány formálisan átlépett a szomaszkákhoz, ám a rárótt kötelezettség ellenére nem tett náluk örökfogadalmat, és jogilag, szívében jezsuita maradt haláláig. Mivel nem járt el teljesen szabályosan, 1625-ben

⁹³⁷ A bullák kérésének tipikus indoklása: „*ac etiam ut in comitiis aliisque negotiis Hungaricis ordo ecclesiasticus, qui penes episcopos est, et tertium membrum statuum illius regni constituit (omnis nam Hungaria in tres ordines distributa est ecclesiasticorum, baronum et nobilium) uno suffragio amplius iuvetur.*” Róma, 1571. január 26. Fejérkövy István tinini püspöki kinevezését tárgyaló titkos konzisztórium aktája. ASV Arch. Concist., Acta Camerarii, vol. 11, fol. 101v–102r. Vö. TUSOR–NEMES, *Consistorialia Documenta Pontificia*, n. 160.

levélben fordult Vitelleschi generálishoz, aki azonban ekkor már nem tartott szükségesnek jogi megoldást. Elegendőnek ítélte a probléma *in foro conscientiae* rendezését. Pázmány 1625. december 11-ei levelében maga írja, hogy a „szomaszkák ugyan befogadták, de nem tett náluk fogadalmat, hanem rögtön az érsekségre emelkedett”.

A másik felfogás – egy másik kortárs forrás nyomán – azon alapszik, hogy Pázmány a prágai nunciaturán letette szomaszka fogadalmát, tehát végérvényesen és visszavonhatatlanul átlépett ebbe a rendbe. Az 1629. december 3-án kelt írás kiállítója Alessandro Vasoli uditore, a prágai pápai követség az idő tájt ideiglenes irányítója. Azt állítja, hogy Pázmány az ő kezébe tette le fogadalmát. Ennek alapján a szomaszka rend máig tagjai között tartja számon a magyar bíborost.

Elfogadottabbnak az előző verzió számít. A probléma kapcsán ugyanakkor számtalan tisztázatlan részlet merül fel. Nézzük ezeket sorjában.

A) Miért a szomaszka rend? Említése Klesl 1616. január 11-ei, Borghese bíborshoz írt levelében tűnik fel először. Hogyan kerülnek a képbe ezek a szerzetesek, főként hogy Itáliát ekkor még egyáltalán nem hagyták el? És miért hajlandóak befogadni Pázmányt? A válasz egyszerű: a prágai nuncius, a Pázmány kinevezése mellett elkötelezett Placido de Mara éppen ekkoriban alapított a szomaszkáknak jól dotált kollégiumot dél-itáliai püspöki székhelyén, Melfiben. Innen jön tehát a kapcsolat. Nem utasíthatták vissza kérését. Kifejezetten olyan rend kellett, amelynek nincsen háza a közelben, hogy Pázmány jelöltideje jelképes lehessen éppen a nunciusnak az irányítása, előjárósága alatt. Az elképzelés, hogy a jezsuita joghatóság megszűnése után a teljesen formálisnak tervezett szomaszka „noviciátust” Pázmány a pápa helyi képviselőjének felügyelete alatt töltsse, szintén Klesl január 11-ei levelében tűnik fel először. (Ez a LUKÁCS LÁSZLÓ által publikált levél hihetetlenül fontos, hiszen itt vázolódik először – bár helyenként alig felfejthető tömörségben – az alkalmazásra kerülő megoldás.)

B) Mikor lépett át Pázmány Péter a szomaszkákhöz? Ezzel kapcsolatban dupla terminus mutatható ki a történések kettős, Prága–Róma helyszíne miatt.

a) Mihelyt megérkezett Prágába a korábbi, 1615. november 14-ei átlépési bréve érvényének 1616. március 5-ei meghosszabbítása, a császári diplomácia elvárásaival összhangban Pázmányt De Mara nuncius 1616. március végén azon nyomban saját joghatósága alá vette. (A renden belüli személyes-

kedő támadások ekkor már elviselhetetlenek voltak. A nunciusi felügyelet alá vételt éppen Raphael Kobenzlnak a rágalmakban játszott szerepét pár hónappal később tisztázni igyekvő leveléből tudjuk, amit IVÁNYI BÉLA már 1943-ban közreadott.) Ez a *de facto* függetlenedés a jezsuita rendtől. A lépés – a turóci préposti kinevezés előkészítése mellett – elvileg már az új rendbe kerüléshez szükséges, pusztán formalitásként értelmezett, és a befogadó renddel vélhetően párhuzamosan „lepapírozandónak” tervezett – noviciátusi idő megkezdése lett volna. Megtétélekor eredetileg ennek is szánhatták Prágában, és vélhetően az érseki kinevezés szeptember végi időzítése is ehhez a pontosan hat hónappal korábbi dátumhoz igazodott. Az első két pápai brévének a részletek megvalósításában viszonylag tágabb mozgásteret hagyó tartalma, kiváltképpen a záradékaikban található mentesítések ellenére a döntés ugyanakkor merész lépés volt a nuncius részéről. A brévék ugyanis kifejezetten előírták, hogy az átlépésnek a befogadó rend – az általános előírásokat implikáló – szabályai szerint kell végbe mennie.

E téren a Habsburg-diplomácia igyekezete ellenére nem történt változás. Az elsődlegesen a szomaszka rend statútumai miatt – amelyek tiltották negyven év feletti jelentkezők befogadását – kibocsátott újabb, immáron harmadik bréve az előzőeknél pontosabban szabályozta a részleteket. Az 1616. április 21-én publikált iratban V. Pál, bár De Mara nuncius előjáróságát megerősítette, nem adott teljes körű felmentést a szerzetesrendi be/átlépésre, illetve a noviciátusra vonatkozó kánonjogi előírások betartása alól.

b) A *de iure translatio* Rómában már e bréve tartalmának előzetes ismeretében ment végbe a császári diplomácia szervezésében, amely Pázmány nevében megkezdte az érvényes szabályozásnak megfelelő átlépési procedúra lefolytatását. Pázmány az illetékes egyházi hatóságnál, a római vikariátuson *per procuratorem* április 9-én bejelentette átlépését a szomaszákához. A képviselő (egy kúriai ügyvéd, Felice da Camerino) még a március 5-ei prorogatív brévére hivatkozott, és az átlépéshez szükséges erkölcsi bizonyítvány gyanánt az előírások szerint két tanúval tanúsíttatta Pázmány feddhetetlenségét. Az aktusról április 18-án közjegyzői okirat készült. E tanúsítvány, illetve a március 5-ei, valamint az ekkorra megjelent, de tartalma előzetes ismeretének köszönhetően már eddig is az események menetét megszabó április 21-ei bréve alapján a szomaszákák római kollégiuma (San Biagio di Montecitorio) 1616. április 27-én fogadta tagjai közé Pázmányt. (A vonatkozó iratokat SÁVAI JÁNOS és LUKÁCS

LÁSZLÓ kisebb-nagyobb hiányosságokkal publikálta, a megfelelő rekonstrukcióval és értelmezéssel azonban itt is adósak maradtak.)

A harmadik, leginkább részletes és konkrét pápai irat egyfelől megerősítette a korábbi két brévében foglaltakat (szokás szerint részben átírta azokat), másfelől megszabta: a római vikariátusi eljárás nem mellőzhető el, Pázmány előjárója a nuncius legyen, ő határozza meg majd tartózkodási helyét és előtte kell fogadalmat tennie. A bréve további különlegessége: belépése pillanatától, ami 1616. április 27-én megtörtént, és ezzel *de iure* új rendje novícius-jelöltje lett, Várad szülőtte nem tartozik a szomaszka rend előjáróinak joghatósága alá sem! V. Pál emellett a még nagyobb, teljes jogérvényesség biztosítására a szokásos formulák használatával *‘pro hac vice dumtaxat’* az összes esetlegesen még ellenkező pápai rendelkezésnek, rendi statútumnak, illetve bármilyen más előírásnak (*‘caeterisque contrariis quibuscumque’*) derogált egyházfői hatalmával.⁹³⁸

A szomaszka prokurátor generális április 29-én értesítette Pázmányt arról, hogy a császár kérésére és a pápa parancsára „habitusukba” fogadták, és hogy küldi neki a rendi ruhát, az instrukciót a noviciátus végzésére, a rendi szabályzatot, és az örökfogadalom szövegét, amit a pápai bréve előírása szerint a De Mara nuncius kezébe kell majd letennie.

Eddig a történeti adatok. Következzék most értékelésük. Kezdjük az utóbbi mozzanatnál. Az a tény, hogy a noviciátus bizonyos formáságaitól eltekintve Pázmányt nem kötik a szomaszka rendi előírások, egyértelműen a bréve alapjául szolgáló kérvény azon kitételének feleltethető meg, hogy Pázmány a renden kívül elfogadhasson egyházi javadalmakat. Arra pedig már, említettük, az 1615. november 14-ei bréve felhatalmazta, hogy a Jézus Társaság bárminemű joghatóságától másik rendbe való átlépése kezdetétől szabad legyen. Mi következik ebből? Nem csekély dolgok.

Egyfelől az, hogy 1616. április 25-ei turóci préposti kinevezése, még inkább a javadalom birtokba vétele május folyamán kánonjogilag teljesen szabályos volt. Másfelől ugyanez mondható az 1616. szeptember 28-ai érseki kinevezésről is. Sőt a pápai Államtitkárság időközben több alkalom-

⁹³⁸ Nem tartjuk kizártnak, hogy a szomaszkák készségükért, illetve egyfajta kompenzációként kaptak meg egy lombardiai templomot 1616. október 8-án. ASV Segr. Brev., Reg., vol. 542, fol. 392^r–393^v + 401^v („*Pro cler. Rel. Congr. Sommasche Confirmatio concessionis ecclesiae Sancti Petri in Monforte Mediolani*”).

mal erélyesen sürgette Pázmány mielőbbi érseki kinevezését, ráadásul számított is annak nyári bekövetkeztére. Pázmány ekkoriban valóban nem jezsuita. A szomaszka rend tagja. V. Pál kétszer is ilyennek címzi: 1616. október 22-én és november 10-én (utóbbi a közismert, protestáns származás alóli felmentése). Ne feledjük: a második és harmadik bréve rendelkezése szerint 1616. november 14-ig, az első bréve kiállításának évfordulójáig volt lehetősége az átlépés megtételére, a beöltözésre és ezzel a noviciátus megkezdésére. Örök fogadalmat pedig a *beöltözés és a noviciátus megkezdésétől* számított 6 hónapon belül kellett tennie új rendjében.

Látjuk, az átlépés folyamatszerű: 1616. március 28. körül Prágában, illetve április 9–18–27-én Rómában. Sorukból először a római vikariátusi eljárás lezárásának dátumát emeljük ki: ez az a jogérvényes dokumentum, ami Pázmány *transitusának* megtörténtét tanúsítja; a szomaszka befogadás ennek ratifikációja: tehát a „szomaszkaság” kezdetének mérvadó dátuma 1616. április 27. (az április 21-ei bréve még jezsuitának címzi!). Befejezésének kulcsdátuma az 1616. november 14-ei. Pázmány eddig semmiképpen sem jezsuita, hanem szomaszka *novícius-jelölt*. Helyzetének különlegessége abból adódik, hogy az átlépés mozzanata és a noviciátus tényleges megkezdése a Róma–Prága egymástól távoli kettős helyszín miatt kivételesen nem esik egybe. Noha a császári diplomácia által 1616. április 9-ig beadott kérvény a noviciátus kezdetét a nunciusi joghatóság alá helyezéstől – ami akkorra már megtörtént – kívánta számítani, ennek a pápa, ismételjük, nem adott helyt a részleteket, konkrétumokat szabályozó április 21-ei, harmadik brévében. Pázmány noviciátusa ugyan így is roppant formális lett volna, a beöltözés mozzanatát az egyházfő mégsem engedte elmellőzni. Szintén nem járult hozzá V. Pál ahhoz a kéréshez sem, hogy fogadalmát Pázmány a nuncius távolléte esetén Klesl bécsi püspök kezébe tehesse le. A kérvényből ugyan a brévébe ezt a passzust is átvezették, ám a bréve fogalmazványát átnéző és ellenjegyző (*‘Expédiatur’*) Borghese-pápa saját kezűleg kihúzta. Pápai elismertségű rendről lévén szó, vélhetően nem akarta ezt a mozzanatot az Apostoli Szék kezéből kiengedni.

A pápai tollvonás nem várt és meghatározó fejleményekhez vezetett. De Mara nuncius ugyanis 1616. április 9-től nincs Prágában, Padova környéki fürdőikben kúraltatja magát, és eredeti szándékával ellentétben nem tér többé vissza. Pázmány tehát egyszerűen nem tudja ki előtt letenni fogadalmát. Valójában ezért nem képes a római előírások szerint *ténylegesen*

megkezdeni noviciátusát sem, nem tud beöltözni sem, hiszen nincs ott az előjárója, aki előtt ezt szabályszerűen megtehetné. Az április 21-ei bréve, a szomaszka prokurátor levelei, instrukciója, a szomaszka – jezsuitához hasonló – habitus bizonyíthatóan június közepén érkeznek Prágába. Ridolfi császári ügyvivő, pápai kamarás hozza őket, Klesl bíborosi bíréumával együtt. Pázmány azonban egy-két nap múlva már útra kel felső-magyarországi küldetésére, augusztus első harmadától tartózkodik újra folyamatosan Prágában.

Érseki kinevezésének többszöri sürgetése 1616 nyarán Róma részéről, továbbá az a tény, hogy az „előjáróságot” és a professzió kivételének fakultását nem ruházták át a július derekán kinevezett új pápai nunciusra, Visconti-Borromeóra, arra utal, hogy a pápa maga sem óhajtotta igazán a szomaszka örökfogadalom letételét. (Ne feledjük: a procedúra mögött egy protestáns gyökerű világi törvény áll.) Pázmány 1616. szeptember 28-ai érseki kinevezése (*designatio personae*), még inkább pedig 1616. november 14-ei konzisztóriumai prekonizációja (érsekségének első kánoni kihirdetése) után a fogadalomtétel tulajdonképpen aktualitását veszítette kánonjogi szempontból. Egy prekonizált apostolutód a szerzetesinél tökéletesebb, azzal kompatibilis egyházi létforma várományosa, nem tehet már örökfogadalmat. És éppen a konzisztóriumai prekonizáció napján, 1616. november 14-én lejárt annak határideje, hogy megkezdhesse noviciátusát a szomaszkaéknál. Pázmány ezen a napon megszűnt e rend tagja lenni. Következésképpen valóban jezsuita örökfogadalmá maradt hatályban haláláig. Érsekségének 1616. november 28-ai második konzisztóriumai kihirdetése és elfogadása, majd ennek alapján 1617. március 12-ei prágai felszentelése nem érintették jezsuita szerzetesi fogadalmának érvényét, csupán úgymond – más, kortárs és későbbi jezsuita főpapokhoz hasonlóan – módosították azt.

Ha Pázmányt nem nevezik ki érseknek, nagyon nagy bajban lett volna, hiszen visszakerült volna jezsuita előjárói irányítása alá, akik erre az eshetőségre gondolva 1616 nyarán fontolóra vették kizárását a Társaságból. Vagy szökevénynek – *profuga* – számított volna, vagy újra kellett volna kezdeni az átlépési procedúrát,⁹³⁹ ami további elmélyült brévefilológiára adna lehetőséget. De ezek csupán elméleti megfontolások.

⁹³⁹ Előjáró híján Pázmány „noviciátusát” sem tudta volna megkezdeni 1616. november 14-ig, pedig az hat hónap haladékot jelentett volna számára.

Mondjuk ki inkább áttekintésünk összegzését: Pázmány Prágában *de facto* 1616. március végétől az első két pápai bréve alapján, De Mara nunciának köszönhetően függetlenné vált a Jézus Társaságtól. Április 9-én Rómában *per procuratorem* hivatalosan kinyilvánította átlépési szándékát a szomaszkákhoz, amelyet a római vikariátuson egy újabb, folyamatban lévő, végül 1616. április 21-én publikált bréve tett végül lehetővé. Így kerülhetett sor április 25-én turóci préposti kinevezésére Prágában. *De iure* 1616. április 27-től 1616. november 14-ig a szomaszka rend tagja volt (novícius-jelölt), beöltözése és „noviciátusa”, valamint örökfogadalma kijelölt előjárója, a prágai nuncius eltávozása, júniusi leváltása miatt nem volt végrehajtható; majd időközbeni uralkodói érseki kinevezése, illetve épp a november 14-ei határnapon végbemenő pápai prekonizációja mindezt szükségtelessé tette. Pázmány, ha sajátos körülmények között is, de egyházzogilag teljesen szabályosan lett esztergomi érsek. 1616. szeptember 28-ai uralkodói kinevezésének elfogadásakor a kánonokkal és lelkiismeretével összhangban járt el (az eddigi kurrens tézis szerint, jelentenie kellett volna, hogy nem fogadhatja el kinevezését...). Mind ő, mind Klesl ezt a helyzetet azzal is megpróbálták áttetszőbbé tenni, hogy külön-külön levélben kérték a pápától: az előterjesztést a konzisztóriumban ne az illetékes bíboros (vice)protektor, hanem személyesen ő tegye meg. Erre V. Pál hajlandó is volt, és csak a kérés késői percepciója akadályozta meg teljesítésében. Mindemellett királyi kinevezése a magyar törvényeknek is megfelelt, hiszen előléptetésekor Pázmány valóban nem számított a jezsuita rend tagjának.

5. Pázmány szóbeli pápai diszpenzációja. A bréve-szövegek filológiai elemzése (újabb források mellett alapvetően ez szolgált az iménti narratíva alapjául), továbbá az előzmények (az ominózus 8. tc.) és a körülmények (a nuncius távozta) ismeretében teljesen érthető, ha 1616 őszén többszöri levélváltásuk ellenére sem a Kúria, sem Pázmány nem feszegette a szomaszka örökfogadalom kérdését. A brévékben foglalt terminusokkal nyilván tisztában voltak a Szent Palotában – ott határozták meg őket –, és gondolhatjuk, Pázmány is alaposan elolvasta a pápai iratok szövegét.

Egy valaki firtatja csupán a kérdést, a pápai megerősítési eljárás római szakaszának bíboros protektori ügyintézője, Giacomo Olivieri lovag. (Talán még a császári ügyvivő egyik októberi audienciáján is előkerülhetett.) Olivieri 1616. október 29-ei jelentésben arról tudósít bennünket, hogy mi-

napi kihallgatásán rákérdezett V. Pálnál, „*vajon nem lett volna-e szükség egy másik felmentésre is amiatt, hogy jezsuita volt [tudniillik Pázmány];, mégbozzá ünnepeles fogadalmas, utána pedig szomaszkák szerzetébe lépett, ahol viszont még nem tette le fogadalmát. Így felelt erre nekem [tudniillik V. Pál pápa]: «a mi engedélyünkkel jött el [mármint a jezsuitáktól], és nem alkalmas erről a dolgról említést tenni, már ne bozzátok elő ezt a kérdést, nem alkalmas tárgyalni róla, elégendő lesz, hogy jöjjön el a szomaszkáktól anélkül, hogy másról szó esnék». Ekképpen válaszoltam: «Minden rendben, Szentséges Atya, és az fog történni, amit parancsol, mivel áldásával minden dolog jól történik.»”.*

Az elhangzottak megerősítik alapvetően brèveszöveg-filológiára és a szűkebb történeti kontextus sűrű szövetű felidezésére épülő fejtegetésünket: V. Pál sem látott semmi problémát a szomaszka örök fogadalom elmaradásában, valamint szavai gyakorlatilag megfeleltethetők annak a diszpenzációnak, amit már 1616 februárjában is kész volt megadni, hogy Pázmány jezsuitaként érsek lehessen, illetve annak a szóbeli pápai felmentésnek, amit Pázmány 1625 decemberében szeretett volna kapni – vagyis ez az iménti, 1616. október végi történés nem jutott Esztergom érsekének tudomására.

Tisztázatlan kérdés, hogy fogadalmának problémája miért kezdi el 1625-ben foglalkoztatni az esztergomi érseket? 1625. december 11-én Vitelleschi generálishoz írt, imént is idézett levelében kerül elő a kérdés. Valóban említ lelkiismereti aggályt Pázmány, miszerint talán elmulasztott valamit érsekségre emelésekor. Ugyanakkor kilenc évig ez nem zavarta, és nyugodtan együtt élt volna vele? A kitétel egyfajta szófordulatnak tekinthető, a magyar hierarchia feje véleményünk szerint inkább előre tekint, mint vissza. A megoldást a levélírás dátuma adja: éppen III. Ferdinánd sikeres soproni megválasztása után vagyunk, a Titkos Tanácsban ezekben a napokban döntöttek Esterházy aranygyapjújáról, Pázmány bíborosi nominációjáról. Tudta, hogy bíborosi kinevezése esetén szerzetességének kérdése az érdeklődés homlokterébe fog kerülni Rómában. Az egyes rendek tudniillik gondosan számon tartották bíboros rendtagjaikat, számítva pártfogásukra. Megsejtette, hogy a szomaszkák elő fogják venni, és tulajdonképpen valamiféle igazolást akart arról, hogy nem lett tagjuk. Illetve így is jelezni kívánta kötődését a Társasághoz – talán azért, hogy segítsék pápai kinevezését a négy-öt Habsburg-jelölt közül. Igazolást ő nem kapott, a szomaszkák viszont igen. Az említett 1629. december 3-ai Vasoli-féle tanúsítványt ugyanis épp a bíborosi kinevezés nyomán kérték, jószerével annak napján. Mint ahogy azonnal és több ízben is folyamod-

tak Pázmány támogatásáért rendalapítójuk kanonizálása érdekében. Az új egyházfejedelem elhárította közeledésüket. Augusto Oldoni elbeszélése szerint 1632-es római útján viszont szeretettel emlékezett meg arról, hogy a szomszókák segítettek az érseki székre jutásban. A „*Chierici Regolari Somaschi*” kongregációja mindmáig tagjai között tartja számon Magyarország prímását. Most már biztosan tudjuk: ennek csupán annyi alapja van, hogy mintegy fél évig novícius-jelöltjük volt.

6. A színtfalak mögé hatoló történeti rekonstrukciónak köszönhetően nagy valószínűséggel tisztázhattuk a Pázmányt a Társaságon belül érő vádak keletkezési körülményeit, az idáig a háttér jótékony homályában meghúzódó főszereplőt is. Az azonosítás inkább módszerét tekintve érdekes, mintsem jelentősége miatt. A Pázmányt 1616. február 10-én feljelentő, őt szexuális kapcsolattal vádoló levelet a neves jezsuita rendtörténészek kompilációnak tartották és keletkezését Bécsbe helyezték. Gondos szövegfilológiával azonban kimutatható, hogy az irat Prágában keletkezett – Pázmány fő bécsi ellenlábasai ugyanakkor nyilván „képben voltak” –, és egy személy alkotása, aki három, Pázmánynak tulajdonított „szerelmes levelet” is hamisított. Az összes irat számos bennfentes információt, utalást, elszólást, érzelmi indulatot tartalmaz a közelebbi és távolabbi időkből. Ennek nyomán valószínűsíthető, hogy olyan rendtag írhatta (a címzettet Vitelleschi generálisban azonosíthatjuk), aki régóta ismerte Pázmányt, a bécsi rendházban is együtt lehetett vele, és a levél megírásakor pedig Prágában tartózkodott. A LUKÁCS LÁSZLÓNAK köszönhetően nyomtatásban hozzáférhető rendi katalógusokat felítve – aligha véletlenül – egyetlen egy olyan jezsuitát találunk, aki megfelel e kritériumoknak. A szász Georg Amende 1603–1606 között Grácban tanult teológiát, ahol Pázmány tanította őt, 1608–1612 között és 1615-ben a bécsi, 1616–1617-ben a prágai kollégium tagja volt. Ráadásul a politikától sem állt messze: 1608-tól egy év megszakítással ő az udvari prédikátor, mely beosztás meglehetősen szabadságot, befolyást és kiváló információszerzési lehetőséget, valamint intenzív politizálási hajlandóságot biztosított számára.

7. A Pázmány-elleni támadásnak volt egy, a feljelentésből kimaradt mozzanata. Eszerint Pázmánynak fiúgyereke született. A hír szintén Prágában kelt szárnyra 1616 elején (esetleges bécsi előzmények sem zárhatóak

ki). Információnk erről idáig Raphael Kobenzl – a nunciusi joghatóság alá kerülés kapcsán – már említett 1616. augusztusi leveléből volt. Ugyancsak ő hozza, hogy Pázmány a gyerekvád alól úgy tisztázta magát, hogy De Mara nuncius engedélyével egy „orvosokból, sebészekből” álló bizottsággal vizsgálattatta meg magát, akik írásbeli tanúsítványt adtak ártatlanságáról. Kobenzl tájékoztatása szerint – az egész gyerekvádát az ő és a bécsi jezsuita kollégium nyakába varrni kívánó – Georg Teuffel szintén látta ezt az igazolást.^{94o} Utóbbi Klesl bizalmi embere volt, és szereplése azt mutatja: az ügy nem maradt a prágai rendház és a pápai diplomácia berkein belül, hanem a császári udvarban is híre ment.

Nem tudunk róla, hogy azon túlmenően, miszerint IVÁNYI BÉLA publikálta páter Kobenzl levelét, a korábbi kutatás bármilyen módon is foglalkozott volna ezzel az esettel, illetve hogy magyar nyelven erről a vizsgálatról eddig szó esett volna. Vélhetően senki nem tekintette Kobenzl közlését hitelesnek, illetőleg sorai értelmezésével kapcsolatban is erős kételyek merülhettek fel. A tudósítás azonban korrelál a történeti valósággal. Az orvosi igazolást a Habsburg-diplomácia továbbította a Kúriába. Scipione Borghese, a pápai Államtitkárságot irányító bíboros nepos, főpenitenciárius 1616. április 9-ei jegyzéke szerint az igazolás – amelyet a prágai nunciátúrára küldött vissza – minden kétséget kizáróan bizonyítja Pázmány ártatlanságát úgy a gyerekvád, mind a szexuális viszony folytatása terén. Vétkessége ugyanis *‘per il mancamento, ch’egli ha’*, vagyis közelebből nem részletezett testi fogyatékosága miatt kizárható.

^{94o} „*Relatum est superioribus diebus dominum Georgium Teufl non sine gravi mea et collegii nota pro domino Pasman apud magnos in banc sententiam locutum esse: Ante menses aliquot (in Quadragesima) patrem Cobenzelium, Viennensis collegii nomine Pragam ablegatum, ea etiam de causa, ut dominum Pasman defferret ex violato castitatis voto per sacrilegium habuisse filium. Retulisse autem id primum ad celsitudinem vestram, a qua ut idem ad illustrissimum nuntium apostolicum deferret, ablegatum esse. Patrem autem Pasman ea de re monitum, convocasse omnes de collegio societatis professos, et post gravem expostulationem de iniuria sibi facta protestatum. Inde ad genua domini nuntii provolutum orasse et impetrasse ocularem inspectionem sui; et acceptisse iuratorum medici et chyrurgi testimonia (visa postmodum et lecta a domino Teuffelio), quibus abstersa sit calumnia in bonum patrem per me a collegio viennensi mendaciter iactata... Infamem illum inspectionem patris (qua ut ut abstergere potuerit infamiam de generato filio, nec per me, nec per alium a collegio Viennensi illi unquam intentam; non potuit tamen, nec poterit in aeternum, quam ipse sibi inussit, amatoris per notas et characteres secretos exaratis litteris) ante institutam et peractam fuisse, quam ego advenire Pragam. Ego enim ipso die, quo ingressus sum Pragam, non sine rubore, quam religiosa mihi exprimeret modestia, de illa iam transacta et ore reverendi patris Gerani, collegii rectoris inaudivi. Quomodo ergo illa ad mea et post meam accusationem orari potui et impetrari?“. Kobenzl Kleslhez (részlet), Bécs, 1616. augusztus 3. IVÁNYI, Pázmány kilépése, 17skk.; LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány?*, 249–250.*

A hitelességében nehezen megkérdőjelezhető történeti adat közlésén és a történeti narratívába illesztésén túl a magunk részéről csupán két szempontot látunk szükségesnek felvetni. Az egyik, hogy 1616-ban a pápai Államtitkárság ezzel kapcsolatban semmilyen utalást nem tett egy esetleges kánoni *impedimentum*ra.⁹⁴¹ A másik, hogy az eddigi heroizált és mitizált – a magyar barokk próza atyját sejtetés-szerűen késő reneszánsz személyiségjegyekkel felruházó – képpel ellentétben azt kell diagnosztizálnunk, hogy Pázmány testileg nem volt teljesen egészséges. Sőt kortársai is tudomást szereztek fogyatékoságáról, miután ezt becsülete védelme érdekében, a Jézus Társaságon belül keletkezett rágalom cáfolatára fel is vállalta. A történelemben, a magyar irodalomtörténetben egyáltalán nem példa nélküli módon zsenije kibontakozásához erős kompenzációs folyamatok járulhattak hozzá. Habár a Pázmány lelki alkatáról, géniuszáról stb. szóló tanulmányokat alighanem újra kell majd értékelni, amit most megtudtunk, teljesítménye, nagysága, életműve értékét semmiben sem csökkenti. Sőt éppen ellenkezőleg a szenvedés misztériumába emeli személyét, munkásságát – amennyiben hozzá illoen teológiai kontextusba helyezzük e kérdést.

8. Pázmány prímási kinevezése – a kora újkori magyar–szentszéki kapcsolatok átfogó kutatása oldaláról közelítő – történelmi vizsgálatának legfontosabb interdiszciplináris vetületét elsősorban abban láthatjuk, hogy az elemzés során megvilágítottuk azokat a körülményeket, amelyek – „szürke eminenciás” volta ellenére is – az addig elsősorban író Pázmányt elsősorban politikussá, államférfivá s egyházfővé tették, lezárták alkotói életpályájának meghatározó fejezetét. Az irodalomtörténeti hasznosítás mellett vizsgáldásunk során nem várt módon egy érdekes művészettörténeti eredménnyel is gazdagodhattunk.

Tulajdonképpen eddig is lehetett (volna) tudni Dobronoky György Pázmány halála utáni, épp az 1616. november 10-ei, a protestáns származás alól felmentő bréve eredetijének hátoldalára írt lejegyzéséből, hogy „1633-ban” (valójában 1630 novemberében) Vitelleschi generális megkeresése nyomán Pázmány a következő nyilatkozatot tette őelőtte: „sohasem volt szomaszka, sohasem öltötte magára öltözéküket, sohasem volt a novíciusuk

⁹⁴¹ Nem is tehetett volna. Vö. BÁNK JÓZSEF, *Kánoni jog. I: Bevezetés a kánoni jogba – A kánoni jog forrásai – Személyi jog. II: Igazgatási jog – Eljárási jog – Büntető jog*, Budapest 1960–1962, 491–499 (101§), különösen 492.

egy pillanatig sem”. Nos, a részletes rekonstrukcióból láthattuk, hogy az első állítás részben hibádzik, Pázmány 1616. április 27. és november 14. között *de iure* e kongregáció tagjának („*Petrus Pázmány C.R.S.*”) számított, a másik kettő viszont teljesen helytálló. Nem volt novícius, csupán novícius-jelölt, és a beöltözésére nem került sor.

Mi a helyzet akkor Pázmány úgynevezett „szomaszka portréjával”? A kérdés jelentőségét az adja, hogy első hiteles, egykorú ábrázolásának ez a festmény tekinthető. A korábban ismert jezsuita, szintén Pannonhalmán őrzött portré vélhetően későbbi, erről készült másolat. BUZÁSI ENIKŐ, az e téren leginkább szakavatott szakember állítja ezt. A „szomaszka-sejtés” publikálása szintén hozzá köthető. Alapja, hogy Pázmány a képen egy fehér *capucinum*os ruhadarabot visel. Nyilvánvalóan nem jezsuita, sem nem érseki, bíborosi öltözék. Talán kizárásos alapon adódott a szomaszka értelmezés, amelynek forrása a pannonhalmi gyűjtemény kéziratok katalógusa.

Cáfolatára – amellet hogy tudjuk, beöltözése elmaradása miatt nem hordhatta 1616 júliusában Prágába vitt habitusukat – Ridolfi ügyvivő 1616. február 20-ai jelentését idézhetjük első helyen, miszerint a szomaszka szerzetesek öltözéke lényegében nem különbözik a jezsuitákétól. A Giancarlo Rocca által szerkesztett vonatkozó kurrens katalógus is kizárólag fekete, a jezsuitától szabászatában eltérő ruházatról ad leírást. Megkeresésünkre a rend központi levéltárosa, P. MAURIZIO BRIOLI sem tud a képen látható fehér ruhadarabról, s a rendi iratokban sincs semmi nyoma ilyennek, a novíciusokkal kapcsolatban sem.

Az ábrázolás tehát nyilvánvalóan nem lehet szomaszka. A korábbi életpálya felsorolásból viszont kimaradt még egy tisztség, ami elvezet a megoldáshoz: a turóci prépostság. Turóc eredetileg premontrei alapítású volt, és a magyarországi premontreiek még a 18. században is hasonló szabású fehér *mozzettát* hordtak, mint amilyen Pázmányon látható. Az érsekjelöltnek nyilván külsőleg is kifejezésre kellett juttatnia – például felső-magyarországi küldetése során, és főként a protestáns rendek előtt –, hogy nem jezsuita többé, amit ennél kézenfekvőbb módon aligha tehetett volna meg. A fehér *mozzetta* ugyanis egyszerre fejezte ki prelátusi és szerzetesi jelleget. Sajátos paradoxon, hogy a kép festése idején – amit 1616. április 25., turóci prépostsága kezdete és leginkább szeptember 28., érseki kinevezésének napja közé tehetünk – Pázmány egyúttal átmenetileg valóban a szomaszka rend tagja volt *de iure*. A premontrei eredetű fehér *capucinum*os *mozzetta* alatt viszont

szemmel láthatóan jezsuita kollárés habitust, illetve fején a jezsuitákéra emlékeztető birétumot viselt.

9. Pázmány Péter érseki kinevezése a historiográfiában vagy töredékesen, kulcsfontosságú szereplők és információik mellőzésével, vagy szűk, rendtörténeti megközelítésben került tárgyalásra. Márpedig akár axiómaként is kezelhetjük, hogy előléptetése a benne szerepet játszó tényezők: a császári és a pápai udvar, a Jézus Társaság és a magyar rendek, illetve meghatározó irányítók, képviselők és szereplők különféle szintű érdekektől és ellentétektől átszőtt viszonyrendszerébe, tevékenységébe illeszkedik. Nyilvánvalóan nem elszigetelt, hanem interaktív módon. Ez az interakció számos esetben a forrásokban is tetten érhető, részben úgy, hogy Pázmány ügye rendre ugyanazon visszatérő problémákkal együtt szerepel.

A legfontosabb ilyen szereplő – a már említett pápai nuncius, Placido de Mara mellett – Lodovico Ridolfi pápai kamarás, a római császári ügyvivő. Ő gyakorlatilag Pázmány római *alter egója* 1615 tavaszától 1616 tavaszáig. A Habsburg-diplomáciát irányító Melchior Klesl utasításai szerint, illetve gyakran saját belátása szerint tárgyal a pápával audienciáin az érseki kinevezéssel és Pázmány személyével kapcsolatban felmerülő problémákról, ír kérvényeket a leendő főpap nevében, érdekében, intézi, szervezi a szerzetesi *translatio* jogi aktusait. A kora újkori diplomácia sajátos rendszerének köszönhetően függése kettős: egyszerre számít császári és pápai kliensnek. Szerepe 1616 nyarára megfordul: ekkor V. Pál küldötteként a prágai udvarban találjuk. Ridolfi személyes ismeretsége Pázmánnyal 1614/1615 teléről datálódik. Ügyvivői szolgálatai pápai, császári részről folyósítandó finanszírozásának ügye – ami a császári–pápai kapcsolatok forgalmában szép számmal előforduló kölcsönös gesztusok sorába illeszkedik – többször szerepel együtt Pázmány kinevezésével. A kölcsönhatás nyilvánvaló bizonyítéka, hogy 1615 novemberében Borghese bíboros támogatásával a betöltés előtt álló esztergomi érsekség jövedelmeiből kívánt magának járadékot szerezni.

A Pázmány kinevezését az Örök Városban intéző, befolyásoló Ridolfi II. Mátyáshoz írt, a kutatás által eddig nem hasznosított jelentései a történeti megismerhetőség elsőrendű forrásai. Ugyanez mondható el az őt 1616 májusától egy évig helyettesítő fivére, a később domonkos generális Niccolò Ridolfi *dispacciairól* is. Ráadásul ő végezte Pázmány pápai bullái kiállítatá-

sának ágensi feladatait is. A költségekről készített kimutatása a prímási szék 1616. évi betöltése kapcsán tárja elénk szinte teljes egészében a korabeli bonyolult kúriai eljárásrendet, beleértve a pallium adományozását is. Hasonlóan mély bepillantást engednek az ügyintézésbe a Magyarország és az örökös tartományok protektorátusa részéről belefolyó Giacomo Olivieri jelentései, amelyeket heti gyakorisággal Franz von Dietrichstein bíboros protektor-nak küldött Olmützbe, Brünnbe. A részinformációk özönén túl ezen ágensi jelentések legértékesebb üzenete a mának a már idézett pápai szóbeli felmentés a szomaszka szerzetesi örökfogadalom elmaradása miatt.

A Pázmány promóciójával közvetlenül kölcsönhatásba kerülő ügyek közül a Habsburg-képviselőt finanszírozásánál jóval jelentősebb a bécsi egyetem és a jezsuita kollégium egyesítésének kérdése. A Társaság ebben éppen úgy szembehelyezkedett a császári és pápai akarattal, mint Pázmány kinevezése esetében (ami a katolikus magyar rendekkel is konfliktushelyzetet eredményezett a rend számára). A kérdés fontosságát részben az adja, hogy az e kérdésben keletkezett szép számú források teszik lehetővé – sokszor érintőleges említésekkel – a Pázmány körül zajló rendi események megismerését. Magyarázatot kaphatunk arra is, hogy V. Pál miért nem volt kellő tekintettel a vele szembeszegülő Társaság ellenvetéseire, érdekeire. Még inkább meghatározó azonban ennek nyomán az a felismerés, hogy a Pázmány ki/átlépése, majd érseki kinevezése körül folytatott harc nem elszigetelt jelenség, hanem a Melchior Klesl és a Jézus Társaság között egyre mélyülő ellentétek sorába illeszkedik. Amikor tehát a jezsuiták Pázmányt támadják minden lehetséges eszközzel (például a császári udvar jezsuita hitszónoka...), és mind makacsabban kívánják eltávolítását Magyarországról, majd már rendjükből is, nem biztos, hogy ő az elsődleges célpont, hanem sokkal inkább mögötte álló patrónusa, a császári Titkos Tanács nagyhatalmú elnöke. Az ellentétnek ugyanakkor a bécsi egyetemi unió is csupán egyik szimptomája. A valós ok egyértelműen a klesli politika természetrajzában keresendő.

10. Szintén ehhez az okhoz, a klesli hatalomgyakorlás módozataihoz juttunk el, amikor befejezésül feltettük a legfontosabb történelmi kérdést, amely egész egyszerűen hangzik: vajon mik is lehettek az okai Pázmány érseki kinevezésének? Mi magyarázza a római és prágai udvar, pápa és császár együttes, példátlan ragaszkodását személyéhez a nyilvánvaló problémák, jogi nehézségek, denúnciaciók ellenére?

A korábbi kutatás, amennyiben reflektált a kérdésre, arról szólt, hogy Forgách jelölte őt utódának. Ennek azonban semmi nyoma nincsen a forrásokban. Sőt a bíboros előd a kilépési folyamat kezdetétől, 1615 tavaszától végig a háttérbe húzódik, egyetlen egyszer sem exponálja magát gyóntatója mellett. Elképzelhető, hogy kerülni kívánta a konfliktust azzal a renddel, amelynek épp kollégiumot alapított Nagyszombatban (mely alapításban Pázmány is tevékeny volt, legalábbis 1614/1615 fordulóján). A kérdés megítélése még bonyolultabb, ha figyelembe vesszük a prímás és a bécsi püspök között meglévő feszültséget, és azt, hogy Pázmány már korábbi patrónusa életében, 1615 tavaszától Klesl támogatásával intézte kilépésének ügyét a Kúriában.

Az előléptetés okául Pázmány írói, térítői munkáját szokás előhozni. Kétségtől nem mellékes mozzanat. Úgy tűnik azonban, hogy ez leginkább a magyar katolikus rendek számára lehetett meghatározó szempont. Elgondolkodtató viszont, hogy még az ő, a prímási szék mielőbbi betöltését sürgető emlékiratukban is többségben vannak a politikai, vagy inkább politikai jellegű szempontok. A kúriai megnyilatkozásokban kifelé rendre az esztergomi főegyházmegye és a katolikus vallás érdekei szerepelnek, a belső diplomáciai levelezésben ugyanakkor már Magyarország szükségletei állnak az első helyen. A római Habsburg-ügyvivő az átlépési eljárás során a római vikariátus előtt kifejezetten arról beszélt, hogy az uralkodó kérésére a pápa „a Magyar Királyság legsürgetőbb ügyei okán” adott a rendváltásra brévében engedélyt. Az 1620–1630-as években maga Vitelleschi generális szintén arra hivatkozva igyekezett gyengíteni Pázmány prelatúrájának precedens jellegét, hogy arra elsődlegesen a „Magyar Királyság üdve” miatt volt szükség!

A korabeli epizkopátus elmélyültebb proszopográfiai elemzésével kimutatható, hogy a kora újkor folyamán az esztergomi szék betöltésében alkalmazott szempontoknak – a forrásokban rendre előtűnő érveléssel ellentétben – több főpap is megfelelt volna, leginkább a szóba is került, és Roberto Bellarmino által támogatott Telegdy János, a hitvitázó Telegdy Miklós unokaöccse. A magyar (egyház)történelemben azonban páratlan módon egy rendjén belül súlyos problémákkal küszködő jezsuita szerzetesből lett nem lebecsülendő egyház- és világi jogi nehézségek ellenére egy év leforgása alatt a magyar hierarchia irányítója, az ország első politikai rendjének, a *status ecclesiasticus*nak vezetője, a nádor mellett a királyság

legrangosabb főméltósága. A páratlan karrier mögött nem szokványos okot kell keresnünk. Ráadásul olyat, ami közös nevezőt képezett az előléptetésben kompetens prágai és pápai udvar számára. Ez nyilvánvalóan nem lehetett Pázmány magyar nyelvű hitvita-irodalmi és prédikációs munkássága, amely még az efféle dolgokra rendeltetése szerint fogékonyabb Jézus Társaság számára sem volt mérvadó. Különböző nem kívánták volna őt éppen fő műve, a *Kalauz* 1613. évi megjelenése után alig egy esztendővel eltávolítani az országból. Ugyanakkor tételesen bizonyítható, hogy a magyar jezsuita neve Forgách halála után párhuzamosan vetődött fel úgy Placido de Mara prágai nuncius, mint Melchior Klesl részéről. Utóbbiról, bár személye rendre előkerül a vonatkozó szakszövegekben, értékelés leginkább csak annyi hangzott el, FRAKNÓI részéről, hogy „Pázmány kinevezése körül tevékeny volt”.

Ha megnézzük azokat a politikai ügyeket, amelyek az esztergomi érseki szék betöltésével párhuzamosan, sok esetben annak tárgyalásával együtt a korabeli Habsburg–pápai kapcsolatok ránk maradt diplomáciai forrásaiban előtűnnek, két fontos területre figyelhetünk fel. Az egyik az úgynevezett gradiscai háború. Az 1615–1617 között Velence és Ferdinánd gráci főherceg között, holland és spanyol közreműködéssel folyó lokális konfliktussal nyilvánvalóan semmiféle közvetlen kapcsolat nem volt. A háborúval kapcsolatos római, prágai tervezgetések ugyanakkor megvilágítják előttünk a korábbi és kiváltképpen a későbbi éveknél mélyebb és kölcsönös érdekazonosságot, ami épp a kinevezés körül folyó tárgyalások időszakában jellemezte a két európai nagyhatalom: a pápa és a császár viszonyát. Az egy évtizede Velencét kiközösítő és vele majdnem háborúba bonyolódó Borghese-pápa császári hadba lépést szeretett volna elérni a *Serenissima* megleckéztetésére. A Habsburg-diplomácia pedig azon ügyködött, hogy az Egyházi Állam lehetőleg nyílt fellépéssel – pénz- vagy egyenesen katonai segély formájában – sodródjon be a küzdelembe. 1615–1617 folyamán a mindinkább Itália felé forduló pápaság számára geopolitikai megfontolások alapján az elsőrendű külpolitikai partner a császár volt. Pontosan úgy, ahogy egy jó évtized múltán a mantovai háború kapcsán már Franciaország.

A másik, a forrásokban rendre előkerülő kérdés, a Habsburg-utódlásé már jóval összetettebb, és sokkal jelentősebb. Olyannyira, hogy a pápai Államtitkárságot felügyelő Scipione Borghese bíboros nepos szerint aktuálisan az egész kereszténység legfontosabb ügyének számított, amit aligha tartha-

tunk túlzásnak. A korosodó II. Mátyásnak ugyanis éppúgy nem volt utóda, mint bátyjának, Rudolfnak, ami pedig a még csak nem is egy évtizeddel korábban kitört *Bruderzwist*nél is súlyosabb következményekkel fenyegetett. A már a „testvérvizályban” is aktív közvetítő szerepet vállaló pápai diplomácia 1615-től kiemelt stratégiai célnak tekintette, hogy a trónöröklés még az uralkodó életében megtörténjék, mégpedig az intranzigens katolikus Ferdinánd gráci főherceg javára. E cél elérését több tényező is nehezítette. Először is az, hogy a dinasztia spanyol ága rokonsági fokon megalapozottabb utódlási igénnyel léphetett fel. Madriddal tehát külön meg kellett egyezni. Továbbá Ferdinánd mellett felvetődött az uralkodó fivére, Miksa tiroli főherceg neve is, leginkább római királyként. A birodalmi választók e törekvése nemcsak a Habsburgok, hanem országaik megosztását, végső soron a dinasztia hatalomkoncentrációjának és ezzel túlélési esélyeinek jelentős csökkenését eredményezte volna. A legkomolyabb problémát a Habsburg-utódlás rendezésében a császári főminiszter, Klesl politikája jelentette. A bécsi püspök világosan érzékelt a konfesszionális feszültségnek a Katolikus Liga és a Protestáns Unió megalakulása által jelzett fokozódását. II. Mátyás hatalmi rendszerét – aligha elválaszthatóan az uralomra jutásban 1608 során kapott támogatásuktól – a protestánsokkal történő folyamatos egyeztetésekre építette. Az 1612-ben sikeres császárválasztáshoz vezető *Ausgleich* avagy *Composition* politikája egy különleges egyensúly-helyzetre épült, amit fenn kívánt tartani. Ez a politika az 1616 áprilisában a bíborosi méltóságra emelt Kleslt mindinkább szembeállította a katolikus Tirolt maga mögött tudó Miksa főherceggel, a Stájerországot erélyesen és sikeresen katolizáló Ferdinánddal, illetve az ő – egykori ingolstadti diákjuk – módszereivel és személyével feltétel nélkül azonosuló Jézus Társasággal.

A klesli *Composition* politikája az utódlás viszonylatában megoldhatatlan dilemma elé került. A teljes körű megegyezés a protestánsokkal – ami Klesl számára is garanciát jelenthetett volna – még a spanyoloknál, Miksánál némileg kevésbé radikális Ferdinánd személyében is kivitelezhetetlen volt. Ferdinánd örökössé nyilvánítása pedig nem jelentett volna mást, mint azt, hogy a bíboros a hatalmat önként és előre átadja a reá mind ellenségesebben tekintő főhercegnek és körének. A főminiszter a Kúria minden – 1616 nyarától már heti gyakoriságú – ráhatása ellenére az időhúzásra játszott. A spanyolokkal történő megállapodás hátráltatásával igyekezett a meglévő erő-

viszonyokat fenntartani, egyúttal pedig pozícióit úgy megerősíteni, hogy a hatalomátadás módját, ütemezését ő maga határozhassa meg, tolhassa ki a legutolsó pillanatig (vagy talán még azután, tudniillik Mátyás halála utánra), és politikai, kormányzati befolyását, ha áttételesen is, de a későbbiekben is megtarthassa.

Ebben az európai politikai helyzetben és klesli koncepcióban jutott meghatározó szerep annak a Pázmánynak, akinek politikai nézetei – BENDA KÁLMÁN elemzéséből ismerjük őket – közel álltak a bécsi püspökéhez. A bíboros főminiszter joggal vélhette, hogy Pázmány érseki kineveztetésével Magyarország egyik fontos irányítója vele egy irányban fog politizálni és az ő javára fogja kamatoztatni tehetségét. Sőt tekintve az előzményeket, a kinevezésében játszott saját szerepét, az új magyar rendi vezető feltétlen lojalitásában is biztos lehetett. Sokkal inkább, mint bármelyik más magyar prelátusában, illetve az előd Forgách Ferencében, akivel Klesl viszonya sohasem volt felhőtlen (Mátyásé nemkülönben), és akinek váratlan halála nagyon kapóra jött a politikai háttérét erősíteni kívánó császári főminiszternek. (De Mara nuncius 1616. október 25-ei jelentésében felveti a mérgezés gyanúját. Amennyiben egy modern autopszia és laboratóriumi vizsgálat igazolná ezt, jelentőségét felesleges taglalni.)

A WOLFGANG REINHARD nevével fémjelezett kora újkori mikropolitikai kutatások egyik fő megállapítása, hogy a korabeli politikai kinevezések döntő mozzanata elsődlegesen és deklaráltan a lojalitás biztosítása, és minden ilyen aktus kizárólag a korszak fő társadalom szervező elve, a patrónus–kliens szisztéma (magyar változata a familiáris-rendszer) összefüggésében értelmezhető és értelmezendő. Ebben a megközelítésben kijelenthetjük, hogy Pázmány a Habsburg-döntéshozatalt aktuálisan kézben tartó császári főminiszter, Melchior Klesl klienseként került az esztergomi érseki székhelybe. Primátusa a bécsi Kärtner Strasse-i pékmester fiából szintén hihetetlen magasra jutó főpap-politikus érdeme.

Pázmány másodlagos kötődését tekintve egyúttal a Borghese-pápa kreatúrájának tekinthető. Nem csupán arról volt szó, hogy a Habsburg-szentzéki érdekazonosság, kiváló diplomáciai viszony, a császári főminisztert minden kisebb-nagyobb ügyben megnyerni és politikájában befolyásolni akaró pápa a Pázmánynak adott – méltán különlegesnek mondható – kedvezményeket pusztán Klesl többszöri és sürgető fellépése nyomán engedélyezte volna. Az Olivieri által megörökített pápai szavak, miszerint *'certo*

anco amiamo il padre Paskan', azaz „bizony szeretjük páter Pázmányt is”, nem az általános szeretetparancs jegyében fogantak, hanem egy korabeli speciális terminusnak tekinthető, miszerint az új érsek a pápai klientúrához is sorolható. Egyszerűbben – és nem a kora újkor ceremoniósan cizellált társadalmi rendszerének megértéséhez, megvilágításához szükséges fogalmat használva – úgy fogalmazhatnánk, Pázmány bizonyos szempontból teljesen és feltétlenül bírta az egyházfő bizalmát. Ne feledjük, érsekségének ideája párhuzamosan a pápai nunciussal is felvetődött, maga Klesl pedig a Pázmány mielőbbi kinevezésére irányuló, az 1616. április 21-ei bréve kiállítását követően kúriai sürgetéseket felhasználva – persze nem kis túlzással – arról írt és azt közölte az ideiglenes császári ügyvivővel audienciáján: az érseki kinevezésre V. Pál kedvéért került sor.

Ennek a pápai bizalomnak az alapját – Placido de Mara nuncius kedvező jelentéseinek sorozata mellett, sőt inkább előtt – semmi másban nem találhatjuk meg, mint abban a személyes benyomásban, amit a magyar jezsuita az egyházfőre az 1615. január 5-ei audiencián tett. Itt Pázmány nemcsak a nagyszombati kollégium alapításáról, Magyarország vallási és valláspolitikai viszonyairól szólt a pápának. Az Államtitkárság 1615. január 10-ei jegyzéke arról tudósít bennünket, hogy kezdeményező módon Pázmány maga hozta elő: a Szentszéknek különös figyelmet kellene fordítania a magyar és a cseh trón, valamint a császári méltóság öröklésének biztosítására. Az általa elmondottakat részletesen annak ellenére sem ismerjük, hogy V. Pál kérésére január 11-én írásban is benyújtotta helyzetelemzését. Abban azonban biztosak lehetünk, a továbbiakban Pázmányra úgy tekintettek a Kúriában, mint akire a szentszéki diplomácia számíthat „az egész kereszténység legfontosabb ügyének” kedvező végkimenetelében.⁹⁴² Akár Kleslre gyakorolt befolyásán keresztül, akár közvetlenül is, mint a magyar korona biztosításának kulcsszereplője a rendi választás menetében.

Míg a pápai döntéshozatalban csupán kitapogatható Pázmány preferálásának *ratio ultimája*, Klesl esetében ez még nyilvánvalóbb. Több forrásból is nyilvánvaló, hogy Pázmány részese volt az utódlás körüli udvari harcoknak. Patrónusa vélhetően a mind elégedetlenebb főhercegek megtévesztésére 1616. augusztus végén őt küldi Dietrichstein bíboroshoz, hogy közölje

⁹⁴² Ugyanezen a napon az Államtitkárság titkosított jegyzékben is jelezte a prágai nunciátúrának, hogy már mennyire aktuálisnak tartja az utódlás rendezését. Borghese titkosított jegyzékét De Mará-hoz, Róma, 1615. január 10. ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 367, fol. 4^{rv}.

vele: lemond javára a hatalom gyakorlásáról. Ezt persze senki sem hitte el neki. 1616. október 24-én Melchior Klesl – mondván, senki másban nem bízhat – Pázmánnyal íratja meg azt a levelét, amelyben közli a pápai Államtitkársággal: az uralkodó Bécsbe szándékozik menni az utódlás rendezésének elviselhetetlen halogatása miatt már-már lázadó Miksa főherceg megrendszabályozására. Az Ausztriát kormányzó és a bécsi Udvari Kamarát ellenőrző Miksa főherceg 1616 novemberében nem is volt hajlandó átadatni Pázmánynak a primási birtokokat, csak azután, hogy személyesen magához rendelte Bécsbe, aminek az új érsek tüstént eleget tett.

Pázmány harmadik, ugyanakkor legfontosabb, nem választott és nem is elnyert, hanem természetes klientúrája, amit alattvalói lojalitásnak nevezhetünk, mindenekelőtt ahhoz a dinasztiahoz kötötte, amelyet egész élete folyamán országa és vallása fő védelmezőjének, garanciájának tartott. Ezt a lojalitást mélyítették, perszonalizálták a hosszú gráciévek a trónöröklésre legesélyesebb Ferdinánd főherceg irányában. A leendő II. Ferdinánd az érseki kinevezéskor írt gratulációjában oda nem illő módon hangoztatta elkötelezettségét a Jézus Társaság irányában, ami talán egyfajta subztilis figyelmeztetés is lehetett az új primás számára: a renden belüli hányattatásai ellenére sem feledheti kötődését a Társaság és az azt patronáló dinasztia irányában.

A források töredékessége miatt rekonstruálhatatlan, hogy Pázmány érseksége első másfél évében hogyan kezelte nap mint nap azt a bonyolult viszony- és feltételrendszert, melynek mentén kinevezése végbement. A „főhercegek (és a Társaság) vs. Klesl” mind élesebbé váló – és folyamatos pápai mediációtól kísért – politikai harc a spanyol diplomácia támogatásával az előbbi fél javára kezdett eldőlni. Miksa és Ferdinánd 1617 márciusában megegyezett az utódlás rendezésére küldött rendkívüli spanyol követtel. Oñate grófja a róla elnevezett – mind Klesl, mind mások előtt hosszú évekig titokban maradt – szerződésben (*Pactum de Successione Regnorum Hungariae et Bobemiae*) elzászi és észak-itáliai kompenzációkért lemondott Ferdinánd javára a spanyol ág trónigényéről. A bíboros főminiszter ezután egyre inkább elveszítette az irányítást az események felett. Ferdinánd júniusban cseh király lett, és ősszel megkezdődtek a magyar királyválasztás előkészületei.

A halogatáson szinte már mániákusan ügyködő Klesl egyetlen egy érvel tudta és kívánta hitelesíteni politizálását Ferdinánd előtt. 1618. február

2-án a szokásos terjengős stílusában, ám egyértelműen közölte vele: nem törődve a támadásokkal Pázmányt éppen a magyarországi Habsburg-utódlás biztosítása, jelesül az ő trónra lépése végett nevezte ki korábban érsekké, akinek jó szolgálatai most messzemenően igazolják ezt a döntést! Noha a bíboros rendszerint bátran élt a politikai disszimuláció eszközeivel, e közlését korábbi megfigyeléseink összefüggésében teljesen hitelesnek fogadhatjuk el. A színlelés itt abban jelentkezik, hogy két nappal később ugyanakkor szemlátomást türelmét veszítve ingerülten utasította a prímást: megkérdése nélkül a továbbiakban ne merészeljen lépéseket tenni a királyválasztó diéta érdekében.

Nehéz eldönteni, hogy mit tekintünk inkább zseniálisnak Pázmány részéről? Azt, ahogy a protestáns többségű országgyűléssel – a hozzá 1618. február 1-jén, most már tudjuk, milyen előzmények után intézett buzdító pápai bréve szellemében – el tudta érni, fogadtatni a katolikus gráci főherceg megválasztását, akit július 1-jén Pozsonyban meg is koronázott. Vagy inkább azt, hogy a Habsburg-ház magyar trónöröklését úgy volt képes véghezvinni, hogy közben nem került sor kenyértörésre közte és karrierjét előmozdító patrónusa között. Klesznek egészen annak bukásáig bizalmasa maradt, ugyanakkor a letartóztatás és a bíboros ellen indított per a sikeres királyválasztás után egy pillanatra sem ingatták meg pozícióit a bécsi udvarban. Sőt ő lehetett az első és talán az egyetlen, aki az osztrák kardinálist angyalvárbeli kiszabadulása után 1622 decemberében azonnal megkereste levelével, így téve tanúságot a politikai mellett kivételes emberi kvalitásairól is. Sőt 1627 karácsonya előtt, még bécsi nyilvános bevonulása előtt sietett felkeresni Bécsűjhelyen a római száműzetéséből éppen hogy visszatért bíborost, akivel órák hosszat beszélgetett.⁹⁴³

Már-már érthetetlen, hogy FRAKNÓI VILMOS, aki a Pázmány kinevezését követő időszakban oly részletesen és élvezetesen mutatja be szerepét a királyválasztásban 1617–1618 során, és hangsúlyozza jelentőségét, még utalást sem tesz arra, hogy ennek valami kapcsolata lenne az előző év különle-

---

⁹⁴³ „Úgy vagyon, által mentem volt Cardinal Klesel uramhoz, de bizony sem magam, sem senki olyanul nem beszéltem, hanem három vagy négy óráig voltunk együtt, és minthogy a Szent Innepek előttem voltak, vacsora után szövetnikivel jöttem ki Új Helyből.” Pázmány s.k. levele Dallos Miklós győri püspökhöz. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára, Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Cimeliotheca VII, n. 427. Feldolgozása és kiadása egyetemi Pázmány-szemináriumunk keretében: FEHÉR LILLA–KANÁSZ VIKTOR, *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökhöz*, Századok, s.a.

ges („csudálatos” – írta Thurzó nádor prágai ágense) és máshogyan kellően megmagyarázhatatlan történéssel: érseki előléptetésével. A Pázmánnyal foglalkozó többi neves szerző is kivétel nélkül leírja, hosszabban-rövidebben, hogy primásként Pázmány első kiemelkedő feladata a királyválasztás lebonyolítása volt. A két mozzanat között viszont ők sem keresnek összefüggést, még halvány utalás szintjén sem.

A mi vizsgálatunk legfontosabb tézise ugyanakkor így hangzik: Pázmány Péter nem csupán a magyarországi Habsburg-berendezkedés századokra kiható konszolidációjának meghatározó támasza volt, ahogy SZEKFI GYULA írja, hanem már kinevezésére is ezzel összefüggésben, ennek érdekében került sor a harmincéves háború előestéjén. Konkrétan a Habsburg-utódlás rendezésével kapcsolatosan, amely a császári és pápai politika kivételes – a kétpólusú kinevezés összhangját megteremtő – egymásra utaltságát eredményezte, és amelynek megoldási hiányosságai közvetlenül vezettek az utolsó nagy európai vallásháború kirobbanásához.

Furcsa paradoxon, hogy az a II. Ferdinánd, aki a legfőbb haszonélvezője lett Pázmány érsekségének, szoros jezsuita kötődései miatt soha nem ültette volna Várad szülöttét a primási székbe. „Kitalálását” fő ellenlábásának, Melchior Kleslnak köszönhetette, akinek kézjegyét, sajátos politizálási stílusát a fordulatos történet szinte összes részlete magán hordozza. A magyar szerzetest elsősorban személyes politikai érdekeiből felkaroló, európai dimenziókban gondolkodó Klesl leginkább maradandó hatású tette pedig pályafutása során alighanem nem volt más, mint hogy a magyar történelem: úgy művelődés- és politika-, mint egyháztörténeti vonatkozásban egyik legkiemelkedőbb alakját a Borghese-pápa V. Pál tevőleges közreműködésével történelmi helyzetbe hozta. Színes mikropolitikai láncolatok változataiból álló hatalomgyakorlása eme makropolitikai következményét azonban az utókorral ellentétben maga nyilván sosem ismerte fel.

* * *

„Korábban a renaissance, később a racionalizmus és a felvilágosodás emberei sokkal egyszerűbbek, szinte üvegből vannak a 17. század emberéhez képest, akinek csak áttetsző, nem átlátszó alakja árnyat és fényt igen, de a lélek primer mozgatóit ritkán mutatja meg nekünk. A kutató itt súlyos kútfői feladat előtt áll: kénytelen az e korból már igen nagy tömegekben fennmaradt kútfői anyagot, az egykorú hivatalos,

félhivatalos nyilatkozatokat, az ellenfél brutális vádjait, a szereplő feleknek legkülönbözőbb elleplezési, félrevezetési szándékból tett enunciacióit végigvizsgálni... és végül is aránylag csekély számú adatból konstruálni meg a múltbeli történetet, a szándékok és a valóban használt eszközök rajzát... Ne feledjük el, ez a korszak még nem jár mezítelenül az agorán, mint saját korunk és az azt megelőző század; barokk pompájából ki kell bontanunk egy pillanatra, hogy a lényegre rátaláljunk. Mindezek a magyar történetre is érvényes megállapítások. Hazai történetkutatásunknak legszilárdabb meggyőződése kell hogy legyen: a magyar történet eseményei az európai, nyugati sorozatba tartoznak...”⁹⁴⁴

SZEKFŰ GYULA klasszikus sorait e könyv mennyire tudta igazolni, megvalósítani: sikerült-e a történeti esszenciát a források özönéből kimunkálnia és az európai viszonyok közé illeszteni, eldöntését a kritikus olvasóra bízjuk.

---

⁹⁴⁴ SZEKFŰ GYULA, *Bethlen Gábor: Történeti tanulmány* (szerk. Pamlényi Ervin), Budapest 1983, 34–35.

DOKUMENTUMOK

Nagyszombat, 1614. október 10.

Forgách Ferenc bíboros V. Pálhoz

Forgách bíboros közli a pápával: mivel Pázmány Péter jezsuita Rómába megy, nem tekinthetett el attól, hogy ne nyilvánítsa ki általa engedelmességét, és ne tárja elő egyházának néhány ügyét. Kéri tehát ezeket és a hozzájuk fűzött észrevételeket

Pázmánytól meghallgatni, majd a jezsuita szerzetes útján akarátát közölni.

(BAV Bonc., vol. E 15, fol. 27r–28v – orig.)

Beatissime pater ac domine, domine clementissime

Humili pedum sanctitatis vestrae osculo devotaque submissione praemissa. Cum reverendus pater Petrus Pazmaný societatis Iesu Romam iter suum instituerit, committere non potui, quin et sanctitati vestrae bene precarer, et subiectam humilemque obedientiam meam obsequendique studium beatitudini vestrae testatam [!] redderem, et vero negotia quoque nonnulla harum ecclesiarum sanctitati vestrae repraesentarem.

Ea porro negotia singillatim ex eodem patre Pazmaný beatitudo vestra clementer cognoscere dignabitur, qui ex ordine et mea sanctitati vestrae vota exponet, et vestrae beatitudinis benignam voluntatem mihi referet. Quocirca sanctitatem vestram supplex oro, ut gratiae suae fontibus arentem hanc ac divinos fontes sanctae illius sedis avide sitientem patriam irriget, quo sanctitatis vestrae munificentia renovati in his, quibus quotidie colluctamur difficultatibus, respiremus. Deum interim ardentibus votis exorabo, ut sanctitatem vestram catholicae ecclesiae diu salvam florentemque tueatur. Tyrnaviae X Octobris 1614.

Sanctitatis vestrae

[m.p.]

humillima creatura

Cardinalis Strigoniensis m.p.

[fol. 28v] Sanctissimo ac beatissimo pa[t]ri et domino nostro, domino Pa[u]lo papae V, sanctae et univer[salis] ecclesiae pontifici. Domino, domino clementissimo [L.S.] [m.a.] 1614 Tyrnaviae X Octobris Cardinalis Strigoniensis [m.a.] A monsignor illustrissimo vescovo di Foligno, che si risponda per breve e si mandi allo Strozzi. Che nostro signore l'ha inteso volentieri e detto [?] a lui quanto occorre, al quale etc.

¹ A források kiválasztásának meghatározó szempontja az volt, hogy a jegyzetekben közöltek túlmenően, ésszerű terjedelemben főként kiadatlan, mi több: ismeretlen, fontosabb szövegekkel ismertesse meg az olvasót. Mivel a monográfiában ezek megfelelő történeti kontextusban szerepelnek, apparátusuk itt csupán kiegészítő jellegű. A dokumentumokat a könnyebb használhatóság kedvéért jelentőségüktől, jellegüktől, szövegbeli fordításuktól függően hosszabb-rövidebb tartalmi kivonattal láttuk el. Újraközlésre történeti információértékű filológiai szempontok miatt az 1616. március 5-ei és április 21-ei brévék, továbbá a turóci préposti kinevezés esetében kerül sor. Utóbbinak nincs modernkori kiadása. Az eddigi kutatás (HANUY, IVÁNYI, LUKÁCS) szövegpublikálásai továbbra is hasznosak maradnak.

2.

Róma, 1615. január 9.

V. Pál brevői magyar főurakhoz

Az egyházfő közli a magyar arisztokratákkal: örömmel fogadta külön-külön írt leveleiket, amelyekben Pázmány eredményes lelkipásztorkodásáról és Magyarországra történő visszatérésének szükségességéről tájékoztatták. Habár a levelek átadásával és az ügyben folytatandó tárgyalással megbízott Balásffy boszniai püspök nem érkezett meg, emlékezni fog kérésükre és mindent elkövet a vallás magyarországi előmozdítása érdekében.

(ASV Arm. XLV, vol. 10, fol. 87v–88v – reg.)

I.

Johann von Prainerbez

Dilecto filio Ioanni Prainero

Paulus papa quintus

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Litteras tuas accepimus, quibus quam necessarius reditus in istas partes dilecti filii Petri Pazmani societatis Iesu sacerdotis nobis diligenter significasti, sed electum Bosnensem, qui eas nobis reddere debebat, ut scripsisti, nondum vidimus. Quare nihil aliud ibi respondere possumus, quam memores fore nos in omni deliberatione suscipienda, laudabilis ac pii tui desiderii. Interim nostram apostolicam benedictionem tibi peramanter impartimur. Datum Romae apud sanctam Mariam maiorem, sub annulo piscatoris, quinto Idus Ianuarii MDCXV, pontificatus nostri anno decimo. Petrus Stroza

II.

Esterházy Miklóshoz

Dilecto filio Nicolao Exterasi baroni de Galanta

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Quia dilectus filius electus Bosnensis, a quo litteras tuas recipere debebamus, adhuc non pervenit ad nos, audire non potuimus, quae ab ipso nobis significanda fore scripsisti de necessitate reditus dilecti filii religiosi viri Petri Pazmany sacerdotis societatis Iesu in Hungariam. Fuit sane nobis pergratum intellexisse interea, quam utilis extiterit eius opera in istis partibus. Memores itaque erimus desiderii tui. Interim zelum laudamus, et benedictionem nostram apostolicam tibi peramanter impartimur. Datum Rome apud sanctam Mariam maiorem, sub annulo piscatoris, quinto Idus Ianuarii [etc.] [fol. 88r]

III.

*Erdődy Tamás*hoz

Dilecto filio Comiti Thomae Erdeodio

Paulus papa quintus

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Non parum recreavit nos, quod scripsisti nobis de progressu dilecti filii Petri Pazmany sacerdotis societatis

Iesu in procuranda instauratione catholicae religionis in istis partibus, sicut non parum laudamus zelum pietatis tuae, quo eius reditum tantopere desiderare te intelleximus. Bosnensis electus adhuc non venit ad nos, qui nobiscum de eius negotio acturus erat, ut scripsisti. Verum desiderii tui non immemores erimus. Augeat Dominus in te suam sanctam gratiam, et nos tibi peramanter benedicimus. Datum ut supra. Petrus Stroza

IV.

Horváth Gáspárhoz

Dilecto filio Gaspari Horreatth [!] de Tregla Baroni Prenensi

Paulus Papa Quintus

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Zelum pietatis, quo cupere te reditum in Hungariam dilecti filii Petri Pazmanÿ sacerdotis societatis Iesu nobis scripsisti, vidimus. Sed quia electus Bosnensis hactenus non venit ad nos, cognoscere ex ipso non potuimus, quae significare nobis de hoc negotio debebat. Coeterum nihil praetermittetur, quod pro incremento divini cultus et animarum salute in istis partibus necessarium erit. Interim religiosum affectum tuum laudamus, et benedictionem nostram apostolicam tibi peramanter impartimur. Datum Romae, apud sanctam Mariam maiorem sub annulo piscatoris, quinto Idus Ianuarii MDCXV, pontificatus nostri anno decimo. Petrus Stroza

V.

Petbe Lászlóhoz

[fol. 8v]

Dilecto filio Ladislao Pete de Gherfes [!] praefecto camerae Hungaricae

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Quod hactenus fuerit, ut nobis scribis, adeo utilis in istis partibus praesentia dilecti filii pii ac religiosi viri Petri Pazmanÿ sacerdotis societatis Iesu, cum iucunditate intelleximus ex tuis litteris, et propterea nobis curae erit, quod scripsisti de eius reditu in istas partes. Adhuc non vidimus dilectum filium electum Bosnensem, qui nobiscum de eius negotio agere debebat. Interim zelum pietatis tuae laudamus, et benedictionem nostram apostolicam tibi peramanter impartimur. Datum Romae, apud sanctam Mariam maiorem sub annulo piscatoris, V Idus Ianuarii MDCXV, pontificatus nostri anno decimo. Petrus Stroza

3.

Róma, 1615. január 10.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz

Ridolfi jelenti az uralkodónak Forgách primás gyóntatója, Pázmány Péter Rómába érkezését. V. Pál audiencián fogadta a jezsuita szerzetest, aki részletesen beszámolt a katolikus vallás helyzetéről a Habsburg-országokban, illetve II. Mátyás utódlásának problémáiról (mely témáról megelőzően hosszasan egyeztetett Ridolfival). A pápa arra kérte, hogy írásban is nyújtsa be az elmondottakat.

(ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 146r–147v – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Ho pensato per questa settimana di non conferire a sua santità la lettera, che mi scrive mons. Gleselio vescovo di Vienna, poichè ritrovandosi quì al presente il padre Paskan gesuita, confessore del cardinale di Strigonia, come io già scrissi a vostra maestà Cesarea, gli ha sua santità domandata relazione di coteste parti, tanto in materia della religion cattolica, come della successione dei regni, e per essere questo padre stato di molte cose informato da me, e per haver'egli per se medesimo ottima volontà al servizio di vostra maestà Cesarea et al bene della religione, disse assai diffusamente della necessità, che ci era, che sua santità desse alcuna assistenza ai bisogni di coteste provincie e dell'imminenza del pericolo per la religione e per lo successione, e conchiuse per ultimo, che vostra maestà Cesarea non per altra ragione pativa tanti travagli, che per la difesa, che prendeva di continuo della religion cattolica. Ora perchè sua santità gli comandò, che mettesse tutte le cose dette in scritto, il padre per ancora non l'ha [fol. 146v] portate, ma seguirà domani, havendole aggiustate insieme, et io ho giudicato, che sia a proposito, che sua santità primo consideri questa relazione fatta da persona non interessata, e poi venerdì all'audiencia² io dirò diffusamente quel tanto, che da monsignor vescovo mi è stato comandato.

Si è finalmente ultimato il negozio delle monache di Ternauia, e si spedisce un breve al cardinale di Strigonia, affinché faccia condurre quelle monache nel monasterio di Santa Chiara di Possonia, al quale si uniranno anco in perpetuo i beni di Ternauia, et un' altro breve ha pur fatto sua santità al cardinale di Strigonia, accioché dia il luogo di Ternauia ai padri Giesuiti.³

[...]^a

Essendosi dal parlamento di Francia dichiarata erronea la dottrina del padre Suares gesuita e perciò abruggiato il libro toccante, che unicuique privato liceat

² Későbbi források szerint is a császári követ szokásos kihallgatása péntekenként volt. W. REINHARD egy helyen ugyanakkor „Samstagaudiencz”-t említ. *Paul V. Borghese... Datenbank der Kurie Paul V., ord. alpb.* („Ridolfi, Lodovico”)

³ A nagyszombati kollégiumalapítás előzményeinek, a turóci prépostság bevételei „visszaadásának” fontos és érdekes adatait tartalmazza Placido de Mara nuncius több, Borghesének írt jelentése az 1613. évi országgyűlésről, Pozsonyból (majd májusban már Bécsből): 1613. március 22., majd május 4. és 25. BAV Barb. Lat., vol. 6920, fol. 39rv. 96rv. 62rv. Szövegük közlését lásd Ms. MTA Diss. 300, 3. j.

occidere principem tyrannum, et quod pontifex habeat omnem potestatem ad deponendos reges iniquos, adesso per le continue istanze di sua santità è stato sospeso il decreto del parlamento.⁴ [...] Di Roma li X di Gennaro 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà

[*m.p.*]

devotissimo et obligatissimo servitore
Lodovico Ridolfi⁵

^a Pár, vegyes hír | ^b Az ügy további taglalása, záróformula

4.

Róma, 1615. január 17.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz

Ridolfi jelenti az uralkodónak: Pázmány átadta a pápának beszámolóját, amit szóban is kiegészített. Ő maga pedig audiencián fejtette ki – Klesl utasításának megfelelően – V. Pálnak a megegyezés szükségességét birodalmi protestánsokkal, hogy közös erővel lehessen szembeszállni a törökökkel, akiknek a fenyegetése megnövekedett, miután Bethlen várakat adott át számukra. Kérte a pápa közbenjárását a katolikus fejedelmeknél. Borghese bíboros előtt azt hangoztatta, hogy II. Mátyásnak megegyezésre kell jutnia a birodalmi protestánsokkal, különben mindent elveszíthet, és még életében meg kell oldani az utódlás kérdését, különben a katolikus vallás óriási károkat szenved. A spanyol követnek szemrehányásokat tett, amiért uralkodója Savoyában és Flandriában háborúzik drága pénzen, ahelyett hogy a katolikus vallás és a dinasztia létfontosságú ügyeit támogatná.

(ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 177r–178v és 199r–200v – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Diede il padre Pasman la sua relazione a sua santità et aggiunse in voce quel tanto, che giudicò di profitto per gl'interessi di vostra maestà Cesarea, et io hier mattina presi audienza da sua santità, e le significai la lettera scrittami sotto li venti di dicembre da monsignor vescovo di Vienna, e feci grandissima istanza supplicandola per quelle ragioni, che sono in essa lettera addotte, che voglia interporre con principi cattolici di Germania, accioché da essi si venga ad una composizione et accordo con gl'heretici per poter con le forze communi attendere a resistere al Turco, e comprobai queste ragioni con la necessità di Transilvania havendo il Gabor⁶ consegnate queste piazze ultimamente acquis-

⁴ Az egyik legnagyobb hatású jezsuita teológusról, a szövegünkben már többször idézett Francisco Suarezról (1548–1617) van szó. A *Defensio fidei catholicae* c. művét (1613) I. Jakab angol király szintén nyilvánosan elégettette. Vö. HARGITTAY, Pázmány Péter: *De ecclesiastica libertate*, 156.

⁵ Hátoldalán udvari kancelláriai ügykezelés adatai január 18-ai dátummal. Futárral vélhetően már ekkorra megérkezett.

⁶ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem.

tate al turco,⁷ sicché di lui non si poteva in alcun modo fidare per la pessima natura sua e per gl'accidenti successi. [fol. 177v] Dissi insieme, che da sua santità non si chiedeva hora cosa alcuna solo, che come padre commune inanimasse tutti i principi Christiani alla difesa della religione et in particolare il re di Spagna,⁸ che s'avesse potuto operare, che vostra maestà Cesarea fusse armata, se ne sarebbero cavati grandissimi benefizi, et in particolare lo stabilimento della successione tanto desiderata e bramata da sua santità, per la quale fa continue richieste a vostra maestà Cesarea.

Rispose sua santità, che in materia di persuader l'accordo ai principi cattolici di Germania non le pare assolutamente di poterlo effettuare senza che non si habbia da monsignor Gleselio, quali siano le condizione e partiti da [fol. 178r] proporsi per l'accomodamento, et in materia della successione mi disse sua santità esser sicura, che sta nel solo arbitrio di vostra maestà Cesarea il poter l'effettuare, e tanto gli vien' scritto da diverse parti, e che non voleva porrlo in dubbio, ancorché io le adducessi molte repliche e ragioni in contrario, come nemmeno d'haverne maggior certezza con il scriverne precisamente al suo nunzio presso vostra maestà. Dice haver fatto con il re di Spagna molti offizi, e farne di continuo, e promette reiterarli di nuovo, ma per poterne più securamente conseguir l'effetto pregava vostra maestà Cesarea ad interpersi per l'accomodamento delle cose d'Italia.

Al cardinal Borghese significai le medesime cose con il farli legger l'istessa lettera di monsignor Gleselio concludendo, che una delle [fol. 178v] due cose di necessità doveva seguire, o che vostra maestà Cesarea per non perder tanti regni e provincie e per dir così il tutto, haverebbe concesso di necessità qualche indulto agl'heretici, o veramente, che non venendosi a dichiarar' la successione vivente vostra maestà, sarebbero poi seguiti danni et estermi grandissimi della religione.

Con molto maggior libertà significai l'istesse cose all'ambasciatore di Spagna,⁹ quasi querelandomi seco come fusse possibile, che la maestà cattolica solo per vincer' una picca [?] e gara col duca di Savoia,¹⁰ volesse spender' milioni e metter sopra [!] il mondo e per ritener' una città indipendente in Fiandra, volesse intraprender' una guerra, [fol. 199r!] e dove si trattava di mantener' nella casa sua tanti regni e provincie con la religione et imperio non avesse pensiero alcuno. Non potè l'ambasciatore non approvare, che fussero concludenti le ragioni, e che se per parte di vostra maestà Cesarea fussero rappresentate al suo re non dovesse farci quella considerazione e riflessione, che conveniva, e però di nuovo prega

⁷ Az értesülés téves, Lippa és Jenő átadását 1614 őszén még sikerült a fejedelemnek diplomáciai úton elodáznia, noha Szkender temesvári pasa táborba szállt elfoglalásukra. A törökök végül 1616 nyarán vonulhattak be falaik mögé.

⁸ III. Fülöp spanyol király.

⁹ Francisco Ruiz, conde de Castro római spanyol követ (1609–1615). Rövid pályarajza: SILVANO GIORDANO (a cura di), *Istruzioni di Filippo III ai suoi ambasciatori a Roma 1598–1621* (Pubblicazioni delgi Archivi di Stato. Fonti 45), Roma 2006, LXXV–LXXVIII.

¹⁰ I. Károly Emmánuel (1580–1630).

vostra maestà Cesarea a farsi, che Don Baldassare¹¹ ne dia conto alla corte come quello a chi principalmente tocca stando sul fatto: et operai di tal' maniera con questo ambasciatore, che dirà a sua santità, che havendol' io così efficacemente esaggerato i bisogni della Christianità in questo particolare, rimaneva stupito, come da sua santità et dal suo re non vi si pigliasse qualche temperamento, et ho fatto [fol. 199v] questo, accioché il papa debba significarli da qual' parte intenda, come sia in poter' di vostra maestà Cesarea assecurar' la successione. [...]^a Di Roma li 17 di gennaio 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà

[m.p.]

devotissimo et obligatissimo servitore

Lodovico Ridolfi¹²

^a Pár, vegyes hír

5.

Róma, 1615. október 3. és november 14. között

Pázmány Péter kérvénye V. Pálhoz

A magyar jezsuita kéri a pápát, hogy adjon számára brevében felhatalmazást átlépésre a Jézus Társaságból egy másik reformált rendbe, olyanba is, amelynek nincsen háza Magyarországon, mivel az uralkodó szándékának megfelelően hazájában kell tartózkodnia, továbbá hogy [ezalatt] a nuncius felügyelete alatt maradjon, és hogy meglegyenek neki mindazok a pápa által engedélyezett fakultások, amelyeknek jelenleg örvend.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 530, fol. 369r–370v – orig.)^a

Beatissimo padre

Il padre Pietro Pasman supplica vostra santità di concedergli un breve, nel quale lo dispensi di poter trapassare dalla religione de Gesuiti ad un'altra, ubi vigeat regularis observantia, etiam di quelle, che non siano in Ung[heri]a purché egli si debba trattenere in quella provincia e regno conforme alla mente di sua maestà Cesarea, e ch'egli rimanga sotto la cura di monsignor nunzio, e che habbia le medesime facultà, che gode al presente concessegli da vostra santità, che il tutto riceverà per somma grazia.

[fol. 370v]

Alla santità di nostro signore per il padre Pietro Pasman [m.a.] Al Cobelluzzi^b

^a Lodovico Ridolfi s.k. írása. ^b Ugyanezen kéztől egy, az ügyintézésre vonatkozó 'D' betű található.

¹¹ Balthasar de Zúñiga y Velasco 1608–1617 között volt spanyol követ a császári udvarban.

¹² Hátral kancelláriai ügykezelés: küldő, dátum és hely.

6.

Pozsony, 1615. november 10.

A magyar katolikus rendek II. Mátyásboz

Tudatják az uralkodóval, hogy a prímási szék betöltése ügyében küldik követüket, Partinger Gáspárt, mindkét jog doktorát. Kéri, hallgassa meg.

(ASV Segr. Stato, Principi, vol. 57, fol. 324^{rv} – cop.)

Credentialis litterae ad sacratissimam Caesaream regiamque maiestatem
dominum dominum nobis clementissimum etc.

Sacratissima Caesarea regiaque maiestas et domine,
domine nobis clementissime

Fidelium servitorum fidelitatisque ac devotarum orationum pro incolunitate maiestatis vestrae debita oblatione praemissa. Si temporali aliquo incommodo premeremur, imperator auguste, si de vita deque fortunis nostris discrimen adiremus, secundum Deum ad thronum maiestatis vestrae veluti ad sacram anchoram asylumque ac praesentissimum numen confugere deberimus. Quanto magis cum de religionis catholicae conservatione deque animarum Christi sanguine redemptarum interitu periclitamur, ad maiestatis vestrae opem auxiliumque recurrendum? Quo in discrimine res catholica, imo status quoque politicus regni Hungariae versetur, quamque luctuosa animarum strages pertimescenda sit, si post mortem illustrissimi ac optimi praesulis nostri cardinalis Strigoniensis ecclesia Hungarica sine archiepiscopo relinquatur, superiorum temporum experimenta docent, et peculiari scripto ad maiestatem vestram transmissio nos quoque explicamus. Quapropter confisi de pio maiestatis vestrae zelo in fide orthodoxa promovenda, ne Deus optimus a nobis requirat animas, quae sine pastore luporum rabiem haud effugerint, neve si non colligamus, dispergere iudicemur, supplices coram maiestate vestra prosternimur, eandemque per sacra omnia, per quicquid charum magis optatumque maiestati vestrae, oramus atque obtestamur, dignetur totius status catholici, tam ecclesiastici, quam saecularis potestate benigna facillique aure admittere. Communia catholicorum vota intelliget sacratissima maiestas vestra ex egregio ac nobili domino Casparo Partinger iuris utriusque doctoris, quem in hunc solum finem status catholicus ad maiestatem vestram amandat [!], eique per omnia in hoc negotio archiepiscopatus indubiam fidem vestra maiestas dignabitur. Nos certi, quod maiestati vestrae coram deo ex hominibus gloriosum, quod ad religionem catholicam promovendam apprime necessarium, quod ad quietem status politici imprimis utile iudicavimus, fidei candidoque animo maiestati vestrae humillime suggerimus. Nec dubitamus maiestatem vestram aequis fidelium suorum postulatis clementer assensuram, Deum vero in cuius manu corda regum habentur, ardentibus precibus obtestamur, ut maiestatis vestrae ment-

em ad id, quod optimum sit, flectat, diuturnamque ac pacatum eidem imperium largiatur. Datum Posonÿ, 10 Novembris anno 1615.

Sacratissimae Caesareae regiaeque maiestatis vestrae

Humiles ac fideles subditi, nomine totius
status catholici ad subscribendum selecti
etc.

[fol. 324v]

Subscriptiones catholicorum utriusque status

Episcopi

Ioannes Telegdynus episcopus Varadiensis
Ioannes Piber episcopus Quinque ecclesiensis
Valentinus Lepes episcopus Nitriensis
Paulus Almassÿ episcopus Vaciensis
Ladislaus Maitheny electus episcopus Sirmiensis
Ioannes Posgay praepositus Orodienis

Barones

Comes Sigismundus Forgach de Gyms
Ladislaus Pethe de Hethes
Michael Czobor de Czoborszentmihaly
Comes Christophorus Erdeődy
Stephanus Palfÿ
Thomas Bosniak

Nobiles

Ioannes Lippay
Ioannes Madachany [!] vice iudex curiae
Moyses Czirakÿ prothonotarius palatinalis
Andreas Kereszthury prothonotarius iudicis curiae
Benedictus Pakay prothonotarius personalis sacrae Caesareae maiestatis
Ioannes Kittonicz
Stephanus Pathay prothonotarius regni Sclauoniae
Georgius Zombathely tabulae regiae assessor

7.

Róma, 1615. november 14.

V. Pál brévéje Pázmány Péternek

Az egyházfő a Pázmány nevében előterjesztett kérésre megengedi neki, hogy – előjárótól kért, de meg nem adott engedély nélkül – egy másik reformált, az Apostoli Szentszék által elismert szerzetesrendbe lépjen. Előírja, hogy ezen rend szabályait megtartva beöltözzék annak habitusába, és a megfelelő időben örökfogadalmat tegyen. Megengedi továbbá, hogy átlépése pillanatától ne tartozzék a Jézus Társasághoz. Az összes vonatkozó és bárminemű előírás alól ez alkalommal egyedi felmentést ad számára. Kiköti, hogy az átlépésre hat hónapon belül sor kerüljön, addig [jezsuita] előjárói irányítása alatt éljen.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 530, fol. 368^{rv} + 372^v – conc.)

Dilecto filio Petro Pasman presbytero societatis Iesu Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem etc. Tuo nomine nobis nuper expositum fuit, quod tu, qui habitum per clericos regulares societatis Iesu gestari solitum suscepisti, et professionem per eos emissi consuetam emisisti regulares, certis de causis nobis notis e praefata societate egredi, et ad aliquem ordinem regularem ab apostolica sede approbatum, in quo regularis vigeat observantia, te transferre et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere desideras regulares. Quare nobis humillime supplicari fecisti, ut tibi de opportuna in praemissis licentia providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur votis tuis, quantum cum Domino possumus benigne annuere, teque specialibus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis etc.^a censentes, huiusmodi supplicationibus inclinati tibi, ut e dicta societate superiorum petita licet non obtenta licentia egredi, et ad aliquem ordinem regularem praefatum, dummodo in ea regularis observantia vigeat, si in illo benevolos inveneris receptores, te transferre, et ibi servatis alias ex praescripto statutorum ordinis huiusmodi apostolica auctoritate confirmatorum servandis habitum per illius fratres gestari solitum suscipere, et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere, necnon omnibus et singulis privilegiis, gratiis et indultis, quibus alii ordinis ad quem te transferre contigerit, fratres etiam non translati de iure, usu, consuetudine, privilegio, aut alias quomodolibet utuntur, potiuntur et gaudent, pari modo uti, potiri et gaudere vocemque activam et passivam habere, ac quaecumque officia et praeceminentias ibidem recipere, retinere et exercere libere et licite valeas, dicta auctoritate [fol. 368^v] tenore praesentium concedimus, et indulgemus, teque postquam, ut praedicitur, translatus fueris, praefatae societati in genere vel in specie minime teneri, ac irritum etc. attentari decernimus. Non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ac praefatae societatis et ordinis, ad quem te transferri contigerit, ut praedicitur, etiam iuramento etc. roboratis statutis et consuetudinibus privilegiis quoque indultis, et litteris apostolicis illis, condamnque superioribus et personis sub quibuscumque tenoribus et formis, ac cum quibusvis etiam derogatoriis derogatoriis aliisque efficationibus et insolitis clausulis, ac irritantibus et aliis decretis et in genere vel in

specie, ac alias in contrarium praemissorum quomodolibet concessis et confirmatis et innovatis. Quibus omnibus et singulis etiam si pro illorum sufficienti derogatione de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, expressa et individua ac de verbo ad verbum non autem per clausulas generales idem importantes mentio, seu quaevis alia expressio habenda, aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret eorum omnium tenore praesentibus pro expressis et ad verbum insertis habentes etc. permanens hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus, caeterisque contrariis quibuscumque. Volumus autem, quod translatio praefata infra sex menses proximos fiat, et interim sub superiorum tuorum obedientia vivas. Datum Romae apud S. Mariam maiorem etc. Die XIII Novembris 1615 anno XI.º

[*m.p.*]

Expediatur Paulus papa V^s

[*m.p.*]

S. Cobelut[ius]

[*fol. 372v*]

Pro Petro Pasman presbytero societatis Iesu

Licentia transeundi ad alium ordinem^b

^a A rövidítés feloldására lásd alább, az 1616. március 5-ei breve közlését ^b A breve szövegével egyező kéz írása

8.

Róma, 1615. november 14.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő Klesl bécsi püspökhöz

Ridolfi a Titkos Tanács elnökétől az esztergomi szék üresedésére hivatkozva azt kéri, hogy római diplomáciai feladatköre finanszírozására a főegyházmegye jövedelmeiből különítsenek el évi 2000 scudo járadékot. Ez Itáliában, Spanyol- és Franciaországban, Németalföldön bevett eljárás. Nem esne a magyar törvények tilalma alá sem, hiszen nem a javadalmat kapná meg. A kinevezendő új érsek sem róhatná ezt fel, hiszen a járadék összegét levonva is szép dotációban lesz része.

(ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 169r–170v – *orig.*)

Illustrissimo e reverendissimo signor e padron mio osservandissimo

La nuova provisione, che si ha da fare della chiesa di Strigonia da animo a me di porre in considerazione a vostra signoria illustrissima, che questa sarebbe occasione molto opportuna, acciò io sia provisto da sua maestà, e già, che veggo tante difficoltà di poter' avere la provisione dalla camera di sua maestà, potrebbe vostra signoria illustrissima far' riservare sopra la detta chiesa due milla scudi di pensione per me, che io sarei contento di servire senz'altro stipendio, e questo stile è usitato non solo in tutte le chiese d'Italia, ma lo fa il re di Spagna¹³ in tutte le chiese de suoi regni, et il re di

¹³ III. Fülöp.

Francia nelle sue e l'arciduca Alberto¹⁴ etiam in quelle, che sono elettive dei canonici. Questa è chiesa opulenta, la somma, che si domanda è poca, è di patronato di sua maestà, non è elettiva, la persona, che l'haverà non può farci difficoltà, mentre viene [fol. 169r] tant ben' provista, e sua maestà si libererà dalle molestie mie, parendomi questa miglior' occasione, che quella delle coadiutore, delle quali io l'ho supplicata. Ne può ostare, che vi sia costituzione forse nel regno d'Ungheria, che i benefizi ecclesiastici debbino darsi solo a naturali del regno, perché come vostra signoria illustrissima ben sa, le pensioni non sono benefizi, et in Spagna, dove è la medesima legge, sua maestà da ogni di pensione a strangeri, onde bisogna, che io concluda, che quando da vostra signoria illustrissima non venga favorito o di questa o d'altra provisione, le sia poco accetta la mia servitù, e che sia buttata ogn' opera e fatica sin' hora usata. Non ho voluto sopra di ciò scrivere alla loro maestà, parendomi d'haverle pur troppo infastidie [fol. 170r] con altre mie, oltre, che so, che quando vostra signoria illustrissima voglia, sarà efficace mezzo per ottener' l'intenso. Io mi vergogno di ripeter' sempre le medesime cose, solo dico a vostra signoria illustrissima, che sono 8 anni, che servo a sua maestà, che non ho mai havuto provisione alcuna. Veggo [!] tutti miei compagni provisti, ogni agente di qualsivoglia minimo principe ben' salariato, et io solo provo cosa, certo da non credersi dagl'huomini, con ignominia e danno mio. Sia dunque per l'ultima volta questo detto a vostra signoria illustrissima, acciò pensi in qualche maniera a farmi sodisfare ovvero impetrarmi licenza da sua maestà, essendo io certo, teste Deo e tutta questa corte, che ho sodisfatto con tutta la diligenza e fedeltà a questo carico. Piaccia a Dio, che io per le sue mani riceva presto favore et a Lei una da ogni prosperità, e Le fo affettuosissima reverenza. Di Roma li 14 di Novembre 1615.

Di vostra signoria illustrissima e reverendissima

[m.p.]

umilissimo servitore

Lodovico Ridolfi

9.

Róma, 1615. november 21.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz

Ridolfi az esztergomi szék üresedésére hivatkozva az uralkodótól is kéri, hogy római diplomáciai feladatköre finanszírozására a főgyház megye jövedelmeiből különítsenek el évi 2000 scudo járadékot.

(ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 222rv – orig.)

Sacra Cesarea maestà

La vacanza della chiesa di Strigonia porge a me occasione di supplicar' con ogni reverenza vostra maestà Cesarea, che voglia nella nuova provisione da farsi di essa riservar' due milla scudi di pensione per me, con i quali vostra maestà Cesarea verrà

¹⁴ XIII. Lajos (1610–1643), valamint Albert főherceg, Németalföld kormányzója.

ad esser' liberata d'assegnarmi annua provisione, conforme che ha dato ordine a monsignor vescovo di Vienna, che debba seguire, e verrà con la sua magnanimità a remunerar' un' suo minimo servo, il quale in otto anni di servitù non ha havuto nè salario, ne provisione alcuna, et ha fatto molte spese di suo ordine, e per mantener' il grado, che ricerca il suo imperial' servizio.

Lo stile di riservar' pensioni non solo è usitato in Italia, ma il re di Spagna lo fa sopra tutte le chiese de suoi regni, et il medesimo segue in Francia, e l'arciduca Alberto in Fiandra [*fol. 222v*] lo suol' anco fare in quelle al capitolo delle quali spetta l'elezione l'opulenza e ricchezza di questa chiesa è tale, che può molto bene sopportar' questa e maggior' pensione, e senza detrimento della camera imperiale verrà vostra maestà Cesarea a esser' servita da me, che in altro modo dubito di potermi più mantenere nel suo imperial' servizio, oltr' alla total' perdita della mia reputazione, giudicandosi da ciascuno, che non la strettezza della camera, ma il proprio demerito sia cagione, che si' hora non habbia ricevuto una minima recognizione di sì lunga e fedel' servitù fatta a vostra maestà Cesarea, alla quale fo humilissima riverenza e le prego felicissimi successi. Di Roma, li 21 di Novembre 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà
devotissimo et obligatissimo servitore

[*m.p.*]

Lodovico Ridolfi

10.

Pozsony, 1615. november 22.

Petbe László és Lorántb Ferenc Melchior Kleslbez

A Magyar Kamara elnöke és tanácsosa jelentik a bécsi püspöknek, hogy Forgách bíboros ingóságait annak szervitorai teljesen széthordták, csupán egy, a nagyszombati jezsuitáknál elhelyezett szentségmutatót tudtak megszerezni, valamint egy ezüstözött füstölőt. Utóbbi, mivel nem képvisel nagy értéket és a templomi szertartásoknál hasznát is veszik, a pátareknél hagyták. A szentségmutatót viszont a jelen levelüket átadó Partinger Gáspárral neki küldik, a néhai bíboros és azon ügy emlékezetére, melyet oly kiválóan megkezdett.

(ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 101, Konv. 2 [1615 XI.],

fol. 186r-187v – *orig.*)

Illustrissime ac reverendissime princeps, domine, domine patrone colendissime.

Servitorum nostrorum paratissimam commendationem

Non dubitamus illustrissimae celsitudini vestrae constare, ex rebus et clenodiis illustrissimi quondam cardinalis et archiepiscopi Strigoniensi felicitis memoriae per commissarios Suae Maiestatis ad occupationem bonorum archiepiscopalium designatos nihil memorabile esse repertum, direptis cunctis distractisque per eiusdem servitores, unica monastrancia [!] sive theca portatilis sacrosancti sacramenti cum turribulo argento patribus Iesuitis Tyrnauiensibus arbitrio cubicularii eiusdem tra-

dita, ad manus nostra pervenit. Et turribulum quidem, quia neque tanti momenti et pro usu templi dictorum patrum necessarium visum est, nam templo illi nulli sunt appartus, ibidem est relictum. Praefatam autem monastrantiam, quae res ecclesiastica est, et non putavimus cuiquam meliori iure competere, quam illustrissimae celsitudinis vestrae, quippe cuius et cum defuncto domino cardinale summa necessitudo viguit, et in tuendis ecclesiis Dei, eiusque religione in patria potissimum ista undique periculis obnoxia, virtus studiumque laudatissime eminet. Accipiet ergo illam illustrissima celsitudo vestra bonae memoriae ergo per praesentium exhibitorem, egregium Casparem Parthinger, illustrissimae suae dominationis¹⁵ et eius recordatione, quod insigniter incepit, rem catholicam in hoc afflicto regno sibi etiam deinceps apud sacram Caesarem regiamque maiestatem, dominum nostrum clementissimum orbeque Christiano consueta benignitate et studio tuendam, amplificandam sentiet, nostra quoque devinctissima et studiosissima officia commendatissima habebit. In reliquo illustrissimam celsitudinem vestram diutissime salvam et incolumem nobis et ecclesiae suae Deus conservet. Posony, 22 Novembris 1615.

Illustrissimae celsitudinis vestrae
servitores paratissimi

[*m.p.*]

Ladislaus Pethe de Hethes *m.pria*

[*m.p.*]

Franciscus Loránth *m.p.*¹⁶

II.

Róma, 1615. november 28.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyásához

Ridolfi jelenti, hogy Melchior Klesl utasításának megfelelően kérte a pápát, hogy adjon felmentést Pázmány Péternek egyházi javadalmak birtoklására, hogy ezáltal az hatékonyabban léphessen fel a Forgách bíboros halálával felbátorodott protestánsok ellen. A pápa azonban azt felelte, hogy már megengedte neki, hogy átléphessen egy másik rendbe, jelenleg nem látszik neki alkalmasnak, hogy másra is képesítse őt. Ridolfi szerint V. Pál attól tart, hogy ezzel csak az esztergomi szék betöltését akarják elhalasztani, és ha az uralkodó kifejezetten azért kérné a felmentést, hogy esztergomi érsekké nevezze ki Pázmányt, az egyházfő nem támasztana nehézségeket, lévén hogy a prágai nunciustól igen kiváló jellemzést kapott róla (stb.).

(ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 223^{rv} – *orig.*)

Sacra Cesarea Maestà

Havendo secondo l'ordine di monsignor Gleselio pregato sua santità a voler conceder' dispensa al padre Pietro Pisman di poter' tenere benefizi ecclesiastici,

¹⁵ E három szó, rövidítve, Pethe kezével besúrvva.

¹⁶ Kívül szokásos címzés (mint a 14. sz. iratnál), és három (!) darab papírfelzetes pecsét.

affinché egli potesse in Ungheria reprimer' l'audacia degl'heretici insultanti per la morte del cardinal' di Strigonia. Sua santità mi rispose, che havendo concesso a questo padre dispensa di poter' trapassare ad altra religione, non le pareva di conceder' di presente altra habilità, dubitando secondo il mio giudizio, che vostra maestà Cesarea con questa concessione venisse ad differire per qualche tempo la provisione della chiesa di Strigonia contro il suo desiderio, e per questo mi par' securamente di poter' prometter' a vostra maestà Cesarea, che se vorrà la dispensa per il padre Pasma per promoverlo alla detta chiesa, che sua santità non farà [fol. 223v] difficoltà di compiacerla havendo per relazione di monsignor nunzio ottimo concetto di questo padre. Fo profondissima reverenza a vostra maestà Cesarea e le prego felicissimi successi. Di Roma li 28 di Novembre 1615.

Di vostra sacra Cesarea maestà

[m.p.]

devotissimo et obligatissimo servitore

Lodovico Ridolfi

Questi padri della compagnia hanno eletti per assistenti al loro nuovo generale il padre Carillo per Spagna, et il provincial d'Austria per Germania, per dove deve mettersi in cammino il Albero passato vicario desiderando i padri, ch'egli ritorni all'antico officio di predicatore e confessore di vostra maestà Cesarea.

12.

Prága, 1615. december 11.

Placido de Mara nuncius II. Mátyásboz

A nuncius a pápa kívánságára hivatkozva óva inti az uralkodót, hogy adminisztrátor kinevezésével elhalassza az esztergomi szék betöltését. A gyors kinevezést sürgetők érveit Forgách primás búcsúlevelének soraival egészíti ki.

(ASV Segr. Stato, Germania, vol. 114K, fol. 128^v-cop.)

Sacra Cesarea maiestas

Quantam ob immaturum obitum domini cardinalis Strigoniensis pie memorie iacturam passus sit status cattolicorum [!] in Hungaria, quantoque graviora sit perpessus in dies, nisi mature imminentibus periculis occurratur, nemo est, qui non videat, pontentissime [?] imperator. Ipse imprimis sanctissimus dominus noster summus pontifex et videt, et illius regni vicem vehementer indolet, cuius sanctitatis iussui ut obtemperem, et meo insimul muneri satisfaciam, maiestatem vestram per se alias propensissimam eiusdem effectus in partem voco, eique, qua decet reverentia, suggero tunc demum fore, ut veri illius ecclesie patroni et defensoris partes vere impleat, si periclitanti illi gregi immixtorumque sibi luporum truculentam rabiem pertimescenti de vigili rectore et capite quantocius prospiciendum curaverit. Non deerunt, sat scio, ex Hungaria praesertim, qui catholicae religionis atque

ecclesiastici status vel odio vel neglectu suadere conabuntur maiestati vestrae, ut administratore aliquo, id est mercenario pastore, ad quem non pertinet de ovibus ibidem constituto, levique quadam portiuncula illorum reddituum asperso, reliqui in stipendia limitaneorum militum corriventur, et si aerario impendatur, quod Christo subtrahitur et ecclesiae, sacrilegum sane et execrandum consilium, et, ut summam dicam, non alicui Antiocho dandum et capessendum, non maiestati vestrae, quae suae avitae propriaeque pietatis [*fol. 128v*] et iuramenti memor, ecclesiarum iura et libertates auctum potius ibit, quam imminutum, nec patietur, ut panis Christi in ecclesiasticorum alimenta cibosque pauperum erogandus inhiantis fisci lucro cedat, cui profecto nunquam plus aequo indulgetur, laxiusve consulitur, nisi sub malo principe. Multa aliunde eaque validissima argumenta, ut audio, maiestati vestrae suggesta sunt, quibus illius ecclesiae celeris provisio suadetur.¹⁷ Liceat tamen mihi, per clementiam suam oro, ea vice omnium illi recensere, quae ipsemet cardinali pia memoriae iam moribundus, et, ut credi par est, vicino numine afflatus mihi supremis suis litteris perscripsit, videlicet: „Caeterum ut collegium Tirnaviae inchoatum et apud suam sancitatem et Caesaream maiestatem vestra illustrissima dominatio promoveat, summopere rogo: nec (quod ante saepius facitatum) diu vacare permittatur archiepiscopatus. Nulla res ita haereses anxiet, extinxit catholicam [!] fidem in Hungaria, ac ista cessatio. Coniungat nos Deus in aeterna sua beatitudine. Amen. Ex Sancta Cruce 14 Octobris 1615. Quae quidem oraculi loco suspicio et veneror, ut tali maiestati vestrae quam praecise respiciunt, fidenter ac humiliter repraesento, eidem a summo Deo ad catholicae ecclesiae tuitionem longissimum ac faelicissimum vitae cursum ex animo precatus. Pragae XI Decembris 1615.

13.

Róma, 1615. december 23.

V. Pál Telegdy János nagypréposthoz és az esztergomi főszékeskáptalanhoz

Az egyházfő a nagyprépost és főkáptalan a Forgách Ferenc halálát és a primási szék mielőbbi betöltését sürgető levelére válaszul ígéri, hogy mindent elkövet annak érdekében, hogy az uralkodó mielőbb megfelelő utódot nevezzen ki.

(ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 95r–96v – reg.)

Dilectis filiis Ioanni Telegdyno praeposito maiori et capitulo ecclesiae Strigoniensi

Ad eorum litterarum de obitu cardinalis Strigoniensis

Paulus papa V^s

Dilecti fili, salutem et apostolicam benedictionem. Accepimus litteras vestras datas quinto Calendas Novembris,¹⁸ quibus de istius ecclesiae Strigoniensi optimo pastore viduatae statu nos maxime sollicitos esse ostenditis, et quoniam domus Dei

¹⁷ Itt nyilván Partinger küldetésére utal De Mara.

¹⁸ 1615. október 28.

zelus est, qui vos comedit, multum [fol. 96r] laudis vobis tribuimus. Nec deerimus charissimo in Christo filio nostro Matthiae regi Romanorum in imperatorem electo iusta vota vestra et ecclesiae Strigoniensis necessitates commendare, ut archiepiscopi nominatio non protrahatur, sicut pro nostro pastoralis officii debito non defuimus. Vos vero quod Dei gratia facere significatis, vigilate, et ecclesiae, cui servitis, fideliter ac prudenter inservite, et cum apparuerit Dominus, coronam immarcescibilem accipiatis. Quod vobis ex animo precamur, et iterum benedictionem apostolicam impartimur. Datum Romae apud sanctum Petrum sub annulo piscatoris die vigesima tertia Decembris MDCXV pontificatus nostri anno undecimo.

S. Cobelutius

14.

Bécs, 1616. január 27.

Pethe László kamarai elnök Melchior Kleslhez

Pethe az esztergomi érsekség egyházi adminisztrátorául a szóba jöhető Almásy Pál váci püspök, esztergomi helynök, Pyber János pécsi püspök, esztergomi segédpüspök és Telegdy János váradi püspök, nagyprépost közül az utóbbit javasolja Klesl bécsi püspöknek. Telegdy erősebben helyt tud állni a protestánsokkal szemben, továbbá az adminisztrátorságot korábban is a nagyprépostok látták el, mint például Telegdy Miklós, Kutassy János és Szuhay István. Tanácsolja azonban a Prágában tartózkodó Pázmány Péter véleményének kikérését is. Világi adminisztrátornak Vízkeleti Jánost terjeszti elő.

(ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102, Konv. 2 [1616 I.], fol. 56r–57v – orig.)

Illustrissime ac reverendissime domine, domine patrone colendissime.

Servitiorum meorum perpetuam commendationem

Non repertam priorem meam de utroque administratore archiepiscopatus Strigoniensis designationem, peperit mihi admirationem epistola illustrissimae et reverendissimae celsitudinis vestrae hesterno vespere [!] allata, cumque devotione perlecta, nam eam per me factam, certo affirmare possum, sicut et nuper demisse perscripsi.

Et propterea nunc eandem repeto, cum venia intercisae per casum operae, iterumque significo in ecclesia sue capitulo Strigoniensi tres esse episcopos distinctos, quibus praerogativam consequendae administraturae spiritualis sua cuiusvis praetensione appetere licitum. Nam est Varadiensis imprimis, reverendissimus Ioannes Telegdy, praepositus ipsius ecclesiae, uti vocatur, maior; est item Quinqueecclesiensis, reverendissimus Ioannes Piber, suffraganei hactenus officio functus; ac denique Vacien-
ensis, reverendissimus pariter Paulus Almassy, vicariatus cura a compluribus annis commendatus, hoc ordine ratione titularum positi, caeterum praetensione cuiusque locum suum obtinente. Et ultimo quidem praeter aetatem gestique officii vetustatem

etiam exemplo vitae ecclesiasticae praecellente, mediastino autem non minori diuturnitate curatae suffraganae functionis liberali praeterea et veneranda canitie fulgente, caeterum omnibus vitae probitate pariter insignibus, sed priori loco positus nempe dominus Varadiensis, hoc videtur singulare habere, quod et audacior sit ad resistendum moliminibus adversae opinionationis, paratusque sese opponere, cuius pro defensione catholicae fide et exempla habeat suae praerogativae, avunculum olim Nicolaum Telegdy, Ioannem Kuthasy ac Stephanum Szuhai ex praepositura ad clavum administratorium assumptos. Quae ego sic volui ad praeceptum illustrissimae celsitudinis vestrae, sicuti disposita res est, quasi digito demonstrare, arbitrium decernendi sacrae maiestati suae illustrissimaeque celsitudini vestrae salvum demisse [fol. 219v] relinquens, et cum illic sit reverendus pater Paszman, cui singulorum personae, officia, praerogativae magis notae, utpote ecclesiae devotorum causamque ecclesiasticam concernentium, ab eodem etiam perquirendi occasionem insinuans, aequae proficuum censens futurum, cuivis ex his ipsa administratura fuerit collata.

Saeculari autem administrationi praeficiendum, tunc suaseram egregium Ioannem Wiszkelethi, quippe virum catholicum ac zelosum, neque imperitum rerum gerendarum, qui etiam nunc universis bonis magnifici Nicolai Eszterhás cum satisfactione praestitit, cui meae opinioni etiam ad praesens insisto, ob rationes praetactas, tametsi subintelligam personam eius domino generali Wyvariensi¹⁹ haud arridere, cur, quidem non assequor, sed indicium se prodit, quia catholicus est, quem esse in illa provincia per omnem modum requiritur, ne pane filiorum inpinguetur etc.

Quod vero illustrissima celsitudo vestra de rebus Turcicis mecum tam familiariter est, magnae gratiae symbolum, quam vita comite fideliter statui custodiendam. Verum de statu cuius rei ex illustrissimo domino comite ab Althan²⁰ isthuc profecto sine dubio coram fuisus.^a Nunc me eiusdem favori, patricioque studiose commendans, obsequio quoque in omnibus subiectissimum devoteo. Viennae, 27 Ianuarii anni 1616.

Illustrissimae celsitudinis vestrae

[m.p.]

servitor paratissimus

Ladislav Pethe de Hethes manu propria

[a tergo]

Illustrissimo ac reverendissimo principi, domino, domino Melchiori Glesel, episcopo Viennensi et Naystadiensi, sacrae Caesareae ac regiae maiestatis secreti consilii directori. Domino et patrono colendissimo. Pragae [L.S.]

^a A mondat sic, állítmány nélkül

¹⁹ Rudolph von Teuffenbach (1613–1619).

²⁰ Adolf Althan (1574–1638), Magyarországon különféle fontos katonai beosztásokban szolgált (Esztergom, Komárom), a Haditanács tagja, a török béketárgyalások rendszeres résztvevője, 1619-ben *Militia Christiana* néven sajátos lovagrendet alapít.

15.

Róma, 1616. február 20.

Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyásához

Ridolfi jelenti az uralkodónak, hogy többször tárgyalta nevében a pápával: adjon felmentést Pázmánynak jezsuita fogadalmi alól, hogy egyházi tisztségeket és méltóságokat kaphasson. A pápa mindig különös hajlandóságot mutatott a kérés teljesítésére, úgy az uralkodó közbenjárása, mint a jelentés hatására, amelyet Pázmány jelleméről és életéről kapott. És amennyiben nem akadályozták volna meg Magyarország törvényei, az egyházfő mindenféle uralkodói kinevezéshez örömmel adott volna diszpenzációt. Ezen akadály miatt viszont úgy határozott, hogy Pázmány menjen át a szomaszkákhoz, akik sem öltözékükben, sem intézményükben nem különböznek a jezsuitáktól. És habár ennek a rendnek nincsen háza Németországban, Pázmánynak nem kell hozzájuk utaznia, hanem helyben maradhat, a nuncius felügyelete alatt. V. Pál kiváltképpen szívesen adta hozzájárulását ehhez az elképzeléshez, mivel Klesl bécsi püspöktől származik.

(ÖStA HHStA Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 545^{rv} – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Più volte ho trattato con il papa in nome di vostra maestà Cesarea accioché dispensasse la persona del padre Pietro Paskan dalla compagnia di Gesuiti a poter accettar carrichi e dignità ecclesiastiche: e da sua santità si è mostrata sempre particolare inclinazione di compiacere alla richiesta, et per l'intercessione di vostra maestà et per la bona relazione, che ha havuta della virtù et integrità della vita di detto padre. Et quando non fussero ostati i statuti del regno d'Vngaria, sua santità haverrebbe concessa la dispensa ad ogni nomina di vostra maestà. Ma havendo inteso questo impedimento, ha risoluto, che il detto padre trapassi alla congregazione dei Sommaschi, religione non differente d'habito e d'instituti da quella di Gesuiti, la qual sebbene non è in Germania, dovrà in ogni modo il detto padre Paskan non partire, stando costì sotto custodia di monsignor nunzio. Et sua santità ha più volentieri consentito a questa deliberazione, quanto che l'è stata somministrata [fol. 545^r] da monsignor vescovo di Vienna. Fo profundissima riverenza a vostra maestà Cesarea e le prego gloriosissimi successi. Di Roma li 20 di febbraio 1616.

Di vostra sacra Cesarea Maestà

[m.p.]

devotissimo et obligatissimo servitore
Lodovico Ridolfi

16.

Róma, 1616. február 20. és 26. között

Kérvény II. Mátyás nevében V. Pálhoz

A császár és király nevében kéretik: a pápa hosszabbítsa meg a Pázmány Péter számára adott breve érvényét, hogy átmehessen a jezsuitáktól egy másik szerzetbe, mivel az első brevében megszabott határidő végéhez közeleg. A kérelem benyújtását a pápa számára ismert okok indokolják.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 198^{rv} + 205^v – orig.)^a

Beatissimo padre

Per parte di sua maestà Cesarea si supplica vostra santità di voler concedere al padre Pietro Paskan un altro breve, come quello, che vostra santità gli concesse di poter trapassare dalla religione de Gesuiti ad altra, essendo già prossima la fine del tempo prefissali nel primo breve, et questa istanza si fa per le cause, che sono già note a vostra santità.

[fol. 205^v] Alla santità di nostro signore per sua maestà Cesarea [m.a.] Die 26 Februrarii 1616 sanctissimo placet

^a Lodovico Ridolfi s.k. írása

17.

Bécs, 1616. március 2.

Pethe László kamarai elnök Melchior Kleslhez

Pethe tudatja a bécsi püspökkel, hogy kizárólag a katolikus vallás érdekét nézte, amikor a néhai Forgách bíboros utódául Pázmány Pétert ajánlotta, aki okosságával és könyveivel széles körben, „mágnásoknál”, de még protestánsoknál is komoly tekintélyre tett szert. Mikor az uralkodó Pázmányt a minap Prágába hívatta, ő és a katolikus vallás javát akarók – leszámítva azon keveseket, akik saját és nem az egyház érdekeit tartják szem előtt – joggal remélték, hogy már mint érseket láthatják viszont. Megdöbbenéssel értesült azonban arról: a jezsuiták mind a pápai, mind a császári udvarban semmit nem mulasztanak el annak érdekében, hogy meggátolják kinevezését. Elfogulatlanságát hangoztatva kéri Kleslt, hogy a vallás és a haza javára döntsön az uralkodóval, a már elkezdett ügyet fejezze be és ne engedjenek a jezsuiták nyomásának. Felhívja a figyelmet annak veszélyére, hogy a protestánsok fenyegetőbben fognak fellépni, amennyiben azt látják, hogy a katolikusoknak e fontos reményük valóra válásában csalódniuk kellett.

(ÖStA HHStA Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 103, Konv. 2 [1616 III.], fol. 5^r–6^v – orig.)

Illustrissime princeps, domine et patrone colendissime. Servitiorum meorum paratissimam commendationem

Quo magis paratos et armatos adversarios ad oppugnandam debellandamque religionem adverto, eo maiori sollicitudine mihi in eam curam incumbendum

video, ut omni mea diligentia suscipiam, et quantum in me est, murum me pro domo Dei opponam. Quocirca posteaquam Deus nostris peccatis merito offensus illustrissimum cardinalem Forgach, sacerdotem gemmam atque insigne religionis decus e medio mortalium ad vitam immortalem evocavit, nihil antiquius habui, quam ut in eius locum aliquis eiusmodi vir substitui possit, cuius prudentia, doctrina, vigilantia, auctoritate caeterisque praesule dignis virtutibus et ruinam minitans in Vngaria religio fulciri, et adversariorum impetus, si non penitus frangi, saltem quam maxime reprimi possent. Quae cogitatio cum me dies et noctes vehementer sollicitum haberet in tanta hominum ad eam rem idoneorum paucitate, unus mihi et caeteris nostris omnibus rem suo pondere aestimantibus occurrit P. Petrus Paszman, qui et singularis cuiusdam prudentiae opinione et summa eruditione conscriptis libris non apud vulgares modo patriae cives, sed etiam apud magnates, primoresque omnes tantam sibi conciliaverat auctoritatem, ut eum non catholici nostri modo in admiratione et veneratione haberent, sed etiam haeretici suspicerent. Qui cum a Caesarea maiestate nuper Pragam evocatus fuisset, magnam spem omnes catholicae religionis iuvandae studiosi conceperamus fore, ut Caesarea maiestas pro sua erga patriam nostram paterna sollicitudine et clementia ei potissimum homini hanc tam arduam provinciam deferret, quam et illustrissima celsitudo vestra cognitum haberet, et vota catholicorum omnium (si paucos excipiamus, quibus forte privata res magis cordi est, quam publica ecclesiae utilitas), unamini consensu expetebant maxime. Et vero ut sese initia rerum ostendebant, in magnam spem erecti fueramus, et quasi iam persuasum habebamus suae maiestatis clementia et illustrissimae celsitudinis favore brevi nos [fol. 5v] eum archiepiscopum Praga recepturos, cuius virtutum lux late diffusa, et haeticorum audaciam refranare, et nostrum moerorem, quem ex illustrissimi cardinalis nimium immatura morte conceperamus, facile abstergere posset. Sed nescio quo pacto factum sit, ut dum res trahitur, vulgante fama in aures patrum societatis Iesu veniret, qui arbitrati eam rem suo ordini aliquod detrimentum vel incommodum allaturam, quantum ex fidedignis hominibus cognoscere potui, tam Romae, quam Pragae nihil intentatum reliquerunt, quo eius promotioni obstaculum se ponere posse existimarent, atque ita factum est, ut illorum zelus (qui utrum secundum scientiam Dei sit, ipsi viderint) tam praeclarae rei cursum interrumperet, et catholicam religionem apud nos in maximum discrimen vocaret. Fateor, illustrissime domine, eum hominem propter singulares animi dotes et amari a me, et observari solitum, sed tamen Deum testor, me in eo promovendo non mea, non illius, sed communis ecclesiae et patriae nostrae boni causa laboravisse, et laborare etiamnum. Cum enim in omnes partes me verto, et diligenter circumspicio, neminem ex omnibus nostris videre possum, qui eam dignitatem saltem cum mediocri dignitate vel hominum expectatione tueri posset; id quod illustrissimae celsitudini vestrae forte notius est, quam ut a me explicari debeat. Atque idcirco huius viri humeros Caesareae maiestatis cle-

mentia et illustrissimae celsitudinis commendatione atque favore tam cuperem religioni fulciendae supponi, quamquam quod maxime. Quare ad illustrissimam celsitudinem vestram respectu periclitantis apud nos catholicae religionis iterum supplex accedo, et per Christi amorem, per singularem suam in tuenda ecclesia sollicitudinem et studium oro atque obsecro, det operam, ut tam praeclaris initiis extrema respondeant, neque patiatur apud patres unius hominis iacturam plus valere, quam apud suam sanctitatem et Caesaream maiestatem publica ecclesiae utilitas valeat. Certe si catholicos nostros haeretici hac tam praeclara spe excidisse viderint, quasi parta iam de nobis victoria insultabunt acrius, et maiori eius hominis se metu liberatos, cuius etiam privati doctrinam et tum scripture, tum concionibus pugnandi felicitatem perhorrescant. Sed speramus illustrissimae celsitudinis vestrae sollicitudinem his malis occurruram, [fol. 6r] neque passuram, ut tam periculoso tempore circumfrentibus undique hostibus afflictissimae religionis parietinae hoc propugnaculo et praesidio destitutae, adversariorum assultibus pateant, et graviolem ruinam trahant.

Equidem multa in nos nostrumque Vngariae regnum extant illustrissimae celsitudinis vestrae eaque praeclara merita, hoc tamen inter alia emicabit illustrius, sempiternumque grati animi merebitur monumentum. Servet Deus illustrissimam celsitudinem vestram imperii Chirstiani et suae ecclesiae bono diu salvam et incolumem. Viennae, 2 Martii anno 1616.

P.S. Adiunxi hisce literas magnifici domini Michaelis Czobor, capituli Strigoniensis, et reverendissimi episcopi Varadiensis,²¹ ex quibus necessitatem constituendi archiepiscopi illustrissimae celsitudinis vestrae luculentius perspicere liceat, quam etiam causam contra domini Reuay²² conatus patrociniio et ope illustrissimae celsitudinis vestrae demisse cupio esse commendatam.²³

Illustrissimae celsitudinis vestrae

[m.p.]

servitor perpetuus

Ladislaus Pete de Hethes manu propria

[fol. 6v] 1616. Pethő pro Petro Pasma, ut ad archiepiscopatum Strigoniensem promoveatur, intercedit. [Fol. 66v: „B”]

²¹ Telegdy János.

²² Vélhetően Révay Péter koronaórról (1608–1622) van szó.

²³ Az utóirat külön, az aláírás fölé ragasztott cédulára íródott.

18.

Róma, 1616. március 5.

Scipione Borghese bíboros Placido de Mara nunciushoz

Az Államtikárság tájékoztatja a nunciust: a pápán nem múlik, hogy Pázmány ügye lezáruljon. Már tárgyaltak a szomszédokkal, hogy fogadják be a magyar páttert, akik kedvező választ adtak. Mivel a dolog jól halad, a nunciust szegüljön szembe akár más jelöltek felvetésével, akár egy adminisztrátor kinevezésével. Ridolfi császári ügyvivő hibázott, amikor arról írt Kleslnnek, hogy a pápa hajlana Telegdy püspök felé. Csupán tulajdonságai iránt érdeklődött, miután Bellarmino bíboros szóba hozta személyét. Tudassa Kleslrel, hogy a pápa sosem gondolt rá, és nem akar ártani az uralkodónak. Úgy értesültek, hogy Pázmány írt a jezsuita generálisnak, és kérte elbocsátását a rendből, amit Vitelleschi teljesíteni fog.

(ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 945, fol. 40r–41r; Segr. Stato, Germania, vol. 27, fol. 39r–40r; uo., vol. 443, fol. 333r – cop.)

Non resta da nostro signore, che il negozio del P. Pasma si finisca, et già si è trattato con li padri Sommaschi, che vogliano [fol. 40v] riceverlo, di che hanno dato assai buona intenzione, sicché si può sperare, che il detto negozio sia per camminar bene, et si commenda et approva, che vostra signoria si opponga ad altri soggetti, che a lei non paiono a proposito per la chiesa di Strigonia, come anco circa il deputare amministratore. Il Ridolfi si è portato molto male, se ha scritto al Cleselio, che sua santità inclini al vescovo di Veradino [!], perché la santità sua non ha mai havuto tal inclinazione, ma solo desiderio di saper le qualità di quel vescovo, essendogline stato parlato dal cardinale Bellarmino. Ha però vostra signoria fatto bene di render capace il Cleselio, che non è stato mai pensiero [fol. 41r] in sua beatitudine, come non è stato in effetto di pregiudicare alle ragioni di sua maestà. Qui si è inteso, che il P. Pasma ha scritto al padre generale della compagnia, se si contentasse, che possa passare ad altra religione, et pare, che il padre generale sia per contentarsene. Sicché tanto più si può sperare, che il negozio sia per camminar bene. Di Roma li 5 di Marzo 1616.²⁴

²⁴A jegyzék vélhetően a nunciust 1616. február 15-ei jelentésére válaszol: „L'arcivescovo di Coloccia et amministratore [di Gavarino ha mandato] un suo canonico con doni all'imperatore per [esser promosso alla chiesa] di Strigonia, ma non per questo credo, che si [...] havendosi di lui assai basso concetto. Vero è, che [possa] tardar la risoluzione di nostro signore circa l'habilitar con [...] più condecete, che sia possibile la persona del P. [...] -cia a trattarsi di far amministratore die quella chiesa [il vescovo] di Varadino in spiritualibus et il Petbei presidente [della camera] di Possonio, in temporalibus. Al che mi sono opposto con ogni mio potere, securissimo, che se il negozio [...] quella strada, come altre volte ho detto a vostra signoria illustrissima [...] fatica più, che di burla a rivoarlo. Ha molto [...] disgusto monsignor Gleselio, che la santità di nostro signore per [...] Ridolfi habbia dato ordine qui, che se le dia [...] del detto vescovo di Varadino, con intenzione di [...] del signor cardinal Bellarmino, quasi, che in questo modo [...] le raggioni di sua maestà, a cui tocca in quel regno [...] prelati. L'ho però reso capace, che ciò non si fa per [...] ordine a far pregiudizio a chi si sia, ma ben per [...] avventura la nominatione di qua, trovarsi tanto [...] col suo consenso per i meriti et qualità del soggetto [...] egli infine bene appagato.” BAV Barb. Lat., vol. 6921, n. 38. A jelentés fele hosszában leázott, soronként 2-3 szó mindig hiányzik.

19.

Róma, 1616. március 5.

V. Pál brevéje Pázmány Péternek

A pápa, mivel a számára is ismert okok miatt Pázmány nem tudott még átlépni egy másik szerzetbe, az átlépés határidejét – annak lejártától számított – hat hónappal meghosszabbítja.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 534, fol. 197^{rv} + 206^v – conc.)²⁵

Dilecto filio Petro Pasman presbytero societatis Iesu Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem etc. Alias pro parte tua nobis exposito,^a quod tu, qui habitum per clericos regulares societatis Iesu gestari solitum susceperas, et professionem per eos emitti consuetam emiseras regulares, certis de causis nobis notis e praefata societate egredi et ad aliquem ordinem regularem ab apostolica sede approbatum, in quo regularis observantia vigeret, te transferre et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere cupiebas regulares.^b Nos supplicationibus tuo nomine nobis tunc humiliter porrectis inclinati, tibi, ut e dicta societate superiorum petita, licet non obtenta licentia egredi, et ad aliquem ordinem regularem praefatum, dummodo in ea regularis observantia vigeret, si in illo benevolos invenisses receptores, te transferre, et ibi servatis alias ex praescripto statutorum ordinis huiusmodi apostolica auctoritate confirmatorum, servandis habitum per illius fratres gestari solitum suscipere, et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere libere et licite posses et valeres, eadem auctoritate concessimus et indulimus. Volentes quod translatio praefata infra sex menses ex tunc proximos fieret, et interim sub superiorum tuorum obedientia viveres, et alias prout in nostris in simili forma brevis expeditis litteris, quarum tenorem praesentibus pro sufficienter expressis habere volumus, plenius continetur. Cum autem, sicut nobis nuper exponi fecisti, tu hactenus^c certis de causis nobis notis^c e praefata societate ad alium ordinem te transferre non potueris, [fol. 197^v] minusque^d infra tempus dictorum sex mensium, qui, ut asseris, adhuc durant, id facere posse speres, nobis propterea humiliter supplicari fecisti, ut dictos sex menses ad aliud nobis benevisum tempus extendere et prorogare de benignitate apostolica dignaremur. Nos te amplioribus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis etc. [excommunicationis, suspensionis et interdicti, aliis ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis a iure vel ab homine quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis ad effectum praesentium dumtaxat consequendum harum serie absolventes et absolutum fore]^e censentes, posterioribus^b huiusmodi supplicationibus inclinati, concessionem et indultum ac desuper confectas litteras huiusmodi ipsosque sex menses tibi, ut praedicatur, praefixos ad alios sex menses a fine primodictorum sex mensium huiusmodi

²⁵ Szomaszka levéltári másolatról közölve: SÁVAI, *Pázmány és a szomaszkok*, 135–136.

computandos, quibus quidem sex mensibus per praesentes prorogatis durantibus^f tu e dicta societate ad alium ordinem servata^g alias in omnibus et per omnia praefatarum litterarum forma te transferre possis ac debeas, eadem auctoritate tenore praesentium^h extendimus, prorogamus et ampliamus,^h non obstantibus omnibusⁱ illis, quae in eisdem litteris volumus non obstare, caeterisque contrariis quibuscunque. Datum Romae apud sanctum Petrum etc. die 5^a Martii 1616 anno XI.º

[*m.a.*]

Si sanctissimo placet, potest expediri.
P[ietro] cardinalis Aldobrandini m.p.

[*m.a.*]

S. Cobelut[ius]²⁶

^a A Ridolfi-féle utóiratot szintén tartalmazó, tehát szintén az eredetiről vagy annak hivatalos másodlatáról készült jezsuita levéltári másolat esetleges eltéréseit nem jelezzük. A szomaszka változatról készült nyomtatott kiadás fontosabb eltérő olvasatai: ‘*exposito/expositio*’, ‘*adbuc/adbunc*’, ‘*dictos/dictorum*’, ‘*benignitate/benignitate*’, ‘*excommunicationis/excommunitatis*’, ‘*quovis/quavis*’, ‘*quomodolibet/quam multum*’, ‘*consequendum/consequens*’, ‘*confectas/confectos*’, ‘*praedicitur/praecatur*’ [‘*praetur*’, ‘*ptur*’ rövidítés feloldása], ‘*praefatarum/praesentiarum*’. ^b E szó csak a fogalmazványban. ^c Sorközi beszúrás, az utolsó két szó m.a., vélhetően a pápé vagy az aláíró bíborosé. ^d Előtte két szó kihúzva, olvashatatlanok. ^e A – harmadik brévében is szereplő – rövidítés feloldása a szomaszka levéltárbeli másolat alapján (AGCRS Pd-1053, fol. 34–39). ^f A szomaszka másolatban: ‘*prorogatis durare*’. ^g A szomaszka másolatban: ‘*servatis*’. ^h A szomaszka másolatban: ‘*extendimus et prorogamus, ac ampliamus*’. ⁱ A nyomtatott kiadásból hiányzik.

[*fol. 206v*]

Pro Petro Pasman presbytero societatis Iesu
Prorogatio licentiae transeundi ad alium ordinem ad sex menses etc.

[*m.a.*]

Sanctissimo placet expediri

²⁶ Scipione Cobelluzzi brévetitkár.

20.

Róma, 1616. április 21.

V. Pál brevéje Pázmány Péternek

A pápa az érdekében benyújtott kérvényre megengedi Pázmány számára, hogy a generális káptalan hozzájárulása nélkül átléphessen a szomaszkákhoz, bár már betöltötte negyvenedik életévét és másik rend tagja. Engedélyezi továbbá, hogy a noviciátusát De Mara nuncius felügyelete alatt, általa meghatározandó helyen végezze, és hogy fogadalmát noviciátusa megkezdése után hat hónapon belül az ő kezébe tegye az előírások betartásával. Kérésére elrendeli, hogy átlépésétől kezdve ne tartozzék a szomaszkákhoz (!). Minden ellenkező rendelkezés, kiváltság stb. ezen esetre érvényét veszti.

(ASV Segr. Brev., Reg., vol. 535, fol. 102rv + 125rv – conc.)²⁷Dilecto filio Petro Pasma presbytero societatis [Iesu] Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem etc. Alias pro parte tua nobis exposito, quod tu, qui habitum per clericos regulares societatis Iesu gestari solitum susceperas et professionem per eos emitti consuetam emiseras regulares, certis de causis nobis notis e praefata^a societate egredi et ad aliquem ordinem regularem ab apostolica sede approbatum, in quo regularis observantia vigeret, te transferre et habitum per ordinis huiusmodi fratres gestari solitum suscipere, ac professionem per eosdem emitti consuetam expresse emittere cupiebas regulares. Nos supplicationibus tuo nomine nobis tunc humiliter porrectis inclinati, tibi, ut e dicta societate superiorum petita, licet non obtenta licentia egredi, et ad aliquem ordinem regularem praefatum, dummodo in ea regularis observantia vigeret, si in illo benevolos invenisses receptores, te transferre, et ibi servatis alias ex praescripto statutorum ordinis huiusmodi apostolica auctoritate confirmatorum, servandis habitum per illius fratres gestari solitum suscipere, et professionem per eosdem emitti consuetam suo tempore expresse emittere libere et licite posses et valeres, eadem auctoritate concessimus et indulgimus. Volentes quod translatio praefata infra sex menses ex tunc proximos fieret, et interim sub superiorum tuorum obedientia viveres, et subinde sex menses praefatos ad alios etiam sex menses a fine primodictorum sex mensium computandos sub certis modo et forma tunc expressis prorogavimus, prout in diversis nostris desuper in simili forma brevis expeditis litteris, quarum tenorem praesentibus pro expressis haberi volumus, plenius continetur.

Cum autem sicut nobis nuper exponi fecisti, te ad congregationem clericorum regularium Somaschae, alias sancti Maioli Pappiensis transferre^b posse desideres. Verum quia eiusdem congregationis statutis apostolica auctoritate confirmatis inter caetera expresse cavetur, quod nullus alium ordinem [fol. 102v] professus [... ..]^c et supra quadragesimum suae aetatis annum^d constitutus in^d primodictam congregationem, nisi ab illius capitulo generali admitti vel recipi possit^d, desiderii

²⁷ Másolatról kiadva: LUKÁCS, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, Dok., n. 14 (244–246).

tui compos hac in parte fieri nequis absque nostra et sedis apostolicae indulto. Nobis propterea humiliter supplicari fecisti, ut tibi in praemissis opportune providerem, et ut infra, indulgere de benignitate apostolica dignaremur.

Nos igitur te amplioribus favoribus et gratiis prosequi volentes, et a quibusvis excommunicationibus etc. censentes certis de causis animum nostrum moventibus et nobis notis tibi, ut praemissis non obstantibus ad primodictam congregationem ^einfra tempus in ultimis litteris nostris huiusmodi expressum, ^fsi in ea benevolos repereris receptores ^g, ^e transire, ^g et in illam a capitulo conventuali ^h domus sancti Blasii in Monte Citorio de urbe eiusdem primodictae congregationis ⁱetiam absens sic ⁱ recipi et admitti, habitumque per illius clericos regulares gestari solitum suscipere, et novitiatum in aliquo ^j loco a venerabili fratre Placido, episcopo Melphisiensi, nostro et sedis apostolicae apud charissimum in Christo filium nostrum Matthiam, Romanorum regem, in imperatorem electum nuntio designando, et sub eiusdem Placidi episcopi et nuntii obedientia ^k facere, et professionem per eosdem clericos regulares intra sex menses a die coepti novitiatus huiusmodi computandos in praedicti Placidi episcopi et nuntii ^l manibus ^m servatis alias servandis emittere, ac omnibus et singulis privilegiis, gratiis et indulgentiis, quibus alii primodictae congregationis clerici regualres ⁿ de iure, usu, consuetudine aut alias quomodolibet utuntur, potiuntur et gaudent, ac uti, potiri et gaudere possunt et poterunt quomodolibet in futurum, pari modo uti, potiri et gaudere, vocemque activam et passivam habere, ac quaecumque officia et praeeminentias ibidem recipere, retinere et exercere libere et licite possis et valeas, dicta autoritate tenore praesentium concedimus et indulgemus; teque postquam, ut praedicitur, [fol. 125r] translatus fueris, primodictae congregationi in genere vel in specie minime teneri, nec obligationem existere ac irritum etc. attentari decernimus. Non obstantibus praemissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis, nec non praefatae societatis et primodictae ^o congregationis etiam iuramento etc. roboratis statutis et consuetudinibus, ac omnibus illis, quae in eisdem litteris volumus non obstare. Quibus omnibus et singulis eorum omnium tenore praesentibus pro plene et sufficienter expressis, et ad verbum insertis habentes, illis alias in suo robore permansuris hac vice dumtaxat specialiter et expresse derogamus, caeterisque contrariis quibuscumque.

Datum Romae, apud sanctam Mariam maiorem, sub annulo piscatoris die 21 Aprilis 1616 anno XI.

[m.p.]

Expediatur, Paulus papa V^s

^a A 'p.ta' etc. rövidítés a nyomtatott kiadásában következetesen 'praedicta' etc. módon feloldva, ami szintén helyes | ^b A kiadásban 'transire'. | ^c A fogalmazvány lapjának felső sarka leszakadt. A fol. 102v első sorából 2-3 szó hiányzik. (Ezek a jezsuita levéltári másolatban sem találhatóak, innen tudni, miként már narrációnkban előkerült, hogy az nem az eredetiről, vagy annak másodlatáról/másolatáról) készült. Sem a jezsuita másolatban, sem pedig ennek LUKÁCS-féle kiadásában nincs utalás a hiányra, pedig a nyelvi kohézió megbomlása egyértelmű. | ^d A Brévefogalmazványból kiszakadva, a másolatban található értelem sze-

rinti kiegészítés. ^l Lapszéli beszúrás. ^l Más kézzel. ^l Sorközi beszúrás a kihúzott ‘te transferre’ helyett. ^l Lapszéli beszúrás más kézzel a szövegből kihúzott ‘collegiali’ helyett, úgy tűnik, hogy Cobelluzzi írása. ^l Lapszéli beszúrás, a ‘sic’ más kézzel. ^l Utána a szövegből kihúzva: ‘regulari’ és két betű. ^l Lapszéli beszúrás a kihúzott ‘cura’ helyett. ^l Utána kihúzva ugyanazzal a tollal, amellyel az iratvégi pápai kibocsátási engedélyezés íródott, vagyis V. Pál által: ‘seu eo absente in ... fratris nostri episcopi Viennensis’. (A kipontozás helyén egy szó olvashatatlan. A nyilván rövidített alak konjekturális megfejtése: ‘venerabilis’.) ^l Utána kihúzva: ‘anno infra sex.’ ^l Utána kihúzva a első brevében szereplő kitétel: ‘etiam non translati’. ^l A kiadásban ‘primordiae’, a jezsuita levéltári másolaton ugyanakkor helyesen. A fogalmazványon minden kétséget kizáróan ‘primod.ae Cong.nis’ szerepel, miként két sorral feljebb ‘primod. Cong.ni’, és mindkettő egyértelműen a szomszékákra vonatkozik

21.

Prága, 1616. április 25.

Pázmány Péter turóci préposti kinevező irata

II. Mátyás főkegyúri joga alapján Pázmánynak adományozza a Forgách Ferenc halálával megüresedett turóci prépostságot minden birtokával egyetemben. Kiköti, hogy a Forgách által uralkodói parancsra helyreállított hiteleshelyet az ország törvényeivel összhangban továbbra is működtetni kell.

(ARSI Hist. Soc., vol. 56, fol. 110rv – cop.)²⁸

Paria donationalium praepositurae Turocziensis^a

Nos Matthias Dei gratia etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos pro ea, qua in constituendis legitimis ecclesiarum Dei pastoribus tenemur cura et sollicitudine, benignum habentes respectum ad eruditionem et doctrinam laudatosque mores et honestam vitae conversationem aliasque excellentes virtutes animique dotes fidelis nostri honorabilis Petri Pázmány, quibus eundem Dei altissimi munere insignitum, ornatum et praeditum esse non solum ex certorum fidelium nostrorum commendatione, verum etiam propria nostra experientia cognovimus, quem etiam beatissimi in Christo patris et domini, divina providentia papae Pauli 5 autoritate non solum ab obligatione religionis patrum societatis Iesu exemptum, verum etiam ad quaevis beneficia ecclesiastica adeunda iuxta beneplacitum nostrum speciali mandato adstrictum esset, compertum habemus. Eidem tanquam personae idoneae et benemeritae praeposituram Turocziensem per mortem et decessum reverendissimi quondam Francisci Forgách de Ghymes, S.R.E. presbyteri cardinalis et archiepiscopi Strigoniensis, eiusdem praepositurae ultimi veri ac legitimi possessoris de iure et de facto vacantem vigore et autoritate iuris patronatus nostri regii, quod generaliter in omnibus praefati regni nostri ecclesiis instar divorum quondam Hungariae regum praedecessorum nostrorum bonae memoriae optimo iure habere

²⁸ Kiadva KATONA, *Historia critica regum Hungariae XIX*, 644–647 (FRANKÓI idézett Pázmány-nagymonográfiájában innen használja); MILLER, *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pámány*, n. 4 (10–12).

Sancti facti perimur fery in genere et in specie minime dicitur per 125
Aligay ex. ac in unum dicitur. Non dicitur Committit ad unum dicitur dicitur
et ord. ap. nunc per hanc facti, et in unum dicitur dicitur
Kantibus, et Committit in. ac alius illis quos in eisdem tunc dicitur
dicitur. Quibus dicitur, et lingulis eisdem tunc dicitur per hanc, et in unum
expeditis et ad Committit dicitur illis atque in hanc dicitur
hanc tunc dicitur per hanc, et expeditis dicitur dicitur dicitur
quibus dicitur. Dicitur dicitur quod dicitur dicitur dicitur
21 dicitur dicitur dicitur dicitur dicitur
Cyprianus Laubitz VI

J. Ch. M.

et exercere dignoscimur, eidem Petro Pázmány dandam et conferendam sub hac expressa conditione duximus: ut nimirum conventum Turocziensem per praedictum cardinalem iussu nostro restitutum iuxta publicas etiam regni constitutiones conservare et intertenere debeat et teneatur. Imo damus et conferimus una cum eiusdem praepositurae bonis temporalibus et iuribus possessionariis, proventibus et emolumentis aliisque utilitatibus quibuslibet, ad ipsam praeposituram ab antiquo spectantibus et spectare debentibus, ac in quibuscunque comitatibus intra ambitum praedicti nostri [fol. 110r] regni Hungariae existentibus harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Datum in arce nostra regia Pragensi, die 25 mensis Aprilis, anno Domini 1616. Regnorum nostrorum Romani quarto, Hungariae et reliquorum octavo, Bohemiae vero anno quinto.

Matthias

Laurentius Ferenczffi

^a Utána más kézzel beszúrva: 'Ex archivio Pazmanni, anno 1616 propria manu conscripta haec rep-
eruntur'

22.a

Prága, 1616. szeptember 28.

Pázmány Péter érseki kinevezéséhez kapcsolódó uralkodói iratok

Bemutatóirat V. Pálnak, amelyben II. Mátyás az általa az esztergomi érsekségre kinevezett Pázmány Pétert prezentálja, és kéri az annáta elengedésével történő kánoni megerősítést. – Levelek a Bíborosi Kollégiumhoz, Dietrichstein bíboros protektorhoz és Borghese bíboros neposhoz, amelyekben az uralkodó kéri a megerősítés és a pallium megadásának, az annáta elengedésének támogatását. – Leiratok Miksa főherceghez, a Pozsonyi Kamarához és Esztergom vármegyéhez, amelyek elrendelik az új érsek beiktatását a javadalomba (az összes birtok azonnali átadásával), illetve az esztergomi főispáni tisztségbe.

(PL AEV n. 134/5, pag. 2–10 – *cop.*)^a

Praesentatio ad summum pontificem

Beatissime in Christo pater, domine reverendissime. Post officiosam commendationem et filialis nostrae observantiae continuum incrementum. Quandoquidem non ita pridem sublato e vivo reverendissimo quondam in Christo patre domino Francisco Forgach de Ghymes, sanctae istius Romanae ecclesiae praesbytero cardinale per mortem et decessum eiusdem metropolitanam ecclesiam Strigoniensem vacare contigit, nam pro ea, qua erga religionem catholicam ipsamque Dei ecclesiam et eius profectum quovis tempore magno animi affectu dicimur cura et obeservantia, quamprimum de idonea cogitavimus persona, quam ad hoc muneris pastoralis, quod inter alia in regno nostro Hungariae primum est et praecipuum, digne nominaremus. Inter alios quidem eiusdem regni nostri Hungariae viros ecclesiasticos obtulit sese nobis fidelis noster venerabilis Petrus Pasmány prae-

positus ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz etc., de cuius eruditione et doctrina, morum item et vitae integritate ac singulari in Deum et religionem pietate sufficienter edocti, eum ad dictam metropolitanam ecclesiam Strigoniensem^b solita et vetusta iurispatronatus nostri autoritate, quam optimo iure in conferendis omnibus eiusdem regni nostri praelaturis instar praedecessorum nostrorum, divorum quondam Hungariae regum felicitis memoriae habemus, ipsum archiepiscopatum Strigoniensem illi conferendum duximus. Quod quidem cum a nobis ita factum [*pag. 3*] sit, eum sanctitati vestrae de more et veteri consuetudine praesentamus. Ab eadem filiali cum observantia petentes, velit ipsum in dicta sua Strigoniensi ecclesia apostolica benedictione confirmare, ac etiam pallium, quo sui antecessores semper uti sunt, ei, uti moris, paterne concedere. Et cum eadem sedes archiepiscopalis, prouti sanctitati vestrae optime constare non ambigimus, vigente adhuc quindecennali bello per Turcicam tyrannidem occupata, exindeque eiusdem gravissimum iugum ferat, ac in bonis etiam et proventibus suis temporalibus adeo restricta sit, nihilominus tamen ob vicinitatem hostilem ipsi archiepiscopo incumbunt onera sumptusque et expensae ad residuitatem ecclesiae suae tutandam et conservandam faciendae, ministrosque^c in hunc usum non parvo numero continue alendi et intertenendi. Unde ad sustentandum statum et dignitatem archiepiscopalem suam vix et difficultate quid ei superest. Hinc praeterire non potuimus, quin sanctitatem vestram diligenter rogamus, ut cum archiepiscopum ipse non ignoret, qua solutione annatae sanctae huic sedi pro accepta confirmatione ipsoque pallio de more debeat, idque haud gravatim, si facultas et vires suppetent, etiam praestare cuperet, velit sanctitas vestra pro ea, qua oppressarum ab infidelibus paganis ecclesiarum rationem habere, earumque misereri consuevit, paterna plane pietate sua petitam confirmationem et pallium gratis et absque alicuius annatae solutione eidem archiepiscopo benigne impertiri et concedere, quo sumptus illos suos graves hac clementi sanctitatis vestrae relaxatione sentiat sibi aliquanto tolerabiliores, eoque alcarius, non minus curandae [*pag. 4.*] gubernandaeque, omni, quo poterit, diligentiori studio atque sollicitudine ecclesiae ipsi suae, quam tutandis dicti archiepiscopatus sui bonis incumbat. Qua quidem in re sanctitas vestra nobis quoque gratam faciet omni erga eandem filiali nostra observantia promerendam. Cui nos reverenter offerimus et obsequiose commendamus. Datum in arce nostra regia Pragensi, die vigesima octava mensis Septembris. Anno Domini millesimo sexcentesimo decimo sexto. Regnorum nostrorum Romani quinto, Hungariae et reliquorum octavo, Bohemiae vero anno sexto.

Collegio cardinalium

MATTHIAS etc. reverendissimis in Christo patribus dominis N.N. sanctae Romanae ecclesiae episcopis, praesbyteris et diaconis ac universo collegio cardinalium etc., amicis nostris charissimis salutem et benevolentiae nostrae affectum. Reverendissimi patres, amici nobis charissimi. Postquam non ita pridem per mortem et decessum reverendissimi quondam in Christo patris, domini Fran-

cisci Forgach de Ghymes, sanctae Romani ecclesiae praesbytero cardinalis ac alias archiepiscopi ecclesiae metropolitanae Strigoniensis eandem ecclesiam Strigoniensem pastore suo orbari et vacare contigit, omittere pro summo nostro erga ecclesias Dei studio et amore non potuimus, [pag. 5] quin praefatae vacanti ecclesiae de legitimo prelato primo quoque tempore rite provideremus. Quapropter eundem archiepiscopatum Strigoniensem modo praemisso vacantem fideli nostro venerabili Petro Pazmany praeposito ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz viro^d utpote nobili et antiqua familia oriundo ac^d cum primis doctrina, pietate, moribus ac omni virtute praestanti benigne contulimus iurispatronatus nostri autoritate nixi, qua in conferendis cunctis regni nostri Hungariae regnorumque et provinciarum ei subiectarum beneficiis ecclesiasticis instar praedecessorum nostrorum, divorum quondam Hungariae regum felicissimae memoriae bono iure utimur. Eum autem suae sanctitati pro accipienda apostolica confirmatione praesentavimus, petentes obnixè, ut illam sua sanctitas absque alicuius annatae solutione ei impartiri non gravetur ob rationes ibidem expositas. Itaque paternitates vestras reverendissimas amice rogamus, velint apud eius sanctitatem partes suas interponere et efficere, ut et nostrae huius commendationis ratio habeatur, et dictus electus praelatus ipsam confirmationem gratis obtineat. Quae res nobis erit gratissima, eamque de paternitatibus vestrae reverendissimis omni nostra benevolentia promerebimur. Datum in arce nostra regia Pragensi die 28 mensis Septembris anno Domini MDCXVI regnorum etc. [pag. 6]

Protectori

Matthias etc. Reverendissimo in Christo patri, domino Francisco sanctae Romanae ecclesiae tituli sancti Sylvestri in campo Martio praesbytero cardinali a Dietrichstein, episcopo Olomucensi et regii Bohemici sacelli comiti, regnorum et provinciarum nostrorum haereditariorum apud sanctam sedem apostolicam protectori, consiliario intimo, amico et principi nostro charissimo salutem et benevolentiae nostrae affectum. Reverendissime pater, amice noster charissime. Praesentavimus sanctitati sedis istius apostolicae electum a nobis novum archiepiscopum Strigoniensem fidelem utpote nostrum^d ex nobili et antiqua familia oriundum venerabilem Petrum Pasmany praepositum ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz,^d quem ad metropolitanam ecclesiam Strigoniensem promovimus. Petentes a sua sanctitate, ut ipsum noviter electum archiepiscopum in ecclesia sua confirmare, eique pallium ob causas, quas in nostris ad illam datis litteris iustas, et quarum ratio habeatur, dignissimas pluribus declaravimus, gratis et sine alicuius annatae solutione paterne elargiri concedereque velit. Qua quidem in re licet nihil dubitemus suam sanctitatem eam esse habiturum nostrae commendationis et intercessionis rationem, quam ipsius erga [pag. 7] afflictas furoreque gentili vastatas ecclesias pius affectus nobis promittit; hoc ipsum tamen negotium paternitati quoque vestrae reverendissimae, quam possumus, diligentissime commendandum duximus. Rogantes eandem amice, velit se dicto electo archiepiscopo

praestare faventem et benevolam [!], eumque et res suas apud eius sanctitatem et sedem istam apostolicam ita habere commendatas, ut quod petit, se favore et promotione paternitatis vestrae reverendissimae nostri ob respectum etiam obtinuisse animadvertat. Quod quidem paternitatis vestrae officium omni vicissim benevolentia, quovis tempore libenter compensabimus. Eandem felicissime valere optantes. Datum ut supra.

In simili scriptum est ad illustrissimum quoque cardinalem ^dBurghesium^d

Serenissimo archiduci Maximiliano etc.

MATTHIAS etc. [pag. 8] Reverendissime ac serenissime princeps, frater noster charissime. Salutem et fraterni amoris continuum incrementum. Omittere pro pio nostro et paterno plane in ecclesia Dei affectu non potuimus, quin primo quoque tempore de idoneo et sufficienti pastore ac praelato metropolitanae ecclesiae Strigoniensi rite provideremus. Et quia fidelis nostri, venerabilis Petri Pasmany praepositi ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz etc. virtus et sincera devotio excellensque doctrina a nobis efflagitavit, ut illum omni honore et promotione dignum existimaremus, hinc ipsi dictum archiepiscopatum Strigoniensem benigne contulimus. Quod ipsum per praesentes dilectioni vestrae intimare et significare volumus, fraterne ab eodem petentes, velit camerae nostrae aulicae nunc penes dilectionem vestram constitutae mature committere, quatenus illa cum dicto archiepiscopo Strigoniensi de caeteris requisitis diligenter tractare et transigere, ac ipsum primo quoque tempore seposita longiori procrastinatione in praefati archiepiscopatus Strigoniensis realem possessionem introduci et installari curare debeat. Quod dilectionem vestram ita benevole facturam confidimus. Quam de caetero felicissime valere cupimus. Datum ut in aliis. [pag. 9]

Camerae Hungaricae

Matthias etc. Magnifice ac egregii fideles nobis dilecti. Quoniam nos vacantem de praesenti per mortem et decessum reverendissimi quondam in Christo patris, domini Francisci Forgach de Ghymes sanctae Romanae ecclesiae presbyteri cardinalis archiepiscopatum Strigoniensem simul cum omnibus bonis suis temporalibus fidei nostro, venerabili Petro Pasmany praeposito ecclesiae beatae Mariae virginis de Thurocz ob suas virtutes et laudatas qualitates benigne contulimus, quod ipsum per praesentes fidelitati quoque vestrae intimare et significare volumus, iuxta etiam serio mandantes, quatenus pro more in talibus observato dictum Petrum Pasmany in praefatum archiepiscopatum primo quoque tempore introduci et installari, actualemque et realem cunctorum bonorum ad eundem pertinentium possessionem et dominium illi tradi et assignari facere primo quoque tempore velitis ac debeatis. Satisfacturi in hoc benignae et expressae nostrae voluntati. De caetero benignum erga vos affectum gerimus. Datum etc.

Comitatui Strigoniensi

Matthias etc. [pag. 10] Magnifici, egregii et nobiles fideles nobis dilecti. Quum supremi comitis comitatus illius Strigoniensis officium archiepiscopatu Strigoniensi ab antiquo sit adiunctum, illumque per mortem et decessum reverendissimi quondam in Christo patris, domini Francisci Forgach de Ghymes etc. hactenus vacare contigit, nolentes propter iuris et iustitiae cursum atque administrationem illud diutius haerere, dictum supremi comitis huius comitatus Strigoniensis officium et honorem una cum praefato archiepiscopatu Strigoniensi fideli nostro, venerabili Petro Pazmany praeposito ecclesiae B.M.V. de Thurocz benigne contulimus, illumque hoc officio instar antecessorum suorum rite fungi volumus. Quapropter fidelitatem vestram clementer hortamur, vobisque et vestrum singulis harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus dictum Petrum Pazmany electum archiepiscopum Strigoniensem pro vestro vero et legitimo supremo comite istius comitatus Strigoniensis tenere, habere et exhibere, receptoque ab eo primo quoque tempore fidelitatis nobis servandae solito et consueto iuramento iudicio illius adstare, et in omnibus denique licitis ac consuetis rebus iurisdictioni et mandatis illius omnimode parere et obtemperare velitis ac debeatis. Secus non facturi. Datum ut in caeteris.

^a Az összes irat az udvari magyar kancellária egykorú írásával készült. | ^b A szó után értelmileg hiányzik egy *participium*, például 'promoventes' vagy 'nommantes'. | ^c Átírással, kihúzással javítva erről: 'militemque'. | ^{d-d} Aláhúzva

22.b

Prága, 1616. szeptember 28.

II. Mátyás Pázmányra ruházza az esztergomi érsekség feletti királyi kegyúri jogokat
(MNL-OL MKA Coll. eccl., vol. 1, fol. 259–260 – cop.)

Nos Matthias. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis. Quod nos benignum ac debitum habentes respectum ad singularem doctrinam et eruditionem aliasque animi dotes et laudatos mores, ac circa ecclesias Dei in eligendis earundem ministris diligentem curam et considerationem fidelis nostri nobis syncere dilecti, reverendissimi in Christo patris, domini Petri Pazman, electi archiepiscopi ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, locique eiusdem comitis perpetui, primatis Hungariae, legari nati, ac per Hungariam intimi et Secretarii Cancellarii, et Consiliarii nostri, quibus ipsum Divino Munere praeditum, non alieno solum testimonio, verum etiam propria nostra experientia cognovimus. Ius patronatus nostrum regium, quod in eadem metropolitana ecclesia Strigoniensi aliisque collegiatis ecclesiis ad eandem pertinentibus, sicuti in caeteris etiam nostris dicti regni nostri Hungariae ecclesiis instar praedecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae regum felicitis memoriae

optimo iure habere et exercere dinoscimur, ex certa nostra scientia animoque deliberato eidem domino Petro Pazmanÿ archiepiscopo dandum duximus et conferendum. Imo damus et conferimus, ac in illum transferimus praesentium per vigorem. Annuentes et concedentes, ut ipse omnia beneficia ecclesiastica, utpote praeposuras, lectoratum, cantorum, custodiam, canonicatus et praebendas, quae a modo deinceps tam in dicta Strigoniensi, quam aliis collegiatis ecclesiis ad illam pertinentibus quoquocumque nomine et titulo legitime vacare conigerit, dicti iurispatronatus nostri autoritate per nos sibi hac in parte concessa personis idoneis et benemeritis, ecclesiasticaque functione dignis, fide praeterea, vita, moribus et honesta conversatione eruditioneque commendatis dare et conferre, ipsisque de eisdem disponere, ordinare et providere possit et valeat. Imo damus et conferimus harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Datum in arce nostra Regia Pragensi die 28va mensis Septembris. Anno Domini millesimo sexcentesimo decimo sexto. Regnorum etc.

23.

Nagyszombat, 1616. október 10.

Az esztergomi főszékeskáptalan V. Pál pápához

Az esztergomi kanonokok jelentik az egyházfőnek, hogy Isten meghallgatta imádásait, az uralkodó ugyanis a néhai Forgách bíboros utódjául szeptember 28-án a tudásban, jámborságban és minden erényekben legtökéletesebb, a Jézus Társasághoz fűződő kötelékei alól pápai feloldozást nyert Pázmány Pétert nevezte ki – vonakodása ellenére – az esztergomi érseki székbe. A döntésben megnyugodnak, s biztosak benne: új főpásztoruk tevékenysége igen gyümölcsözőnek fog bizonyulni az egyház számára. Mivel pedig az elmúlt idők tapasztalatai ellenére ily gyorsan és ily kiváló pástort nyert a főegyházmegye, kérik pápai megerősítésének megadását.

(BAV Bonc., vol. E 19, fol. 164r–165v – orig.)

Beatissime in Christo pater et domine, domine clementissime

Post oscula sacrorum pedum beatitudinis vestrae orationum devotarum suffragia humillime subicimus. Exaudivit Deus desideria cordium nostrorum, ac intercedente domina nostra regina coeli accedentibus etiam suffragiis omnium coelestium et singulariter patronorum huius patriae nunc variis iisque enormibus haeresibus contaminatae cor sacratissimae imperatoriae et regiae maiestatis provida manu sua tetigit, ut pro illustrissimo ac reverendissimo domino, domino cardinale Strigoniense [!] pie defuncto illustrissimum et reverendissimum dominum Petrum Pazmany eruditione, pietate omnibusque virtutum ornamentis perfectissimum, absolutissimum et dignissimum die 28 praeteriti mensis Septembris in archiepiscopum Strigoniensem ipso renitente, sed vestra beatitudine vinculum obligationis, quo in Societate Iesu erat ligatus, paterne solvente successorem nominarit, in quo conquievimus, ipsumque ingentes fructus in ecclesia facturum persuasi sumus.

Id ipsum vero, quod tam cito praeter superiorum temporum experientiam et talem tantumque virum ecclesia haec metropolitana pastorem consecuta sit, pia provisioni, pastorali sollicitudini ac paternae curae sanctitatis vestrae tribuimus, quae universalem pastorem se esse cognoscens etiam his Transalpinis partibus non deest. Pro quo eiusdem beneficio et paterno affectu iugiter sacrificio incruento devotisque precibus Deum praepotentem sollicitabimus, ut beatitudinem vestrae ecclesiae suae universali diutissime servet florentem et incolumem, cuius sanctissimos pedes veneramus, eidemque omnem felicitatem adprecamur. Tyrnauiæ, 10 Octobris anno 1616.

Beatitudinis vestrae
capellani subiectissimi
Capitulum ecclesiae
metropolitanae Strigoniensis

[fol. 165v] Beatissimo in Christo patri et domino, domino Paulo papae V, sanctae Romanae et universalis ecclesiae episcopo etc. Domino, domino clementissimo. Romae [L.S.] [m.a.] Per sommariare

24.

Róma, 1616. október 22.

Giacomo Olivieri római ágens Franz Dietrichstein bíboroshoz

Római képviselője tudósítja az olmützi püspököt, Magyarország és az örökös tartományok protektorát, hogy a pápai Államtitkárságon átadták neki Pázmány Péter kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvét, amelyet feldolgozásra az illetékes bíboros vice-protektorhoz, Pietro Aldobrandinihez továbbított.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, s.f. – m.p., *excerp.*)

Hier sera ad un hora di notte monsignor il vescovo di Foligni d'ordine di nostro signore mi mandò a chiamare consignandomi il processo del padre Paman fatto costì dall'auditore di monsignore nunzio per la chiesa di Strigonia facendomi fretta perché, per questo, che tocca a noi, si espedisca quanto prima, poiché la maestà Cesarea ne fa grandissima istanza per la dieta d'Ungheria inserendosi di questo, che ha il primo voto, et perché il signor cardinale Aldobrandino non è in Roma, ma a Frascati, ho scrittolene hoggi, avviso del tutto, et insieme mandato il processo al signor dottor Albertini,²⁹ perché tra tanto lo noti et consideri per far travaglio a sua signoria illustrissima, tra tanto si avviserà di quello commendarà, si faccia come ho

²⁹ A processzus kivonatolása kapcsán már többször előkerült Albertini doktor vélhetően Pietro Aldobrandini egyik titkára, pontosabban *uditoréja* („hivatalvezetője”) volt. Egyelőre keresztnevét sem ismerjük, KLAUS JAITNER sem sorolja fel Aldobrandini kliensei között. *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII.*, xcviskk.

anco detto a sua signoria illustrissima con la mia, facendole riverenza a nome di vostra signoria illustrissima.

Questo negozio qui vien commesso a padre Ridolfi,³⁰ il quale ha ordine di cercar l'espedizione per via secreta et gratis, havendo io havuta una lettera anco di sua maestà Cesarea al collegio de cardinali, che non credo vogli esser per altro. Della propina per la parte di vostra signoria illustrissima io mi aiuterò, quanto potrò, perché è usa apparata [?], et non ha, che fare in questo con tutto, che s'espedisca per via secreta, ma dubbio, che Lei non starà salda alle percosse, che Le daranno di costà, sia Le tutto per avviso, acciò commandi ciò, che si doverà, eseguito da me, et se Le paria di scusarsi di haver di queste propine fatto grazia già molto tempo al suo agente, perché almeno se ne potesse solver la metà, mi sottopongo alla sua prudenza, perché è negozio di qualche centinaro di due³¹ [...].^a

^a Más témájú hírek, záradék, dátum, aláírás.

25.

Róma, 1616. október 22.

Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátýásbhoz

Az ideiglenes császári ügyvivő jelenti a császár és királynak, hogy átnyújtotta Pázmány Péter esztergomi érseki bemutatóiratát Borghese bíborosnak, aki továbbította azt a pápának. V. Pál erre magához hívatta, hogy néhány szükséges diszpenzációt eligazítsanak. Nem mulasztotta el kifejezésre juttatni, hogy a kinevezéssel a császár mindenekelőtt a pápának kívánt kedveskedni, és azt reméli ettől, hogy Isten szolgálatának és a katolikus vallásnak javára fog válni. Viszonzásul a pápa kijelentette, hogy engedélyezni fogja a titkos és gyors eljárást, ami tekintettel a két szükséges konzisztóriumra egy hónapot fog igénybe venni.

(ÖStA HHSa Handschriften., Ms. W 290, vol. 13, fol. 490^v – orig.)

Sacra Cesarea maestà

Ho presentato al cardinal Borghese il dispaccio mandato per la chiesa di Strigonia con la nominazione di vostra maestà Cesarea per il preposito Pisman, et essendo stato dato a sua santità dal cardinale, ho havuto ordine da lui d'esser da sua santità per aggiustare alcune dispense, che bisognano avanti, che si spedisca la chiesa, e con questa occasione ho rappresentato a sua santità, come vostra maestà Cesarea principalmente per compiacere la santità sua ha fatto la nominazione di presente et in questo soggetto, di che s'è mostrata molto ben' contenta la santità sua, sperando, che deva [!] ridondare in servizio di Dio e della religione cattolica e per compiacere all'incontro vostra maestà Cesarea, mi ha data benigna intenzione, che si faccia la spedizione per via secreta e con molta prestezza, [fol. 490^v] la quale però

³⁰ Niccolò Ridolfi.

³¹ A jelentés e néhány utolsó sora, melynek fordítása nem szerepel munkánk szövegében, szintén a *propina* kérdését tárgyalja, és amellet érvel, hogy a *via secreta* ellenére ez jár a protektoroknak.

non può essere maggiore, che per lo spazio di un' mese, dovendosi fare due concistori. A vostra maestà Cesarea fo humilissima riverenza e prego gloriosissimi successi. Di Roma li 22 di Ottobre 1616.

Di vostra sacra Cesarea maestà

[*m.p.*]

devotissimo et obligatissimo servo
fra Niccolo Ridolfi

26.

Róma, 1616. október 22.

V. Pál brévéi II. Mátyáshoz, Pázmányhoz és Kleslhez

Az egyházfő megelégedettségének ad hangot Pázmány érseki kinevezése miatt. Ígéri a bullák gyors és kedvezményes kiállítását. Pázmány aggályaira az újvári őrség fizetése kapcsán későbbre ígér megfontolt választ. Elismerőleg szól Klesl szerepéről.

(ASV Arm. XLV, vol. 15, fol. 153^r–155^v – *reg.*)³²

I.

II. Mátyás császárhoz és magyar királyhoz

Eidem imperatori

Confirmatio nominato ad ecclesiam Strigoniensi

Paulus papa V^s

Charissime in Christo fili noster, salutem et apostolicam benedictionem. Accipimus litteras maiestatis tuae nominationis ad ecclesiam Strigoniensem dilecti filii Petri Pazmani, et pro eo, quanti maiestatis tuae commendationes facimus, mandare non desumus, ut negotium quanto favorabilius poterit, expediatur, ac speramus fore, ut ecclesiae Strigoniensi Petrum Pazmanum praeficiendo bene consulatur, quod ab aeterno Pastore concedi speramus, et ... ..^a precamur. Datum ut supra [Romae apud sanctum Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die vigesima secunda Octobris millesimo sexcentesimo decimo sexto, pontificatus nostri anno duodecimo].

S. cardinalis Sanctae Susannae³³

^a Három szó kiszakadva.

[*fol. 154^r*]

³² A három bréve fogalmazványa: ASV Epistulae ad Principes, vol. 33, fol. 147^r–149^r: Ezen a dátumok írása más kézzel, illetve fol. 151^v: 'confirmatio electionis ad ecclesiam Strig.'.

³³ Scipione Cobelluzzi brévetitkár.

II.

Pázmány Péterhez, a szomaszka kongregáció tagjához

Dilecto filio Petro Pazmano congregationis clericorum Somaschae praesbytero³⁴

De eius nominatione ad ecclesiam Strigoniensem

Paulus papa V^s

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Quod ad ecclesiam Strigoniensem a charissimo in Christo filio nostro Matthia imperatore electo nominatus fueris, magna nos spirituali laetitia affecit, speramus enim in Domino promotionem tuam ecclesiae Strigoniensi non mediocriter profuturam, ac Dominum precamur, ut caelesti eius favore tales fructus ea ecclesia Dei, eiusque catholica religio percipiat, quales tua nobis religiose anteacta vita, prudentia ac doctrina pollicentur. Quod attinet ad negotii expeditionem, mandavimus in eam diligenter incumbi. De pecuniis, quas militibus ab archiepiscopo Strigoniensi erogari scribis, et eam [fol. 154v] ob rem conscientiae tuae a nobis consuli desideras, non deerimus, prout res postulat, deliberare, et quod in nobis erit, tua causa decernere. Datum Romae apud sanctam Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die vigesima secunda Octobris MDCXVI, pontificatus nostri anno duodecimo.³⁵

S. cardinalis Sanctae Susannae

III.

Melchior Klesl bíboros, bécsi püspökhöz

Dilecto filio nostro Melchiori S.R.E. praesbytero cardinali Cleselio nuncupato

De nominatione Petri Pazmani ad ecclesiam Strigoniensem

Paulus papa V^s

Dilecte fili noster, salutem et apostolicam benedictionem. Grata nobis fuit nominatio ad [fol. 155r] ecclesiam Strigoniensem dilecti fili Petro Pazmani, quam una cum litteris tuis accepimus: personae enim religio, prudentia ac doctrina sperare nos iubent, bene et laudabiliter Divina gratia ecclesiae huiusmodi prae-

³⁴ A fogalmazványon a 'Cong. is clericorum Somaschae' (fol. 148r) utólagos, sorközi beszúrás, legnagyobb valószínűség szerint a brevét aláíró Scipione Cobelluzzi kezével (a tinta színe is azonosnak tűnik.) Ez a megfigyelés újabb, nem elhanyagolható bizonyítéka mindannak, amit Pázmány kánonjogi helyzetének minuciózus kúriai kezelésével kapcsolatban elemzésünkben fejtegettünk.

³⁵ A korábbi kutatás a három brève közül mind ennek, mind a Kleslhez intézettnek jelzetét hozza közelebbi ismertetésük nélkül, és azt sem említi, hogy ez a pápai irat Pázmányt szomaszkanak címzi. Vö. Lukács, *Jezsuita maradt-e Pázmány*, 254 és 256, 4-4. sz. jegyzetek. – Borghese bíboros ugyanaznap Kleslnek írt: „La nominazione, che la maestà dell'imperatore ha fatta del P. Pasman alla chiesa di Strigonia ha non meno da riconoscersi dalla pietà di sua maestà Cesarea, che ben sapeva quanto in ciò premesse sua beatitudine, che dagli efficaci et reiterati uffizi, che ne ha aggiunti vostra signoria illustrissima, la quale perciò ne riporta da sua santità infinita laude, et da me una confessione di singolarissimo obbligo. Quanto all'espedizione di detta chiesa si contenta la santità sua per rispetto di che intercede, che si faccia nella più favorevole forma, che si porrà, sperandosi massime da questa elezione gran profitto per salute di quelle anime”. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 128r; Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 274r (fogalmazvány).

futuram. Quod ut illi Dominus concedat, enixe precamur. Quod attinet ad negotii expeditionem, mandabimus, ut quanto favorabilius poterit, conficiatur. Dominus te ab omni malo custodiat, et nos apostolicam nostram benedictionem tibi cum omni cordis affectu impartimur. Datum Romae apud sanctam Mariam Maiorem sub annulo piscatoris die vigesima secunda Octobris millesimo sexcentesimo decimo sexto, pontificatus nostri anno duodecimo.

S. cardinalis Sanctae Susannae

27.

Prága, 1616. október 24.

Melchior Klesl Scipione Borghese bíboros neposhoz

A bécsi püspök a legnagyobb titoktartás közepette közli a pápai Államtitkársággal, hogy II. Mátyás a spanyol állásfoglalás megérkezése után azonnal, cseh viszonylatban remélhetőleg még karácsony előtt nyilvánosságra fogja hozni döntését utódlásának kérdésében. Azt viszont meg kívánja előzni, hogy az utód megnevezése ürügyén át is kelljen adni a koronáit, miként II. Rudolfal történt, emiatt Bécsbe készül. Ez a döntés annyira titkos, hogy a levelet író titkárként az új esztergomi érseket alkalmazta.

(BAV Bonc., vol. E 16, fol. 36r–37v – orig.)³⁶

^aIllustriss.o sig.r p.ron mio colendiss.o.^a

Non posso mancare di darne parte a^bV. Sig. Ill.ma^b di quello, che passa adesso in questa corte, affinche essendo ella informata dal tutto, possi dare noticia a Nostro^cSig.re.^c Il negozio della Successione, tanto desiderato da Sua^dM.sta^d, et da me tanto bramato, non fu possibile di effettuare, per fin' a questo tempo, essendo, che la cessione del Re di Spagna, non se ha potuto havere. Non pero ha tralasciata la^dM.sta^dSua, le dispositioni necessarie, affin che, venendo la risoluzione di Spagna, senz'alcuna dimora, potesse assicurare, non solamente le Corone, nella Casa d' Austria, ma anche le cose della Religione Catholica, con un Successore Catholico.

³⁶ Mivel a levél Pázmány s.k. olasz írása, szövegének átírása kivételesen betűhív. – E forráshoz szorosan kapcsolódik Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. október 31-én írt jelentése (Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 207r): „*Nell'andata di Vienna non ha sua maestà Cesarea fine più principale, che di levar l'arciduca Massimiliano dal governo dell'Austria et d'Vngaria per il sospetto, che ha, che non dia sua altezza orecchie a suggestione di persone poco amiche al cardinale Cleselio, le quali, dubita sua maestà Cesarea, possono indurre l'arciduca a qualche risoluzione stravagante, che però se all'avviso di questa partita di sua maestà si risolvesse sua altezza di ritornar in Tirolo ovvero venire a Praga saria facil cosa, che . . . [kipontozás magában a szövegben] si fermasse qui, come havrà vostra signoria illustrissima inteso per lettere del cardinale Cleselio, che, per quanto mi ha detto, giù con l'ordinario passato ha dato distinta relazione a vostra signoria illustrissima et di questa andata et delle cause.*” Lásd még Vasoli Borgheséhez, Prága, 1616. október 24-én írt jelentését is (Fondo Borghese, Serie II, vol. 159, fol 208r): „*Intendo, che l'arciduca Massimiliano habbia scritto una lettera di suo pugno a sua maestà Cesarea molto risentita, con dar mentite a chi ha detto, ch'egli machini cosa alcuna contra la persona et servizio della maestà sua, la quale intanto sta infastidita e melanconica fuor di modo, et difficillima perciò a dar audienza, onde mi son risoluto di far presentare il breve di sua santità.*”

Et quant' al Reame di Bohemia, erano tali congiunture, che inanzi Natale, sarebbe dichiarato il Successore, ogni volta, che di Spagna venisse la cessione. Per facilitare il negozio dell' Imperio, tra gl' altri mezzi espedienti, haveva Sua ^dM.sta^d concertato con l' Elettore di Sassonia, un abboccamento, per guadagnarlo, et tirare alle sue voglie. Ma ecco, mentre stiamo in pensiero di transferirsi alla volta di Sassonie, da diverse parti [fol. 36v] con gran segretezza, et certezza viene avisata la ^dM.sta^d dell' ^eImp.r^e, che alcuni Consiglieri maligni, con ogni loro potere, vogliono, non solamente seminare dissensioni tra la ^dM.sta^d Sua, et gli Serenissimi Arciduchi, ma passando piu oltre, procurano per mezzi pericolosi, sforzare l' ^eImp.ore^e (come fu gia sforzato Ridolfo) di dare le Coronae al Successore. Di questo si trova molto risentita la ^dM.sta^d Sua, et pero si e risoluta di trasferirsi a Vienna, per ovviare a questi inconvenienti, ne lasciare crescere questa scintilla, quale non si potrebbe spingere, senza molto sangue.

Se la ^dM.sta^d Sua havesse havuto la risoluzione di Spagna, et fusse stato nel potere suo, la nominazione del successore, puo essere sicura ^bV.a Si.ria Ill.ma^b, che gia sarebbe seguita. E quell'e, che pare strano a Sua ^dM.sta^d, che sanno tutti, come senza la risoluzione di Spagna, per molte pretensioni, et rispetti, non si poteva procedere in questo negozio, con tutto cio, viene incolpata la ^dM.sta^d Sua, et con pretesti della successione, si da orecchia ad alcuni Consiglieri maligni.

Io posso dire, con ogni sincerita a ^bV.a Sig. Ill.ma^b [fol. 37r], che quest' andata a Vienna, me preme sino al cuore, urgendo, che da Vienna, non si potra commodamente trattare, con i Bohemi, et con gli Elettori, della Successione; et pero sono piu di tre settimane, che con tutto mio potere procuro di divertire la ^dM.sta^d Sua, da questo viaggio. Ma all' ultimo, per tanti auisi, Sua ^dM.sta^d si risolse di non indugiare.

Questo e quello, ch' io ho voluto secretissimamente auisare ^bV.a Sig. Ill.ma^b, accio essendo la Santita Sua, et ^bV.a Sig. Ill.ma^b informata dal tutto, non ne dia orecchia, a qualsi uoglia relazione contraria. Et con questo bagio humiliss.te le mani do ^bV.a Sig. Ill.ma^b, preghandoli da Dio ogni felicità.

Da Praga alli 24 d' Ottobre 1616.

Di ^bV.a Sig.ria Ill.ma^b

P.S. questa risoluzione di Sua ^dM.sta^d essendo molto segreta, non ho voluto confidare ad altri, pero ho fatto scriuere questa lettera con il ^tMonsig.r^f Nominato Arciuescouo di Strigonia, quale ^ghumiliss.te^g se raccomanda a ^bV.a Sig. Ill.ma^b

[m.p.]

^hhumiliss. et deutotiss. ser.e^h et creatura

ⁱCard.leⁱ Kheselius mp.³⁷

³⁷ Vélhetően erre az írásra válaszolt november 12-én Borghese (a levélben említett 29-ei dátum a belső tartalmi utalások és a szűk időintervallum miatt is másolati hibának tűnik): „Vostra signoria illustrissima si può immaginare quanto dispiacere habbia sentito nostro signore di quel, che lei ha avisato con la sua lettera scritta secretissimamente li 29 del passato, perché mentre sua santità sperava, che li negozi della successione fussero vicini alla conclusione con l'autorità, prudenza et zelo di vostra signoria illustrissima, bora ha sentito, che sono intorbidati. Con

A rövidítések feloldása: ^a ‘Illustrissimo signor padron mio colendissimo’ | ^b ‘vostra signoria illustrissima’ | ^c ‘signore’ | ^d ‘maestà’ | ^e ‘imperator[er]’ | ^f ‘monsignor’ | ^g ‘humilissimamente’ | ^h ‘humilissimo et devotissimo servitore’ | ⁱ ‘cardinale’.

28.

Róma, 1616. október 29.

Giacomo Olivieri római ágens Franz Dietrichstein bíboroshoz

Római ügyvivője jelenti az olmützi püspöknek, hogy a szokásos audiencián V. Pál rákérdezett arra, vajon megkapta-e Pázmány kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvét. Felvetésére, hogy nemcsak protestáns származása, hanem jezsuita fogadalmi alól is felmentést kellene kapnia, a pápa tagadólag válaszolt, és a bullák kiállításához elégségesnek jelentette ki korábban adott engedélyét, melynek alapján Pázmány (ideiglenesen) átlépett a szomszákához, és elegendőnek mondta, ha eljön tőlük anélkül, hogy bármi másról említés történne.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 167r – m.p., *excerp.*)

[...] Da se stesso nostro signore mi disse s'io havevo ricevuto il processo del padre Pasman per l'arcivescovato di Strigonia, le risposi de sì, et le diligenze, ch'io havevo usate per obbedir' al commando di sua santità in scriverne subito al signor cardinale Aldobrandino, et insieme mandato il processo all'Albertini, se ne compiacque assai, dicendomi ancor noi habbiamo mandato il memoriale alla congregazione del santo officio, perché si possa dispensare per li parenti heretici, et per esso, che visse tale sino al duodecimo anno, le replicai, che dubitavo non fosse stato di necessità d'altra dispensa per esser stato Gesuita, et professo solenne, poi entrato nella religione de' Sommaschi, ove non ha anco fatta la professione, me rispose, è uscito con nostra licenza, nè di ciò occorre far' menzione, di già non fate questo motivo, non occorre trattar' di ciò, basterà, che esca dalli sommaschi senza dir' altro, risposi, tutto bene, beatissimo padre, et s' eseguirà quello, che commanda, perché con la sua benedizione ogni cosa passerò^a bene.

Ho anche di tutto dato conto al signor cardinal Aldobrandino, che mi rispose, che se le mandasse un sommario del processo per anticipar tempo et poter servire al desiderio di sua maestà Cesarea in espedirlo quanto prima, et in questo si sta, che credo al primo concistoro si preconizzerà, di, che al suo tempo vostra signoria

---

tutto ciò confida, che siccome vostra signoria illustrissima per il passato ha abbracciato con tanto ardore li medesimi negozi, così sia per farlo nell'avvenire, et quanto son maggiori le difficoltà, tanto più risplenderà il suo merito in superarle, non potendo vostra signoria illustrissima far cosa, che sia per portar maggior laude, et onore al suo nome, ne più grata alla santità sua, la quale però mi ha commandato ch'io la preghi con ogn'affetto a non tralasciare cosa alcuna, che possa giovare alla buona risoluzione. Tanto più, che si spera, che non potrà tardare a comparire il conte d'Ognat con le risoluzioni di Spagna, et io terrò secretissimo quanto si è compiaciuta d'avvisarmi in questo proposito.” ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 138v–139r. Az Államtitkárság 1616. december 17-én jelezte Ridolfinak afelett érzett örömét, hogy az uralkodó és Miksa főherceg vizsálya lecsendesült. ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 155r.

illustrissima sarà servita d'avviso. Questa propina potesse importar, dicono, da 600 denari, che sia a Lei per avviso, almeno ne potessimo accappar' la metà o qualche parte, poiché si ste[...]a^b tano al poter' rimetter' di qua danari [...]f^c.

^a Sic a 'passassero' helyett! ^b A szó közepét tintafolt takarja. ^c A jelentés elején és végén más ügyek, és a szokásos formulák

29.

Róma, 1616. november 12.

Giacomo Olivieri római ügyvivő Franz Dietrichstein bíboroshoz

Beszámol Pázmány Péter esztergomi érseksége konzisztóriumbeli személyes pápai előterjesztésének császári kéréséről, és az azzal kapcsolatos bonyodalmakról.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 438, fol. 170r–171v – m.p., excerp.)

Illustrissimo et reverendissimo signor mio, signor padrone clementissimo
et principe beneficiosissimo

Dalla secreteria di nostro signore martedì mattina mi fu consegnato un paghetto di vostra signoria illustrissima con lettera di 22 passato da Praga, et altre per sua santità, signor cardinale Borghesi³⁸ et Aldobrandini insieme con le copie del contenuto per il padre Pasmany, et una, che sua maestà Cesarea scrive a vostra signoria illustrissima per l'istesso negozio. Quella di sua santità diedi al vescovo di Foligno, l'altre subito al signor cardinal Borghesi, et poi al signor cardinal Aldobrandino, a cui lasciai la copia quella di sua maestà, perché lo ritrovoi in letto ad un poco di catarro, et disse mi l'haverebbe visto con commodità, havendo sol letta quella di vostra signoria illustrissima in mia presenza, et rispostomi, che di già lui haveva appuntato il tutto giovedì fecer' [!] 8 giorni con sua santità, et, che per non haver' potuto esser' il lunedì nel concistoro, non haveva preconizzato la chiesa, ma, che sperava farlo al primo concistoro. Il signor cardinale Borghesi mi disse, haverebbe visto quello, che vostra signoria illustrissima commandava, et che non haverebbe mancato di servirla, gli dissi quello passava, et il desiderio, che nostro signore l'havesse proposto egli stesso, mi replicò, che non vedeva come, poiché di già il tutto era dispostosi col signor cardinale Aldobrandino, ma, che haverebbe letto la lettera, et cercato di servire vostra signoria illustrissima nell'altri particolari. Sua santità poi giovedì mattina mi fece di mandare et disse mi, il cardinale nostro ci

³⁸ A pápához, Prágából 1616. október 22-én írt levél szövege: „È stato nominato alla santità vostra dalla maestà Cesarea per la chiesa di Strigonia Pietro Pazmany preposito di Thurocz, per il quale prostrato in terra supplico vostra beatitudine, che si degni istessa proponerlo, acciò con la stima, che sua maestà fa di detta persona, venghi ancora a ricevere questo segnalato onore dalla santità vostra. Et perché è benissimo noto il stato misero, in che si ritrova la Vngaria, si compiacca, che la spedizione sia fatta gratis. Assicurando vostra santità, che collocarà queste grazie in persona zelantissima della fede cattolica et io Le reputerò fatte alla mia propria persona”. BAV Bonc., vol. E 16, fol. 124rv (államtitkársági utasítás a válaszra: „Se haveva preso l'assunto, si risponda con lettera del signor cardinale”. A Borghesének szóló, némileg rövidebb levél: uo., fol. 126rv.

scrive molto caldamente, et haverebbe desiderato, che havessimo proposto noi la chiesa di Strigonia, et noi, che l'amiamo et desdieriamo di darle ogni sodisfazione, lo farriamo molto volentieri, ma'sendosi [!] di già mandate le scritture al signor cardinal Aldobrandino, non vediamo come poterlo fare, però fate la scusa nostra con il signor cardinale, et che s'assicuri, ch'l haveriamo fatto molto volentieri per amor suo, et per darli gusto, che certo anco amiamo il padre Pasmanÿ, imperò se succedesse accidente, che il signor cardinal Aldobrandino non potesse, avvisateci et portateci il sommario, che la proporremo molto volentieri, non lasciate però di scusarci con il [fol. 170v] signor cardinal nostro, le risposi, che'l motivo di sua santità era prudentissimo, ma ch'l desiderio di vostra signoria illustrissima era perché sua maestà Cesarea vedesse la stima, che sua santità faceva delle sue raccomandazioni, ma che'sendo seguito già questo, assai favore farebbe uscito dalla clemenza di sua beatitudine in far, che l'espedizione passasse via secreta, tornò di nuovo a dirmi, che io assicurasse vostra signoria illustrissima, che l'haverebbe fatto molto volentieri, et, che era anco prontissimo, se fosse successo qualche impedimento, tra tanto li ne bacciai il piede in suo nome, poi le feci una passatella del negozio del canonico Brandt, che a sentirlo nominare si mutò subito, dicendomi non sappiamo nulla restringendosi in dirmi, che dice il signor cardinale sopra di ciò [...]^a.

Fui hier mattina dal signor cardinale Aldobrandino a darle conto di queste nostro signore mi haveva detto intorno alla proposizione di Strigonia, et mi pregò instantissime ch'io tornasse da sua santità a dirle, che ancor'che esso si ritrovava in termine di sperar d'esser al primo concistoro, con tutto ciò vedendo l'inclinazione di sua beatitudine di dar gusto [fol. 171r] a sua maestà Cesarea et a vostra signoria illustrissima di favorire si compitamente il padre Pasmanÿ, che sua santità era padrone, et, che a lui anco sarebbe stato di doppio favore, che l'havesse proposta per far grazia particolare ad esso padre, et, che si sarebbe anco spedita più presto, ringraziando sua beatitudine del soverchio rispetto, che mostrava verso la sua persona tanto sua divota. Et perché sua santità fu subito dopo disnore [??] alla vigna del signor cardinal Borghesi³⁹ et ritornò tardissimo, cercando io per non gl'esser molesto di farle far l'imbascaia, dal signor Giovanni Battista Simoncelli, hor' il più privato, mi rispose,^b io non voglio dirle altro, se non che voi sete [!] qui, perché il papa è spogliato, et non suole mai dar' audienza a veruno così, ma se vorrà, che mi lasciate l'imbascaia, lo dirà egli stesso, entrò, et sua santità subito mi fece chiamare, nell'esprimerle l'imbascaia acciò quando havesse voluto proponerla lui, si fosse stato in tempo d'accomodar' l'informazioni, risposemi tutto quello, che noi vi dicemmo, fu perché il nostro cardinale Dietrichstain carissimo sappia, che eravamo pronti acciò fare, et non si vedesse, che non l'havessimo proposta volentieri per darle gusto, et dar insieme sodisfazione maggiore a sua maestà in servizio dell'istesso padre nostro, poiché di già s'era inviato il negozio molto prima al signor

³⁹ Vagyis a Villa Borghesébe, amelynek a helyén korábban szőlőskertek álltak, és amelyek közül ekkor többet még művelhettek.

cardinal Aldobrandino, et lui è in termine buono di venire, parebbe non so che, imperò vi replichiamo di nuovo, che facciatele nostra scusa con il signor cardinale, le risposi, padre santo, io l'obbedirò con tutto, che non bisogni per altro, che per notificarle tante mercedi, che vostra santità le fa, et so certo, che sua signoria illustrissima ne darà parte a sua maestà di questa sua disposizione tanto favorevole, con volto lietissimo mi commise, c'io la salutasse in suo nome savissimamente [!], et ch'io facesse anco una buona mano di cortesissime parole con il signor cardinal Aldobrandino, sappia questo particolare, le bacciai il piede in nome di vostra signoria illustrissima dandomi mille benedizioni, et raguagliai il signor cardinal Aldobrandino, che restò consolatissimo, il quale le fò humilissima riverenza, a cui diedi conto della prossima partità di vostra signoria illustrissima dalla corte Cesarea per sua casa, et me rispose, io sono tanto servitore del signor cardinale et l'amo [fol. 17rv] tanto, che desidero ogni suo maggior contento, ma stimerei ben molto a proposito, che si fermasse appresso sua maestà Cesarea, perché godesse dell'autorità de' suoi favori, li quali un giorno potressero [!] portare gran cose.

Di quello, che m'era passato coll'agente di monsignor Nunzio di Gratz per conto della rimessa del denaro, li ne diedi conto la settimana passata, et hor', che ho visto lo sborso fattosi in Praga al suo auditore, vedrò ritrovarlo et stabilirò seco il tutto conforme all'avviso, che la me ne manda con lettera del signor Piccenardi, e ben vero, che la rimessa è di poca quantità, et bisognerà in breve tempo rimolestare vostra signoria illustrissima di nuovo, poichè qui non riusciranno di questa moneta li 400 fiorini di Reno più di 220 o 225 poco più o meno de 222 scudi di X giulii, et le spese ordinarie sono da 300 scudi l'anno senza li straordinarii, che sogliono succedere di dove nasceva la causa, ch'io humilissimamente istavo a vostra signoria illustrissima di non condonar' così facilmente le propine, avvisandola, che questa di Strigonia importerà da 600 ducati di camera novi incirca, intorno alla quale lesse il signor cardinal Aldobrandino, che lei la supplicava, che volesse condonarla al presente arcivescovo, et mi guardò mutandosi di volto et rispose: sapete, ch'io non ne prendo nulla, risposili ch'il signor cardinale lo sa benissimo come vostra signoria illustrissima m'ciò lo favorisce, ma credo tratti di questa maniera con esso loro colà, perché ne debbano restar con obbligo a vostra signoria illustrissima, la supplico poi io humilissimamente, che le sia in considerazione, che mi parve potesse adombrarsi di me, ch'io non le ne dia fedel conto, quando vengano, mentre essa scrive a lui, che le ne favigrà [?!] et nonché essa a cui vengano nelle mani, gli la fa lei ..., mi perdoni, che gli lo chiedo sommissimamente. [...]^f

^a A „Brandt-ügy” ismertetése. ^b Kihúzza: ‘mi disse’. ^c Más ügyek, záradék, dátum, aláírás

30.

Róma, 1616. november 12.

Scipione Borghese bíboros nepos Franz Dietrichstein bíboroshoz

[Olivieri előző jelentésével összhangban és megerősítve annak történeti hitelességét] röviden elősorolja a Pázmány Péter esztergomi érsekségének konzisztóriumbeli személyes pápai előterjesztésére irányuló császári kéréssel kapcsolatos bonyodalmakat.

(ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 139^v-14^{or} – cop.)⁴⁰

Al cardinale Dietristano [!]

Ha nostro signore in particolare riguardo le raccomandazioni di vostra signoria illustrissima per la stima, che fa della sua persona, onde farà trattare dell'espedizione gratis per il P. Pasman nominato alla chiesa di Strigonia, facilitando il negozio in tutto quel, che sarà possibile. Quanto al proponere questa chiesa, già il signor cardinale Aldobrandino havea preso l'assunto di farla, ma essendosi poi inteso, che stava un poco indisposto di catarro, sua santità mandò a chiamare il signor cardinal^a Oliviero, et li disse, che caso il signor cardinal Aldobrandino non potesse attenderci, si esibisca sua santità medesima di proporre la chiesa. Da che vostra signoria illustrissima et monsignor Pasman potran raccorre [!] il desiderio, che [fol. 14^{or}] ha sua santità di sodisfarle, et che si acceleri l'espedizione. Tutto questo vostra signoria illustrissima si degnerà di far sapere al medesimo monsignor Pasman. Che tanto me ha sua beatitudine ordinato, che io le risponda etc. Di Roma li 12 Novembre 1616.

^a Sic a 'cavalliero' helyett! Másolási hiba, ami arra utal, hogy a másolati kötet jóval a Borghese-pontifikátus után készült

⁴⁰ Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 303r. A 'ma essendosi'-tól lapalji s.k. beszúrás (úgy véljük, hogy inkább Feliciani kezétől, mintsem Borghesétől), a szövegből pedig kihúva: „come più a pieno ne sarà ella avvisata dal cavallier Oliviero suo agente. Sicché a me non resta, che dir l'istesso per risposta della lettera di vostra signoria illustrissima in questa materia, et farla di nuovo certa del costantissimo mio animo di servirla sempre.” Elképzelhető tehát, hogy Olivieri azért írt a szokásosnál is részletesebben Dietrichsteinnek, mert erre valószínűleg megbízást kapott a Szent Palotában. Később azonban az Államtitkárságon tanácsosabbnak gondolták, hogy hivatalból is írjanak a protektornak. – A fenti dokumentumban nem kerülheti el figyelmünket két mozzanat. Az egyik, hogy Dietrichsteint bízták meg Pázmány tájékoztatásával. Ez a római elvárás magában foglalhatja az ügymenet egyéb, például a diszpenzációkkal kapcsolatos részleteinek ismertetését is. Vagyis az új prímás hiányos, sőt elégtelen informálása az 1616. őszi római fejleményekről leginkább a bíboros protektor felelőssége. A másik mozzanat, hogy Borghese Pázmányt 'monsignor'-ként említi levelében, ami arra utal: a Kúriában az 1616. szeptember 28-ai uralkodói nominációt valóban tényleges kánonjogi aktusként (*designatio personae*) értelmezték.

31.

Prága, 1616. november 21.

Melchior Klesl Scipione Borghese bíboros neposhoz

A Titkos Tanács elnöke cáfolni igyekszik a pápai Államtitkárság előtt, hogy a Habsburg-utódlás ügyének halasztódása az ő felelőssége volna, hiába támadják a főhercegek. Ismét a spanyolok késlekedését okolta. Hangoztatja, hogy személyes tulajdonságain túl azért léptettette elő Pázmányt, hogy a pápa és neposa kedvében járjon. Majd a római királyválasztás birodalmi problémáit ecseteli. Könnyebbnek tartja a megegyezést a protestánsokkal, mint a katolikusok közötti nézeteltérések kiküszöbölését.

(BAV Bonc., vol. E 16, fol. 40r-41v – orig.)

Illustrissimo et reverendissimo signor mio et padron colendissimo

^aScrissi a vostra signoria illustrissima sotto li 24 del passato,⁴¹ et le diedi confidentissimamente ragguaglio di quanto passava di disgusto tra sua maestà et il serenissimo Massimiliano insieme con la deliberazione della maestà sua di transferirsi a Vienna. Dopo la qual cosa io feci tanto, che sua maestà si contentò, che sua altezza dovesse venir qui in persona, et perciò allungò la partenza. Questa venuta porgerà occasione, che sua maestà s'accorderà con sua altezza. Il che non ho dovuto tralasciare di dire a vostra signoria illustrissima. La successione vien solo ritardata dalla lentezza della venuta della risoluzione di Spagna, che aspettiamo già tanti mesi. ^bSua maestà ogni giorno va più avanti con l'età, et diventa più debole, più ritroso et più melanconico. Vostra signoria illustrissima mi può dar testimonio avanti Dio, sua santità et tutto il mondo, che se avviene qualche caso sinistro, io sono et sarò senza colpa del futuro male, stante, che in questo negozio consiste la salute et il ben' stare della Christianità tutta, che però il re di Spagna in coscienza non deveria perder un minimo punto di tempo. ^b Questo negozio non ha che fare con Sauoia, ne tocca a' Venetiani, nemmeno appartiene a far grande o a raccomandare et porre in grazia il conte d'Ognates. ^cIl voler permettere un interregno è un volere rovinare la religione et la casa d'Austria per ogni ragion di stato; et ne uscirà [!] infiniti altri mali: ^c li serenissimi fratelli riversano la colpa in me, vostra signoria sa però, che mi fanno torto [fol. 40v] non desiderando io niuna cosa tanto, quanto la successione anco per mio proprio interesse, et che solo ritarda la tardanza di questa risoluzione. Don Baltassar de Zuniga ha trattato et compito molto maggior cose di questa.⁴² Io non so,

⁴¹ Lásd fentebb, 27. sz.

⁴² E kijelentésből úgy tűnik, Klesl – akár ösztönösen, akár a pápai Államtitkárság figyelmeztetéseinek köszönhetően – felismerte a veszélyt, amit a rendkívüli spanyol követ küldetése hordozott számára. Egyértelmű, hogy gyengülő pozíciói erősítésére vonta be Magyarország primását az utódlásról a római Kúriával folytatott tárgyalásaiba 1616 októberében. Ugyanezt kívánta elérni, amikor október 13-án levelet íratott magának II. Mátyással (konkrétan [a sziléziai] egyházi javak lefoglalása ürügyén), melyben a császár a bíboros érdemeit és megbízhatóságát méltatta: „*Siccomè dunque dal fedel consiglio di vostra dilezione insieme con l'usata providenza et sollicitudine per beneficio et augumento della religione cattolica ci compiaciamo con ogni grazia et contento maggiore così non dubitiamo punto, che vostra dilezione haverà fin' dalla nostra gioventù et massimamente dal principio di questo nostro con tanta difficoltà fin'quà continuato imperio per l'usate et al mondo notorie nostre fatighe, potuto comprendere facilmente come la nostra intenzione et consiglio non furono indirizzate mai ad altro fine, che per dilatare l'honore di Dio et propagare la santa fede cattolica, siccomè*

che considerazione habbino in ciò li ministri di Spagna. Questo so bene, che con^d questa dimora vien posta tutta la religione cattolica in pericolo, ma ho detto assai, vostra signoria illustrissima saprà ciò, che in questo negozio sia da fare^{d.a}.

Che io habbia promosso il padre Pasmani all'arcivescovato di Strigonia vi ha gran parte l'affezione, che sua santità et vostra signoria illustrissima li portano, et la volontà, che hanno mostrato, che egli fosse assonto a detta chiesa, et poi le proprie sue qualità, et per questo anco sua santità et vostra signoria illustrissima per loro grazia mi hanno voluto inalzare, acciò io tanto più prontamente possi secundare le loro sante intenzioni.

Sono di novo in opera per trovar modo come si possa senza pregiudizio della religion cattolica ridurre l'imperio a miglior intelligenza, et confidenza tra loro per poter poi tanto più facilmente venir all'elezione d'un re d' Romani. Et vostra signoria illustrissima sia certa, che più impedimento reca la poca intelligenza et confidenza de noi cattolici, che li medesimi heretici, ovvero la materia istessa, del, che ben spesso s'hanno [fol. 41r] lamentato li santi padri et dottori et li historici, et io con gl'altri ho cagione di lamentarmi. Non voglio però lasciare niuna cosa intentata.

La nuova confederazione degl'aiduchi in Ungheria è grande et pericolosa, ma molto più grande la grazia de Dio, nella quale io mi confido di acquietarli et di ridurre il Gabor ad sanio rem mentem.^a Questi giorni passati ho ridotto alla fede cattolica un barone di Pappenheimb, antichissima famiglia, et signore di molte signorie [?] ^e con molti sudditi, et sono in opera con un'altro^{c.a}. Nostro signore mi doni la sua grazia, et questo è quanto per hora ho voluto scrivere a vostra signoria illustrissima,⁴³ alla

per questo effetto habbiamo partito, sofferto et stentato qualche ad un imperatore Romano fu possibile. L'onde ricerchiamo da vostra dilezione a volere a nome nostro far fede et assicurare nostro signore insieme con il sacro collegio qualmente noi non habbiamo mai desiderato, nè dimandato simili beni ecclesiastici se non per uso con conservazione et stabilimento della detta santa fede." Mასolata: ASFi Archivio Magalotti, vol. 100, fol. 101r (Estratto d'una lettera scritta dalla maestà dell'imperatore al signor cardinale Cleselio il di 13 Ottobre 1616).

⁴³ Borghese válasza 1616. december 10-én kelt: „Ogni di vado più scoprendo il molto valore, prudenza e pia intenzione di vostra signoria illustrissima, come è successo in questi disgusti, che sono passati fra sua maestà Cesarea et il serenissimo Massimiliano havendo ella operato con la sua destrezza et prudenza, che sua altezza si conferisca costì a Praga senza, che sua maestà si transferisca a Vienna. Quanto al negozio della suessione vedo quanto stia ben animata et informata, di che sua santità tiene grandissima consolazione et ne commendo molto la sua pietà. Il conte d'Ognat non potrà tardare a comparire, et in tanto sua santità desidera, che vostra signoria illustrissima per non perder tempo in negozio di tanta importanza vada anticipando, et disponendo le cose in modo, che si possa subito ultimare, et io ne prego con ogn'efficacia vostra signoria illustrissima d'ordine di sua santità et perché mi residu ben certo, che ella non tralasciarà nessuna sorte di diligenza per servizio della serenissima casa et di tutta la Christianità, onde ne acquistará grandissimo merito appresso a Dio et al mondo, non m'estenderò più in questo particolare. La promozione di monsignor Pasman all'arcivescovato di Strigonia spero, che habbia da giovare molto alla religione cattolica nel regno d'Ungheria. Il che si havrà d'attribuire in gran parte a vostra signoria illustrissima, che ce l'ha portato come anco la riduzione di Gabor ad sanio rem mentem, circa la quale vostra signoria illustrissima mi significa di voler affatigarsi, et spero, che per la molta sua prudenza et desterità sia per conseguirlo. Sua santità ha parimente sentito grandissimo contento della riduzione, che vostra signoria illustrissima ha fatto di quel barone di Poppenabin [!] alla vera fede, et n'ha reso molte grazie al Signore sperando di sentire la medesima buona nuova con quell'altro, con che lei dice esser in opera". ASV Fondo Borghese, Serie I, vol. 944, fol. 148r-149r. (Fogalmazványa: ASV Segr. Stato, Principi, vol. 191, fol. 339rv.)

quale pregando da nostro signore ogni maggior grandezza bacio humilimente le mani. Di Praga li 21 Novembre 1616.

Di vostra signoria illustrissima et reverendissima
humilissimo et obligatissimo servitore et creatura

[*m.p.*]

Cardinalis Kleselius m.p.

^{a-a} Oldalt vonallal végig megjelölve az Államtikárságon. | ^{b-b} Aláhúзва. | ^{c-c} Aláhúзва. | ^{d-d} Aláhúзва. | ^{e-e} Aláhúзва.

32.

Róma, 1616. november 30.

Pietro Aldobrandini bíboros Franz Diterichsteinhez

A bíboros viceprotektor tudatja az olműtzi püspökkel, Magyarország és az örökös tartományok protektorával, hogy a hétfői konzisztóriumon, amely november 28-án volt, előterjesztést tett az esztergomi érseki egyház élére a császár által megnevezett Pázmány Péter turóci prépost személyében, és a pápa hozzájárult az eljárás titkos útjához, illetve a prépostság megtartásához. Örömmel és készséggel szolgált neki ebben az ügyben is, kiváltképpen egy olyan prelátus esetében, akiről a császár annyira kiváló tanúbizonyságot tett.

(MZA Rod. Arch. Dietrich., Korresp Frant. Dietrich., kart. 427, n. 150 – *orig.*)

Illustrissimo e reverendissimo signor mio observandissimo

Nel concistoro de lunedì prossimo passato, che fu il 28 del corrente io proposi la chiesa metropolitana di Strigonia in persona di monsignor Pietro Pazmany preposto di Thurocz, nominato da sua maestà Cesarea, et essendo passato il negozio felicemente, poiché s'è contentata la santità di nostro signore di fargli grazia della spedizione gratis e della ritenzione della prepositura; vengo a darne conto a vostra signoria illustrissima, affinché sappia, che non ho mancato servirla, come s'è compiacciuta di comandarmi, e tanto più volentieri e con tanta maggior prontezza, quanto che stimo singolarmente la persona di quel prelato, di cui fa così honorata testimonianza sua maestà Cesarea, e mi pregio di questa occasione portarmi da vostra signoria illustrissima di poterlo servire.

Di Roma, li 30 Novembre 1616.

Di vostra signoria illustrissima e reverendissima

obligatissimo servitore

Il cardinale Aldobrandini

33.

Róma, 1616. december 16.

V. Pál Pázmány Péternek

Kérvényére fakultásokat ad számára főpapi, lelkipásztori funkciói szélesebb körű gyakorlására.

(Segr. Brev., Reg., vol. 543, fol. 333^v + 348^v – conc.)

Dilecto filio Petro electo Strigoniensi

Paulus papa V.

Dilecte fili salutem etc. Ut necessitatibus ecclesiarum tuae civitatis et dioecesis Strigoniensis ob ministrorum idoneorum defectum, ac fidelium saluti pro commissi tibi Dominici gregis munere melius prospicere valeas, supplicationibus tuo nomine nobis humiliter porrectis inclinati tibi postquam pallium de corpore beati Petri sumptum susceperis quoscumque diocesanos tuos idoneos et alias a sacris canonibus et concilio Tridentino requisita habentes sacerdotali militiae adscribi volentes pro necessitate ecclesiarum vel arctatos, ita ut tempora a sacris canonibus et concilio Tridentino huiusmodi praescripta expectare non possint ad titulum beneficii, quod pacifice possideant, et inde ad se decenter sustentandum redditus sufficientes percipiant ad sacros et praesbyteratus ordines tribus festivis diebus continuis vel interpolatis extra tempora ad id a iure statuta et non servatis interstitiis a concilio Tridentino praescriptis annique curriculo minime expectato, et etiam si promovendi in uno quoque suscepto antequam ad alium promoveantur se minime exercuerint in civitate et dioecesi praefatis promovere, ita ut sic promoti etiam in altaris [fol. 333^v] ministerio ministrare libere et licite possint. Necnon ecclesias et cimiteria eiusdem tuae dioecesis polluta personis in dignitate ecclesia constitutis aqua tamen a te vel alio antistite catholico prius rite benedicta reconciliandi ac praeterea paramenta et indumenta ecclesiastica alia, in quibus benedicendi sacra unctio non adhibetur, si tibi alterius vel episcopi copia non erit benedicendi facultatem dare possis et valeas ad triennium proximum futurum apostolica auctoritate tenore praesentium concedimus et indulgemus, non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis caeterisque contrariis quibuscumque. Datum Romae apud sanctam Mariam etc. die 16 Decembris 1616 anno duodecimo.

[m.p.]

Expadiatur Paulus papa V^s

S. card. S. Susannae

[fol. 348^v]

Pro Petro electo Strigoniensi. Facultas promovendi extra tempora. Concedendi licentiam benedicendi paramenta et reconciliandi ecclesias et cimiteria polluta [m.a.] ad 3. m.

KRONOLÓGIA

1607. ápr. 29.

Alfonso Carillo előtt a gráci Szent Egyed templomban Pázmány Péter leteszi negyedik jezsuita szerzetesi *professióját*. Az ünnepélyes *votumot* kiegészítő egyszerű fogadalomban esküvel ígéri, hogy sem a renden belül, sem azon kívül nem törekszik tisztségre, főpapi javadalomra, ilyet csak elöljárói parancsra fogad el

1607. nyár

Pázmány Péter, a Jézus Társaság *professus (quatuor votorum)* tagja, a gráci jezsuita akadémia teológia professzora alsó-magyarországi missziós megbízatással a nagyszombati/pozsonyi érseki udvarba kerül. Forgách Ferenc prímás gyóntatója és a magyarországi egyházpolitika aktív szereplője, háttérirányítója lesz (1608. és 1609. évi országgyűlés, 1611. évi tartományi [nemzeti] zsinat)

1613

Pozsonyban megjelenik fő műve, a tridentianus katolicizmus szellemi és spirituális expanzióját manifesztáló *Isteni Igazságra vezérlő Kalauz*. Egyéb írásaival, térítéseivel, prédikációval, lelkipásztori leveleivel országos elismertséget szerez magának

1614. tavasz

Rendtársai hitelt adnak a vádnak, hogy viszonyt folytat a detrekői várúrnővel, Bakith Margittal. Rendjén belül ezt megelőzően sem övezte osztatlan elismerés, 1604-ben és 1606-ban teológiai írásait cenzúra alá vették, egyetemen tanítani később már nem engedték, vitairatait rendre kifogásolták (*A nagy Calvinus János Hiszek-egy-Istene*, 1609; *Peniculus Papporum*, 1610; *Logi alogi*, 1612)

1614. aug. 23.

Claudio Acquaviva generális Theodor Busaeus osztrák provinciálishoz írt levelében elrendeli eltávolítását Magyarországról

1614. dec. 15.

Megérkezik Rómába, ahol 1615. jan. 24-ig tartózkodik. A generális lebeszéli szándékáról, hogy élve jogával a szigorúbb karthauzi rendbe lépjen, és a problémák rendezését ígérve kéri, hogy maradjon a Társaság tagja

1615. jan. 5.

Audiencián fogadja őt V. Pál pápa, akivel Forgách bíboros megbízásából a nagyszombati jezsuita kollégium alapításáról tárgyal, emellett szóba hozza a pápa előtt II. Mátyás utódlásának megoldatlanságát. Az egyházfő írásbeli jelentést kér tőle a magyarországi viszonyokról. A Kúriába épp ekkor érkezik meg Lippa átadásának általános megdöbbenést keltő híre

1615. jan. 9.

V. Pál brévéiben kedvezően válaszol Esterházy Miklós, Erdődy Tamás, Vegliai Horváth Gáspár, Hetesi Pethe László és Johann von Prainer leveleire, amelyekben a pápától Pázmány visszaküldését kérték Magyarországra. (A leveleket eredetileg Balásffy Tamás vitte volna Rómába)

1615. ápr.

Miután 1615. jan. 31-én meghalt Acquaviva generális, és osztrák tartományi előjárói Olmützbe kívánták helyezni, élve jogaival Pázmány a Habsburg-diplomácia közvetítésével a pápához fordul sérelmei orvoslására

1615. ápr. 18.

Melchior Klesl bécsi püspök, a császári Titkos Tanács elnöke levelet ír Rómába. El kívánja érni, hogy Pázmány világi papként Magyarországon működhessen

1615. máj. 23.

Scipione Borghese, a pápai diplomáciát felügyelő bíboros nepos tudatja Kleslrel, hogy a pápa jóindulatúan hallgatta audienciáján Pázmány távozásának kérdésében Lodovico Ridolfi római császári ügyvivőt

1615. júl. 18.

Klesl újabb levelet ír a Kúriába Pázmány érdekében, melyre Borghese aug. 8-án biztatóan válaszol

1615. aug.–szept.

Ferdinand Alber jezsuita *vicarius generalis* emlékiratban ellenzi Pázmány távozásának engedélyezését a Társaságból. A legvégső esetben csak úgy látja azt kivitelezhetőnek, ha átlép egy másik rendbe, világi pap semmiképpen nem lehet. Álláspontját az új generális Muzio Vitelleschi is magáévá teszi, és őszi, téli pápai audienciáin Pázmány „elengedése” ellen lép fel

1615. okt. 3.

V. Pál Lodovico Ridolfi ügyvivővel közli audienciáján, hogy Pázmány csak úgy távozhat a Társaságból, ha átlép egy másik szerzetbe. Ridolfinak az egyházfői döntést közlő levelét Florian Avancinus bécsi házfőnök nem adja át Pázmánynak. Ugyanezen az audiencián a pápa a Társaság ellenében elrendeli a bécsi egyetem és az ottani jezsuita kollégium filozófia oktatásának összevonását („unióját”). A Szentszék előtt zajló ügy az elkövetkező időszakban Pázmány „kilépésénél” is súlyosabb konfliktus a jezsuiták és Melchior Klesl között

1615. okt. 16.

Váratlanul meghal Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. A kortársak mérgezést is emlegetnek halála okául. Utódául mind Klesl, mind Placido de Mara melfi püspök, a császári udvarban működő apostoli nuncius Pázmány Pétert szánja

1615. nov. 10.

A „*Status Catholicus*” egyházi és világi tagjai levélben kérik II. Mátyást, Kleslt és a nunciust, hogy Esztergomot mielőbb és Pázmány személyével töltsék be. E célból két emlékiratot is megfogalmaznak. A dokumentumokat Pehte László, a Magyar Kamara elnöke megbízásából Partinger Gáspár kamarai tanácsos viszi Prágába

1615. nov. 14.

Az okt. 3-ai szóbeli pápai határozat alapján sor kerül a bréve kiállítására, amely fél-éves határidőt ad az átlépésre egy másik szerzetesrendbe, és megengedi Pázmánynak, hogy nem új örökfogadalma letételétől, hanem már átlépése kezdetétől mentesüljön jezsuita elöljárói joghatósága alól

1615. nov. vége

Ridolfi császári ügyvivő audienciáján felmentést kér a pápától Pázmány számára, hogy „egyházi javadalmak birtokosa” lehessen. V. Pál ezt abban az esetben hajlandó

megadni, ha a prímási széket Pázmánnyal töltik be, esetleges adminisztrátorságát elutasítja

1615. dec. eleje

II. Mátyás levélbeli hívására Pázmány Prágába érkezik. Az udvarban közlik vele, hogy őt kívánják kinevezni Forgách utódjává

1615. dec. 15.

Partinger a magyar katolikus rendek nevében levelet intéz Ridolfi császári ügyvivőhöz. Az ügyben írt emlékiratokat megküldve kéri, hogy tudassa V. Pállal a magyar egyháziak és világiak elkötelezettségét Pázmány mellett, s hogy a pápai diplomácia használja ki a császári döntéshozatal kedvező hozzáállását, és mozdítsa elő gyors kinevezését a prágai udvarban

1616. jan. 11.

Melchior Klesl közli Scipione Borghese bíboros neppossal, hogy II. Mátyás Pázmánnyal kívánja betölteni a prímási széket. Megváltoztatva korábbi álláspontját, az érseki kinevezéssel összefüggésben maga is Pázmány átlépését javasolta egy másik rendbe, jelesül a szomaszkába. A rendet eredetileg a nuncius hozhatta szóba

1616. febr. 1.

A pápai Államtitkárság – a jezsuita Roberto Bellarmino bíboros fellépésének, illetve a Társaság ellenállásának hatására megfogalmazott – információkérésére adott jelentésében De Mara nuncius sem Telegdyt, sem más magyar püspököt nem tart alkalmasnak Forgách Ferenc utódjául

1616. febr. 8.

Pázmány hosszas levélben számol be Prágából Muzio Vitelleschi generálisnak renden belüli hányattatásairól, és kéri elbocsátását a Társaságból

1616. febr. 10.

Két nappal később egy rendtag, minden valószínűség szerint Georg Amende udvari prédikátor feljelentő levelet fogalmaz meg Prágában ellene. A rend generálisa előtt viszony folytatásával vádolja meg Bakith Margittal, hogy elgáncsolja érseki kinevezését. Az irományhoz három hamisított szerelmes levél tartozik. Időközben azal is megvádolják Pázmányt, hogy gyereke van

1616. febr. 20.

Ridolfi ügyvivő jelentésében arról informálja II. Mátyást, hogy a pápa az esztergomi érseki kinevezés érdekében kész lett volna diszpenzációt adni Pázmánynak, hogy jezsuitaként elfogadhassa és betölthesse a magas egyházi méltóságot. A magyar törvények tiltása (a jezsuiták ellen hozott 1608/8. tc.) miatt V. Pál azonban elfogadja Klesl javaslatát, és engedélyezi az átlépést a szomaszkákhoz

1616. márc.

Miután Jacob Geranus, prágai jezsuita rektor és Becanus császári gyóntató közli Kleslrel és a nunciussal a felerősödő szexuális vádak, Pázmány összehívja rendtársait és óvást emel előttük. A nuncius engedélyével orvosokból és sebészekből álló bizottság vizsgálja meg, és állít ki bizonyítványt feddhetetlenségéről e téren

1616. márc. 2.

Pethe László kamarai elnök levélben kéri Kleslt Pázmány érseki kinevezésére, kifejezi csalódását annak elmaradása miatt, és visszautasítja a jezsuiták vádaskodásait

1616. márc. 5.

Újabb pápai bréve hosszabbítja meg az 1615. nov. 14-ei átlépési engedélyt, középpontjában továbbra is azon kitéttel, hogy a *transitus* jezsuita előjárói engedély nélkül is megtehető. Ugyanaznap Vitelleschi generális Pázmányhoz írt levelében közli alkalmazkodását a pápai akarathoz, majd formális elbocsájtót ad számára

1616. márc. 19.

Borghese bíboros Rómában elrendeli a feljelentő levélben foglalt vádak kivizsgálását a prágai nunciaturának. Egyúttal tájékoztatja a nunciust, hogy felfüggesztik az átlépés előkészítését a szomaszkákhoz

1616. márc. vége

Pázmányt De Mara nuncius Prágában saját előjárósága alá veszi, és ezzel a gyakorlatban mentesíti a jezsuita joghatóság alól

1616. ápr. 4.

A nuncius jelentésében tisztázza Pázmányt. Pár nappal később (ápr. 9-ig) elhagyja Prágát, és betegsége miatt – rövidre tervezett – fürdőkúrára utazik Padovába

1616. ápr. 9.

A Lodovico Ridolfi császári ügyvivő által időközben átadott írásbeli bizonyítékok hatására jegyzékében Borghese bíboros Pázmányt testi fogyatéka miatt minden gyanún felülállónak nyilvánítja. Ugyanezen a napon Ridolfi szervezésében és tanúskodásával megkezdődik a római vikariátuson a szomaszkákhoz *per procuratorem* történő átlépés kánonjogi eljárása. A átlépési kérelem okiratba foglalásának dátuma: ápr. 18.

1616. ápr. 11.

Publikálják Rómában Klesl (1615. dec. 2-án *in pectore* eldöntött) bíborosi kinevezését. A római Kúria e gesztussal is igyekszik rávenni a császári főminisztert a Habsburg-utódlás gyors és kielégítő rendezésére

1616. ápr. 21.

A császári diplomácia korábbi kérvénye alapján újabb (sorban a harmadik bréve) szabályozza az átlépést egy másik rendbe, immár ténylegesen a szomaszkákra szabva. Pázmánynak 1616. nov. 14-ig van lehetősége arra, hogy átlépjen, beöltözzön és megkezdje noviciátusát új rendjében. Újoncideje kezdetétől számított hat hónapon belül szomaszka örökfogadalmat kell tennie kijelölt előljárója, De Mara apostoli nuncius kezébe. Átlépése pillanatától mentes ugyanakkor nemcsak a jezsuita, hanem a szomaszka előljárók joghatósága alól is

1616. ápr. 25.

Vasoli ügyhallgató, De Mara nuncius eltávozta után a nunciatúra ideiglenes vezetője megerősíti a korábbi vádak alaptalanságát. Ugyanezen a napon II. Mátyás Pázmányt turóci préposttá nevezi ki. (Ezt követően készül el első ismert portréja, vélhetően aug.–szept. folyamán, amely fehér mozzettával turóci prépostként ábrázolja)

1616. ápr. 27.

A szomaszka rend római San Biagio di Montecitorio kollégiumának káptalanja döntést hoz Pázmány befogadásáról. Ezzel Pázmány egyházjogilag a szomaszka rend novícius-*jelöltje* lesz

1616. ápr. 29.

A szomaszka prokurátor generális értesíti Pázmányt, hogy a pápa parancsára rendjükbe fogadták, megküldi számára a rendi ruhát, az instrukciót a noviciátus végzésére, valamint a leteendő örökfogadalom szövegét

1616. máj. eleje

Pázmány Bécsbe és Magyarországra utazik, hogy átvegye turóci préposti javadalmát

1616. jún. közepe

Prágába visszaérkezve találkozik Lodovico Ridolfival, aki magával hozta a szomaszka rendi ruhát, az instrukciót és új örökfogadalma szövegét. Ridolfi prágai küldetésének elsődleges célja, hogy V. Pál nevében sürgesse II. Mátyás utódlásának rendezését

1616. jún. 20. körül

Útnak indul felső-magyarországi küldetésébe (legkésőbb júl. 24-ig tér vissza Prágába). Feladata a lázongó megyék lecsendesítése. Utazása alkalmat biztosít arra, az ország közvéleménye Thurzó György nádorig bezárólag láthassa: „nem jezsuita többé”. E politikai megbízatása ellen a Szentszék nem emel kifogást, sőt nagyra értékeli az elért eredményeket

1616. jún. 25.

Az ideiglenes császári ügyvivő, Niccolò Ridolfi domonkos szerzetes jelenti, hogy V. Pál az itáliai gyógykezelésen tartózkodó Placido de Mara helyébe – noha vissza kívánt térni prágai állomáshelyére – Vitaliano Visconti-Borromeót nevezte ki apostoli nunciussá a császári udvarba. Pázmány noviciátusának megkezdése, illetve a szomaszka *professio* letétele kijelölt előjárója, De Mara leváltása miatt elmarad. Visconti-Borromeo 1616. okt. második felében érkezik meg Prágába

1616. aug. 3.

A jezsuita Raphael Kobenzl – Klesl támadásának kivédésére – Bécsben papírra veti visszamenőleges önigazolását, amely az 1616. tavaszi prágai történések (Pázmánnyal szembeni különféle vádak, nunciusi joghatóság alá kerülés stb.) fontos forrása. A rágalmak helyi utóregzéseinek elsimítására rövid ideig Pázmány is Bécsben tartózkodik. A Társaság mind a korábbi „gyerekvád”, mind pedig az elhúzódó konfliktusforrásnak számító a bécsi egyetemi unió kezelésének kérdésében magyarázkodásra kényszerül

1616. aug. közepe

Pázmány Prágában tárgyalásokat kezd az Udvari Kamara képviselőivel az érseki javadalom átvételének részleteiről

1616. szept. 24.

A pápai Államtitkárság jegyzékének tanúsága szerint a római udvarban naponta várják Pázmány – az előző hónapokban a szentszéki diplomácia által több ízben is sürgetett – prímási kinevezésének hírére

1616. szept. 28.

II. Mátyás kinevezi Pázmány Pétert esztergomi érsekké

1616. okt. 3.

Klesl (majd Pázmány is) levélben kéri V. Páltól, hogy a konzisztóriumban személyesen terjessze elő az esztergomi érsekség betöltését. A kérés teljesítésére – melynek valószínű magyarázata az érseki kinevezés kánoni legitimitásának erősítése az új örökfogadalom elmaradása miatt – késői percepciója miatt nem kerül sor

1616. okt. 24.

Klesl Pázmánynak mondja tollba a Szentszék a Habsburg-utódlás legújabb bonyodalmairól tájékoztató levelét, mivel „senki másban nem bízhat” a prágai udvarban

1616. okt. 29.

Giacomo Olivieri lovag, Magyarország és az örökös tartományok bíboros protektorának auditora jelenti felettesének, Franz von Dietrichsteinnek, hogy legutolsó audienciáján miután szóba hozta a kérdést, V. Pál úgy rendelkezett: az örök fogadalom elmaradása ellenére Pázmány „jöjjön el a szomaszkáktól” és folytassák az esztergomi érseki szék betöltésének kánoni eljárását. Az egyházfő döntése kánonilag érvényes, szóbeli pápai diszpenzációnak tekinthető

1616. nov. 10.

Pápai bréve ad felmentést a protestáns származás kánoni akadályától. Az irat Pázmányt a szomaszka rend tagjának címzi. (Ugyanígy tesz az 1616. okt. 22-én hozzá intézett pápai levélbréve is)

1616. nov. 14.

Aldobrandini bíboros viceprotektor titkos konzisztóriumon prekonizálja a kinevezett esztergomi érseket. Ezen a napon egyúttal lejárt a szomaszka noviciátus megkezdésének

brévékben megszabott határideje. Pázmány *szereztesjogilag ismét a jezsuita rend tagja*. Állapota a Társaságból egyházi méltóságra emelkedett főpap módjára értelmezhető

1616. nov. 28.

A titkos konzisztóriumon Aldobrandini előírás szerinti második előterjesztésére az esztergomi érseki széket kánonilag betöltöttnek nyilvánítják Pázmány Péter személyével. Pápai kinevező, szentelési bullái erről a nappal kelnek

1617. márc. 12.

A prágai Szent Vitus-székesegyházban Melchior Klesl bíboros, bécsi püspök Pázmányt püspökké szenteli

1617. júl. 29.

Miután Ferdinánd és Miksa főhercegek 1617 márciusában megegyeztek Oñate gróf rendkívüli spanyol követtel II. Mátyás utódlásának részleteiről, végső aláírással kerül az úgynevezett „Oñate-paktum”. Lényege, hogy III. Fülöp spanyol király bizonyos kompenzációk fejében lemond dinasztiaán belüli jogigényéről. A kivárással és befolyása átmentésére játszó Klesl ezzel elveszíti az érdemi irányítást a császári/királyi hatalomátadás folyamata felett

1618. febr. 1.

V. Pál a közelgő magyar királyválasztó országgyűlés kapcsán brévét intéz Pázmányhoz, és emlékezteti a Szentszék elvárásaira e téren

1618. máj. 18.

Patrónusa, Klesl bíboros halogató taktikázása ellenére Pázmány aktív közreműködésével magyar királlyá választják Ferdinánd gráci főherceget

1618. júl. 20.

II. Ferdinánd a Hofburgba hívatja és ott letartóztatja Melchior Kleslt. Pázmány pozícióit patrónusa bukása nem ingatja meg

1622. dec.

Magyarország primása az első között keresi meg levelével angyalvári fogságából történt kiszabadulása után egykori pártfogóját

1625. dec. 11.

A soproni országgyűlésről Pázmány levélben fordul Vitelleschi generálishoz. Kéri, hogy amennyiben érseki kinevezése idején bárminemű szabálytalanságot követett volna el (leginkább új örökfogadalma elmaradása terén), szerezzen számára szóbeli felmentést VIII. Orbán pápától. (V. Pál vonatkozó megnyilatkozása tehát nem jutott tudomására)

1626. febr. 7.

Az esztergomi érsekhez intézett válaszában Vitelleschi generális leginkább lelkiismereti fórumon látja rendezendőnek a „problémát”

1629. dec. 3.

Alessandro Vasoli volt prágai auditor és internuncius levélben – tévesen – arról informálja az öt megkereső szomaszka generálist, hogy Pázmány, akit a pápa 1629. nov. 19-én bíborossá nevezett ki, szomaszka örökfogadalmat tett a prágai nunciátúrán

1630. nov.

Vitelleschi generális Dobronoky György útján arra kéri Pázmányt, hogy az érseki kinevezésével kapcsolatos rendi és pápai iratokat tartsa titokban, és semmiféle követelésre ne adja ki, vagy mutassa meg azokat

1637. ápr. 25.

Muzio Vitelleschi generális az elhunyt Pázmányt a Társaság „jótevőjének, védelmezőjének és reményének” nevezi, lelki üdvéért az egész renden belül imák mondását rendeli el

FORRÁSOK BIBLIOGRÁFIA

FORRÁSOK

ARCHIVELOR NATIONALE ROMANIA (ANR)
DIRECTIA JUDETEANA CLUJ (DJC)

Collectia pers. Mike [Erdélyi Nemz. Múz. It., Mike-gyűjt.], n. 777.
Fond Familial Kornis [Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, Gönczruszkai gróf
Kornis család levéltára], n. 654/a.

ARCHIVIO ALDOBRANDINI (FRASCATI)

Documenti Storici, n. 17/10.

ARCHIVIO DEI MARCHESI RIDOLFI (VILLA DI BARONTE, FIRENZE)

vol. 6.

ARCHIVIO DEL CAPITULO DI SAN LORENZO (ASL) (FIRENZE)

vol. 34. 381. 3886.

ARCHIVIO DI STATO FIRENZE (ASFi)

Archivio Magalotti, vol. 21. 100.
Fondo Mediceo del Principato, filza 3331. 4367.
Miscellanea Medicea, filza 225/3.

ARCHIVIO DI STATO MASSA (ASMA)

Archivio Cybo-Malaspina, Archivio Alderano Cybo, vol. 93.

ARCHIVIO GENERALE DELL'ORDINE DEI PREDICATORI (AGOP)

IV. 78b (Epistularium N. Ridolfi).

ARCHIVIO GENERALIZIO – SEZIONE STORICA CHIERICI REGOLARI SOMASCHI
(AGCRS) (ROMA)

A 63. P-d 1053.
Catalogo 100 (Biografie CRS). 105.

ARCHIVIO SEGRETO VATICANO (ASV)

Archivio Concistoriale
Acta Camerarii, vol. 11.
Congregatio Consistorialis, Atti, vol. 1622–1626.
Processus Consistoriales, vol. 12. 20. 50.

Archivio della Nunziatura in Vienna (ANV)
Processi dei Vescovi e degli Abbati, n. 2. 4. 20a.

Armarium XLV, vol. 5. 10. 12. 15.
Epistulae ad Principes, vol. 33. 34.
Fondo Confalonieri, vol. 21. 22.

Fondo Borghese
Serie I, vol. 510. 716. 944. 945. 947.
Serie II, vol. 2.3. 33–34. 56–57. 68. 79. 97. 156. 159. 162. 168. 340. 367. 371. 432.
Serie III, vol. 7c. 70a. 101abcd. 102e–f. 127.e.
Serie IV, vol. 80.

Instrumenta Miscellanea, n. 5375.
Miscellanea (Armadi I–XV)
Armadio XII, vol. 85.

Sala dei Indici, Indice 123. 1024.

Segreteria dei Brevi
Registra, vol. 530. 534. 535. 543. 603.

Segreteria di Stato
Germania, vol. 27. II4K. 443.
Nunziatura di Portogallo, vol. 151.
Particolari, vol. II.
Principi, vol. 56 I. 57. 191.
Vescovi, vol. 22. 190. 191

ARCHIVUM ROMANUM SOCIETATIS IESU (ARSI)

Austria, vol. 1 I. 2 II. 3 I. 3 II. 4 I. 4 II. 5 I. 225.
Historia Societatis, vol. 56.

BIBLIOTECA ANGELICA

Ms. 1231. 1234.

BIBLIOTECA APOSTOLICA VATICANA (BAV)

Barberini Latini, vol. 5929. 5931. 6872. 6897. 6899, 6870. 6883. 6894. 6920. 6921.
6922. 6923. 6924. 6928. 6929. 7059. 7072.
Boncompagni e Ludovisi, vol. E 7. E 12. E 15. E 16. E 19. E 33.
Chigiani, vol. N. I. 5.
Vaticani Latini, vol. 12 337.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA KÉZIRATTÁR (ELTE EKK)

Collectio Kaprinaiana, tom. 49 (in quarto).
Collectio Prayana, tom. 30.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE GYŐRI LEVÉLTÁR

Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára, Cimeliotheca VII.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR, ORSZÁGOS LEVÉLTÁR (MNL-OL)

Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Magyar Királyi Kancellária
 Conceptus expeditionum (A 35) n. 755–756/1612 n. 429. 430. 431/1614. 21/1617.
 296/1620. n. 94/1623. 188. 223/1628. 55. 91. 92. 332/1630. 99/1637. 48/1633.
 Libri regii (A 57), vol. 1–6.
 Litterae Archiepiscoporum (A 30), n. 216/1647.
 Litterae privatorum (A 32), n. 173/1630.
 Transylvanica et Hungarica (A 97) 2. cs.

Magyar Kincstári Levéltárak

Magyar Kamara Archivuma (MKA)

Acta Iesuitica (E 152), Collegium Tyrnaviense, Registrata, fasc. 97. 98. 103. cs.;
 Irregistrata, 224 d.
 Archivum familiae Thurzó (E 196), 17. d.
 Collationes Ecclesiasticae (E 229), vol. 1.
 Libri dignitariorum (E 683), vol. 3.

Magyar (Pozsonyi) Kamara Regisztratúrája (MKR)

Benignae resolutiones (E 21), fasc. 1616/IX.
 Expeditiones camerales (E 15), 109. cs. 146. cs.

Családok, intézmények, testületek levéltárai

Esterházy család hercegi ágának levéltára (P 108), Repositoryum 71, fasc. 16.

MORAVSKÝ ZEMSKÝ ARCHIV (MZA)

Rodiný Archiv Dietrichštejnů, Korrespondence Kardinála Františka Dietrich-
 štejna, kart. 427. 438. 440. 442.
 Rodiný Archiv Collalto (G 169), fasc. 1718 (V. 24).

ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁR

Gyurikovits Gyűjtemény, Acta Comitiorum anni 1618 (MO/Ia/1618/B)

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁR (OSzKK)

Fond 366, Ms. 364.
 Fol. Lat. 335.

ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK

Handschriftensammlung, Cod. 13603. Cod. 6482.

ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Handschriftensammlung, Ms. W 290, vol. 10. 12. 13.

Rom, Diplomatische Korrespondenz, Karton 49.

Turcica, Alter Bestand [Türkei I.], Karton 102. 103. 104. 105.

Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fz. 156.

Hofkammerarchiv

Niederösterreichische Herrschaftakten, W 61 B/28

PRÍMÁSI LEVÉLTÁR (PL)

Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV), n. 134/5. 154/5. 167/13. 170.

Archivum Saeculare (AS), Acta Radicalia, Classis X, No. 196.

BIBLIOGRÁFIA

A jászóvári premontrei kanonokrend jubileumi névtára 1802–1902. Történeti bevezetéssel, Budapest 1902.

A veszprémi egyházmegye papságának névtára 1975, Veszprém 1975.

ACKERMANN KÁLMÁN: *Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Életrajzi tanulmányok az ellenreformáció korából*, Budapest 1918.

Allgemeine Deutsche Biographie I–LVI, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, Leipzig 1967–1971².

ALTMANN, HUGO: „Klesl (Cleslius, Kblesl, Klesel), Melchior, Kardinal“, BBK IV (1992), 42–45.

ALTMANN, HUGO: *Die Reichspolitik Maximilians I. von Bayern 1613–1618* (Briefe und Akten 12), München–Wien 1978.

AMMERER, GERHARD (Hg.): *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 49), Wien–München 2007.

ANGEMEIER, HEINZ: *Politik, Religion und Reich bei Kardinal Melchior Kblesl*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung 110 (1993) 249–330.

- ANGYAL DÁVID: *Az 1615-i bécsi török békének titkos pontjai*, Emlékkönyv dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján, Budapest 1925, 367–382.
- ARNDT, JOHANNES: *Das Heilige Römische Reich und die Niederlande 1566 bis 1648. Politisch-konfessionelle Verflechtung und Publizistik im Achtzigjährigen Krieg* (Münstere Historische Forschungen), Köln–Weimar 1998.
- ASCH, RONALD G.: *The Thirty Years War. The Holy Roman Empire and Europe 1618–1648*, New York 1997.
- BABUCSIK ANNA: *A Pázmány-ikonográfia új kérdései*, Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 139–166.
- BALCÁREK, PAVEL: *Kardinál František z Dietrichštejna*. Kroměříž 1990.
- BÁNK JÓZSEF: *A címzetes apátok és prépostok újabb jogi helyzete Magyarországon*, Notter Antal emlékkönyv (szerk. Angyal Pál–Baranyay Jusztin–Móra Mihály), Budapest 1941, 18–74.
- BÁNK JÓZSEF: *Kánoni jog. I: Bevezetés a kánoni jogba – A kánoni jog forrásai – Személyi jog. II: Igazgatási jog – Eljárási jog – Büntető jog*, Budapest 1960–1962.
- BÁTHORY ORSOLYA, *Dobronoki György S. J. latin nyelvű diáriuma*, Pázmány Péter és kora, 372–394.
- BAUMGART, PETER: *Universitäten im konfessionellen Zeitalter. Gesammelte Beiträge* (Reformationsgeschichtliche Studien und Texte 149), Münster 2006.
- BEDY VINCE: *A győri székeskáptalan története* (Győregyházmegye múltjából 6), Győr 1938.
- BENDA KÁLMÁN: *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei 31 (1979) 273–280.
- BENDA KÁLMÁN–PÉTER KATALIN: *Magyarország történeti kronológiája I–IV*, Budapest 1981–1982.
- BÉRENGER, JEAN: *Pour une enquête européenne: Le problème du ministeriat au XVIIe siècle*, Annales 29 (1974) 166–192.
- BIAUDET, HENRY: *Les nonciatures apostoliques permanentes jusqu'en 1648*, Helsinki 1910.
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon I–XXIII*, hg. v. FRIEDRICH WILHELM BAUTZ–TRAUGOTT BAUTZ, Hamm–Herzberg–Nordhausen 1990–2011.
- BIRELEY, ROBERT: *Maximilian von Bayern, Adam Contzen S. J. und die Gegenreformation in Deutschland 1624–1635*, Göttingen 1975.
- BIRELEY, ROBERT: *Religion and Politics in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II., William Lamormaini S. J., and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill 1981.
- BIRELEY, ROBERT: *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*, Cambridge 2003.
- BITSKEY ISTVÁN: *Lépes Bálint*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon (szerk. Tamás Zsuzsanna), Budapest 2006, 488–489.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány I. Péter*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 284–291.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter* (Magyar História. Életrajzok), Budapest 1986.
- BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter memoranduma a vallásszabadságról*, Keresztény Szó (Közlösvár) 2009/2, 1–4.
- BRAUN, GUIDO: *Kaiserhof, Kaiser und Reich in der „Relazione“ des Nuntius Carlo Carafa (1628)*, Kaiserhof – Papsthof, 77–104.

- Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher (1598–1618) I–XII*, hg. v. der Historischen Kommission bei der königlichen Akademie der Wissenschaften, München 1870–1978.
- Briefe und Akten zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges, Neue Folge. Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten (1618–1651) I–X*, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Leipzig–München 1907–1998.
- Bullarium Romanum. VIII: a Gregorio XIII ad Sixtum V*, ed. ALOYSIUS TOMASETTI, Taurini 1863.
- Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Romanorum pontificum amplissima collectio V/2*, ed. CAROLUS COCQUELINES, V/2, Romae 1753 [sumptibus Hieronymi Mainardi].
- BUNYITAY VINCE–MÁLNÁSI ÖDÖN: *A váradi püspökség története az alapítástól a jelen korig I–IV*, Nagyvárad–Debrecen 1883–1935.
- BURKHARDT, JOHANNES: *Der Dreißigjährige Krieg*, Frakfurt am Main 1992.
- CAIMMI, RICCARDO: *La Guerra di Friuli. Altrimenti nota come Guerra di Gradisca o degli Usocchi* (Le Guerre 44), Gorizia 2007.
- CASTRONOVO, V.: *Borghese Caffarelli, Scipione*, DBI, ord. alph.
- Catholic Encyclopedia I–XV*, New York 1907–1912.
- CONTINI, ALESSANDRA–VOLPINI, PAOLA (a cura di): *Istruzioni agli ambasciatori e inviati medicei in Spagna e nell' Italia spagnola" (1536–1648). II: 1587–1648* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato. Fonti 57), Firenze 2007.
- CORETH, ANNA: *Melchior Klesl und das päpstliche Alumnat bei den Jesuiten in Wien (1574–1585)*, MÖStA 25 (1972) 341–358.
- D. BOUX: *Tractatus de curia Romana, de cardinalibus, Romanis congregationibus, legatis, nuntiis, vicariis et protonotariis apostolicis*, Parisiis 1859.
- DÉNESI TAMÁS: *Forgách I. Ferenc*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 277–284.
- Delectus actorum Ecclesiae universalis seu nova summa conciliorum, epistolarum, decretorum ss. pontificum, capitularium etc. quibus Ecclesiae fides et disciplina niti solent. Cum notis ad canones. Tomus II*, Lugduni 1706 [Sumptibus Ioannis Certe].
- Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V. Borghese (1605–1621)* (BDHIR 115), hg. v. ALEXANDER KOLLER, Tübingen 2008.
- Dizionario Biografico degli Italiani I–LXXIII*, a cura di Istituto Treccani, Roma 1929–2010–.
- EHRENPREIS, STEFAN: *Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt. Der Reichsbofrat unter Rudolf II. 1576–1612* (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 72), Göttingen 2006.
- ELLIOT, JOHN H.–BROCKLISS, LAWRENCE W.B. (eds): *The World of the Favourite*, London 1999.
- EMICH, BRIGIT–REINHARD, WOLFGANG: *Les serviteurs du cardinal-neveu Scipione Borghese, Offices et papauté*, 333–339.
- Enciclopedia dei Papi. III: Innocenzo VIII–Giovanni Paolo II*, a cura di Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2000.
- Erdélyi és bódoltsági jezsuita missziók 1617–1625 I–II* (Adattár... 26), kiad. BALÁZS MIHÁLY–MONOK ISTVÁN et al., Szeged 1990.
- ERDŐ PÉTER: *Egyházjog*, Budapest 1991.
- Esztergomi érsekek (1001–2003)*, szerk. BEKE MARGIT, Budapest 2003.

- FABER, MARTIN: *Entweder Nepot oder Protektor. Scipione Borghese als Kardinalprotektor von Deutschland (1611–1633)*, Kaiserhof – Papsthof, 59–66.
- FABER, MARTIN: *Scipione Borghese als Kardinalprotektor. Studien zur römischen Mikropolitik der frühen Neuzeit*, Mainz 2005.
- FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főispánjai 1526–1848*, Budapest 1994.
- FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főméltóságai 1526–1848. Az udvari méltóságok archnológiája*, Budapest 1988.
- FARKAS GÁBOR FARKAS: *A nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor. Bibliotheca Antiquissima (1586–1635)* (A Kárpát-medence Kora Újkori Könyvtárai 3), Budapest–Szeged 2001.
- FASANO GUARINI, E.: *Aldobrandini, Pietro*, DBI, ord. alph.
- FEHÉR LILLA–KANÁSZ VIKTOR: *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspök-höz*, Történelmi Szemle, s.a.
- FEINE, H.E.: *Kirchliche Rechtsgeschichte. I: Die Katholische Kirche*, Köln–Wien 1972.
- FELLNER, THOMAS–KRETSCHMAYR, HEINRICH: *Die Österreichische Zentralverwaltung. I: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei (1749). 1: Geschichtliche Übersicht* (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 5/I/1), Wien 1907.
- FERDINÁNDY MIHÁLY: *Pázmány az államférfi. Születésének négyszázados évfordulójára*, Katolikus Szemle 22 (1970) 201–217 és 315–328 (klny. 1–32).
- FEROS, ANTONIO: *Kingship and Favoritism in the Spain of Philip III (1598–1621)* (Cambridge Studies in Early Modern History), New York 2000.
- FINK, URBAN: *Die Luzerner Nuntiatur 1586–1873. Zur Behördengeschichte und Quellenkunde der päpstlichen Diplomatie in der Schweiz* (CAV 40 = Luzerner Historische Veröffentlichungen 32), Luzern–Stuttgart 1997.
- FRAKNÓI VILMOS (kiad.): *Pázmány Péter levelezése* (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 19), Budapest 1873.
- FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Budapest 1895.
- FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyválasztások története* (Historia Incognita I/14), Mária-besnyő–Gödöllő 2005².
- FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I–III*, Budapest 1901–1903.
- FRAKNÓI VILMOS: *Pázmány Péter 1570–1637* (Magyar Történelmi Életrajzok), Budapest 1886.
- FRANKL (FRAKNÓI) VILMOS: *Pázmány Péter és kora I–III*, Pest 1868–1872.
- FRANZ BOSBACH: *Die Habsburger und die Entstehung des Dreissigjährigen Krieges. Die „Monarchia Universalis“*, Reggen 151–168.
- FREZZA, FILIPPO: *Dei Camerari segreti e d'Onore del Summo Pontefice memorie storiche*, Roma 1884.
- FRIDECZKY JÓZSEF: *Pázmány Péter* (Publicationes ad historiam S.J. in Hungaria illustrandam. Lucubrationes 24), Budapest 1942.
- G. ETÉNYI NÓRA–HORN ILDIKÓ (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés – A kora újkori magyar politika szerepjátékai*, Budapest 2010.
- GALLA FERENC: *A pálosrend reformálása és a Szentszék* (Klny. Regnum Egyháztörténelmi Évkönyv 1940–1941), Budapest 1941.

- GALLA FERENC: *Harminkilenc kiadatlan Pázmány-levél* (Olaszországi Magyar Oklevéltár), Vác 1936.
- GALLA FERENC: *Magyar tárgyú pápai felbatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából I* (Regnum-Könyvek. I: Egyháztörténeti források 1 – Klny. LK 24–25 [1946–1947]), Budapest 1947.
- GALLA FERENC: *Újabb kiadatlan Pázmány-levelek*, Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942–1943 (Szekfű Gyula Emlékkönyv), Budapest 1943, klny.
- GIORDANO, SILVANO (a cura di): *Istruzioni di Filippo III ai suoi ambasciatori a Roma 1598–1621* (Pubblicazioni delgi Archivi di Stato. Fonti 45), Roma 2006.
- GIORDANO, SILVANO (a cura di): *Le istruzioni generali di Paolo V ai diplomatici pontifici 1605–1621 I–III* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 2003.
- GIULIA CALVI: *Histories of a plague year: the social and the imaginary in baroque Florence*, Berkeley 1984.
- Gloria & Misera: Prag und der Dreißigjährige Krieg, 1618–1648*, hg. v. MICHAEL SRONEK–JAROSLAVA HAUSENBLASOVÁ, Prag 1998.
- GOTTHARD, AXEL: *Der deutsche Konfessionskrieg seit 1619 – ein Resultat gestörter politischer Kommunikation*, Historisches Jahrbuch 122 (2002) 141–172.
- GOTTHARD, AXEL: *Wende des böhmisch-pfälzischen Krieges. Wie Frankreich und England 1620 die Großmachtposition Habsburgs retteten*, Formen internationaler Beziehungen in der Frühen Neuzeit. Frankreich und das Alte Reich im europäischen Staatensystem. Festschrift für Klaus Maletke zum 65. Geburtstag (Historische Forschungen 71; hg. v. S. Externbrink–J. Ulbert), Berlin 2001, 395–417.
- GRASSL, B.: *A premontrai rend szentjei*, Budapest–Csorna 1941.
- GUIDO METZLER: *Die doppelte Peripherie. Neapel als römische Kolonie und als spanische Provinz*, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V., 179–334.
- HAMANN, BRIGITTE (szerk.): *Habsburg lexikon*, Budapest 1990.
- HAMMER PURGSTALL, JOSEF FREIHERR VON: *Kbles's... Leben. Mit der Sammlung von Kbles's Briefen... und anderen Urkunden... I–IV*, Wien 1847–1851.
- HANUY FERENC (kiad.): *Pázmány Péter... összegyűjtött levelei I–II*, Budapest 1910–1911.
- HARGITTAY EMIL: *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében* (Historia Litteraria 25), Budapest 2009.
- HARGITTAY EMIL: *Pázmány Péter: De ecclesiastica libertate circa causam Veneti interdicti (1606)*, Filológia, eszmetörténet és retorika, 153–160.
- HARGITTAY EMIL–KRÁNITZ MIHÁLY: „*intra viscera terrae corpus reponi jubeo*” – *Pázmány Péter sírhelyének kutatása*, Filológia, eszmetörténet és retorika, 95–110.
- HERMANN EGYED: *Zásio András jászói prépost tanári és teológiai irodalmi munkássága*, Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934), Gödöllő 1934, 203–238.
- Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi IV*, ed. PATRITIUS GAUCHAT, Monasterii 1935.
- HOLL BÉLA (rec.): *Pázmány Péter emlékezete...*, ItK 91–92 (1987–1988) 732–739.
- HOLL BÉLA: *Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623)*, ItK 87 (1983) 150–162.
- HÓMAN BÁLINT–SZEKFI GYULA: *Magyar Történet I–V*, Budapest 1941–1943⁷.
- HURTER, FRIEDRIC VON: *Geschichte Kaiser Ferdinands II und seiner Eltern I–XI*, Schaffhausen 1850–1867.

- ILA BÁLINT: *Az 1614-i linzi egyetemes gyűlés*, A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve IV (szerk. Károlyi Árpád–Angyal Dávid), Budapest 1934, 231–253.
- FOSI, IRENE: *La famiglia Savelli e la rappresentanza imperiale a Roma nella prima metà del Seicento*, Kaiserhof – Papsthof, 67–76.
- IVÁNYI BÉLA: *Pázmány kilépése a Jézus Társaságból*, Körmend 1943.
- JAITNER, KLAUS (Hg.): *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen 1592–1605 I–II* (Instruções Pontificum Romanorum), Tübingen 1984.
- JAITNER, KLAUS (Hg.): *Die Hauptinstruktionen Gregors XV. für die Nuntien und Gesandten an den europäischen Fürstenhöfen 1621–1623* (Instruções Pontificum Romanorum), Tübingen 1997.
- JAITNER, KLAUS: *Il nepotismo di Clemente VIII (1592–1605): il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini*, Archivio Storico Italiano 146 (1988) 57–93.
- JAN PAUL NIEDERKORN: *Papst, Kaiser und Reich während der letzten Regierungsjahre Kaiser Rudolfs II (1605–1612)*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 83–100.
- Jubileumi évkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére*, szerk. MACZÁK IBOLYA, Budapest–Esztergom–Piliscsaba 2010.
- JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi püspökség története (1552–1608)* (Csanádvármegyei Könyvtár 28), Szeged 1935.
- JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi püspökség története (1608–1699)* (Csanádvármegyei Könyvtár 29), Szeged 1936.
- KÁDÁR ZSÓFIA: *A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630)*, In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13; szerk. Nemes Gábor–Vajk Ádám), Győr 2011, 209–234.
- KAISER, MICHAEL–PECAR, ANDREAS (Hgg.): *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten im 17. und 18. Jahrhundert* (Zeitschrift für Historische Forschung. Beihefte), Berlin 2003.
- Kaiserhof – Papsthof (16.–18. Jahrhundert)* (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom 12), hg. v. RICHARD BÖSEL–GRETE KLINGENSTEIN–ALEXANDER KOLLER, Roma 2006.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Pázmány Péter atyafiságáról*, Magyar Sion 11 (1897) 948–953.
- KÁROLYI ÁRPÁD: *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*, Századok 53 (1919) 1–28 és 124–163.
- KASTNER JENŐ: *Pázmány Péter gráci éve*, Katolikus Szemle 1935, 1–2. sz., klny.
- KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok I–XI*, Budapest 1911–1932.
- KENYERES ISTVÁN: *A végvárak uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 17. században*, Századok 135 (2001) 1350–1412.
- KENYERES ISTVÁN: *Uradalmak és végvárak. Akamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban* (Habsburg Történeti Monográfiák), Budapest 2008.
- KERSCHBAUMER, ANTON: *Kardinal Klesl*, Wien 1865¹ és 1905².
- KOLLÁNYI FERENC: *A magyar kath. főpapság végrendelkezési jogának története*, Budapest 1896.

- KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom 1900.
- KOLLER, ALEXANDER: *Papst, Kaiser und Reich am Vorabend des Dreißigjährigen Krieges (1612–1621). Die Sicherung der Sukzession Ferdinands von Innerösterreich*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 101–121.
- KOLTAI ANDRÁS: *Privigyétől Rómáig. Mösch Lukács és Rátay Egyed kézíratos útleírásai*, Magyar Könyvszemle 112 (1996) 494–508.
- Konfesszionalizáció: felekezeti és politikum a kora újkorban*, Korall 17 (2014) 57. sz., 5–109 [szerk. KÁRMÁN GÁBOR].
- Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század), főszerk. KRISTÓ GYULA, Budapest 1994.
- KORNIS GYULA: *Pázmány személyisége*, Budapesti Szemle 3 [ú.f.] (1935) 133–161 és 286–319.
- KOVÁCS LAJOS IMRE: *Pázmány Kalauza és Bellarmin Disputatiói. Irodalomtörténeti tanulmány*, Kassa 1908.
- KRAUS, ANDREAS: *Maximilian I. Bayerns großer Kurfürst*, Graz–Köln[–] 1990.
- KRUPPA TAMÁS: *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Okmánytár II (1595–1613)* (CVH I/5), Budapest–Róma–Szeged 2009.
- LÁNYI EDE: *Pázmány fejlődése I–III*, Egyházi Lapok 58 (1935) 339–343 és 59 (1936) 5–8 és 55–58.
- Lexikon Für Theologie und Kirche I–VI*, hg. v. Josef Höfer–Karl Rahner, Freiburg 1957–1961².
- Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből* (Adattár... 5), s.a.r. JANKOVICS JÓZSEF, Budapest–Szeged 1981.
- LOTZ-HEUMANN, UTE (Hg.): *Konversion und Konfession in der frühen Neuzeit* (Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte 205), Gütersloh 2007.
- LUIGI MASCILLI MIGLIORINI: *I Sommaschi* (L'inchiesta di Innocenzo X sui regolari in Italia 2), Roma 1992.
- LUKÁCS LÁSZLÓ: *Jezsuita maradt-e Pázmány mint érsek?*, Pázmány... emlékezete, 197–267.
- LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL: *Abomonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*, Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére (Adattár a XVI–XVIII. század szellemi mozgalmak történetéhez 35; szerk. Balázs Mihály–Font Zsuzsa–Keserű Gizella–Ötvös Péter), Szeged 1997, 355–399.
- LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC: *Autour de la nomination de Péter Pázmány au siege primatial d'Esztergom (1614–1616). Pázmány est-il resté jésuite apres sa nomination?*, AHSI 54 (1985) 77–148.
- LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.I. I: 1551–1600. II: 1601–1640* (MHSI 117 és 125), Romae 1978–1982.
- LUKÁCS, LADISLAUS: *De graduum diversitate inter sacerdotes in Societate Iesu* AHSI 37 (1968) 237–316.
- Magyar művelődéstörténet*, szerk. Kósa László, Budapest 2003.
- Magyarország története 1526–1686* (Magyarország története tíz kötetben 3/1–2), szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES, Budapest 1987.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Az ellenreformáció és a barmincéves háború. Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei*, Magyarország története 1526–1686, 777–936.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Művelődés a 17. században*, Magyarország története 1526–1686, 1461–1576.
- MAKSAY FERENC: *Magyar Kamara Archivuma. Repertorium* (Levéltári leltárak 63), Budapest 1975.

- MARTÍ TIBOR: „Jezsuita maradt-e Pázmány?” – *Juan de Lugo bíboros állásfoglalása 1645-ben*, *Történelmi Szemle* 56 (2014) 2, 287–294.
- MĚŠTAN, FRANZ: *Regesten zur Geschichte des Kardinals Melchior Klesl, Bischofs von Wien 1598–1630*, Regesten zur Geschichte der Erzdiözese Wien. II: Regesten zur Geschichte der Bischöfe und Erzbischöfe Wiens (hg. v. Joseph Kopallik), Wien 1894, 160–289.
- MEYER, ARNOLD OSKAR (Hg.): *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606)* (NbD IV/3), Berlin 1915.
- Meyers-Konversationslexikon I–XVII*, Leipzig 1893–1897⁴.
- MILLER, IACOBUS FERDINANDUS (ed.): *Epistolae, quae haberi poterant... Petri Pámány... I*, Budae 1822.
- Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve*, szerk. TAKÁCS IMRE, Pannonhalma 1996.
- MORENI, DOMENICO: *Memorie storiche dell'Ambrosiana R. Basilica di S. Lorenzo di Firenze I–II–III: Continuazione delle memorie storiche dell'ambrosiana imperial basilica di San Lorenzo*, Firenze 1804–1816–1817.
- MOSCONI, NATALE (ed.): *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane I–V*, Brescia 1966–1967.
- NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII*, Budapest 1987–1988 (repr.).
- NANNI, LUIGI: *Epistolae ad Principes. II: S. Pius V – Gregorius XIII (1566–1585)* (CAV 29), Città del Vaticano 1994.
- Neue Deutsche Biographie I–XXIV*–, hg. v. der Historischen Kommission bei der Bayerische Akademie der Wissenschaften, München 1953–2010–.
- New Catholic Encyclopaedia I–XV*, ed. The Catholic University of America Washington, New York–Toronto–London–Sydney 1967.
- NOFLATSCHER, HEINZ: *Glaube, Reich und Dynastie. Maximilian der Deutschmeister (1558–1618)*, Marburg 1987.
- Offices et papauté (XIVe–XVIIe siècle). Charges, hommes, destines* (Collection de l'École Française de Rome 334), éd. par ARMAND JAMME–OLIVIER PONCET, Rome 2005.
- ŐRY MIKLÓS: *Pázmány Péter tanulmányi évei* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 5), Piliscsaba 2006².
- ŐRY MIKLÓS–SZABÓ FERENC: *Pázmány Péter (1570–1637)*, Pázmány Péter. Válogatás műveiből (szerk. Óry Miklós–Szabó Ferenc–Vass Péter), Budapest 1983, 11–107.
- P. CAMPERI: *I Cardinali Somaschi*, Roma 1929.
- PARKER, GEOFFREY: *Der Dreißigjährige Krieg*, Frankfurt am Main 1987.
- PARKER, GEOFFREY: *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*, Cambridge 1972.
- PARKER, GEOFFREY: *The Thirty Years' War*, London 1997³.
- PARMA, TOMÁŠ: *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve* (Knížnice Matice moravské 36), Brno 2011.
- PARMA, TOMÁŠ: „*Modernus Olomucensis dioecesis meae status*”. *Le visite ad limina del Francesco cardinale Dietrichstein, vescovo di Olomouc (1570–1636) e le sue relazioni sullo stato della diocesi*, RHM 50 (2008) 335–382.
- PASTOR, LUDWIG VON: *Geschichte der Päpste im Zeitalter der katholischen Restauration und des Dreißigjährigen Krieges. XII: Leo XI. und Paul V. (1605–1621)*, Freiburg im Breisgau 1927.

- PAYR SÁNDOR: *Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita collegium alapítója (Dobronoki jezsuita házfőnök leveles könyve nyomán)*, Protestáns Szemle 16 (1904) 77–92 és 153–163.
- PÁZMÁNY PÉTER emlékezete. *Halálának 350. évfordulójára*, szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC, Róma 1987.
- Pázmány Péter és kora* (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2) szerk. HARGITTAY EMIL, Piliscsaba 2001.
- PELIZAEUS, LUDOLF (Hg.): *Wahl und Krönung in Zeiten des Umbruchs* (Mainzer Studien zur Neueren Geschichte, Bd. 23), Frankfurt a. Main[–] 2008.
- PÉTER KATALIN: *A vallásügy a bécsi békeben*, „Frigy és békesség legyen...”. A bécsi és zsitvatoroki béke (szerk. Papp Klára–Jeney-Tóth Annamária), Debrecen 2006, 171–175.
- PÉTER KATALIN: *Az 1608. évi törvény és a jobbágyok vallásszabadsága*, Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációtól kezdődő másfél évszázadból (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8), Budapest 1995, 129–151 és 246–249.
- PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*, Viennae et Posonii 1742.
- PETRUCCI, F.: *Cobelluzzi, Scipione*, DBI, ord. alpb.
- PETRUCH ANTAL: *Jezsuita volt-e Pázmány mint főpap?*, Egyházi Lapok 59 (1936) 82–85.
- PFEIFFER JÁNOS: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)* (Dissertationes Hungariae ex Historia Ecclesiae 8), München 1987.
- PLÖCHL, WILLIBALD M.: *Geschichte des Kirchenrechts I–V*, Wien–München 1960–1969.
- PRAY, GEORGIUS: *Specimen hierarchiae Hungariae I–II*, Posonii–Cassoviae 1776–1779.
- PRESS, VOLKER: „Kleisl, Melchior”, Theologische Realenzyklopädie I–III (hg. v. Gerhard Müller–Horst Balz), Berlin 2006, I, 265–267.
- PRESS, VOLKER: „Matthias”, NDB XVI (1990) 403–405.
- PRESS, VOLKER: *Das römisch-deutsche Reich – ein politisches System in verfassungs- und sozialgeschichtlicher Fragestellung*, Spezialforschung und „Gesamtgeschichte” (hg. v. Grete Klingenstein–Heinrich Lutz), München 1982, 221–242.
- PRESS, VOLKER: *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715* (Neue deutsche Geschichte 5), München 1991.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *A királyi Magyarországnak* (Tudományegyetem), Budapest 1999.
- RAINER, JOHANN: „Kleisl, Melchior”, NDB XII (1979) 533k.
- RAINER, JOHANN: *Der Process gegen Kardinale Kleisl*, RHM 5 (1961–1962) 35–163.
- RAINER, JOHANN: *Kardinal Melchior Kleisl (1552–1630). Vom „Generalreformer” zum „Ausgleichspolitiker”*, RQ 59 (1964) 14–35.
- Régi magyar arcképek – kiállítás-katalógus*, szerk. BUZÁSI ENIKŐ, Tata–Szombathely 1988.
- Régi Magyarországi Nyomtatványok II (1601–1635)*, szerk. BORSA GEDEON *et al.*, Budapest 1983.
- REINHARD, WOLFGANG: *Akten aus dem Staatssekretariat Pauls V. im Fondo Boncompagni-Ludovisi der Vatikanischen Bibliothek*, RQ 62 (1967) 94–101.
- REINHARD, WOLFGANG: *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung” als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Die römische Oligarchie um 1600*, Ausgewählte Abhandlungen (Historische Forschungen 60), Berlin 1997, 289–310.
- REINHARD, WOLFGANG: *Freunde und Kreaturen. Historische Anthropologie von Patronage-Klientel-Beziehungen*, Freiburger Universitätsblätter 139 (1998) 127–141.

- REINHARD, WOLFGANG: *Makropolitik und Mikropolitik in den Außenbeziehungen Roms unter Papst Paul V. Borgbese 1605–1621*, Die Außenbeziehungen der römischen Kurie unter Paul V., 67–82.
- REINHARD, WOLFGANG: *Paul V. Borgbese (1605–1621). Mikropolitische Papstgeschichte (Mit CD-ROM: Mitglieder und Positionen der Kurie Pauls V.)* (Päpste und Papsttum 37), Stuttgart 2009.
- REINHARDT, VOLKER: *Paolo V*, Enciclopedia dei Papi, 277–292.
- REINHARD, WOLFGANG (Hg.): *Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. Borgbese (1605–1621) zwischen Spanien, Neapel, Mailand und Genua* (BDHIR 107), Tübingen 2004.
- REGEN, KONRAD (Hg.): *Krieg und Politik 1618–1648. Europäische Probleme und Perspektiven*, München 1988.
- RIMELY, CAROLUS: *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Poseniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatorem*, Posenii 1880.
- RINIERI, I.: *Clemente VIII e Sinan Bassà icala*, «Civiltà Cattolica», Roma 1898.
- ROCCA, GIANCARLO: «*La sostanza dell'effimero*» *Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, Roma 2000.
- RÓNAY GYÖRGY: *Pázmány magyar elődei*, Theologia 3 (1936) I sz., klny.
- RUPP JAKAB: *Magyarország helyrajzi története I–III*, Budapest 1870–1876.
- SAMUEL TIMON: *Purpura Pannonica sive vitae et res gestae S.R.E. cardinalium qui aut in ditionibus Sacrae Coronae Hungaricae nati, cum regibus sanguine coniuncti aut episcopatus Hungaricis potiti fuerunt*, Claudiopoli 1746.
- SÁVAI JÁNOS: *Pázmány és a szomaszkok. A szomaszkok genovai levéltárának dokumentumai*, Lymbus. Művelődéstörténeti Tár IV, Szeged 1992, 123–141.
- SCHÄFER, JOACHIM: *Ökumenisches Heiligenlexikon*, 2010 (online publ.).
- SCHINDLING, ANTON–ZIEGLER, WALTER (Hg.): *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918*, München 1990.
- SCHMIDT, PEER: *Spanische Universalmonarchie oder „Teutsche Libertet“*. *Das spanische Imperium in der Propaganda des Dreißigjährigen Krieges* (Studien zur modernen Geschichte 54), Stuttgart 2001.
- SCHULZE, WINFRIED (Hg.): *Friedliche Intentionen – kriegerische Effekte. War der Ausbruch des Dreißigjährigen Krieges unvermeidlich?* (Studien zur neueren Geschichte 1), St. Katharinen 2002.
- SCHULZE, WINFRIED: *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619)*, Graz 1973.
- SCHWEIZER, JOSEPH (Hg.): *Die Nuntiatur am Kaiserhofe. III: Die Nuntien in Prag: Alfonso Visconte 1589–1591, Camillo Caetano 1591–1592* (Nbd IIIa/2/3 = Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 18), Paderborn 1919.
- Secretaria Status seu Papalis instructio circa vestes, titulos et insignia generis Cardinalium, Episcoporum et Praelatorum ordine minorum*, Acta Apostolicae Sedis 61 (1969) 334–340.
- SERGIO PAGANO (a cura di): *I documenti vaticani del processo di Galileo Galilei (1611–1741)* (CAV 69), Città del Vaticano 2009.
- SIEGLERSCHMIDT, JÖRN: *Territorialstadt und Kirchenregiment. Studien zur Rechtsdogmatik des Kirchenpatronatsrechtes im 15. und 16. Jahrhundert* (Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 15), Köln 1987.

- SÍK SÁNDOR: *Pázmány. Az ember és az író*, Budapest 1939.
- SÖRÖS PONGRÁCZ: *Forgách Ferencz a bíboros*, Századok 34 (1901) 577–608. 691–723. 774–818.
- SPRINGER, ELISABETH: *Die Brüder Ridolfi in Rom*, Archiv und Forschung. Das Haus, Hof- und Staatsarchiv in seiner Bedeutung für die Geschichte Österreichs und Europas (Wiener Beiträge zur Geschichte der Neuzeit 20, hg. v. Elisabeth Springer-Leopold Kammerhofer), Wien–München 1993, 78–95.
- SPRINGER, ELISABETH: *Eine Quelle zum italienischen Schiffsbau des 17. Jahrhunderts*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 31 (1978) 26–40.
- SQUICCARINI, DONATO: *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatikanstadt 1999, 122.
- STEINHERZ, S. (Hg.): *Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561* (Nbd II/1), Wien 1897.
- Suarez, Francisci opera omnia, ed. CAROLUS BRETON, Parisiis 1825–1866 (*Tractatus octavus. De obligationibus religiosorum; Tractatus nonus. De varietate religionum, tam in genere quam in specie; Tractatus decimus de religione societatis Iesu in particulari*).
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története* (Az egri főegyházmegeye schematizmusa 1), Budapest 1984.
- SZABÓ FERENC: *A teológus Pázmány* (METEM Könyvek 1), Budapest 1998².
- SZABÓ FERENC: *Bellarmino és Pázmány teológiájához* (*Egy 1605-ös levélváltásuk margójára*), Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 6; szerk. Hargittay Emil), Piliscsaba 2006, 13–18.
- SZABÓ FERENC: *Háromszázötven évvel ezelőtt*, Pázmány... emlékezete, 5–7.
- SZABÓ FERENC: *Pázmány hitelemzése a grazi De Fide-aktátusban*, Pázmány... emlékezete, 99–180.
- SZÁDECZKY-KARDOSS IRMA: *Báthory Erzsébet igazsága*, Budapest 1993.
- SZARKA GYULA: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*, Vác 1947.
- SZEKFŰ GYULA: *Bethlen Gábor. Történeti tanulmány* (szerk. Pamlényi Ervin), Budapest 1983.
- Szentírás, hagyomány, reformáció. *Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*, szerk. F. ROMHÁNYI BEATRIX–KENDEFFY GÁBOR, Budapest 2009.
- SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*, Keszthely 2010.
- SZILAS LÁSZLÓ: *Alfonso Carillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)* (METEM Könyvek 34), Budapest 2001.
- SZÖGI LÁSZLÓ: *Fejezetek a magyar világi és egyházi arcbontológiából*, Szentpétery Imre, A kronológia kézikönyve (Tudománytár 15, kiad. Gazda István), Budapest 1985, 93–118.
- TEMESVÁRY JÁNOS: *Erdély választott püspökei 1618–1695 (I–II)*, Szamosújvár 1913–1914.
- THEINER, AUGUSTINUS (ed.): *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. I: Ab Innocentio PP. III. usque ad Paulum PP. III. (1198–1549). II: A Clemente VII. usque ad Pium VII. (1524–1800) cum additamentis saec. XIII. et XIV., Romae–Zagrabiae 1863–1875.*
- THIESSEN, HILLARD VON: *Außenpolitik im Zeichen personaler Herrschaft. Die römisch-spanischen Beziehungen in mikropolitisch Perspektive*, Römische Mikropolitik unter Papst Paul V. (hg. v. W. Reinhard), 21–178.
- TIMON ÁKOS: *Pázmány Péter a jog és igazság védelmében*, Budapest 1921.
- TUSOR PÉTER: *A barokk pápaság (1600–1700)*, Budapest 2004.

- TUSOR PÉTER: *A katolikus felekezetszervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján)*, Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század) (Historia Litteraria 18, szerk. Szabó András), Budapest 2005, 123–138.
- TUSOR PÉTER: *A magyar egyházi elit római hírforrásai*, Információáramlás a kora újkorban (Információtörténelem, szerk. Z. Karvalics László–Kis Károly), Budapest 2004, 108–124.
- TUSOR PÉTER: *A prágai nunciatúra tervezetei a trienti katolicizmus magyarországi terjesztésére a 16–17. század fordulóján*, Századok 144 (2010) 1165–1181.
- TUSOR PÉTER: *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, Aetas 2000, 4, 89–105.
- TUSOR PÉTER: *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia (A magyar klérus és a római Kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*, Századok 134 (2000) 431–459.
- TUSOR PÉTER: *Az egyházi javadalmak betöltése Magyarországon a XV–XVI. században*, Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára (szerk. Füzes Ádám–Legeza László), Budapest 2006, 357–378.
- TUSOR PÉTER: *Egy „epizód” Magyarországon és a római Szentszék kapcsolataiból: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése (Mikropolitikai tanulmány)*, Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2014 http://institutumfraknoi.hu/sites/default/files/tusor-p_dissertatio.pdf, http://real-d.mtak.hu/623/7/dc_636_12_doktori_mu.pdf.
- TUSOR PÉTER: „Ellenreformációs haditerv” 1606-ból, Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban (szerk. G. Etényi Nóra–Horn Ildikó), Budapest 2008, 73–92.
- TUSOR PÉTER: *Felekezetszerveződések a kora újkorban*, Vigilia 73 (2008) 12–18.
- TUSOR PÉTER: *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*, ItK 100 (1996) 318–344.
- TUSOR PÉTER: *Lippay IV. György (1642–1666)*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 296–303.
- TUSOR PÉTER: *Lósy I. Imre (1637–1642)*, Esztergomi érsekek (1001–2003), 291–296.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány pápai bullái és palliuma. (Adatok az esztergomi érseki szék 1616. évi római konzisztoriális betöltéséhez)*, Archivarium historicorumque magistra: Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 13; szerk. Kádár Zsófia–Lakatos Bálint–Zarnóczki Áron), Budapest 2013, 257–276.
- TUSOR PÉTER: *Pázmány Péter processus inquisitionis az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*, Egyháztörténeti Szemle 4 (2003) 1, 3–21.
- TUSOR PÉTER: *Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században* (CVH I/3), Budapest–Róma 2005.
- TUSOR PÉTER: *Závodszy György naplója 1586–1624. Bél Mátyás kiadásának hasonmásával*, Budapest 2011.
- TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)*, (CVH I/7), Budapest–Róma 2011.
- VACHA, BRIGITTE–POHL, WALTER–VÖCELKA, KARL: *Die Habsburger. Eine europäische Familiengeschichte*, Graz–Wien–Köln 1992.
- VANYÓ TIHAMÉR: *Bécsi nunciások jelentései Magyarországról 1666–1683* (A Pannonhalmi Főiskola Könyvei), Pannonhalma 1935.
- VAYER LAJOS (íjf.): *Pázmány Péter ikonográfiája*, Budapest 1935.

- VELICS LÁSZLÓ S.I.: *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II: 1610–1690*, Budapest 1913.
- VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA: *Denominare e classificare. Familia e familiari del papa nella lunga durata dell'età moderna*, Offices et papauté, 159–195.
- WINKELBAUER, THOMAS: *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Lichtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters* (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 34), Wien–München 1999.
- WODKA, JOSEPH: *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie* (Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom 4/I), Innsbruck–Leipzig 1938.
- WRBA, JOHANNES: *Der Orden der Gesellschaft Jesu im Alten Universitätsviertel von Wien*, Das Alte Universitätsviertel in Wien (hg. v. G. Hamann–K. Mühlberger–F. Skacel), Wien 1985, 47–74.
- Zagrabčki biskupi i nadbiskupi*, ed. FRANKO MIROŠEVIĆ, Zagreb 1995.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV* (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Kiadványai), Budapest 1881–1897.

RÖVIDÍTÉSEK

AHSI	Archivum Historicum Societatis Iesu
BBK	Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon
BDHIR	Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae
DBI	Dizionario Biografico degli Italiani
HC	Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
Ms. MTA diss.	TUSOR PÉTER: <i>Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése (Mikropolitikai tanulmány)</i> , Akadémiai doktori értekezés, Budapest 2014.
MÖStA	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
NbD	Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken
NDB	Neue Deutsche Biographie
RHM	Römische Historische Mitteilungen
RQ	Römische Quartalschrift für Christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte

INDEX

- Abech, Carlo 307.
Acquaviva, Claudio S.I. 21. 22. 26. 42. 57. 86.
191. 228. 280. 391. 392.
Agatich János O.S.A. 232.
Aguado, Francisco S.I. 310.
Alba hercege *lásd* Toledo y Pimentel, Fernando Álvarez de
Alber, Ferdinand S.I. 22. 26. 57. 58. 59. 60.
69. 71. 79. 86. 87. 88. 90. 91. 115. 121. 122.
123. 124. 126. 297. 308. 312. 355. 393.
Albert főherceg (Habsburg) 238. 239. 274.
352.
Albertini doktor 166. 170. 176. 375. 381.
Aldobrandini-korszak *lásd* Kelemen, VIII.
Aldobrandini, Pietro 155. 166. 167. 168. 172.
196. 221. 365. 375. 381. 382. 383. 384. 388.
398. 399.
Aliges, Luis de O.P. 271.
Almásy Pál (Almassy, Paulus) 37. 109. 174.
227. 228. 229. 312. 349. 357.
Althan, Adolf 358.
Amadoro, Salvatore 105.
Amende, Georg S.I. 67. 68. 70. 71. 73. 323.
394.
Anhalt, Christian von 283.
Anna Julianna főhercegnő (Habsburg) 260.
Antaly János S.I. 66.
Antella, Niccolò della 75.
Apponyi Pál 40.
Aquinói Szent Tamás O.P. 199.
Argenti, Giovanni S.I. 79. 209. 213.
Ausztriai Ház *lásd* Habsburg-ház
Ausztriai Margit (Habsburg) 271.
Avancinus, Florianus (Florian) S.I. 28. 59. 62.
65. 71. 78. 79. 80. 85. 89. 109. 115. 124. 393.
Babóthy Ferenc 174.
bajor fejedelem *lásd* Miksa, I. (Wittelsbach)
Bakith Margit 21. 59. 61. 62. 63. 70. 72. 197.
391. 394.
Balásffy Tamás 224. 229. 312. 342. 392.
Balassa család 208.
Balassa Menyhért 61.
Baranyay Pál 30.
Barberini család 75. 204.
Barberini, Francesco 146. 179. 189. 197. 198.
213.
Barberini, Maffeo 36. 178. (*lásd még* Orbán,
VIII.)
Barberini-pontifikátus (Barberini-pápa) *lásd*
Orbán, VIII.
Báthory Erzsébet 72.
Báthory Gábor 153.
Báthory István 238.
Báthory Zsigmond 140.
Batthyány Ferenc 127.
Becanus, Martin (Martinus) S.I. 66. 69. 71.
208. 395.
Bellarmin(o) (Bellarminus), Róbert (Roberto)
S.I., Szent 42. 49. 84. 191. 199. 200. 228.
231. 305. 313. 328. 363. 394.
Benda Kálmán 332.
Benedek, XIV. 196.
Benedek, XVI. 149.
Bernát Miksa O.Praem. 144.
Bescovius, Jacob S.I. 66. 67.
Bethlen Gábor 70. 109. 120. 150. 238. 249.
250. 254. 255. 256. 258. 266. 268. 274. 286.
296. 300. 301. 345. 387.
bécsi nuncius *lásd* De Mara, Placido; Visconti-Borromeo, Vitaliano; Gesualdo, Asc.

- bécsi püspök (vescovo di Vienna) (bécsi bíboros) *lásd* Klesl, Melchior
- Béla, IV. (Árpád-házi) 148.
- Biaudet, Henry 184.
- bíboros *lásd* Forgách Ferenc; Pázmány Péter S.I.; Klesl, Melchior
- Boccolo, Alessandro C.R.S. 106. 107. 396.
- Bocskai István 16. 17. 41. 121. 286.
- Borghese, Camillo 168. 248. 305. (*lásd még* Pál, V.)
- Borghese család 248. 302. 307.
- Borghese-pontifikátus; Borghese-pápa *lásd* Pál, V.
- Borghese, Scipione 26. 27. 41. 43. 69. 74. 75. 77. 78. 83. 87. 89. 90. 91. 92. 95. 102. 103. 105. 111. 112. 113. 114. 118. 119. 120. 130. 131. 133. 135. 138. 139. 140. 151. 155. 156. 157. 160. 161. 162. 163. 166. 168. 169. 171. 174. 178. 203. 220. 221. 227. 229. 235. 236. 237. 241. 247. 249. 251. 252. 253. 254. 256. 257. 260. 261. 263. 264. 265. 266. 271. 273. 276. 277. 279. 288. 290. 291. 293. 296. 297. 302. 304. 306. 308. 316. 324. 327. 330. 333. 344. 345. 346. 363. 369. 376. 378. 379. 380. 382. 383. 385. 386. 392. 394. 395. 396.
- Borgia család 305.
- Borromeo, Carlo, Szent 48.
- Bosnyák István, id. 38.
- Bosnyák István, ifj. 38.
- Bosnyák Tamás (Bosniak, Thomas) 37. 312. 349.
- Brandt kanonok 168. 383.
- Bratulich Simon O.S.P.P.E. 42.
- Brenner, Martin 282.
- Bujtúl György 258.
- Buonvisi, Francesco 208.
- Busaeus, Theodor S.I. 21. 22. 25. 59. 79. 391.
- Caetano, Antonio 32.
- Camerino, Felice da 317.
- Campanella, Tommaso O.P. 204.
- Camperi, Pietro C.R.S. 195. 306.
- Capelletti, Martino 179.
- Capello, Vettore C.R.S. 189.
- Caraffa, Carlo 200. 268.
- Carillo, Alfonso S.I. 20. 79. 310. 355. 391.
- Casale, Giacomo da O.F.M. Cap. 254.
- Caussin, Nicholas S.I. 310.
- Cesi, Michelangelo 105.
- Chiky István O.F.M. *lásd* Szentandrásy (Chiky) István O.F.M.
- Cicala, Antonio 26.
- Cicala, Vincenzo 26.
- Cobeluzzi (Cobelutius), Scipione 91. 99. 100. 105. 168. 205. 219. 278. 347. 357. 365. 368. 377. 378. 379.
- Collalto, Rambaldo 250. 274.
- Confalonieri, Giovanni Battista 222.
- Contzen, Adam S.I. 310.
- Cordara, Iulius S.I. 186. 187. 188. 190. 194. 205.
- Czobor Mihály (Czobor, Michael) 37. 38. 82. 312. 349. 362.
- Czirák Mózses (Cziraky, Moyses) 38. 39. 312. 349.
- császár *lásd* Mátyás, II. (Habsburg)
- császárné *lásd* Tiroli Anna (Habsburg)
- Dallos Miklós 228. 335.
- Dampierre, Henri-Duval 274.
- D'Arach, Carlo 292.
- Dávid Pál 224.
- Della Rovere család 305.
- De Mara, Placido 25. 26. 30. 31. 32. 33. 34. 40. 44. 46. 56. 64. 69. 70. 73. 74. 77. 78. 83. 84. 87. 88. 89. 102. 103. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 114. 119. 120. 127. 128. 129. 132. 133. 134. 135. 137. 140. 149. 151. 152. 153. 156. 184. 186. 202. 217. 220. 221. 226. 229. 230. 234. 237. 238. 241. 247. 248. 249. 251. 252. 256. 266. 284. 295. 297. 304. 311. 316. 317. 318. 319. 321. 324. 330. 332. 333. 344. 347. 355. 356. 363. 366. 367. 384. 393. 394. 395. 397.
- Derlaye, Henrik 174. 180. 181.
- Dietrichstein, Franz von 155. 156. 157. 165. 166. 167. 169. 170. 176. 178. 184. 201. 202. 203. 221. 261. 264. 269. 274. 297. 328. 333. 369. 375. 381. 382. 383. 385. 388. 398.

- dinasztia *lásd* Habsburg-ház
- Dobokay Sándor S.I. 22.
- Dobronoky György S.I. 77. 62. 132. 149. 152.
194. 205. 210. 211. 212. 270. 324. 400.
- Dombrinus, Christophorus S.I. 209. 214.
- Domitrovich Péter 224. 225. 229.
- Dopi, Maurizio de C.R.S. 107. 400.
- Doria, Andrea 111.
- Dóczy András 254.
- Draskovich György (bíboros) 30. 174. 245.
- egyházfő *lásd* Pál, V.; Orbán, VIII.
- Elettore di Sassonia *lásd* János György, I.
(Wettin)
- Emiliani, Jeromos (Girolamo) C.R.S., Szent
48. 189.
- Erdődy család 212.
- Erdődy János 228. 229.
- Erdődy Kristóf (Erdeődy, Christophorus)
37. 38. 312. 349.
- Erdődy Tamás 22. 38. 228. 312. 342. 392.
- Ergelich Ferenc 224. 225.
- Esterházy Miklós (Eszterhás, Nicolaus) 22.
25. 39. 64. 189. 210. 211. 310. 311. 312. 342.
358. 392.
- Esterházy Pál 195.
- érsek *lásd* Forgách Ferenc; Pázmány Péter S.I.
- Falchetti, Giovanni C.R.S. 106.
- Fanini, Luca S.I. 67.
- Fegyverneky Ferenc 148.
- Fejérvölgy István 225. 315.
- Feliciani, Porfirio 22. 26. 27. 89. 120. 166. 167.
220. 237. 259. 375. 385.
- Ferencffy Lőrinc (Ferenczffi, Laurentius)
20. 50. 369.
- Ferdinánd főherceg (Habsburg) 19. 88. 140.
159. 232. 239. 240. 241. 243. 248. 251. 252.
253. 259. 261. 262. 264. 266. 267. 268. 275.
276. 284. 287. 288. 289. 290. 294. 297.
298. 299. 300. 303. 330. 331. 334. 399. (*lásd*
még Ferdinánd, II. (Habsburg))
- Ferdinánd, I. (Habsburg) 239.
- Ferdinánd, II. (Habsburg) 35. 64. 66. 71. 189.
208. 210. 215. 236. 241. 243. 248. 251. 252.
268. 269. 270. 271. 272. 274. 276. 277. 278.
287. 288. 289. 290. 291. 293. 294. 299.
300. 308. 334. 336. 399.
- Ferdinánd, II. (Medici) 75.
- Ferdinánd, III. (Habsburg) 189. 210. 241. 322.
- Fiorentina, Lucrezia 35.
- Foligno püspöke (vescovo di Foligni) *lásd*
Feliciani, Porfirio
- Forgách Ferenc (bíboros) 15. 18. 20. 21. 22. 23.
30. 31. 32. 38. 40. 41. 42. 44. 45. 46. 50.
61. 66. 80. 81. 104. 113. 118. 148. 165. 166.
172. 209. 217. 219. 225. 226. 227. 231. 232.
233. 236. 237. 243. 244. 245. 246. 247. 250.
254. 255. 278. 279. 294. 295. 296. 298. 299.
309. 311. 313. 317. 329. 332. 341. 353. 354.
355. 356. 361. 368. 371. 372. 373. 374. 391.
392. 393. 394.
- Forgách Zsigmond (Forgach, Sigismundus)
37. 39. 64. 133. 153. 197. 263. 292. 310. 312.
349.
- Fornari, Sebastiano Lamberto 222.
- Forró György S.I. 181. 209. 211. 212. 213. 215.
- főmagasságod (főmagasságú) *lásd* Klesl, Mel-
chior
- Fraknoi Vilmos 9. 11. 22. 27. 28. 31. 32. 33. 43.
44. 48. 53. 54. 63. 82. 84. 118. 127. 140.
142. 153. 174. 183. 185. 186. 198. 205. 217.
226. 229. 231. 236. 237. 238. 258. 279. 280.
281. 286. 289. 294. 310. 311. 330. 335. 368.
- Frideczky József 46. 299. 300.
- Frigyes, V., (Wittelsbach) 300.
- Fülöp, III., Jámbor (Habsburg) 238. 269. 270.
304. 346. 351. 379. 399.
- Gabor *lásd* Bethlen Gábor
- Galilei, Galileo 204. 305.
- Galla Ferenc 9. 27. 180. 186.
- generális *lásd* Acquaviva, Claudio S.I.; Vi-
telleschi, Muzio S.I.; Dopi, Maurizio de
C.R.S.
- Geranus, Jacob S.I. 66. 69. 71. 73. 74. 395.
- Gergely, XV. 35. 301. 308.
- Gesualdo, Ascanio 91. 92. 273. 274. 276. 277.
288. 290. 291. 292. 293. 300. 301.
- Giugni, Camillo 35.

- Giustiniani, Zorzi 274. 288.
 Gonzaga Alajos, Szent 201.
 gráci nuncius (Nunzio di Gratz) *lásd* Paravicini, Erasmo
 Graziani, Gasparo 255.
 Grodecz Menyhért S.I. 66. 215.
 Grossupto, Antonius de O.P. 222.
 Guevara, Íñigo Vélez de 261. 262. 264. 265. 266. 268. 271. 272. 273. 291. 334. 345. 399.
 Guzmán y Pimentel Ribera y Velasco de Tovar, Gaspar de 271. 310.
- Habsburg-ház (Habsburgok) 17. 23. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 35. 37. 44. 45. 47. 52. 54. 74. 79. 86. 89. 94. 95. 101. 104. 105. 117. 118. 134. 151. 153. 154. 159. 183. 189. 194. 204. 217. 219. 221. 222. 223. 229. 233. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 244. 245. 246. 248. 250. 254. 261. 262. 265. 267. 268. 269. 271. 274. 275. 276. 278. 282. 283. 284. 287. 288. 289. 293. 294. 295. 296. 297. 300. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 311. 313. 322. 327. 332. 334. 335. 336. 344. 386. 392. 396. 398.
- Habsburg-ügyvivő *lásd* Ridolfi, Lodovico
 Hanuy Ferenc 9. 53. 54. 132. 174. 178. 185. 186. 209. 289. 341.
 Harrach, Ernst Adalbert 220.
 Helfried Graf von Meggau, Leonhard 30. 33. 290.
 Henrik, IV. (Bourbon) 287. 288. 305.
 Herovich Mátyás 224.
 Hoffmann György 258.
 Homonai Drugeth György 39. 70. 119. 120. 140. 153. 238. 256. 257. 268. 311.
 Hunter, Peter O.P. 252. 296. 297.
- Illésházy István 19.
 Ince, X. 204.
 Ioannes Casparus *lásd* Neuböck, Johann Kaspar
 Iványi Béla 9. 11. 23. 28. 72. 123. 125. 183. 300. 317. 324. 341.
- Jakab, I. (Stuart) 345.
 János György, I. (Wettin) 262. 380.
- Káldi György S.I. 212. 213. 214.
 Káldi Márton S.I. 212.
 kalocsai érsek *lásd* Náprágy Demeter
 Kálvin János (Jean Cauvin) 18.
 Kaprinay István S.I. 284.
 Kapy Anna 311. 312.
 Károly főherceg, bresloui püspök (Habsburg) 260.
 Károly főherceg (Habsburg) 239.
 Károly Emánuel, I., Nagy (Savoya) 346.
 Károlyi Árpád 48.
 kassai vértanúk *lásd* Pongrácz István S.I., Grodecz Menyhért S.I., Kőrösi Márk
 Katona István S.I. 9. 119. 205.
 Kelemen, VIII. 25. 42. 98. 140. 146. 155. 167. 248. 287. 288. 305. 306.
 Keresztély Ágost (Sachsen-Zeitz) 147.
 Kereszthury András (Kereszthury, Andreas) 38. 312. 349.
 Keresztúri István 64.
 király *lásd* Mátyás, II. (Habsburg); Ferdinánd, II. (Habsburg)
 Kittonicz János (Kittonicz, Ioannes) 38. 39. 312. 349.
 Klesl (Gleselio, Glesel, Clesel, Cleselio, Kleselius), Melchior 23. 25. 26. 27. 28. 30. 31. 32. 33. 34. 37. 40. 41. 44. 45. 47. 49. 53. 54. 55. 63. 64. 66. 68. 69. 70. 71. 72. 74. 75. 78. 80. 81. 82. 83. 85. 88. 90. 91. 92. 93. 95. 99. 102. 109. 112. 119. 120. 121. 123. 124. 125. 126. 129. 130. 131. 133. 134. 136. 137. 139. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 165. 174. 175. 183. 187. 191. 194. 202. 203. 207. 219. 220. 226. 227. 229. 232. 233. 235. 236. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 246. 247. 248. 249. 251. 252. 253. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 268. 269. 270. 272. 273. 274. 275. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 284. 285. 286. 288. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 308. 311. 312. 313. 316. 319. 320. 321. 324. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 344. 345. 351. 353. 357. 358. 360. 363. 377. 378. 379. 380. 386. 388. 392. 393. 394. 395. 396. 398. 399.

- Knauz Nándor 195.
 Kobenzl, Raphael S.I. 60. 72. 73. 75. 85. 86.
 103. 112. 113. 115. 116. 121. 123. 124. 125. 126.
 154. 317. 324. 397.
 Kolozsvári János O.P. 42.
 Koltay-Kastner Jenő 299.
 Kornis Gyula Sch.P. 9. 23. 54. 152.
 Kornis Zsigmond 255.
 Kőrösi Márk 215.
 Kutassy János (Kuthasy, Ioannes) 225. 232.
 357. 358.
- L'Abbe, Iohann S.I. 66. 67.
 Lajos, XIII. (Bourbon) 352.
 Lamormain, Wilhelm S.I. 210. 270. 310.
 Lányi Ede S.I. 9. 117. 187.
 Lerma hercege *lásd* Sandoval y Rojas, Francisco Gómez de
 Lépes Bálint (Lepes, Valentinus) 37. 127. 137.
 225. 226. 227. 229. 232. 312. 349.
 Lipót, III., Szent (Babenberg) 273.
 Lippay család 39.
 Lippay Ferenc S.I. 38.
 Lippay Gáspár 38.
 Lippay György 38. 166. 173. 195. 210. 211. 212.
 214. 225.
 Lippay János (Lippay, Ioannes) 38. 312. 349.
 Lippay János S.I. 38.
 Lodi, Romano da S.I. 102.
 Lohel, Johann O.Praem. 151.
 Longo, Francesco C.R.S. 106.
 Loránth Ferenc 43. 353. 354.
 Loyolai Szent Ignác S.I. 22. 27. 307.
 Lósy Imre 62. 79. 132. 146. 165. 173. 176. 179.
 181. 212. 225. 228.
 Lucatelli, Antonio 105.
 Ludovisi, Ludovico 35. 36.
 Ludovisi, Niccolò 35.
 Lugo y de Quiroga, Juan de S.I. 193.
 Lukács László S.I. 9. 11. 31. 46. 54. 57. 68. 71.
 72. 74. 78. 96. 97. 105. 112. 117. 118. 119.
 123. 125. 132. 183. 187. 190. 191. 198. 217.
 264. 294. 309. 311. 316. 317. 318. 323. 341.
 367.
 Luther Márton (Martin Luther) 18.
 Machiavelli, Niccolò 285.
 Madochányi János (Madachany, Ioannes) 38.
 312. 349.
 Magalotti, Lorenzo 36.
 Majthényi László (Maithehy, Ladislaus) 37.
 109. 205. 312. 349.
 Majthényi Uriel O.Praem. 148.
 Marnavich Tomkó János 270.
 Martena, Vincenzo 224.
 Martinuzzi Fráter György O.S.P.P.E. 42. 200.
 Matkovich, Simone 255.
 Mátyás főherceg 224. 225. (*lásd még* Mátyás, II.)
 Mátyás (Matthias), II. (Habsburg) 18. 19. 20.
 23. 30. 32. 33. 34. 35. 37. 40. 43. 45. 46. 47.
 48. 49. 53. 54. 57. 63. 64. 66. 67. 76. 80.
 81. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 95.
 105. 106. 116. 117. 119. 130. 131. 134. 135.
 148. 156. 158. 161. 167. 169. 170. 171. 172.
 174. 198. 199. 203. 207. 219. 220. 221. 226.
 227. 228. 231. 235. 236. 238. 239. 240. 241.
 243. 246. 247. 248. 249. 250. 253. 254.
 255. 256. 258. 259. 260. 262. 263. 267. 268.
 272. 274. 275. 276. 277. 279. 282. 283. 284.
 285. 289. 290. 294. 297. 299. 301. 302.
 304. 306. 308. 312. 331. 332. 344. 345. 348.
 352. 354. 355. 357. 359. 360. 368. 369. 370.
 371. 372. 373. 376. 377. 378. 379. 381. 382.
 383. 384. 387. 388. 392. 393. 394. 395. 396.
 397. 398. 399.
 Mazzaroli, Felice 105.
 Medici Katalin 75.
 Meggau *lásd* Helfried Graf von Meggau,
 Leonhard
 Mendoza, A. de 191.
 Melfi püspöke *lásd* De Mara, Placido
 Miksa (Maximilianus, Massimiliano) főherceg O.T. (Habsburg) 75. 119. 125. 135. 154.
 159. 173. 238. 240. 243. 253. 261. 262. 264.
 265. 267. 270. 272. 273. 274. 277. 284. 288.
 291. 298. 331. 334. 369. 372. 371. 385. 387.
 399.
 Miksa, I. (Habsburg) 238.
 Miksa, I. (Wittelsbach) 135. 159. 253. 261.
 284. 310.

- Miksa, II. (Habsburg) 87. 238. 239.
 Miller, Iacobus Ferdinandus 289. 296.
 Millini (Millino, Mellini), Giovanni Garzia
 19. 30. 35. 88. 91. 104. 105.
 Mohaupt, Tobias S.I. 69.
 Molart, Hans von 233.
 Motmann, Guilelmo 189.
 Motus, Georgius 195.
- nádor *lásd* Thurzó György
 Nagy János S.I. 60. 61. 62. 79.
 Nagymihályi Ferenc 43.
 Náprágy Demeter 30. 63. 80. 227. 228. 229.
 230. 231. 232.
 Neuböck, Johann Kaspar 174.
 Néri Szent Fülöp 204.
 Nickel, Goswin S.I. 141.
- Oláh Miklós 148. 222. 225.
 Oldoni, Augusto 194. 323.
 Olivares grófja *lásd* Guzmán y Pimentel Ri-
 bera y Velasco de Tovar, Gaspar de
 Olivieri, Giacomo 104. 156. 166. 167. 169.
 170. 171. 176. 178. 180. 184. 186. 196. 199.
 201. 202. 203. 234. 259. 321. 328. 322. 375.
 381. 382. 385. 398.
 Oñate grófja *lásd* Guevara, Íñigo Vélez de
 Orbán, VIII. 36. 159. 178. 192. 193. 196. 197.
 204. 213. 248. 301. 302. 304. 306. 308.
 400.
 Oszmán, II. (Oszmán-ház) 274.
 osztrák provinciális *lásd* Busaeus, Theodor S.I.
- őfelsége *lásd* Mátyás, II. (Habsburg)
 Óry Miklós 9. 23. 183. 217.
 őszentsége *lásd* Pál, V.
- Pákay Benedek (Pakay, Benedictus) 38. 312.
 349.
 Pál, III. 48.
 Pál, V. (Paulus, V.) 14. 18. 19. 20. 22. 25. 26.
 27. 28. 29. 30. 32. 34. 41. 42. 43. 44. 47.
 48. 49. 52. 54. 55. 57. 60. 75. 76. 77. 78. 81.
 83. 84. 85. 87. 88. 89. 90. 93. 94. 95. 97.
 99. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 109. 110.
 111. 112. 117. 118. 128. 129. 131. 133. 134. 136.
 137. 138. 139. 151. 152. 154. 155. 156. 157.
 160. 162. 163. 165. 167. 168. 169. 170. 171.
 184. 185. 188. 190. 191. 193. 196. 197. 198.
 199. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207.
 220. 221. 222. 223. 226. 234. 242. 248. 249.
 250. 253. 254. 255. 258. 259. 260. 263. 265.
 266. 271. 277. 279. 283. 291. 293. 295. 297.
 301. 302. 303. 304. 305. 307. 308. 312. 313.
 315. 317. 318. 319. 321. 322. 327. 328. 330. 332.
 333. 336. 341. 342. 343. 344. 345. 347. 350.
 351. 354. 355. 356. 359. 360. 363. 364. 366.
 367. 368. 369. 374. 375. 376. 377. 378. 381.
 382. 385. 389. 392. 393. 394. 395. 397. 398.
 400.
 Pálffy István (Palfy, Stephanus) 37. 38. 312. 349.
 Pálffy Miklós 83. 229.
 pápa *lásd* Pál, V.; Orbán, VIII.
 pápai követ *lásd* De Mara, Placido
 Paravicini, Erasmo 59. 261. 384.
 Parma, Thomas 202.
 Partinger Gáspár (Parthinger, Caspar) 37.
 39. 40. 41. 42. 43. 109. 183. 311. 312. 348.
 353. 354. 356. 393. 394.
 Pathay István (Pathay, Stephanus) 38. 312.
 349.
 Payr Sándor 51.
 Pázmány Péter S.I. *passim*
 Peretti, Alessandro 177. 180.
 Peretti, Andrea 180.
 Peretti, Felice O.F.M. Conv. 179. (*lásd még*
 Sixtus, V.)
 Peretti-korszak *lásd* Sixtus, V.
 Pergerino, Giovanni Battista C.R.S. 106.
 Permai János 62. 79.
 Pethe Anna 197.
 Pethe László (Ladislaus), Hethesi (Hetesi)
 22. 37. 39. 40. 43. 46. 55. 80. 82. 109. 173.
 184. 229. 230. 231. 232. 242. 296. 310. 311.
 312. 343. 349. 353. 354. 357. 358. 360. 362.
 392. 393. 395.
 Pethe Márton 50. 178.
 Petruch Antal S.I. 9. 187. 188. 191. 192. 193. 199.
 Pfalzi Frigyes *lásd* Frigyes, V., (Wittelsbach)
 Philippi, Henric S.I. 66. 67.

- Piccenardi 384.
 Pius, IV. 48. 159.
 Pius, V., Szent 222. 245. 250.
 Pocopanni, Francesco C.R.S. 106.
 Pongrácz István S.I. 215.
 Ponte, Pietro Antonio da 33.
 Pozsgay János (Posgay, Ioannes) 37. 312. 349.
 prágai nuncius *lásd* bécsi nuncius
 Prainer, Johann von 22. 274. 290. 312. 342.
 392.
 Pray György S.I. 9. 11. 185. 205. 315.
 Prionius, Adam (Adamus) S.I. 67. 71.
 prokurátor generális *lásd* Boccolo, Alessan-
 dro C.R.S.
 Puchheim, Elisabeth 123.
 Püsky János 195.
 Pyber János (Piber, Ioannes) 37. 43. 227. 228.
 229. 312. 349. 357.
 Questenberg, Caspar O.Praem. 151.
 Radéczi István 148.
 Rákóczi György, I. 210.
 Reinhard, Wolfgang 14.
 Reguera, P. E. de la 190.
 rektor *lásd* Avancinus, Florian S.I.
 Renzi, Ludovico 104. 105. 106. 113. 219.
 Renzi, Matteo 104. 105.
 Renzi, Vincenzo 105.
 Révay 82.
 Révay család 148.
 Révay Ferenc 148.
 Révay János 362.
 Richter Alajos O.Praem. 144.
 Ridolfi, Alessandro 35.
 Ridolfi, Giovanni Francesco 35.
 Ridolfi, Lodovico (Lajos) 25. 26. 27. 28. 31. 32.
 34. 35. 36. 40. 41. 44. 47. 48. 49. 54. 57.
 68. 69. 70. 76. 83. 84. 86. 87. 88. 89. 90.
 91. 92. 93. 94. 95. 102. 103. 104. 105. 106.
 107. 109. 111. 113. 114. 116. 117. 118. 120. 121.
 129. 130. 131. 135. 138. 139. 140. 152. 156.
 175. 184. 201. 203. 220. 221. 226. 235. 236.
 238. 242. 247. 248. 249. 250. 254. 255.
 260. 261. 273. 275. 277. 279. 296. 301. 302.
 304. 306. 308. 309. 313. 315. 320. 327. 328.
 344. 345. 347. 351. 352. 353. 354. 355. 359.
 380. 381. 392. 393. 394. 395. 396. 397.
 Ridolfi, Luca Antonio *lásd* Ridolfi, Niccolò
 O.P.
 Ridolfi, Niccolò (bíboros) 36.
 Ridolfi, Niccolò O.P. 35. 90. 91. 134. 135. 158.
 160. 162. 165. 166. 171. 172. 173. 175. 176.
 177. 178. 180. 184. 199. 203. 204. 253. 256.
 257. 258. 266. 274. 327. 376. 377. 397.
 Ridolfi, Ottavio 203.
 Rocca, Giancarlo 326.
 Rudolf, II. (Habsburg) 208. 210. 238. 262.
 282. 287. 302. 331. 379.
 Ruiz de Castro, Francisco 346.
 Rumer, Gregorius S.I. 212. 213. 214.
 Salazar, Ferdinand de S.I. 193.
 Salvago, Giovanni Battista 74. 225.
 Sandoval y Rojas, Francisco Gómez de 261.
 271. 292.
 Santa Susanna bíboros (cardinalis Sanctae
 Susannae) *lásd* Cobeluzzi, Scipione
 Santoro, Giulio 30.
 Sárkeőzy Gáspár 230.
 Sármassághy Zsigmond 258.
 Savelli, Giulio 261.
 Savelli, Paolo 35. 189.
 Scherer, Georg S.I. 85.
 Sednik, Ioannes S.I. 215.
 Sennyei István 301.
 Serédi Jusztinián György O.S.B. 200.
 Simoncelli, Giovanni Battista 168. 203. 383.
 Sixtus, V. 25. 96. 98. 104. 110. 146. 174. 179.
 245.
 Sík Sándor Sch.P. 9. 153. 217. 309.
 Sörös Pongrácz Pál O.S.B. 232.
 spanyol követ *lásd* Guevara, Íñigo Vélez de
 Squarci, Angelo C.R.S. 106.
 Strozzi, Pietro (Stroza, Petrus) 205. 279. 342.
 343.
 Sturnus, Georg S.I. 67.
 Suárez, Francisco (Suarez, Franciscus) S.I.
 55. 193. 199. 345.
 Sumerecker, Michael S.I. 211.

- Szabó Miklós S.I. 270.
 Szalai Tamás 211.
 Szeghi Ferenc S.I. 213.
 Szekfű Gyula 269. 285. 336. 337.
 Selezpchény György 208.
 Szentandrásy (Chiky) István O.F.M. 225.
 227. 258.
 Széchenyi György 195.
 Szinán pasa 26.
 Szittay Dénes 23.
 Szkender pasa 255. 346.
 Szombathelyi György (Zombathely, Georgius) 38. 39. 312. 349.
 Suhay István (Suzhai, Stephanus) 232. 357.
 358.
- Telegdy János (Telegdynus, Ioannes) 19. 20.
 37. 43. 55. 83. 84. 85. 109. 112. 174. 197.
 198. 228. 229. 230. 232. 234. 312. 328. 349.
 356. 357. 362. 363. 394.
 Telegdy Miklós (Nicolaus) 227. 228. 232. 328.
 357. 358.
- Teufel, Georg 123. 124. 125. 324.
 Teuffenbach, Rudolph von 358.
 Thurzó család 284.
 Thurzó György 38. 45. 46. 47. 52. 53. 80.
 119. 120. 133. 153. 154. 173. 175. 191. 226.
 229. 230. 231. 233. 241. 258. 259. 263. 280.
 336. 397.
 Thurzó Zsuzsanna 38.
 Timon Ákos 218.
 Timon Sámuel S.I. 9. 39. 185. 310.
 Tiroli Anna 260.
 Titkos Tanács elnöke *lásd* Klesl, Melchior
 Toledo Herrera, Francisco de S.I. 42. 49.
 191. 199. 200. 313.
 Toledo y Pimentel, Fernando Álvarez de 239.
 Toletus (Toledo) *lásd* Toledo Herrera, Francisco de S.I.
 Tosca, Vincenzo C.R.S. 106.
 Törös János 195.
 Törös Jánosné 195.
- Ugolini, Costanza 35.
 Ulászló, II. (Jagelló) 148.
- Vásárhelyi Gergely S.I. 59.
 Vásárhelyi Dániel S.I. 213.
 Vasoli, Alessandro S.I. 74. 75. 103. 114. 118.
 127. 130. 135. 136. 137. 138. 140. 159. 160.
 173. 174. 184. 188. 189. 195. 202. 207. 226.
 255. 257. 258. 264. 266. 271. 273. 276. 290.
 304. 316. 322. 379. 396. 400.
 Vaszary Kolos Ferenc O.S.B. 200.
 Vayer Lajos 140. 141.
 Vegliai Horváth Gáspár 22. 312. 343. 392.
 velencei követ *lásd* Giustiniani, Zorzi
 Velics László S.I. 53.
 Venanzi, Felice 104.
 Venosa hercegnője 35.
 Veranchich Antal 45.
 Veranchich Faustus 30. 109. 194. 223. 224.
 295. 299.
 Verospi, Fabrizio 301.
 Viller, Bartholomaeus S.I. 19. 298.
 Visconti-Borromeo, Vitaliano 133. 134. 137.
 159. 161. 162. 174. 226. 252. 253. 258. 259.
 260. 270. 273. 274. 304. 320. 397.
 Vitelleschi, Muzio S.I. 59. 60. 71. 72. 75. 76.
 77. 79. 89. 90. 91. 102. 109. 113. 115. 116.
 121. 122. 123. 125. 126. 127. 132. 147. 152. 159.
 181. 189. 191. 192. 193. 194. 195. 200. 201.
 202. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215.
 246. 270. 297. 308. 310. 312. 316. 322. 323.
 324. 328. 363. 393. 394. 395. 400.
 Vízkeleti János (Wiszkelethi, Ioannes) 56.
 357. 358.
- Zásió András O.Praem. 144.
 Závodszy György 52. 209. 284.
 Zrínyi György 33.
 Zúñiga y Velasco, Balthasar de (Zuniga, Bad-
 dasare di) 160. 152. 271. 273. 347. 386.
- Zsigmond (Luxemburgi) 149.

DOKUMENTUMOK JEGYZÉKE

(pp. 339–390)

1. Nagyszombat, 1614. október 10. Forgách Ferenc bíboros V. Pálhoz
2. Róma, 1615. január 9. V. Pál brevéi magyar főurakhoz
3. Róma, 1615. január 10. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz
4. Róma, 1615. január 17. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz
5. Róma, 1615. október 3. és november 14. között. Pázmány Péter kérvénye V. Pálhoz
6. Pozsony, 1615. november 10. A magyar katolikus rendek II. Mátyáshoz
7. Róma, 1615. november 14. V. Pál brevéje Pázmány Péternek
8. Róma, 1615. november 14. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő Klesl bécsi püspökhöz
9. Róma, 1615. november 21. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz
10. Pozsony, 1615. november 22. Pethe László és Loránth Ferenc Melchior Kleslhez
11. Róma, 1615. november 28. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz
12. Prága, 1615. december 11. Placido de Mara nuncius II. Mátyáshoz
13. Róma, 1615. december 23. V. Pál Telegdy János nagypréposthoz és az esztergomi főszékeskáptalanhoz
14. Bécs, 1616. január 27. Pethe László kamarai elnök Melchior Kleslhez
15. Róma, 1616. február 20. Lodovico Ridolfi császári ügyvivő II. Mátyáshoz
16. Róma, 1616. február 20. és 26. között. Kérvény II. Mátyás nevében V. Pálhoz
17. Bécs, 1616. március 2. Pethe László kamarai elnök Melchior Kleslhez
18. Róma, 1616. március 5. Scipione Borghese bíboros Placido de Mara nunciushoz
19. Róma, 1616. március 5. V. Pál brevéje Pázmány Péternek
20. Róma, 1616. április 21. V. Pál brevéje Pázmány Péternek
21. Prága, 1616. április 25. Pázmány Péter turóci prépostí kinevező irata
- 22.a Prága, 1616. szeptember 28. Pázmány Péter érseki kinevezéséhez kapcsolódó uralkodói iratok

-
- 22.b Prága, 1616. szeptember 28. II. Mátyás Pázmányra ruházza az esztergomi érsekség feletti királyi kegyúri jogokat
23. Nagyszombat, 1616. október 10. Az esztergomi főszékeskáptalan V. Pál pápához
24. Róma, 1616. október 22. Giacomo Olivieri római ágens Franz Dietrichstein bíboroshoz
25. Róma, 1616. október 22. Niccolò Ridolfi O.P. II. Mátyáshoz
26. Róma, 1616. október 22. V. Pál brevái II. Mátyáshoz, Pázmányhoz és Kleslhez
27. Prága, 1616. október 24. Melchior Klesl Scipione Borghese bíboros neposhoz
28. Róma, 1616. október 29. Giacomo Olivieri római ágens Franz Dietrichstein bíboroshoz
29. Róma, 1616. november 12. Giacomo Olivieri római ügyvivő Franz Dietrichstein bíboroshoz
30. Róma, 1616. november 12. Scipione Borghese bíboros nepos Franz Dietrichstein bíboroshoz
31. Prága, 1616. november 21. Melchior Klesl Scipione Borghese bíboros neposhoz
32. Róma, 1616. november 30. Pietro Aldobrandini bíboros Franz Diterichsteinhez
33. Róma, 1616. december 16. V. Pál Pázmány Péternek

PÉTER PÁZMÁNY'S APPOINTMENT
AS ARCHBISHOP OF ESZTERGOM
(A MICROPOLITICAL STUDY)

The subject of this present book is the appointment of Péter Pázmány as a primate. It analyses the circumstances, causes, aims and contexts of one of the most influencing macro-political matters from a “micro-political” approach and reconstructs its events with a critical demand. The issue has been standing in the limelight of the Hungarian historiography for three centuries.

The essence of the study, the most important findings of the research – delineating the used sources and applied methods – can be summed up in 10 points.

I.

In the first place we have to mention the data that emerged in our detailed narrative only superficially. Lodovico Ridolfi Habsburg *chargé d'affaires* of Rome remarks in his report of 10 January 1615, which is the only historical proof known so far, that Péter Pázmány was the confessor of his ancestor Ferenc Forgách. He was not only in his court, he was his counsellor, right-hand man being aware of his privacies, as it was put by the literature and the contemporary witnesses of his canonical examination. Thus the influence of Pázmány on the leader of the Hungarian church as a spiritual counsellor – being from 1607 beside the cardinal – is of greater importance as presumed earlier. This way, the turn of the confrontational confessional politics of Forgách becomes more understandable, namely by the strategy of his confessor, the focus of the inner Catholic confessionalisation in accordance with the reality of the Treaty of Vienna and the acts of 1608.

From 1607/08 on Pázmány was virtually the leader of the Hungarian Catholicism from behind the scenes, a real “grey”, more precisely a “black” “emi-

nence". In his role he can be mentioned among the politics-shaping confessors, just like Adam Contzen, Wihelm Lamormain etc., or even Alfonso Carillo who defined the foreign policies of Zsigmond Báthory. With that significant difference, that he had the peculiar opportunity to take a seat at the opposite side of the confessional as well, since he could keep realizing his ideas as a real eminence. The opposition of the Jesuit order against his appointment – which can be lead back to a number of causes – becomes more subtle in the light of this. The interests of the Society in Hungary – see the later establishments – would require the support of Pázmány's appointment, the superiors of the order, almost irrationally, insisted on the protection of their regulation; although there is little chance that their contribution to the appointment as a prelate of their fellow member would have initiated a chain reaction among the professed. The protection of the task and integrity of confession, which was the central issue of initiating the Society's spirituality and influence, is a clear and understandable motion. Especially in knowledge of the coordinating role that can be found in a correspondence of several thousands of letters between General Muzio Vitelleschi and major Jesuit confessors during the Thirty Years' War. At the same time, it seems that Pázmány as a prelate and politician directly represented and realized those Anti-Machiavellian and utilitarian ideas, that Contzen could achieve and put into shape only through his indirect influence on Maximilian, Bavarian prince and through his writings (*Politicorum Libri Decem*, 1620).

II.

László Hethesi Pethe, president of the chamber, was the one-man leader and spirit of the Hungarian Catholic clerical and secular orders' support for Pázmány. His identification is an important new occurrence. VILMOS FRANKÓI only mentions him after SÁMUEL TIMON, by listing him among Zsigmond Forgách, Eszterházy, Homonnai; furthermore alluding to their good relationship, he refers to this role once again: "and in the appointment of Pázmány Pethe played a role too" he wrote. LÁSZLÓ LUKÁCS Jesuit historian, who recites and publishes the beautiful memoirs of the Hungarian orders advocating for the person of Pázmány and assumption of the primacy, never mentions his name.

However, thanks to his collection of materials surpassing even FRANKÓI's extensive knowledge on sources, LUKÁCS could already identify the Hungar-

ian *gentilhuomo* as Gáspár Partinger cameralistic counsellor, who visited the nuncio in Prague in December 1615. We already have knowledge that Partinger travelled to Prague in the commission of his actual principal, László Pethe. Partinger did not only bring written argumentations for Pázmány but also a valuable piece of gift from the legacy of Forgách in order to convince Melchior Klesl, president of the imperial Privy Council. He personally negotiated with the nuncio, and in a letter directly turned to the Habsburg foreign representation in Rome in support of Pázmány, which we can evaluate as a foreign-policy act of the Hungarian feudalism utilizing and supporting the Habsburg-diplomacy.

László Pethe's initiation was not only limited to November-December of 1615, he had an intervention in March 1616 where he intended to neutralize the Jesuit opposition. Even FRAKNÓI remarked that Pethe was the spouse of that Anna Kapy, to whom Pázmány dedicated his *Prayer book* from 1606. It is known from our earlier publication that the relationship between Anna Kapy and the Hungarian Jesuit was even closer. Pázmány was her spiritual guide actually; his only pastoral, spiritual-toned personal letter that remained from his monastic times was addressed exactly to her (Vienna, August 1611). The intervention of the Hungarian Chamber's president: the memorials pleading for the quick appointment of Pázmány as an archbishop written most probably by him and his letter from March 1616 with a similar tone show the presence of Anna Kapy in the background, and indirectly the female members of Pázmány's flock who were obviously more receptive to religious questions than their husbands.

We should also touch upon the charismatic personality of Pázmány, his ministerial activities and the immediate effect of his regularly listened preaching on the nobility standing for his archiepiscopal appointment. János Lippay, János Madochány, Mózes Cziráky, András Kereszthury, Benedek Pákay, János Kittonicz, István Pathay and György Szombathelyi, who were all officials of the national offices in Pozsony and were present on the regular location of Pázmány's own pastoral activities.

The prelates and aristocrats standing behind the mission of Partinger who signed the documents addressed to Matthias II, Klesl and the nuncio can be identified by their names as well. János Telegdy, bishop of Nagyvárad, János Pyber of Pécs, Bálint Lépes of Nyitra, Pál Almássy of Vác, László Majthényi of Szerém and János Pozsgai provost of Arad. From the aristocrats beside

László Pethe, Zsigmond Forgách, Mihály Czobor, Kristóf Erdődy, István Pálffy as well as Tamás Bosnyák. However, in the years of 1610, the aristocratic circle linked more tightly to Pázmány was even broader than that. At the turn of 1614/1615 next to the firmly present Pethe, Miklós Esterházy, Tamás Erdődy, Gáspár Vegliai Horváth and Johann von Prainer asked Paul V – according to the original plans, with the mediation of Tamás Balásffy – to send Pázmány, who planned to leave his country unwillingly due to the matters within the Society of Jesus, back to Hungary from Rome.

III.

An even more detailed historical reconstruction became possible by the critical, in major cases philological re-analysis of the earlier used sources, by the thorough re-study of the known source locations and volumes, by the exploration of several new documents in Latin and Italian languages and the more extensive utilization of international secondary literature. (The apparatus at the end of this book sums up 63 fonds of 20 archives of Rome, Italy, Vienna, Bohemia, Hungary and the Carpathian Basin. The Bibliography has 254 items, out of which 123 are foreign literature: German, English, Italian as well as Latin. Quite a significant part of these is of publications that cannot be found in Hungary.)

Most of all, during the historical reconstruction we are able to clarify why Pázmány had to join another religious order before his archiepiscopal appointment. Earlier we could think that he had to enter another order because the Jesuits had opposed his direct archiepiscopal appointment due to their regulations and personal aversions. The Fathers opposed the thought of his career as a secular priest (the most eloquent testimony for this is the memorial of *vicarius generalis* Ferdinand Alber from the summer of 1615) and his archiepiscopal appointment stubbornly indeed, and they kept insisting on their viewpoint. General Muzio Vitelleschi gave him his dismissal letter (*dimissorialis*) towards into another religious order in March of 1616, true by that time he had already been far behind the chain of events with this act.

Pázmány's exit from the Society of Jesus can be divided to two different periods. The first one lasts from his declaration of his intents in April 1615 to October/November of 1615, the death of Primate Ferenc Forgách. The president of the Privy Council, Melchior Klesl, the bishop of Vienna, who extended his

own ecclesiastical circles and realized a rising tension with the Jesuits, wanted to prevent the removal of Pázmány from Hungary which was again taken into consideration by the superiors of Pázmány. He wanted to achieve a canonically doubtful solution, namely that Pázmány should be moved to the secular priesthood. However, in his breve of 14 November 1615 Paul V exempted him from the authority of his superiors only on the condition that he joined another religious order. At the same time, in the breve there are outstanding concessions. Pázmány was allowed to join the other order without the permission of his Jesuit superiors, and he was excused from the authority of his superiors' right from the start of the *transitus* (after the new order had welcomed him on his request). (In an earlier example from 1587 this was only possible if an 'eternal' vow was taken.) The decision was made already on the papal audience on 3 October 1615.

The second period stretches until February/March/April of 1616, since the first papal breve had not been executed, the efforts of the Habsburg diplomacy continued in Rome. The aim is still the "release of Pázmány from the Society" ("*essere libero dalla Compagnia*"), by now distinctly and definitely in connection with the appointment to archbishop of Esztergom. Earlier in his letter of 3 October 1615, imperial *chargé d'affaires* Lodovico Ridolfi proposed the bestowal of some kind of ecclesiastical benefice to Pázmány in order to reach the purpose at the Curia. Namely, according to the contemporary view, the only obligation of the pontifical function's exclusion was a simple vow completing the 4th *votum*. The pope could have dispensed him easily from this, or he could have ordered Pázmány, as well – like Toledo Herrera, Roberto Bellarmino – to accept the prelacy. However, this did not take place, which made this even more inexplicable in the light of the fact that the Curia had already voted clearly for the archiepiscopal succession of Pázmány by the middle/end of December 1616. At the same time, the phrase of the breve of 14 November 1615 – which got a confirmation on 5 March 1616 –, according to which Pázmány was allowed to leave and enter another order without the permission of his superiors (although he had asked for the permission which he did not receive), prejudiced the Society more than the pope would have dispensed him from his simple vows, or given an order (*praeceptum*) in accordance with the *Institutio* of the order. Therefore the opposition of the Society of Jesus could not be regarded as an entire and eligible explanation for Pázmány's leaving for another order. Moreover, the internal regulations of the orders prohibited people above 40

from joining, particularly if that person came from another order. By the applied course not only the Jesuits, but another pontifically acknowledged; privileged order's statutes had to be derogated too.

Consequently, it is clear that Pázmány's way to the archbishop's seat had to lead through another religious order, not the opposition of the Society of Jesus was the real reason for this. The *Leitmotiv* in the sources of the "*essere libero dalla compagnia*" alludes to the fact that for the archiepiscopal appointment the Jesuit "character" of Pázmány had to be terminated. It is palpable that for some reason the dispensation from the pledge, or even an order by Paul V would not be sufficient. The Jesuit status has to be ceased, this is the essential point. At the same time, according to the contemporary approach, the dispensation from solemn vows would have been a perilous act even by the pope! Entering another religious order was the best *modus vivendi* which did not mean the grave violation of the monastic status, and at the same time, it became possible that Pázmány was not regarded as a member of the Jesuit Society – whether provisionally (!) or eternally. What stood behind the scenes? Why could not Pázmány become the archbishop of Esztergom as a Jesuit, why did such a complicated way have to be chosen?

The answer is very simple; nevertheless, nobody has found it yet. The explanation for this can be found not in the canonical but in the Hungarian law, namely, in a well known paragraph, the rather short, 8th paragraph (from before coronation), which confirmed the relevant section of the Treaty of Vienna. All in all, it goes like this: "Regarding to the eighth: This section on the Jesuits remains in force as well: I. § i.e.: these cannot hold any possession of permanent estate properties and have possessory right in Hungary". The primary interpretation of this paragraph in the secondary literature is the making the foundation of institutes impossible. For this purpose it was not efficient though, for which the foundation of the colleges of Nagyszombat and Homonna is an eligible proof. The declaration of incapability to benefices and the exclusion from the feudal order are much more important: the Jesuits without possessions cannot be members of the *status ecclesiasticus* in Hungary. Due to this act, both the Society and its members became excluded from the feudal constitution and political power. It was a matter of common knowledge that from feudal/political aspect the most important church benefice in the country was the primacy of Esztergom. For this reason Pázmány could not become the archbishop of Esztergom as a Jesuit! The imperial *chargé d'affaires* of Rome

wrote clearly about this problem in his report of 20 February 1616. It is not a contradiction at all that a pontifical measurement was needed in order to prevent the Protestant opposition. The interaction between canon and secular law is noticeable in other respects as well. For instance, a bishop could vote on the Hungarian national diet only after having obtained his papal bulls and consecration.

Therefore, Péter Pázmány was driven to the detour to the Somascan Fathers essentially due to the anti-Jesuit law passed on the Hungarian diet in 1608 in accordance with the Treaty of Vienna that ensured the triumph of the Protestant orders; and only secondly due to the aspects of canon law. In the case of the latter reason, not only the Jesuit order's internal regulations, prohibitions and interests were influencing Paul V (*cf.* the unique concessions of the breve of 14 November 1615), but the protection of the monastic ideal also played an important role, and the socially important protection of the feudal way of living mainly in Italy, moreover, the limited character of his ecclesiastical power as far as the monastic solemn vows concerned.

IV.

How and for how long did Pázmány become a member of another order, the Somascas? The question has a long and prestigious literature from GYÖRGY PRAY onwards. Therefore, beyond its historical importance we dedicate more space for answering this question.

Recent researches had basically two different opinions. According to one of them, Pázmány formally entered the Somascas, but despite his duty he did not take his solemn vows and legally, in his heart he remained a Jesuit until his death. Since he did not act completely according to the regulations, in 1625 he called upon general Vitelleschi in a letter, who thought at that time that a legal resolution was not necessary any more. He judged that an *in foro conscientiae* settlement of the problem was adequate. On 11 December 1625 Pázmány himself wrote in his letter that "although the Somascas welcomed him, he did not take vows there but immediately rose to primacy".

The other interpretation is established – based on another contemporary source – on the assumption that Pázmány took his Somascan pledge at the nunciature of Prague, thus he irreversibly entered this order for good. Uditore Alessandro Vasoli, the temporary head of the papal nunciature in Prague at

that time issued this writing on 3 December 1629. He claims that Pázmány took his vows in his hands. In virtue of this, the Somascas still record the Hungarian cardinal as a member of their order.

The latter version is more accepted. However, there are numerous unclear details emerging in connection with the problem. Let us look at these one after the other.

A) Why the Somascan order? The first reference on this emerges on 11 January 1616 in the letter of Klesl to cardinal Borghese. How did these fathers appear, particularly that by that time they had not left Italy at all? And why were they willing to welcome Pázmány? The answer is simple: Placido de Mara, the papal nuncio in Prague, who was standing for the appointment of Pázmány, founded a well bestowed college for the Somascas at his episcopal see in Melfi, South-Italy around that time. Hence, this is where the relation comes from. They could not decline his request. Such an order was needed that did not have a house in the proximity so that the candidate time of Pázmány would be symbolic precisely under the control, magistracy of the papal nuncio. The idea that Pázmány should spend his entirely formally Somascan novitiate period under the control of the local papal legate also emerged in the letter of Klesl of 11 January. (This letter published by LÁSZLÓ LUKÁCS is of major importance, since the solution applied is designed here for the first time – although at some points in an almost inexplicably condensed form.)

B) When did Pázmány join the Somascas? In connection with this, a double term is provable due to the dual location (Prague-Rome) of the events.

a) As soon as the extension (5 March 1616) of the papal breve of 14 November 1615 arrived in Prague, Nuncio De Mara immediately placed Pázmány – at the end of March – under his legal authority in accordance with the expectations of the imperial diplomacy. (By that time the personal offensives had become unbearable within the order. We have knowledge of the placement under the control of the papal nuncio from the letter of Raphael Kobenzl, where he attempted to clarify his role in the aspersions some months later, which was published by BÉLA IVÁNYI already in 1943.) This is the *de facto* liberation from the Jesuit order. The step – beside the appointment as the provost of Turóc – would have been the entering of the novitiate which was principally necessary to get into the new order and was presumably regarded as a bare formality. Most probably this was intended at its completion in Prague as well, and the archiepiscopal appointment of September was adjusted to this very date six

months earlier. Taking the exemptions in the clause into consideration, the act of the nuncio was brave despite the rather free interpretable contents regarding the realization of the details in the first two papal breves. Namely, the breves explicitly ordained that the joining another order had to take place according to the regulations of the recipient order, implying the general prescriptions.

There was no change in this issue despite the struggles of the Habsburg diplomacy. The new, third breve issued firstly because of the statutes of the Somascan order – which prohibited the welcome of applicants above forty – regulated the details more precisely than the foregoing breves. In the document published on 21 April 1616 Paul V did not give a general discharge from the adherence to the canonical regulations concerning either leaving or joining another order or novitiate, although he confirmed the novitiate-magistracy of Nuncio De Mara.

b) In Rome, the *de iure translatio* was realized with preliminary knowledge on the contents of this breve under the control of the imperial diplomacy that started the procedure of joining another order according to the legal regulations in the name of Pázmány. He announced *per procuratorem* his joining to the Somascas at the ecclesiastical authority, the Vicariate of Rome on 9 April. The representative (a court lawyer, Felice da Camerino) referred to the breve of 5 March of prolonging effect, and he required the testimony of two witnesses on the integrity of Pázmány as a good-conduct certificate. A notarial document was issued on the act on 18 April. On the basis of this certification, the breve of 5 March and the already known contents of the breve of 21 April, which regulated the sequence of procedures, the Roman college of the Somascas (San Biagio di Montecitorio) affiliated Pázmány among their members on 27 April 1616. (The documents on the subject were published by JÁNOS SÁVAI and LÁSZLÓ LUKÁCS with more or less success, however, they failed to reconstruct and interpret the events sufficiently.)

The third, most particular and concrete papal document confirmed the contents of the two earlier breves (as usual, it partly rewrote them), on the other hand it pointed out: the procedure at the Vicariate of Rome could not be ignored, Pázmány's superior should be the nuncio, he would define his residence and Pázmány had to take his vows in front of him. A further particularity of the breve: from the moment of his joining, which took place on 27 April 1616, he became *de iure* the novice-*nominee* of his new order, however, the son

of Várad was not under the authority of the Somascan order's superiors either! In addition, Paul V derogated through his papal authority all the eventually contradictory papal orders, order statutes, or any other regulations (*'caeterisque contrariis quibuscumque'*) with the usage of the usual formulas for the sake of the larger, complete lawfulness.

On 29 April the Somascan general procurator informed Pázmány that on request of the emperor and on the order of the pope they received him in their "habit" and that he was sending the monastic clothes to him, the instruction on the accomplishment of the novitiate, the constitutions and the text of the solemn vows that he had to take to Nuncio De Mara according to the regulations of the papal breve.

These are the historical findings so far. Let us analyse them by starting at the previous event. The fact that apart from some formalities of the novitiate, Pázmány was not bound to the regulations of the Somascan order, which can be clearly connected to the very point of the appeal (that served as a basis of the breve) that Pázmány could receive ecclesiastical benefices outside of the order. And as mentioned above, by the breve of 14 November 1615 he was authorized to be free from any kind of jurisdiction of the Society of Jesus after joining another order. What are the consequences of this? Quite major things.

Firstly, his appointment as the provost in Turóc on 25 April 1616, nonetheless the bestowal of this *beneficium* in May was absolutely legal from the aspects of canon law. On the other hand, this applies to his archiepiscopal appointment on 28 September 1616 as well. Moreover, the papal Secretariat of State firmly urged the earliest archiepiscopal appointment of Pázmány; in addition, it counted on its fulfilment in the summer. At that time, Pázmány was not a Jesuit indeed. He was a member of the Somascan order. Paul V addressed him two times as such: on 22 October and 10 November 1616 (the latter is his widely known dispensation from his Protestant origin). We have to bear in mind: according to the regulations of the second and third breve he had the opportunity to join another order, to put on the habit of the order and to start the novitiate until 14 November 1616, the anniversary of the first breve's issuing. He had to take the solemn vows in his new order within 6 months *after putting on the habit of the order and starting the novitiate*.

Obviously, entering another order requires a certain course: around 28 March 1616, in Prague, and on 9–18–27 April, in Rome. From this progress we highlight the date of closing the process at the Vicariate of Rome: this is the le-

gally valid document that proves the fulfilment of Pázmány's *transitus*; the welcome at the Somascas is the ratification of this: therefore, the starting, relevant date of the "Somascan-status" is 27 April 1616 (the breve of 21 April addresses him still as Jesuit!). The key date of its completion is 14 November 1616. Up to this date, Pázmány is not a Jesuit at all, but a Somascan *novice-nominee*. The particular character of his status arises from the fact that the moment of joining the other order and the factual start of the novitiate exceptionally do not coincide due to the distant Rome–Prague dual location. Although the request handed in by the imperial diplomacy until 9 April 1616 intended to count the start of the novitiate from the date of placing under the nuncio's jurisdiction, which had already taken place by that time and was not granted in the third papal breve of 21 April that defined the details and facts. The novitiate of Pázmány would have been already formal enough, the pope insisted upon the ceremony of putting on the habit of the order though. In case of the absence of the nuncio, Paul V did not either allow that Pázmány could place his vows in the hands of Klesl, bishop of Vienna. Although this passage from the request was entered in the breve too, but it was deleted from the draft by the Borghese pope himself, who checked and signed the document (*'Expeditur'*). Being an order acknowledged by the Pope, presumably he did not intend to let this moment out of the hands of the Apostolic See.

The papal stroke of the pen led to unexpected and determining events, namely, Nuncio De Mara was not in Prague from 9 April 1616, he let himself treat in the baths of Padua, and despite his original intentions he never returned. Therefore, there is nobody in front of whom Pázmány could take his vows. As a consequence, he could not *start his active novitiate* either, he could not put on the habit of the order, since he had no superior there, in front of whom he could accomplish this. The breve of 21 April, the letters of the Somascan procurator, his instructions and habit of the Somascas (similar to the Jesuit one) probably arrived to Prague in the middle of June. They were brought by the imperial *charge d'affaires* and papal chamberlain Ridolfi, along with the biretta of Cardinal Klesl. Nevertheless, Pázmány started his mission in Northern Hungary within a couple of days; he resided in Prague again after the first third of August.

The repeated urging of his archiepiscopal appointment from Rome in the summer of 1616 and the fact that the „novitiate-magistracy” and the faculty of receiving the profession was not ceded to the new nuncio, Visconti-Borromeo,

who was appointed around in the middle of July, alluded to the fact that the pope himself did not wish the taking of the Somascan solemn vows either. (We have to bear in mind that behind the procedure there is a secular act with Protestant roots.) After the archiepiscopal appointment of Pázmány on 28 September 1616 (*designatio personae*), moreover, after his consistorial preconisation (the first canonical announcement of his archbishoprics), his taking of the vows lost its actuality from the aspect of canon law. A proclaimed apostle descendant is expectant of a more perfect ecclesiastical existence than a monastic status, thus the expectant cannot take the vows any more. And right on the day of the consistorial preconisation of 14 November 1616 he faced the deadline to start his novitiate at the Somascas. From that day on, Pázmány did not belong to this religious order any more. Consequently, his Jesuit solemn vows remained in force until his death. The second consistorial announcement and acceptance of his archbishoprics on 28 November 1616 and his consecration in Prague on 12 March 1617 on the basis of this did not affect the validity of his Jesuit vows, they only – similarly to other contemporary and later Jesuit prelates – modified it.

If Pázmány had not been appointed as an archbishop he would have been in huge trouble, since he would have got back under the control of his Jesuit superiors, who – dealing with this possibility – took his exclusion from the Society into consideration in the summer of 1616. Either he would have been considered as a deserter – *profuga* –, or he would have had to restart the process of entering another order, which could result in further breve-philology. However, these are solely theoretical contemplations.

We would rather sum up our survey here: from the end of March 1616 Pázmány *de facto* became independent from the Society of Jesus on the basis of the two papal breves and with the assistance of Nuncio De Mara. On 9 April in Rome he officially declared *per procuratorem* his intention to join the Somascas, which was made possible by a new breve in process published at the Vicariate of Rome on 21 April 1616. This way, his appointment as provost of Turóc could take place in Prague on 25 April. From 27 April 1616 to 14 November 1616 *de iure* he was a member of the Somascan order (novice-nominee), yet, his putting on the habit of the order, his “novitiate” and his solemn vows were not accomplishable due to the departure and replacement of his designated superior, the nuncio of Prague in June; later, his imperial nomination to archbishop and the papal preconisation realising on the deadline of 14 November made the

above mentioned unnecessary. Even if under particular circumstances, Pázmány became the legitimate archbishop of Esztergom entirely in accordance with canon law. At the acceptance of his imperial (royal) nomination on 28 September 1616 he acted in compliance with the canons and his conscience (according to the current theory, he should have reported that he was not able to accept his nomination...). Both he and Klesl tried to make this matter more tangible by asking the pope in separate letters that the proposition in the consistory should not be presented by the (vice)protector but by personally himself. Paul V would have willingly done this; though, he was prevented from doing so only by the late perception of the request. Furthermore, his royal nomination met the Hungarian law as well, since Pázmány could not be regarded as a Jesuit at the time of his appointment.

V.

The verbal papal dispensation of Pázmány. In the knowledge of the philological analysis of the breve-texts (beside subsequent sources, basically this served as a basis of the above narrative), the antecedents (the ominous Act 8) and the circumstances (the departure of the nuncio) it is absolutely comprehensible that despite their frequent correspondence in the autumn of 1616 neither the Curia nor Pázmány did harp on the question of the Somascan solemn vows. Obviously the Holy Palace was aware of the terms in these breves – they were defined there –, and we can believe that Pázmány thoroughly read the text of the papal documents as well.

Only a certain person pries into the question, the cardinal protectoral executive of the papal confirmation procedures in the Roman section, Giacomo Olivieri. (The case might have emerged even during one of the audiences of the imperial *charge d'affaires* in October.) Olivieri told in his report of 29 October 1616 that on a recent audience he had asked Paul V “*if another dispensation had not been needed due to his Jesuit origin [i.e. Pázmány]; moreover, he was a solemnly professed monk, after that he joined the order of the Somascas, where he had not taken his vows yet. He answered me in the following way [i.e. pope Paul V]: «be left [namely the Jesuits] with our permission, it is not right to mention this matter, do not bring up this question any more, it is not suitable to discuss about it, it is properly enough that he leaves the Somascas without having any further word about it». I replied this way: «All right, Holy Father, it will happen as you order, because with your blessing everything comes to pass well»*”.

The above lines confirm our argumentation based basically on the breve text-philology and the densely woven recollection of the narrow historical context: Paul V did not either see any problems in the absence of the solemn vows, nevertheless, his words practically coincide with the dispensation that he was ready to give already in February 1616 so that Pázmány could become an archbishop as a Jesuit, and with that verbal papal exemption that Pázmány wanted to attain in December 1625 – namely, this recent event at the end of October 1616 did not get to his knowledge.

It is unclear why these circumstances concerned the archbishop of Esztergom first only in 1625? The question emerges in the already mentioned letter that was written to General Vitelleschi on 11 December 1625. Does Pázmány really mention his scruples, namely he neglected something during his appointment to an archbishop. At the same time, did not it bother him for nine years; could he really get on with this peacefully? This term can be regarded as a kind of phrase, the head of the Hungarian hierarchy looks rather forwards than backwards. The solution is the date of the letter: we are right after the successful election of Ferdinand III in Sopron, in these days a decision was made at the Privy Council about the Golden Fleece of Esterházy and about the cardinal nomination of Pázmány. He was aware of the fact that in case of his cardinal creation the question of his monastic state would get into focus in Rome, namely certain orders took account of their cardinal members so that they could count on their support. He suspected that the Somascas would summon him and he wanted to get a kind of verification that he had never become their member. Furthermore, he intended to mark his fidelity to the Society – perhaps in order to get their support in the papal creation out of the four-five Habsburg candidates. He did not get any verification, however, the Somascas did. Namely they asked for the Vasoli-certificate of 3 December 1629 precisely because of his cardinal creation practically on that very day, like they immediately appealed for the support of Pázmány several times for the sake of the canonization of their order's founder. The new cardinal rejected their approach. However, according to the narrative of Augusto Oldoni he affectionately mentioned the support of the Somascas at obtaining the archiepiscopal dignity. The "*Chierici Regolari Somaschi*" congregation enumerates the primate of Hungary among their members. At present we certainly know: this is established only inasmuch he was their novice nominee for about half a year.

VI.

Thanks to the reconstruction that got behind the scenes we can clarify the circumstances of the charges brought against Pázmány within the Society who made the accusations and hid in the background so far. The identification is interesting for its method rather than for its significance. The famous Jesuit historiographers considered the letter of 10 February 1616, which accused him of having a sexual relationship, as a compilation and originated it from Vienna. However, with careful text philology it is verifiable that the document was written in Prague – of course the main opponents of Pázmány from Vienna were “up to date” –, by one person who falsified three “love letters” that were assigned to Pázmány. All the documents include a number of insider information, allusions, blunders, passion from recent and earlier times. On the basis of this we can assume that it was written by a member of the order (the addressee can be identified as General Vitelleschi) who had known Pázmány for a long time, lived with him in the convent of Vienna and was staying in Prague at the time of the birth of the letter. Thanks to LÁSZLÓ LUKÁCS, there are printed catalogues of the order, in which we can find – hardly accidentally – only one Jesuit who fits to these criteria. The Saxon Georg Amende studied theology in Graz between 1603–1606 where Pázmány taught him, he was a member of the college in Vienna between 1608–1612 and in 1615, 1616–1617 he resided in the college of Prague. Furthermore, he was interested in politics too; from 1608 on with one year interruption he was the preacher of the court which assignment brought him significant freedom, influence, an outstanding opportunity to acquire information, and it ensured an intensive engagement in politics for him.

VII.

The offensive against Pázmány had an element that was left out of the impeachment. According to this, Pázmány had a son. The news was spread also from Prague at the beginning of 1616 (eventual preliminaries from Vienna cannot be excluded either). We had information on this only from the letter of Raphael Kobenzl from August 1616 – in connection with the placement of Pázmány under the authority of the papal nuncio. It is also him who mentions that Pázmány acquitted himself on the accusation of having a child with the

help the Committee of “doctors and surgeons” – that was permitted by Nuncio De Mara – who issued a written declaration of his innocence. According to Kobenzl, Georg Teuffel – who intended to impose the entire child accusation upon him and the Jesuit college of Vienna – also saw this certification. The latter was the confidant of Klesl, his appearance shows that the issue did not remain within the walls of the convent of Prague or the papal diplomacy but it was spread also in the imperial Court.

Apart from having a letter of Father Kobenzl published by BÉLA IVÁNYI, there is no information whether earlier research had dealt with the issue in any way, or this investigation was mentioned in Hungarian. Presumably nobody regarded the writing of Kobenzl trustworthy; moreover, the interpretation of his lines might have been rather disputable. However, the report correlates to the historical reality. The medical certification was forwarded to the Curia by the Habsburg-diplomacy. According to the register of 9 April 1616 issued by Scipione Borghese, chief penitentiary, cardinal nephew, leader of the papal Secretariat of State, the certification – which was returned to the nunciature of Prague – proves the innocence of Pázmány both in the accusation of having a child and of having a sexual liaison without doubt. Namely, his guiltiness can be excluded due to his *‘per il mancamento, che’egli ha’*, his unspecified corporal deficiencies.

Besides the notification of the hardly disputable historical fact and its placement into the historical narrative we regard only two points worth to be mentioned here. Firstly, the papal Secretariat of State did not refer to an eventual canonical *impedimentum* in 1616. Secondly, despite the heroic and mystified picture of Pázmány, which embodied the father of the Hungarian Baroque prose with late Renaissance features, one should diagnose that he was not entirely healthy in body. Moreover, his handicap came to the attention of his contemporaries as well after Pázmány had admitted it in order to protect his honour against the charges within the Society of Jesus. The development of his genius was supported by strong compensation processes, which phenomenon had several examples in history or in the Hungarian literary history. Although the studies on Pázmány’s mentality, genius etc. may require revision in the future, this newly acquired knowledge does not decrease his accomplishments, greatness and the value of his oeuvre. On the contrary, his personality and lifework is raised in the mystery of suffering – inasmuch we put this question into theological context accordingly to his personality.

VIII.

The most important interdisciplinary character of Pázmány's primatial appointment's historical analysis – regarding the relations of Hungary and the Holy See in the early modern period – is that those circumstances were highlighted during our examination, which – despite his “grey eminence” nature – made the mainly writer Pázmány a politician, statesman and head of the Church and ended the determining chapter of his productive career. Apart from benefitting from the literary history, one can surprisingly enrich themselves with an interesting art historical result.

Actually, we knew (or might have known) from the notes of György Dobronoky being put exactly on the back of the original breve of 10 November 1616 – which dispensed Pázmány from the Protestant origin –, after the death of Pázmány that in “1633” (actually in November 1630) by the visit of general Vitelleschi, Pázmány made the following statement in front of him: “he had never been a Somascan, he had never put on their habit, he had never been their novice”. Well, from the detailed reconstruction we could see that the first part of the statement is partly deficient, since Pázmány *de iure* was a member of this congregation (“Petrus Pázmány C.R.S.”) between 27 April and 14 November 1616, however, the other two are entirely relevant. He was not a novice, solely a novice-nominee, and the putting on the habit of the order did not take place.

What about the so-called “Somascan-portrait” of Pázmány then? (*Portrait No. 2.*) The question is significant due to the fact that this is his first authentic and contemporary portrait. The earlier known Jesuit portrait, which is also kept in Pannonhalma, might have been copied from it later. (*Portrait No. 1.*) This is claimed by the most practiced expert, ENIKŐ BUZÁSI. The publication of the “Somascan-conjecture” can be related to her, as well. The reason of this is the fact that in the picture Pázmány has a garment with a white *capucinum*. Obviously this is neither a Jesuit nor an archiepiscopal or cardinal item of clothing. The Somascan interpretation could arise per exclusion, whose source is the manuscript catalogue of the collection of Pannonhalma.

On the denial of this – beside the fact that due to the postponement of putting on the habit of the order Pázmány could not wear the Somascan habit brought to Prague in July 1616 – we can refer to the report of *chargé d'affaires* Ridolfi of 20 February 1616 according to which the garment of the Somascas

did not differ from the Jesuit one. The related current catalogue edited by GIANCARLO ROCCA also provides a description of an exclusively black garment, which differed from the Jesuit clothes in its tailoring. On our request the central archivist of the order P. MAURIZIO BRIOLI has no knowledge of the depicted white garment either; there is no reference in the documents of the order, neither on the novices.

Consequently, the depiction obviously cannot be Somascan. However, a title escaped the earlier enumeration of the career milestones which can lead us to the solution: the provostship of Turóc. Turóc was originally founded by the Premonstratensians, who wore a similarly tailored white *mozzetta* in Hungary even in the 18th century (*cf. Portrait No. 3.*), just like the one Pázmány is having in the picture. The archbishop-nominee – during his mission in Upper-Hungary for instance, and especially in front of the Protestant orders – also had to notify in his exteriorities that he was no longer a Jesuit, which he could not have made more clear-cut than this way. Namely, the white *mozzetta* expressed the characteristics of a prelate and a monastic at the same time. At the time of the picture's painting – which we can estimate between 25 April, the beginning of Pázmány's provostship in Turóc and most probably 28 September 1616 – Pázmány *de iure* was a member of the Somascan order indeed. Under the *mozzetta* with *capucinum* of Premonstratensian origin he is wearing a Jesuit habit with a collar, on his head he is having a Jesuit-like biretta.

IX.

The archiepiscopal appointment of Péter Pázmány was discussed either fractionally by disregarding key persons and information or narrowly, from the point of view of history of the orders. However, we could handle it also as an axiom that his designation is placed in the system and activities of the relationships of the imperial- and papal Court, the Society of Jesus, the Hungarian orders and their respective leaders, characters and members of diverse interests and conflicts of different levels; obviously not in an isolated, but in an interactive way. This interaction can be caught in the sources in several cases as well, partially in the fact that the case of Pázmány is always discussed in relation to the same problems.

The most important character of such – besides the already mentioned papal nuncio Placido de Mara – is the papal chamberlain Lodovico Ridolfi, the

imperial *charge d'affaires* of Rome. He was practically the Roman *alter ego* of Pázmány from the spring of 1615 to spring 1616. According to the instructions of Melchior Klesl, the head of the Habsburg-diplomacy, he negotiated about the problems concerning the appointment and person of Pázmány on the papal audiences; he issued pleas in the name and interest of the future prelate, and managed the legal acts of the monastic *translatio*, often at his own discretion. Due to the peculiar system of the early modern diplomacy his dependency was twofold: he was a papal and imperial client at the same time. His role took a turn in the summer of 1616: now we can see him as a papal legate in the Court of Prague. Ridolfi's personal contact to Pázmány dates back to the winter of 1614/1615. The case of the finances of his service on behalf of the pope and emperor – which fits into the line of several mutual gestures in terms of the imperial-papal relations – often emerges next to the issue of Pázmány's appointment. An obvious proof of the interrelationship is that Ridolfi tried to get an allowance from the incomes of the archiepiscopacy of Esztergom with the help of Cardinal Borghese in November 1615.

Ridolfi, who handled and influenced the appointment of Pázmány in the Eternal City wrote to Matthias II; his reports, which have not been explored yet, are outstanding sources for the historical analysis. This also applies to the *dispacci* of the later Dominican General Niccolò Ridolfi, his brother, who stepped in for him from May 1616 for a year. Moreover, he was in charge of the agent tasks concerning the issuing of Pázmány's papal bulls. His account about the costs regarding the appointment of the primate in 1616 entirely reveals the complicated contemporary curial process, including the bestowal of the pallium. A similarly deep insight into the administration is granted by the reports of Giacomo Olivieri, who represented Hungary and the protectorate of the Empire of Austria; which were sent weekly to the protector cardinal Franz von Dietrichstein to Olmütz, Brünn. Beyond the flood of partial information, the most valuable message of these reports is the papal verbal discharge due to the lack of the solemn vows at the order of Somaschas.

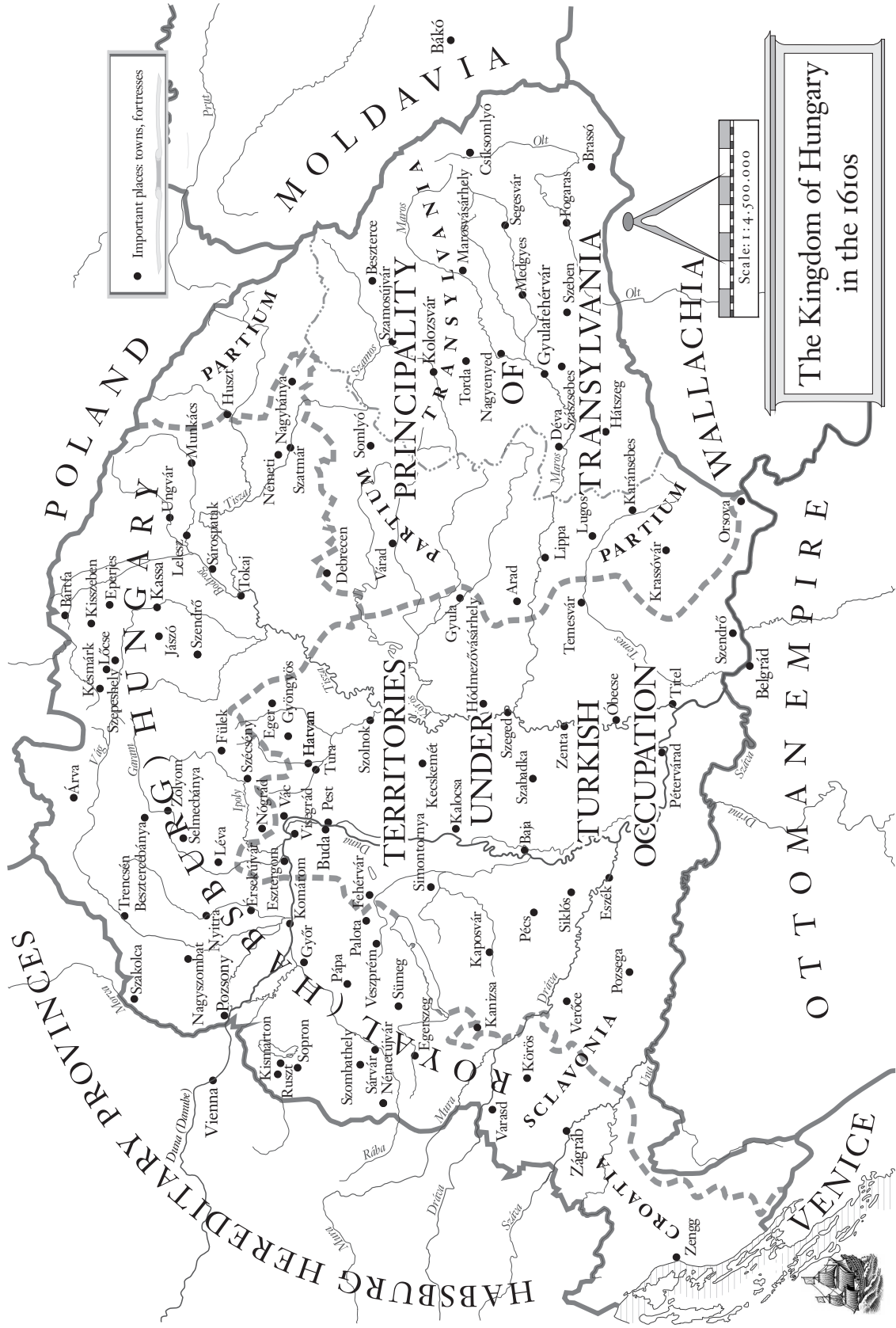
From the cases immediately related to the promotion of Pázmány the question of the union of the University and the Jesuit College of Vienna is far more significant than the aid of the Habsburg-representation. Regarding this, the Society opposed the imperial and papal will just like in the case of Pázmány's appointment (which resulted in a conflict situation with the Hungarian Catholic orders as well). The importance of the question is partially

generated by the fact that the large number of sources on this matter – often with tangential hints – enables the recognition of the issues around Pázmány. We can get an explanation also to the question why Paul V did not take the objections of the Society into consideration. Under these circumstances, the realization of the fact that the struggle around the exit/enter of Pázmány and his later appointment was not an isolated phenomenon but it fit into the line of the deepening conflicts between Melchior Klesl and the Society of Jesus is even more determining. Consequently, when the Jesuits opposed Pázmány by using all the available means (the Jesuit preacher of the imperial Court for instance...) and insisted upon the removal of Pázmány from Hungary and later even from their order, they were not against Pázmány in the first place, but rather against the powerful president of the Privy Council, his patron who stood behind him. At the same time, also the union of the University of Vienna was only one symptom of the conflict. The real reason should be sought in the nature of the kleselian politics.

X.

We are going to get to this reason, to the ways of the kleselian control of power, if we raise the last and most important historian question, which sounds simple: what were the reasons of the archiepiscopal appointment of Pázmány? What explains the unprecedented mutual insistence of the Roman Curia and the Court of Prague to his person despite the obvious problems, legal difficulties and denunciations?

The recent researches – if they touched upon the question – put that Cardinal Forgách nominated him as his successor. However, there is no proof for this in the sources. Moreover, the predecessor cardinal moves to the background, he never reveals himself next to his confessor from the spring of 1615, the beginning of the course of proceedings. It is very likely that he tried to avoid the conflict with the order for which he founded a college in Nagyszombat (Pázmány was also active in that foundation, at least at the turn of 1614/1615). The adjudication of the question becomes even more difficult if we take the tension between the primate and the bishop of Vienna into consideration and the fact that Pázmány managed the case of his *transitus* with the help of Klesl in the Curia already in the life of his patron from the spring of 1615.

The Kingdom of Hungary
in the 16th

The appointment of Pázmány is usually explained by his *oeuvre* as an author and missionary, which is hardly a secondary phase. However, this seems to be – as revealed above – a crucial point mainly from the aspect of the Hungarian Catholic orders. Nevertheless, it is thought-provoking that even the documents which urged his appointment mainly include political reasons or aspects of political nature. In the documents of the Curia, the interests of the Catholic religion and the diocese of Esztergom are put into focus, at the same time, in the internal diplomatic correspondences the needs of Hungary are highlighted in the first place. During the process of switching orders, the Roman Habsburg-delegate explicitly expressed in front of the Vicariate of Rome that he pope allowed the changing of the orders in his breve on request of the emperor “due to the most urging cases of the Hungarian Kingdom”. In the 1620–1630s General Vitelleschi himself also tried to reduce the precedent character of the case of Pázmány's prelature with the explanation that it was primarily necessary “for the sake of the Hungarian Kingdom's salvation”!

Through the deeper prosopographic analysis of the contemporary episcopacy it can be demonstrated that – despite the tendentiously re-emerging argumentation in the sources – several prelates could have met the criteria used in the early modern period in the appointment of the archbishop of Esztergom; most of all János Telegdy, the nephew of the polemicist Miklós Telegdy, who was supported by Robert Bellarmino, occurred. However, uniquely in the Hungarian (church) history, despite the major secular and ecclesiastical legal difficulties, a Jesuit monk who struggled with severe internal tensions within his order, within one year became the head of the Hungarian hierarchy, the leader of the first political order of the country, the *status ecclesiasticus*, the most prestigious person of the kingdom beside the palatine. There is an unusual reason behind the outstanding career, a career that settled a compromise between the Curia and the Court of Prague, which were competent in the appointment. Yet, this obviously could not be the polemicist- and preacher literary work of Pázmány in Hungarian language, which was not relevant for the Society of Jesus either, who were actually more receptive towards such an *oeuvre* on the basis of their designation. Otherwise they would not have wished his removal from the country in 1613 one year after the publication of his main work, the *Kalauz (The Guide)*. At the same time it can be proved that after the death of Forgách, the name of the Hungarian Jesuit was brought up simultaneously by Placido de Mara, the nuncio of Prague and by

Melchior Klesl. The latter was mentioned – although his name tendentiously emerges in the relevant related literature, the mostly relevant remark about him was put by FRAKNÓI, according to which “he actively participated in the appointment of Pázmány”.

If we examine those political cases that occur in the diplomatic sources of the Habsburg-papal relations in parallel to the ones dealing with the filling of the archiepiscopacy of Esztergom, we can notice two important fields. One of them is the so called War of Gradisca. Obviously there was not an immediate relation to the local conflict of Venice and Ferdinand, the archduke of Graz with Spanish and Dutch contribution in 1615–1617. However, the plans of Rome and Prague concerning the war highlight the mutual interests – which were deeper at the time than before and even after the war – that characterised the nature of the relations between the two European powers: the pope and the emperor. The Borghese-Pope who excommunicated Venice and almost launched a war against the republic a decade earlier intended to enter the imperial army in order to give the *Serenissima* a lesson. The Habsburg-diplomacy made efforts to encourage the Papal State's enter into the struggle with an open intervention either in the form of financial aid or through direct military support. In the course of 1615–1617 for the papacy, which focused more and more on Italy, the emperor was the most important partner in foreign affairs for geopolitical reasons. In the same way like a decade later, it was France in connection with the war of Mantua.

The other field, the question of the Habsburg-succession, which is often dealt with in the sources, is much more complicated and significant. According to Scipione Borghese, cardinal nephew who controlled the papal Secretariat of State, this was the most important current issue of the entire Christianity which is hardly an overstatement. Namely, the aging Matthias II did not have any successors, neither did his brother, Rudolf, which matter posed a threat with even graver consequences than the *Bruderzwist* that had broken out slightly a decade earlier. From 1615, the papal diplomacy, which participated in the fraternal strife as an active mediator regarded the succession – which had to take place in the lifetime of the emperor on benefit of the intransigent catholic Ferdinand, archduke of Graz – as a strategic aim of great importance. The achievement of this goal was made difficult by several factors. On the one hand, the Spanish line of the dynasty had a more established right to the succession in terms of the degree of relation. Thus an agreement had to be made

with Madrid. On the other hand, beside Ferdinand, the emperor's brother, Maximilian, the archduke of Tirol emerged as an option mainly as the Roman king. These ambitions of the prince-electors would have resulted not only in the weakening of the Habsburgs but also in the splitting of their countries and the split of the power-concentration, their chance to survive.

The most crucial problem in the handling of the Habsburg-succession was caused by the policy of Klesl, the emperor's chief minister. The bishop of Vienna clearly perceived the increase of the confessional tensions, which were indicated by the formation of the Catholic League and the Protestant Union. Matthias II built his power on the continuous negotiations with the Protestants that can hardly be departed from their support in his succession to the throne in 1608. His policy of *Ausgleich* or *Composition* leading to a successful election as an emperor was built on a particular balance, which he wanted to maintain. This policy more and more confronted Klesl – who received the red hat in April 1616 – with Archduke Maximilian, who enjoyed the support of the Catholic Tirol, with Ferdinand, who vigorously and successfully catholicized Styria, furthermore, with the Society of Jesus, which unconditionally became one with the methods and personality of their former student, Ferdinand.

The policy of the kleselian *Composition* got into a dilemma which could not be resolved in terms of succession. The general reconciliation with the Protestants – which would have meant an assurance for Klesl – was not feasible, not even in the person of Ferdinand, though he was less radical than the Spaniards and Maximilian. The announcement of Ferdinand as a successor would have meant that the cardinal had freely yielded his power to the archduke and his circle – who were regarding him more and more adversely – in advance. Despite the Curia's exertions of influence – weekly from the summer of 1616 –, the chief minister was playing for time. He made efforts through delaying the agreement with the Spaniards to keep the standing power relations and reinforce his positions so that he could define the way and timing of the succession himself, or put it off to the last moment (or even after that, i.e. after the death of Matthias) and keep – even if indirectly – his political and governmental influence.

Under these European political circumstances and kleselian concepts did that Pázmány obtain the important role, whose political views – that we know from the analyses of KÁLMÁN BENDA – met the ones of the bishop of Vienna.

The cardinal chief minister could reasonably think that through the appointment of Pázmány, one of the important leaders of Hungary would engage in politics like he did. Moreover, taking the antecedents and his own role in the appointment into consideration, he could be certain about the unconditional loyalty of the new church leader, even more than of any other Hungarian prelates or the predecessor Ferenc Forgách, with whom Klesl had never had a good relationship (neither had Matthias), and whose unexpected death came just at the right moment for the imperial chief minister who methodically intended to reinforce his political hinterland. (In his report of 25 October 1616, Nuncio De Mara raised the suspicion of poisoning. If a modern autopsy and laboratory examination proved this, its significance would be out of question.)

According to one of the main assumptions in the field of early modern micro-political studies carried out by WOLFGANG REINHARD, the most important element of the contemporary political appointment was primarily the assurance of loyalty, and every such case can be exclusively interpreted in the light of the patron-client system. From this approach we can declare that Pázmány got to the archiepiscopal chair as the client of the imperial chief minister Melchior Klesl, the actual organizer of the Habsburg decision-making. To obtain the primacy as a son of a baker from Kärtner Straße, Vienna, is also a merit of a prelate-politician.

Concerning the secondary attachment of Pázmány he can be regarded as a creature of the Borghese-Pope. It is not as simple as that the pope – who intended to win and influence the imperial chief minister in larger and smaller matters due to the mutual interests and prominent diplomatic relations of the Habsburgs and the Holy See – granted the rightly particular allowances to Pázmány merely on the repeated urging of Klesl. The papal words recorded by Olivieri ‘*certo anco amiamo il padre Pasmány*’, “we also do love Padre Pázmány” were not shared in the name of the universal order of love but it can be regarded as a special contemporary term, namely, the new archbishop can be reckoned among the clientele of the pope as well. More simply – by not using the term that is necessary to understand the ceremonially polished social system of the early modern period – we could put that Pázmány enjoyed the full and unconditional confidence of the pope. We should not forget that the idea of his primacy also occurred at the papal nuncio at the same time, by using the curial urgings after the issue of the breve of 21 April 1616, which aimed at Pázmány's appointment, Klesl himself wrote and had it expressed – of course

with certain exaggeration – at the audience of the imperial *chargé d'affaires*: the archiepiscopal nomination took place in favour of Paul V.

The basis of this papal confidence – beside or rather before the advantageous report series of Nuncio Placido de Mara – is granted by nothing else but the personal impression that was made by the Hungarian Jesuit on the pope during the audience on 5 January 1615. Pázmány not only mentioned to the pope the foundation of the college of Nagyszombat but also the relations of the religious life and policy in Hungary. The record of the Secretariat of State of 10 January 1615 informs us that initiatively Pázmány himself brought up the matter that the Holy See should pay a particular attention to the assurance of the succession of the Hungarian and Bohemian throne, and the inheritance of the imperial dignity. We do not have more knowledge on the details of his speech, despite the fact that he also submitted a written analysis of the situation on 11 January on request of Paul V. However, it is certain that Pázmány was regarded in the Curia as somebody, on whom they could count concerning the advantageous outcomes of the “most important issue of the entire Christianity”, whether through his influence on Klesl or even directly as the key person of the Hungarian crown’s assurance during the affairs of the feudal election.

While the *ratio ultima* of Pázmány’s preference is only tangible in the papal decision-making, in the case of Klesl this is more obvious. By the help of several sources it becomes obvious that Pázmány took part in the struggle around the succession. His patron sent him to Cardinal Dietrichstein presumably in order to mislead the more and more discontent archdukes at the end of August 1616 and in order to tell him: he would renounce his power in favour of him. Of course nobody believed this. On 24 October 1616 Klesl made Pázmány – as he could not trust anyone else – write the letter, in which he informed the papal Secretariat of State: the emperor intended to go to Vienna in order to discipline the Archduke Maximilian, who was almost rebelling due to the intolerable postponement of the succession’s clarification. Maximilian, archduke of Austria, the head of the *Hofkammer* of Vienna, was not willing to hand over the primatial estates to Pázmány until he ordered him to Vienna, which requirement Pázmány immediately met.

The third and at the same time most important, which was not chosen and won, natural practice of Pázmány – which we can call loyalty –, bound him to the dynasty that he regarded as the main protector and guarantee of his coun-

try and religion in his entire lifetime. This loyalty was deepened, personalized by the long years spent in Graz towards the most probable successor, Archduke Ferdinand. The future Ferdinand II improperly emphasized his commitment to the Society of Jesus in his letter of congratulation on his archiepiscopal appointment, which might have been a subtle warning to the new primate: he should not forget his attachment to the Society and its patron dynasty, despite his vicissitudes within the order.

Due to the fragmentation of the sources it cannot be reconstructed how Pázmány handled that difficult relation- and condition-system, along which he had been appointed in his first one and a half year as an archbishop. The sharpening “archdukes (and the Society) *vs.* Klesl” political struggle – with continuous papal mediation – started to be decided in favour of the former one through Spanish diplomatic support. Maximilian and Ferdinand settled an agreement with the extraordinary Spanish delegate sent for this purpose in March 1617. The count of Oñate renounced the pretension on the Spanish throne in favour of Ferdinand – in the agreement (*Pactum de Successione Regnorum Hungariae et Bohemiae*) named after him, which remained concealed both from Klesl and others for long years – in exchange of some compensation in Alsace and Northern Italy. Then, the cardinal chief minister more and more lost the control over the proceedings. In June Ferdinand became the King of Bohemia, and the preparations for the Hungarian king's election were started in autumn.

Klesl, who almost maniacally worked on the postponement, could manage to verify his policy in front of Ferdinand only with one argument. On 2 February 1618 he explicitly informed him in his usual wordy manner: he neglected every opposition, when he arranged the appointment of Pázmány as an archbishop – whose good services now extensively prove this decision – exactly for the assurance of the Habsburg succession to the Hungarian throne; namely, for the sake of Ferdinand's accession to the throne. Although the cardinal usually courageously used the tool of political dissimulation, we can accept this statement of his as absolutely trustworthy. The affectation emerges here, in the fact that some days later he harshly ordered the primate: he should not dare to take actions for the sake of the king-electors' diet without his acceptance.

It is difficult to judge what we should regard as rather genial of Pázmány. The fact that he managed to make the mainly Protestant diet – in

the name of the urging papal breve written to him on 1 February 1618, after the already mentioned proceedings – accept the election of the Catholic archduke of Graz, whom he crowned on 1 July in Pozsony. Or rather that he managed to arrange the Habsburg succession to the Hungarian throne in a way that he did not generate an encounter with his patron, who had supported his career. However, he remained the confidant of Klesl until his defeat, the cardinal's arrest and legal process did not shake his positions in the Court of Vienna at all, even after the successful king-election. Moreover, he could be the first and probably the only one, who called upon the Austrian cardinal by letter after his escape from his captivity of Castel Sant' Angelo in December 1622, by giving evidences on his human qualities beside his political ones.

It is almost unperceivable that VILMOS FRANKÓI, who describes Pázmány's role in the king-election in 1617–1618 after his appointment and emphasizes his importance in such an enthusiastic and detailed way, does not even mention that this may have some connections to the (“miraculous”, as it was written by Palatine Thurzó's agent of Prague) special and otherwise unexplainable event of the previous year: his archiepiscopal appointment. Without exception, the other famous authors dealing with Pázmány also mention – shorter or longer – that Pázmány's first important task as a primate was to arrange the election of the king. However, they do not seek a connection between the two occurrences either, not even in the form of the slightest allusion.

Yet, the most important thesis of our present investigation sounds as follows: not only was Péter Pázmány the determining pillar of the centuries-long consolidation of the Habsburg-system in Hungary as it was put by GYULA SZEKŰ, but his appointment also took place for the sake of this support on the eve of the Thirty Years' War (1618–1648); concretely in connection with the arrangement of the Habsburg-succession, which caused the extraordinary interdependence – that created the harmony of the bipolar appointment – of the imperial and papal politics, whose insufficient solutions directly resulted in the launch of the last great religious war of Europe.

It is a strange paradox that Ferdinand II, who was the greatest beneficiary of Pázmány's primacy, would have never put the son of Várad into the seat of the primate due to his close Jesuit links. He could thank his “creation” to his great opponent, Melchior Klesl, whose name and particular way of politics

can be found in almost every detail of the lively course of events. The most durable act of Klesl, who supported the Hungarian monk for his own political interests and was thinking in European dimensions, was nothing else but to put the most outstanding character of the Hungarian history in cultural, political as well as church historical relations to a historical situation with the active contribution of the Borghese-Pope, Paul V. However, in contrary to the posterity, he never realised this macro-political consequence of his policy made up of diverse micro-political chains.

Translated by ÁGNES PALOTAI

TABLE OF CONTENTS

<i>Table of Contents (in Hungarian)</i>	5
Preface	9
I. Introduction	15
II. The steps of the Habsburg and the papal diplomacy until the spring of 1616	25
1. Negotiations between the imperial chargé d'affaires Ridolfi and Nuncio De Mara until November 1615	25
2. Mission of Partinger to Prague and the memoranda of the „status catholicus”	37
3. Habsburg–papal negotiations in December 1615. Pázmány’s journey to Prague	44
4. Delay of Pázmány’s appointment as archbishop and the Act 8 of 1608 (Papal-Habsburg negotiations, January–February 1616)	47
III. Conflicts of the Jesuits with the papal and the imperial court in the mid 1610s	57
1. The affair of Pázmány (1615–1616)	57
a) Memorandum of Vicar General Alber, strengthening of the offensives inside the order	57
b) The accusatory letter	60
c) The „love letters”	63
d) The denunciator	65
e) The charge of having a child. The refutation of the accusations	72
f) Dismissal letter of Vitelleschi	75
g) Action of Pethe	80
2. The union of the Jesuit College of Vienna and the university (1615–1618)	85

IV. The „Somascan noviciate” of Pázmány	93
1. Rome	93
a) The second and third papal breve	93
b) The beginning of the transitus to the Somascans	103
2. Prague (and Vienna)	108
a) The role of the nuncio. Liberation from the Jesuit order	108
b) The appointment as the provost of Turóc	116
c) The Society of Jesus and the charge of having a child	120
3. Timing of the appointment of Pázmány	127
V. Papal proposition instead of Somascan vows?	129
1. The lack of taking vows at the Somascans	129
2. Somascan portrait of Pázmány? Iconographic excursus	140
3. The plan of personal papal proposition at the consistory	151
VI. Verbal papal exemption of Pázmány and the <i>institutio canonica</i>	165
1. Verbal exemption from the Jesuit vows	165
2. Details of the papal „confirmation” and the bestowal of the pallium	175
VII. Pázmány, the Jesuit archbishop	183
1. The canonical state	183
a) Historiography and the historical „reality”	183
b) Source-critical remarks	201
2. Act 8 of 1608 and the fate of the provostship of Turóc	207
3. The relationship between the Society and the primate	212
VIII. Reasons of Pázmány’s appointment as archbishop (1.)	
Personal relations and counter-nominees	217
1. Personal relations	219
2. The possible counter-nominees	222
IX. Reasons of Pázmány’s appointment as archbishop (2.)	
The question of the Habsburg-succession	235
1. Succession of Matthias II, Klesl and Pázmány	245
2. The Habsburg-succession, the papacy and Pázmány	246
3.a Ferdinand II’s succession to the throne, fall of Klesl and the new primate	268
3.b Pázmány’s relationship with Klesl and Ferdinand	278
4. „ <i>Arcana imperii et ratio status</i> .” Pázmány’s appointment as archbishop and the Habsburg-papal diplomatic relations in the 1610s	302

X. Summary	309
Documents	339
Chronology	391
<i>Sources and Bibliography</i>	401
Abbreviations	417
<i>Register (compiled by György Sági)</i>	419
<i>List of Documents</i>	427
<i>Péter Pázmány's Appointment as Archbishop of Esztergom</i> <i>(A Micropolitical Study) (in English, translated by Ágnes Palotai)</i>	429

R. P. PETRUS PAZMANY S.I. POSTEA S. R. E. CARDINE.
& EP. SIRIG. BIBLIO. HANC COLLEGIO POSO DONAVIT 1634

1. sz. porté

2. sz. porté

3. sz. porté

PETRVS PATZMAN UNG. E SOC. J. AD CONGREGATIONEM
SOMASCHÆ A PAULO V. TRANSLATVS ANNO 1616
ET AB VRBA. VIII. S. R. E. CARD. CREATVS AN. 1629.

GONDOLAT

ISBN 978 963 308 254 6

9 789633 082546

